

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

(เล่มที่ 2)

โครงการสังเคราะห์ความรู้และจัดประชุม เรื่อง

“วัฒนธรรมบริโภค”

เพื่อจัดประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ 5

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

โดย ดร.ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล และคณะ

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

กันยายน 2549

สารบัญ

มือถือ ปัจจัยที่ห้าของแรงงานพม่าในเมืองชายแดน นิติ ภาวครพันธุ์	1
สองเรา : มอเตอร์ไซค์กับการหลงไหลคลังไคล้วัตถุในโลกของวัยรุ่น ปนัดดา ชำนาญสุข	33
จากเหตุการณ์สร้างสินค้า “โรงแรม-วัดล้านนา” ถึงผลกระทบในบ้านของผม ทองศักดิ์ แก้วมูล/ ปราโมทย์ ภัคดีณรงค์	61
การเดินทางของสินค้าสมัยใหม่ในจำปาสัก สปป. ลาว พรรณราย ไชยสถานรัตน์	84
Consuming Sugar, Producing “Culture”: Embodying Modernity in Thailand’s Contemporary Diets Leedom Lefferts	103
“ความเป็นเด็ก” และ “ประสบการณ์การรับรส”: บริโภคนิยม การสร้างทางสังคม กับน้ำอัดลมและขนมเด็ก วราภรณ์ บุญแก้ววรรณ	127
ของกำนัลและความซี้ วิบูลย์ วัฒนนามกุล	167
เสพศิลป์และกลืนกินความร่วมมือ ? สายัณห์ แดงกลม	205

วัฒนธรรมการบริโภคในพื้นที่เมือง: บทวิเคราะห์วรรณกรรมไทยร่วมสมัย สุระเดช โชติอุดมพันธ์	234
รหัสหมายที่มองไม่เห็นของวัฒนธรรมบริโภคนิยม: ประวัติศาสตร์ความรู้สึกเรื่อง “เกียรตินิยม” ในสมัยรัชกาลที่ ๔-๗ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์	262
ละครไทยเปลี่ยนเสียงไต: การเมืองเรื่องของการบริโภค กรณีศึกษาการบริโภคสื่อข้ามพรมแดนของชุมชนไทยใหญ่ ในรัฐฉาน ประเทศพม่า อัมพร จิรัฐติกร	279
รายงานสรุปความเห็นของผู้วิจารณ์บทความ	305

บทคัดย่อ

ชื่อบทความ มือถือ ความจำเป็นที่ 5 ของแรงงานพม่าในเมืองชายแดน

ชื่อผู้เขียน ผศ.ดร. นิติ ภาวครพันธุ์

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สาระสำคัญ

ชาวพม่า ไม่ว่าชายหรือหญิง เด็กหรือผู้ใหญ่ ได้เดินทางจากเกาะสอง หรือ Victoria Point สู่วะนงด้วยจุดประสงค์ต่างๆ มาเป็นเวลานาน ทว่าตั้งแต่ช่วงเศรษฐกิจเบิกบานในสมัยรัฐบาลชาติชาย ชุณหะวัณ ชาวพม่าเดินทางเข้าสู่วะนงเพื่อหางานทำมากกว่าที่เคยมี คนเหล่านี้เป็นแรงงานในเรือประมง ตามแพปลา ธุรกิจการนำวัสดุสิ่งของที่ใช้แล้วกลับมาปรับปรุงให้ใช้ได้ใหม่ (recycle business) เป็นผู้ช่วยในร้านค้า หรือแม้แต่สาวใช้ตามบ้านเรือน จนแทบจะพูดได้ว่า ะนงกลายเป็นเมืองพม่า แต่คนงานพม่าไม่ใช่ผู้ใช้แรงงานที่ตลาดเขลา ง่ายต่อการหลอกลวง หรือการเอารัดเอาเปรียบ พวกเขาเรียนรู้เร็ว จำนวนมากพูดภาษาไทยได้และมีไม่น้อยที่พูดได้คล่องแคล่วชัดเจน พวกเขาเรียนรู้ธรรมเนียมการปฏิบัติท้องถิ่นในะนง และเมื่อนวัตกรรมเทคโนโลยีขึ้นใหม่ – โทรศัพท์มือถือ – ถูกนำเข้ามา สำหรับคนงานพม่า โทรศัพท์มือถือไม่ใช่เป็นเพียงแค่ของเล่นอิเล็กทรอนิกส์ชิ้นใหม่ที่ต้องมีตามแฟชั่นภายใต้กรอบการอธิบายแบบบริโภคนิยม แต่โทรศัพท์มือถือได้กลายเป็นเครื่องมือที่ถูกใช้ในการสร้างเครือข่ายทางสังคม (social networks) ระหว่างคนงานพม่าในการติดต่อสื่อสารกัน ทั้งกับครอบครัวในพม่า ญาติมิตรในะนง และที่อื่นๆ ในประเทศไทย เป็นเครื่องมือในการหาข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งงานที่ให้เงื่อนไขดีกว่า ในการหาข่าวสารเกี่ยวกับสินค้าหรือช่องทางการค้าใหม่ๆ เนื่องจากมีคนงานที่หารายได้พิเศษจากการค้าขายเล็กๆ น้อยๆ โทรศัพท์มือถือจึงมีความสำคัญมากกว่าเครื่องมือสื่อสารชนิดหนึ่ง

Title Cellular Phones, New Tactics and Self-Employment: Burmese Migrant Workers Adapting to Economic Change in Ranong

Author Niti Pawakapan
Department of Sociology and Anthropology
Faculty of Political Science, Chulalongkorn University

Abstract

Burmese migrants in Ranong, one of the most active seaports in southern Thailand, are no strangers to the local Thais. The former has come either to find jobs or to trade with the latter for decades. Owing to poverty and high unemployment in Burma, however, the Burmese in a very large number, both male and female, adults and children, have entered the port in recent years. With the help of the new telecommunication technology – cellular phones, the new migrants are adapting themselves quickly into their new economic environment. The use of cellular phones not only enhances their social networks that enable them to contact families and friends on both sides of the border, but also assists them to find jobs or new employers who pay them higher wages and to exchange other kinds of information. For some who have become self-employed, such as small grocery shopkeepers or those who run small eating houses, cellular phones are used for business-related reasons, as well as personal purposes.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-นามสกุล นายนิติ ภาวครพันธุ์
 ตำแหน่งทางวิชาการ ผู้ช่วยศาสตราจารย์
 หน่วยงานที่สังกัด ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 ที่อยู่ 257/91 ซอยสายสิน ประชาชื่น 30 ถนนประชาชื่น เขตบางซื่อ กรุงเทพฯ 10800
 โทรศัพท์ 0 2586 8518 อีเมล Niti257@yahoo.co.th

การศึกษา

ปริญญาตรี มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร
 ปริญญาโท มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยโอทาไก
 ปริญญาเอก มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยแห่งชาติออสเตรเลีย

ผลงานวิชาการที่สำคัญ

- “แปลความทรงจำ ‘ไท’ สร้างความเป็น ‘ไทย’” ใน *ความเป็นไทย/ความเป็นไท* (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2547).
- “‘ตัวเรา’ ปะทะ ‘ตัวเขา’” ใน *คนใน: ประสบการณ์ภาคสนามของนักมานุษยวิทยาไทย* (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2545).

ประเด็นทางวิชาการที่สนใจ

คนพลัดถิ่น, เศรษฐกิจชายแดนและการเปลี่ยนแปลง, กลุ่มชาติพันธุ์และความสัมพันธ์ต่างกลุ่ม, คนชายขอบและโลกานุวัตร, มานุษยวิทยาอาหาร

มือถือ ปัจจัยที่ห้าของแรงงานพม่าในเมืองชายแดน

นิติ ภาวครพันธุ์

“ปราศจากพวกเขา [คนงานย้ายถิ่นชาวพม่า] เราไม่มีคนงานที่จะออกทะเลเล็ก เพื่อจับปลา ในฐานะผู้บริโภค คนงานเหล่านี้ช่วยสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน โดยจับจ่ายซื้ออาหารและสิ่งจำเป็นอื่นๆ ในตลาด”

นายมานิช เทพพิทักษ์ ผู้ประกอบการประมง¹

คนต่างด้าวผู้โหดร้ายหรือแรงงานที่ถูกเอารัดเอาเปรียบ

หากเอ่ยถามชาวบ้านคนไทยไม่ว่าในเขตเมืองหลวงหรือต่างจังหวัดเกี่ยวกับคนพม่าที่เข้ามาทำงานในประเทศไทย คงไม่แปลกถ้าคำตอบที่ได้มีแนวโน้มในแง่ลบ เพราะในจินตนาการแห่งสาธารณชน (public imagination) ที่สะท้อนผ่านสื่อมวลชนไทย โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ประเภทข่าวชาวบ้าน ชาวพม่าเป็นคนงานที่ไม่เพียงแต่ไร้ใจไม่ได้ ยังมีจิตใจโหดร้ายถึงขั้นเช่นฆ่านายจ้างชาวไทย ในหลายรายแม้แต่คนในครอบครัวของนายจ้าง เด็กเล็กหรือหญิงชราก็ถูกทำร้ายอย่างเหี้ยมโหด ภาพพจน์ของแรงงานพม่าเป็นภาพของคนต่างด้าวที่พร้อมจะแวกัดเจ้าของบ้านอยู่เสมอ!

ทว่า ข้อมูลที่เสนอภาพอีกด้านหนึ่งของคนงานพม่าในฐานะผู้ด้อยโอกาส ถูกเอารัดเอาเปรียบกดขี่ขูดรีดหรืออาจถึงขั้นถูกทำร้าย กระทำทารุณทางเพศหรือแม้แต่ถูกฆาตกรรมในผืนแผ่นดินไทย ได้รับการเปิดเผยผ่านองค์กรที่ไม่ใช่ของรัฐ (NGOs) นักวิชาการและสื่อมวลชนบางกลุ่ม² นี่ไม่ใช่คนพม่าที่มีจิตใจชั่วร้ายชอบความรุนแรง หากเป็นคนต่างชาติที่หนีเสียอะจะเข้า ถูก

¹ Anucha Charoenpo, “Recovery ‘Needs Migrant Workers’”, *Bangkok Post* 12 July 2005, p.4 (คำแปลผู้เขียน)

² เช่น *บันทึกชีวิตแรงงานพม่า จากแรงงานทาสสู่แรงงานเถื่อน* จัดเก็บรวบรวมข้อมูลโดยโกเมียนต์ เวย์ แปลโดยปะลาดี สกุลโต เรียบเรียงโดย สุภัตรา ภูมิประภาส และบรรณานิกร อติสร เกิดมงคล (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตยในพม่า (กรพ.), 2546) และมีฉบับภาษาอังกฤษ ซึ่งตีพิมพ์ในปีเดียวกันด้วย NGOs หลายกลุ่มที่มีกิจกรรมเกี่ยวกับผู้ลี้ภัยและคนงานพม่าได้สร้าง website และจดหมายข่าวเช่น www.mizzima.com หรือ www.kawthoolei.org ซึ่งก่อตั้งด้วยชาวกะเหรี่ยงในพม่า ให้ข้อมูลนานาชาติแก่สาธารณชน นอกจากนี้สถาบันวิจัยในหลายมหาวิทยาลัยก็ได้ตีพิมพ์งานวิจัยที่เปิดเผยการใช้แรงงานชาวพม่า

ซ้ำเติมด้วยน้ำมือของนายจ้างและนายทุนท้องถิ่นคนไทย หรือจะกล่าวอีกอย่างว่าแรงงานพม่าที่ได้รับค่าจ้างถูกแสนถูกเป็นเหยื่อของระบบทุนนิยมไทยที่กำลังเติบโตเบ่งบานก็คงไม่ผิดนัก

บทความนี้มีได้คิดว่าชาวพม่าเป็นคนประเภทใดของชั่วที่ตรงกันข้ามสองชั่วข้างต้น จากงานวิจัยเบื้องต้นที่จังหวัดระนอง ผมกลับคิดว่าคนพม่าที่มาทำงานในจังหวัดนั้น หรือที่อื่นๆ ในประเทศไทย เป็นคนย้ายถิ่น (migrants) ที่มีความสามารถในการปรับตัวและเรียนรู้สูง พวกเขาพร้อมที่จะเรียนรู้สิ่งใหม่ พยายามใช้หรือทำความเข้าใจความคุ้นเคยกับนวัตกรรม (innovation) หรือเทคโนโลยีใหม่ๆ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์กับชีวิตประจำวัน ในขณะที่พวกเขาพยายามปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมใหม่ บทความนี้จะพยายามอธิบายว่าคนย้ายถิ่นชาวพม่าใช้เทคโนโลยีในการปรับตัวอย่างไร? เทคโนโลยีใหม่สัมพันธ์กับเครือข่ายทางสังคมที่สร้างขึ้นใหม่อย่างไร? เครือข่ายใหม่เกี่ยวข้องกับเครือข่ายเดิมหรือไม่ และอย่างไร? และเป็นไปได้หรือไม่หากเราจะพิจารณาทำความเข้าใจคนงานพม่า จากมุมมองอื่นที่ไม่ใช่ภาพที่เราคุ้นเคยดังกล่าวข้างต้น?³

โทรศัพท์มือถือกับการสร้างเครือข่ายของ “สิ่งที่ไม่มีอยู่ไม่เห็น”

ชาวพม่าเข้ามาในประเทศไทยเพื่อหางานทำหรือทำการค้าเป็นเวลาช้านานแล้ว โดยเฉพาะตามเมืองชายแดนไทย-พม่า นั้นอาจเรียกได้ว่าเป็นเรื่องปกติประจำวัน แต่การอพยพเข้า

เอารัดเอาเปรียบและ/หรือผิดกฎหมาย เช่น Christina Wille, *Trafficking in Children into the Worst Forms of Child Labour in Thailand. Rapid Assessment Findings from Four Research Sites along the Thailand-Lao and Thailand-Myanmar Border* (Bangkok: Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University, undated), เป็นต้น

³ ผมควรย้ำไว้ที่นี่ว่า มีงานวิจัยหลายชิ้นที่เน้นการศึกษาด้านสุขภาพของแรงงานพม่า โดยเฉพาะเรื่องพฤติกรรมทางเพศและแพร่กระจายของเชื้อ HIV และ AIDS เช่น Supang Chantavanich et al., *Cross-border Migration and HIV/AIDS Vulnerability in the Thai-Myanmar Border: Sangkhlaburi and Ranong* (Bangkok: Institute of Asian Studies : Chulalongkorn University, 2000) หรือ Thailand Seafarers Research Team, *Profiling the Maritime Industry & Responses to HIV and Drug Use among Seafarers in Ranong, Thailand. A Sub-National Study*” หรือการพูดถึงผู้ลี้ภัยชาวพม่า อาทิเช่น พรพิมล ตรีโชติ, *ไร้แผ่นดิน: เส้นทางจากพม่าสู่ไทย (A Journey of Ethnic Minority)* (กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), Hazel J. Lang, *Fear and Sanctuary: Burmese Refugees in Thailand* (Ithaca: Southeast Asia Program, Cornell University, 2002), Ken MacLean, “Reconfiguring the Debate on Engagement: Burmese Exiles and the Changing Politics of Aid”, *Critical Asian Studies* 36: 3 (2004), 323-354 เป็นต้น แต่บทความนี้อธิบายเกี่ยวกับคนพม่าที่ทำงานในประเทศไทยกับโลกาภิวัตน์และการปรับตัว ดังนั้นประเด็นเรื่อง HIV/AIDS หรือผู้ลี้ภัยจึงมิได้นำมากล่าวถึง ณ ที่นี้

มาทีละมากและมีทั้งผู้ชายผู้หญิง เด็กและผู้ใหญ่เพื่อหางานทำ (ไม่รวมผู้ลี้ภัย ซึ่งอาจถือได้ว่าลี้ภัยสงครามมาเป็นสาเหตุใหญ่) นั่นดูเหมือนจะเริ่มขึ้นในสมัยที่พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรี เศรษฐกิจของประเทศไทยขยายตัวอย่างรวดเร็ว คนพม่า (รวมถึงคนลาวและเขมร) จึงเดินทางเข้าสู่ประเทศไทยเพื่อหางานกันอย่างมากมาย การเติบโตของเศรษฐกิจไทยในยุคนั้นและสืบเนื่องถึงปัจจุบัน แม้ว่าอัตราการเจริญเติบโตจะ ช้าและน้อยลงก็ตาม-ไม่ได้มีสาเหตุมาจากปัจจัยภายในเท่านั้นแต่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจโลก (global economy) ซึ่งกำลังขยายตัวโดยเฉพาะในประเทศแถบเอเชียและเอเชียอาคเนย์อย่างรวดเร็วจนอาจกล่าวได้ว่าโลกาภิวัตน์ (globalization) เข้ามาเกี่ยวข้องและกระทบกับชีวิตของคนไทยและสังคมไทยอย่างจริงจังกว้างขวาง

แต่โลกาภิวัตน์คืออะไร? นักวิชาการสายสังคมศาสตร์พยายามอธิบายและสร้างคำนิยามที่แตกต่างกัน โดยทั่วไป โลกาภิวัตน์ถูกมองว่าเป็นกระบวนการทางประวัติศาสตร์ของการพัฒนาทางเทคโนโลยีและนวัตกรรม (innovation) ซึ่งส่งผลให้เกิดบูรณาการทางเศรษฐกิจ (economic integration) โดยเฉพาะในด้านการค้าและการเคลื่อนของเงินทุน (financial flows) ระหว่างประเทศต่างๆ นอกจากนี้โลกาภิวัตน์ยังทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายของผู้คน (ในฐานะที่เป็นแรงงาน) และความรู้ (หรือเทคโนโลยี) ข้ามพรมแดนระหว่างประเทศ ว่ากันว่าโลกาภิวัตน์เริ่มถูกกล่าวขานถึงในทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา⁴

Anthony Giddens นักสังคมวิทยาชาวอังกฤษผู้โด่งดังเป็นผู้นำที่สนใจโลกาภิวัตน์ ซึ่งเขาคิดว่าเกี่ยวข้องกับความทันสมัยหรือ modernity โดยกิดเดนส์ เสนอว่า เราจะเข้าใจเกี่ยวกับโลกาภิวัตน์ได้ดีขึ้นหากพิจารณาประเด็นเรื่อง “การห่างไกลทางเวลาและพื้นที่” (time-space distanciation) ซึ่งหมายถึงเงื่อนไขที่เวลาและพื้นที่ถูกจัดระบบใหม่ให้สิ่งที่เห็นมีอยู่เชื่อมโยงกับสิ่งที่ไม่อยู่ไม่เห็น (to connect presence and absence)⁵ กิดเดนส์ เสนอว่า การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (social interaction) อาจแบ่งออกได้เป็นสองประเภทได้แก่ การติดต่อที่ต้องเจอหน้าค่าตาพบปะกัน (face-to-face contact) ซึ่งเป็นลักษณะของสังคมก่อนสมัยใหม่ (pre-modern society) และการสัมพันธ์ที่ติดต่อกันจากระยะไกล โดยมีระบบสื่อสารและคมนาคมสมัยใหม่เข้ามาช่วย ทำให้ผู้คนสามารถสร้างปฏิสัมพันธ์ข้ามเวลาและพื้นที่ได้ การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมประเภทแรกนั้นถูก

⁴ IMF Staff, *Globalization: Threat or Opportunity?*, in www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/041200.htm

⁵ Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity* (Cambridge : Polity Press, 1990), p.14 และ *Modernity and self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age* (Cambridge : Polity Press, 1991), p. 21

กำหนดครอบงำโดย “สิ่งที่เห็นมีอยู่” (presence) หรือกิจกรรมในแต่ละที่แต่ละแห่ง (localised activities) แต่ด้วยสาเหตุที่เกี่ยวข้องกับความทันสมัย (modernity) การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมประเภทที่สองกลับเพิ่มความสำคัญและมีบทบาทมากขึ้นเรื่อยๆ ความทันสมัย ได้ทำให้ชีวิตทางสังคมของผู้คนในที่ต่างๆ เป็นอิสระจากข้อจำกัดของแต่ละท้องถิ่นแต่ละสถานที่ ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่าง “พวกอื่นที่ไม่อยู่ไม่เห็น” (“absent” others) ได้โดยไม่ต้องพึ่งพิงแค่การติดต่อที่ต้องเจอหน้าค่าตากันแบบเดิมๆ อีก⁶ กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ความทันสมัย (หรือโลกาภิวัตน์) ทำให้ผู้คนในแต่ละที่สร้างความสัมพันธ์กับคนในสังคมอื่นที่ห่างไกลออกไปได้ ไม่ใช่มีความสัมพันธ์แค่ในระดับท้องถิ่นหรือสังคมเล็กๆ เท่านั้น แต่สามารถติดต่อพูดคุยแลกเปลี่ยนกับผู้คนที่ตนเองไม่เห็นได้

กิดเดนส์ จึงนิยามโลกาภิวัตน์ว่าเป็นการทำให้เกิดความเข้มข้นขึ้น (intensification) ในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางสังคมทั่วโลกเข้ากับสังคมแต่ละแห่งที่ห่างไกลออกไป ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคมแต่ละท้องถิ่น แต่ในทางตรงกันข้าม สังคมแต่ละท้องถิ่นทั้งหลายก็ส่งผลกระทบต่อกันในระดับโลกเช่นกัน⁷ พูดง่ายๆ คือต่างฝ่ายต่างมีอิทธิพลต่อกัน ไม่ใช่เพียงฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีอิทธิพลครอบงำอีกฝ่ายเท่านั้น กิดเดนส์เห็นว่าภายใต้เงื่อนไขของความทันสมัย ชีวิตประจำวันของผู้คนจำนวนมากายที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่นแต่ละแห่งต้องเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ทางสังคมในระดับโลก (globalised social relations) เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ⁸ เขาจึงสนใจความสัมพันธ์และความขัดแย้งระหว่าง “global” และ “local”

คนงานพม่าในไทย – แรงกดดันของเศรษฐกิจโลก?

ชาวพม่าออกจากประเทศด้วยสาเหตุุนานาประการ ข้อมูลขององค์การบางแห่งกล่าวว่า ชาวพม่าเดินทางออกนอกประเทศเพราะเหตุผลสี่ประการ ได้แก่ หนึ่งเพื่อหลบหนีจากการเกณฑ์แรงงานบังคับ (forced labour) สองเพื่อหลบหนีจากการถูกบังคับให้ย้ายถิ่นที่อยู่เพื่อเปิดทางให้กับการลงทุนของต่างชาติและโครงการต่างๆ ที่ส่งเสริมการท่องเที่ยว สาม เนื่องจากความ

⁶ Giddens, *The Consequences of Modernity*, p.18

⁷ Giddens, *The Consequences of Modernity*, p. 64

⁸ Giddens, *The Consequences of Modernity*, p. 79 และดูบทสรุปความคิดของกิดเดนส์ ใน Jonathan Xavier Inda and Renato Rosaldo, “Introduction: A World in Motion” in *The Anthropology of Globalization: A Reader*, edited by Jonathan Xavier Inda and Renato Rosaldo (Malden: Blackwell, 2002), pp. 8-9

ลำบากอึดอัดด้านเศรษฐกิจ (economic hardship) และสืบเนื่องจากปัจจัยทางการเมืองและสงครามกลางเมือง⁹ ในสาเหตุสุดท้ายนั้น Ken MacLean ระบุว่า ผู้ลี้ภัยจากพม่าที่ทะลักเข้าประเทศไทยเป็นกลุ่มใหญ่ๆ จนเป็นที่น่าสังเกตเกิดขึ้นในปี 1984 ตั้งแต่นั้นมา ประมาณสองล้านคนได้หลั่งไหลเข้าสู่ประเทศไทย แต่มีเพียง 143,000 คนเท่านั้นที่ขึ้นทะเบียนเป็นผู้ลี้ภัยอย่างเป็นทางการกับสำนักงานข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยแห่งสหประชาชาติ (UNHCR) นอกจากนี้ประมาณหกแสนถึงหนึ่งล้านคนกลายเป็นผู้พลัดถิ่น (displaced persons) (ตามสถิติปี 2002) ที่ต้องโยกย้ายหนีออกจากบ้านเรือนของตน กระจัดกระจายไปอยู่ตามที่ต่างๆ ในพม่า ไม่ใช่ในอาณาเขตของประเทศไทย¹⁰

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากผมมุ่งประเด็นการศึกษา/อภิปรายอยู่ที่คนพม่าที่เข้ามาทำงานในประเทศไทย ซึ่งอาจนิยามว่าเป็น “ผู้ย้ายถิ่นทางเศรษฐกิจ” หรือ “economic migrants” จึงขอกล่าวถึงกลุ่มแรงงานพม่าที่มักจะถูกมองว่าเป็น “คนงานผิดกฎหมาย” (illegal workers)¹¹ เนื่องจากคนเหล่านี้มักไม่มีหนังสือเดินทางหรือเอกสารประเภทอื่นที่ออกให้โดยหน่วยงานราชการพม่า จึงถูกตีความว่าเข้าเมืองโดยผิดกฎหมาย¹² หากแต่ไม่มีข้อสรุปด้านตัวเลขว่าคนพม่าเข้าเมืองโดยผิดกฎหมายจำนวนเท่าไร เช่น FTUB อ้างข้อมูลของสำนักงานตำรวจแห่งชาติว่าใน พ.ศ. 2543 มีคนพม่าอยู่ในประเทศอย่างผิดกฎหมายจำนวน 1.5 ล้านคน¹³ ในขณะที่ข้อมูลอีกแหล่งระบุว่าในเดือนกันยายน พ.ศ. 2544 มีคนงานต่างชาติ – ซึ่งรวมถึงชาวพม่าลาวและเขมร โดยมีชาวพม่าเป็นประชากรส่วนใหญ่ – อยู่มากกว่า 800,000 คน¹⁴ ผู้สื่อข่าวโทรทัศน์ไอทีวีรายงานว่าในปี 2548 มีคนต่างด้าว (มิได้ระบุแยกสัญชาติ) ทำงานในประเทศมากกว่า 1,200,000 คน¹⁵ เป็นต้น

⁹ Federation of Trade Unions-Burma (FTUB), *Migrant Workers from Burma*, in www.tradeunions-burma.org/ftub/Migrant/Migrant_Workers%20_2000.htm

¹⁰ MacLean, “Reconfiguring the Debate ...”, p. 326

¹¹ รัฐบาลไทยจัดคนกลุ่มนี้เป็น “แรงงานเข้าเมืองโดยผิดกฎหมาย”

¹² FTUB, *Migrant Workers from Burma*

¹³ FTUB, *Migrant Workers from Burma*

¹⁴ Allan Beesey (compiled & synthesised), *Thailand: Improving the Management of Foreign Workers. Case Studies on Five Industrial Sectors* (Bangkok: International Organization for Migration, 2004), p. 13

¹⁵ ข่าวไอทีวีภาคค่ำ วันเสาร์ที่ 18 มีนาคม 2549

และผมควรระบุไว้ด้วยว่าบทความชิ้นนี้สนใจในปัจจัยชักจูง (pull factor) ที่ทำให้คนพม่าเดินทางเข้ามาในประเทศไทยมากกว่าปัจจัยผลักดัน (push factor) ปัจจัยชักจูงที่ว่่านี้เกี่ยวข้องกับสภาพเศรษฐกิจทั้งในประเทศไทยและพม่า ซึ่งอาจสรุปรวมถึงปัญหาความยากจนและการไร้งานทำในพม่า ความต้องการแรงงานและค่าจ้างที่สูงกว่าในประเทศไทย ทำให้คนพม่าจำนวนมากเข้ามาหางานทำ (เป็นที่มาของคำนิยามว่า “ผู้ย้ายถิ่นทางเศรษฐกิจ”) ส่วนปัจจัยผลักดันที่ทำให้ชาวพม่าออกนอกประเทศนั้นมีหลายสาเหตุ นับตั้งแต่การสู้รบระหว่างรัฐบาลพม่ากับชนกลุ่มน้อย ปัญหาความยุติธรรม การข่มเหงทำร้ายและฆ่าฟันที่ส่วนใหญ่เกิดขึ้นโดยเจ้าหน้าที่รัฐบาลพม่า การถูกบังคับใช้แรงงาน (forced labour) ที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง¹⁶ และปัญหาทางการเมืองเรื่องอื่นๆ ซึ่งทำให้ปัจจัยผลักดันมีความซับซ้อนละเอียดอ่อนมากเสียจนไม่อาจนำมาอภิปรายได้ในบทความนี้ได้หมด

ในทางเศรษฐกิจอย่างน้อยตั้งแต่สมัยที่พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณเป็นนายกรัฐมนตรีในช่วงต้นทศวรรษ 2530 เศรษฐกิจในประเทศไทยได้เจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว ในด้านหนึ่งได้ทำให้ “แรงงานไทยซึ่งแต่เดิมทำงานในภาคเกษตรกรรมได้เปลี่ยนไปทำงานที่ได้รับค่าจ้างสูงกว่าและตำแหน่งงานที่สบายกว่าในกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง”¹⁷ คนงานไทยที่เริ่มหายากขึ้นเรื่อยๆ จึงถูกแทนที่ด้วย “แรงงานพม่าจำนวนมากในกิจกรรมผลิตที่สกปรก ยากและอันตราย”¹⁸ ในจังหวัดชายแดน [ของไทย – ผู้เขียน]¹⁹ ว่ากันว่าอุตสาหกรรมหนึ่งที่ขาดแคลนแรงงานมาก คือการประมง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากที่เกิดพายุไต้ฝุ่นเกย์ในปี 2532 ทำให้เรือประมงอัปปางมากถึง 500 ลำ และมีผู้เสียชีวิตหลายร้อยคน ทำให้คนงานจากภาคอีสานเลิกทำงานในเรือประมงเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่น เจ้าของเรือจำนวนมากจึงหันไปจ้างแรงงานต่างชาติแทนที่คนงานไทย

20

¹⁶ ดู Caroline Guinard et al., *From Prison to Frontline: Fostering for SPDC Troops During the Offensive in Eastern Karen State, Burma, September-October 2003* (Bangkok : Peace Wey Foundation, 2005)

¹⁷ สุทธิจิตต์ จินตยานนท์ และคนอื่นๆ รายงานการติดตามผลการจดทะเบียนแรงงานต่างชาติ จากเมียนมาร์ กัมพูชา และลาวที่ลักลอบเข้าเมือง (กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา, 2540), หน้า 2

¹⁸ หรือที่เรียกกันว่า “3D jobs: dangerous, dirty, difficult”

¹⁹ สุทธิจิตต์ จินตยานนท์ และคนอื่นๆ รายงานการติดตามผลการจดทะเบียนแรงงานต่างชาติ, หน้า 2

²⁰ Beesey, *Thailand: ...*, pp. 27-28.

การประมงไทยนั้นเป็นตัวอย่างที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจไทยกับเศรษฐกิจโลก อุตสาหกรรมประมงไทยเริ่มต้นอย่างช้าๆ และได้รับความชำนาญในต้นทศวรรษ 2500 แต่โดยความร่วมมือของผู้เชี่ยวชาญต่างชาติ การสนับสนุนของรัฐบาลไทย และความสามารถในการดัดแปลงของเรือประมงไทย ภายในระยะเวลาเพียงไม่กี่ปี การจับสัตว์น้ำในอ่าวไทยก็ทำให้เกิดปัญหา “การประมงจนเกิดขีดความสามารถของระบบนิเวศ” (ecosystem overfishing)²¹ เนื่องจากการนำเรือลากอวน (trawler) มาใช้จนผู้เชี่ยวชาญทางการประมงบางคนได้เตือนว่า ปลาบางประเภทจะไม่เหลือรอดหากยังใช้อวนลากขนาดใหญ่อยู่ และหนทางเดียวที่จะป้องกันการสูญเสียทรัพยากรทางทะเลเนื่องจากการทำประมงที่มากเกินไปคือ การออกข้อกำหนดทางการประมง เช่น ไม่ควรให้เพิ่มการจับปลามากกว่า 25 เปอร์เซ็นต์²² แต่ข้อเสนอเหล่านี้ดูจะไม่มีผลในทางปฏิบัตินัก ใน พ.ศ. 2511 เรือลากอวนไทยบางส่วนเลิกจับปลาในอ่าวไทย แล้วเริ่มเข้าไปทำการประมงในทะเลอันดามันและนอกฝั่งทะเลของพม่า พร้อมๆ กันนี้จำนวนขงเรือลากอวนได้เพิ่มจาก 1,900 ลำในปี 2510 เป็น 6,300 ลำในปี 2520 ปริมาณของสัตว์น้ำที่จับได้เพิ่มจาก 450,000 ตันเป็น 1,100,000 ตัน ในระยะเวลาเดียวกัน มีผู้ประเมินว่าในปี 2520 ประมาณ 40-60 เปอร์เซ็นต์ของสัตว์น้ำที่เรือประมงไทยจับได้ทั้งหมด (มากกว่าครึ่งจับได้โดยเรือลากอวน) เป็นสัตว์น้ำที่อยู่นอกเขตทะเลไทย อีกทั้งเรือประมงไทยก็เริ่มนำสัตว์น้ำที่จับได้ไปขายตามท่าเรือนอกประเทศ เช่น มีเรือไทยที่จับปลานอกชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของมาเลเซียแล้วนำลงไปขายที่สิงคโปร์²³ การประมงไทยขยายตัวทั้งด้านจำนวนเรือและการออกไปจับสัตว์น้ำในเขตน่านน้ำประเทศอื่น

การเติบโตของประมงไทยชะลอตัวลงในช่วงปี 2520 ถึง 2523 สาเหตุหนึ่งสืบเนื่องจากการประกาศเขตเศรษฐกิจเฉพาะ (exclusive economic zones หรือ EEZs) ของประเทศเพื่อนบ้าน อีกประการหนึ่งจากการขึ้นราคาของน้ำมันดีเซลอย่างกระทันหัน ทำให้ปริมาณปลาที่จับได้ลดลงจาก 2.1 ล้านตัน เหลือ 1.6 ล้านตันในช่วงปีดังกล่าว แต่กลับฟื้นตัวอีกครั้ง จนใน พ.ศ. 2529 ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้มีสูงถึง 2.3 ล้านตันและเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เรือประมงไทยรุกล้ำเข้าไปในเขตน่านน้ำของประเทศใกล้เคียงและถูกจับกุมอยู่เสมอ เช่น ระหว่าง พ.ศ. 2523 และ 2527 เรือประมง

²¹ John G. Butcher, *The Closing of the Frontier: A History of the Marine Fisheries of Southeast Asia, c. 1850-2000* (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2004), p. 198.

²² Butcher, *The Closing of the Frontier*: ..., p. 199.

²³ Butcher, *The Closing of the Frontier*: ..., pp. 198-199.

ไทยถูกจับกุมถึง 275 ลำ²⁴ เพราะการรุกรานน้ำเพื่อการประมง รัฐบาลของหลายประเทศได้ออกกฎหมายเพื่อขยายอำนาจในการควบคุมเขตเศรษฐกิจของจนและพัฒนาศักยภาพในการส่งออกผู้บุกรุก ว่ากันว่าในปี 2529-2530 เรือลาดตระเวนของมาเลเซียจับกุมเรือประมงไทยได้เป็นพันๆ ลำ ในเวลาเดียวกันรัฐบาลพม่าซึ่งได้เห็นข้อตกลงร่วมกับบริษัทนิคาตะของญี่ปุ่นก็ได้เสริมสร้างความสามารถในการจัดการกับเรือประมงที่รุกรานน้ำของตน โดยบริษัทญี่ปุ่นได้มอบเฮลิคอปเตอร์และเรือลาดตระเวนจำนวนหลายลำแก่รัฐบาลพม่า เพื่อจับกุมเรือประมงไทยที่รุกรานเข้าในเขตน่านน้ำสัมปทานของบริษัท ทั้งหมดนี้ส่งผลให้ระนอง ซึ่งเคยเฟื่องฟูรุ่งเรืองทางการประมงมาตั้งแต่ช่วงกลางของทศวรรษ 2510 มีสัตว์น้ำเข้าท่าเรือของตนลดลงกว่า 40 เปอร์เซ็นต์ (ของปริมาณสัตว์น้ำที่เคยได้) ใน พ.ศ. 2529²⁵

หลังจากที่เกิดวาทภัยได้ฝุ่นเกลียวในปี 2532 เรือประมงไทยที่มีลูกเรือ/คนงานส่วนใหญ่เป็นคนอีสาน เริ่มมีปัญหาด้านแรงงาน เนื่องจากคนงานไทยหันไปประกอบอาชีพอื่นที่ตนคิดว่าปลอดภัยกว่าอุตสาหกรรมประมง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจังหวัดชายแดนไทย-พม่า ต้องการแรงงานทดแทน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวพม่าที่เข้ามาหางานทำ การประมงไทยจึงเติบโตต่อเนื่องไม่หยุด และเกมแมวจับหนูที่มีเรือประมงไทยเป็นหนู มีเจ้าหน้าที่และกองทัพเรือพม่าเป็นแมวกียังดำรงสืบไป ในปี 2533 บริษัทประมงไทยจำนวนหนึ่งทำข้อตกลงร่วมกับบริษัทที่รัฐบาลทหารพม่าตั้งขึ้น เพื่อรับสัมปทานจับปลาในเขตที่พม่ากำหนดให้ในทะเล อันดามัน โดยที่ข้อตกลงระบุว่าฝ่ายไทยจะจ้างคนพม่าเป็นลูกเรือและสัตว์น้ำที่จับได้จะต้องขายบนฝั่งพม่า อีกทั้งพม่ายังห้ามฝ่ายไทยใช้เรือลากอวนที่มีเครื่องมือสื่อสารที่มีประสิทธิภาพสูง²⁶ (อาจหมายถึงโทรศัพท์สื่อสารผ่านดาวเทียมที่เรือลากอวนของไทยนิยมใช้ เพราะมีประสิทธิภาพสูง สามารถติดต่อพูดคุยได้ในวงกว้าง เพราะแต่ละเครื่องมือจันดาวเทียมเป็นตัวรับส่งคลื่น – ผู้เขียน) ห้าปีต่อมา รัฐบาลทหารพม่าสั่งห้าม เรือลากอวนไทยทั้งหมดเข้าไปจับปลาในน่านน้ำของตนหลังจากที่ชาวประมงไทยสังหารลูกเรือคนพม่าเนื่องจากผู้ตายฟ้องเจ้าหน้าที่พม่าว่าเรือประมงไทยฝ่าฝืนข้อตกลงที่มีกับรัฐบาลพม่า แต่การสั่งห้ามและการปิดพรมแดนครั้งนี้ไม่อาจหยุดเรือลากอวนของไทยได้ ต่างพยายามที่จะเข้าไปทำประมงในทะเลพม่า ตัวอย่างเช่น มีบริษัทไทยอย่างน้อยสามแห่งที่มีฐานอยู่ในจังหวัดระนองร่วมมือกันย้ายลงไปจดทะเบียนในสิงคโปร์เพื่อหลบหลีกกฎข้อห้ามของพม่า (ซึ่งห้ามเรือไทย ไม่ใช่เรือจากสิงคโปร์ – ผู้เขียน) บางบริษัทก็ร่วมทำข้อตกลงกับทหารพม่าบางกลุ่ม บ้างก็จ่ายเงินค่า

²⁴ Butcher, *The Closing of the Frontier*: ..., pp. 246-247

²⁵ Butcher, *The Closing of the Frontier*: ..., pp. 247-248

²⁶ Butcher, *The Closing of the Frontier*: ..., p. 249

คุ้มครองให้แก่กลุ่มชนที่ต่อต้านทหารพม่า ซึ่งควบคุมบริเวณภาคใต้ของประเทศ ทว่าอันตรายและความเสี่ยงยังมีอยู่ เพราะการอนุมัติที่ออกโดยเจ้าหน้าที่กลุ่มหนึ่งอาจมิได้รับความเห็นชอบจากอีกกลุ่มหนึ่ง ข้าราชการพม่าที่ยังมักใช้ตำแหน่งหน้าที่ของตนบังคับเรียกจ่ายเงินจากผู้ประกอบการชาวไทย และบ่อยครั้งเรือประมงไทยมักจะละเมิดไม่ปฏิบัติตามข้อตกลง แต่เรือประมงไทยก็ไม่ยอมเสียเปรียบ กับต้นเรือใช้วิทยุพูดติดต่อส่งข่าวให้กันและกันให้ทราบถึงการเคลื่อนไหวของเรือของกองทัพเรือพม่า ส่วนเรือประมงขนาดใหญ่มักจะมีปืนยิงจรวดและปืนกลหนักไว้ใช้ต่อสู้กับพม่า²⁷

ทุกครั้งที่มีรัฐบาลทหารพม่ามีปัญหา หรือไม่พอใจ หรือมีเหตุการณ์กระทบกระทั่งกับฝ่ายไทย รัฐบาลพม่าสั่งปิดพรมแดนของตนและห้ามการเคลื่อนไหวข้ามชายแดนทุกประเภท ซึ่งรวมถึงการห้ามทำการประมงในน่านน้ำของตน ตั้งแต่ปี 2547 หนังสือพิมพ์บางกอกโพสต์รายงานว่ารัฐบาลพม่าออกใบอนุญาตทำสัมปทานประมง 5 ปีแก่บริษัทไทยนามว่า Siam Jonathan เพื่อแสดงถึงสัมพันธภาพที่ดีระหว่างทั้งสองประเทศ บริษัทสยามโจนาธานมีเรือลากอวนจากระนองเข้าร่วมบริษัทราว 500 ลำ ได้รับอนุมัติให้จับสัตว์น้ำได้ในทะเลนอกฝั่งยะไข่ (หรืออะรากัน) อย่างกุ่มและตะนาวศรี ฝ่ายพม่ามิได้ออกระเบียบกฎเกณฑ์เกี่ยวกับประเภทของเรือประมง เพียงแต่ระบุว่าจะต้องมีน้ำหนัก 100 ตันขึ้นไป และทางบริษัทจะต้องจ่ายค่าสัมปทานสำหรับสัตว์น้ำที่จับได้ในอัตรา 100 เหรียญสหรัฐ ต่อหนึ่งตัน สัตว์น้ำที่จับได้อนุญาตให้นำกลับมายาวในฝั่งไทย รายงานข่าวเสริมอีกว่า อธิบดีกรมประมงของไทยแถลงว่า ฝ่ายพม่ายังมีข้อเรียกร้องให้ไทยลงทุนด้านการทำนากุ้งและ

²⁷ Butcher, *The Closing of the Frontier: ...*, pp. 249-250 และดู Htun Aung Gyaw, *The Main Causes Behind the Killing of the Burmese Fisherman*, in www.ibiblio.org/obl/reg.burma/archives/199509/msg00063.html ซึ่งระบุอีกว่า ผู้บังคับการทหารเรือพม่ารับสินบนจากเรือประมงไทยจนร้ายแรง เจ้าหน้าที่พม่าทั้งระดับสูงและล่างต่างประสงค์เข้ามาประจำการในเขตระนองและเกาะสอง (Kawthaung หรือ Victoria Point – ผู้เขียน) เพราะรายได้ที่ผิดกฎหมายนี้ เรือประมงไทยติดตั้งทั้งอุปกรณ์ประมงที่มีประสิทธิภาพสูง มีทั้งเครื่องโซนาและเรดาร์ อีกทั้งยังใช้ตะขอยาเล็กถี่เพื่อจับสัตว์น้ำทุกขนาด (ซึ่งผิดข้อบัญญัติการประมง – ผู้เขียน) และจับสัตว์น้ำในเขตน่านน้ำเพื่อจับกุ้ง (ซึ่งได้ราคาดี) เรือประมงไทยทำให้ชาวประมงขนาดย่อมพม่าไม่อาจหาเลี้ยงชีพด้วยการจับปลาอีกต่อไปเพราะแข่งกับเรือประมงไทยไม่ได้ ต้องเปลี่ยนไปทำอาชีพอื่น

มอบเทคโนโลยีการประมงให้แก่พม่าด้วย อธิบดียกกล่าวต่ออีกว่า สัมปทานนี้จะนำสัตว์น้ำมูลค่าหกพันล้านบาทต่อปีมาสู่ประเทศไทย²⁸

ระนองกับแรงงานพม่า

ผมไประนองมาแล้ว 2 หน ครั้งแรกในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2547 ครั้งที่สองเมื่อเดือนมิถุนายน-กรกฎาคม พ.ศ. 2548 ซึ่งเป็นช่วงที่ทางราชการกำลังดำเนินการขึ้นทะเบียนคนพม่าที่ทำงานในระนอง (และจังหวัดอื่นๆ) โดยมีเงื่อนไขว่าคนงานพม่าต้องพิสูจน์ได้ว่ามีนายจ้างไทยจ้างทำงาน – จึงมีคนงานพม่าจำนวนไม่น้อยที่ทำงานรับจ้างทั่วไปไม่สังกัดใครหรือที่ใดจึงหานายจ้างให้ถูกต้องตามข้อกำหนด ทำให้มีนายจ้างก่อกวนลอบรับจ้างเซ็นชื่อรับเป็นนายจ้างให้คนงานพม่าเหล่านี้ – คนงานพม่าต้องรายงานตัวขอขึ้นทะเบียนโรงงาน และตรวจสุขภาพเพื่อรับบัตรประกันสุขภาพ (โครงการสุขภาพ 30 บาทของกระทรวงสาธารณสุข) ที่สามารถขอใช้บริการได้จากโรงพยาบาลจังหวัดระนองเมื่อจำเป็น โดยต้องเสียค่าใช้จ่ายทั้งหมด 3,800 บาท²⁹ เมื่อเสร็จสิ้นคนงานทุกคนจะได้รับบัตรแรงงานสีชมพู ติดรูปถ่ายเจ้าตัวและระบุประเภทงานที่ทำ คนงานพม่าต้องพกพาบัตรแรงงานนี้ติดตัวเสมอ หากถูกตรวจค้นจากเจ้าหน้าที่ตำรวจและไม่มีบัตรแรงงานติดตัวอาจถูกจับกุมได้³⁰ คนงานพม่าขึ้นทะเบียนในจังหวัดใดจะต้องอยู่ภายในจังหวัดนั้น ห้ามเดินทางออกนอกเขตจังหวัดที่ตนขึ้นทะเบียน

ได้กล่าวแล้วข้างต้นว่าคนพม่าเดินทางออกนอกประเทศด้วยเหตุผลหลายประการ คนงานพม่าที่ผมพบและพูดคุยด้วยที่จังหวัดระนองจำนวนมากเล่าว่า เข้ามาเพื่อหางานทำ และมีไม่น้อย

²⁸ Achathaya Chuenniran, "Rangoon awards fishing concession to Thai firm. Wants investment, technology in return. Relations with Burma", *Bangkok Post* 26 February 2004, in www.bangkokpost.com/News/26Feb2004_news10.php

²⁹ ค่าใช้จ่ายนี้แบ่งเป็นค่าคำร้องขอขึ้นทะเบียน ต.ท.13 หนึ่งร้อยบาท ค่าตรวจและประกันสุขภาพ 1,900 บาท และค่าบัตรแรงงาน 1,800 บาท แม้ว่าในประกาศของทางราชการจะระบุว่านายจ้างเป็นผู้จ่ายค่าใช้จ่าย แต่ในความเป็นจริง ลูกจ้างชาวพม่าเป็นคนจ่าย หรือหากนายจ้างจ่ายไปก่อนก็จะไปหักจากค่าแรงของลูกจ้างคนนั้นๆ ภายหลัง

³⁰ คนพม่า เล่าให้ฟังว่าคนงานแต่ละคนต้องทำงานตามประเภทของงานที่ระบุในบัตรแรงงาน หากถูกค้นพบว่าทำงานผิดประเภทอาจถูกจับได้ เท่าที่ผมทราบ รัฐบาลไทยพยายามจดทะเบียนแรงงานต่างชาติหลายครั้งแล้ว ครั้งแรกในปี 2535 เมื่อคณะรัฐมนตรีได้มีมติรื้อโทษกรรมและจดทะเบียนแรงงานต่างชาติในจังหวัดเชียงราย ตาก กาญจนบุรี และระนอง แล้วภายหลังขยายออกไปครอบคลุมทั้ง 10 จังหวัดตลอดแนวชายแดนไทย-พม่า (ดู สุทธิจิตต์ จินตยานนท์ และคนอื่นๆ รายงานการติดตามผลการจดทะเบียนแรงงานต่างชาติ ..., หน้า 2)

ที่มากับพ่อแม่ (หรือตามมารายหลัง) และเติบโตมาทำงานในประเทศไทย มีทั้งคนที่เพิ่งเข้ามาอยู่ได้ไม่นานและมานานหลายปี บ้างก็เป็นสิบปีหรือนานกว่านั้น มีทั้งคนที่อยู่กันเป็นครอบครัว – พ่อแม่ลูกและอาจมีญาติพี่น้องคนอื่นอยู่ด้วย – และเป็นคนโสดอยู่คนเดียว หรือแต่งงานแล้วแต่สามีหรือภรรยาอยู่ในพม่าหรือทำงานอยู่นอกจังหวัด

ระนอง ไม่ใช่เรื่องแปลกที่จะเห็นเด็กพม่าทั้งหญิงและชายนั่งล้างปลา คัดขนาด ยกตะกร้าที่แปปลา หรือทำงานที่โรงงานแซ่แข็งหรือโรงงานทำปลาป่น³¹ บนถนนหน้าแปปลา วันหนึ่งผมพบเด็กชายชาวพม่าสองคน อายุอานามคงไม่เกิน 10 ปี เดินเก็บขวดพลาสติกกระป๋องน้ำดื่ม สารพัดสิ่งของคนขายของเก่า (นำไป recycle) จะซื้อเด็กชายเป็นเก็บหมด ที่แปปลา หญิงพม่าที่ทำหน้าที่เป็นแม่บ้าน/แม่ครัวกำลังงาน เธอกำลังตั้งครุฑ บอกผมเป็นภาษาไทยสำเนียงพม่าว่าลูกชายอายุขบกว่าอยู่ที่เนอรัสเซอร์ที่มีหญิงพม่าเป็นคนดูแล เพราะเธอต้องทำงานจึงไม่มีเวลาดูแลลูกชาย – และโชคดีที่เธอและสามีมีงานทำมีรายได้ทั้งคู่ พอจ้างคนเลี้ยงดูลูกได้ – หัวหน้าคนงานซึ่งเป็นคนไทยเล่าว่าที่เนอรัสเซอร์มีเด็กเล็กอยู่หลายคน ล้วนเป็นเด็กที่แม่ต้องทำงานทั้งสิ้น ที่น่าสนใจคือมีหญิงพม่าที่มาคลอดลูกในระนองมากเสียจนต้องมีการเปิดเนอรัสเซอร์ให้บริการเลี้ยงดูเด็กเล็กขณะที่พวกแม่ๆ กำลังทำงานกันอยู่ น่าเสียดายที่ผมไม่มีโอกาสไปดูเนอรัสเซอร์ที่ว่านี้

คนงานพม่าที่ผมสัมภาษณ์ทำงานสารพัดอย่าง มีทั้งพวกที่ทำงานก่อสร้างเป็นแรงงานธรรมดาหรือมีประสบการณ์มากเลื่อนงานที่ทำเป็นช่างไม้ช่างปูน ซึ่งได้รับค่าแรงที่สูงกว่ามาก เป็นลูกจ้างของแปปลาทำงานทุกอย่างตั้งแต่ทำความสะอาด คัดเลือกชนิดและขนาดของสัตว์น้ำ ชั่งน้ำหนัก ยกของ ฯลฯ (ทั้งหมดนี้ไม่ใช่งานเบา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเวลาที่เรือประมงเข้าฝั่งนำสัตว์น้ำที่จับได้มาลง งานอาจเริ่มตั้งแต่เที่ยงคืนยาวไปถึงสิบโมงเช้าวันรุ่งขึ้น แต่ข้อดีคือ เจ้าของแปปลาจะจัดที่พักให้และหลายแห่งมีอาหารให้กินด้วย)

³¹ Christina Wille สรุปไว้ในรายงานของเธอว่าคนงานย้ายถิ่นพม่ามักเข้ามาในประเทศไทยด้วยความสมัครใจ โดยมีคนในครอบครัวเดียวกัน หรือเพื่อนที่ไว้ใจได้ หรือแม้แต่เด็กๆ ด้วยกันเองจัดการพาเข้ามา แต่เธอยืนยันว่าที่กล่าวนี้ไม่ได้หมายความว่าความรักลอบนำแรงงานเด็กเข้ามาทำงานประเภทที่เลวร้ายที่สุดไม่ใช่ปัญหาที่นำวิกฤตกังวลในประเทศไทยเพราะในความเป็นจริง แรงงานเด็กถูกขูดรีดอย่างรุนแรง และมีสภาพการทำงานที่อันตราย (*Trafficking in Children ...*, p.56) ความยากไร้ทำให้คนงานพม่ามีทางเลือกไม่มากนัก ในความคิดของพวกเขา การที่เด็กต้องทำงาน (และไม่ได้ไปโรงเรียน) ไม่ใช่ความผิด ไม่ใช่พ่อแม่เอาเปรียบลูก แต่เป็นความจำเป็นและความด้อยโอกาสของพวกเขานี้แหละที่ทำให้เศรษฐกิจไทยเฟื่องฟู

บางคนทำงานที่ “แพบก” ซึ่งงานที่ทำงานจะคล้ายคลึงกับที่แพปลา³² บางคนเคยเป็นลูกเรือประมง บางคนอยู่โรงงานปลาป่นที่นำปลาขนาดเล็กหรือสัตว์น้ำที่คนไม่บริโภคไปอบแห้งป่นทำอาหารสัตว์ หรือโรงงานประเภทอื่น บ้างก็เป็นลูกจ้างในร้านค้าหรือร้านขายอาหาร

บ้านเดิมของคนงานพม่าหลายคนอยู่เกาะสองและบริเวณใกล้เคียง จำนวนไม่น้อยมาจาก เมืองทวายหรือที่พม่าเรียกว่า Dawei³³ และบ้างก็มาจากมะละแหม่ง (Moulmein) ทั้งหมดมา กันเองหรือมากับครอบครัว³⁴ โดยข้ามเรือยนต์จากเกาะสองมาเข้าระนอง³⁵ จุดประสงค์หลักเพื่อมา

³² แพปลาจะอยู่ริมน้ำ เรือประมงเข้ามาเทียบท่าลงสัตว์น้ำได้โดยตรง ส่วนแพบกจะไม่ติดกับเส้นทางน้ำ จึงต้อง ถ่ายสัตว์น้ำจากแพปลามาลงที่แพบก ซึ่งโดยทั่วไปจะมีลานกว้างขวางเพื่อวางปลาและสัตว์น้ำประเภทอื่น เพื่อ ผ่านกระบวนการทุกอย่างเหมือนที่ทำที่แพปลา เจ้าของแพบกต้องจ่ายค่าขึ้นลงปลา - จากเรือประมงมาสู่ รถบรรทุกไปแพบก - ให้กับเจ้าของแพปลาในกรณีที่เจ้าของแพบกมีเรือของตนเอง (เป็นค่าบริการใช้แพปลา) ถ้า ไม่มีเรือประมงของตนเอง เจ้าของแพบกต้องประมูลซื้อปลา/สัตว์น้ำจากแพปลาเหมือนลูกค้าคนอื่น

³³ ผมเคยพบคนพม่าที่เล่าว่าภาษาพม่าทวายแปลงและเพี้ยนไปจากภาษาพม่าที่เมืองหลวง แต่คนทวายก็ภูมิใจ ในความเป็นพม่าของตน คล้ายๆ กับมีความเป็นท้องถิ่นนิยมอยู่ด้วย

³⁴ ดูเปรียบเทียบ Sapang Chantavanich et al., *Cross-border Migration ...*, pp. 132-133 ที่ระบุว่าชาวพม่า ที่อยู่ในกลุ่มศึกษาส่วนใหญ่เดินทางเข้าระนองด้วยตัวเอง หรือได้รับความช่วยเหลือจากญาติหรือเพื่อนฝูง พวกเขาเดินทางเป็นกลุ่ม โดยเฉพาะผู้หญิงซึ่งมักมากับญาติหรือเพื่อนผู้ชาย ไม่ได้ผ่านเอเยนต์คนกลางหรือพวก ลักลอบพาคนเข้าเมือง ตรงกันข้าม งานการศึกษาอีกชิ้นหนึ่งกล่าวว่าลูกเรือพม่าทำงานในเรือประมงจากระนอง มักได้งานทำโดยผ่านเอเยนต์ ผู้จัดการเรือลากอวนและโพรแมนหัวหน้าคนงาน เอเยนต์มีสองประเภท กลุ่มแรก จะหางานและที่พักให้ลูกเรือจนกว่าจะได้งานทำแล้วเริ่มหักเงินที่ตนจ่ายไปจากค่าจ้างของลูกเรือจนตนเองมีกำไร กลุ่มที่สองหางานให้โดยหักค่านายหน้าสิบเปอร์เซ็นต์จากเงินเดือนของลูกเรือ การหาลูกเรือใหม่ก็มีสองวิธี ได้แก่ โดยผ่านลูกเรือของเอเยนต์ กล่าวคือเอเยนต์ในพม่าหาลูกเรือใหม่ให้เอเยนต์ในระนอง ซึ่งจะเป็นคนหักค่าใช้จ่าย จากเงินเดือนของลูกเรือใหม่ แล้วจ่ายให้เอเยนต์ในพม่า ปกติค่าใช้จ่ายจะอยู่ราว 6,000 บาท หรือเรียกว่า “มูลค่า ทองคำหนึ่งบาท” (one-Baht-worth-gold”) วิธีที่สองผู้จัดการเรือลากอวนติดต่อผ่านเอเยนต์ ซึ่งผิดจากเดิมที่มัก ติดต่อด้านโพรแมนหัวหน้าคนงานในรายงาน ซึ่งไม่ระบุปีที่พิมพ์ อ้างว่ามีเอเยนต์ ซึ่งผิดจากเดิมที่มักติดต่อด้าน โพรแมนหัวหน้าคนงานในรายงาน ซึ่งไม่ระบุปีที่พิมพ์ อ้างว่ามีเอเยนต์ 15 แห่งทำงานอยู่ในระนอง (Thailand Seafarers Research Team, *Profiling the Maritime Industry ...*, pp. 31-32) เจ้าของแพปลาที่ผมสัมภาษณ์ ให้การว่าสมัยก่อนติดต่อกับคนงานผ่านเอเยนต์ แต่เดี๋ยวนี้ (พ.ศ. 2547-2548 ช่วงที่ผมทำวิจัย) ติดต่อด้านลูกจ้าง ของตนเอง เพราะไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ และเพราะทางราชการไม่อนุญาตให้มีเอเยนต์หางานเอกชน แต่ให้ ติดต่อด้านสำนักงานจัดหางานจังหวัด

³⁵ การเดินทางเข้าประเทศไทยผ่านทางเรือข้ามฟากเกาะสอง-ระนองดูจะเป็นเส้นทางที่ปลอดภัยและสะดวกกว่า เส้นทางอื่น เพราะคนพม่าที่บ้านเกิดอยู่ใกล้ถึงเมืองทวายหรือมะละแหม่งก็สามารถโดยสารเรือมาลงที่เกาะสอง แล้วข้ามมาได้ เส้นทางอื่นที่คนพม่าใช้เดินทางเข้าประเทศไทยมีเส้นทางที่ผ่านด่านเจดีย์สามองค์ อ.สังขละบุรี

หางานทำ (เนื่องจากไม่มีงานทำที่พม่า หรือเพราะค่าจ้างในระนองดีกว่า หรือทั้งสองประการ) ซึ่งข้อมูลนี้คล้ายคลึงกับการศึกษาของ Supang Chantavanich et al. ที่รายงานว่า key informant ชาวพม่าให้สัมภาษณ์ว่าคนพม่ามาระนองเพื่อทำงาน มีเพียงส่วนน้อยที่หนีภัยสงครามหรือการถูกเกณฑ์แรงงานบังคับ เหตุผลเรื่องงานทำให้ระนองต่างจากสังขละบุรี จ.กาญจนบุรี ที่มีชาวพม่าหลบหนีสงครามและการเกณฑ์แรงงานเข้ามามาก³⁶

โทรศัพท์มือถือกับเครือข่าย

ผู้จัดการแพปลาซึ่งผมจะขอเรียกว่า “โกแมน”³⁷ มีโทรศัพท์มือถือรุ่นล่าสุดที่มีสารพัดฟังก์ชันให้เลือกใช้ติดตัวเสมอ แกเล่าว่าโทรคุยกับครอบครัว (ลูกเรียนหนังสือ) ที่กรุงเทพฯ เสมอ โทรคุยกับหุ้นส่วนทำธุรกิจที่เกาะสองก็ได้ โทรสั่งงานลูกจ้างทั้งไทยและพม่า หรือแม้แต่หาคนงานใหม่ แกก็ให้ลูกน้องชาวพม่าโทรถามเสาะหามาได้ ตบท้ายด้วยว่า “คนงาน [พม่า] ผมมีมือถือทุกคน” ซึ่งดูจะเป็นความจริง³⁸ ในเมืองระนองมีร้านขายโทรศัพท์มือถือและอุปกรณ์แทบทุกหัวมุมถนน เจ้าของร้านรายหนึ่งเล่าว่า คนงานพม่านิยมซื้อโทรศัพท์มือถือประเภทใช้แล้วหรือมือสอง เพราะราคาถูกกว่า มีตั้งแต่ 1,000 ถึง 2,000 บาทเศษ มีหลายยี่ห้อ และถ้าใครเดินเล่นเตร็ดเตร่ในเมือง จะเห็นบริการโทรศัพท์มือถือให้เช่า โดย (ปกติ) มีโต๊ะ 1 ตัววางโทรศัพท์มือถือสองสามเครื่องให้ลูกค้าเช่าโทร โดยโฆษณาว่าโทรได้ทั่วประเทศ อัตราค่าบริการ (เมื่อต้นปี 2548) อยู่ระหว่างสองและสามบาทต่อนาที ผมไม่ทราบว่าการบริการของเขากำไรดีหรือไม่เพียงใด เห็นมีโต๊ะตั้งให้บริการหลายเจ้าบนถนนท่าเมือง ก่อนถึงตลาดสดเทศบาล

เมเมคะมีลูกพี่ลูกน้องชื่อมิอะ ทั้งคู่เป็นผู้หญิงอายุราวยี่สิบปีเศษ โดยเมเมคะแก่กว่าและเข้ามาระนองก่อน เธอใช้บริการของ DTAC ให้เหตุผลว่าถูกกว่า AIS/1-2-Call และโทรถึงเมืองมะละแหม่งบ้านเกิดเธอได้ คลื่นสัญญาณแรงฟังชัด ส่วนมิอะใช้ Orange เพราะราคาถูกแต่บางครั้งก็

และช่องทางอื่นในจังหวัดกาญจนบุรี เส้นทางเมียวดี-แม่สอด จ.ตาก เส้นทางรัฐฉานใต้-ปางมะผ้า, ปาย, อำเภอมือง จ.แม่ฮ่องสอน และฝาง จ.เชียงใหม่ และเส้นทางท่าขี้เหล็ก-แม่สาย จ.เชียงราย (กฤตยา อาชวนิกุล และพรสุข เกิดสว่าง, เส้นทางแรงงานหญิงจากประเทศเพื่อนบ้านสู่ธุรกิจการค้าบริการทางเพศในประเทศไทย [นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2540] หน้า 36-38. และดู FTUB, *Migrant Workers from Burma ...* ซึ่งให้ข้อมูลคล้ายคลึงกัน)

³⁶ Supang Chantavanich et al., *Cross-border Migration ...*, pp. 132-133

³⁷ ชื่อของบุคคลที่ให้ข้อมูลแก่ผมในที่นี้ล้วนเป็นนามสมมติทั้งสิ้น คำนำหน้าชื่อ “โก...” เป็นคำที่นิยมใช้เรียกชื่อคนท้องถิ่นในระนอง เล่ากันว่ามาจากภาษาจีน เรียกนำหน้าชื่อบุคคลเพื่อแสดงความนับถือ

³⁸ คนงานพม่าที่ผมพูดคุยด้วยทั้งหมด มีเพียงคนเดียวที่ไม่มีโทรศัพท์มือถือ

โทรไม่ได้ ไม่มีคลื่น ถ้าโทรไปบ้านที่มะละแหม่งจะขอให้โทรศัพท์ของแม่เมคะ³⁹ มิอะมาอยู่ระนอง ตามคำชวนของแม่เมคะ มาอยู่ได้ 2 ปี ส่วนแม่เมคะอยู่มา 8 ปีแล้ว (สัมภาษณ์ต้นเดือนกรกฎาคม 2548) พ่อของเธอเป็นทหาร แม่รับราชการ พี่สาวและน้องสาวเป็นครูอยู่ที่มะละแหม่ง แต่น้องสาวอยากมาทำงานเมืองไทยเพราะคิดว่ารายได้ดีกว่า ส่วนพี่ชายของเธอทำงานอยู่ที่สุราษฎร์ธานี รับจ้างเป็นไกด์ทัวร์ให้ฝรั่งเพราะพูดภาษาอังกฤษได้ (ไม่ชัดเจนว่าพี่ชายเริ่มทำงานนี้เมื่อไรหรืออย่างไร) ว่าพี่ชายและตัวเธอเองจบการศึกษาระดับ Year 12 ที่พม่า เธออ่านเขียนภาษาอังกฤษได้ ตอนมาเมืองไทยครั้งแรก เธอมาหาพี่ชายแล้วก็ไม่ได้กลับไปบ้านเกิดอีกเลย เธอแต่งงานแล้วกับชายพม่า ทั้งคู่ทำงานก่อสร้าง อาศัยอยู่ในห้องเช่าที่นายจ้างไทยจ่ายค่าเช่าให้ จึงลดรายจ่ายด้านนี้ไป เมื่อเริ่มทำงานครั้งแรก เธอได้ค่าแรงวันละ 120 บาท ตอนนี้นำมาเป็น 150 บาท ส่วนสามีของเธอเริ่มจาก 150 บาท พอมีประสบการณ์ค่าแรงก็สูงขึ้น ตอนนี้นำมาเป็น 200 กว่าบาท⁴⁰ ทั้งคู่ไม่มีบุตร จึงอยู่โดยไม่ต้องวิตกกังวลด้านการเงินมากนัก แม่เมคะพูดภาษาไทยได้ ทำทางคล่องแคล่ว รู้จักถนนหนทางในจังหวัดระนองดีพอสมควรเพราะชอบเที่ยว เล่าว่าวัดไหนมีงานก็จะไปเที่ยว ตอนที่ทางจังหวัดจ้างงานวันลอยกระทง เธอก็มาเที่ยวกับแฟนและเพื่อนๆ ชอบอาหารไทยเพราะรสชาติดีกว่าอาหารพม่า (ที่เธอว่าจืด!) เธอยังไม่คิดถึงเรื่องกลับไปบ้านที่มะละแหม่ง แต่ก็ส่งเงินให้

³⁹ เจ้าของร้านขายโทรศัพท์มือถือสองสามแห่งบอกว่าบัตรเติมเงินของ 1-2-Call ขายดีที่สุด เพราะคลื่นแรงฟังชัด (สัมภาษณ์เดือนธันวาคม 2547) เท่าที่ทราบคนงานพม่านิยมใช้ระบบบัตรเติมเงิน (50, 100, 200, ฯลฯ บาท) มากกว่าโปรโมชั่นที่จ่ายค่าบริการเป็นรายเดือน

⁴⁰ ค่าแรงงานผู้หญิงจะต่ำกว่าผู้ชายในทุกประเภทงาน รายได้/ค่าแรงที่คนพม่าได้รับแตกต่างกันไปตามชนิดของงาน เช่น งานก่อสร้าง 100-180 บาทต่อวัน โรงแร่แข็ง (อาหารทะเล) รว 2,500 บาทต่อเดือน พร้อมทั้งที่พัก ประมงชายฝั่ง 2,000 บาทต่อเดือน ประมงทะเลลึก 2,500 บาทต่อเดือน สาวใช้ตามบ้าน 1,000 บาท/เดือน พร้อมทั้งที่พัก ทำงานร้านอาหาร 2,000 บาท/เดือน พร้อมทั้งที่พัก (ดู FTUB *Migrant Worker from Burma*) เปรียบเทียบกับรายงานอีกฉบับที่ว่า ลูกเรือประมงมีรายได้ 4,100 บาทถึง 8,000 บาทต่อเดือนในปี 1995 (พ.ศ. 2538) ส่วนลูกเรือประมงที่สมุทรสาครได้ 3,000-6,000 บาท/เดือน คนงานแปปลาหรือโรงงานแช่แข็งได้ค่าแรง 100-200 บาท/วัน ขึ้นอยู่กับปริมาณของปลาหรือสัตว์น้ำที่คนงานแต่ละคนทำความสะอาดคัดเลือก ฯลฯ ได้ คนงานเหล่านี้จะได้รับที่พักฟรี (ดู Beesey, *Thailand: ...*, pp. 28-29) คนงานพม่าผู้หนึ่งให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ว่าตนทำงานในระนองมา 16 ปีแล้ว เป็นลูกจ้างในโรงงานทำเฟอร์นิเจอร์ได้ค่าแรงวันละ 160 บาท พอเพียงที่จะเลี้ยงครอบครัว และมีเหลือส่งไปให้พ่อแม่ของตนในพม่าบ้าง ส่วนนายจ้างไทยกล่าวว่าค่าแรงของคนงานไร้ฝีมือคือ 90 บาท/วัน พวกที่มีประสบการณ์ในการทำงานอาจได้สูงถึง 240-300 บาท/วัน ("Curfew imposed on all alien labourers. Get-tough action to stem Burmese influx. Illegal Foreign Workers", *Bangkok Post* 30 June 2004, in www.bangkokpost.com/300604_News/30Jun2004_news15.php)

พ่อแม่เป็นครั้งคราว ส่วนมิมะอยู่กับน้ำผู้หญิง พ่อแม่ของเธอเคยมาทำงานในเมืองไทย แต่ตอนนี้อยู่ที่มาเลเซีย พี่ชายเธอก็ทำงานที่โน้น โดยบอกว่าพ่อแม่และพี่ชายทำงานในเมืองไทยหลายปีจนได้หนังสือเดินทางจึงไปมาเลเซีย⁴¹ ไม่มีใครในครอบครัว (immediate family ซึ่งรวมพ่อแม่ลูกหรือพี่น้องร่วมสายโลหิต) อยู่ที่พม่าเลย แม่ของเธอเคยส่งเงินมาให้ โดยโทรศัพท์ส่งจ่ายผ่านโบรกเกอร์ส่งเงินข้ามประเทศ (remittance broker) (ผมจะกล่าวถึงประเด็นนี้อีกครั้งภายหลัง) แล้วโทรมาถามเธอว่า ได้รับเงินหรือไม่ มิมะเป็นคนงานก่อสร้าง เป็นคนเจียบซึ้อาย มักไปไหนมาไหนกับเมเมะ

มะส่วยอยู่ในวัยเบญจเพส หน้าตาดีและดูเป็นคนฉลาด เธอมาจากเกาะสองเมื่ออายุ 13 ปี มาหาแม่ ซึ่งทำงานอยู่ที่ระนอง พ่อของเธอเสียชีวิตตั้งแต่เธออายุได้ 2 ขวบ (แม่จึงต้องทำงานส่งเสียเลี้ยงดูลูกๆ) เธอมีพี่น้อง 7 คน สองคนอยู่ที่พม่า มีอาชีพทำการเกษตร สองคนทำงานอยู่ในประเทศไทย เสียชีวิตไปแล้วสามคน มะส่วยจบการศึกษาชั้น Year 4 ที่พม่า อ่านเขียนภาษาพม่าได้และพูดภาษาไทยชัดเจน ครั้งที่เธอมาระนองครั้งแรก (แล้วก็ไม่ได้กลับไปบ้านอีกเลย) นั้น เธอไม่มีเอกสารสำหรับข้ามแดนเลย แต่เจ้าหน้าที่ทั้งฝ่ายไทยและพม่าเห็นว่าเธอเป็นเด็กจึงมิได้เข้มงวด คัดค้นเอาเอกสารจากเธอ กลับปล่อยให้เข้าระนอง (เธอบอกเจ้าหน้าที่ว่ามาหาแม่ เจ้าหน้าที่ก็ไม่ได้เข้าชี้ซักถามอะไรมาก) เพราะความที่มีหน้าตาดี เมื่อแปดปีก่อนถูกหนุ่มไทยคนระนองจุดลักพาไปอยู่ด้วย ชายคนนี้ (ซึ่งขณะนี้เป็นสามีของเธอ) แอบหลงรักเธอ จึงชวนเพื่อนอีกสองคนมาจุดตัวโดยขู่ว่า ถ้าขัดขืนไม่ไปด้วยจะข่มขืนเธอทันที ด้วยความกลัว เธอจึงยอมตามไปอยู่ด้วย สามเดือนให้หลังเธอเริ่มตั้งครรรค์ แต่แท้งในเวลาต่อมา และไม่ตั้งครรรค์อีกเลยจนอยู่กินกับสามีได้สามปี จึงมีลูกคนแรกเป็นผู้หญิง ช่วงแรกๆ เธอไม่ชอบสามีเลย แต่ต้องอยู่กินด้วยเพราะความกลัว แต่พอมีลูกด้วยกันและเห็นว่าสามีรักลูกสาวมากและดีกับตน จึงเริ่มชอบสามี (ใช้คำว่า “ชอบ” ไม่ใช่ “รัก”) ต่อมาก็มีลูกสาวอีกคน ตอนนั้นลูกสาวคนโตอายุ 5 ขวบ ส่วนลูกคนเล็กอายุ 11 เดือน โดยมีแม่ของสามีเป็นคนดูแลเวลาเธอไปทำงาน (ลูกสาวคนโตไปโรงเรียนแล้ว) เธอพูดกับลูกด้วยภาษาพม่า เด็กทั้งสองจึงเข้าใจภาษาพม่า แต่พูดไม่ได้ พูดได้แต่ภาษาไทย เดิมสามีของเธอมีอาชีพขี่รถจักรยานยนต์รับจ้าง แต่รายได้ไม่ดีจึงหันไปเปิดร้านขายแผ่นวีดีโอเกม ซึ่งมีลูกค้าพอควร จึงมีรายได้ดีขึ้น

⁴¹ เธอยืนยันว่าเป็น passport ที่ใช้เดินทางไปมาเลเซียได้ แต่ผมไม่พบเอกสารหรือหลักฐานใดที่ระบุว่าคนงานพม่ามี passport ตรงกันข้าม มีรายงานว่าคนย้ายถิ่นชาวพม่านับพันคนเดินทางไปมาเลเซียและสิงคโปร์เพื่อทำงานโดยใช้ระนองเป็นทางผ่าน และโดยมีเอเยนต์เป็นคนจัดการให้เพื่อหลีกเลี่ยงการถูกจับกุมโดยตำรวจตรวจคนเข้าเมืองและตำรวจตระเวนชายแดน (ดู Supang Chantavanich et al., *Cross-border Migration ...*, p. 133 and p. 129, respectively)

มะส่วยทำงานรับจ้างมาสารพัดชนิด ไม่ว่าจะเป็นงานในโรงงานปลาป่น แซ่แข็ง รับใช้ตามบ้านเรือน แต่งานที่มีรายได้ดีที่สุดคือ รับจ้างที่แพปลาโดยขอค่าจ้างต่อกิโลกรัมของสัตว์น้ำ ซึ่งปกติจะจ่ายในอัตรา 3 บาทต่อกิโลกรัม ไม่ว่าจะเป็นปลาหมึก กุ้ง ปู หรือปลา จะต้องแกะแล้วล้างทำความสะอาด ในหนึ่งชั่วโมงเธอจะทำได้ราว 7-8 กิโลกรัม หากเธอทำงาน 10 ชั่วโมงจะมีรายได้ราว 200-300 บาทต่อวัน

นกอายุ 20 ปีเศษ เป็นคนคล่องแคล่ว บ้านเดิมอยู่ที่ทวาย แต่ย้ายมาระนองกับพ่อแม่ตั้งแต่อายุได้ 4 ปี โดยเดินทางเข้ามาทางเกาะสอง ได้เข้าโรงเรียนจนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 จึงพออ่านเขียนภาษาไทยได้และพูดทั้งภาษาไทยกลางและปักษ์ใต้ได้ชัดเจน เคยบวชเรียนในวัดที่พม่า 1 ปี จึงอ่านเขียนภาษาพม่าได้ ความที่พูดภาษาไทยได้ดีจึงชอบเดินทาง เวลาถูกเจ้าหน้าที่ไทยตรวจค้นจะอ้างว่าบัตรประจำตัวประชาชนหาย หรือลืมไว้ที่บ้าน ไม่ได้พกติดตัวมา เจ้าหน้าที่ก็ปล่อยตัวมา เคยไปทำงานในโรงงานที่ภูเก็ต อยู่ไม่นานจนเจ้าของโรงงานไว้ใจ ปล่อยให้นกช่วยดูแลงานในโรงงาน หรือบางครั้งก็ให้ขับรถไปธุระนอกโรงงาน ได้ค่าจ้าง 6,000 บาทต่อเดือนบวกค่าแรงพิเศษ ทำล่วงเวลาอีกราว 3,000 บาท จึงชอบงานที่ภูเก็ตมาก และพยายามหาทางไปเมื่อมีโอกาส นกอยู่ระนองเพราะพ่อแม่อยู่ที่นั่น ตนเองก็คุ้นเคยกับสถานที่เพราะเติบโตที่นี่ มีเพื่อนฝูงที่นี่

คนพม่าที่เจริญเติบโตขึ้นในระนองอย่างนกมีมากมาย มะส่วยก็มาโตที่นี่ ลูกๆ ของหวานหญิงพม่าที่มีอายุราวห้าสิบปีเศษก็มาโตที่นี่ เธอกับสามีมาทำงานที่ระนองนานหลายปี ทั้งคู่มีลูก 3 คน พูดภาษาไทยได้ทุกคน ลูกสาวคนโตแต่งงานกับหนุ่มไทย ซึ่งทำงานบริษัทแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ ตอนนี้อยู่กรุงเทพฯ กับสามี ลูกชายคนเล็กอายุ 13 ปี เป็นลูกเรือในเรือประมง ไม่ค่อยได้อยู่ในระนองแต่โตที่นี่ พูดภาษาไทยกลางและปักษ์ใต้ได้ชัดเจนเหมือนนก จึงเดินทางไปไหนมาไหนบ่อย เพราะหลอกล่อกับเจ้าหน้าที่ไทยได้ แต่ความที่อายุยังไม่ถึงเกณฑ์จึงไม่มีบัตรแรงงาน มีแต่เพียงใบ “ทะเบียนราษฎรคนต่างด้าว” (ทร.38/1) ที่ออกให้โดยกระทรวงมหาดไทย มีฐานะเป็นแค่การขึ้นทะเบียนราษฎร ไม่สามารถใช้เพื่อสิทธิทางกฎหมายด้านอื่นได้⁴²

แม่ค้าขายอาหารตามสั่งตั้งแผงขายอยู่ในตลาดสดเทศบาล – ซึ่งผมจะขอเรียกว่า ร้านอร่อย – มีลูกที่กำลังเลิกสองคน เธอหย่ากับสามีและอยู่บ้านแม่ของตนเองกับน้องชายอีกคน ยายจึงช่วยเหลือดูแลทั้งสองเวลาที่เธอขายอาหารช่วงเย็นไปจนถึงกลางดึกของอีกวันหนึ่ง เธอมีลูกจ้างเป็นสาววัยรุ่นพม่าช่วยงาน 1 คน ทำทุกอย่างตั้งแต่รับใบสั่งอาหารจากลูกค้า ยกอาหารให้ลูกค้า เก็บจานชามเช็ดโต๊ะและล้างจาน ล้างผักและเนื้อ เตรียมอาหาร ฯลฯ บางครั้งถึงมือ

⁴² คนงานพม่าทุกคน จะต้องมีใบ ทร.38/1 ก่อนที่จะขอบัตรแรงงาน และถูกส่งโดยเจ้าหน้าที่ไทยให้พกพาเอกสารทั้งสองชนิดติดตัวเสมอ

ทำอาหารเองถ้านายจ้างนั่งพักหรือออกไปทำธุระบางอย่าง สาวพม่าพูดไทยได้ ทำทางคล่องงาน ไม่ต้องสั่งเพราะรู้ว่าต้องทำอะไร ทำงานที่ร้านอร่อยนี้มาได้ 2 ปีแล้ว (หญิงเจ้าของร้านว่าอยู่นานที่สุด ลูกจ้างคนอื่นทำสักพักก็ไปทำงานที่อื่น) ได้ค่าจ้างวันละ 100 บาท บวกกับการกินอาหารฟรี แต่ลูกจ้างสาวพม่าเช่าบ้านอยู่กับเพื่อนชาวพม่าด้วยกัน ไม่ได้อยู่กับเจ้าของร้าน ต้นเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2548 หญิงเจ้าของร้านบอกผมว่ากำลังหาลูกจ้างอีกคน – จะให้มาช่วยแม่ของเธอที่ร้าน เพราะแม่จะมาขายอาหารในช่วงกลางวัน ส่วนเธอก็ยังขายในตอนกลางคืนต่อไป – จึงบอกลูกจ้างสาวพม่าให้ไปหาเพื่อนที่ไว้ใจได้มาทำงาน ในตลาดสดเทศบาล มีแผงขายอาหารหลายเจ้า บางคนขายเครื่องดื่ม ลูกจ้างของแผงเกือบทั้งหมดเป็นสาวพม่าที่รู้จักกัน มักพูดคุยหยอกล้อกันระหว่างทำงาน วันหยุดจะไปเที่ยวด้วยกัน บางคนก็เช่าห้องพักอยู่ด้วยกัน หรือบางครั้งก็ชักชวนกันไปทำงานที่อื่น ถ้าค่าจ้างดีกว่าหรือเพราะสาเหตุอื่น ในกลุ่มลูกจ้าง สาวพม่าจะพูดภาษาพม่ากัน แต่ทุกคนพูดภาษาไทยได้ บางคนพูดได้ดี ชัดถ้อยชัดคำ ร้านค้าในตลาดนัดตั้งแต่ร้านขายของชำ เสื้อผ้า ขายยา ถ่ายรูป ฮาร์ดแวร์ ไปจนถึงโรงแรมล้วนมีลูกจ้างชาวพม่าทั้งสิ้น บางร้านบางกิจการมีลูกจ้างหลายคน คนงานพม่าพูดไทยได้ทุกคน ยิ่งกว่านี้เจ้าของร้านบางคน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พวกที่ติดต่อซื้อขายกับคนพมามานานก็พูดภาษาพม่าได้

โกแมนผู้จัดการแพปลาและเจ้าของร้านอร่อยหาคนงานใหม่ โดยการบอกลูกจ้างของตนให้ไปหาเพื่อนหรือคนรู้จักที่ไว้ใจได้มา (ในแง่ดี การเข้าทำงานจึงต้องมีคนแนะนำ มีแหล่งอ้างอิง แม้ว่าจะงานที่ว่าจะเป็นเพียงงานใช้แรงงานธรรมดาทั่วไปก็ตาม) ลูกจ้างของทั้งสองคนมีชุมชนที่ขยายแผ่กว้างกว่าสังคมที่มีความสัมพันธ์แบบเจอหน้ากัน (face-to-face relations) คนงานพม่ารู้จักคนมากขึ้น มีเพื่อนใหม่โดยผ่านโทรศัพท์มือถือ การโทรศัพท์ถามเพื่อนหรือคนรู้จักเพื่อหาคนงานใหม่ให้นายจ้าง คนงานพม่าได้สร้างเครือข่ายทางสังคม (social network) ที่กว้างขวางออกไปเรื่อยๆ จากคนหนึ่งไปสู่อีกคนหนึ่ง จากการให้เบอร์โทรศัพท์ของเพื่อนคนหนึ่งนำไปสู่การรู้จักเพื่อนคนต่อไป ไป ยิ่งถ้าเครือข่ายวงจรโทรศัพท์ที่ตนใช้มีกำลังมีเครือข่ายกว้างขวางมากเท่าไร การสร้างเครือข่ายทางสังคมก็จะขยายกว้างออกไปเท่านั้น เครือข่ายของโทรศัพท์มือถือที่คนพม่าส่วนใหญ่นิยมใช้สามารถโทรคุยกับครอบครัวญาติพี่น้องและเพื่อนฝูงที่อยู่เกาะสองได้⁴³ ส่วนในประเทศไทยนั้นไม่มีปัญหา จะโทรหาเพื่อนที่ทำงานอยู่ที่สมุทรสาคร (มหาชัย) ก็ได้ แม่เมคะโทรคุยกับพี่ชายที่สุราษฎร์ธานีหลายครั้ง นกโทรถึงเจ้าของโรงงานที่ภูเก็ตของงานทำ หรือเจ้าของโรงงานโทรมาตามตัวหากมีงานเร่งด่วนให้หนักทำ หวานโทรถามข่าวคราวสารทุกข์ของลูกชายที่เป็นลูกเรือประมงได้เป็นครั้งคราวขึ้นอยู่กับการว่าเรือที่ลูกชายทำงานอยู่ที่ไหน มีคลื่นหรือไม่ คนงานพม่าที่เป็น

⁴³ วันที่ผมไปเที่ยวเกาะสอง โทรศัพท์มือถือของผม ซึ่งใช้เครือข่ายของ DTAC เปิดโทรเข้าออกได้ ไม่มีปัญหาอะไร

หนุ่มสาวโยกย้ายเปลี่ยนงานบ่อย บางครั้งเพื่อหารายได้ที่ดีกว่า บางครั้งเพราะไม่ชอบนายจ้างหรือมีปัญหาอื่นที่ทำงาน บางครั้งเพราะเพื่อนชักชวน บางครั้งเพราะเบื่อและต้องการเปลี่ยนบรรยากาศ หาสภาพแวดล้อมใหม่หรือต้องการประสบการณ์ใหม่ ออกไปดูโลกกว้าง หรือ เพราะสาเหตุอื่น โทรศัพท์มือถือทำให้คนงานติดต่อสื่อสารกันได้ ขอหรือแลกเปลี่ยนข้อมูลเกี่ยวกับงานใหม่ นายจ้างใหม่ สถานที่ทำงาน ค่าจ้าง เพื่อนร่วมงานและรายละเอียดอื่นๆ บ่อยครั้งที่คนงานโทรไปชวนเพื่อนญาติพี่น้องหรือคนรู้จักให้มาทำงานด้วยกันหรือเพราะนายจ้างต้องการคนงานเพิ่ม คนงานพม่าที่ผมคุยด้วยเกือบทุกคนทราบว่าค่าจ้างแรงงานที่อื่น เช่น สหรัฐฯ คราวว่าจ้างกันอัตราที่เท่าไร? งานประเภทใดให้ค่าจ้างเท่าไร งานชนิดใดให้ค่าจ้างสูง ฯลฯ ข้อมูลเหล่านี้ได้มาโดยผ่านโทรศัพท์มือถือ

คนงานพม่าส่วนใหญ่ส่งเงินไปให้ครอบครัว พ่อแม่พี่น้องหรือญาติในพม่า อย่างน้อยก็เป็นครั้งคราว การส่งเงินกลับบ้าน (remittance) อาจมีเหตุผลทางเศรษฐกิจ – เพราะฐานะทางการเงินของครอบครัวแย่ คนงานซึ่งมีรายได้ประจำต้องส่งเงินไปช่วยเหลือเจือจุน – หรืออาจตีความได้ว่าเป็นการเชื่อมโยงระหว่างบ้านใหม่ (ขณะนี้) กับบ้านเก่า/ระหว่างอดีตกับปัจจุบัน เป็นการสานต่อความสัมพันธ์ระหว่างตัวตนเดิมกับตัวตนใหม่ของคนงาน (ในฐานะคนย้ายถิ่น) เป็นการสร้างความต่อเนื่องของการย้ายถิ่นฐาน เชื่อมโยงการโหยหา (yearning) อดีตหรือบ้านเดิม/บ้านเกิดกับความเป็นจริงในปัจจุบัน (ที่มีปัญหาสารพัดรุมเร้า) หรือเป็นเงื่อนไขในช่วงของการเปลี่ยนผ่าน (transition) ของการเป็นคนย้ายถิ่นที่เริ่มลงรากปักฐานในบ้าน/สังคม/วัฒนธรรมใหม่⁴⁴ แต่ไม่ว่าเราจะตีความการส่งเงินกลับบ้านอย่างไร สิ่งที่ชัดเจนคือการส่งเงินของคนงานย้ายถิ่นมีผลกระทบมหาศาลต่อระบบเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในประเทศที่กำลังพัฒนา การส่งเงินข้ามประเทศนี้มีผลอย่างมากต่อระบบการเงินของประเทศที่เงินถูกส่งออกและประเทศที่รับเงินเข้าและต่อครอบครัวที่ยากจนที่ประเทศปลายทาง นักเศรษฐศาสตร์เชื่อกันว่าการส่งเงินอาจมีผลต่อการเมืองของประเทศนั้นๆ⁴⁵

หลายปีก่อนการส่งเงินไปให้ครอบครัวที่พม่าไม่ใช่เรื่องง่ายเลย ถ้าไม่ฝากเพื่อนฝูงหรือญาติสนิทที่กำลังจะกลับไปพม่า ก็อาจส่งฝากโบรกเกอร์คนกลางที่ให้บริการด้านนี้ ซึ่งเสียเวลานานมากและตรวจสอบยากว่าเงินถึงมือผู้รับหรือไม่ บ่อยครั้งก็สูญหายไป มีรายงานว่า

⁴⁴ ดู Jenny Burman, "Remittance; Or , Diasporic Economics of Yearning," *Small Axe* 6.2 (2002) 49-71, in http://muse.jhu.edu/journals/small_axe/v006/6.2_burman.html

⁴⁵ Devesh Kapur, *Remittances : The New Development Mantra ?* (New York and Geneva: United Nations, G-24 Discussion Paper Series, 2004)

บ่อยครั้งที่คนงานพม่าต้องติดต่อให้ญาติมาพบที่ชายแดนเพื่อส่งเงินให้ แต่วิธีนี้มีความเสี่ยงสูง เพราะเงินนั้นอาจถูกขโมยหรือปล้นระหว่างทางได้⁴⁶ การส่งเงินฝากธนาคารเป็นอีกวิธีหนึ่ง แต่อาจมีปัญหายุ่งยากได้เพราะเคยมีกรณีที่ญาติไปรับเงินแล้วถูกเจ้าหน้าที่พม่ากักตัวไว้สอบถามว่านำเงินมาจากไหน จนต้องให้ผู้ใหญ่บ้านมาช่วยชี้แจงกับเจ้าหน้าที่ ญาติจึงได้รับการปล่อยตัว หลาย คนส่งเงินฝากเอเยนต์ที่เป็นคนหางานให้ทำโดยคิดค่าบริการสิบเปอร์เซ็นต์ของจำนวนเงินที่ส่ง⁴⁷ คนงานพม่าที่ระนองนิยมส่งเงินกลับไปบ้านที่พม่าผ่านโบรกเกอร์คนกลางสมัยก่อนกว่าจะแน่ใจว่า ครอบครัวหรือญาติได้รับเงินก็ต่อเมื่อได้รับจดหมายหรือญาติหรือเพื่อนมาบอก แต่ปัจจุบันคนงานพม่าจะทราบได้ทันที วิธีการโดยคร่าวๆ ก็คือพอส่งเงินให้โบรกเกอร์ที่ระนอง เขาจะโทรศัพท์ไปหาหุ้นส่วนธุรกิจโบรกเกอร์ในพม่าให้นำเงินไปให้กับญาติของลูกค้า (คนงานที่มาส่งเงิน) หรือแจ้งให้ญาติมารับเงิน ลูกค้าจะรอฟังผลจากโบรกเกอร์ว่าเรียบร้อยหรือไม่ เสร็จแล้วอาจโทรไปหาญาติของตนเองว่าได้รับเงินแล้วหรือยัง การใช้โทรศัพท์สั่งงานแบบนี้ได้ผลรวดเร็วและตรวจสอบได้เลย จึงเป็นที่นิยมมาก เท่าที่ผมทราบเจ้าของกิจการบางคนก็รับส่งเงินให้ลูกจ้างของตน โกเล็กเจ้าของแพปลาที่เป็นหุ้นส่วนธุรกิจของโกแมนแต่งงานกับหญิงไทยที่อยู่ฝั่งเกาะสอง ครอบครัวของเขามีกิจการหลายประเภทและมีที่ดินจำนวนหนึ่งด้วย ทำธุรกิจร่วมกับครอบครัวของภรรยาและนักธุรกิจพม่าบางคน จึงมีฐานะดีมากคนหนึ่ง โกเล็กรับเป็นโบรกเกอร์ส่งเงินไปพม่าให้กับคนงานของตน แต่บางครั้งก็มีคนงานที่อื่นมาส่งผ่านแกด้วย โดยคิดค่าธรรมเนียม 75 บาทต่อจำนวนเงิน 5,000 บาท (ซึ่งเป็นจำนวนเงินขั้นต่ำสุดที่รับจากลูกค้า ปกติคนงานจะส่งเงินราว 10,000 บาท ค่าธรรมเนียม 150 บาท – หรือเท่ากับ 1.5 เปอร์เซ็นต์ของจำนวนเงินที่ส่ง) วิธีการส่งเหมือนกับโบรกเกอร์คนอื่นๆ โดยแกจะโทรบอกหุ้นส่วนธุรกิจหรือครอบครัวของภรรยาส่งเงินให้กับญาติของลูกค้า แล้วลูกค้าโทรเช็คกับญาติของตนได้เลย โกแมนบอกว่าคนงานที่แพปลาส่งเงินผ่านโกเล็กเป็นส่วนใหญ่

คนงานพม่าจำนวนไม่น้อย โดยเฉพาะพวกผู้หญิงไม่เพียงแต่ส่งเงินไปให้ครอบครัวที่พม่าเท่านั้น หากยังอดออมด้วยการซื้อทองรูปพรรณไว้ด้วย เนื่องจากไม่อาจเป็นลูกค้าธนาคารพาณิชย์ทั่วไปได้ (ไม่มีเอกสารในการเปิดบัญชี) การอดออมจึงมักเป็นในรูปทองรูปพรรณ ซึ่งใส่เป็นเครื่องประดับแสดงฐานะของตนได้ด้วย การเก็บเงินสดไว้มากๆ อาจเป็นอันตราย – ถูกปล้นหรือถูกขโมยได้ ไม่ก็อาจสูญหายได้ – การเก็บทรัพย์สินในลักษณะของทองรูปพรรณจึงเป็นวิธีที่ดีที่สุด อีก

⁴⁶ Pim Koetsawang, *In Search of Sunlight: Burmese Migrant Workers in Thailand* (Bangkok: Orchid Press, 2001), p.92

⁴⁷ Pim Koetsawang, *In Search of Sunlight: ...*, p.92

ทั้งมูลค่าของทองคำคงที่หรือสูงขึ้น มีโอกาสน้อยมากที่จะต่ำลง ในแง่ของการลงทุน ทองคำจึงเป็น การลงทุนที่ไม่เลวนัก

เมเมะเคเล่าว่าคนพม่าส่งเงินกลับบ้านด้วยจุดประสงค์หลายประการ บ้างก็เพื่อให้ ครอบครัวมีเงินจับจ่ายใช้สอย บ้างก็ให้พ่อแม่หรือญาตินำไปซ่อมแซมหรือสร้างบ้านใหม่ บางคน เอาไปลงทุนทำการค้าเล็กๆ น้อยๆ และมีบ้างที่เอาไปซื้อที่ดิน เธอเสริมอีกว่าภูมิประเทศของเกาะ สองนั้นแคบเล็กส่วนใหญ่เป็นเนินเขาชันๆ ลงๆ จึงมีบริเวณที่เป็นที่ราบค่อนข้างจำกัด ทำให้ราคา ที่ดินค่อนข้างสูงซึ่งต่างจากแถบเมืองทวายที่ราคาที่ดินถูกกว่า และว่าที่ดินที่ซื้อนี้มีทั้งที่เอาไปสร้าง บ้านเรือนอยู่อาศัยและทำการเพาะปลูก เป็นที่นาที่สวน⁴⁸

ผู้ประกอบการและผู้บริโภค

คนงานพม่าในระนองมิได้เป็นเพียงแค่แรงงาน หลายคนทำธุรกิจเล็กๆ ขายอาหารหรือเปิด ร้านของชำเล็กๆ แพปลา โรงแซ่แข็งและโรงงานปลาป่นจำนวนมากอยู่แถบที่เรียกว่าสะพานปลา (ดำเนินการโดยองค์การสะพานปลา) ซึ่งอยู่ทางใต้ของตัวเมือง บริเวณนี้เป็นทั้งสถานที่ทำงานและ ที่อยู่ของคนงาน ดังนั้นจึงมีร้านขายอาหารที่หลายแห่งมีบริการให้ลูกค้าได้ร้องเพลงคาราโอเกะเป็น ภาษาพม่าด้วย ร้านขายของชำ และแม้แต่สถานบริการทางเพศที่หญิงขายบริการเป็นคนพม่า กิจกรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่มีหญิงพม่าเป็นคนเช่าทำ ร้านขายอาหารที่มีบริการคาราโอเกะมีอุปกรณ์ เพียงแค่โทรทัศน์และเครื่องเล่นคาราโอเกะอย่างละหนึ่งเครื่องและไม่โครโฟนที่เสียบสายข้างหนึ่ง ไว้กับเครื่องเล่นคาราโอเกะดูจะได้รับความนิยมมากโดยเฉพาะในกลุ่มคนหนุ่มหรือลูกเรือประมง ยามที่เรือเข้าเทียบชายฝั่งหรือยังไม่ได้ออกทะเล เพลงที่ร้องส่วนใหญ่เป็นเพลงพม่า ผมเข้าใจว่า เป็นเพลงป๊อปพม่า โดยมีเนื้อร้องเป็นภาษาพม่าที่ด้านล่างของจอปรากฏขึ้นเหมือนคาราโอเกะ ทั่วไป ร้องเพลงไปดื่มเหล้าไปเป็นชั่วโมงๆ – เครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์และอาหารบางชนิด – จึงขาย ดีในร้านที่มีคาราโอเกะ

⁴⁸ พรพิมล ตริโชติ บันทึกไว้ว่าในปี ค.ศ.1988 รัฐบาลพม่าออกคำสั่ง 2 ฉบับ ระบุว่าที่ดินทั้งหมดในประเทศเป็น ของรัฐ อนุญาตให้ชาวนาชาวสวนเช่าทำการเพาะปลูก โดยต้องปลูกพืชผลตามที่รัฐกำหนดให้ เมื่อได้ผลผลิต แล้วต้องขายให้รัฐตามโควตาและต้องเสียภาษีด้วย ยิ่งกว่านี้รัฐสามารถเวนคืนเอาที่ดินจากชาวนาชาวสวนได้ เสมอแล้วนำไปให้ “ผู้ประกอบการเอกชน” (entrepreneur) เช่าทำประโยชน์แทน (ดู พรพิมล ตริโชติ, *ไร่แผ่นดิน: เส้นทางสู่ไทย* [กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา, 2548], หน้า 216-217) พูดย่างๆ คือ รัฐบาลพม่าเป็นเจ้าของ ที่ดินในประเทศ ไม่มีสิทธิการครอบครองที่ดินของเอกชน การเช่าทำประโยชน์ที่ดินมีความเสี่ยงสูงเนื่องจาก รัฐบาลอาจยึดคืนได้ทุกเมื่อ และไม่มีหลักประกันว่าจะได้รับค่าชดเชยอะไรจากรัฐบาล

แผ่นเพลงคาราโอเกะภาษาพม่าจึงขายดีในหมู่คนงานพม่าจนทำให้เกิดธุรกิจซีดีเถื่อน (pirate CD) ขึ้น คนงานหลายคนเล่าว่าซีดีเพลงคาราโอเกะนั้นมีขายที่พม่า ทั้งที่เกาะสอง เมือง ทวาย และมะละแหม่ง ราคาประมาณแผ่นละ 1,500 จ๊าด⁴⁹ เข้ามาที่ระนองเพื่ออัดเพลงลงเครื่องเล่นที่ burn แผ่นซีดี แผ่นซีดีได้ ซีดีเถื่อนเพลงคาราโอเกะนี้ขายในตลาดประมาณแผ่นละ 35 บาท ทำกำไรให้กับผู้ประกอบการนี้อย่างมากมาย ที่น่าสนใจคือ คนที่ทำธุรกิจซีดีเถื่อนจำนวนมาก คือคนพม่าที่แต่งงานกับคนไทย อาจเป็นพ่อค้าแม่ขายหรือผู้ประกอบการธุรกิจบางประเภทที่ เกาะสอง หรือคนงานหญิงพม่าแต่งงานกับชายไทย⁵⁰

ผมไม่แน่ใจนักว่าคนระนองคุ้นเคยกับคนพม่า มีความสัมพันธ์กันมายาวนาน คำขาย แลกเปลี่ยนมานับทศวรรษ หรือเพราะเหตุผลอื่น ผู้คนสองพวกนี้อาศัยอยู่ร่วมกันอย่างค่อนข้าง สันติดังที่แสดงไปแล้ว การแต่งงานระหว่างคนพม่ากับคนระนองเป็นเรื่องปกติ คนงานพม่าพูดไทย ได้รู้จักธรรมเนียมท้องถิ่น รู้ว่าจะประพฤติปฏิบัติตนอย่างไร ในขณะที่คนระนองจำนวนไม่น้อยพูด ภาษาพม่าได้ ผมเจอคนที่รถจักรยานยนต์รับจ้างที่บอกว่าผู้โดยสารจำนวนมากของพวกเขาเป็น คนงานพม่า ผมสัมภาษณ์คนขับรถสองแถววิ่งระหว่างตลาดสดกับสะพานปลาที่จำหน่ายผู้โดยสาร ที่เป็นคนงานโรงแช่แข็งและแปปลาได้ทุกคน จำได้ว่าใครทำงานที่ไหนและพักที่ไหน เขาขับรถ รับส่งโดยไม่ต้องรอให้ผู้โดยสารเหล่านี้บอก ร้านค้าจำนวนไม่น้อยมีลูกค้าประจำเป็นชาวพม่า ฯลฯ ระนองเป็นจังหวัดเล็กๆ มีประชากรที่มีสัญชาติไทยราวแสนเศษมีคนงานพม่าไม่ต่ำกว่า 55,000 คน (ตัวเลขที่ขึ้นทะเบียนขอทำงาน) คนพม่าจึงมีความสำคัญทั้งในฐานะที่เป็นแรงงานและ ผู้บริโภค หากไร้ซึ่งคนงานพม่ากิจการค้าหลายประเภทในระนองอาจซบเซาไม่คึกคักอย่างที่เคย เป็นอยู่ในปัจจุบัน

สองด้านของโลกาภิวัตน์

⁴⁹ อัตราแลกเปลี่ยนในตลาดมืดเมื่อกลางปี 2548 คือ 2,500 จ๊าด ต่อ 100 บาท

⁵⁰ นายอำเภอเมืองระนองให้ข้อมูลว่ามีหญิงพม่าจำนวนไม่น้อยแต่งงานอยู่กับชายไทย แต่เพราะเป็นคนย้าย ถิ่นต่างชาติ หน่วยงานราชการจึงไม่สามารถออกเอกสารรับรองการแต่งงานได้ หลายคู่ไปจดทะเบียนที่เกาะสอง กับเจ้าหน้าที่พม่า แต่ก็ไม่มีผลต่อสถานภาพทางกฎหมายของหญิงพม่าในประเทศไทยเพราะทางการไม่ได้ รับรองการจดทะเบียนในพม่า (สัมภาษณ์ 28 มิถุนายน 2548) สถานภาพทางกฎหมายของคนงานพม่าจึงเป็น ปัญหาที่นำวิกฤตกังวล แต่หน่วยงานราชการไทยดูจะไม่สนใจใย่ดีนัก

วันที่ผมข้ามเรือจากระนองไปเกาะสองนั้น ที่ด่านคนเข้าเมืองฝั่งพม่า ซึ่งเป็นสำนักงานห้องเดียวปลูกอยู่บนเสาซีเมนต์ในทะเลห่างจากฝั่งมากกว่าหนึ่งร้อยเมตร คนงานพม่า 2-3 คน กำลังเรือถอนทำบันไดขึ้นลงสำนักงานใหม่ คนงานซึ่งพูดภาษาไทยได้เล่าว่าเคยไปทำงานก่อสร้างที่ฝั่งไทย แต่ตอนนี้กลับมาอยู่บ้านเพราะหางานทำได้บ้าง งานซ่อมแซมบันไดนี้ด้านตรวจคนเข้าเมืองก็จ่ายให้ ตัวเมืองเกาะสองตั้งอยู่บนเขา ถนนหนทางในเมืองจึงมีลักษณะขึ้นๆ ลงๆ คดเคี้ยวและแคบตามภูมิประเทศ มีโรงแรมใหญ่สูงหลายชั้นหนึ่งแห่งที่ว่ากันว่าใช้เครื่องปั่นไฟของตัวเองเพราะไฟฟ้ายังเข้ามาไม่ถึง ในตลาดสดมีอาหารสดและแห้งสารพัด หลายชนิดนำเข้าจากระนอง หลายชนิดเป็นผลผลิตในท้องถิ่นเอง ส่วนสินค้าจากประเทศจีนจำพวกเสื้อผ้า ของเด็กเล่น สบู่หอม เครื่องสำอาง ฯลฯ วางขายกันทั่วไป พ่อค้าไทยเล่าว่ารัฐบาลพม่าพยายามสร้างอุตสาหกรรมเอง มีโรงงานน้ำแข็ง เหล้า และนำอัดลมบรรจุขวดแก้ว (ซึ่งนำไปทำความสะอาดแล้วนำมาบรรจุขายใหม่ พม่าผลิตขวดแก้วใช้เองได้แล้ว) อุตสาหกรรมบางประเภทก็เป็น joint venture ร่วมกับนายทุนไทย เช่นบะหมี่สำเร็จรูปบรรจุซอง ผลิตภัณฑ์ประเภทพลาสติก เหล็กเส้นใช้ในการก่อสร้าง

ในเมืองมีร้านขายทองรูปพรรณหลายแห่ง คนพม่า – เหมือนคนไทย – ชอบซื้อทองคำสวมใส่เพราะนอกจากบ่งบอกฐานะทางสังคม การมีหน้ามีตา แล้วยังเป็นการออมประเภทหนึ่ง แม้ว่าจะมีธนาคารอยู่หลายแห่งในเมือง แต่ชาวบ้านทั่วไปนิยมเก็บสะสมทรัพย์สินในรูปของทองคำมากกว่าฝากเงินในธนาคาร เพราะไม่แน่ใจว่าทหารพม่าจะสั่งปิดธนาคารหรือยึดเงินทองทรัพย์สินในธนาคารเมื่อไร เศรษฐกิจแบบโลกาภิวัตน์และระบบการเงินเสรีดูจะอ่อนแอเมื่อเจอกับการเอาแต่ได้ฝ่ายเดียวของรัฐบาลพม่า!

ถึงกระนั้นก็ตาม อิทธิพลของโลกาภิวัตน์มีให้เห็นเกลื่อนเมือง หลายร้านขึ้นป้ายว่าเป็นศูนย์คอมพิวเตอร์ให้บริการอินเทอร์เน็ต ชาวเมืองมีโทรศัพท์มือถือใช้ (แต่ผมไม่เห็นร้านขายโทรศัพท์มือถือและอุปกรณ์) รถจักรยานยนต์วิ่งกันขวักไขว่ ที่เห็นมีมาก คือ ฮอนด้าดรีม ที่ว่ากันว่าชนมาจากฝั่งไทย มีทั้งที่ซื้อขายกันถูกต้องและขโมยมา มีอาชีพหนึ่งที่ถูกผูกขาดโดยผู้ชาย คือรถจักรยานยนต์รับจ้าง ซึ่งมีอยู่แทบทุกหัวถนน โดยเฉพาะบริเวณท่าหน้าที่จอดเรือข้ามฟากระหว่างเกาะสองกับระนอง บริเวณหน้าตลาดสดและตลาดขายเสื้อผ้าและเครื่องใช้ในครัวเรือน ผู้ขับขี่ไล่หมวกกันน็อคหลากหลายสีสารพัดแบบ ผมประเมินอย่างหยาบๆ ต้องมีรถจักรยานยนต์รับจ้างหลายร้อยคัน จึงไม่น่าแปลกใจที่ผู้ขับขี่ต้องแย่งผู้โดยสารกัน แต่ไม่ได้มีเพียงผู้ขับขี่รถจักรยานยนต์รับจ้างที่ต้องแก่งแย่งกัน พ่อค้าแม่ขายหรือแม้แต่เด็กวันแรกรุ่งก็ต้องแข่งขันกัน ผมถูกเด็กผู้ชายวัยราว 10-12 ปี สองคนล้อมหน้าล้อมหลังชักชวนให้ไปซื้อสินค้าที่ร้านนั้นร้านนี้ เพราะทั้งสองจะได้รับ

คำตอบแทนจากเจ้าของร้านหากลูกค้าที่พามาซื้อสินค้า สลับกับการถามผมว่าจะใช้บริการของหญิงพม่าสวยๆ มั้ย เท่านั้นไม่พอ ยังเสนอขาย Viagra แก่ผมซะอีก!

เกาะสองไม่ได้เป็นเพียงเมืองท่าชายแดนที่สำคัญมาตั้งแต่ครั้งที่อังกฤษยังมีอำนาจปกครองพม่าอยู่เท่านั้น ที่นี่ยังเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษที่รัฐบาลพม่าพยายามชักชวนให้นักลงทุนไทยเข้าไปลงทุน เป็น joint venture กับรัฐบาล มีบ่อนคาสิโนที่ผู้รับสัมปทานเป็นนักการเมืองไทยและคนเล่นการพนันส่วนใหญ่เป็นคนไทย ว่ากันว่าเป็นบ่อนที่สร้างรายได้มหาศาลให้กับทหารระดับสูงของพม่า ผู้คนทั้งสองฝั่งทะเลได้รับอนุญาตให้ข้ามไปมาเพื่อทำการค้าและหางานทำโดยเจ้าหน้าที่ของทั้งสองประเทศบ่อยครั้งเอาหูไปนาเอาตาไปไร่เพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ (และส่วนตัว) การเติบโตของเมืองชายแดนอย่างเกาะสองและระนองจึงทำให้หลายฝ่ายได้ประโยชน์ นับตั้งแต่เจ้าหน้าที่ของรัฐ ผู้ประกอบการและนักลงทุน พ่อค้ารายย่อย ผู้ขับขี้อีรียนต์และรถรับจ้างไปจนถึงแรงงานฝีมือพม่าที่มีความหวังของอนาคตที่ดีกว่าเป็นเชื้อเพลิงให้ชีวิตสู้ต่อไป และนี่อาจเป็นด้านที่ค่อนข้างแจ่มใสของโลกาภิวัตน์ก็ได้

แต่ชีวิตของผู้ยากไร้ โดยเฉพาะคนย้ายถิ่นพม่าที่ไม่มีสิทธิทางการเมืองได้รับรองการมีตัวตนของพวกเขา มักประสบกับเรื่องเลวร้ายและความอยุติธรรมมากกว่า แรงงานเด็ก (child labour)⁵¹ และโสเภณีเป็นปรากฏการณ์ประจำวันที่ไม่มีใครในเมืองชายแดนตั้งคำถาม หญิงพม่าที่ผมสัมภาษณ์พูดคุยหลายคนมาทำงานที่ระนองตั้งแต่ยังเล็กๆ ต้องทำงานทุกอย่างและทำทุกวันไม่เคยได้เรียนหนังสือและไม่รู้ว่าตัวเองมีสิทธิอะไรบ้าง คนงานในโรงงานและเรือประมงติดยาเสพติดเพราะถูกหลอก หรือถูกบังคับให้ใช้ หรือด้วยสาเหตุอื่น ไม่ว่าจะเป็นยาบ้า (methamphetamine)⁵² ยาม้า (amphetamines) หรือยาแก้ไอประเภท Dextromethophen, Phensidyle และ Diazepam หรือการดมกาว หรือแม้แต่เฮโรอีน⁵³

⁵¹ และดูข้อมูลประกอบใน Wille, *Trafficking in Children ...*

⁵² Chouvy, Pierre-Arnaud Chouvy and Joël Meissonnier, *Yaa Baa: Production, Traffic, and Consumption of Methamphetamine in Mainland Southeast Asia* (Singapore: Singapore University Press and Institut de Recherche sur l'Asie du Sud-Est Contemporaine [IRASEC], 2004), pp. 61-62 และ Ploenpote Atthakor and Supamart Kasem, "Workers drugged to work longer hours. Poor wages the norm at all factories, Alien Labour Abuse", *Bangkok Post* 18 June 2003, in www.bangkokpost.com/News/18Jun203_news08.html

⁵³ Thailand Seafarer Research Team, *Profiling the Maritime Industry ...*, pp. 49-50

ควบคุมเกี่ยวกับยาเสพติดและโสเภณีคือโรคติดต่อจากการร่วมเพศ ที่ดูน่ากลัวและน่าวิตก ที่สุดคงไม่พ้น HIV และ AIDS ที่ไม่เพียงแต่แพร่กระจายในหมู่ลูกเรือประมงและหญิงบริการเท่านั้น⁵⁴ หากยังระบาดไปถึงหญิงพม่าที่สามีหรือแฟนหนุ่มติดเชื้อมาเพราะไม่มีความรู้เรื่องเพศสัมพันธ์ ไม่รู้จักเพศสัมพันธ์ที่ปลอดภัย (safe sex) หรือไม่ใช้ถุงยางอนามัย แพทย์พม่าประจำคลินิกแห่งหนึ่งในระนองบอกผู้สื่อข่าว The Nation ว่าในช่วงระยะเวลาไม่ถึง 2 ปี ทางคลินิกมีคนไข้ติดเชื้อ HIV 130 คน ในจำนวนนี้มีหญิงที่ติดเชื้อจากสามี ซึ่งเสียชีวิตไปแล้วด้วยโรค AIDS และไม่ทราบว่า ลูกๆ ติดเชื้อหรือไม่เพราะผู้เป็นแม่ไม่ยอมให้ตรวจ⁵⁵ รายงานขององค์การสิทธิมนุษยชนบางแห่งยัง รายงานอีกว่า แรงงานพม่าไม่ได้รับบริการทางการแพทย์และสาธารณสุขจากเจ้าหน้าที่ไทยเพราะ คนพม่าถูกมองว่าเป็นคนย้ายถิ่นผิดกฎหมายที่ไม่ใช่เอกสารราชการใดๆ (undocumented, illegal immigrants)⁵⁶ มีใช้บุคคลผู้มีสิทธิและศักดิ์ศรี ไม่ใช่ประชาชนที่ต้องได้รับการปกป้องจากรัฐ คุ่มครองจากความเกลียดชังและอคติ จากการรีดไถเรียกเก็บค่าคุ่มครอง จากการทารุณกรรม จากการลักพาตัวและ – ที่สุดของความโหดร้าย – ฆาตกรรม ทั้งหมดนี้เกิดขึ้นกับคนย้ายถิ่นพม่าอย่าง ไร้การเหลียวแลจากเจ้าหน้าที่ไทย⁵⁷

ด้านที่มีตมของโลกาภิวัตน์จึงดูไร้ความหวังแต่กลับอุดมด้วยการรังแกลั่นแกล้งคน ยากไร้ เพราะรัฐและเจ้าหน้าที่ของรัฐในฐานะ state agent มัวแต่จัดประเภท (classify) ของคนว่า ใครมีสัญชาติไทย ใครไม่มี และไม่คิดว่าชนบางกลุ่มเป็นคนเป็นคนบุคคล แต่มีฐานะเป็นแค่แรงงาน หรือทรัพยากรทางเศรษฐกิจที่พอใช้หมดแล้วก็หมดความหมาย ในแง่ของคนย้ายถิ่นพม่าที่ระนอง พิสูจน์ว่า ชุมชนทางการเมือง (ไม่ว่าจะ “จินตนาการ” ร่วมกันหรือไม่ก็ตาม) ยังมีพรมแดน

⁵⁴ ดู Thailand Seafarer Research Team, *Profiling the Maritime Industry ...*, Supang Chantavanich et al., *Cross-border Migration ...* และ Sonny Inbaraj, *Migrant Fishermen's High-Risk Sex Poses Grave Danger*, in www.mizzima.com/archives/nf/2004/July/15-jul04-03.htm

⁵⁵ Jim Pollard, “Special: Struggling to stem Ranong's tide of HIV”, *The Nation* 28 June 2004, in www.nationmultimedia.com/page.arcview.php3?clid=26&id=101500&usrsess=1

⁵⁶ Don Pathan & Phermsak Lilakul, “HIV/AIDS: Burmese ‘browbeaten’”, *The Nation* 18 July 2004, in www.nationmultimedia.com/page.arcview.php3?clid=4&id=102672&usrsess=1

⁵⁷ Sanitsuda Ekachai, “Shattered Dreams. Welcome to ... horror”, *Bangkok Post Outlook* 3 July 2003, p. 1 and p. 5; และ *Bangkok Post Outlook*, “Death town” และ “Girl beaten, left to die”, 3 July 2003, p. 5; และ Ploenpote Atthakor, “Mae Sot, ‘streets of terror’. Crime”, *Bangkok Post* 27 May 2003, in www.bangkokpost.com/News/27May2003_news09.html ความรุนแรงเหล่านี้ส่วนใหญ่เกิดที่แม่สอด จังหวัดตาก

โลกาภิวัตน์มิได้มีชัยชนะเหนือรัฐประชาชาติ (nation-state) ทำให้ทุกคนเป็นพลเมือง – ที่มีสิทธิและศักดิ์ศรี – ของโลกได้

ผมไม่แน่ใจว่านี่คือข่าวดีหรือข่าวร้าย?!

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กฤตยา อาชวนิกุล และพรสุข เกิดสว่าง, เส้นทางแรงงานหญิงจากประเทศเพื่อนบ้านสู่ธุรกิจการค้าบริการทางเพศในประเทศไทย (นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2540)

โกเมียนต์ เวย์ (จัดเก็บรวบรวมข้อมูล, ปะลาลี สกุลโต แปล, สุภัตรา ภูมิประภาส เรียบเรียง และอดิศร เกิดมงคล บรรณาธิการ), บันทึกชีวิตแรงงานพม่า จากแรงงานทาสสู่แรงงานเถื่อน (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตยในพม่า [กรพ.], 2546)

พรพิมล ตรีโชติ, ไร้แผ่นดิน: เส้นทางจากพม่าสู่ไทย (A Journey of Ethnic Minority) (กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548)

สุทธิจิตต์ จินตยานนท์ และคนอื่นๆ, รายงานการติดตามผลการจดทะเบียนแรงงานต่างชาติ จากเมียนมาร์ กัมพูชา และลาวที่ลักลอบเข้าเมือง (กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา, 2540)

ภาษาอังกฤษ

Achathaya Chuenniran, "Rangoon awards fishing concession to Thai firm. Wants investment, technology in return. Relations with Burma", *Bangkok Post* 26 February 2004, in www.bangkokpost.com/News/26Feb2004_news10.php

Anucha Charoenpo, "Recovery 'Needs Migrant Workers'", *Bangkok Post* 12 July 2005
Bangkok Post, "Curfew imposed on all alien labourers. Get-tough action to stem Burmese influx. Illegal Foreign Workers", 30 June 2004, in www.bangkokpost.com/300604_News/30Jun2004_news15.php

Bangkok Post Outlook, "Death town", 3 July 2003

Bangkok Post Outlook, "Girl beaten, left to die", 3 July 2003

Beesey, Allan (compiled & synthesised), *Thailand: Improving the Management of Foreign Workers. Case Studies on Five Industrial Sectors* (prepared for IOM and ILO in collaboration with Asian Research Center for Migration [ARCM], Institute for Population and Social Research [IPSR] and Thailand Development Research Institute [TDRI]) (Bangkok: International Organization for Migration, 2004)

- Burman, Jenny, "Remittance; Or, Diasporic Economies of Yearning", *Small Axe* 6.2 (2002) 49-71, in http://muse.jhu.edu/journals/small_axe/v006/6.2burman.html
- Butcher, John G., *The Closing of the Frontier: A History of the Marine Fisheries of Southeast Asia, c. 1850-2000* (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2004)
- Chouvy, Pierre-Arnaud and Joël Meissonnier, *Yaa Baa: Production, Traffic, and Consumption of Methamphetamine in Mainland Southeast Asia* (Singapore: Singapore University Press and Institut de Recherche sur l'Asie du Sud-Est Contemporaine [IRASEC], 2004)
- Don Pathan & Phermsak Lilakul, "HIV/AIDS: Burmese 'browbeaten'", *The Nation* 18 July 2004, in www.nationmultimedia.com/page.arcview.php3?clid=4&id=102672&usrss=1
- Federation of Trade Unions – Burma (FTUB), *Migrant Workers from Burma*, in www.tradeunions-burma.ofg/ftub/Migrant/Migrant_Workers%20_2000.htm
- Giddens, Anthony, *The Consequences of Modernity* (Cambridge: Polity Press, 1990)
- Giddens, Anthony, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age* (Cambridge: Polity Press, 1991)
- Guinard, Caroline, Andrew Robb, Rachel Sherples and Shane Doherty, *From Prison to Frontline: Postering for SPDC Troops During the Offensive in Eastern Karen State, Burma, September-October 2003* (Bangkok: Peace Way Foundation, 2005)
- Htun Aung Gyaw, *The Main Causes Behind the Killing of the Burmese Fisherman*, in www.ibiblio.org/obl/reg.burma/archives/199509/msg00063.html
- IMF Staff, International Monetary Fund, *Globalization: Threat or Opportunity?*, in www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/041200.htm (published 12 April 2000, corrected January 2002)
- Inbaraj, Sonny, *Migrant Fishermen's High-Risk Sex Poses Grave Danger*, in www.mizzima.com/archives/nf/2004/July/15-jul04-03.htm

- Inda, Jonathan Xavier and Renato Rosaldo, "Introduction: A World in Motion", in *The Anthropology of Globalization: A Reader*, edited by Jonathan Xavier Inda and Renato Rosaldo (Malden: Blackwell, 2002), pp. 34
- Kapur, Devesh, *Remittance: The New Development Mantra?* (New York and Geneva: United Nations, *G-24 Discussion Paper Series*, 2004)
- Lang, Hazel J., *Fear and Sanctuary: Burmese Refugees in Thailand* (Ithaca: Southeast Asia Program, Cornell University, 2002)
- MacLean, Ken, "Reconfiguring the Debate on Engagement: Burmese Exiles and the Changing Politics of Aid". *Critical Asian Studies* 36:3 (2004), 323-354
- Myint Wai (compiled), *A Memoir of Burmese Workers: From Slave Labour to Illegal Migrant Workers* (Bangkok: Thai Action Committee for democracy in Burma [TACDB], 2004)
- Pim Koetsawang, *In Search of Sunlight: Burmese Migrant Workers in Thailand* (Bangkok: Orchid Press, 2001)
- Ploenpote Atthakor, "Mae Sot, 'streets of terror'. Crime", *Bangkok Post* 27 May 2003, in www.bangkokpost.com/News/27May2003_news09.html
- Ploenpote Atthakor and Supamart Kasem, "Workers drugged to work longer hours. Poor wages the norm at all factors. Alien Labour Abuse", *Bangkok Post* 18 June 2003, in www.bangkokpost.com/News/18Jun2003_news08.html
- Pollard, Jim, "Special: Struggling to stem Ranong's tide of HIV", *The Nation* 28 June 2004, in www.nationmultimedia.com/page.arcview.php3?clid=26&id=101500&usrsess=1
- Sanitsuda Ekachai, "Shattered Dreams. Welcome to ... horror", *Bangkok Post Outlook* 3 July 2003
- Supang Chantavanich, Shakti Paul, Amornthip Amaraphibal, Praweenja Suwannachot, Premjai Wangsiripaisai and Allan Beesey, *Cross-border Migration and HIV/AIDS Vulnerability in the Thai-Myanmar Border: Sangkhlaburi and Ranong* (Bangkok: Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University, 2000)

Thailand Seafarer Research Team (CARE/Raks Thai Foundation/Family Health International/Thailand Business Coalition on AIDS/World Vision Thailand coordinated), *Profiling the Maritime Industry & Responses to HIV and Drug Use among Seafarers in Ranong, Thailand. Rapid Assessment of Seafarers in Cambodia, Myanmar, Thailand and Vietnam. A Sub-National Study* (undated)

Wille, Christina, *Trafficking in Children into the Worst Forms of Child Labour in Thailand. Rapid Assessment Findings from Four Research Sites along the Thailand-Lao and Thailand-Myanmar Border* (Bangkok: Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University, undated)

Websites

www.kawthoolei.org

www.misu.ait.ac.th

www.mizzima.com

www.tradeunions-burma.org

บทคัดย่อ

ชื่อบทความ สองเรา: มอเตอร์ไซค์กับการหลงใหลคลั่งไคล้วัตถุในโลกของวัยรุ่น

ชื่อผู้เขียน ปนัดดา ชำนาญสุข

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการสืบค้นทำความเข้าใจปรากฏการณ์การหลงใหลคลั่งไคล้รถมอเตอร์ไซค์ของเด็กวัยรุ่นในจังหวัดแห่งหนึ่งในภาคตะวันออก โดยเป็นการนำแนวคิดชีวิตทางสังคมของวัตถุ (The social life of things) ของแอฟฟาดูโรเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษา มอเตอร์ไซค์ ซึ่งถูกผลิตขึ้นเป็นสินค้านั้นมีคุณค่า ความหมายและประโยชน์ใช้สอยที่เป็นมากกว่าพาหนะเพื่อการขับขี่

มอเตอร์ไซค์ในชีวิตของเด็กวัยรุ่นมีความหมายเปลี่ยนแปลงไปตามช่วงชีวิต (วัย) ของพวกเขา เริ่มต้นจากการเป็นพาหนะที่พ่อแม่มีไว้ให้ใช้เพื่อช่วยแบ่งเบาภาระการจับจ่ายใช้สอยในชุมชน และเพื่อการเดินทางไปเรียนหนังสือในตัวอำเภอ จนต่อเมื่อเด็กเหล่านี้ได้เป็นเจ้าของมอเตอร์ไซค์ที่สมบูรณ์ ความหมายของมอเตอร์ไซค์ได้เปลี่ยนแปลงไปจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับวัตถุมาเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตสองชีวิตที่ต้องดูแลเอาใจใส่ มีความผูกพันทางอารมณ์ ความรู้สึกอย่างลึกซึ้งแนบแน่น และอยู่เคียงข้างผูกพันกันเหมือนชีวิตสองชีวิต มอเตอร์ไซค์ในโลกของวัยรุ่นจึงเป็นมากกว่าสินค้าแต่เป็นวัตถุแห่งความหลงใหลคลั่งไคล้ ซึ่งเป็นรูปแบบสูงสุดของการบริโภคที่ได้ทำให้วัตถุกลายเป็นสิ่งที่ต้องเอาใจใส่นอกจากสิ่งมีชีวิต

คำหลัก มอเตอร์ไซค์ ชีวิตทางสังคมของวัตถุ หลงใหลคลั่งไคล้วัตถุ วัยรุ่น

Title The Two of Us: Motorcycles and Fetishism in the World of Teenagers

Abstract

This paper attempts to understand motorcycle fetishism among teenagers in a provincial town of eastern Thailand. Using Appadurai's concept of "the social life of things" as its point of departure, the paper suggests that motorcycle as a commodity was endowed with values, meanings, and utilities far more than its transportation function. Social meanings of motorcycle changed in relation to the changing ages and phases in teenager's life. From a vehicle for everyday errands and helping out parents, or for traveling to school away in the district town, motorcycle resumed its new meaning as teenagers reached the age of owning a motorcycle. The relationship between teenager and motorcycle changed from a human to object relationship to an ownership between two beings in which care, commitment, and deep emotional ties connected the teenager to his or her "vehicle". Motorcycle in the teenager's world is more than just a commodity, but an object of fetishism. This obsessive affection could be viewed as the highest form of consumption, a consumption that transformed a motorcycle-object into something that needed to be taken care of not unlike a living thing.

Keyword motorcycle, material fetishism, the social life of things, Teenagers

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-นามสกุล ปนัดดา ชำนาญสุข

ตำแหน่งทางวิชาการ ผู้ช่วยศาสตราจารย์

สถานที่ทำงาน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ถ.พหลโยธิน บางเขน กรุงเทพฯ 10900

โทรศัพท์ 02-5613480 ต่อ 325, 05-907-5663

Email- fsocpdk@ku.ac.th

การศึกษา

- ประกาศนียบัตรพยาบาลและผดุงครรภ์ มหาวิทยาลัยมหิดล (2529)
- วิทยาศาสตรบัณฑิต (วท.บ.) สาขาจิตวิทยาสังคม มหาวิทยาลัยรามคำแหง (2532)
- วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (วท.ม.) สาขาจิตวิทยาอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (2536)
- กำลังศึกษาระดับปริญญาเอก สาขาสังคมศาสตร์การแพทย์และสาธารณสุข คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล (2545- ปัจจุบัน)

ผลงานทางวิชาการที่สำคัญ

งานวิจัย

- ความล้าทางจิตใจของพนักงานในโรงงานผลิตชิ้นส่วนอิเล็กทรอนิกส์ (2536)
- บุคลิกภาพของนิสิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (2542)

ตำรา

- มนุษย์กับสังคม (สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2544)
- สุขภาพเพื่อชีวิต (สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2544)

ประเด็นความสนใจทางวิชาการ

วัฒนธรรมบริโภค จิตวิทยาในมิติทางวัฒนธรรม จิตวิทยาสุขภาพ มานุษยวิทยาการแพทย์

สองเรา : มอเตอร์ไซค์กับการหลงไหลคลังไคล้วัตถุในโลกของวัยรุ่น*

ปนัดดา ชำนาญสุข

บทนำ

“ให้มันตายๆ ไปซะบ้าง ไอ้พวกนี้ วันๆ ไม่ทำอะไรเอาแต่ขี่รถป่วนเมือง สร้างแต่ความเดือดร้อนให้ชาวบ้าน ไม่รู้มันเอาเงินมาจากไหน” เสียงของผู้ใหญ่ในชุมชนแสดงความวิตกกังวลกับลีลาการขี่รถของวัยรุ่นในชุมชนที่คุกคามความเป็นอยู่ของผู้นั้น เสียงแห่งความไม่พอใจเหล่านี้สอดคล้องกับข้อมูลทางระบาดวิทยาที่แสดงจำนวนผู้บาดเจ็บและเสียชีวิตจากการขี่รถมอเตอร์ไซค์และจัดกลุ่มวัยรุ่นเป็นกลุ่มเสี่ยงในลำดับต้นๆ เด็กวัยรุ่นที่ขับขี่รถมอเตอร์ไซค์เองก็รับรู้หรือเคยประสบอุบัติเหตุมาบ้าง แต่ทำไมปรากฏการณ์การขี่รถมอเตอร์ไซค์ของเด็กวัยรุ่นยังคงอยู่? วัยรุ่นคิดเห็นต่อ “พฤติกรรมเสี่ยง” นี้อย่างไร?

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของปริญญาานิพนธ์ของฉันที่ต้องการสืบค้นทำความเข้าใจว่าทำไมรถมอเตอร์ไซค์จึงกลายเป็นความใฝ่ฝันสำหรับเด็กวัยรุ่นในชุมชนแห่งนี้? โดยนำแนวคิดชีวิตทางสังคมของสิ่งของ (The Social Life of Thing) ของอัปปาดูราย(Appadurai)มาเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษา อัปปาดูรายเสนอว่า สิ่งของนั้นมีชีวิตทางสังคมเฉกเช่นเดียวกับมนุษย์ ความหมายของสิ่งของไม่สามารถแยกขาดออกจากการกระทำแลกเปลี่ยน(transactions) การอ้างเหตุผลและแรงจูงใจของมนุษย์ โดยความหมายของสิ่งของเหล่านั้นจะถูกจารึกตามรูปแบบ การใช้และวิถีโคจร(trjectories)ของสิ่งนั้น การวิเคราะห์วิถีโคจรที่สิ่งของนั้นเคลื่อนผ่านจะทำให้เราสามารถเข้าใจความหมายเกี่ยวกับการติดต่อดำเนินกิจกรรมระหว่างกันของผู้นั้นและการทำให้สิ่งของนั้นมีชีวิตชีวา(enliven things)ซึ่งอัปปาดูรายเสนอว่า วิถีวิทยาที่ใช้ศึกษาสิ่งของในความเคลื่อนไหว(things-in-motion)จะทำให้เราเข้าใจผู้นั้นและบริบททางสังคม²

จากการศึกษาภาคสนามในวิถีชุมชนวัยรุ่นในจังหวัดแห่งหนึ่งทางภาคตะวันออก ฉันเสนอว่าหากจะเข้าใจวัยรุ่นกับการขับขี่รถมอเตอร์ไซค์เราจำเป็นต้องเข้าใจก่อนว่ารถมอเตอร์ไซค์ซึ่งถูกผลิตขึ้นเป็นสินค้านั้นมีคุณค่า ความหมายและประโยชน์ใช้สอยที่เป็นมากกว่าพาหนะเพื่อการขับขี่

* บทความฉบับนี้สำเร็จได้เนื่องด้วยผู้เขียนได้รับคำแนะนำในการเขียนบทความนี้อย่างดียิ่งจากดร.นพ.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์และเด็กวัยรุ่นผู้รักมอเตอร์ไซค์ในชุมชนแห่งหนึ่งที่ยอมรับและเปิดโลกให้ผู้เขียนได้เข้าไปเป็นเพื่อนร่วมเดินบนเส้นทางชีวิตในห้วงเวลาหนึ่งของพวกเขา

¹ Arjun Appadurai, (ed.). *The Social Life of Things : Commodities in Cultural Perspective*. (London : Cambridge University Press, 2003). p.3

² Arjun Appadurai, (ed.). *The Social Life of Things : Commodities in Cultural Perspective*. p.5

รอมมอเตอรีไซค์ในชีวิตของเด็กวัยรุ่นมีความหมายเสมือนสิ่งมีชีวิตอันเป็นที่รักและความสัมพันธ์ระหว่างเด็กวัยรุ่นกับรอมมอเตอรีไซค์นั้นมิได้เป็นเพียงธุรกรรมทางการค้าที่ยุติลงเพียงขั้นตอนของการซื้อหามาเท่านั้น หากแต่ดำเนินต่อเนื่องไปบนการปรับเปลี่ยน แก่ไขและพัฒนาตลอดช่วงชีวิตของรอมมอเตอรีไซค์ที่ผูกเกี่ยวอยู่กับวิถีชีวิตของพวกเขาความสัมพันธ์เช่นนี้ทำให้การบริโภคของเด็กวัยรุ่นไม่มีที่สิ้นสุดแต่กลับพัฒนาจนเกิดเป็นความหลงใหลคลั่งไคล้วัตถุ(Commodity fetishism) โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ส่วนแต่ละส่วนมีสาระดังนี้

ในส่วนแรกจะกล่าวถึงจุดกำเนิดของรอมมอเตอรีไซค์ที่กำเนิดขึ้นในสังคมทุนนิยมอุตสาหกรรมและความหมายที่ถูกนิยามว่าเป็นสินค้าในบริบทของสังคมบริโภค ก่อนที่จะเคลื่อนย้ายเข้าสู่สังคมและเริ่มมีความหมายเกี่ยวกับความเสี่ยงที่สัมพันธ์กับบริบทชีวิตของผู้คนที่เกี่ยวข้องแวดล้อม

ส่วนที่สองกล่าวถึงเรื่องราวที่ฉันใช้วิธีการศึกษาทางชาติพันธุ์วรรณาเพื่อนำตนเองในฐานะของคนนอกชุมชน คนที่ไม่เคยซื้อรอมมอเตอรีไซค์ คนที่ไม่ชอบคนซื้อรอมมอเตอรีไซค์และความเป็นคนโต³เข้าไปสู่โลกของเด็กวัยรุ่นเพื่อที่จะเข้าใจวิถีชีวิตที่ผูกพันกับวิธีการซื้อรอมมอเตอรีไซค์ของพวกเขาอย่างที่เราเป็น การนิยามความหมายและการให้คุณค่าแก่รอมมอเตอรีไซค์ที่แตกต่างกันจากการมองโลกที่ต่างกันของคนต่างวัย ปฏิบัติการของการตลาดในระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมในสังคมบริโภคนิยมที่มีส่วนร่วมในการสร้างนิยามความหมายและให้คุณค่าแก่รอมมอเตอรีไซค์และท้ายสุดเป็นนำเสนอภาพปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของเด็กวัยรุ่นที่ก่อร่างถักทอสายใยของความสัมพันธ์ที่แนบแน่นระหว่างพวกเขากับรอมมอเตอรีไซค์ซึ่งการมีประสบการณ์ร่วมกันนี้ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับวัตถุ กลายมาเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตสองชีวิตที่ต้องดูแลเอาใจใส่ มีความผูกพันทางอารมณ์ ความรู้สึกอย่างแนบแน่นและอยู่เคียงข้างผูกพันกัน จนในที่สุดรอมมอเตอรีไซค์ในโลกของเด็กวัยรุ่นนั้นไม่ใช่สินค้าหากแต่เป็นวัตถุแห่งความหลงใหลคลั่งไคล้ ซึ่งเป็นรูปแบบสูงสุดของการบริโภคที่ทำให้วัตถุกลายเป็นสิ่งที่ต้องเอาใจใส่ไม่ต่างไปจากสิ่งมีชีวิตซึ่งเป็นผลมาจากปฏิบัติการอย่างเป็นพลวัตรระหว่างเด็กวัยรุ่นกับระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม

ส่วนแรก

จุดกำเนิดของมอเตอรีไซค์ในฐานะ “สินค้า”

ช่วงปลายศตวรรษที่19 ต่อช่วงต้นศตวรรษที่20 นับได้ว่าเป็นห้วงเวลาของการกำเนิดขึ้นของรอมมอเตอรีไซค์ในกระบวนการผลิตซึ่งเป็นเวลาเดียวกันกับการกำเนิดขึ้นของลัทธิบริโภคนิยม

³ “คนโต” เป็นคำที่เด็กวัยรุ่นในชุมชนแห่งนี้ใช้เรียกคนที่มีความอายุมากและแลดูเป็นผู้ใหญ่

(consumerism) พัฒนาการของการเกิดขึ้นของยานยนต์สะท้อนวัฒนธรรมในสังคมที่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง นับจากจุดเริ่มต้นของการประดิษฐ์ล้อรูปวงกลมในยุคก่อนประวัติศาสตร์ และพัฒนาต่อมาเป็นรถจักรยาน จนกระทั่งราวปีค.ศ.1885 ณ ประเทศเยอรมัน Gottlieb Daimler⁴ ได้ทดลองนำเครื่องยนต์4จังหวะที่Dr. Otto สร้างขึ้น มาประดิษฐ์เป็นรถมอเตอร์ไซด์คันแรกของโลก ณ จุดนี้อาจกล่าวได้ว่าประวัติศาสตร์รถมอเตอร์ไซด์ได้เริ่มก่อกำเนิดขึ้นแล้ว ห้วงเวลานับจากนั้นต่อมารถมอเตอร์ไซด์ถูกนำมาใช้กันอย่างแพร่หลายในยุโรปโดยมีผู้ผลิตหลักในประเทศเยอรมัน ฝรั่งเศส และ สหราชอาณาจักร รถมอเตอร์ไซด์นอกจากถูกนำมาใช้ในชีวิตยามที่สังคมปกติยังถูกนำมาใช้ในการสงครามในช่วงสงครามโลกครั้งที่หนึ่งและครั้งที่สองด้วย

หลังสงครามโลกครั้งที่สองรถมอเตอร์ไซด์เข้ามาสู่ภูมิภาคเอเชียโดยมีญี่ปุ่นเป็นผู้นำด้านเทคโนโลยี ในห้วงเวลานั้นบริษัทผลิตรถมอเตอร์ไซด์สามบริษัทถูกก่อตั้งขึ้นในเวลาไล่เลี่ยกัน เริ่มต้นจาก Honda⁵ ในปีค.ศ.1937 Suzuki⁶ ในปีค.ศ.1952 และYamaha⁷ ในปีค.ศ.1955 ผู้ผลิตทั้งสามบริษัทแข่งขันกันพัฒนาเทคโนโลยีและการตลาดมาโดยตลอด มีการผลิตและจำหน่ายทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ การแข่งขันกันระหว่างผู้ผลิต การโฆษณาคุณภาพของสินค้าและประสิทธิภาพของบริษัทผ่านการแข่งขันระดับโลกถูกนำมาใช้เป็นกลยุทธ์ในการกระตุ้นการบริโภคเพื่อเพิ่มยอดขายของแต่ละบริษัท ความหมายของมอเตอร์ไซด์ในบริบททางสังคมยุคนี้จึงหมายถึง “สินค้า” ที่นายทุนผลิตขึ้นเพื่อสร้าง “กำไร”

สมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นับได้ว่าเป็นห้วงเวลาที่สังคมเศรษฐกิจไทยก้าวสู่ยุคของการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ(ตั้งแต่ปี พ.ศ.2504) นโยบายส่งเสริมการลงทุนภายใต้แนวคิดการพัฒนาสมัยใหม่ในยุคนี้ทำให้ อุตสาหกรรมการผลิตรถจักรยานยนต์ของญี่ปุ่นเริ่มลงหลักปักฐานในประเทศไทยเริ่มต้นจาก Honda⁸ และYamaha⁹ ในปีพ.ศ.2507 และSuzuki¹⁰ ในปีพ.ศ.2510 รถมอเตอร์ไซด์ในฐานะ “สินค้า” ของระบบอุตสาหกรรมทุนนิยมได้เริ่มเข้ามามีบทบาทในชีวิตของผู้คนในสังคมไทยโดยเริ่มต้นในกลุ่มคนชนชั้นสูง และต่อมาได้ขยายตลาดลงมาในกลุ่มผู้บริโภคที่เป็นชาวบ้านและเด็กวัยรุ่นในชุมชนชนบท

⁴ <http://inventors.about.com/library/inventors/blmotorcycle.html>

⁵ http://powersports.honda.com/the_story/heritage_timeline.asp?Decade=1940

⁶ http://www.globalsuzuki.com/corp_info/index.htm

⁷ <http://www.yamaha-motor.co.jp/global/profile/history/1960/index.htm>

⁸ http://powersports.honda.com/the_story/heritage_timeline.asp?Decade=1940

⁹ <http://www.yamaha-motor.co.jp/global/profile/history/1960/index.htm>

¹⁰ http://www.globalsuzuki.com/corp_info/index.htm

วัฒนา สุกัณศีล¹¹ เขียนถึงวิธีการเคลื่อนตัวของรถมอเตอร์ไซค์เข้าไปในชุมชนชนบทโดยมีความหมายเป็นสิ่งที่แสดงฐานะความเป็นอยู่ ความสะดวกสบายและความทันสมัยของชาวบ้าน อีกทั้งประโยชน์ใช้สอยและความเป็นเจ้าของรถมอเตอร์ไซค์ยังถูกดัดแปลงให้สอดคล้องกับบรรทัดฐานการช่วยเหลือกันและเครือข่ายของความสัมพันธ์ในชุมชน วัฒนาเขียนว่า บริบทของการพัฒนาถนนหนทาง การสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์และความสะดวกสบายที่กลายเป็นบรรทัดฐาน ความเป็นอยู่สมัยใหม่ทำให้รถมอเตอร์ไซค์กลายเป็นที่ต้องการของชาวบ้านมากขึ้น ครั้วเรือน ของแรงงานรับจ้างกว่าร้อยละ 80-90 ใช้จ่ายเงินในการซื้อรถมอเตอร์ไซค์และร้อยละ 95 ของครั้วเรือนรับจ้างมีรถมอเตอร์ไซค์ไว้ในครอบครอง

ช่วงหลังปี 2530 เศรษฐกิจและงานก่อสร้างมีการขยายตัวมากในชุมชนชนบทแห่งนี้มีคนซื้อมอเตอร์ไซค์เฉลี่ยเดือนละคัน ส่วนใหญ่ใช้ระบบเงินผ่อน หรือ การเอาที่ดินไปจำนอง ธกส.แล้วกู้เงินมาซื้อรถ บางคนก็ซื้อรถเก่ามือสองหรือมือสามที่มีราคาถูก รถมอเตอร์ไซค์กลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้าน มีการตั้งสมญาที่ใช้เรียกรถมอเตอร์ไซค์ในลักษณะต่างๆ เช่น รถครอบครัว¹² รถกระเทย¹³ รถผู้ชาย¹⁴ ขุนแผนญี่ปุ่น¹⁵ นอกจากนั้นยังมีสมญาในสถานการณ์อื่นๆ เช่น การถูก “หมาญี่ปุ่นขบ”¹⁶

สถานะความเป็น “สินค้า” ของรถมอเตอร์ไซค์ที่פקพาคุณค่าเชิงประโยชน์ใช้สอยและคุณค่าแลกเปลี่ยนจากกระบวนการผลิต ได้มีความหมายและคุณค่าที่เปลี่ยนแปลงไปเมื่อรถมอเตอร์ไซค์ได้เคลื่อนเข้าไปสู่ชุมชนและกลายเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตและวิถีการบริโภคของชาวบ้าน

มอเตอร์ไซค์ : พาหนะ “เสียง”

ถึงแม้ว่ารถมอเตอร์ไซค์จะมีประโยชน์และเป็นที่ต้องการของชาวบ้านแต่ การใช้รถมอเตอร์ไซค์ก็ได้สร้างปัญหาให้กับชาวบ้านไม่น้อย โดยเฉพาะการขับเร็ว เสียงท่อรถที่ดังหนวกหู และอุบัติเหตุที่เกิดขึ้นบ่อยๆ การโฆษณาความแรงและความเร็วทำให้กลุ่มวัยรุ่นมีความหลงใหล

¹¹ วัฒนา สุกัณศีล, วัฒนธรรมบริโภคของแรงงานรับจ้างในชุมชนชนบท (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544), หน้า 173-177

¹² รถที่มีตะกร้าใส่ของอยู่ด้านหน้า แรงขับเคลื่อนไม่มากแต่ประโยชน์ใช้สอยสูงราคาราว 3-4 หมื่นบาท

¹³ รถที่มีรูปร่างประเปรียว แรงขับเคลื่อนสูงกว่า ชีได้ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย ราคาแพงกว่ารถครอบครัว

¹⁴ รถขนาดค่อนข้างใหญ่ แรงขับเคลื่อนสูง ลักษณะเหมือนรถแข่ง ราคาสูงถึง 8 หมื่นบาท

¹⁵ รถคันโต แรงดี สีฉูดฉาดและรูปร่างสวยงาม มีความเชื่อกันว่าช่วยให้เจ้าของจับผู้หญิงได้ง่าย เป็นที่หมายปองของหนุ่มๆ ในหมู่บ้าน

¹⁶ การที่ชาวบ้านได้รับบาดเจ็บตลอดจากเปิดจากอุบัติเหตุรถล้ม

และนิยมขับรดด้วยความเร็วและตกแต่งท่อนไอเสียให้มีเสียงดัง “เสียงรถที่วิ่งเร็วแผดก้องผ่านถนน เส้นเดียวของหมู่บ้านในช่วงตอนเย็น หรือในวันหยุดเสาร์อาทิตย์ทำให้ชาวบ้านหลายคนถึงกับต้องเอามือปิดหู” ชาวบ้านจะพูดกันว่า “พวกวัยรุ่นมันไม่รู้ฟัง” รถมอเตอร์ไซด์ซึ่งเป็นตัวแทนและสัญลักษณ์ของความทันสมัย ความสะดวกสบายและความไฝ่ฝันของใครหลายคนจึงมีเรื่องราวของอันตรายและการสูญเสียชีวิตของสมาชิกในชุมชนแห่งนี้แทรกปนกับเสียงรถมอเตอร์ไซด์ที่วิ่งแผดเสียงด้วยความเร็ว¹⁷

การเผยแพร่ปรากฏการณ์การบาดเจ็บและการเสียชีวิตจากอุบัติเหตุและการกำหนดมาตรการต่างๆของรัฐที่รุนแรงถึงขั้น “ผู้ว่าราชการจังหวัดมีโอกาสดูลงย้ายในกรณีที่ไม่สามารถควบคุมผู้เสียชีวิตจากการเกิดอุบัติเหตุให้อยู่ภายในจำนวนที่กำหนดได้” ทำให้องค์ความรู้ทางระบาดวิทยาเกี่ยวกับอุบัติเหตุถูกนำเข้ามาใช้เพื่อกำหนดยุทธศาสตร์ในการควบคุม จัดการปัจจัยเสี่ยงต่างๆโดยหวังว่าจะทำให้จำนวนคนที่ได้รับบาดเจ็บและเสียชีวิตจากอุบัติเหตุที่เกี่ยวข้องกับการใช้ยานยนต์มีจำนวนที่ลดลง

ในทางระบาดวิทยานั้น “รถมอเตอร์ไซด์” ถูกตีป้ายและตราความหมายโดยผู้เชี่ยวชาญว่าเป็น “พาหนะเสียง” ซึ่งมีนัยยะถึง ความอันตราย สิ่งที่ต้องหลีกเลี่ยง ห่างไกล ต้องควบคุม และกำจัด และไม่สมควรอย่างยิ่งที่จะเข้ามาสู่โลกของเด็กวัยรุ่นที่ถูกมองว่ายังไม่มีจิตสำนึกด้านความปลอดภัย แต่ในความเป็นจริงเมื่อฉันได้เข้าไปคลุกคลีร่วมใช้ชีวิตอยู่ในโลกของเด็กวัยรุ่นเหล่านี้ ฉันรู้สึกว่่านอกจากเด็กวัยรุ่นจะไม่ได้มองรถมอเตอร์ไซด์ของเขาตามความหมายที่กล่าวมาแล้ว พวกเขาเหล่านั้นยังมีความสนิทสนมให้หาต่อรถมอเตอร์ไซด์ของพวกเขา อีกทั้งปฏิบัติการในชีวิตประจำวันที่พวกเขามีต่อรถมอเตอร์ไซด์นั้นยังสะท้อนถึงความรัก ความผูกพันอย่างแน่นแฟ้นกับรถมอเตอร์ไซด์ประหนึ่งว่าเป็นสิ่งมีชีวิตชนิดหนึ่ง

ดังนั้นทฤษฎีและแนวคิดทางระบาดวิทยาที่อธิบายว่ารถมอเตอร์ไซด์คือพาหนะเสียง (อันตราย) จะไม่เพียงพอต่อการอธิบายปรากฏการณ์ของความสัมพันธ์ระหว่างเด็กวัยรุ่นกับรถมอเตอร์ไซด์อันเป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากการนิยามความหมายและการให้คุณค่าต่อรถมอเตอร์ไซด์ของเด็กในชุมชนแห่งนี้ได้และนี่คือที่มาของการที่ฉันนำตัวเองเข้าสู่โลกของวัยรุ่นในจังหวัดแห่งหนึ่งภาคตะวันออก เพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างพวกเขากับรถมอเตอร์ไซด์

ส่วนที่สอง

ก้าวสู่โลกของวัยรุ่น

¹⁷ วัฒนา สุกัญศีล, วัฒนธรรมบริโภคของแรงงานรับจ้างในชุมชนชนบท, หน้า 185-187

นาฬิกาที่ด้านหน้ารถบอกเวลาบ่ายสามโมงกว่าแล้ว ฉันขับรถมาถึงบริเวณด้านหน้าวิทยาลัยเทคนิคในตัวอำเภอเมือง เด็กนักเรียนเดินกันควักไขวบนทางเท้าริมถนนสายหลักที่รถของฉันวิ่งผ่าน บ้างก็ยืนจับกลุ่มคุยกัน บ้างก็นั่งที่ป้ายจอดรถประจำทาง บริเวณฝั่งตรงข้ามด้านหน้าวิทยาลัยเทคนิคมีเด็กวัยรุ่นกลุ่มใหญ่จับกลุ่มกันอยู่ที่หน้าร้านมอเตอร์ไซค์ บ้างก็นั่งอยู่บนรถมอเตอร์ไซค์ บ้างก็ยืนก้มๆเงยๆอยู่รอบๆรถสาธารณะกับการซ่อมรถมอเตอร์ไซค์ของตน ด้านหนึ่งของร้านซ่อมรถมอเตอร์ไซค์ที่มีถ้วยรางวัลจำนวนมากวางโชว์ไว้ที่หน้าร้าน ฉันขับรถไปจนถึงจุดถนนและเลี้ยวซ้ายไปยังถนนด้านหน้า โรงเรียนประจำจังหวัดเพื่อจอดรถในโรงเรียน

เด็กนักเรียนมัธยมแห่งนี้ขี่รถมอเตอร์ไซค์ออกมาจากโรงเรียนโดยมีเพื่อนซ้อนท้ายมาด้วย คนที่บางคนก็ใส่หมวกกันน็อคบางคนก็ไม่ได้ มีคนซ้อนหนึ่งคนบ้าง สองคนบ้าง เด็กนักเรียนบางคนดูคล้ายกับว่า ได้กลับบ้านไปแล้วและขี่รถกลับมาโรงเรียนใหม่และรับเพื่อนซ้อนรถมอเตอร์ไซค์ออกจากโรงเรียนไปอีก ภาพเด็กนักเรียนขี่รถมอเตอร์ไซค์จำนวนมากด้านหน้าโรงเรียนมัธยมทำให้ฉันย้อนนึกถึงข้อมูลทางสถิติที่ได้ศึกษามาจากรายงานการเฝ้าระวังอุบัติเหตุของโรงพยาบาลประจำจังหวัดแห่งนี้

ด้านหน้าโรงเรียนประจำจังหวัดเป็นตลาด “ขนส่งเก่า” มีร้านค้ามากมาย ที่ทำรถในตลาดมีร้านขายอาหารอยู่หลายร้าน ฉันเลือกนั่งร้านที่เด็กนักเรียนหลายคนนั่งอยู่ “ลุงมี โอวัลตินเย็นห่าแก้ว” เด็กนักเรียนกลุ่มหนึ่งเดินมาถึงร้านลุงมีพร้อมๆ กับฉันตะโกนสั่งเครื่องดื่มด้วยท่าที่สนิทสนม ฉันเลือกนั่งใกล้ๆ โต๊ะที่พวกเขานั่งและสั่งกาแฟเย็นไม่หวาน ในระหว่างที่ลุงมีกำลังชงกาแฟเด็กคนหนึ่งก็เดินไปหยิบบุหรี่ปั๊บบางยี่ห้อที่หน้าตู้และมายื่นให้เพื่อนคนละมวน เด็กวัยรุ่นทยอยกันเข้ามาที่ร้านลุงมีทักทายกันอย่างคุ้นเคย ภาพของเด็กวัยรุ่นที่ดูหน้าตาทำทางเหมือนนักเลงมากกว่านักเรียนยกมือไหว้ทักทายเด็กวัยรุ่นที่อยู่ในสายตาของความสนใจของฉัน ฉันเดินตามเด็กกลุ่มนี้ออกไปพวกเขาใช้รถมอเตอร์ไซค์และมีลีลาการขี่รถที่ไม่ธรรมดาเลย การออกตัวที่แรงและขี่ไปด้วยความเร็ว ตลอดจนท่าทางการขี่ที่มีลักษณะเฉพาะทำให้ฉันมองตามด้วยความสนใจ

ข้อมูลทางระบาดวิทยาที่ว่าด้วยการบาดเจ็บจากอุบัติเหตุจราจรและเรื่องราวเกี่ยวกับอุบัติเหตุที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งที่ไค้งบ้านใหม่ได้นำฉันเข้ามายังชุมชนแห่งนี้โดยหวังว่าจะวางตำแหน่งแห่งที่ของตนเองในฐานะสมาชิกคนหนึ่งในชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างฉันกับเด็กวัยรุ่นในชุมชนเริ่มต้นจากการทำความรู้จักกับเด็กวัยรุ่นคนหนึ่งที่ได้รับการผ่าตัดสมองและตามกระดูขาที่หักจากการขี่รถมอเตอร์ไซค์ด้วยลีลาการขี่แบบที่นักวิชาการเรียกว่า “เสี่ยง” ชนคนแก่ที่กำลังเดินข้ามถนนในช่วงเวลาประมาณ 3 ทุ่มของคืนวันหนึ่ง

ความเป็นคนแปลกหน้าของชุมชนเริ่มต้นขึ้นนับตั้งแต่ฉันขับรถเก่งและแต่งกายแบบ“คนโต” เข้าไปถามหาเด็กวัยรุ่น ถึงแม้ว่าฉันจะพยายามที่จะแปลงโฉมสัลดคราบตัวตนเดิมของตัวเอง ออกเพียงใดก็ตาม ฉันก็ยังตกเป็นเป้าสายตาและเป็นประเด็นที่ถูกนำมาพูดคุยลับหลังในวงสนทนาของคนในชุมชน ฉันเริ่มปรับตัวให้ชาวบ้านในชุมชนคุ้นเคยด้วยการใช้ชีวิตเริ่มต้นจากเช้าวันใหม่ในพื้นที่สาธารณะในชุมชน นั่งกินกาแฟที่ร้านกาแฟคุยกับพ่อแก่แม่แก่ และผู้ใหญ่เพื่อให้พวกเขาได้เข้ามาพูดคุยและทำความรู้จักกับตัวฉันพร้อมกับที่ฉันก็ทำความรู้จักพวกเขาด้วย ฉันใช้วิธีการเดินให้ทั่วทุกพื้นที่ในชุมชนและค้นหาพื้นที่ทางสังคมของเด็กวัยรุ่นโดยนำวิธีคิดในการทำแผนที่เดินดินเป็นเครื่องมือและมีเป้าหมายในการสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้านในชุมชนและค้นหาความสัมพันธ์ทางสังคมของพวกเขาเหล่านั้นที่เกี่ยวข้องกับเด็กวัยรุ่นและรถมอเตอร์ไซด์ของพวกเขา กินข้าวทุกมื้อที่ร้านข้าวแกงในชุมชนและทำกิจกรรมต่างๆ เจกเช่นที่คนในชุมชนทำ

เมื่อเวลาผ่านไป ฉันรู้สึกว่าคุณในชุมชนเริ่มสนใจฉันน้อยลงและทำตามสบายกับฉันมากขึ้น แต่ฉันก็มีความแตกต่างจากคนอื่นๆ ในชุมชนอยู่ดีเพราะผู้คนที่คุณคลุกคลีด้วยส่วนใหญ่ นั่นคือเด็กวัยรุ่นที่ขี่รถมอเตอร์ไซด์ซึ่งเกือบทั้งหมดเป็นเด็กผู้ชายในขณะที่ฉันเป็นผู้หญิงที่เลยวัยรุ่นมานานแล้ว ภาพที่คุณคลุกคลีอยู่กับเด็กวัยรุ่นในทุกช่วงเวลาและทุกพื้นที่ทางสังคมของพวกเขา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอยู่ร่วมปฏิบัติทางสังคมของเด็กวัยรุ่นที่ไม่ใช่พื้นที่ที่ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านบางกลุ่มทำให้ฉันหลีกเลี่ยงภาวะ“แปลก”ไม่พ้น ในท่ามกลางภาวะฉงนกับการกระทำที่แปลกจากที่ผู้ใหญ่ที่มีการศึกษาควรจะทำแล้วนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างฉันและกลุ่มเด็กวัยรุ่นกลับเพิ่มความสนิทสนมและดำเนินไปด้วยดีหากดูจากคำพูดที่แสดงความหวังใญ่ที่พวกเขามีต่อฉัน “พี่อยู่มาอยู่ใกล้ๆ กันเถอะหนูไปดูหอพักตรงนี้มาให้แล้วน่าจะอยู่ เวลาพี่ส่งพวกหนูแล้วขับรถกลับหนูเป็นห่วงนะหลังพลาซ่าวัยรุ่นมันปล้นกันบ่อย” เธอพูดกับฉันเวลาสองยามของคืนวันหนึ่งที่พวกเราแยกย้ายกันหลังจากขี่รถร้อนและมานั่งคุยกันริมถนนข้างทางในชุมชน การที่พวกเขามานอนที่ห้องพักของฉัน หรือการไปขี่รถร้อนด้วยกันทั้งในยามสุข เศร้า หรือตื่นเต้นจากการขี่หนีด่ารวจและคู่อริ เสมือนหนึ่งว่าฉันคือสมาชิกของกลุ่ม

ฉันไม่รู้ว่าฉันได้เข้าไปอยู่ในพื้นที่ที่เด็กวัยรุ่นยืนอยู่เพื่อที่จะให้ตนเองมองโลกหรือรู้สึกเกี่ยวกับโลกดังเช่นที่เด็กวัยรุ่นมองได้หรือไม่ หากแต่สิ่งหนึ่งที่ฉันรู้สึกได้ก็คือ ความรู้สึกและการกระทำของฉันที่มีต่อรถมอเตอร์ไซด์ได้เปลี่ยนแปลงไปนับจากวันเริ่มต้นของการเข้ามาในชุมชนแห่งนี้ ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นแบบค่อยๆ สะสมทีละเล็กละน้อยและเกิดขึ้นจากปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของเด็กวัยรุ่นและฉันมีต่อกันระหว่างใช้ชีวิตร่วมกันในชุมชนเปลี่ยนความรู้สึกเดิมของฉันจาก “ความกลัวและเกร็ง” แม้เมื่อมาเป็นเพียงผู้ซุ่มทำการขี่รถมอเตอร์ไซด์ก็กลับกลายเป็น

“ความสุข สนุก และผ่อนคลาย” ความรู้สึกมีความสุขเมื่อได้ขี่รถร้อนไปโดยไม่มีความรู้สึกกลัวหรือคิดถึงอันตรายแต่อย่างใดเกิดขึ้นจากการทำงานของผัสสะทั้งหลายรอบตัวในขณะที่ยืนขี่ พวกเขาช่วย“หัด”และ“ฝึก”ให้ฉันกลายเป็นผู้รักที่จะขี่รถมอเตอร์ไซด์อย่างไม่รู้สึกสะท้านต่อความร้อนของแสงแดดที่โดนผิวกายแม้ในยามเวลากลางวัน การหัดเป็นไปอย่างค่อยเป็นค่อยไปไม่มีรูปแบบที่เป็นทางการหากแต่สอดแทรกอยู่ระหว่างการใช้ชีวิตในแต่ละวัน “ทำนั่นทำจပ်แฮนด์แบบนี้วัยรุ่นเขาไม่ทำกัน” หรือ “ถอดหมวกกันน็อคออกเหอะ มีใครเขาใส่กันบ้างเวลาเย็นๆอย่างนี้” การนั่งซ้อนท้ายไม่เพียงแต่จะไม่เกร็งแล้วฉันยังไม่ต้องใช้มือจับที่ด้านข้างอีกด้วยแต่กลับเอามือมากอดอกไว้อย่างที่เด็กวัยรุ่นส่วนใหญ่ทำกันยามขี่รถ “ร้อน” “นั่งวางเท้าแบบนี้แสดงว่ายังไม่เป็น” เอ็มพูดพร้อมกับจับข้อเท้าของฉันวางลงในตำแหน่งที่ควรจะเป็นในจุดวางเท้าเมื่อนั่งรถบางประเภทที่เป็นที่นิยมในปัจจุบันโดยวางให้แนบไปกับขาของผู้ขี่ ตัวอย่างของความรู้สึกและปฏิบัติการที่กล่าวมานอกเหนือจากการใช้ชีวิตและทำกิจกรรมในชุมชนทำให้ฉันคิดว่าฉันและเด็กวัยรุ่นมีสนามประสบการณ์บางอย่างร่วมกัน ถึงแม้ว่าฉันอาจจะไม่สามารถพูดได้ว่าฉันเป็น “คนใน” หากแต่ฉันก็ได้เดินเข้าไปใกล้ความเป็นคนใน(ทั้งในเชิงพื้นที่และความรู้สึก)ที่พอจะเข้าใจเรื่องราวของความรู้สึกและความสัมพันธ์ที่เด็กมีต่อรถมอเตอร์ไซด์บนเส้นทางชีวิตของพวกเขามากขึ้นกว่าห้วงเวลาก่อนหน้าที่ฉันจะได้เข้ามาคลุกคลีใช้ชีวิตร่วมกับพวกเขา

คุณค่าและความหมายของรถมอเตอร์ไซด์จากการมองโลกที่ต่างกัน

รถมอเตอร์ไซด์เข้ามาอยู่ในการครอบครองของเด็กผ่านการให้ความหมายและการให้คุณค่าด้วยสายตาของการมองโลกที่แตกต่างกันของคนต่างวัยและการมีวิถีชีวิตที่แตกต่างกัน สำหรับพ่อแม่แล้วความหมายของรถมอเตอร์ไซด์คือ ยานพาหนะที่พ่อแม่มีไว้ให้ลูกเพื่อช่วยแบ่งเบาภาระการจับจ่ายใช้สอยในชุมชนและเพื่อการเดินทางไปเรียนหนังสือในตัวอำเภอ การตัดสินใจซื้อมอเตอร์ไซด์ให้ลูกจึงเป็นไปโดยการคำนึงถึงมูลค่าของประโยชน์ใช้สอย(use value) และเป็นเครื่องมือที่พ่อแม่ใช้ในการเพิ่มอำนาจให้กับตนเองในการต่อรองให้ลูกกระทำในสิ่งที่พ่อแม่ต้องการ ดังคำพูดของแม่คนหนึ่งให้ลูกขี่รถมอเตอร์ไซด์ตั้งแต่ 9 ขวบว่า “อยากให้มันเป็นเหมือนกัน มันจะได้ไปซื้อของร้านค้า” หรือ การซื้อรถให้กับลูกอายุ 13 ปีที่อดอ้อนขอซื้อรถมากกว่าปีด้วยเหตุผลและความหวังว่า “จะให้เขารับกลับมาบ้านเพื่อช่วยทำงานบ้าน” หรือหวังว่า “ลูกจะได้ขี่รถไปโรงเรียนไม่ต้องลำบาก” รวมถึงการใช้รถมอเตอร์ไซด์เป็นเงื่อนไขในการต่อรองให้ลูกที่ไม่สนใจเรียนหันกลับมาเรียนหนังสือให้จบชั้นมัธยมต้น

ในสถานะนี้รถมอเตอร์ไซด์จึงเปรียบเสมือนสื่อกลางในพิธีกรรมแลกเปลี่ยน(exchange rituals)ที่ความหมายของมอเตอร์ไซด์ระหว่างผู้ให้(พ่อแม่)และผู้รับ(ลูก)ไม่ได้มีความหมายที่

สอดคล้องตรงกัน และไม่ได้วางอยู่บนความสัมพันธ์ที่ตรงไปตรงมาระหว่างผู้ให้กับผู้รับ หากแต่วางอยู่บนรูปแบบความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างพ่อแม่กับเด็กที่เชื่อมอยู่ระหว่างบริบทของการเป็นผู้ให้และผู้รับซึ่งแตกต่างไปจากที่ แคร็คเก็นท์ (Cracken) กล่าวถึงการเคลื่อนย้ายความหมายในพิธีกรรมการแลกเปลี่ยนที่ผู้ให้หวังที่จะโยกย้ายความหมายผ่านวัตถุไปสู่ผู้รับโดยมีความหมายที่สอดคล้องตรงไปตรงมา¹⁸ เช่น หญิงสาวได้รับเสื้อผ้าเป็นของขวัญที่บรรจุความหมายถึงความเป็นผู้หญิงที่ผู้ให้ต้องการเชิญชวนให้ผู้รับจำกัดการตีความของตัวเองตามนิยามความหมายเดียวกันนี้ หรือ ของขวัญที่พ่อแม่ให้แก่ลูกก็บรรจุสัญลักษณ์ที่พ่อแม่ต้องการให้ลูกซึมซับรับนิยามความหมายของวัตถุนั้นมานิยามตนเอง

๐ มอเตอร์ไซค์กับคุณค่าเชิงอรรถประโยชน์

กรณีของนิด เด็กสาวอายุ 14 ปี เป็นกรณีตัวอย่างกรณีหนึ่งที่แสดงถึงการไม่ลงรอยกันของการให้คุณค่าและการนิยามความหมายแก่รถมอเตอร์ไซค์ระหว่างพ่อแม่ที่เป็นผู้ให้และลูกในฐานะผู้รับ

บ้านของนิด อยู่ในตำบลแห่งหนึ่งในเขตอำเภอเมือง ปากซออยอยู่ห่างจากห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ของจังหวัดเพียง 600 เมตร เลี้ยวเข้าไปจะเป็นชุมชนที่มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นสวนมะพร้าวสวนหมาก ชาวบ้านตั้งบ้านเรือนอยู่ห่างๆ กัน บ้านของนิดอยู่ห่างจากปากทางประมาณ 6 กิโลเมตรในซอยไม่มีรถสาธารณะ ไม่มีรถมอเตอร์ไซค์รับจ้าง “ ทุกบ้านในหมู่บ้านนี้ต้องมีมอเตอร์ไซค์ไม่อย่างนั้นก็ออกจากหมู่บ้านไม่ได้ ” พ่อของนิดเล่าให้ฉันฟังเสริมเหตุผลของการที่ต้องการซื้อรถมอเตอร์ไซค์ไว้ใช้ในครอบครัวถึงแม้ว่าฉันจะสังเกตเห็นว่า บ้านนี้มีรถมอเตอร์ไซค์จอดอยู่ 3 คัน รถกระบะ 1 คัน และรถเก๋งเก่าๆ อีก 1 คัน

“มอเตอร์ไซค์” เป็นพาหนะที่จำเป็นสำหรับชาวบ้านที่ทำอาชีพเกษตร เนื่องจาก บ้านที่ปลูกอยู่ในชุมชนแต่ละหลังอยู่ห่างๆ กัน พื้นที่ในชุมชนเป็นบ่อทุ่ง นา สวนมะพร้าว สวนหมาก มีถนนลาดยางสายหลักขนาดถนนไม่กว้างนักเป็นถนนที่สร้างพอให้รถวิ่งสวนทางกันได้

พ่อของนิดเป็นตำรวจยศดาบตำรวจ แม่รับจ้างขายขนมที่โรงเรียนประถมแห่งหนึ่งได้ค่าจ้างรายวันวันละ 200 กว่าบาท แม่ต้องไปถึงโรงเรียนที่ขายขนมประมาณ 6 โมงเช้าเพื่อเตรียมร้านและจะกลับบ้านประมาณ 5-6 โมงเย็น ช่วงเวลาการทำงานของแม่ทำให้แม่ต้องพาลูกไปโรงเรียนพร้อมกันโดยออกจากบ้านตั้งแต่ตีห้าครึ่งหรืออย่างช้าที่สุดก็หกโมง ซึ่งเป็นเวลาที่แม่บอก

¹⁸ Grant McCracken, *Culture and Consumption*. (Bloomington : Indiana University Press, 1990) pp.84-

ว่าจวนเจียนจะสายมากทำให้เตรียมของไม่ทัน ในขณะที่เวลาดังกล่าวเป็นช่วงเวลาที่เข้ามาก ๆ สำหรับเด็กประถมปลายอย่างนิดที่จะต้องไปถึงโรงเรียนตั้งแต่ยังไม่สว่าง และเมื่อนิดเล็กเรียนในช่วงบ่ายสามโมงกว่านิดก็ยังไม่สามารถกลับบ้านได้ ต้องรอแม่เลิกงาน ปิดร้านประมาณห้าถึงหกโมงเย็น ความไม่ลงตัวของเวลาระหว่างนิดกับแม่ทำให้นิดได้ซื้อรถมอเตอร์ไซด์ไปโรงเรียนในช่วง ม.1 เทอมปลาย ถึงแม้ว่าแม่จะกลัวว่านิดจะเกิดอุบัติเหตุแต่ก็ห้ามไม่ได้

“เขาจะเอาไม่ยอมตื่นเข้าไปโรงเรียนเพราะมันเข้ามากต้องตื่นตั้งแต่ตีห้าเลิกบ่ายสามโมงกว่า แต่แม่เลิก5-6โมง ลำบากพ่อต้องไปส่ง พ่อพอไปส่งก็ทะเลาะกัน พ่อใจร้อน ลูกก็ใจร้อน แม่ก็คิดว่าถ้าเขามีรถเขาจะกลับบ้านก่อนมาช่วยกรอกน้ำ เขาเป่าหูเป็นปี แม่ก็เลยให้พ่อซื้อให้ซื้อเงินสด 3หมื่นกว่าซื้อมือสอง”

ในบางหมู่บ้านก็จะมีชาวบ้านเอารถกระบะมาขับเป็นรถรับส่งนักเรียนในชุมชน ชาวบ้านก็จะจ่ายค่ารถเป็นรายเดือน ขึ้นอยู่กับระยะทางที่รับส่ง ส่วนใหญ่แล้วเด็กที่บ้านกับโรงเรียนใกล้กัน พ่อแม่ก็จะให้ลูกขึ้นรถรับส่งนี้ แต่ถึงแม้ว่าชุมชนจะมีรถรับจ้างที่ทำหน้าที่รับส่งนักเรียนแต่ทางเล็กลูกก็ยังไม่มีความยืดหยุ่นของเวลาให้กับชาวบ้าน มอเตอร์ไซด์จึงมีความหมายถึงพาหนะที่ช่วยเพิ่มเวลาให้กับชาวบ้าน

“อยากให้เขาเป็นจะได้ไปโรงเรียนไม่ลำบาก ปกติก็ขึ้นรถปิคอัพเป็นรถประจำรับ-ส่งนักเรียน เขาจะมารับตอนเจ็ดโมงสิบห้า บางทีไปไม่ทันก็ต้องวานพวกๆกันให้ช่วยไปส่ง ถ้าซื้อรถได้ก็จะไปเองได้ ซื้อรถไปโรงเรียนมันไม่อันตรายหรอกที่อันตรายมันเป็นเพราะไม่ได้ไปโรงเรียน ถนนเส้นที่ซื้อรถไปโรงเรียนก็เป็นถนนดี”

พ่อแม่มารู้ว่า รถมอเตอร์ไซด์ตามการนิยามความหมายของตอนนั้นมิได้ถูกส่งผ่านไปยังเด็กวัยรุ่นผู้เป็นลูกอย่างตรงไปตรงมาก็ต่อเมื่อได้ซื้อรถมอเตอร์ไซด์ให้ลูกแล้ว

“พอมีรถแล้ว ห้ามไม่อยู่แล้ว ไปบ้านเพื่อนกลับมืด ชีวิตเปลี่ยนไป ไปอยู่กับเพื่อน กลับบ้านมืดมากขึ้นสะดวกขึ้นกลับตอนไหนก็ได้ไปไหนก็ได้ ไปต่างอำเภอก็ซื้อรถมอเตอร์ไซด์ไป (ตอน ม.2) ตะลุยรับเพื่อนนั่งซ้อน3ไปโรงเรียนตอนเช้า แม่เคยไปเจอโดยบังเอิญที่ต่างอำเภอ มีดกก็ล้อซื้อรถ ที่บ้านก็กลัวเหมือนกัน กลัวรถชน โทรมตามก็ไม่ค่อยรับ กดทิ้ง บางทีก็บอกว่าจะถึงแล้วก็ยังไม่ถึงซะที ถึงเป็นห่วงอย่างไรก็ได้แต่บ่น เขาไม่ค่อยเชื่อเท่าไร รับปากแป็บเดียวเดี๋ยวก็ทำอีกแล้ว เขาอยากซื้อรถมาก เห็นคนอื่นขี่เป็น ก็อยากขี่บ้าง แม่ก็เห็นว่า สะดวกจำเป็นต้องใช้ เด็กมีความสามารถ มีพรสวรรค์เกี่ยวกับรถ มองแต่แง่ดี ไม่ได้คิดว่าจะเป็นขนาดนี้ไม่อย่างนั้นก็ไม่หัดให้ ไม่ซื้อรถให้ด้วย ”

ในห้วงเวลาประมาณ 3 พุ่ม นิดซีรอมอเตอร์ไซด์ Honda wave 125 สีบรอนด์ดำคู่ใจกำลังจะผ่านหน้าร้านอาหารในย่านสถานที่ที่เขยวกลางคืนในตัวอำเภอ ขณะนั้นมีรถมอเตอร์ไซด์อีกคันหนึ่งตัดหน้ารถของนิดกระทันหัน ทำให้รถของนิดเสียหลักล้มคว่ำ หัวของนิดฟาดพื้นอย่างแรง นิดสลบคาที่ เลือดออกปากและจมูก และนอนพักรักษาตัวอยู่ในโรงพยาบาลเมืองโดยที่ไม่รู้สึกตัวอยู่ 3 วัน

O วิจัยรุ่นในฐานะ “เป้าหมายใหม่” ของตลาดรถมอเตอร์ไซด์

ในระบบอุตสาหกรรมทุนนิยมได้พัฒนาจุดเน้นจากการผลิต (Production) สู่อุปการกระจาย (Distribution) การตลาดจึงกลายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญไม่น้อยกว่าการผลิต นักการตลาดจะต้องเตรียมแผนการตลาดระยะยาวโดยสร้างแผนการตลาดเฉพาะ สำหรับลูกค้าวัยรุ่นเพื่อสร้างฐานความสัมพันธ์ที่มั่นคงสำหรับอนาคตมากเท่ากับที่เป็นการสื่อสารอย่างต่อเนื่องกับกลุ่มเป้าหมายที่จะกลายเป็นแหล่งรายได้สำคัญของบริษัทต่อไป การที่เด็กวัยรุ่นมีสถานะที่มีความอิสระที่จะเลือกตราสินค้าที่ตนเองชอบในขณะที่ยังต้องพึ่งเงินจากพ่อแม่ทำให้พวกเขากลายเป็นกลุ่มเป้าหมายที่สมบูรณ์แบบของการตลาดเพราะพวกเขามีอิทธิพลโดยตรงต่อการจับจ่ายของพ่อแม่และเป็นด่านแรกที่ตัดสินใจซื้อสินค้าให้หอนั้นๆ เด็กวัยรุ่นกลายเป็น “คนกลาง” ที่ถูกบริษัทต่างๆ ใช้เป็นสื่อกลางในการสื่อสารกับพ่อแม่และด้วยวิธีนี้ทำให้บริษัทเหล่านี้สามารถช่วงชิงพื้นที่ภายในครอบครัวได้เป็นผลสำเร็จ¹⁹

วัยรุ่น จัดเป็นกลุ่มที่ผู้ศึกษาวัฒนธรรมให้ความสนใจศึกษาดังเช่น Willis ทำการศึกษาวัฒนธรรม²⁰ โดยเริ่มต้นจากภาพในระดับมหภาคที่ว่า สังคมได้มีการรับรู้วัยรุ่นที่เปลี่ยนแปลงไป นักการตลาดในยุคก่อนจะสนใจวิเคราะห์ “ตลาดวัยรุ่น” โดยใช้เกณฑ์ด้านประชากรหรือตำแหน่งในกระบวนการผลิตของวัยรุ่น เช่น ลักษณะครอบครัว ชนชั้น รายได้ ระดับการศึกษา เพื่อทำการผลิตสินค้าให้เหมาะกับกลุ่มเป้าหมาย เกณฑ์ที่ใช้ดูวัยรุ่นในปัจจุบันเปลี่ยนเป็น รสนิยมและอุปนิสัย (Taste & Habits) ซึ่งอาจเรียกว่าเป็นลีลาชีวิต (Lifestyle) เช่น กลุ่มชอบเที่ยว กลุ่มรักเรียน กลุ่มกีฬา โดยเน้นเรื่อง “การบริโภค” เป็นสำคัญเนื่องจากในบริบทของการบริโภคนั้นวัยรุ่นจะยังคงมีอิทธิพลภาพที่จะต่อสู้/แปรเปลี่ยน การบริโภควัฒนธรรมจึงเป็นเวทีที่เด็กวัยรุ่นใช้ในการสร้างสรรค์วัฒนธรรมของพวกเขาโดยเฉพาะในช่วงเวลาของการใช้เวลาว่าง (Leisure time)

¹⁹ อินนอฟ. BRANDchild การตลาดเด็กพันธุ์ใหม่. แปลจาก มาร์ติน, ลินด์สตรอม (กรุงเทพฯ: เนชั่น มัลติมีเดีย กรุ๊ป, 2548), หน้า 20-23

²⁰ กาญจนา แก้วเทพ, ศาสตร์แห่งสื่อและวัฒนธรรมศึกษา (กรุงเทพฯ: เอ็ดดิสันเพรสโปรดักส์, 2544) หน้า 543-545

ถึงแม้ว่าในระบบอุตสาหกรรมทุนนิยมนั้นผู้ผลิตจะมุ่งเน้นคุณค่าแลกเปลี่ยนเป็นสำคัญ (Exchang Value) แต่ในกระบวนการแลกเปลี่ยนนั้นระบบทุนก็ได้ประกอบสร้างความหมายของ รถมอเตอร์ไซค์ให้มีบุคลิกภาพผูกเกี่ยวกับภาพลักษณ์ตัวตนของผู้ขับขึ้นนั้นหมายความว่ามีการ ปฏิสัมพันธ์กันระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภคเพื่อร่วมสร้างและแลกเปลี่ยนความหมายของรถ มอเตอร์ไซค์เพื่อให้มีบุคลิกที่สอดคล้องกับจิตและรสนิยมของเด็กวัยรุ่นที่เป็นกลุ่มเป้าหมายของ ตลาดโดยใช้งานโฆษณาและระบบแฟชั่นเป็นเครื่องมือสำหรับเปลี่ยนแปลงความหมายจากโลก วัฒนธรรมสู่มอเตอร์ไซค์(สินค้า)²¹ ในงานโฆษณานั้นผู้สร้างสรรค์งานโฆษณาจะค้นหาวิธีเอาสินค้า และโลกวัฒนธรรมมาอยู่ด้วยกันเพื่อให้ผู้ชมเห็นเนื้อหาทั้งสององค์ประกอบนั้น เมื่อสัญลักษณ์นี้ สำเร็จโลกทางวัฒนธรรมก็จะอยู่ในตัวสินค้า ส่วนระบบแฟชั่นก็เป็นเครื่องมือที่ทำให้ความหมาย ของวัฒนธรรมมีการเคลื่อนไหวโดยมีกระบวนการคือ เสนอผ่านทางงานโฆษณาโดยมีผู้นำเป็น ผู้สร้างความหมายในรูปแบบและท่าทีที่เด็กวัยรุ่นพร้อมที่จะเลียนแบบ

การโฆษณา เป็นเครื่องมือที่นักการตลาดใช้เป็นพื้นที่ในการสื่อสารระหว่างตนเองกับเด็ก วัยรุ่น ผู้สร้างสรรค์งานโฆษณา(Creative)จะเลือกใช้ภาษาของวัยรุ่นในการสื่อสารถึง “สิ่ง”ที่วัยรุ่น จะได้รับเมื่อบริโภคสินค้าของตนเพื่อกระตุ้นร่ำความปรารถนา(Desire)ดังข้อความที่ปรากฏใน แผ่นโฆษณา

“ฉีกูรูปความมันส์ให้วัยเท่ต้องเทใจเต็มร้อย...ฮอนด้า เวฟ 125 อาร์ใหม่ สุดฮ็อตกับสีสัน สุดมันส์ เขียวเข้มสุดเท่ ส้มสะใจ พร้อมชมพูดิสสุดปัง เครื่องยนต์125ซีซี 4จังหวะ ยุคใหม่ทนทาน...สุดคุ้ม ให้อัตราเร่งเป็นเยี่ยมสะใจวัยทีน ไฟหน้าตาเพชรเท่จัดเหนือชั้น โดนเต็มๆกับลายกราฟฟิคมืดสุดจีบ...ทั้งหมดอัดแน่นในหนึ่งเดียว ให้คุณโอบเชียวสุด มันส์...กับสีสันใหม่...เท่กระซางใจไม่มีตกยุค!”

วัยรุ่นมีรสนิยมหรือสไตล์ในการบริโภคแตกต่างกันไป การที่นักการตลาดทำความเข้าใจ วัฒนธรรมวัยรุ่นและความแตกต่างของกลุ่มวัยรุ่นได้²²จะทำให้เขาสามารถใช้กลยุทธ์ในการ โน้มน้าวใจและสร้างความจงรักภักดีต่อตราสินค้า(Brand Royalty)ให้เกิดขึ้นกับกลุ่มวัยรุ่นได้

O สู่การบริโภคสัญญะ

ในขณะที่พ่อแม่ให้คุณค่าและความหมายรถมอเตอร์ไซค์ในเชิงอรรถประโยชน์นั้น คุณค่า ของรถมอเตอร์ไซค์สำหรับเด็กวัยรุ่นกลับหมายถึงสิ่งที่มีเสน่ห์ น่าสนใจ ชวนให้เกิดความอยาก

²¹ Grant McCracken, *Culture and Consumption*. pp.77-83

²² คูอินนอฟ. *BRANDchild การตลาดเด็กพันธุ์ใหม่*. แปลจาก มาร์ติน, ลินด์สตรอม, 2003 หน้า 23-26 แบ่ง วัยรุ่นออกเป็น 4 กลุ่มคือ กลุ่มชายขอบ กลุ่มนักงูใจ กลุ่มผู้ตาม และ กลุ่มเงา

ทดลองขี่ เป็นยานพาหนะที่ทำหายเนื่องจากเป็นการพิสูจน์ความสามารถของผู้ขับขี่ในการควบคุมเครื่องยนต์ที่มีความเร็ว และมีอันตรายมากกว่ารถจักรยาน มันเป็นเรื่องที่น่าภาคภูมิใจที่จะซื้อวอดเพื่อน ๆ ว่า ฉันสามารถควบคุมยานยนต์ที่คนโตเขาขี่กันได้ ในขณะที่เธอยังขี่ไม่ได้ รถมอเตอร์ไซค์ได้กลายเป็นใจกลางและเป็นตัวประสานเรื่องราวสำคัญๆ ในวิถีชีวิตประจำวันของเด็กวัยรุ่น โดยนัยยะนี้มอเตอร์ไซค์จึงเป็นสัญลักษณ์เชิงวัฒนธรรมที่มีชีวิต

กลุ่มคนผู้ครอบครองรถมอเตอร์ไซค์ในสังคมไทยในช่วงระยะเริ่มต้นในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นเป็นกลุ่มคนในชนชั้นสูง การเคลื่อนตัวของรถมอเตอร์ไซค์เข้ามาสู่กลุ่มคนชนชั้นสูงในสังคมไทยนี้มีลักษณะเด่นเช่นเดียวกับรถยนต์ที่เข้าสู่สังคมอเมริกันในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 กัตแมน (Gartman) เขียนถึงความหมายของรถยนต์ในยุคแรกๆ ว่า เป็นสิ่งที่มีราคาสูงประกอบกับรูปโฉมที่มีความเป็นศิลปะ และมีความประณีตสอดคล้องกับรสนิยมของคนในชนชั้นสูงรถยนต์จึงไม่ได้เป็นเพียงผลิตภัณฑ์ (product) ซึ่งหมายถึงสิ่งที่ผลิตขึ้นเพื่อเป็นสินค้าเท่านั้นแต่เป็นสิ่งที่บ่งบอกความเป็นชนชั้นของผู้ครอบครอง รถยนต์ไม่ได้เป็นเพียงยานพาหนะที่ใช้ในการคมนาคมที่ทำให้ผู้ขับขี่รู้สึกได้ถึงความสะดวก ความยืดหยุ่นด้านเวลาในการเดินทาง และความเป็นส่วนตัวเท่านั้นแต่ยังเป็นสิ่งที่ใช้ในการทำกิจกรรมยามว่างและใช้เพื่อการอวดโก้เก๋ในที่สาธารณะของผู้ขับขี่ด้วย ซึ่งการกระทำดังกล่าวเป็นสัญลักษณ์ของชนชั้นที่สุขสบาย (Leisure Class) ที่ต้องการอวดความร่ำรวยของตนเองโดยไม่ต้องทำงาน²³ แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับที่เวเบิล (Veblen) กล่าวไว้ว่าการบริโภคมิได้เป็นไปเพียงการคิดถึงอรรถประโยชน์สูงสุดดังที่นักเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิกอธิบายเท่านั้นผู้บริโภคต้องการที่จะมีรูปแบบการบริโภคที่แตกต่างจากผู้อื่นเพื่อให้ตนเองดำรงอยู่ในตำแหน่งทางสังคมที่สูงโดยที่การมีตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมนั้นมาจากทรัพย์สินที่บุคคลนั้นมีโดยแสดงออกซึ่งทรัพย์สินของตนเองได้สองทางคือ กิจกรรมในเวลาว่างและการใช้จ่ายในการซื้อสินค้าหรือบริการ คนในแต่ละชนชั้นพยายามที่จะเลียนแบบพฤติกรรมกรรมการบริโภคของคนในชนชั้นทางสังคมที่สูงกว่า ในขณะที่คนในชนชั้นทางสังคมที่สูงกว่าก็จะพยายามที่จะบริโภคสินค้าที่ใหม่หรือเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมกรรมการบริโภคไปเรื่อยๆ เพื่อให้เกิดความแตกต่างจากคนในชนชั้นทางสังคมอื่น ซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะเกิดไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด²⁴

²³ David Gartman, "The Ages of The Automobile : The Cultural Logics of the Car", in Automobilities, edited by Mike Fetherstone, Nigel Thrift and John Urry (London : SAGE Publications, 2005), pp. 171-176.

²⁴ Veblen, Thorstein. "Conspicuous Consumption" in *The Theory of the Leisure Class*. (New York and Toronto: New York American Library, 1899)

ตามนัยยะนี้การบริโภคไปเรื่อย ๆ ไม่สิ้นสุดจึงเกิดขึ้นจากการเลียนแบบของคนต่างชนชั้น เป็นการเลียนแบบการบริโภคของคนในชนชั้นสูงกว่าที่ผูกติดกับกิจกรรมการใช้เวลาว่างและมีลักษณะ trickle down หมายความว่า กลุ่มสังคมที่ต่ำกว่า(Subordinate)พยายามที่จะสร้างสถานะใหม่ด้วยการเลียนแบบการบริโภคของกลุ่มที่เหนือกว่า(Superordinate) และกลุ่มที่เหนือกว่านี้จะตอบโต้ด้วยการพัฒนาแฟชั่นใหม่ ๆ ขึ้นภายใต้กฎเกณฑ์ของการพยายามทำตัวให้แตกต่างเพื่อเป็นการทำเครื่องหมายแห่งสถานะ(Status marker)

รถมอเตอร์ไซด์ที่เป็นสัญลักษณ์ของสินค้าหรูหราเพื่อให้ผู้ครอบครองได้แสดงสถานภาพทางสังคมนั้นจะมีรูปลักษณ์และจำกัดกลุ่มผู้ซื้อที่มีลักษณะเฉพาะดังเช่นรถมอเตอร์ไซด์ยี่ห้อ Harley

“เริ่มแรกฮาร์เลย์เป็นที่รู้จักในกลุ่มคนแคบๆเพียงไม่กี่กลุ่มเท่านั้น(niche market)ก่อนที่จะเริ่มขยายวงกว้างขึ้นจนเกิดเป็นชมรมคนรักฮาร์เลย์ขึ้นมา(cult)แต่สิ่งที่ทำให้ยักษ์ใหญ่สองล้อแบรนด์นี้กลายเป็นไอคอนบนท้องถนนคือ การสร้างบุคลิกที่ชัดเจนให้กับแบรนด์และการสร้างความผูกพันทางอารมณ์กับผู้ขับขี่...ฮาร์เลย์เน้นที่ประสบการณ์การขับขี่บนตัวถังใคร่เยิ้ม วาววับ ไปบนถนนกว้าง โดยมีเสียงกระหึ่มของเครื่องยนต์เป็นเพื่อน ฮาร์เลย์จึงเป็นมากกว่ามอเตอร์ไซด์แต่เป็นพาหนะที่สะท้อนถึงตัวตน ทัศนคติ และวิถีชีวิตของคนที่นั่งบนอานเหล็ก การเป็นเจ้าของฮาร์เลย์สักคันจึงเท่ากับการประกาศถึงวิญญาณเสรีที่รักการผจญภัย ความเป็นขบถ และความเป็นลูกผู้ชาย...กลยุทธ์การตลาดที่สำคัญคือการสร้างชมรมคนรักฮาร์เลย์ (H.O.G.- Harley Owners Group)...คนเหล่านี้จะทำตัวเหมือนผู้เผยแพร่ศาสนาที่มีความสุขในการบอกเล่าประสบการณ์บนถนนให้คนอื่นรับรู้ ไม่ว่าจะเป็นเพื่อนฝูงหรือลูกหลาน ความหลงใหลในรถสายพันธุ์นี้จึงถูกส่งต่อกันไปเป็นทอดๆผ่านเครื่องมือการตลาดระดับรากหญ้าที่มีเครือข่ายกว้างไกล”²⁵

การบริโภคเพื่อโอ้อวดนั้นไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในกลุ่มคนชนชั้นสูงเท่านั้น แต่ในโลกของเด็กวัยรุ่นการใช้รถมอเตอร์ไซด์ของพวกเขาก็มีลักษณะของการบริโภคเพื่อโอ้อวดเช่นเดียวกันหากแต่การโอ้อวดนั้นมิได้เป็นไปเพื่อเลื่อนสถานะทางชนชั้นหรือเลียนแบบชนชั้นสูงกว่าเท่านั้นแต่เป็นการเพิ่มพื้นที่ในการแสดงตัวตน ก่อร่างวัฒนธรรมและสร้างอัตลักษณ์เฉพาะกลุ่มของตน ในขณะที่โบดิยู(อ้างใน Gartman)กล่าวว่าบุคคลบริโภคสินค้าที่นำสมัยเพื่อให้ตนเองแตกต่างจากบุคคลอื่นหรือเพื่อให้ตนเองเข้ากับคนในชนชั้นที่ตนเองอยู่ได้ รถได้กลายเป็นสัญลักษณ์ที่ถูกเชื่อมระหว่างชนชั้นทางเศรษฐกิจกับรสนิยมทางวัฒนธรรมผ่าน embodied habitusโดยนัยยะนี้รถจึงถูกสร้าง

²⁵ ธีโอ, แพรว. ปีที่26 ฉบับที่607 (ธันวาคม 2547)หน้า 426

ขึ้นมาให้สอดคล้องกับ habitus ของชนชั้น มันจึงมีบุคลิกนิสัยและจิตที่สอดคล้องกับคนในชนชั้นนั้น²⁶

โบดริยาร์ด²⁷ (Baudrillard) ตั้งคำถามเกี่ยวกับฐานะและบทบาทของวัตถุหรือความสำคัญที่เราให้กับวัตถุในแง่ของจิตวิทยาและสังคมวิทยาว่าเรามีชีวิตอยู่กับวัตถุอย่างไร? เรามองเห็นความจริงจากวัตถุเหล่านี้ในแง่ใด? โดยเขาเสนอให้แยกพิจารณาวัตถุในแง่คิดต่างๆ สามประเด็นที่กำหนดสถานภาพของวัตถุนั้น ได้แก่ การจัดระบบของวัตถุด้วยรูปธรรม ซึ่งได้แก่โครงสร้างการจัดการให้บรรยากาศ การจัดระบบของวัตถุจากความเห็นส่วนตัวซึ่งมักได้แก่วัตถุประสงค์ชายขอบซึ่งไม่มีความสำคัญนักเช่นของสะสม และระบบที่เกิดจากภาพพจน์ที่เขาเจาะลึกในเรื่องความศรัทธาเชื่อถือและการโฆษณา โดยโบดริยาร์ดเชื่อว่าการวิเคราะห์ดังกล่าวจะทำให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างเรากับวัตถุดียิ่งขึ้น โบดริยาร์ดกล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงความหมายของวัตถุเป็นเพราะสังคมมอบหน้าที่ใหม่ให้กับวัตถุ ซึ่งทำให้วัตถุมีหน้าที่สามประการคือ หน้าที่พื้นฐานเบื้องต้น (primary function) หมายความว่า วัตถุนั้นใช้ทำอะไรในชีวิตประจำวัน ประการที่สอง คือ การสนองความเร่งเฝ้า (Pulsions) และความต้องการพื้นฐานที่เรียกว่าเป็นความจำเป็น และประการสุดท้ายคือ ความผูกพันอันลึกซึ้งซึ่งเป็นความสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์ระหว่างคนกับวัตถุ เขากล่าวว่า หน้าที่ของวัตถุจะไม่ขึ้นอยู่กับค่าที่เกิดจากประโยชน์ใช้สอยและมูลค่าทางสัญลักษณ์อีกต่อไปแล้ว แต่ความสำคัญของวัตถุจะขึ้นอยู่กับว่าวัตถุนั้นจะสามารถรวมตัวเข้าไปในระบบหน้าที่และองค์การหนึ่งๆ ได้อย่างไร วัตถุจึงไม่เพียงแค่ออกบรีโศกในส่วนที่เป็นวัตถุแต่จะถูกบรีโศกในส่วนที่เป็นความแตกต่าง เช่น รูปร่างของรถยนต์มีได้ออกแบบมาให้เหมาะกับหน้าที่ คุณประโยชน์แต่ออกแบบขึ้นเพื่อกระตุ้นการถ่ายทอดจินตนาการของคน จินตนาการที่เกิดขึ้นจากความปรารถนาซึ่งอยู่ใต้จิตสำนึกที่ทำให้ความมีเหตุผลในโครงสร้างของวัตถุลดน้อยลง

โบดริยาร์ด ได้เสนอทฤษฎีการบริโภคเชิงสัญลักษณ์ (the consumption of sign) โดยกล่าวถึงเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างคนกับวัตถุว่ามีหลายระดับ เริ่มจากความสัมพันธ์ในแง่การใช้ประโยชน์เพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานเช่น รถมีได้มีไว้ใช้เพื่อเป็นพาหนะในการเดินทาง ความสัมพันธ์ในระดับที่สองอยู่ภายใต้การสร้างคุณค่าและความหมายจากวัตถุที่มนุษย์ผลิตขึ้นมาเป็นความสัมพันธ์ในเชิงสัญลักษณ์ที่แสดงความโอ้อวดโดยนำเอาภาพลักษณ์ของตนเองไปสัมพันธ์

²⁶ David Gartman, "The Ages of The Automobile : The Cultural Logics of the Car", pp.171-176.

²⁷ สุทธิพันธ์ จิราวัฒน์. "โบดริยาร์ด นักคิดที่มองเจาะลึกถึงความเป็นไปของสังคมแห่งการบริโภค (ตอนที่1)"

จดหมายข่าวสังคมศาสตร์. 10(พฤษภาคม – กรกฎาคม, 2531) หน้า 57-74

กับสินค้านั้นๆ ดังนั้นการบริโภคจึงเป็นการบริโภคสัญญาณของตัวสินค้าเพื่อสร้างอัตลักษณ์ให้กับตนเอง²⁸

การเสริมสร้างเสน่ห์ต่อผู้พบเห็นในกลุ่มเด็กวัยรุ่นจึงไม่ได้เกิดขึ้นจาก ความสามารถ รูปร่าง หน้าตาของบุคคล เสื้อผ้าที่สวมใส่ หรือ กิจกรรมที่เขาทำเท่านั้นแต่เกิดขึ้นจากพาหนะที่เขาใช้ คน จะมีบุคลิก คุณค่าอย่างไรขึ้นอยู่กับเขาขี่รถอะไร บุคลิกภาพของรถที่เขาขี่เป็นอย่างไร วิธีคิดเช่นนี้ เกิดขึ้นจากการปะทะสังสรรค์กันระหว่างกลไกตลาดในอุตสาหกรรมยานยนต์กับวิถีชีวิตของเด็ก วัยรุ่น

การหล่อหลอมบุคลิกของรถมอเตอร์ไซค์ในกลุ่มเด็กวัยรุ่นทำโดยการตกแต่งตัวรถ(body) และการปรับแต่งเครื่องยนต์ โดยเด็กวัยรุ่นปรารถนาให้รถของพวกเขามีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากคนอื่น การตกแต่งลวดลายบนตัวรถนั้นเด็กจะมีส่วนร่วมในการออกแบบตามรสนิยมของตนเองเช่น ลายตัวการ์ตูนญี่ปุ่น โดราเอมอน คิตตี้ ชินจัง ลายเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ทางการค้าเช่น ไออิชิ แพนด้า หรือลายเส้น กราฟฟิค โดยพวกเขาจะออกแบบตัวรถให้สอดคล้องกับบุคลิกของตัวเอง กระบวนการบริโภคเป็นส่วนสำคัญของกรอบโครงแห่งความเป็นจริงในปัจจุบัน เป็นการกระทำที่บ่งบอกถึงการนิยามความหมายตัวตน(Self definition)และการนิยามความหมายรวมกลุ่ม(Collective definition)“ถ้าเอารถไปทำดีซิมพู-ชาวผมไม่ขี่หรือยกยอเดินดีกว่า ไม่ไหวไม่ใช่ผมอย่างผมมันต้องด่าดู” ตัวรถกับตัวเด็กไม่ได้ถูกแยกออกจากกัน แต่มีความสัมพันธ์เสมือนหนึ่งว่าเป็นร่างเดียวกัน “รถมันสะท้อนภาพคนที่รึณะ เขาไม่ได้เรียกชื่อเรา แต่เขาเอาเราไปผูกโยงกับรถเช่น ไอ้เฟสขาว เอ็มzx นนท์ไออิชิ อาร์ทคิตตี้”

นอกเหนือจากการมีบุคลิกที่สอดคล้องกันระหว่างตัวรถและตัวเด็กแล้วนั้น รถยังเป็นตัวสะท้อนสถานะทางสังคมของผู้ขับขี่ด้วย การขี่รถที่ตกแต่งเครื่องแรงแสดงถึง บุคลิกเชิงอำนาจของผู้ขับขี่ ความเก๋า มีอำนาจ (power) เนื่องมาจากบริบทของการมีกลุ่มสังกัด และมีวิถีชีวิตส่วนหนึ่งที่จะต้องปะทะกับคู่อริต่างกลุ่มบ้าง ขี่หนีตำรวจบ้าง และยังสะท้อนสถานะทางเศรษฐกิจของผู้ขับขี่ ซึ่งเป็นที่ดึงดูดใจเพศตรงข้ามด้วย

“หนูขี่ HONDA WAVE 125 ถูกใจที่ความเร็ว รูปทรงสวยงามดี ล้อมันเล็ก ๆ แต่งง่าย (แต่งน้อยที่สุดแล้วสวย) ยิ่งแต่งรถมากมันก็เหมือนตัวแสดงฐานะของเรา ที่โชว์รถ ที่ BIG C บางทีก็มากันเกือบ 100คัน มันทำท่ายเหมือนกัน มันรู้สึกสนุก แสดงฐานะ ยิ่งแต่งเยอะ

²⁸ สุทธิพันธ์ จิราธิวัฒน์. “โบดริยาร์ด นักคิดที่มองเจาะลึกถึงความเป็นไปของสังคมแห่งการบริโภค (ตอนที่1)”

ยิ่งเหมือนกับว่าเรามีฐานะดี ทำรถ รถสวย แสดงว่าแฟนเยอะ รถสวยอย่างนี้แสดงว่ามีแฟนน่ารัก หลาย ๆ คนแน่นอน ผู้หญิงชอบคนมีฐานะยิ่งวัยรุ่นด้วย”

“ยี่ห้อนี้โอ นูโว สะท้อนว่าคนที่ร่ำรวยมีฐานะ ก็ตอนนี้นั่นกำลังฮิตเลยแพงยิ่งแต่มันก็ยิ่งดูดีขึ้นไปใหญ่ บางทีมีทำลายที่เฟรมผู้หญิงก็ชอบ ลายโคราเอมอนหนะแพง กูกี้ก็ถึงน่ารัก ดูดี ผู้ชายที่ยิ่งดูดีใหญ่”

เด็กปรับเปลี่ยนแต่งเติมรถมอเตอร์ไซค์ของเขาให้มีบุคลิกเป็นไปดั่งที่ใจของเขาปรารถนา ในขณะที่เดียวกันมอเตอร์ไซค์ก็มีพลังทำให้วิถีคิด และวิถีการดำเนินชีวิตของเด็กวัยรุ่นเปลี่ยนแปลงไปด้วย การอยู่ใกล้ชิดกันระหว่างเด็กกับรถท่ามกลางบริบทชีวิตประจำวัน การดูแลเอาใจใส่ที่เด็กมีต่อรถ ทำให้ความหมายของรถมอเตอร์ไซค์ได้เปลี่ยนแปลงไปจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับวัตถุ กลายมาเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตสองชีวิตที่ต้องดูแลเอาใจใส่ มีความผูกพันทางอารมณ์ ความรู้สึกแนบแน่นและอยู่เคียงข้างผูกพันกัน

O สองเราผูกพัน: การหลงใหลคลั่งไคล้รถมอเตอร์ไซค์ในโลกของวัยรุ่น

“ถ้าหนูสละรถ²⁹ หนูก็จะไม่เจิบขนาดนี้ หนูรักรถ หนูเป็นห่วงมันก็เลยติดไปกับรถ”

รถมอเตอร์ไซค์ในโลกของเด็กวัยรุ่นนั้นไม่ได้เป็นเพียงแค่ “วัตถุ” ที่แยกขาดจากตัวเขาไม่ได้มีความหมายเพียงการเป็นพาหนะที่เสี่ยงแต่เป็น “ร่างอีกร่างหนึ่ง” ที่เป็นเพื่อนคู่ใจและอยู่เคียงข้างกายเด็กวัยรุ่นไปในทุกหนทุกแห่ง แม้ในสถานการณ์คับขันและคุกคามต่อชีวิตนั้นพวกเขาก็ไม่สามารถที่จะแบ่งแยกพรหมแดนระหว่างความเป็นตัวเขาซึ่งเป็น “คน” และรถมอเตอร์ไซค์ซึ่งเป็น “วัตถุ” ออกจากกัน ความหลงใหลคลั่งไคล้รถมอเตอร์ไซค์ทำให้ความเป็นวัตถุของรถมอเตอร์ไซค์ของเด็กวัยรุ่นพร่าเลือน (Blur) และมีสถานะเสมือนมีชีวิตที่พวกเขาต้องพิทักษ์ ปกป้อง ด้วยความรู้สึกเช่นนี้ทำให้เมื่อรถล้มพวกเขาก็ต้องเอาตัวเองเข้าไปรองรับโดยยอมเจ็บตัวเพื่อไม่ให้รถมีรอย บูดลาย หรือการที่เขาไม่ใช้เทคนิค “สละรถ” ซึ่งหมายถึง การกระโดดออกจากรถ ในยามที่รถอยู่ในภาวะเสี่ยงการทรงตัวหรือเกิดอุบัติเหตุซึ่งเป็นเทคนิคที่รับรู้กันเป็นอย่างดีในกลุ่มเด็กวัยรุ่นว่าจะทำให้ผู้ขับขี่และผู้ซ้อนไม่เจ็บตัวมาก ดังเช่นกรณีของเอที่ได้รับบาดเจ็บสาหัส

“เวลาประมาณสองทุ่ม หนูอยากกินนมสดก็เลยชวนเพื่อนขี่รถมอเตอร์ไซค์ไปตลาดทำใหญ่ ชักกันไปสองคันไปกันสามคน ตอนแรกไอ้แซมมันจะซ้อนหนู หนูก็บอกว่า สับโดด³⁰นะ สับโดดนะ มันก็เลยไม่ซ้อนไปซ้อนไอ้คิวแทน”

²⁹ การสละรถ หมายถึงการกระโดดออกจากรถในขณะที่ปล่อยให้รถแล่นต่อไปโดยไม่มีผู้ขับขี่

³⁰ สับโดด หมายถึงการขี่รถด้วยความเร็วสูงและยกล้อหน้าขึ้นเป็นช่วงๆสลับกับการวิ่งบนพื้นที่ยาวในรูปแบบ วิ่งราบ-ยกล้อ-วิ่งราบ-ยกล้อสลับเช่นนี้ต่อเนื่องกันไป

ฮอนด้า สมายด์ดำและ ฮอนด้า สมายแดง วังทะยานฝ่าความมืดโดยมีเด็กวัยรุ่นเป็นผู้กุมบังเหียนรถ เสียงดังของเครื่องยนต์ที่ถูกบิดเร่งเครื่องด้วยความแรง และ การควบคุมรถในลักษณะเฉกเช่นการบังคับม้ามากกว่าที่จะเป็นลักษณะของการขี่รถอย่างคนทั่วไปในคำคิ่้นนั้นกลายเป็นอย่างที่สังเกตของชาวบ้านริมถนนทั้งสองข้างทางและมีผลต่อความรู้สึกที่หลากหลายและการจดจำเรื่องราวที่กำลังจะเกิดขึ้นในอีกไม่ถึง 30 นาทีหลังจากนั้นได้อย่างแม่นยำ แซมถ่ายทอดเรื่องราวที่เป็นภาพติดตาของเขาในคืนวันเกิดเหตุให้ฉันฟังว่า

“ไ้เอมั้นขี่มาถึงทางโค้งแล้วมันเร่งเครื่องจะแซงหนูพอดีลุงเขาเดินข้ามถนน

มันหักหลบแต่ไม่พ้นก็เลยชน รถล้มแล้วก็ไถลไปไกลเลยนะ มันไม่ยอมสละรถ พอชนแล้วตัวมันก็หลุดออกจากรถกระเด็นไปข้างทางหัวฟาดกับฟุตบาท มันชักเหมือนปลาถูกทุบหัวเลยพี่ หนูหันกลับมาองเห็นตลอดเลย คนก็มุงดูกันแต่ไม่มีใครช่วย จนลุงคนนึงเขาเข้ามาอุ้มมันขึ้นไว้ที่ฟุตบาท”

เหตุการณ์ครั้งนั้นทำให้ตัวเอและชายแก่ผู้เคราะห์ร้ายได้รับบาดเจ็บสาหัสทั้งคู่เข้ารับการรักษาที่ตติตสมองเพื่อเอาก้อนเลือดในสมองออก ความรักภรรยาของเอเป็นที่กล่าวขานของคนในชุมชนไม่ว่าจะเป็นเด็กหรือคนโต

สินค้ากลายเป็นสิ่งที่มีอำนาจและน่าหลงใหลเนื่องจากมันเป็นวัตถุที่สร้างความสุข สุขภาพ ความมั่นคงปลอดภัย และสร้างเกียรติยศความภาคภูมิใจให้แก่ผู้ครอบครอง เป็นมนต์ขลังของตัวหมาย (a fetishism of the signifier)³¹ เป็นบทวิพากษ์วิจารณ์ เรื่อง For a Critique of the Political Economy of the Sign ของ ฌอง โบดริยาร์ด ที่เปลี่ยนจุดเน้นการวิเคราะห์การหลงใหลคลั่งไคล้สินค้าในระบบการผลิต ความสัมพันธ์ทางสังคมของการผลิตและมูลค่าใช้สอยสินค้าไปเป็นการให้ความสำคัญกับการบริโภคและมูลค่าแลกเปลี่ยนของสินค้าโดยพิจารณาสินค้าในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ทางภาษา(Linguistic sign)

ลัทธิบูชาสินค้า³²(Commodity Fetishism) เป็นการวิพากษ์ของมาร์กซ์เกี่ยวกับการผลิตสินค้าในระบบทุนนิยมว่า สินค้าถูกยกระดับขึ้นให้อยู่เหนือมนุษย์และกลายเป็น “ของขลัง” เนื่องจากการผลิตเป็นไปเพื่อสนองกำไรของนายทุนเป็นสำคัญ ทำให้ความสัมพันธ์ในการผลิตทุกขั้นตอนล้วนแต่ถือ “สินค้าเป็นใจกลางการแลกเปลี่ยน” ความสัมพันธ์ระหว่างคนในกระบวนการ

³¹ Baudrillard, Jean. For a Critique of the Political Economy of the Sign, translated by Charles Levin (St.Louis, Missouri : Telos Press, 1981), pp.91-92.

³² Karl Mark, “The Capital Volume One.”, in *The Marx – Engels Reader*, second edition, edited by Robert C. Tucker (New York:W.W.Norton&Company,1978),pp.313-319.

ผลิตลดความสำคัญลงไปกลายเป็นความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุ(Reification)ซึ่งมีเงินเป็นตัวกลางของความสัมพันธ์ การให้ความสำคัญต่อสินค้าของผู้คนในสังคมอยู่ที่มูลค่าการแลกเปลี่ยนไม่ใช่มูลค่าการใช้สอย

ถึงแม้ว่า กรอบทฤษฎีของ คาร์ล มาร์กซ์ที่อธิบายเรื่องสินค้าและลัทธิบูชาสินค้า (Commodity fetishism) จะมีประโยชน์ในการอธิบายปรากฏการณ์ของการบริโภคในสังคมทุนนิยมได้ดี แต่การเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วของสังคมทุนนิยมทำให้ การอธิบายการหลงใหลคลั่งไคล้วัตถุไม่ควรจะมีขอบเขตอยู่เพียงเฉพาะภาคการผลิตเท่านั้น หากแต่ควรขยายความเข้าใจในภาคการบริโภคด้วย ลัทธิบูชาสินค้าในภาคการบริโภคนี้มีลักษณะครอบคลุมไปทุกส่วนของสังคม และครอบคลุมผู้คนทุกเพศทุกวัย การทำความเข้าใจว่าลัทธิการบูชาสินค้าแผ่ซ่านไปทั้งภาคการผลิตและภาคการบริโภคจะทำให้ภาพมโนทัศน์ของสินค้าหรือการหลงใหลคลั่งไคล้วัตถุของเด็กวัยรุ่นมีความชัดเจนขึ้น

ภาพของเด็กหนุ่มร้องไห้ฟูมฟายเมื่อรู้ว่า แม่เอารถไปจำนำ และกล่าวคำอ้อนวอนขอความช่วยเหลือเพื่อหาเงินไปไถ่ถอนรถออกมาทำให้ฉันรู้สึกได้ถึงความรักที่เขามีต่อรถ นอกเหนือจากการนั่งเข้รถอย่างทะนุถนอม ลูบคลำ การล้างรถอย่างประณีตเนิ่นนานอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย แวดวงที่แสดงถึงความคิดถึงถวิลหาประหนึ่งว่า คนรักที่หายไปกลับคืนมา การนำรถมอเตอร์ไซด์มาจอดอยู่ข้างๆที่นอน “หนูอยากจะนอนกอดมัน หนูรักมัน ขนาดหนูเสพยาอะ ยังไงยังงั้นหนูก็ไม่เอายาบ้าขึ้นรถ ถ้าหนูเสพยาไม่หมดหนูจะซ่อนไว้ที่สวนหย่อม หนูไม่เอามาขึ้นรถ รถหนูเปื้อนยาไม่ได้” ผู้ใหญ่ในชุมชนพูดถึงความรู้สึกของเขามีต่อรถมอเตอร์ไซด์ของเขาว่า “มันรักรถ วันวันมันก็อยู่กับรถตะลอนๆไป ถ้ามันไม่ไปไหนมันก็คลุกอยู่กับรถเข้รถล้างรถอยู่นั่นแล้ว ตัวมันเองแหละไม่ชอบอาบน้ำหรอกนะ แต่มันเนี่ยล้างแล้วล้างอีกล้างด้วยน้ำในแม่น้ำก็ไม่ได้นะ บ้านมันต้องซื้อน้ำใช้ มันยอมอาบน้ำในแม่น้ำเพื่อเอาน้ำประปามาล้างรถ”

ความสะอาดไม่ได้จบสิ้นเพียงแค่การล้างรถอย่างประณีตพิถีพิถันทุกซอกทุกมุมเท่านั้น หากแต่รวมไปถึงความสะอาดในมิติของความรู้สึกและการให้คุณค่าของสิ่งที่ “เหมาะสม” ที่จะนำมาใกล้ชิดกับรถอันเป็นที่รักของเขาด้วย

หรั่งเด็กหนุ่มผู้ที่ขี่รถชนหญิงชราที่กำลังข้ามถนนมาและได้รับบาดเจ็บสาหัสทั้งคู่พูดถึงความรู้สึกของเขามีต่อรถมอเตอร์ไซด์ซึ่งเป็นความรู้สึกที่ไม่แตกต่างจากเด็กวัยรุ่นที่ใช้ชีวิตร่วมกับรถมอเตอร์ไซด์คนอื่นๆในชุมชนที่ฉันอยู่

“ผมคนหนึ่งแหละที่รักรถ คนที่รักรถ เขาจะรู้สึกว่ารถมันเหมือนมีชีวิต เราทำให้มันมีกลิ่น มีพลัง จากเดิมเราซื้อมันมามันอ่อนแอ เราก็ดูแลมัน ตกแต่งมัน ให้มันมีพลัง แข็งแรง...คน

ที่แต่งรถ เขารักรถนะครับ รักรถมาก ๆ รถมันผูกโยงกับตัวผู้ขี่ เช่น ถ้าผมเป็นคนขี่รถเร็วจะ
ให้ผมไปขี่รถ 110 cc มันไม่ใช่”

รถมอเตอร์ไซด์ในความหมายของเด็กวัยรุ่นจึงไม่ใช่วัตถุที่ไม่มีชีวิตจิตใจอีกต่อไปโดยนัยยะ
นี้รถมอเตอร์ไซด์มีมันต์ขลังและกลายเป็นสิ่งมีชีวิตที่เด็กวัยรุ่นหลงใหลคลั่งไคล้เนื่องจากพวกเขา
และมอเตอร์ไซด์มีประสบการณ์การใช้ชีวิตร่วมกันตลอดห้วงกาละเทศะ(Time & Space)ร่วมกัน มี
ประสบการณ์ของความรู้สึกร่วมกันเรียกได้ว่าเป็นการอยู่ร่วมกันทั้ง “ร่าง”และ“จิต” (ร่างกายเคียง
ข้างจิตใจผูกพัน)

พิธีกรรมกับการหลุดพ้นจากสถานะการเป็นวัตถุของรถมอเตอร์ไซด์

O พิธีกรรมการเป็นเจ้าของครอบครอง

การให้ความหมายและคุณค่าของมอเตอร์ไซด์เสมือนหนึ่งว่าเป็นสิ่งมีชีวิตเกิดขึ้นจากการ
ถ่ายโอนความหมายของโลกวัฒนธรรมในตัวสินค้าเข้าสู่เด็กวัยรุ่นโดยการแสดงออกทาง
สัญลักษณ์ของพิธีกรรมในการเป็นเจ้าของครอบครอง เด็กวัยรุ่นจะใช้เวลามากมายในการทำ
ความสะอาด พูดยุบ ถักเย็บเปรี้ยบเทียบไอ้จ๋อมอเตอร์ไซด์ที่ตนครอบครองอยู่ การขี่รถโชว์เพื่อ
อวดอ้างความเป็นเจ้าของและดึงเอาความหมายจากสิ่งทีพวกเขาได้ลงทุนไปกับรถมอเตอร์ไซด์นั้น
เป็นเครื่องหมายของเวลา สถานที่ โอกาสการแบ่งแยกทางวัฒนธรรม สถานะ ชนชั้นและวิถีชีวิต
ของพวกเขา พิธีกรรมที่เกิดขึ้นเพื่อให้เด็กวัยรุ่นได้อวดอ้างอย่างเต็มที่ถึงความเป็นเจ้าของ
ความหมายของสินค้าที่ตนเองบริโภคนั้นทำให้วิถีวงโคจรของการเคลื่อนไหวของความหมาย
สมบูรณ์ขึ้น ในพิธีกรรมของการอวดอ้างความเป็นเจ้าของนี้เด็กวัยรุ่นได้เคลื่อนย้ายความหมาย
จากสินค้าสู่ชีวิตของพวกเขาและทำให้วัตถุกลายเป็นคน³³ เป็นความพยายามแปรความหมายจาก
โลกของปัจเจกสู่สินค้า เป็นการสร้างโลกสินค้าที่สะท้อนประสบการณ์ตามความคิดของตัวเอง
และโลกของเขา โดยเฉพาะประสบการณ์ร่วมทุกชั่วขณะระหว่างเด็กวัยรุ่นกับรถมอเตอร์ไซด์ในทุก
ห้วงกาละเทศะเริ่มต้นจากตื่นนอนจนถึงเข้านอนรถมอเตอร์ไซด์ไม่เคยห่างจากกายของเด็กวัยรุ่น
ทำให้ วัตถุไม่ใช่วัตถุ ไม่ใช่สินค้าอีกต่อไป หากแต่เป็นสิ่งมีชีวิตอันเป็นที่รัก

อัปปาดูร์ยเสนอว่า สิ่งของที่ถูกแลกเปลี่ยนนั้น คุณค่ามิได้ติดมาตั้งแต่แรกเริ่มหากแต่
เกิดขึ้นจากการที่บุคคลให้คุณค่าแก่มันและการเมืองตัวที่เชื่อมระหว่าง การแลกเปลี่ยนกับคุณค่า
หมายความว่าวัตถุนั้นจะมีคุณค่าในเชิงของการกำหนดอำนาจและสถานภาพของผู้ครอบครอง³⁴
ด้วย รถมอเตอร์ไซด์มีส่วนในการเสริมสร้างอำนาจในโลกของเด็กวัยรุ่นในแง่ของเสน่ห์ที่ดึงดูดใจ

³³ Grant McCracken, *Culture and Consumption*. pp.85-86.

³⁴ Arjun Appadurai, (ed.). *The Social Life of Things : Commodities in Cultural Perspective*.p.16-29.

คนรอบข้างโดยเฉพาะอย่างยิ่งเพศตรงข้าม และการเป็นผู้นำกลุ่มรวมถึงการเป็นเครื่องมือในการต่อรองให้เพื่อนกระทำในสิ่งที่ตนเองต้องการโดยแลกกับการได้ขี่รถมอเตอร์ไซด์คันงามเป็นสิ่งตอบแทน

มอเตอร์ไซด์มีอำนาจทำให้ผู้ครอบครองกลายเป็นที่สนใจของกลุ่มเพื่อน มีเพื่อนเข้ามาพูดคุยมากขึ้น พื้นที่ทางสังคมกว้างขวางขึ้นมีการคบหากันระหว่างกลุ่มเพื่อนต่างพื้นที่ ต่างโรงเรียน จากเดิมเป็นคนเงียบๆไม่มีเพื่อนไม่มีคนสนใจ มอเตอร์ไซด์ทำให้โลกทางกายภาพดูแคบไปในทันที อำนาจของมอเตอร์ไซด์ดังกล่าวทำให้มอเตอร์ไซด์มีความสำคัญและเป็นที่หวงแหนสำหรับเด็กวัยรุ่น จึงไม่ใช่เรื่องแปลกเมื่อฉันขี่รถมอเตอร์ไซด์อยู่ในกลุ่มวัยรุ่นนั้น จะเห็นว่าเด็กวัยรุ่นตะโกนทักทายเพื่อนๆ ที่ขี่รถอยู่บนถนนตลอดทาง จนดูเหมือนว่า พวกเขารู้จักกันทั่วเมือง

“เด็กวัยรุ่นในเมืองเรารู้จักกันหมดแหละพี่ๆ ถ้าไม่รู้จักชื่อก็ค้นหน้า ม่ายังนั้นเราจะรู้ได้ยังไงล่ะว่า เนี่ยเด็กต่างถิ่น เรารู้กันเลยว่าเนี่ยอยู่กลุ่มไหน ชู้มใคร เวลาตีกันจะได้ไม่ผิดตัว ขี่รถร่อนกันตอนเย็นๆ ก็เห็นกันทุกวันแหละมากับใครก็จำได้ ”

นิตเล่าว่า “ช่วงชีวิตเด็กดีเป็นช่วงเวลาตั้งแต่เด็กจนถึงม.1 จนกระทั่ง ม.1 เทอมปลายได้รถพูดไปแล้วรถมีส่วนที่ทำให้หนูเกเร รถทำให้ชีวิตของหนูเปลี่ยนไป มีเพื่อนมากขึ้น มันเป็นความสุขที่ได้อยู่กับเพื่อน มอเตอร์ไซด์เป็นสื่อกลางที่ทำให้หนูมีเพื่อนมากขึ้นทั้งในโรงเรียนและนอกโรงเรียน”

วันที่นิตนอนอยู่ที่โรงพยาบาลไม่รู้สึกรู้สีกตัวนั้นฉันสังเกตเห็นว่า มีเพื่อนมาเยี่ยม นิตมากมาย และเป็นเด็กที่มาจากหลากหลายโรงเรียน

“หนูมีเพื่อนเยอะ แนะนำต่อกันไปเรื่อยๆก็รู้จักกันมากขึ้น เวลาไปไหนขี่มอเตอร์ไซด์ไปเจอเพื่อนเรา เขาอยู่กับเพื่อนเขา เราก็รู้จักเพื่อนใหม่ ก็รู้จักแนะนำกันไปเรื่อยๆ...การรวมกลุ่มของเด็กในลักษณะนี้เป็นการรวมกลุ่มเพื่อคลายเหงาแต่มันไม่มีความจริงจังหรอกนะ แต่เวลาเพื่อนมีเรื่องกับใครก็ไปช่วยกันนะ หนูเคยไปช่วยเพื่อนโดนเอาไม้หน้าสามตีมา กลางหลัง มันบีบคอหนูรอบคอเงี้ยว แดงไปหมดเลย ...ทำไ้ได้อยู่กลุ่มเดียวกันต้องช่วยเหลือกัน”

การรู้จักกันของเด็กวัยรุ่นเป็นการแนะนำเป็นเครือข่าย แนะนำให้รู้จักเพื่อนของเพื่อนต่อกันไป และการมีเพื่อนมากมายเช่นนี้ทำให้ความสนใจในการเรียนและความสนใจต่อบุคคลในครอบครัวลดน้อยลง เด็กวัยรุ่นเริ่มใช้ชีวิตนอกบ้านในช่วงเวลาหลังเลิกเรียน และวันหยุดสุดสัปดาห์โดยมีมอเตอร์ไซด์คู่ใจเป็นสื่อกลางเชิงอำนาจของการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์แห่งมิตรภาพ

รถมอเตอร์ไซด์เป็นสื่อกลางเปิดโลก เปิดสังคมเป็นตัวเชื่อมให้มีเพื่อน มีความสุขที่ได้อยู่กับเพื่อนชวนกันไปตามที่ต่างๆ ได้มากขึ้น ชีวิตเร็วขึ้นแล้วทำให้มีความสุข โดยมีทฤษฎีที่ว่าความสุขที่เราหามาได้ด้วยวิธีการนี้ไม่ได้ทำให้ใครเดือดร้อน และบอกว่าความสุขที่เกิดขึ้น เป็นความสุขที่เกิดจากการคลายความเหงา รวมถึงการทำให้เกิดความรู้สึกว่าพวกเรามีใคร มีชีวิตชีวา มีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ

ในยามที่มีปัญหาที่ต้อง “เคลียร์” กับคู่วิถีรถมอเตอร์ไซด์ยิ่งเพิ่มความสำคัญกับพวกเขาเพราะมันจะช่วยพวกเขาหนีคู่อริได้ในยามที่เขาเปลี่ยงปล้ำหรือแม้กระทั่งเป็นพาหนะที่ช่วยระบายนอารมณ์เมื่อเสียใจทะเลาะกับคนรักหรือหงุดหงิดจากการพรวดพราดหรือดูว่ากล่าวจากคนในครอบครัว มอเตอร์ไซด์กลายเป็นเพื่อนคู่ใจที่พาร่างของเด็กวัยรุ่นบึงทะยานด้านกระแสมแรงๆ ที่นำพาเอาไอเย็นมาปะทะกับร่างกายพร้อมกับมีเสียงดังกระหึ่มของท่อไอเสียช่วยคลายอารมณ์ที่คุกรุ่นให้บรรเทาเบาบางลงได้ “ไม่ว่าทุกข์หรือสุขก็อยู่กับมัน” พอเลิกเรียนก็ขี่รถมอเตอร์ไซด์ไปดูสาวที่โรงเรียน ชวนสาวซ้อนรถ “แค่ขี่รถมองสาว ดูดแป๊บซีไปด้วยก็มีความสุขแล้ว”

การมีบริบทชีวิตทางสังคมร่วมกันตลอดห้วงกาลเทศะระหว่างเด็กวัยรุ่นกับรถมอเตอร์ไซด์ ทำให้ความหมายของรถมอเตอร์ไซด์ของเด็กวัยรุ่นก้าวพ้นจากความเป็นวัตถุและกลายเป็น “เพื่อนคู่ใจ”

O พิธีกรรมการแต่งตัวกับการชะลอความแก่ของรถมอเตอร์ไซด์

เด็กวัยรุ่นจะพยายามชะลอความแก่ ความเซย ความล้าสมัยของรถมอเตอร์ไซด์โดยการนำพิธีกรรมการแต่งตัวมาใช้ในการปรับเปลี่ยนและตกแต่งรถมอเตอร์ไซด์ให้ใหม่ แลดูสดอยู่ตลอดเวลาเป็นปฏิบัติการหนึ่งของการทำให้รถไม่แก่และไม่อยู่นอกสายตาของผู้คน เด็กวัยรุ่นจะพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลเกี่ยวกับรถมอเตอร์ไซด์เมื่อรวมกลุ่มอยู่กับเพื่อน การแวะเวียนอยู่กับร้านขายอะไหล่และอุปกรณ์ตกแต่งรถมอเตอร์ไซด์ที่ผลัดเปลี่ยนเอาชิ้นส่วนตกแต่งในรูปแบบของสินค้าแฟชั่นมาโชว์โดยมีนิตยสารคู่มือแต่งรถทั้งแบบสวยและแบบแรงที่แต่ละค่ายนิตกรรมแต่งรถตัวอย่างในสังกัดค่ายของตัวเองมานำเสนอเป็นตัวอย่างของสินค้าน่าสนใจใหม่ๆ รวมถึงตัวอย่างของรถจากผู้อ่านที่แต่งรถของตัวเองแล้ว “เข้าตา” มาลงในเล่มเป็นแบบอย่างและจูงใจให้เด็กวัยรุ่นในวงการผู้รักรถมอเตอร์ไซด์เกิดความรู้สึกอยากจะมีสักครั้งที่รถของตัวเองได้มีโอกาสลงในหนังสือบ้าง การดูตัวอย่างในนิตยสารรถมิได้เป็นไปเพื่อลอกเลียนแต่เป็นไปเพื่อสร้างจินตนาการที่จะออกแบบรถของตนเองให้เด่นกว่า เหนือกว่า และมีเพียงหนึ่งเดียว การนั่งมองรถของคนอื่นแล้วจินตนาการรถของตัวเองก็เป็นอีกวิธีการหนึ่งที่นิยมใช้ก่อนที่จะเลือกซื้อชิ้นส่วนอะไหล่มาปรับแต่ง

รถของตัวเองให้ดูเด่นและแตกต่าง ก่อนที่จะนำไปอวดโฉมให้คนอื่น ๆ ได้ชื่นชมบนท้องถนนพวกเด็กวัยรุ่นมักจะพูดเสมอๆว่า

“มันภูมิใจที่เราซื้อรถของเราไปแล้วมีคนมองมีคนชมว่ารถของเราสวย ถ้าเราซื้อรถของเราไปเจอรถคันอื่นที่สวยกว่าเราก็จะคิดว่าเราจะทำอย่างไรให้เด่นกว่า สวยกว่า ของเราต้องไม่เหมือนใคร มีหนึ่งเดียว ซื้ไปไหนก็มีแต่คนมอง ”

นอกจากการเลือกซื้อชิ้นส่วนของรถแล้ว การเลือกร้านที่มีฝีมือและมีความประณีตในการประกอบสร้างก็เป็นสิ่งสำคัญ “ผมเลือกทำล้อที่ร้านนี้เพราะเขาใช้มือค่อยๆดัดล้อออกจากวงล้อ มันทำให้ล้อไม่ซ้ำ ไม่เหมือนร้านอื่นที่ใช้เหล็กกดล้อจัดออกมา” การปรับแต่งและประกอบสร้างแต่ละส่วนของรถต้องเหมาะกับร้านแต่ละร้านที่มีความชำนาญและ “มีฝีมือเฉพาะ”

“ทำสีก็ร้านหนึ่ง ทำคุมกระจกก็ร้านหนึ่ง ทำล้อก็ร้านหนึ่งไม่ใช่สักแต่จะทำמהאןร้านเดียวกันหมด ”

การเลือกร้านและช่างฝีมือที่เหมาะสมและมีความเชี่ยวชาญเฉพาะส่วนของรถนี้เปรียบเสมือนกับการที่คนเจ็บไข้ได้ป่วยและไปหาแพทย์ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางในการดูแลรักษาร่างกาย ตาเจ็บก็ต้องไปหาจักษุแพทย์ กระดูกหักก็ต้องไปหาหมอที่เชี่ยวชาญด้านกระดูก การไปรักษากับแพทย์ทั่วไปไม่ได้สร้างความมั่นใจถึงฝีมือและความเชี่ยวชาญในการรักษาเช่นแพทย์เฉพาะทาง นอกจากเลือกแพทย์แล้วยังต้องเลือกโรงพยาบาลอีกด้วย

เด็กวัยรุ่นจะเสาะแสวงหาร้านที่เหมาะสมผ่านการพูดคุยในวงสนทนาของกลุ่มเพื่อน การไปนั่งมองดูการซ่อม การแต่งรถที่ร้านซ่อม/แต่งรถมอเตอร์ไซด์ที่คุ้นเคย และนี่คืออีกวิถีหนึ่งของวัยรุ่นผู้มีความรักและหลงใหลในรถมอเตอร์ไซด์กระทำในลีลาชีวิตของพวกเขา จนอาจกล่าวได้ว่าพวกเขาใช้เวลาส่วนใหญ่หมดไปกับปฏิบัติการเพื่อแสดงความเป็นเจ้าของครอบครองและการแต่งตัวให้แก่รถมอเตอร์ไซด์ของเขาด้วยวิถีการบริโภคที่ต่อเนื่องและไม่สิ้นสุดบนพื้นฐานความสัมพันธ์อย่างเป็นพลวัตระหว่างระบบการผลิต ระบบการโฆษณา ระบบแฟชั่น และตัวเด็กวัยรุ่นเอง ในการสร้างโลกของสองเรา

“ผมคนหนึ่งแหละที่รักรถ คนที่รักรถ เขาจะรู้สึกว่ารถมันเหมือนมีชีวิต เราทำให้มันมีกล้ามเนื้อ มีพลัง จากเดิมเราซื้อมันมา มันอ่อนแอ เราก็ดูแลมัน ตกแต่งมัน ให้มันมีพลัง แข็งแรง... คนที่แต่งรถ เขารักรถนะครับ รักรถมากๆ รถมันผูกโยงกับตัวผู้ซื้ เช่น ถ้าผมเป็นคนซื้อเร็ว จะให้ผมไปซื้อรถ 110 cc มันไม่ใช่”

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ, *ศาสตร์แห่งสื่อและวัฒนธรรมศึกษา* (กรุงเทพฯ: เอดิชั่นเพรสโปรดักส์, 2544) หน้า 543-545
- ธีโอ, แพรว. ปีที่26 ฉบับที่607 (ธันวาคม 2547) หน้า 426
- วัฒนา สุภัทธาน, *วัฒนธรรมบริโภคของแรงงานรับจ้างในชุมชนชนบท* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544), หน้า173-177
- สุทธิพันธ์ จิราธิวัฒน์. “บริดจ์นาร์ด นักคิดที่มองเจาะลึกถึงความเป็นไปของสังคมแห่งการบริโภค (ตอนที่1)” *จดหมายข่าวสังคมศาสตร์*. 10(พฤษภาคม – กรกฎาคม, 2531) หน้า 57-74
- อินนอฟ. *BRANDchild การตลาดเด็กพันธุ์ใหม่*. แปลจาก มาร์ติน, ลินด์สตรอม (กรุงเทพฯ: เนชั่น มัลติมีเดีย กรุ๊ป , 2548), หน้า 20-23
- Arjun Appadurai, (ed.). *The Social Life of Things : Commodities in Cultural Perspective*. (London : Cambridge University Press,2003).
- Baudrillard, Jean. *For a Critique of the Political Economy of the Sign*, translated by Charles Levin (St.Louis, Missouri : Telos Press, 1981).
- Gartman David, “The Ages of The Automobile : The Cultural Logics of the Car”, in *Automobilities*, edited by Mike Fetherstone, Nigel Thrift and John Urry (London : SAGE Publications,2005).
- Karl Mark, “The Capital Volume One.”, in *The Marx – Engels Reader*, second edition, edited by Robert C. Tucker (New York:W.W.Norton&Company,1978).
- McCracken Grant, *Culture and Consumption*.(Bloomington : Indiana University Press,1990) .
- Veblen, thorstein. “Conspicuous Consumption” in *The Theory of the Leisure Class*. (New York and Toronto: New York American Library, 1899)
- <http://inventors.about.com/library/inventors/blmotorcycle.html>
- http://powersports.honda.com/the_story/heritage_timeline.asp?Decade=1940
- http://www.globalsuzuki.com/corp_info/index.html
- <http://www.yamaha-motor.co.jp/global/profile/history/1960/index.html>
- http://powersports.honda.com/the_story/heritage_timeline.asp?Decade=1940

<http://www.yamaha-motor.co.jp/global/profile/history/1960/index.html>

http://www.globalsuzuki.com/corp_info/index.html

บทคัดย่อ

ชื่อบทความ จากเหตุการณ์สร้างสินค้า “โรงแรม-วัดล้านนา” ถึงผลกระทบในบ้านของผม
ชื่อผู้เขียน นายทรงศักดิ์ แก้วมูล
 นายปราโมทย์ ภัคดีณรงค์

สาระสำคัญ

ปลายปี พ.ศ. 2547 วงการธุรกิจโรงแรม ชาวสถาปนิก และชาวพุทธในเชียงใหม่ ต่างอัศจรรย์ต่อปรากฏการณ์ “โรงแรม-วัด” ซึ่งหลายโรงแรมได้สร้างสินค้าของตนด้วยการนำรูปแบบสถาปัตยกรรมล้านนาในวัดมาใช้ออกแบบ พร้อมตกแต่งอาคารด้วยเครื่องสักการะในพระพุทธศาสนา หนึ่งในโรงแรมเหล่านี้ได้ลอกแบบวัดของชุมชนที่ผู้เขียนอาศัยอยู่ไปสร้างสินค้าของตน จนเกิดกระแสการถกเถียงในสังคมวงกว้างทั้งสนับสนุนและคัดค้านการกระทำดังกล่าว ยิ่งกว่านั้นยังทำให้กลุ่มภายในชุมชนเองเกิดความเคลื่อนไหวทางความคิดแตกต่างกันไป มีการปะทะทางความคิดและการปฏิบัติในกิจกรรมของชุมชนเพื่อต่อรองกับการกระทำของโรงแรมแห่งนี้ด้วยรูปแบบที่แตกต่างกัน

1 ปี ที่ผ่านมา ทางโรงแรมมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนในแง่ให้ทุนบำรุงวัด แต่การเข้ามามีอิทธิพลในระดับความคิดของคนในชุมชนด้วยนั้นกลับสร้างกรงขังปิดกั้นการแสดงออกของกลุ่มคนที่คิดเห็นคัดค้านอย่าง “สิ้นเชิง”

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอให้เห็นความเคลื่อนไหวของคนในชุมชนซึ่งได้รับผลกระทบจากกรณีการสร้างสินค้า “โรงแรม-วัด” และกระบวนการต่อรองของกลุ่มต่างๆ ในชุมชนที่มีความคิดเห็นขัดแย้งกัน ทั้งที่แต่ละกลุ่มต่างกระทำการภายใต้ปัจจัยและกลไกทางวัฒนธรรมในชุมชนร่วมกัน คือ ระบบความเชื่อและความศรัทธาต่อศาสนสถาน

พื้นที่ในการเก็บข้อมูล... ชุมชนไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

แนวคิดหรือทฤษฎีในการวิจัย... การช่วงชิงนิยามความหมาย และกระบวนการต่อรองอำนาจ
ระยะเวลาในการศึกษาวิจัย มกราคม – ธันวาคม 2548

ข้อค้นพบที่ได้จากการวิจัย... กระบวนการสร้างสินค้าของกลุ่มทุนที่หยิบใช้สัญลักษณ์ของความเชื่อความศรัทธาจากชุมชนชาวบ้านแห่งหนึ่ง ได้ส่งผลกระทบให้เกิดความขัดแย้งภายใน ทั้งระบบความคิดและการกระทำ โดยกลุ่มต่างๆ ที่เกิดขึ้นต่างนิยามการกระทำของกลุ่มทุนและของตนเองแตกต่างกัน ในการต่อรองกับการเข้ามารุกละเมิดความศรัทธาของตนจากกลุ่มทุนดังกล่าว

คำหลัก ทฤษฎี, การสร้างสินค้า, ความเป็นชุมชน, ความขัดแย้ง

Title An Effective of “the Lanna Temple-Hostel” event in my community.

Authors Mr.Songsak Kaewmoon
Mr.Pramote Pakdeenarong

Abstract

Late 2004 in Chiang mai, the society of hostellers, architects and Buddhist have surprising about “the temple-hostels” event – the hostellers who made their commodity by takeoff the lanna architecture forms in the temples, decorate its with some sacred object form. One of them copied Wat Lai Hin in Lampang province – the temple of my community. After that the hotel are criticized – positive and negative. Add, the social groups in my community are critical movement that contesting in thinking and practices to negotiate with the event.

One year ago, the hostel connect the community – give some money for development of Wat Lai Hin. However the hostel can dominate the villager and lock up them – especially, who have negative critic.

This paper propose that the movement of the social groups in the community who are effected about “the temple-hostel” case, and present the negotiable process of the villager who are conflict thinking. Although, all people are practice within the cultural mechanics and context – a belief system about the sacred place.

Field Work Lai Hin Community, Lampang province.

Concept Contesting meaning and the process of negotiation

Time January – December 2004

Result The processes of commoditification have an effective in traditional community – both of conflicting thinking system and practice. Especially if they takeoff the symbol of the belief system of local people. In the process of negotiation, difference groups are construct the contesting meaning to their practices and who takeoff the symbol.

Keywords Capitalism, Commoditification, Community, Conflict

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-นามสกุล นายทรงศักดิ์ แก้วมูล

ตำแหน่งทางวิชาการ ผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นวัดไหล่หินหลวง

หน่วยงานที่สังกัด วัดไหล่หินหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

ที่อยู่ วัดไหล่หินหลวง ตำบลไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

โทรศัพท์ 099536887 โทรสาร. 054274212 อีเมล songsak222@yahoo.com

การศึกษา..อนุปริญญา วิทยาลัยเทคนิคลำปาง

ประเด็นความสนใจทางวิชาการ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

ประวัติย่อ

ชื่อ-นามสกุล นายปราโมทย์ ภัคดีณรงค์

ตำแหน่งทางวิชาการ นักวิจัยภาคสนาม โครงการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

หน่วยงานที่สังกัด ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรฯ

ที่อยู่ 83/1 ถ. สุเทพ ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่

โทรศัพท์ 096313919 โทรสาร. อีเมล pakdeena_mot@hotmail.com

การศึกษา..ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ผลงานวิชาการที่สำคัญ - วิทยานิพนธ์เรื่อง การเมืองของสุนทรียภาพผ้าขึ้นดินจกกับกระบวนการ

รื้อฟื้นวัฒนธรรมแม่แจ่ม และงานวิจัยเรื่อง เครื่องเงิน: สัมพันธภาพระหว่างคนกับวัตถุภายนอก

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ประเด็นความสนใจทางวิชาการ วัฒนธรรมของวัตถุ (Material culture) ความรู้ท้องถิ่น

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

จากเหตุการณ์สร้างสินค้า “โรงแรม-วัดล้านนา” ถึงผลกระทบในบ้านของผม

ทรงศักดิ์ แก้วมูล และปราโมทย์ ภัคดีณรงค์

เชื่อกันว่าในสังคมทุนนิยมยุคที่เราอาศัยอยู่ ลูกค้าคือพระเจ้า หรือผู้บริโภคมือถือพิพลเหนือผู้ผลิตและเป็นผู้กำหนดความแตกต่างของสินค้าได้ กล่าวคือผู้บริโภครู้สามารถเลือกสร้างคุณค่าให้กับสินค้าที่ตนใช้เพื่อให้แตกต่างจากสินค้าตัวอื่นและคนอื่น ๆ อย่างไรก็ตาม คุณค่าของการบริโภคสินค้าตัวนั้นถูกประกอบขึ้นจากประสบการณ์ที่เราเรียนรู้ในสังคมรอบๆ ตัวเรา ผู้ผลิตจึงพยายามโฆษณาภาพลักษณ์ (Image) ของสินค้าเพื่อสื่อสารคุณค่าในสินค้าของตน พร้อมกับปลูกฝังค่านิยมที่เป็นประโยชน์ต่อสินค้าให้กับผู้บริโภคด้วยผ่านทางสื่อสารมวลชนแขนงต่างๆ เช่น บริษัทเปียร์ต้องการสื่อสารความเป็นเปียร์สัญชาติไทย จึงออกโฆษณาส่งเสริมค่านิยมเรื่องความเป็นไทยด้วยการชี้หน้าถามผู้บริโภคว่า “คนไทยหรือเปล่า?”

แหละในยุคนี้ “ความเป็นล้านนา” คือภาพลักษณ์หรือคุณค่าตัวหนึ่งที่ถูกบริโภคนิยมซื้อผู้ผลิตหลายรายจึงนำเข้ามาปะติดให้กับสินค้าของตน ซึ่งบทความชิ้นนี้จะกล่าวถึงกรณีโรงแรมแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงใหม่ที่สร้าง “ภาพลักษณ์ล้านนา” ให้กับสินค้าของตนด้วยการหยิบเอาสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนแห่งหนึ่งไปก่อสร้างเพื่อรองรับแขกวีไอพี ซึ่งเราขอเรียกปรากฏการณ์นี้ว่า เหตุการณ์ “โรงแรม-วัดล้านนา” โดยเหตุการณ์ดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนชาวบ้านแห่งนี้อย่างมากมาย ทั้งทำให้เกิดความเคลื่อนไหวทางความคิดและปฏิบัติการของคนหลายกลุ่มต่อกรณีดังกล่าวแตกต่างกัน

ชุมชนไหลหิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง เป็นชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบทที่ชีวิตยามเช้าของผู้คนมีทั้งกลุ่มที่ออกไปทำงานในตัวเมืองและกลุ่มที่เข้าสวนไปนา เก็บผักหาปลา และจักสานหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นเครื่องมือหากินในชุมชน ผม ทรงศักดิ์ แก้วมูล เป็นคนที่นี่เติบโตมาในบรรยากาศของความสัมพันธ์ภายในชุมชนแบบพี่แบบน้อง ความสัมพันธ์ในความศรัทธาครูบามหาปา¹ ชุมชนของเรามีความเชื่อเรื่องผีปู่ย่าซึ่งเปรียบเสมือนเป็นผู้ควบคุมพฤติกรรมของพวกเรามิให้ละเมิดจารีตในการถือปฏิบัติในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งพวกเขายังคงเฝ้ามองการกระทำของเราอยู่

มกราคม 2548 ผม ปราโมทย์ ภัคดีณรงค์ เดินทางเข้ามายังชุมชนไหลหินเพื่อศึกษาวิจัยกระบวนการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของชาวบ้าน ภายใต้บรรยากาศของเหตุการณ์ “โรงแรม-วัดล้านนา” ยังไม่จางหาย ผมพบกับบรรยากาศของชุมชนที่ไม่ไว้ว่างใจบุคคลภายนอก โดยเฉพาะ

¹ ครูบามหาปา หรือพระมหาปาเกษรปัญญา เป็นพระเถระเจ้าอาวาสลำดับที่ 7 ของวัดไหลหินหลวง (พ.ศ. 2181-2226)

พวกถือกล้องถ่ายรูป วันหนึ่งขณะที่ผมกำลังสำรวจสภาพของชุมชน พี่สาวซึ่งผมยังไม่ทันได้แนะนำตัวเอง เธอปริ่เข้ามาที่ผมแล้วถามว่า “น้องมาถ่ายรูปอะไร จะเอาไปทำอะไร พี่ไม่ให้ถ่าย เดี่ยวจะเอาไปลอกแบบโรงแรมอีก คนอื่นเขาจะว่าพี่ ว่ามึงปล่อยให้มันถ่ายทำไม พี่จะเดือดร้อน” ต่อมาเมื่อผมเริ่มคุ้นเคยการทำงานร่วมกับชาวบ้านมากขึ้น ผมพบว่าเหตุการณ์โรงแรมลอกแบบวัดไปสร้างนั้นมีอิทธิพลต่อกระบวนการตัดสินใจของชาวบ้าน เช่น เมื่อพิพิธภัณฑ์มีกิจกรรมทัศนศึกษาไปเชียงใหม่ ชาวบ้านบางส่วนกลัวจะถูกเพื่อนบ้านมองว่าตนได้รับเงินสนับสนุนจากโรงแรมจึงตัดสินใจไม่ร่วมกิจกรรม หรือหลังจากทัศนศึกษาแล้วก็มีเสียงนินทาว่าคนพวกนี้ไปด้วยทุนของโรงแรม ทำให้หลายคนไม่สบายใจที่จะทำงานพิพิธภัณฑ์ต่อไป หรือระหว่างทัศนศึกษานั้นชาวบ้านมีแนวคิดจะจัดทำพิพิธภัณฑ์ให้คนภายนอกได้เรียนรู้ที่จะเคารพสถานที่และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของคนไหล่หินเช่นเดียวกับที่คนไหล่หินเองเคารพศรัทธา เป็นต้น นอกจากนี้ชาวบ้านหลายคนยังพยายามพรีำบอกผมถึงอาถรรพ์ต่างๆ หากผมบังเอิญทำอะไรไม่เหมาะสมแก่สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านเคารพ ได้แก่ วัดไหล่หินหลวง และครูบามหาปาเจ้า

จิตสำนึกต่อสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้าน

ในทางประวัติศาสตร์ “ไหล่หิน” ปรากฏเป็นสถานที่สำคัญของล้านนาในช่วงเดียวกับยุคที่มีการแต่งตั้งพระเจ้าเลียบโลก (ปี พ.ศ. 1899 – 1985) ซึ่งกล่าวถึงตำนานการสร้างพระธาตุและพระบาทในอาณาจักรแถบลุ่มแม่น้ำปิง² ขณะที่ในท้องถิ่นเองมีจารึกบอกถึงความรุ่งเรืองทางพุทธศาสนาในบ้านเล็กเมืองนี้ว่าสมัยพระอโศกมหาราชบังเกิดศรัทธาต่อพระพุทธรูป ท่านทรงมอบให้พระเถระเจ้านำพระอัฐิของพระพุทธองค์อัญเชิญบนหลังช้างเผือกมาจากอินเดียเพื่อนำไปที่บริเวณแห่งหนึ่งของกุกตนคร (นครลำปาง) แต่พอขบวนอัญเชิญมาถึงม่อนหินแห่งหนึ่ง ช้างเชือกนั้นก็เลยยอมก้าวเดินต่อ แม้จะผลัดไล่ขับไล่ทุกวิถีทางแล้วก็ตาม พระเถระเจ้าพร้อมผู้ติดตามขบวนจึงปรึกษากันหรือว่าเหตุการณ์ช้างอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุไม่ยอมเคลื่อนนี้เป็นอัศจรรย์ยิ่งนักสมควรที่จะสร้างองค์พระเจดีย์ไว้ จึงแบ่งพระบรมสารีริกธาตุส่วนหนึ่งบรรจุสร้างองค์เจดีย์ที่สถานที่แห่งนี้ ชาวบ้านจึงเรียกว่า “วัดไหล่หินหลวงแก้วช้างยืน”³

² กัตถัญญ ชูชื่น. “พระเจ้าเลียบโลกฉบับล้านนา: บทวิเคราะห์” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525.

³ สามเณรดวงจันทร์ ครูขยัน. วัดเสลารัตนบัปพตาราม (วัดไหล่หินแก้วช้างยืน) ลำปาง: ลำปางบรรณกิจพริ้นติ้ง, ม.ป.ป. และชุดิมา เวทการ และคณะ. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ “โครงการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น

จากหลักฐานคัมภีร์โบราณของวัดไหล่หินซึ่งบันทึกในราวปี พ.ศ. 2181 บ่งบอกว่าชุมชน ศรัทธาวัดไหล่หินหลวงน่าจะมีจุดเริ่มต้นไม่ต่ำกว่า 350 ปี นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์โบราณที่บันทึก เรื่องราวของพระเถระเจ้าอาวาสลำดับที่ 7 ผู้มีอัจฉริยะในพระธรรมคำสอนจนมีผู้คนเลื่อมใส ศรัทธาต่อท่านจากทุกสารทิศโดยกว้างขวาง ท่านบำเพ็ญบารมีและปฏิบัติสมณะธรรมอย่าง เคร่งครัดจนจิตเป็นสมาธิ เดินเหินบนอากาศได้ ญาณสมาสมบัติเป็น “ครูบามหาปาเกสรปัญญา” ตำนานกล่าวว่าครูบามหาปาไปบิณฑบาตโปรดสัตว์ถึงชุมชนไทใหญ่เขตแคว้นเชียงตุง ครั้งหนึ่ง อุบาสกไทใหญ่ผู้มีจิตศรัทธาได้ถามท่านถึงวัดที่จำพรรษา ท่านตอบเป็นปริศนาว่า “วัดขบ่แตก” (วัดกัดไม่แตก) หนึ่งในศรัทธาครูบามหาปามีเจ้าฟ้าเมืองเชียงตุงจึงได้สั่งให้คนหาวัดชื่อตามที่ครู บาดตอบ ค้นหาทั่วแคว้นก็ไม่พบ จึงสั่งให้ทหารเอามะพร้าวปลอกเปลือกให้เกลี้ยง แล้วผ่ามะพร้าว ออกเป็นสองซีก เจ้าฟ้าเก็บรักษาไว้เองซีกหนึ่ง อีกซีกหนึ่งถวายใส่บาตรท่านพระคุณเจ้า พร้อม นมัสการขออาราธนาพระคุณเจ้าเก็บกะลาซีกนั้นไว้ด้วย ต่อมาเจ้าฟ้าสั่งให้ทหารออกติดตามหา พระคุณเจ้าและกะลาซีกที่ถวาย กินเวลาเจ็ดเดือนจึงมาพบท่านที่วัดไหล่หินหลวงแห่งนี้ แล้ว นมัสการถามถึงกะลามะพร้าวที่เจ้าฟ้าถวายไว้ แล้วเอากะลาอีกซีกจากเจ้าฟ้ามาประกบดู ปรากฏ ว่าเข้าคู่กันจริง ๆ ทหารเหล่านั้นจึงกลับไปแจ้งความต่อเจ้าฟ้า ภายหลังเจ้าฟ้าจึงพาบริวารเดินทาง มาสร้างพระวิหารถวายครูบามหาปา จนแล้วเสร็จในปี พ.ศ.2226 นอกจากนี้ยังมีเรื่องราวของครู บาคำอดีตเจ้าอาวาสอีกท่านหนึ่งซึ่งเป็นที่เคารพศรัทธาของคนไหล่หิน เป็นครูบาผู้อัจฉริยะด้าน ช่าง ท่านได้เป็นประธานก่อสร้างซุ้มประตูโขงขึ้นมา ก่อด้วยอิฐถือปูนลวดลายสวยงามมาก ส่วนมากจะเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ ที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง

เนื้อหาทางประวัติศาสตร์ข้างต้น คนไหล่หินจึงรับรู้ว่ามีโบราณสถาน โดยเฉพาะพระเจดีย์ พระวิหารและประตูโขง ต่างมีที่มาจากความเคารพศรัทธาสูงสุดในพระพุทธศาสนาของคน ที่เกี่ยวข้อง รวมถึงโบราณวัตถุต่างๆ ที่ปรากฏภายในวัดก็เป็นพุทธสมบัติซึ่งครูบาในอดีตพร้อมบริวาร ชนของคนไหล่หินหลายต่อหลายรุ่นทำบุญรักษาไว้ เพื่อบูชาบารมีของครูบามหาปา นอกจากนี้ชาว ไหล่หินยังเคารพศรัทธาอย่างแรงกล้าต่ออดีตเจ้าอาวาสคือครูบากาวีและครูบาปวงคำ โดยตั้งภู มิบรรจุนิสรุขของท่านทั้งสองไว้เคารพกราบไหว้ในบริเวณเดียวกับกุฏิของครูบามหาปา ชาวบ้านเชื่อว่าครู บากาวีจะคอยปกป้องรักษาวัดมิให้ใครละเมิดทำลายหรือปลูกสร้างอาคารใหม่ในวัด ดังนั้นการจะ ทำการเปลี่ยนแปลงใด ๆ จะต้องทำพิธีเสี่ยงทายและขอขมาต่อครูบากาวีเสียก่อน ความเชื่อใน

อดีตนี้ทำให้สละ (ช่าง) ในบ้านไหล่หินส่วนใหญ่ไม่ยอมรับทำงานหรือถอนหรือเปลี่ยนแปลงวัดด้วย กลัวอาถรรพ์ นอกจากนี้ครูบาก็จะช่วยคุ้มครองลูกหลานให้แคล้วคลาดจากภัยอันตรายต่าง ๆ ในยามเดินทางไกล

ความเชื่อ ความเคารพศรัทธาต่อครูบาทั้งหลายกล่อมเกลามาให้คนไหล่หินในอดีต ะมัดระวังต่อการกระทำใด ๆ ต่อวัดและเกิดความรู้สึกหวงแหนโบราณสถานโบราณวัตถุ โดยเฉพาะในเขตพุทธาวาสที่สร้างสมัยครูบามหาป่า แต่เมื่อความเชื่อเหล่านี้เผชิญกับความเปลี่ยนแปลงในสังคมสมัยใหม่ก็ทำให้เกิดการสร้างคุณค่าความหมายของโบราณสถานเหล่านั้น แตกต่างออกไปขึ้นอยู่กับเจตนารมณ์และระบบความเชื่อความคิดของคนแต่ละกลุ่ม ในปัจจุบัน โบราณสถานวัดไหล่หินถูกใช้ประโยชน์ทั้งในแง่ของการท่องเที่ยว การศึกษา และการใช้เพื่อตอบสนองของความเคารพศรัทธาของชาวพุทธทั้งภายในและภายนอกชุมชน นอกจากนี้วัดยังถูกนำไปเป็นแบบอย่างในการก่อสร้างโรงแรมโดยกลุ่มทุนขนาดใหญ่ ดังเหตุการณ์ “โรงแรม-วัดล้านนา” นี้

ลำดับ/วิวาทะเหตุการณ์การสร้างสินค้า “โรงแรม-วัดล้านนา”

28 ตุลาคม 2547

ผู้บริหารโรงแรมแมนดาริน โอเรียลเต็ล ดาราเทวี เปิดเผยว่าเตรียมที่จะเปิดโซนห้องพักวิลล่า สไตล์ ที่มี 62 ห้องและสถานช้อปปิ้งแห่งใหม่ ส่วนโครงการเต็มรูปแบบคาดว่าจะแล้วเสร็จภายในเดือน ต.ค. 2548 จะทำให้โรงแรมแห่งนี้กลายเป็นโรงแรมที่ดีที่สุดในเชียงใหม่ ชูจุดขายความเป็นโรงแรม ระดับไฮเอนด์ที่จำลองบรรยากาศภายในโรงแรมเป็นแบบล้านนาภายใต้การตกแต่งด้วย สถาปัตยกรรมจากหลากหลายแห่ง ในส่วนของสปาจะจำลองลักษณะของพระราชวังมณฑลีย์ สำหรับห้องพักราคาเฉลี่ยห้องพักปกติ 450 เหรียญดอลลาร์สหรัฐ ห้องสวีทราคาเฉลี่ย 12,000–14,000 เหรียญดอลลาร์สหรัฐ ขณะที่ห้องพักปกติที่มีราคาสูงที่สุดในไทยเฉลี่ยอยู่ที่ 300–350 เหรียญดอลลาร์สหรัฐ และห้องสวีทอยู่ที่ 5,000–8,000 เหรียญดอลลาร์สหรัฐ จึงถือว่าโรงแรมนี้มี ราคาสูงที่สุด เพื่อเจาะกลุ่มนักท่องเที่ยวระดับไฮเอนด์อย่างแท้จริง⁴

31 ตุลาคม 2547

“ดาราเทวี รีสอร์ท” สูดอสังหาริมทรัพย์ล้านนา ส่อเค้าเจตนา เมื่อที่ประชุม “นักล้านนาดี” ตั้งข้อกังขา การจำลองวัดสำคัญของภาคเหนือแบบเหมือนทุกเม็ดมาทำเป็นโรงแรม ชี้ว่า การนำ

⁴ ผู้จัดการออนไลน์ www.manager.co.th/Business/ViewNews.aspx?NewsID=9470000073673, 28 พ.ย.

สัญลักษณ์ของวัดและสถาปัตยกรรมในวัดมาปลูกรวมกันลักษณะนี้เป็นการกระทำที่ผิดที่ผิดทางอย่างชัดเจน หากคนมาใช้ไม่เข้าใจ สัญลักษณ์บางสัญลักษณ์หมายถึง พระพุทธเจ้า และมาลบหลู่จะเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสม มูลนิธิสถาบันพัฒนาเมือง เปิดเผยว่า นี่เป็นการทำลายวัฒนธรรมของล้านนาโดยตรง การนำเอาสิ่งสุดยอดของล้านนาและพระพุทธศาสนา มาจำลอง ทำเป็นที่พักอาศัยหรือโรงแรม เป็นการเอาวัฒนธรรมมาขายแบบไม่ได้มองผลกระทบ

ความคิดเห็นที่ 89 หัดใจกว้างกันบ้าง อย่าเพิ่งไปด่วนวิจารณ์ ทำลายคนที่พยายามทำให้เชียงใหม่สวยงามโดยการอนุรักษ์งานศิลป์ที่อิงพุทธศาสนา...อย่ามองแบบผูกขาดการอนุรักษ์ศิลปะอยู่ในพวกพ้องตัวเอง งานศิลป์ต้องมี dynamic ครับ...นริศ

ความคิดเห็นที่ 93 โรงแรมพวกนี้...มีเจ้านายไปพัก VIP ระดับโลก ดารา Hollywood ไปพัก...ชาวต่างชาติเขาแสดงความชื่นชม เขานิยมความเป็นไทย เข้าใจไทยมากขึ้น แต่พวกเรากำลังต่อต้าน...nick

ความคิดเห็นที่ 95 ตอคู่แข่ง ตอซื้อจนา หรือ ต.เต่า...จรัล44

ความคิดเห็นที่ 96 เปื้อๆๆ อะะอะก็อ้างแต่ชาวบ้าน ชาวบ้านตกเป็นทาสของไอ้พวกนักวิชาการกำเกือก...เซ็งไว้ย

3 พฤศจิกายน 2547

ตัวแทนองค์กรคัดค้านการนำสถาปัตยกรรมวัดไปใช้ในโรงแรม ได้เสนอต่อเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ ว่าธุรกิจโรงแรม ได้นำองค์ประกอบและสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาใช้ในการออกแบบอาคารและเป็นวัสดุตกแต่ง โดยที่อาจจะไม่เข้าใจความหมายที่แท้จริง และความเหมาะสมในการใช้งาน แต่จัดบริการให้แขกเข้าพักผ่อนและหลับนอนในสถานที่เหล่านั้น การกระทำดังกล่าวคือการขายทุกสิ่งทุกอย่างให้แก่แขกโดยเฉพาะนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ เป็นการขายจิตวิญญาณของพุทธศาสนา และหากพุทธศาสนาเป็นส่วนสำคัญของชาติไทย บัดนี้ เรายังจะเหลือสิ่งใดไว้ขาย⁵

4 พฤศจิกายน 2547

ดาราเทวีนัดสื่อพิธีสงฆ์วัดในโรงแรม แจ้งว่า แนวคิดของโรงแรม 5 ดาว วางอยู่บนแนวคิดการเป็นเมืองย้อนยุคเมืองหนึ่งที่มีลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรมท้องถิ่นที่หริหระ หรือ Boutique hotel

⁵ ผู้จัดการออนไลน์ <http://www.manager.co.th/Local/ViewNews.aspx?NewsID=9470000076503> 3 พ.ย.

ดังนั้นพื้นที่ส่วนแรกจึงจำลองสภาพเมืองขึ้นมา มีสนามหลวง ก็คือ ที่ว่างเพื่อกิจกรรมอเนกประสงค์ ด้านหลังจะต้องมีวัง โดยได้จำลองวัดในเมืองมณฑลพะเยา ประเทศพม่า มาตั้งไว้ ส่วนที่ว่าราชการได้จำลองวิหารหลายหลังเพื่อทำเป็นห้องประชุมสัมมนา ในพื้นที่ส่วนแรกได้จำลองสิ่งปลูกสร้างจากวัดต่างๆ หลายแห่งมาประกอบ เช่น ประตูโขงจากวัดพระธาตุลำปางหลวง และหอรบขังจากจังหวัดแพร่ เป็นต้น ทั้งนี้องค์ประกอบของเมืองจะต้องมีวัดประจำเมือง ซึ่งได้จำลองเอาวัดไผ่ล้อม จังหวัดลำปาง มาตั้งไว้ใน

วัดดังกล่าวจำลองขึ้นมาจากแบบพิมพ์เขียววัดเดิม ให้มีสภาพเหมือนที่สุด ในพื้นที่ส่วนถัดไปเป็นที่พักหรือวิลล่า ซึ่งเปรียบเสมือนกับบ้านของประชาชนทั่วไปในเมือง

ความคิดเห็นที่ 3 คุณนับถือวัตถุ (ตัวอาคาร สิ่งก่อสร้าง) หรือว่าคุณนับถือคำสั่งสอนของพระพุทธองค์...เหนื่อยใจ

ความคิดเห็นที่ 63 ถ้าจำลองก็ไม่ใช่ของจริง ถ้าตั้งไว้ในตำแหน่งอันควรก็น่าจะทำได้ ถ้าเหมาะสมดี...คิดแบบชาวบ้านที่ปล่อยวางครับ⁶

4 พฤศจิกายน 2547

อาจารย์ประจำคณะวิชาสถาปัตยกรรม สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตเชียงใหม่ กล่าวว่า กรณีที่มีการนำสถาปัตยกรรมของวัดไปใช้ในกิจกรรมของสิ่งปลูกสร้างสมัยใหม่มีหลายระดับ ซึ่งก็มีผู้ทำกันมานานแล้ว เรียกว่า สถาปัตยกรรมล้านนาประยุกต์ อย่างไรก็ตาม ในระยะหลัง หลายกรณีไม่ได้อิงอยู่กับความเหมาะสม หรือ ใช้โดยไม่รู้จักประกอบดังกล่าวนั้นฐานของความเชื่อและความศรัทธากำกับอยู่ ทำให้เกิดความรู้สึกไม่ดีตามมา อาจารย์พิเศษประจำคณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ แสดงความเห็น กรณีที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากการส่งเสริมการท่องเที่ยวของภาครัฐ ซึ่งเอกลักษณ์ความเป็นไทยส่วนใหญ่ที่มีการนำเสนอออกไปสู่สายตานักท่องเที่ยวอย่างแพร่หลาย ล้วนแต่เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับวัดและพุทธศาสนาทั้งสิ้น

ความคิดเห็นที่ 2 ไม่รู้จะเถียงกันไปอีกนานหรือเปล่า ทำไมไม่ยื่นฟ้องศาลไปเลย...ให้ศาลตัดสินถ้าผิดจะได้ปิดๆมันไปเลย...เถียงกันอยู่ได้⁷

⁶ ผู้จัดการออนไลน์ <http://www.manager.co.th/Local/ViewNews.aspx?NewsID=9470000077198> 4 พ.ย.

2547

⁷ ผู้จัดการออนไลน์ <http://www.manager.co.th/Local/ViewNews.aspx?NewsID=9470000076866> 4 พ.ย.

2547

5 พฤศจิกายน 2547

ศิลปากร 8 ที่โรงแรมจำลองวัดทำได้ อ้างไม่มีกฎหมายห้าม⁸

8 พฤศจิกายน 2547

โรงแรมหรูแจงไม่ตั้งใจลบหลู่ความเชื่อท้องถิ่น ระบุนำวัดมาเป็นแนวคิดสร้างจุดขายของโรงแรม ตามการโฆษณาของ ททท. ที่สร้างภาพลักษณ์ให้ชาวต่างชาติหวังดำเนินการคล้ายเมืองโบราณ เผยแพร่วัฒนธรรม แต่ที่จริงมีเจตนาที่ต้องการจะร่วมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมที่กำลังจะสูญหายให้คงอยู่ต่อไป (อย่างไรก็ตาม)เมื่อถึงจุดหนึ่งแล้ว โรงแรมแต่ละแห่งจะทำการแข่งขันกันด้วยการออกแบบ โดยเมื่อการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวประเทศไทยของ ททท. ตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมาได้ใช้วัดเป็นจุดขายมาโดยตลอด จนกลายเป็นภาพลักษณ์ของประเทศไทยในสายตาชาวต่างชาติไปแล้ว⁹

9 พฤศจิกายน 2547

ราชบัณฑิตและศิลปินแห่งชาติสาขาทัศนศิลป์(สถาปัตยกรรม) แสดงความเห็นกรณีการนำสถาปัตยกรรมและศิลปะที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและคติความเชื่อพื้นถิ่นไปใช้เป็นองค์ประกอบโครงสร้างของโรงแรมว่า ในแง่หนึ่งอาจมองได้ว่าจะเป็นประโยชน์ในการอนุรักษ์รักษาศิลปวัฒนธรรมให้คงอยู่ยั่งยืน ในส่วนที่มีการนำไปใช้ในทางธุรกิจการค้า จะต้องมีการพิจารณาถึงเหตุผลในการนำไปใช้และประโยชน์ให้สอยด้วย¹⁰

15 พฤศจิกายน 2547

เครือข่ายชาวพุทธเชียงใหม่-ลำปาง ออกแถลงการณ์วอนให้ยุติการลอกแบบวัด กลุ่มชาวบ้านไหล่หินหลวงได้เดินทางไปที่โรงแรม ภายหลังการเข้าชมไวยารักรวัดไหล่หินหลวง เปิดเผยว่า ยังไม่

⁸ ผู้จัดการออนไลน์ <http://www2.manager.co.th/Local/ViewNews.aspx?NewsID=9470000077603>, 5 พ.ย. 2547

⁹ ผู้จัดการออนไลน์ <http://www.manager.co.th/asp-bin/mgrViewNews.asp?NewsID=9470000079081>, 8 พ.ย. 2547

¹⁰ ผู้จัดการออนไลน์ <http://www.manager.co.th/asp-bin/mgrView.asp?NewsID=9470000079596>, 9 พ.ย. 2547

พอใจกับคำอธิบายของโรงแรม ในส่วนของชาวชุมชนไหล่หินแล้ว ไม่ต้องการให้มีการจำลองวัดไหล่หินหลวงไปไว้ในที่ใดสักก็ตามแต่เพราะต้องการให้วัดของตนเป็นหนึ่งเดียวที่มีในโลกนี้¹¹

17 พฤศจิกายน 2547

รองอธิบดีกรมศิลปากร เห็นว่าการนำสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบของวัดมาใช้ จำเป็นจะต้องคำนึงถึงความเหมาะสมเป็นสำคัญ โดยในส่วนของโรงแรมนี้ เท่าที่เห็นเป็นการกระทำด้วยความเคารพ มากกว่าที่จะเป็นการลบหลู่ เพราะมีการจำลองวัดไว้เป็นส่วนสำหรับให้พนักงานได้เคารพบูชา¹²

18 พฤศจิกายน 2547

นายกอบต.ไหล่หิน ตาหนิโรงแรมดังทำไม่ถูก ลอกแบบจำลองวัดเก่าแก่ไม่ปรึกษาชุมชน แต่รับสภาพหรือถอนไม่ได้ นอกจากย้ายโรงแรมทำวัดจำลองให้ศักดิ์สิทธิ์ ยอมรับการจะให้โรงแรมทำการรื้อถอนคงจะเป็นเรื่องที่ยากและเห็นใจโรงแรมที่ได้ใช้เงินลงทุนจำนวนมาก

ความคิดเห็นที่ 4 นี่เป็นตัวอย่างหนึ่งของอำนาจทุนที่ไม่ได้มีความจริงใจในการพัฒนาอนุรักษ์โบราณสถานศาสนวัตถุเลย...society@hotmail¹³

29 พฤศจิกายน 2547

กธ.วุฒิชัยแนะชาวบ้านฟ้องศาลปกครอง รร.ลोकวัต เชื่อว่าผู้ที่ทำการก่อสร้างเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องนี้ดี แต่รู้ว่าไม่มีข้อกฎหมายบังคับ จึงได้ลงมือกระทำไป หากชุมชนต้องการที่จะดำเนินการอย่างแท้จริง ในส่วนของคณะกรรมการก็พร้อมที่จะยื่นมือเข้ามาให้ความช่วยเหลือ

ความคิดเห็นที่ 10 คิดมากไปได้ ไปไหนเห็นแต่มีแต่ปราสาทราชวัง ขนาดเดวิดแบกแอมเห็นแล้วยังต้องซื้อกลับประเทศเลย...คนเมือง¹⁴

¹¹ ผู้จัดการออนไลน์ <http://www.manager.co.th/Daily/ViewNews.aspx?NewsID=9470000082541>, 15 พ.ย. 2547

¹² ผู้จัดการออนไลน์ <http://www.manager.co.th/Local/ViewNews.aspx?NewsID=9470000083618>, 17 พ.ย. 2547

¹³ ผู้จัดการออนไลน์ <http://www.manager.co.th/Local/ViewNews.aspx?NewsID=9470000084038>, 18 พ.ย. 2547

¹⁴ ผู้จัดการออนไลน์. <http://www.manager.co.th/Local/ViewNews.aspx?NewsID=9470000089228>, 29 พ.ย. 2547

30 พฤศจิกายน 2547

คณะกรรมการศาสนาฯ แนะนำเราเพื่อพัฒนาธรรม ยกย่องเป็นศูนย์วัฒนธรรมประจำภาคเหนือ หลังเยี่ยมชมกิจการ ระบุเข้าใจเจตนารมณ์ที่หวังฟื้นฟูวัฒนธรรม ในส่วนของวัดไหล่หินหลวงที่มี การจำลองไว้ในบริเวณโรงแรมนั้น แนะนำว่าหากทางโรงแรมมีแนวคิดที่จะใช้พื้นที่ดังกล่าวสำหรับ เป็นพื้นที่ที่ใช้เคารพกราบไหว้อย่างแท้จริงแล้ว สมควรที่จะต้องมีการดำเนินการอย่างชัดเจนว่า บริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่มีความศักดิ์สิทธิ์อย่างแท้จริง โดยที่กิจกรรมต่างๆ ที่โรงแรมระบุว่ามีการ ทำกัน เช่น การไหว้พระ การนั่งสมาธิ หรือการนิมนต์พระมาเทศน์ จะต้องเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้น จริงๆ ไม่ใช่เพียงแค่กิจกรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเท่านั้น

ความคิดเห็นที่ 1 ไม่ทราบว่าจะไปโมทโรงแรมบ้านนี้ไปถึงไหนกัน ใครไม่เคยเข้าไปเห็นก็อยากจะ เข้าไปดู...หยุดไปโมทโรงแรมอหิวาห์นี้ได้แล้ว

ความคิดเห็นที่ 2 สมน้ำหน้านักวิจารณ์ได้แฉ แม่ชอบแต่วิจารณ์โรงแรมเขา ไปดูมาแล้ว สวยมาก กกกกกก...ไทย¹⁵

2 ธันวาคม 2547

ประธานบอร์ดการบินไทย เผย จำลองวัดมาไว้ในโรงแรม ไม่ได้หลบหลู่ศาสนา โดยมีการแยกส่วนที่ ชัดเจนระหว่างสิ่งที่จำลองมากับที่พัก ให้ทัศนะว่า การพิจารณาเรื่องสิ่งปลูกสร้างที่คล้ายวัดตามที่ เป็นข่าวออกมานั้น ควรจะพิจารณาจากภาพรวมทั้งหมด เช่น อาคารที่จำลองมาจากวัด มีฐานะ เป็นหอพระประจำโครงการ ไม่ใช่เอาโรงแรมมาตั้งครอบวัด สิ่งที่ตนประทับใจสำหรับโรงแรมแห่งนี้ คือ ได้มีการรวบรวมเอาช่างพื้นเมืองจำนวนมากเข้ามาเพื่อรักษาศิลปะโบราณเอาไว้ เป็นการสืบ สานวัฒนธรรม ส่วนข้อกังวลใจจากคนภายนอกว่า ในเมื่อโรงแรมได้สร้างในรูปแบบคล้ายกับวัด จะเป็นการลบหลู่ มีการอะละอะมะเทิงบริเวณลานใกล้กับวัด ก็ได้รับการอธิบายว่า กิจกรรมทาง วัฒนธรรมทั้งหมดจะต้องผ่านการศึกษามาก่อน และแขกที่เข้าพักเป็นแขกที่มีระดับ

ความคิดเห็นที่ 3 ที่จริงเป็นเรื่องเพราะมีเอ็นจีโอหัวโบราณบางคนกระพือข่าวและปั่นหัวคนด้วย ข้อมูลด้านเดียวแบบผิดๆ...999

ความคิดเห็นที่ 4 โรงแรมระดับห้าดาว คนพักย่อมต่างกับโรงแรมม่านรูด ควรเลิกหวังว่าจะลบหลู่ อะไรกับสิ่งจำลองอีกครับ...เลิกหวังว่าโรงแรมลบหลู่แล้วน่าจะเลิกหวังคนพักโรงแรมลบหลู่ได้¹⁶

¹⁵ ผู้จัดการออนไลน์. <http://www.manager.co.th/Local/ViewNews.aspx?NewsID=9470000089607>, 30

รมต.วัฒนธรรมเปิดเผยความคืบหน้าการตรวจสอบความเหมาะสมโรงแรมแมนดาริน โอเรียลเต็ล ดาราเทวี เชียงใหม่ เป็นไปด้วยเจตนาที่ดี เพราะมีการแบ่งสัดส่วนไว้อย่างชัดเจนให้เป็นวัดจำลอง เป็นสถานที่สักการะและเคารพบูชาของพนักงานโรงแรม ไม่ใช่เพื่อให้บริการ

ความคิดเห็นที่ 2 ไปดูมาแล้ว สวยงามมาก เป็นการอนุรักษ์มากกว่าการลบหลู่...คนเชียงใหม่

ความคิดเห็นที่ 24 ให้พนักงานกราบไหว้ จำเริญจริงๆ หลอกเด็ก...เงินมันบันดาลได้ทุกอย่าง

ความคิดเห็นที่ 47 สักวันหนึ่งก็คงสร้างวัดพระแก้วเอาไว้กินเหล้า ที่แบบนี้คงสร้างได้ในกรุงเทพ แต่ไม่ใช่ที่เชียงใหม่แน่ จำไว้...ปึงปอง¹⁷

มกราคม 2548

“ในวันนี้เวียงเชียงใหม่มีปรากฏการณ์ใหม่บังเกิด นับเป็นมหัศจรรย์แห่งสถาปัตยกรรมที่เรียกว่า ร่องเสียงชื่นชมและเสียงวิพากษ์วิจารณ์ ราชน อินทวงศ์ ซึ่งเปรียบเสมือนผู้นำร่องของโครงการ ตกเป็นจำเลยของข้อถกเถียงถึงความถูกต้องและความเหมาะสม”

“ในความรู้สึกของผม (ราชน) ที่นี้ภาพว่ามันจะต้อง Luxury เพราะมันดูเป็นพีเรียดกลาง ๆ มากว่า...ผมมาถกกันถึงความเป็นตะวันออกตะวันตก ความเป็นท้องถิ่นของเราจริงๆ กับความเป็น Luxury เราต้องการอะไร”

“ผมว่าพวกผมเหมือนกระต๊อเปลี่ยน คือถ้าคิดย้อนกลับไป ผมเข้าใจแล้วว่าทำไมเมื่อผมถึงกล้าเมื่อก่อนผมคิดว่าถ้าผม...อยู่ในกฎระเบียบของสังคม ผมก็คงไม่กล้าจะทำอะไรแบบนี้แน่นอน แต่เพราะเราเหมือนกระต๊อเปลี่ยนไง เราก็เลยคิดคะนองและคิดว่าน่าจะลองทำมันดูสักตั้ง...มันต้องพีรีเซ็นต์กันอย่างนั้น ถ้าขึ้นเป็นธรรมดาแบบนี้หมด มันก็จะหาจุดเด่นค่อนข้างยาก”

“เราอยากจะอนุรักษ์บรรยากาศต่างๆ ไว้ ถึงแม้มันจะรับใช้คนเพียงกลุ่มหนึ่ง ไม่ได้รับใช้สังคมทั้งหมดก็จริง แต่มันได้ถูกเก็บไว้ แล้วใครที่เฝ้ารู้เฝ้าดูละก็ก็สามารถทำจดหมายขอมา...เราก็มีพวกข้อมูลเตรียมไว้ให้อยู่แล้ว”

“ถ้ามองในมุมเรา เราคิดว่านี่เราเก็บอนุรักษ์ไว้ละ...อะไรที่หายไปแล้วพยายามฟื้นฟูพยายามทำ ต้องยอมรับนะ วัดนะ เขาทำเขาไม่มีรสนิยมเลยนะ เขาไม่รู้สัดส่วนว่าอะไรงามไม่งาม เขาไม่รู้อะไรเลยต่ออาคารข้างๆ เขาทำอะไรอยู่ ปูโมเสกอะไรอย่างนี้ แต่เราเก็บสร้างไว้”¹⁸

¹⁶ ผู้จัดการออนไลน์ <http://www.manager.co.th/Local/ViewNews.aspx?NewsID=9470000090978>, 2 ธ.ค.

¹⁷ ผู้จัดการออนไลน์. <http://www.manager.co.th/Local/ViewNews.aspx?NewsID=9470000090800>, 2 ธ.ค.

จากลำดับและวิวัฒนาการผ่านสื่อเกี่ยวกับเหตุการณ์สร้างสินค้า “โรงแรม-วัดล้านนา” ข้างต้นนี้ เราเห็นได้ถึงขบวนการต่อสู้กันด้วยวิธีการสื่อสารคำจำกัดความต่อการกระทำของกลุ่มทุนและสินค้าของเขา เป็นกระบวนการสร้างความหมายทางวัฒนธรรมต่อสังคม ทั้งโดยกลุ่มทุนหรือผู้ผลิตสินค้าเอง กลุ่มผู้สนับสนุน และกลุ่มผู้คัดค้าน (บทความนี้จะไม่วิเคราะห์และวิพากษ์เนื้อหาของ การวิวาทะมากนัก โดยผู้เขียนหวังว่าเมื่อผู้อ่านได้คำนึงถึงระบบคุณค่าจากความเชื่อและความ ศรัทธาที่ชาวบ้านไหลหिनเรามีต่อวัดแล้ว ท่านจะเป็นฝ่ายตัดสินเองด้วยจิตใจที่เคารพในศักดิ์ศรี ความเป็นมนุษย์ของเราเช่นกัน) แต่เนื้อหาข้างต้นเราเห็นการยอมรับคำนิยามเหล่านั้นจากผู้มี อำนาจบารมีในสังคม เห็นการต่อสู้ทางความคิดของคนชั้นกลางหรือปัญญาชนที่สามารถใช้สื่อ เป็นเครื่องมือเพื่อนำพาผู้คนไปสู่การตัดสินคุณค่าของสินค้า “โรงแรม-วัดล้านนา” ในทิศทางที่ตน ต้องการ แต่ในส่วนที่ขาด คือเราไม่เห็นชาวบ้านธรรมดาจะได้รับโอกาสอย่างเท่าเทียมในเวทีแย่งชิงการนิยามความหมายต่อ “โรงแรม-วัดล้านนา” เลย ฉะนั้น เราจึงกล่าวได้ว่าวิวาทะบนสื่อเป็น เพียงเวทีการต่อสู้ทางอุดมการณ์ของคนชั้นกลางและนายทุนเพื่อผลประโยชน์เชิงการบริโภค ความหมายของสินค้า จึงกล่าวได้ว่าคนเหล่านี้ต่างละเลยที่จะสนใจผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชาวบ้าน หรือ “เจ้าของวัฒนธรรม”

เราเห็นได้ว่า โรงแรมสร้างแนวคิดทางวัฒนธรรมและรูปจิตสำนึกต่อสินค้า (Brand Identity) ที่สัมพันธ์กับกระแสนิยมบริโภควัฒนธรรมและความเป็นท้องถิ่น ซึ่งถูกภาครัฐส่งเสริมมา หลายทศวรรษ ได้แก่ การแสดงความเป็นไทยจากสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมในวัด ดังนั้นเรา จึงเห็นความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจรัฐกับอำนาจนายทุนที่ร่วมมือกันรุกพื้นที่ทางสังคมวัฒนธรรม ของคนระดับชาวบ้านอย่างรุนแรง มิใช่มีนัยแค่การรุกรานทรัพยากรธรรมชาติอย่างที่เห็นมา แต่ยังเป็น การรุกรานถึงระบบคุณค่าของความเชื่อและความศรัทธาของคนท้องถิ่นเลยทีเดียว ดังนั้นทั้ง เวทีการแย่งชิงนิยามความหมายของสินค้า “โรงแรม-วัดล้านนา” และสนามของความสัมพันธ์ทาง อำนาจระหว่างรัฐและทุนที่ร่วมมือกันทำวัฒนธรรมท้องถิ่นให้เป็นสินค้า ตัวชาวบ้านในท้องถิ่นเอง กลับเป็นกลุ่มคนไม่มีค่า ไม่มีเสียงและตัวตน

เช่นนี้แล้วชาวบ้านอย่างกรณีของคนไหลหिन(บ้านผม)มีชะตากรรมอย่างไร พวกเราต่อสู้ อย่างไม่และถูกกระทำอย่างไร ภายใต้เวทีการบริโภควัฒนธรรมและการสร้างสินค้าวัฒนธรรม ประเภทนี้ ขอเชิญท่านลองติดตามเนื้อหาต่อไป

¹⁸ ชาว+ดำ (นามแฝง). “ราชน อินทวงศ์ กระทั่งเปลี่ยนแห่งล้านนา” อิมเมจ ปีที่ 18 ฉบับที่ 1 (มกราคม 2548).

แล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏในบ้านของผม

วันหนึ่งของต้นเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2547 ซึ่งผม(ทองคำดี แก้วมูล) จำได้เพียงว่าเป็นวันที่อากาศสดใสวันหนึ่งในหมู่บ้านของผมหลังกำลังพักผ่อนช่วงฤดูฝน แต่แล้วพอเวลาตกช่วงสายเสียงโทรศัพท์ที่บ้านผมก็ดังขึ้น “เฮ้ย...รีบขึ้นมาที่วัดเร็ว ๆ น้อ” เสียงเพื่อนของผมตะโกนผ่านออกมาทางโทรศัพท์ ไม่ทันที่จะสิ้นเสียงในโทรศัพท์ ผมก็รีบขับมอเตอร์ไซด์ขึ้นไปที่วัดทันที พอผมมาถึงที่วัดก็ปรากฏว่ามีกลุ่มคนหลายกลุ่มนั่งพูดคุยกันอย่างเออใจจริงเออจริง “ดูนี่ซิ เหมือนวัดของเราเลย เขาเอาไปจำลองสร้างที่เชียงใหม่ เป็นโรงแรม มันทำลงไปได้อย่างไร” เพื่อนของผมพูดไปบ่นไปทันทีที่เห็นรูปในหนังสือพิมพ์ไทยนิวส์ ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นของเชียงใหม่ พวกเรามีความรู้สึกเสียใจ เป็นอย่างยิ่ง ขบคิดและกังวลกับเรื่องราวที่อยู่บนหน้าหนังสือพิมพ์ จนนับได้ว่าเป็นเรื่องราวที่สะท้อนจิตใจของพี่น้องลูกหลานครุบาเป็นอย่างยิ่ง

“พลังศรัทธาของครุบาถูกเหยียดหยามขนาดนี้เชียวหรือ”

“มันต้องมีอันเป็นไป ในไม่ช้าก็เร็ว”

“บ่ต้องกั๋วหมู่เฮา ครุบาจะปกป้องหมู่เฮา มันจะมีอันเป็นไป”

เสียงของคนเฒ่าคนหนึ่งแทรกขึ้นมาจากความคับแค้นใจของกลุ่มชาวบ้านที่มารวมตัวกันในวันนี้

ในฐานะที่ผมเป็นผู้นำคนหนึ่งของหมู่บ้าน เราเริ่มปรึกษากันในหมู่ผู้นำ จากนั้นอาศัยช่องทางติดต่อทางโทรศัพท์เพื่อตรวจสอบข่าวที่เกิดขึ้นกับสื่อมวลชนทางเชียงใหม่ ตู่อาว (หลวงอา) ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสเล่าว่า “มีคนที่เชียงใหม่โทรมาบอกว่า เขาเอาวัดโหล่หินไปจำลองสร้างเป็นโรงแรม ให้รีบไปซื้อหนังสือพิมพ์ไทยนิวส์ ฉบับวันนี้มาอ่านโดยเร็ว และได้ให้คนไปซื้อมาอย่างเห็นนี่แหละ” แม้พวกเราเชื่อกันว่าเป็นเรื่องจริงตามที่หนังสือพิมพ์ลงแนแล้ว แต่ด้วยความไม่แน่ใจว่าจะมีชาวพุทธกระทำกับชุมชนของพวกเราได้ขนาดนี้หรือ พวกเราจึงตกลงจ้างเหมารถพากันไปดูสถานที่ดังกล่าวกันที่เชียงใหม่ โดยมีเจ้าอาวาสและผู้นำไปกัน 4 – 5 คน ระหว่างทางก็มีการพูดคุยกันไปในเรื่องที่เกิดขึ้น ความวุ่นวายใจผสมกับความรู้สึกเสียใจและเสียใจฟุ้งงุ่นอยู่ตลอดเวลา

ไม่ถึงสองชั่วโมงพวกเราก็เดินทางมาถึงที่โรงแรมดังกล่าว ทันทีที่รถเข้าไปจอดด้านในบริเวณโรงแรม เจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยออกมาบอกว่า จอดรถในบริเวณนี้ไม่ได้ ให้ไปจอดข้างนอก โดยมีเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยอีกคนหนึ่งมาคอยกันพวกเราให้อยู่ห่างจาก “บริเวณหวงห้าม” ของเขา ผมรู้สึกถึงการถูกกีดกันขัดขวางจากทางโรงแรม ทั้งที่ชาวบ้านอย่างพวกเราเจตนาจะมาแค่ตรวจสอบความจริงตามข่าวเท่านั้น แม้ว่าพวกเราจะมีพระสงฆ์ร่วมเดินทางไปด้วย

แต่ก็ดูเหมือนพวกเขาจะไม่ใส่ใจอะไร นั่นทำให้ผมรู้สึกถึงการปฏิบัติของคนที่นี่ต่อเราราวกับว่า “เราไม่ใช่คนเหนือเหมือนกัน”

พวกเราใช้เวลาและปรึกษาหารือกันพักหนึ่ง ก่อนแจ้งให้เจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยทราบถึงวัตถุประสงค์การมาของพวกเราอีกครั้ง

“สวัสดีครับ มาจากไหนครับ”

“สวัสดีครับ พวกเรามาจากวัดไผ่หลิน พวกเราอยากเห็นว่าเหมือนของจริง อย่างที่เขาลงในหนังสือพิมพ์หรือไม่”

“เดี๋ยวลอಕ್ಕคุณนะครับ ผมขอสอบถามเจ้าหน้าที่ข้างในก่อน”

เวลาผ่านไปเกือบ 5 นาที หลังจากเจ้าหน้าที่มีการวิญญูติดต่อกับส่วนด้านใน

“เข้าได้ครับ แต่ต้องแลกบัตรก่อน และห้ามนำกล้องถ่ายรูปเข้าไปข้างใน เดินตามผมมาครับ”

เมื่อพวกเราปฏิบัติตามคำสั่งของเจ้าหน้าที่โรงแรมแล้วเดินตามเขาไป ระหว่างทางมีพวกฝรั่งเดินไปมากันขวักไขว่ แต่ละคนมีบัตรคล้องคอเหมือนกัน พวกเราต่างคิดต่างๆ นานาว่าโรงแรมนี้คงต้องมีหุ่นของพวกฝรั่งอยู่แน่ ๆ ถึงทำได้แบบนี้ พวกเราสังเกตเห็นชื่อของโรงแรมที่มีทั้งคำไทยและคำอังกฤษปนกันอยู่ยิ่งทำให้พวกเราคิดอย่างนั้น พอใกล้ถึงบริเวณนั้น ผมรู้สึกกลัวๆ อย่างบอกไม่ถูก ภาวนาอย่าได้เห็นภาพตามที่เป็นข่าวเลย แต่แล้วก้าวแรกที่เราได้มาเห็นบรรยากาศด้านใน “อู๊..นี่มันอะไรกันเนี่ยะ” เป็นคำอุทานที่ทุกคนเอ่ยพร้อมๆ กันแบบไม่ได้นัดหมาย ไม่เว้นแม้แต่หลวงอา

เจ้าหน้าที่พาเราเดินข้ามสนามหญ้าด้านหน้าของโรงแรม มุ่งไปยังวิหารจำลอง เมื่อมองไปทางด้านขวาเราเห็นซุ้มประตูโขงของวัดพระธาตุลำปางหลวง มองไปยังด้านหน้าเราประจักษ์กับสถาปัตยกรรมกลุ่มหนึ่งที่เหมือนวัดไผ่หลินของพวกเรา ไม่เพียงรูปแบบวิหารหรือซุ้มประตูโขงเท่านั้น แต่บรรยากาศแวดล้อมที่มีหมุดต้นยางสูงใหญ่เป็นฉากด้านหลังของวัดบ้านเรา ยังโดนจำลองมาด้วย ถึงตอนนี้พวกเราต่างคนต่างพูดไม่ออก อึ้งกับสิ่งที่ปรากฏอยู่เบื้องหน้าของเราว่าเกิดอะไรขึ้น “มันใช่หมดเลย อะไรจะเหมือนขนาดนั้น “

“น้อง ๆ เขาใช้เวลาสร้างนานเท่าไร” หนึ่งในศรัทธาวัดไผ่หลินหลวงถาม

“เราสร้างมาได้ประมาณ 3 ปีแล้วครับ” เจ้าหน้าที่ให้ข้อมูล

เมื่อพวกเราเดินเข้าไปด้านใน เรายังรู้สึกถึงบรรยากาศที่วัดไผ่หลินของเราถูกจำลองมาแทบทุกกระเปาะนี้ว แม้กระทั่งการใช้ทรายเทรอบพระวิหารและพระเจดีย์ก็ดูมีความจงใจให้เหมือนวัดไผ่หลินจริงๆ สิ่งที่เราเห็นทำให้พวกเราต่างตั้งคำถามต่อกันและกันหลายคำถาม อาทิ

“แล้วการที่บรรพบุรุษของเราช่วยกันดูแล ถนอมและบำรุงรักษามานานหลายร้อยปีนั้นมันจะมีความหมายไปทำไม ในเมื่อตอนนี้ใครไม่รู้นำมาจำลองอยู่ที่นี้”

“มันมีกฎหมายอะไรบ้างที่พอจะช่วยพวกเราชาวบ้านได้”

“เขาทำแบบนี้ได้อย่างไร ใครเป็นคนอยู่เบื้องหลัง ใครเป็นนายทุน ใครเป็นเจ้าของ ใครเป็นคนออกแบบ”

“เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรรู้เรื่องนี้แล้วหรือยัง”

ขณะที่พวกเราถูกห้ามถ่ายรูประหว่างเดินเข้าไปใน “บริเวณหวงห้าม” ของเขา พวกเรากลับเป็นฝ่ายโดนถ่ายรูปเก็บไว้โดยเจ้าหน้าที่ของเขา ผมรู้สึกถึงการละเมิดสิทธิส่วนบุคคลแต่ก็ทำอะไรไม่ได้ นอกจากจะตั้งคำถามอยู่ในใจ “เขาเอารูปของพวกเราไปทำอะไร?” “ในอนาคต...จะมีอะไรเกิดขึ้นกับพวกเราเปล่า?” คำถามมีมากมายก่ายกองผสมปนกับความสับสนวุ่นวายในสมอง ขณะที่สีหน้าและดวงตาของเราทุกคนบ่งบอกถึงความเศร้าสลดใจ เสียใจกับสิ่งที่ได้มาเห็น

ระหว่างทางกลับบ้านไหล่หิน ผมมีโอกาสโทรศัพท์ปรึกษากับผู้บริหารระดับสูงของสำนักงานศิลปากรที่ 7 ซึ่งรับผิดชอบเขตจังหวัดลำปาง ผมปรึกษาทานเกี่ยวกับความกังวลใจของชาวบ้านในเรื่องที่เกิดขึ้น พวกเรามีความหวังว่าจากการที่วัดไหล่หินหลวงได้ถูกขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของกรมศิลปากรเมื่อปี พ.ศ.2523 นั้น จะช่วยแก้ไขปัญหอะไรได้บ้าง หรือพวกเราคงจะได้รับคำตอบหรือคำแนะนำที่ดี เพราะนี่ถือเป็นความหวังและที่พึ่งของเราในขณะนั้น พวกเราปรึกษาทานว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ คนไหล่หินจะมีช่องทางแก้ไขอย่างไร พวกเราจะฟ้องร้องทางโรงแรมได้หรือไม่

แต่แล้วหัวใจที่พอมีความหวังของทุกคนก็แทบจะสลายและรู้สึกถึงความอ้างว้างกับคำตอบที่ว่า **เราทำอะไรเขาไม่ได้เลย และสิ่งที่เขาทำไปนั้นไม่ผิดกฎหมาย เพราะว่าวัดของเรานั้นไม่ได้มีการจดลิขสิทธิ์** อย่างนี้แล้วทางออกของชาวบ้านอย่างพวกเราอยู่ที่ไหน พวกเรารู้สึกไม่ไว้วางใจหน่วยงานของรัฐหน่วยนี้ขึ้นมา เพราะการที่เขามาขึ้นทะเบียนวัดไหล่หินหลวงเป็นโบราณสถานนั้น วันนี้ไม่ได้มีประโยชน์อะไรต่อชาวบ้านเลย ไม่แม้จะปกป้อง นอกจากนี้หลังจากเกิดเหตุการณ์โรงแรม-วัดขึ้น ก็ไม่มีคนของรัฐผู้มีส่วนรับผิดชอบคนใดเข้ามาดูใจพวกเราเลย

หลังจากกลับมายังชุมชน พวกเราได้รับการติดต่อจากองค์กรเครือข่ายประชาชนแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงใหม่อาสาเข้ามาร่วมประชุมกับชุมชนเพื่อหาทางออกของปัญหา จนเกิดการเรียกร้องอยากจะไปดูโรงแรมของชาวบ้านขึ้น โดยตกลงว่าหลังจากพาชาวบ้านกลับจากดูข้อเท็จจริงที่โรงแรมแล้ว พวกเราจะแถลงข่าวร่วมกันต่อสื่อมวลชน ซึ่งในการประชุมร่วมกันนั้น หลายกลุ่มพยายามที่จะเชียร์ให้ชาวบ้านไหล่หินตั้งมือบต่อสู้กับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น โดยวางแผนจะ

นำเสนอภาพว่าชาวบ้านไหล่หินยกมือบงกโรงแรม ทว่าข้อเสนอดังกล่าวขัดแย้งกับแนวคิดของชาวบ้าน (แม้ว่าชาวบ้านยังหาทางออกไม่ได้ก็ตาม) หลังการหารือกับองค์กรดังกล่าวชาวบ้านจึงยังอยู่นิ่งๆ

ในคืนนั้นเองกลุ่มผู้นำได้ประชุมร่วมกับคณะศรัทธาวัดไหล่หินหลวงในประเด็นที่พวกเราถูกรุกล้ำและละเมิดภูมิปัญญาของบรรพชนโดยโรงแรม อันหมายถึงการเข้ามาละเมิดศรัทธาที่พวกเราเคารพต่อครุบามหาปาเจ้า ประเด็นร้อนและกระทบความรู้สึกโดยตรงอย่างนี้ทำให้การประชุมในค่ำคืนนั้นมากมายไปด้วยลูกศิษย์ครุบามหาปาหลายร้อยคนจากบ้านไหล่หินเองและหมู่บ้านใกล้เคียง การประชุมทำท่าว่าดำเนินไปด้วยความเห็นพ้องต้องกันของเราชาวบ้านเหมือนหลายๆ ครั้งที่ผ่านมา ผมจึงเชื่อว่าเราเป็นชุมชนที่เคารพในความคิดและดีงาม เป็นชุมชนที่มีความสงบสุขสามัคคีกันทั้งทางความคิดและการช่วยเหลือกันในเรื่องอื่นๆ ใจความสำคัญจากที่ประชุมคือ พวกเราถูกระทำโดยโรงแรมซึ่งไม่เคยมีการพูดคุยกับชาวบ้านมาก่อน แต่มีจิตวิหิงสาถือวิสาสะกระทำแบบนี้กับชาวบ้าน “จิตใจของคนพวกนี้ทำด้วยอะไร” พวกเรามีมติว่าต้องไปดูโรงแรมกันอีกครั้งหนึ่งเพื่อยืนยันกับโรงแรมว่าการกระทำของเขาเป็นสิ่งที่ถูกต้อง

แต่แล้วระหว่างที่ทุกคนกำลังแยกย้ายจะกลับบ้าน นักการเมืองท้องถิ่นคนหนึ่งลุกขึ้นพูดว่า “อย่าไปหลงเชื่อกับคำพูดของใครบางคน ผมจะทำตัวเป็นกลาง ในวันพรุ่งนี้ใครอยากไปก็ไป แต่ผมไม่ไป ถ้าไปกันแล้วหากเกิดอุบัติเหตุขึ้นใครจะรับผิดชอบ” ไม่ทันที่จะพูดในประโยคต่อไป ได้มีชาวบ้านคนหนึ่งตะโกนถามนักการเมืองผู้นี้ว่า “ท่านเป็นคนไหล่หินหรือเปล่า มีเลือดของศิษย์ครุบามหาปาเจ้าหรือไม่ ทำไมถึงพูดเช่นนี้ ผมว่าท่านพูดไม่ถูก จะมาสาปแช่งให้กันเกิดอุบัติเหตุอย่างนี้ได้อย่างไร มันไม่เหมาะสม ถึงแม้ว่าพวกเราจะตายไป เราก็ไม่เสียดาย เพราะว่าเราเป็นคนไหล่หิน รักไหล่หิน ศรัทธาในครุบามหาปาเจ้ากันทุกคน ทำเพื่อครุบา ตายไปผมไม่เสียดาย” ทันทีที่เขาพูดจบ เสียงอื้ออึงก็เริ่มดังขึ้น จนประธานการประชุมควบคุมไม่ได้ ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่พอใจในคำพูดของนักการเมืองท่านนี้เป็นอย่างยิ่งเพราะขัดแย้งกับความรู้สึกของเราชาวบ้านในขณะนั้น ชาวบ้านบางคนถึงกับพยายามที่จะเข้ามาทำร้าย นี่คือการปะทะกันครั้งแรกของผมที่รับรู้ถึงความไม่สามัคคีกันในชุมชน มีการแบ่งกันเป็นสองกลุ่มอย่างชัดเจน

พวกเราเตรียมการเดินทางโดยประสานงานเบื้องต้นกับทางโรงแรมว่าจะมีชาวบ้านไปดูสถานที่ตามที่ตกเป็นข่าว แต่แล้วพวกเราถูกขัดขวางจากนักการเมืองท้องถิ่นท่านนั้น โดยปล่อยข่าวในหมู่บ้านว่าพวกเราไปกันแบบม๊อบ ไปประท้วงกันที่เชียงใหม่ ทำให้เกิดภาพพจน์ที่ไม่ดีต่อพวกเราที่ไป อย่างไรก็ตามเมื่อไปถึงโรงแรม แม้ได้รับการต้อนรับที่ดีจากผู้บริหารโรงแรม แต่เรียกว่าเป็นธรรมเนียมก็ว่าได้ที่ทุกคนต้องแลกบัตรประชาชนในการเข้าชมและโดนบันทึกภาพลง

บนวิถีโอ.กันทุกคน นอกจากนี้ยังมีเจ้าหน้าที่ของโรงแรมสวดแทรกปะปนไปกับพวกเราและพยายามที่จะจับสังเกตพวกเราตลอดเวลา ทั้งชนชาวบ้านพูดคุยเกี่ยวกับความเคลื่อนไหวของชุมชนพร้อมบันทึกเทปเสียงไว้

เช่นเดียวกับการเดินทางของกลุ่มผู้นำชุมชนในครั้งแรก ทุกความเห็นของชาวบ้านต่างเป็นเสียงเดียวกันว่า “ใช่เลย!!” เขายกวัดไหล่หินมาทั้งหมดเลย แม้กระทั่งขุมที่ใส่มะพร้าวครึ่งซีกจำลองซึ่งเป็นสัญลักษณ์สำคัญตามตำนานเกี่ยวกับครุฑว่าเจ้าฟ้าเมืองเชียงตุงได้บิณฑบาตไว้จนในปี พ.ศ.2226 จึงได้มีการสร้างวิหารวัดไหล่หินหลวงร่วมกันระหว่างครุฑและเจ้าฟ้าเมืองเชียงตุง ผมบอกได้เลยว่าเมื่อเห็นการกระทำของโรงแรมชัดเจนอย่างนี้แล้ว คนเฒ่าบางคนถึงกับร้องไห้บางคนพูดไม่ออก ไม่รู้จะทำอย่างไร ได้แต่เสียใจและเสียใจ

ในวันนั้นผมได้มีการโต้เถียงกับผู้บริหารโรงแรมท่านหนึ่งอย่างรุนแรงถึงเรื่องที่เกิดขึ้น จนทุกคนหยุดมามองที่ผมกับผู้บริหารท่านนี้ และนี่เป็นบางตอนที่ได้มีการพูดคุย และเท่าที่ผมจะจำได้

“ตอนที่คุณสร้างคุณทำไมไม่ถามชาวบ้านก่อนครับ” ผมถาม

“เราไปที่วัดแล้ว ไปกับเจ้าของโรงแรม แต่ไม่เจอใคร เราก็เลยกลับ” ผู้บริหารท่านหนึ่งตอบ

“แล้วหลังจากนั้นคุณมาอีกไหม” ผมถามต่อไป

“ไม่ได้มาครับ เรามาเพียงครั้งเดียว”

“ในเมื่อไม่เจอคุณก็ไม่พยายามที่จะมาให้เจอเจ้าอาวาส เพื่อพูดคุยในเรื่องดังกล่าว”

แน่นอนว่าการโต้เถียงดังกล่าวออกมาจากความคับแค้นใจของผมในฐานะที่ไม่เพียงเป็นคนที่ถูกพันกับสถาปัตยกรรมของวัดไหล่หินหลวงเท่านั้น แต่ยังเป็นตัวแทนของกลุ่มคนที่เคารพศรัทธาอย่างแรงกล้าต่อสถานที่แห่งนี้ด้วย ขณะเดียวกันเนื้อหาของการโต้เถียงก็แสดงให้เห็นว่าเขาไม่ได้ใส่ใจกับความรู้สึกและความศรัทธาของพวกเราเลย นี่หรือ...สิ่งที่คนระดับชาวบ้านอย่างพวกเราควรจะได้รับจากผู้สร้างสินค้า ผู้ทำตามนโยบายส่งเสริมธุรกิจการท่องเที่ยวของรัฐ

ในทางกลับกัน เหตุการณ์ที่ผมไม่คาดหวังมาก่อนก็ปรากฏขึ้นในบ้านของผม เพราะหลังจากพวกเรากลับมาจากเข้าตรวจสอบโรงแรมก็มีข่าวลือว่าผู้นำบางคนไปรับคำตอบแทนจากฝ่ายตรงข้าม เพื่อดำเนินการยุติความเคลื่อนไหวของชาวบ้าน มีพยานว่าผู้นำท่านหนึ่งนำชาวบ้านบางส่วนเข้าไปขอพบกับเจ้าหน้าที่ของโรงแรม จากนั้นกลับมาด้วยท่าทีของชาวบ้านที่เปลี่ยนไปเป็นความรู้สึกที่เห็นอกเห็นใจคนรวย(โรงแรม) ว่าเขาจะเสียหายทางธุรกิจบ้าง ว่าพวกเราที่คัดค้านตกเป็นเครื่องมือของคู่แข่งทางธุรกิจของโรงแรมแห่งนี้บ้าง รวมถึงชาวบ้านกลุ่มนี้ก็ทำงานเป็นกระบอกเสียงอย่างดีที่คอยเสนอข้อมูลต่อชุมชนว่า

“เขาไม่ได้ลอกแบบวัดเขาไปหรอก ถ้าดูกันแต่ ๆ (จริง ๆ) ลวดลายที่หน้าบันกับซุ้มประตูโขง ก็ไม่ได้เหมือนกันเปี้ย หมู่ทางเชียงใหม่จะเด็ดก็เรื่องของเขา”

หรือ “เขาทำเพื่อช่วยประชาสัมพันธวัดเขา เขาจะไปต่อต้านอีกทำไม เดียวเป็นยังจะมา ช่วยวัดเขาอีก แล้ววัดเขาจะเจริญขึ้น”

อย่างไรก็ตาม กลุ่มผู้นำชุมชนอย่างพวกผมยังพยายามเจรจาท่องกับทางโรงแรมต่อไป โดยมีสาระสำคัญเพื่อให้ผู้บริหารโรงแรมขอขมาต่อครูบาและชาวบ้าน พร้อมกับแก้ไขแบบของวัด ไหล่หินจำลองตามข้อเรียกร้องของชาวบ้าน¹⁹ จนกระทั่งกลางเดือนกุมภาพันธ์ 2548 เวทีต่อรอง ระหว่างชุมชนกับทางโรงแรมถึงเกิดขึ้น แต่เป็นการเจรจากับตัวแทนระดับผู้จัดการ ซึ่งการขอขมาก็ไม่เกิดขึ้น มีหน้าข้าจนปานี้แล้ว ชาวบ้านเราก็กังไม่รู้ว่าโรงแรมได้ดำเนินการแก้ไขตามคำเรียกร้องของเราแล้วหรือยัง เพราะหลังจากนั้นมาทางโรงแรมก็เอาเรื่องนี้เงียบเข้ากลีบเมฆ

แต่หลังจากนั้นผมก็เห็นว่าทางโรงแรมเข้ามามีบทบาทในชุมชนผ่านการบริจาคเงินให้วัด ในกิจกรรมงานบุญที่จัดขึ้น ผลบุญดังกล่าวของโรงแรมทำให้ชาวบ้านและคณะกรรมการวัดส่วนหนึ่งยิ่งเริ่มรู้สึกถึงบุญคุณที่ทางโรงแรมมีต่อบ้านของเรา จนส่งผลให้ความเคลื่อนไหวเพื่อทวงถาม ความถูกต้องจากกรณีลอกแบบวัดของโรงแรมเงียบลงไป อย่างไรก็ตาม ปมแผลในความรู้สึกของผมและชาวบ้านอีกหลายคนที่ยังสยดสยองว่า “เรา...ทยศต่อครูบาหรือเปล่า?” เราเคารพศรัทธา และขอให้บารมีครูบาคุ่มครอง แต่เรายอมจำนนให้ผู้ละเมิดคนนั้นเข้ามาจัดการความคิดของพี่น้อง พ่อแม่คนไหล่หิน เข้ามามีส่วนจัดการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เรานับถือกันอยู่ในทุกวันนี้

ช่วงต่อระหว่างปี 2547-2548 ประสบการณ์การถูกโดดเดี่ยวจากหน่วยงานของรัฐ และความไม่สอดคล้องทางความคิดกับองค์กรเครือข่ายประชาชน(ในเมือง) รวมถึงความแตกแยกของคนไหล่หินด้วยกัน ทำให้ชุมชนบ้านผมจึงเต็มไปด้วยบรรยากาศที่เราไม่ไว้วางใจอะไรบางอย่าง ข้าไม่เพียงไม่ไว้วางใจคนข้างนอกหรือนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเท่านั้น แต่บางครั้งเราก็ไม่ไว้วางใจคนในชุมชนด้วยกันเองเนื่องจากพวกเขาไม่ได้คิดต่อวัดและคิดแก้ปัญหาความขัดแย้งนี้อย่างเป็นกลุ่มก้อนกันเหมือนเดิม ฝ่ายหนึ่งต้องการมีรายได้เข้าวัดจึงเห็นดีเห็นงามกับบทบาทในชุมชนของ โรงแรม อีกฝ่ายหนึ่งต้องการทวงถามความถูกต้องและความชอบธรรมที่โรงแรมกระทำการลอกแบบวัดของครูบาไป บรรยากาศดังกล่าวทำให้การถกเถียงหรือแสดงความคิดเห็นในเรื่อง “โรงแรม-

¹⁹ ชาวบ้านเรียกร้องให้โรงแรมแก้ไขรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดไหล่หินจำลอง 7 ข้อ ได้แก่ (1) ให้เอาปรับแต่งซุ้มประตูโขงไม่ให้เหมือนของหรือตัดยอดออก (2) ให้เอารูปปั้นแมงดาโตที่ซุ้มประตูโขงออก (3) ให้เอาตัวมอมที่หน้าบันของวิหารออก (4) ให้เอาซุ้มมะพร้าวจำลองของครูบาออก (5) ไม่ให้ใช้ทรายในเขตข่วงแก้ววิหารอย่างที่วัดไหล่หิน (6) แก้ไขบันลมหที่หน้าวิหารไม่ให้เหมือนของวัด และ (7) ให้เรือเจดีย์ออก

วัดล้านนา” กลายเป็นเรื่องที่ต้องปกปิดหรือทำกันในส่วนตัว เพราะต่างคนก็กลัวความขัดแย้งจะปริออกเป็นการแตกแยกระหว่างญาติพี่น้อง กลัวจะกระทบต่อบุญคุณที่ทางโรงแรมมีต่อวัด โดยเฉพาะฝ่ายหลังที่เหมือนเราถูกทำให้หยุดตั้งแต่กำลังจะคิดพูดเรื่องนี้อยู่ในใจ

มาถึงวันนี้ แม้ชาวบ้านเราส่วนใหญ่จะญาติดีกับโรงแรม แต่ปมแผลของคนไหล่หินจากกรณี “โรงแรม-วัดล้านนา” ก็ยังแสดงออกให้เห็น ผมเองสัมผัสได้ทั้งจากเบื้องลึกของความรู้สึกของตัวเองและจากแววตาท่าทางของคนบ้านผมที่แสดงออกต่อนักท่องเที่ยว ซึ่งถึงแม้เราจะต้อนรับพวกเขาอย่างอบอุ่นตามประสาชาวบ้าน แต่นั่นก็ถูกซ่อนไปด้วยความหวาดระแวงภายในใจ พวกเขายังกลัวว่าจะมีใครมาลอกแบบสถาปัตยกรรมของวัดบ้านเรา หรือเอาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของพวกเขาไปแสวงหาผลประโยชน์อีก ซึ่งปมความรู้สึกไม่ไว้วางใจนี้หนึ่งในผู้เขียนบทความเผชิญและจดจำได้ดี

บ้านของผมกับพลังของการบริโภควัฒนธรรม

ภายใต้อิทธิพลทุนนิยมสมัยนี้ ระบบคุณค่าในท้องถิ่นจะเป็นเพียงวัตถุดิบให้กับภาคการผลิต(และการบริโภค)สินค้าวัฒนธรรมแก่ผู้คนในประเทศนี้ ขณะที่ระบบคุณค่าที่คนไหล่หินใช้นิยามตัวเองกลับถูกรุกและถูกลดศักดิ์ศรีลง ทั้งนี้เพราะความหมายของวัฒนธรรมท้องถิ่นอันหมายถึงระบบคุณค่าต่างๆ มันถูกเลือกใช้เพื่อสร้างคุณค่าให้กับสินค้าของคนบางกลุ่ม มากกว่าจะใช้เคารพความเป็นคนของชาวบ้าน หรือ “เจ้าของวัฒนธรรม”

ภายใต้พลังของการบริโภควัฒนธรรมและการส่งเสริมธุรกิจท่องเที่ยว ชาวบ้านธรรมดาอย่างคนไหล่หินกลับเป็นฝ่ายที่ถูกพลังอำนาจของรัฐและทุนผลักดันให้ไร้พื้นที่ หรือไร้ที่มั่นที่จะสามารถยืนยันระบบความเชื่อและศักดิ์ศรีของตนเอง ปრაการการณ์ทางสังคมชุดนี้สะท้อนคำถามที่ว่า คนท้องถิ่นมีศักดิ์ศรีได้จริงหรือ? ในสังคมยุคที่รัฐสนับสนุนลัทธิบริโภคนิยม(วัฒนธรรมท้องถิ่น) หรือ จะมีศักดิ์ศรีก็ได้แค่เป็นเพียงแรงงาน เป็นวัตถุดิบให้กับนายทุน หรือเป็นกลุ่มคนที่ไม่รู้จักรับคุณค่าของ “การอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม” อย่างที่คนกลุ่มอื่นในสังคมได้บริโภคมาแล้ว

ขณะเดียวกันก็มีคำถามว่า เรา(ผู้บริโภค)ยอมรับกระบวนการลดทอนศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของ “เจ้าของวัฒนธรรม” นี้ได้อย่างไร หรือว่าเราหมกมุ่นกับความสุขจากการบริโภคสินค้ามากเกินไป จนไม่รู้ตัวเองว่าความสุขจากวิถีทางอื่นๆ ในสังคมมีอะไรบ้าง ดังเวทีวิวาทะของเหตุการณ์ “โรงแรม-วัดล้านนา” ที่แม้จะสะท้อนถึงความขัดแย้งระหว่างสำนักในการบริโภคคุณค่าของวัฒนธรรมกับสำนักทางศีลธรรมของชาวไทยพุทธ แต่พวกเขาทั้งหลายก็ไม่ได้ปฏิเสธการใช้สัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาเป็นแบรนด์ (Brand) ของการผลิตสินค้าวัฒนธรรมไทย เราจึงอาจ

พบปรากฏการณ์การทำระบบความเชื่อความศรัทธา ศักดิ์ศรี และตัวตนของชาวบ้านให้เป็นสินค้า
ได้ทุกเมื่อ

บทคัดย่อ

ชื่อเรื่อง การเดินทางของสินค้าสมัยใหม่ในจำปาสัก สปป.ลาว
ชื่อผู้เขียน พรรณราย โอสธากิรัตน์
 คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สาระสำคัญ

บทความนี้เป็นการสำรวจเบื้องต้นเกี่ยวกับการบริโภคสินค้านำเข้าในเขตอำเภอปากเซ และจำปาสัก จังหวัดจำปาสัก ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สถิติแสดงให้เห็นว่านอกจากสินค้าเพื่อการบริโภคขั้นพื้นฐานแล้ว ส่วนมากของสินค้าอุปโภคบริโภคไม่ได้ผลิตขึ้นในประเทศ ซึ่งมักก่อให้เกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนไปว่าผู้บริโภคชาวลาวย่อมตกอยู่ภายใต้การครอบงำของกระแสโลกาภิวัตน์ผ่านสินค้าที่พวกเขาใช้ในชีวิตประจำวันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ บทความนี้เป็นการหวนกลับมาพิจารณากระบวนการบริโภคและผลสืบเนื่องของกระบวนการดังกล่าว โดยเน้นที่ปฏิสัมพันธ์ในระดับชีวิตประจำวันระหว่างผู้คนกับข้าวของเครื่องใช้ในครัวเรือน เฉพาะอย่างยิ่งในกระบวนการได้มาซึ่งสินค้านำเข้าต่างๆ ซึ่งมีทั้งโดยผ่านธุรกิจนำเข้าสินค้าเต็มรูปแบบ ผ่านผู้ค้าคนกลาง และที่สำคัญผ่านการเดินทางข้ามพรมแดนไปยังแหล่งผลิตสินค้าโดยตัวผู้บริโภคเอง ผู้ศึกษาดังข้อสังเกตเบื้องต้นว่าในพื้นที่ที่ทำการศึกษา ราคาสินค้าไม่ใช่เป็นเพียงเกณฑ์นามธรรมที่ถูกกำหนดด้วยกลไกทางเศรษฐกิจเท่านั้นหากเป็นสิ่งที่ตัวตนจับต้องได้ผ่านประสบการณ์ความยากลำบากในการเดินทาง หรืออย่างน้อยการตระหนักถึงความยากลำบากนั้น ยิ่งไปกว่านั้น ยังพบว่าเครือข่ายทางสังคมแบบดั้งเดิมมีบทบาทสำคัญในการเข้าถึงและได้มาซึ่งสินค้าสมัยใหม่อีกด้วย กรณีนี้จะเป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นว่าการบริโภคมวลชนไม่ใช่กระบวนการที่เป็นหนึ่งเดียวกันและเป็นสากล หากแต่มีมิติของความเป็นท้องถิ่น และความเป็นสมัยใหม่มีใช้สิ่งเดียวกันกับความเป็นตะวันตก (อันมีนัยถึงประเทศในทวีปอเมริกาเหนือหรือยุโรป) เสมอไป

Title The Flow of 'Modern' Goods in Champassak, Lao PDR

Author Panarai Ostapirat

Faculty of Sociology and Anthropology, Thammasat University

Abstract

This paper preliminarily explores consumption of imported goods in Pakse and Champassak District, Champassak Province, Lao PDR. Statistic information has it that most of consumer goods are produced outside the country and therefore occasionally generates misconception about Lao consumers. They are often mistaken as passive consumers who are dominated by transnational trade through their everyday use of transnational goods. This paper reconsiders consumption process and its consequences by focusing on the interrelationship between Lao consumers and their everyday household objects, in particular the acquisition of different kinds of imported goods. The different channels include a number of import-export companies, middlemen and specifically the consumers themselves, who travel across borders to get different kinds of products. In this area, the price of goods is not merely an abstract value set up by economic mechanism but has been materialised through the consumers' experiences of distance and difficulties in transportation; or at least the recognition of those distance and difficulties. In this case, traditional social networks have become a key factor that helps shorten distance and facilitates the acquisition of 'modern' goods. This case study exemplifies the local aspect of mass consumption, which is often taken for granted as unified and universal. It also reaffirms that modernity is but the same thing as the domination of western (American or European) culture.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-นามสกุล	พรรณราย โอสถาภิรัตน์
ตำแหน่ง	อาจารย์ประจำคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
การศึกษา	สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต (มานุษยวิทยา) คณะสังคมวิทยาและ มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กำลังศึกษาระดับปริญญาเอกสาขามานุษยวิทยา ณ University College London
ที่อยู่ติดต่อ	คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2 ถนนพระจันทร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร 10200
อีเมล	panarai@yahoo.com
Name	Panarai Ostapirat Lecturer, Faculty of Sociology and Anthropology, Thammasat University
Education	M.A. in Sociology and Anthropology (Anthropology), Thammasat University. PhD student, Department of Anthropology (Material Culture), University College London
Address	Faculty of Sociology and Anthropology, Thammasat University. 2 Prachan Road, Phra Nakorn, Bangkok 10200
e-mail	panarai@yahoo.com

การเดินทางของสินค้าสมัยใหม่ในจำปาสัก สปป. ลาว

พรรณราย ไอสถาภิรัตน์

คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

งานเขียนเกี่ยวกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป. ลาว) ทั้งที่เป็นงานเขียนทางวิชาการและงานเขียนเชิงสารคดีในระยะหลังๆ มักตั้งต้นว่าการรับรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับผู้คนในดินแดนแห่งนี้ยังคงคลาดเคลื่อนไปจากสภาพความเป็นจริงในชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขาอย่างมาก และบทความนี้ก็หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะเริ่มต้นแบบเดียวกัน หากแต่จำเป็นที่จะต้องกล่าวต่อไปด้วยว่า ปัญหานี้อาจมิใช่เพียงความเข้าใจที่ผิวเผินและผิดพลาดเกี่ยวกับวัฒนธรรมหรือความเป็นลาว นอกเหนือไปจากนี้ ภาพรวมเกี่ยวกับประเทศลาวผ่านการนำเสนอในระดับสากลส่วนมากยังตั้งอยู่บนพื้นฐานของข้อมูลเชิงปริมาณและนิยามขององค์การเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศ ซึ่งในบางครั้งบางคราวละเลยและขาดความละเอียดอ่อนต่อความสำคัญของความแตกต่างระหว่างท้องถิ่น ยกตัวอย่างเช่น ตัวเลขผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ (GDP) ที่ต่ำอาจเป็นตัวแทนถึงฐานะที่ยากจนของประเทศในเชิงเปรียบเทียบกับประเทศอื่นๆ¹ แต่หากพิจารณาลงไปในเรื่องละเอียดกว่านั้น เราย่อมพบว่ายังมีปัญหาของช่องว่างทางเศรษฐกิจระหว่างกลุ่มประชากรอย่างมากด้วย หรืออย่างกรณีที่เราจะได้ยินบ่อยๆ ว่าประชากรส่วนใหญ่ของประเทศลาวซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตชนบทนั้นเกือบทั้งหมดประกอบกิจกรรมแบบยังชีพ (Lao PDR 2003: 5) ก็ยังอาจตั้งคำถามต่อไปได้อีกว่าอะไรคือกิจกรรมแบบยังชีพ ทั้งนี้ก็เพราะเกษตรกรจำนวนไม่น้อยเข้าไปเกี่ยวข้องกับระบบตลาดหรือการผลิตผลผลิตทางการเกษตรเพื่อการค้าในรูปแบบต่างๆ กัน²

หากเรายึดติดอยู่เพียงกับข้อมูลเหล่านี้ย่อมต้องเผชิญกับปัญหาและข้อสงสัยมากมายเมื่อได้พบกับสภาพการณ์ในชีวิตประจำวันของผู้คนในสังคมลาว เช่นเดียวกับนักท่องเที่ยวจำนวนมากที่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ที่หลังไหลเข้าสู่ประเทศลาว ด้วยความปรารถนาจะพบเห็นดินแดนที่ผู้คนยังดำรงชีวิตตามแบบอย่างประเพณีดั้งเดิมและห่างไกลจะอิทธิพลตะวันตก มักออกอาการประหลาดใจเมื่อพบว่าผู้คนที่ลาวก็ใช้ผลิตภัณฑ์ของธุรกิจข้ามชาติเช่นเดียวกับพวกตน ในบางแง่มุม ความเข้าใจของนักท่องเที่ยวเหล่านี้ อาจไม่ต่างอะไรมากนักกับมุมมองขององค์กรเพื่อ

¹ ค่า GDP ของลาวในค.ศ. 2004 เท่ากับ 428 ดอลลาร์ต่อประชากร (คณะกรรมการแผนการฯ 2005: 37).

² ดูรายละเอียดใน Rigg 2005 Chapter 1

การพัฒนาระหว่างประเทศที่จัดสปป. ลาวเป็นหนึ่งใน “ประเทศด้อยพัฒนาที่สุด” (least developed countries)³ และมีความจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในประเทศให้หลุดพ้นจากความยากจน น่าสนใจว่าภาพความรับรู้เกี่ยวกับลาวทั้งสองแบบนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการนิยามความเป็นสมัยใหม่ที่ขัดแย้งกันอย่างมาก และนำไปสู่ความแตกต่างอย่างสำคัญในการกำหนดนโยบายสืบเนื่องไปจนถึงการปฏิบัติ กล่าวคือ ในแง่ของการพัฒนา ประเทศลาวจำเป็นต้องเร่งเปลี่ยนแปลงตัวเองให้เป็นประเทศที่ทันสมัยตามมาตรฐานสากล โดยรัฐบาลสปป. ลาวเองถือประเด็นดังกล่าวนี้เป็นปัญหาสำคัญที่ต้องได้รับการแก้ไขให้ประเทศพ้นจากสภาพความเป็นประเทศ “ด้อยพัฒนาที่สุด” ภายในค.ศ. 2020 (GoL and UN 2004: iii, UNDP 2001: [4]) หากในอีกด้านหนึ่ง รัฐก็พยายามสนับสนุนส่งเสริมให้มีการฟื้นฟู “ประเพณีอันดีงามของชาติ” (คณะโฆษณาบรมคุนยักกลางพรรค 2005: 84) อย่างต่อเนื่อง วัฒนธรรม “สมัยใหม่” ถูกมองว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่กำลังคุกคามวัฒนธรรมลาวที่มีมาแต่ดั้งเดิม ผู้เขียนมองว่าคุณลักษณะที่มีความขัดแย้งกันเองนี้เป็นเนื้อหาสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมในสปป. ลาว ปัจจุบัน

ย้อนกลับไปทีประเด็นเกี่ยวกับความเป็นสังคมแบบกสิกรรมยังชีพ การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างความสัมพันธ์ทางการผลิตโดยเฉพาะนับแต่เริ่มดำเนินนโยบายกลไกเศรษฐกิจแบบใหม่ (New Economic Mechanism: NEM หรือที่เรียกกันง่ายๆ ว่านโยบายจินตนาการใหม่) ในปี ค.ศ.1986 นำมาสู่ทรรศนะที่มองว่าสังคมลาวกำลังเปลี่ยนแปลงจากระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพมาสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด เห็นได้จากว่าแม้สินค้ากสิกรรมยังคงอัตราส่วนเกือบครึ่งของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ⁴ แต่ในระยะหลัง รัฐก็มีนโยบายเร่งรัดส่งเสริมการผลิตเป็นสินค้ามากขึ้น และการเปลี่ยนแปลงในแง่ของการผลิตก็มีผลสืบเนื่องมาถึงแบบแผนการบริโภคด้วย ในประเด็นที่ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงในเชิงความสัมพันธ์ทางการผลิตนั้น มีงานเขียนทางวิชาการที่พยายามทำความเข้าใจกับความล้มเหลวของระบบนารวมและเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมอยู่แล้วบ้าง (เช่น Evans 1995) และในระยะหลังๆ ก็เริ่มมีนักวิชาการที่ตั้งคำถามกับนิยามของเศรษฐกิจแบบตลาดผ่านการพิจารณาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของดินแดนที่เป็นประเทศลาวในปัจจุบัน (เช่น Walker 1995 และ Rigg 2005) อย่างไรก็ตาม งานศึกษาที่มุ่งประเด็นไปที่การบริโภคในสังคมลาวร่วมสมัยยังปรากฏค่อนข้างน้อยมาก บทความนี้จึงเป็นส่วนหนึ่งของความ

³ ตามคำจำกัดความขององค์การสหประชาชาติ ซึ่งพิจารณาจากเกณฑ์ 3 ประการคือ รายได้ต่ำ ทรัพยากรมนุษย์ด้อยคุณภาพ และมีความหลากหลายทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับต่ำ (UNDP 2001: 4).

⁴ เท่ากับร้อยละ 48.1 ในปี 2003 (คณะกรรมการแผนฯ 2005: 36)

พยายามที่จะแสดงให้เห็นถึงนัยสำคัญของประสบการณ์การบริโภคในระดับชีวิตประจำวันของปัจเจกในการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมในประเทศลาว เฉพาะอย่างยิ่งผ่านการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับข้าวของเครื่องใช้ในครัวเรือน ตามแนวการศึกษาทางมานุษยวิทยาว่าด้วยวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ (material culture) ในส่วนทำของบทความ ผู้เขียนจะได้อภิปรายถึงกระบวนการบริโภคสินค้านำเข้าในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์ความเป็นสมัยใหม่ ผ่านข้อมูลจากการสำรวจเบื้องต้นในเขตอำเภอปากเซและจำปาสัก จังหวัดจำปาสักซึ่งมีหลายๆ กรณีที่จะชี้ให้เห็นว่าการบริโภคมวลชนนั้นมิได้เป็นกระบวนการที่เป็นหนึ่งเดียวกันและเป็นสากล หากแต่มีมิติของความเป็นท้องถิ่นและระบบคุณค่าแบบดั้งเดิมร่วมอยู่อย่างยากจะแยกขาดจากกันได้

การศึกษาวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุกับการบริโภคมวลชน

อาจกล่าวโดยกว้างๆ ได้ว่า ความสนใจของนักมานุษยวิทยาเกี่ยวกับวัตถุสิ่งของจากสังคมอื่น เริ่มต้นมาพร้อมกับปฏิสัมพันธ์ของชาวตะวันตกกับคนพื้นเมืองในที่ต่างๆ ทั่วโลก ตลอดจนการสะสมสิ่งของแปลกตาจากสังคมอื่น ที่ไม่ได้จำแนกแยกแยะเจาะจงไปที่สิ่งของที่มนุษย์สร้างขึ้นเท่านั้น หากแต่รวมถึงของแปลกที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ชุดสะสมที่ได้มาจากคนพื้นเมืองในที่ต่างๆ เป็นเสมือนข้อมูลพื้นฐานของนักมานุษยวิทยาในยุคแรกๆ ในการสร้างทฤษฎีของการพัฒนาการของสังคมมนุษย์ตามขั้นตอนต่างๆ (ดู Buchli 2002) นอกจากนี้ การศึกษาวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุจะได้รับความสนใจเป็นอย่างมากในสาขาโบราณคดีในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุ ข้าวของ เครื่องใช้ที่ได้มาจากการขุดค้น ที่จะบ่งบอกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับวัตถุ

การเฟื่องฟูขึ้นของการศึกษาวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุในสังคมร่วมสมัยในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา อาจสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามที่จะศึกษาวัฒนธรรมของมนุษย์ผ่านตัววัตถุสิ่งของ อย่างไรก็ตามคำถามสำคัญที่ตามมาก็คือ การศึกษาวัตถุในสังคมหนึ่งนั้นจะสามารถบอกอะไรเราได้ถึงระบบความสัมพันธ์และวัฒนธรรมในสังคมนั้นๆ การศึกษาแนวนี้จำเป็นต้องอาศัยวิธีวิทยาชุดใหม่ หรือจริงๆ แล้วสิ่งที่สำคัญสำหรับการศึกษาวัตถุคือ การปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ในการมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับวัตถุ การศึกษาวัฒนธรรมวัตถุที่ต่างหาก

ความคิดของเราเกี่ยวกับวัตถุจะอยู่ภายใต้กรอบความคิดแบบทวินิยมขององค์ประธาน (subject) กับวัตถุ (object) ซึ่งมีการแบ่งแยกอย่างเด็ดขาดระหว่างปริณิชนของวัตถุกับปริณิชนของมนุษย์ ที่เมื่อมนุษย์สร้างและผลิตวัตถุเหล่านั้นขึ้นมาแล้ว ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นก็

เป็นไปในทิศทางเดียวคือ การที่มนุษย์จะให้ความหมายและกำหนดชุดของความสัมพันธ์กับสิ่งของเหล่านั้น วัตถุจึงเป็นผู้ถูกกระทำและถูกกำหนดโดยมนุษย์ อย่างไรก็ตาม มุมมองเช่นนี้จะทำให้การศึกษาความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างมนุษย์กับวัตถุยังเต็มไปด้วยข้อจำกัดมากมาย

การศึกษาวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุจึงเป็นการพยายามก้าวข้ามมุมมองที่จำกัดเช่นนี้ โดยเสนอการมองวัตถุในฐานะที่เป็น ผู้กระทำ (agency) ในทางสังคม (Gell 1998) หรือ วัตถุในลักษณะที่เป็นกระบวนการกลายเป็ยรูปวัตถุ (objectification ดู Miller 1987) กล่าวโดยง่ายก็คือ ในอีกด้านหนึ่ง วัตถุทำหน้าที่ในการกำหนดเงื่อนไขความสัมพันธ์ของมนุษย์ทั้งระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง และระหว่างมนุษย์กับวัตถุ นอกจากนี้วัตถุยังเป็นสิ่งที่หลอมรวม (embodiment) ของจิตและการปฏิบัติทางสังคมบางชุดกับผู้คนในสังคมที่ปฏิสัมพันธ์กับวัตถุนั้นๆ (Keane 2004) การให้ความหมายกับวัตถุ และในด้านกลับกันที่วัตถุได้ทำหน้าที่ในการกำหนดความสัมพันธ์นั้น ต่างก็มีความหลากหลายและแตกต่างกันไปตามความเป็นประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของแต่ละสังคม แม้แต่ต่อสิ่งของชิ้นเดียวกัน

การศึกษาวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุจึงเป็นการศึกษาที่ร้อยรวมประเด็นการศึกษาในเชิงชาติพันธุ์วรรณาที่หลากหลาย จนบ่อยครั้งดูเหมือนขอบเขตของเนื้อหาในการศึกษาคูจะกว้างเกินไป (Miller 1996, Tilley 2001, Buchli 2002, 2004) อย่างไรก็ตาม งานเหล่านี้ต่างมีความสนใจในเชิงทฤษฎีร่วมกัน คือ ความสัมพันธ์ที่เป็นวิภาษวิธีระหว่างมนุษย์กับตัววัตถุ ความหลากหลายภายในการศึกษาย่อยเหล่านี้ มีส่วนอย่างมากต่อการศึกษาทางมานุษยวิทยาต่อสิ่งมีชีวิตทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Buchli 2002: 18) ความพยายามในการแสวงหาในเชิงญาณวิทยาที่เพิ่มมากขึ้นต่อการเป็นผู้กระทำของวัตถุ (Gell 1998, Latour 1993) ควบคู่ไปกับคุณสมบัติ "ที่ไม่เป็นวัตถุ" ของปรากฏการณ์วัฒนธรรมร่วมสมัย เหล่านี้ได้ขยายขอบเขตความสนใจต่อวิธีการในการเข้าไปศึกษาสู่คำถามเกี่ยวกับความมีตัวตนจับต้องได้ (materiality) ของวัตถุ (Buchli 2004: xxxv) ซึ่งพิจารณาวัตถุในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการหลอมรวมและปรากฏออกของความคิดในเชิงบรรทัดฐานบางประการ (Buchli 2002: 16, Miller [ed.] 2004)

ในส่วนของบทความนี้ ผู้เขียนยังได้อาศัยแนวคิดจากงานศึกษาทางมานุษยวิทยาเกี่ยวกับวัตถุและการแลกเปลี่ยน โดยพื้นฐานแล้ว การศึกษาเหล่านี้มองว่าสินค้าข้ามชาติ (transnational goods) มีช่วงของชีวิตทางสังคมที่แตกต่างกันไป (Appadurai 1986) หรือในอีกนัยหนึ่งอาจกล่าวได้ว่าบทความชิ้นนี้เป็นเหมือนด้านกลับของสิ่งที่นิโคลัส โทมัส (Thomas 1991) ได้เสนอไว้เกี่ยวกับการความพัวพันซับซ้อนของวัตถุสิ่งของ (entanglement) ของชาวเกาะฟีจีร่วม

สมัย ในแง่ที่ผู้เขียนจะให้ความสนใจมากที่สุดก็คือ กระบวนการที่สินค้าข้ามประเทศเหล่านี้ได้ถูกลอมรวมเข้าไปในอยู่ในระบบคุณค่าและศีลธรรมของคนลาว ในอีกแง่หนึ่ง จุดสนใจของผู้เขียนในเรื่องการแลกเปลี่ยนของสินค้าเหล่านี้จะมีส่วนการขยายพรมแดนของการถกเถียงเกี่ยวกับประเด็นในเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคม ในแง่ที่ว่า ตัวตนของปัจเจกชนก่อตัวขึ้นผ่านการปฏิบัติทางสังคมเหล่านี้ (Munn 1986, Weiner 1992) ในขณะที่วัตถุที่มาจากนอกประเทศเหล่านี้ถูกบริโภครายได้ระบบคุณค่าทางศาสนาและระบอบสังคมนิยมของลาว การบริโภคสินค้านำเข้าจึงเป็นเสมือนการแสดงออกในเชิงวัตถุของมโนทัศน์ที่แตกต่างกันในเรื่องความเป็นสมัยใหม่

จำปาสัก: เมืองโบราณบนทางแยกของวัฒนธรรมสมัยใหม่

จังหวัดจำปาสักเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ทางใต้สุดของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ทางเหนือและตะวันออกติดต่อกับจังหวัดสะหวันนะเขต สาละวัน และเซกอง ของประเทศลาว ทางใต้ติดกับประเทศกัมพูชา ส่วนทางทิศตะวันตกติดต่อกับประเทศกัมพูชาและประเทศไทย ผู้เขียนได้ทำการวิจัยภาคสนามในเขตอำเภอปากเซและจำปาสัก สองอำเภอที่มีความสำคัญและองค์ประกอบทางวัฒนธรรมแตกต่างกันหากก็มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน อำเภอปากเซตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง ห่างจากด่านชายแดนลาว-ไทยที่ตำบลบ้านช่องเม็ก อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี ไปเป็นระยะทาง 43 กิโลเมตร บริเวณที่ตั้งอำเภอปากเซในปัจจุบันนี้ได้รับการพัฒนาขึ้นเป็นตัวเมืองนับจากช่วง ค.ศ.1904 ที่ฝรั่งเศสเข้ามาจัดการปกครองในลาวตอนใต้ ปัจจุบันเป็นศูนย์กลางการปกครองระดับจังหวัดและศูนย์กลางแลกเปลี่ยนผลิตผลทางการเกษตรจากจังหวัดใกล้เคียง (Guy [ed.] 1997: 100) โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับแต่มีการเปิดใช้สะพานมิตรภาพลาว-ญี่ปุ่น อันเป็นสะพานข้ามแม่น้ำโขงแห่งที่สองในสปป. ลาวเมื่อปี ค.ศ.2000 (แผนกแถลงข่าว วัฒนธรรม จำปาสัก 2000: 67) ส่วนใหญ่ของผู้ที่ดำเนินธุรกิจในพื้นที่อำเภอปากเซนั้นเป็นชาวเวียดนามและจีนซึ่งอาศัยอยู่ในบริเวณนี้มาตั้งแต่ช่วงที่ลาวยังอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส อย่างไรก็ตามก็มีส่วนใหญ่ของประชากรในอำเภอนั้นยังคงได้แก่กลุ่มคนลาวที่รัฐนิยามว่าเป็นชาว “ลาวลุ่ม”⁵

อำเภอจำปาสักตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง อยู่ห่างจากปากเซลงไปทางใต้ประมาณ 35 กิโลเมตร การเดินทางจากปากเซไปจำปาสักต้องอาศัยแพขนานยนต์ข้ามแม่น้ำโขง

⁵ ทั้งนี้พิจารณาจากการแต่งกายและดำเนินชีวิตในปัจจุบัน ในความเป็นจริงแล้ว มีความเป็นไปได้ว่ามีประชากรจำนวนไม่น้อยที่แต่เดิมพูดภาษาในตระกูลมอญ-เขมร หรือที่ทางการลาวจัดเป็นกลุ่ม “ลาวเทิง” อาศัยร่วมอยู่ เพียงแต่ได้เปลี่ยนมาแต่งกายและพูดภาษาแบบกลุ่มชาติพันธุ์ลาว.

จากท่าเรือบ้านม่วง จากอำเภอจำปาสักมีเส้นทางออกไปสู่ด้านชายแดนบ้านช่องเม็ก ผ่านทางหมู่บ้านบ่อทราย⁶ แต่เป็นทางลูกรังที่สัญจรไปมาค่อนข้างลำบากในฤดูแล้ง และแทบใช้การไม่ได้เลยในฤดูฝน อาณาบริเวณที่เป็นอำเภอจำปาสักในปัจจุบันเคยเป็นศูนย์กลางของนครจำปาสัก ก่อนที่ฝรั่งเศสจะเข้ามามีอำนาจปกครองดินแดนแถบนี้ ในเขตอำเภอจำปาสักนี้เป็นที่ตั้งของโบราณสถานวัดพู ปราสาทหินแบบเขมร ที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมโดยองค์การ UNESCO เมื่อ ค.ศ.2001 นอกจากนี้ยังมีร่องรอยของเมืองโบราณเสดถาปุระและซากโบราณวัตถุมากมาย หลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดนั้นสามารถกำหนดอายุทางประวัติศาสตร์ย้อนกลับไปได้ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 5⁷ การขุดค้นทางโบราณคดีที่สืบเนื่องมายาวนานนับแต่ในยุคของคณะนักสำรวจชาวฝรั่งเศสในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ต่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 จนกระทั่งถึงคณะทำงานขององค์การยูเนสโกและนักโบราณคดีร่วมสมัยหลากหลายสัญชาติ เป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้จำปาสักกลายเป็นหลักหมายสำคัญของประวัติศาสตร์นิพนธ์ลาวยุคใหม่ ที่เน้นความรุ่งเรืองแต่ดึกดำบรรพ์ของดินแดนที่เป็นประเทศลาวในปัจจุบัน⁸ ในเขตอำเภอจำปาสักนั้นมีชาวเวียดนามและจีนอยู่ไม่มากเมื่อเทียบกับปากเซ และเป็นชาวจีนและเวียดนามที่เพิ่งย้ายเข้ามาประกอบอาชีพเร่ขายสินค้าปลีกในระยะ 2-3 ปีหลังมานี้ ประชากรส่วนใหญ่ของจำปาสักเป็นชาว “ลาวลุ่ม” และครัวเรือนส่วนมากโดยเฉพาะนอกเขตเทศบาลอำเภอจำปาสักประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก

หากจะสรุปอย่างหยาบๆ ปากเซและจำปาสักอาจจะเป็นสองขั้วของภาพตัวแทนความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศลาว ความเป็นเมืองใหม่/เก่า เศรษฐกิจแบบตลาด/ยังชีพ ความทันสมัย/โบราณ กระนั้นเมื่อพิจารณาถึงระดับการปฏิบัติในชีวิตประจำวันแล้ว จะพบว่าพรมแดนระหว่างขั้วตรงข้ามเหล่านั้นออกจะพร่าเลือนอยู่มาก ยิ่งไปกว่านั้นชีวิตของผู้คนในอำเภอทั้งสองยังเชื่อมโยงถึงกันผ่านกิจกรรมการบริโภคสินค้าสมัยใหม่ ซึ่งไม่ได้จำกัดได้ด้วยนิยามทางการของเศรษฐกิจแบบตลาดเท่านั้น

ทุกวันนี้การจัดให้มีตลาดได้กลายเป็นส่วนสำคัญของนโยบายการพัฒนาของหน่วยงานปกครองท้องถิ่นอย่างน้อยก็ในเขตจังหวัดจำปาสัก หากการผลักดันจนถึงขั้นได้งบประมาณมาก่อสร้างอาคารที่เรียกว่า “ตลาด” นั้นไม่ได้หมายความว่าก่อให้เกิดกิจกรรมการค้าขึ้นตามไปด้วย ในเขตเทศบาลเมืองจำปาสักนั้นแต่เดิมไม่มีตลาดอยู่เลย อาคารโรงเรือน

⁶ ชื่อหมู่บ้านต่างๆ ในบทความนี้เป็นชื่อสมมติทั้งหมด

⁷ ส่วนที่เป็นปราสาทประธานของนั้นจัดว่าอยู่ในยุคก่อนปราสาทหินนครวัด

⁸ ดู Vattana 2004.

ตลาดที่เพิ่งได้รับการปลูกสร้างขึ้นใหม่เมื่อ ค.ศ.2002 สดท้ายแล้วก็มีเพียงผู้ค้ารายย่อยมาทำการซื้อขายกันเฉพาะทุกวันศุกร์ “ตลาด” กิ่งถาวรแห่งเดียวในเขตอำเภอจำปาสักเป็นตลาดที่มีมาแต่ก่อน ค.ศ.1975 ตั้งอยู่ห่างออกไปจากเขตเทศบาลอำเภอบนเส้นทางสู่อำเภอสูงมาประมาณ 20 กิโลเมตร ตลาดดังกล่าวนี้จะแปรสภาพเป็นตลาดนัดขนาดใหญ่ทุกช่วงเช้าวันเสาร์ และเป็นที่ตั้งของแผงสินค้านำเข้าจำพวกเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายและเครื่องอุปโภคบริโภคจากไทยและเวียดนาม หากเมื่อถามผู้คนในจำปาสักที่กลับจากตลาดนัดวันเสาร์ว่าเขาไปทำอะไรกันบ้าง คำตอบที่ได้รับส่วนมากมักมีลักษณะไม่เฉพาะเจาะจง บอกว่าเป็นการไป “เดินเล่น” ดูของต่างๆ เสียมาก ในขณะที่เมื่อถามถึงข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ในบ้าน ส่วนมากมักได้คำตอบว่าได้มาจากปากเซ โดยที่ตัวสินค้าแต่ละชิ้นนั้นอาจจะเป็นของที่ผลิตอยู่ในปากเซบ้าง แต่ส่วนใหญ่ล้วนเป็นสินค้านำเข้าจากไทย เวียดนาม หรือจีน ในเขตอำเภอปากเซนั้นเป็นที่ตั้งของตลาดถาวรขนาดใหญ่และปานกลางถึง 5 แห่ง มีสองแห่งที่ขายสินค้านำเข้าเป็นส่วนใหญ่ได้แก่ตลาดดาวเรืองเซิงสะพานข้ามแม่น้ำโขง และตลาดศูนย์การค้าจำปาสักกลางเมืองปากเซ ความรุ่งเรืองของธุรกิจสินค้านำเข้านี้ สอดคล้องกับข้อมูลทางสถิติที่ชี้ให้เห็นว่าในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ครัวเรือนในประเทศลาวมีอัตราการบริโภคสิ่งของที่ผลิตขึ้นเองในครัวเรือนลดลงอย่างต่อเนื่อง (CPC 2004: 15) และในเขตจังหวัดจำปาสักนั้นก็มีสัดส่วนของการผลิตภายในครัวเรือนต่ำที่สุดรองจากเขตนครหลวงเวียงจันทน์ (CPC 2004: 13) และอาจช่วยให้เห็นภาพที่เป็นรูปธรรมมากขึ้นของตัวเลขมูลค่าสินค้านำเข้าเฉพาะช่วง ค.ศ.2001-2005 ที่สูงถึง 2.77 พันล้านดอลลาร์ คิดเป็น 9.4 % ของ GDP ถึงแม้ว่ามูลค่าเครื่องใช้สอยต่างๆ จะคิดเป็นสัดส่วนเพียง 10% ของยอดสินค้านำเข้า แต่ก็มีมูลค่าถึง 53.2 ล้านดอลลาร์ (คณะโฆษณอบรมศูนย์กลางพรรค 2005: 63)

พิจารณาจากมุมมองของการศึกษาวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ น่าสนใจว่าเงื่อนไขทางวัฒนธรรมแบบไหนที่อำนวยความสะดวกให้เกิดการหลั่งไหลของสินค้านำเข้าสู่ผู้บริโภคชาวลาว หรือในทางตรงกันข้ามการนำพาผู้บริโภคชาวลาวไปยังแหล่งต้นตอสินค้าต่างๆ ดังจะได้เสนอในส่วนต่อไป

เส้นทางของสินค้าสู่ปากเซ

กลไกการนำเข้าสินค้านำสู่ตลาดปากเซและจำปาสักนั้นมีอยู่หลากหลายระดับ ตำแหน่งที่ตั้งของอำเภอปากเซอาจดูเหมือนสะดวกต่อการนำเข้าสินค้าจากประเทศไทย และตัวเลขมูลค่าการนำเข้าสินค้าจากไทยที่สูงถึง 85% ของมูลค่าสินค้านำเข้าจากประเทศในกลุ่มอาเซียนทั้งหมด ก็ดูเหมือนจะตอกย้ำความเข้าใจนี้ แต่หากเราเดินถามผู้ค้าในตลาดดาวเรือง จะพบว่าสัดส่วนของสินค้าจำนวนไม่น้อยเดินทางมาจากเวียดนาม และนับวันก็จะมีสินค้าจากจีน

มากขึ้น เป็นไปได้ว่าเราอาจจะกำลังพูดถึงข้อมูลคนละแบบ ทั้งนี้ก็เพราะช่องทางการนำเข้าสินค้าเหล่านี้ไม่ได้มีแต่ผ่านกลไกของรัฐซึ่งสามารถจดบันทึกเป็นสถิติได้เสมอไป และประเด็นเรื่องระยะทางนั้นอาจจะมีนัยสำคัญต่อวัฒนธรรมการบริโภคของคนลาวในรูปแบบที่ซับซ้อนมากกว่าเพียงแค่ความสะดวก ผู้เขียนจะอธิบายถึงประเด็นนี้หลังจากเราทำความเข้าใจเกี่ยวกับเส้นทางที่นำพาสินค้าต่างๆ เข้ามาสู่ปากเซแล้ว

นับแต่รัฐบาลลาวเริ่มดำเนินนโยบายกลไกเศรษฐกิจใหม่ ได้เริ่มมีการจัดตั้งหน่วยงานของรัฐที่ดำเนินธุรกิจนำเข้า-ส่งออก หลังจากนั้นก็เริ่มมีบริษัทเอกชนที่ได้รับอนุญาตให้ประกอบธุรกิจดังกล่าวนี้ปัจจุบันในเขตจังหวัดจำปาสักที่บริษัทที่จดทะเบียนทำธุรกิจนำเข้า-ส่งออกรวม 69 บริษัท ในจำนวนนั้นมี 28 บริษัทที่เป็นสาขาของบริษัทแม่ในนครหลวงเวียงจันทน์หรือจังหวัดอื่นๆ (แผนการค้าฯ 2005) กิจกรรมนำเข้า-ส่งออกนี้ ถือเป็นรูปแบบที่ถูกต้องตามกฎหมายและเป็นทางการที่สุดของการนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศ อย่างไรก็ตาม การจดทะเบียนเพื่อประกอบกิจการนี้ไม่ใช่เรื่องง่าย และในหลายๆ กรณีเราจึงพบว่าบริษัททั้งของรัฐและเอกชนประกอบกิจการในลักษณะเป็นผู้ให้บริการประสานงานเพื่อนำเข้าสินค้าของผู้ค้ารายอื่นควบคู่ไปกับการนำเข้าสินค้าเพื่อจำหน่ายด้วยตนเอง นอกจากนี้แต่ละบริษัทยังมีความหลากหลายของสินค้าที่นำเข้าสูง ซึ่งหากพิจารณาว่าเป็นไปตามแนวโน้มของรายได้จากการนำเข้า ก็น่าสนใจว่าแต่ละบริษัทมีประวัติการนำเข้าสินค้าในระยะเวลาดังกล่าว ก็น่าสนใจ หรือแม้ในช่วงเวลาเดียวกัน เราอาจพบว่าบริษัทผู้นำเข้าอุปกรณ์ก่อสร้าง ยังนำเข้าตู้เย็น และรถจักรยานไปพร้อมๆ กันด้วย มีเพียงไม่กี่บริษัทเท่านั้นที่ดำเนินกิจการในลักษณะเป็นตัวแทนจำหน่ายของตราสินค้าจากต่างประเทศ ที่เป็นที่รู้จักกันดีคือบริษัทผู้นำเข้าผลิตภัณฑ์เนสท์เล่ ซึ่งจะไม่นำเข้าสินค้าอย่างอื่นๆ เลย อย่างไรก็ตามไม่ได้หมายความว่าผลิตภัณฑ์เนสท์เล่ที่เราเห็นอยู่ตามท้องตลาดในปากเซหรือจำปาสัก จะเป็นสินค้าที่รับมาจากบริษัทตัวแทนดังกล่าวทั้งหมด ทั้งนี้ก็เพราะมีช่องทางการนำเข้าสินค้าแบบไม่เป็นทางการอื่นๆ อีก

ร้านค้าส่งหรือร้านค้าปลีกขนาดใหญ่ในตลาดปากเซส่วนมากมักใช้บริการของบริษัทนำเข้า-ส่งออกในการนำเข้าสินค้าจำนวนมาก แล้วนำไปขายต่อให้ร้านค้ารายย่อย จึงไม่น่าแปลกใจที่ผู้ประกอบการได้ตีมนมเปรี้ยว ชาเขียว ใช้น้ำยาล้างห้องน้ำ น้ำยาปรับผ้านุ่ม หรือแม้แต่ยาฆ่าแมลง ฯลฯ ที่นำเข้าจากประเทศไทยในราคาที่สูงกว่าราคาดังเดิมตั้งแต่ 10-30% ราคาสินค้าอาจถูกหรือแพงกว่ากันได้กรณีของผู้ค้ารายย่อยที่อาศัยรับสินค้าจากผู้เดินทางผ่านด่านวังเต่า-ช่องเม็กเข้าไปจังหวัดอุบลราชธานีเพื่อซื้อสินค้าด้วยตัวเอง และมีวิธีแตกต่างกันในการนำสินค้าผ่านขั้นตอนทางด้านศุลกากร สินค้าที่มีการนำเข้าด้วยวิธีแบบนี้ ก็มีตั้งแต่ผลิตภัณฑ์แบบเดียวกับที่มี

บริษัทผู้นำเข้าตามกฎหมายอยู่แล้ว สินค้าจำพวกอาหารที่ผลิตไม่ได้ในปากเซ (เช่น ไข่กรอก ลูกชิ้น) และที่เห็นจะมากที่สุดก็คือเสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย ในบางกรณีผู้ที่เดินทางเข้าไปซื้อสินค้า อาจอาศัยวิธีจ้างบุคคลอีกกลุ่มหนึ่งเป็นผู้นำส่งสินค้าข้ามชายแดนแทน แต่ไม่ว่าจะเป็นในกรณีแบบใด การนำสินค้าเข้าด้วยช่องทางนี้ก็จำเป็นต้องอาศัยการสร้างเครือข่ายทางสังคมทั้งกับผู้ค้ารายอื่นๆ ผู้รับจ้าง ตลอดจนเจ้าหน้าที่ของรัฐ ผู้ค้าหลายคนยังพัฒนาความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้เดินรถโดยสารจากชายแดนสู่ปากเซ เพราะจำเป็นต้องขนส่งสินค้าจำนวนมาก การขอลดราคาค่าโดยสาร และขนส่งสินค้าเป็นเหตุการณ์ที่พบเห็นได้เป็นประจำ บางคนเดินทางไปมาบ่อยๆ และไม่มีสัมภาระติดตัวมาก อาจขอโดยสารฟรีเลยก็มี

ในทิศทางตรงกันข้าม ปัจจุบันมีผู้คนจากปากเซและจำปาสักจำนวนหนึ่งนิยมเดินทางไปท่องเที่ยวจังหวัดอุบลราชธานี อาจเดินทางไปกลับในวันเดียวหรืออยู่ค้างคืน แต่ละคนอาจมีสาเหตุของการเดินทางไปที่แตกต่างกัน เช่น ไปรับญาติที่ต่อเครื่องบินมาจากกรุงเทพฯ ไปพบแพทย์ ไปซื้ออุปกรณ์เฉพาะทาง หรือไปเป็นเพื่อนของเพื่อนอีกที่ แต่ส่วนใหญ่แล้ว เมื่อไปถึงก็จะมีรายการไปจับจ่ายสินค้าตามห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ ได้แก่ ห้างบิ๊กซี และเทสโก โลตัส หรือบางคนอาจไปซื้อสินค้าขายส่งที่แม่โคโค ส่วนใหญ่จะรวมกันเดินทางไปเป็นกลุ่มประมาณ 9-10 คน ซึ่งเป็นจำนวนพอดีกับที่จะเหมารถตู้จากชายแดนเข้าไปยังตัวจังหวัดอุบลราชธานีได้ ด้วยวิธีการแบบนี้ รวมค่าเหมารถโดยสารสองแถวไป-กลับระหว่างปากเซกับด่านชายแดนแล้ว แต่ละคนจะเสียค่าใช้จ่ายในการเดินทางรวมประมาณ 250 บาทสำหรับการเดินทางไป-กลับในวันเดียว ยิ่งจำนวนเพื่อนร่วมทางน้อย ค่าใช้จ่ายก็ยิ่งสูงขึ้น แต่ก็มีบางกรณีเหมือนกันที่มีผู้ร่วมทางขับรถส่วนตัวไปจอดไว้ที่ด่านชายแดน แต่ละคนก็จะออกเฉพาะค่าเหมารถตู้ในเขตไทยเท่านั้น

ในช่วงที่ผู้เขียนเก็บข้อมูลอยู่ที่ปากเซนั้น บริษัทรถโดยสารปรับอากาศในปากเซได้ตกลงร่วมกับบริษัทขนส่งของประเทศไทย เริ่มต้นดำเนินกิจการรถโดยสารประจำทางจากปากเซถึงจังหวัดอุบลราชธานี⁹ คิดค่าโดยสาร 200 บาทต่อเที่ยวต่อคน เมื่อแรกผู้เขียนเล่าถึงเรื่องนี้ให้เพื่อนในปากเซและจำปาสักฟัง ส่วนใหญ่จะกล่าวว่าราคาไม่แพงเลย ผู้เขียนออกแปลกใจเล็กน้อย เพราะเท่ากับว่าไป-กลับเป็นราคาถึง 400 บาท สูงกว่าค่าใช้จ่ายเวลารวมกันไปเป็นกลุ่มมากอยู่ วันแรกของการเริ่มเดินรถโดยสารสายนี้ เจ้าของกิจการฝ่ายลาวเปิดให้มีการชิงโชคร่วมรถโดยสารไปอุบลฯ ฟรี ทำให้มีผู้โดยสารเต็มคันรถทั้งสองรอบ เมื่อสิ้นสุดการเดินทาง แทบทุกคนชื่นชมว่าสะดวกสบาย และจะกลับมาใช้บริการอีก หลังจากนั้นไม่กี่วันผู้เขียนจึงทราบว่ามีรถเที่ยวโดยสารทางฝั่งลาวเหลือเพียงเที่ยวเดียว เนื่องจากไม่มีผู้โดยสารมากพอ และเพื่อนของผู้เขียนก็ยัง

⁹ เริ่มดำเนินการวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2549.

เลือกใช้วิธีชักชวนพี่น้องและเพื่อนๆ เหมารถไปเป็นกลุ่มเหมือนเดิม แน่แน่นอนว่าเรายังไม่สามารถสรุปอะไรเกี่ยวกับรูปแบบการเดินทางแบบใหม่นี้ได้ในระยะเริ่มต้น แต่ความนิยมต่อการรวมกลุ่มกันเดินทางนั้นก็ยังเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นความสำคัญของเครือข่ายทางสังคมแม้แต่ในการทำกิจกรรมแบบ “สมัยใหม่”

ผู้เขียนได้มีโอกาสติดตามเพื่อนชาวปากเซไปเดินตามห้างสรรพสินค้าในอุบลราชธานี อยู่บ้าง พบว่านี่ดูจะเป็นกิจกรรมเสริมที่นิยมภายหลังแต่ละคนจัดการธุระของตนเรียบร้อยแล้ว เพื่อนคนหนึ่งบอกว่าชอบไปเดินห้างบิ๊กซีมากกว่าเพราะใหญ่และ “มีสองชั้น” ในขณะที่เทสโก โลตัสมีแค่ชั้นเดียว สินค้าที่ซื้อก็มีตั้งแต่เครื่องใช้ในบ้าน นิยายสารบันเทิง และขนมปังปอนด์ แต่ส่วนใหญ่จะไม่ซื้อของที่มีขายอยู่แล้วในปากเซแม้จะมีราคาถูกกว่าก็ตาม อีกอย่างหนึ่งที่นิยมซื้อเป็นของฝากคือขนมโดนัทของมิลเตอร์โดนัท โดยจะซื้อเป็นจำนวนหลายๆ ชิ้นใส่กล่อง บางคนก็เอากลับไปรับประทานเอง บางคนบอกว่าเอาไปฝากแม่ก็มี

ผู้เขียนเคยถามเพื่อนกลุ่มเดียวกันและคนอื่นๆ เกี่ยวกับสินค้าเวียดนามที่วางขายอยู่ในตลาดว่าสินค้านั้นมาจากไหน ส่วนใหญ่รู้แต่ว่ามีคนเอามาส่ง แต่ไม่ได้ใส่ใจว่ารับมาจากไหน ในขณะที่หากเราไปเลือกซื้อเสื้อผ้าของไทยในตลาด ไม่ใช่เรื่องแปลกที่เจ้าของร้านจะแจ้งว่าเสื้อยืดเด็กตัวนี้ตนไปซื้อมาจากห้างบิ๊กซี แน่แน่นอนว่าคนส่วนใหญ่มักกล่าวว่าสินค้าไทยนั้นคุณภาพดีกว่าของเวียดนาม แต่หากพิจารณาจากสิ่งที่ผู้เขียนได้ประสบมานี้ มีความเป็นไปได้ว่า สินค้าไทยนั้นมีความเป็นตัวตนจับต้องได้มากกว่าสินค้าเวียดนาม เพราะผู้บริโภคเองมีประสบการณ์โดยตรงกับแหล่งที่มาของสินค้า และด้วยเหตุนี้การบริโภคสินค้านำเข้าจึงไม่เพียงเรื่องของตัวเลขทางเศรษฐกิจ แต่เป็นประสบการณ์ทางวัฒนธรรมที่มีมิติของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นนักธุรกิจนำเข้า-ส่งออก ผู้ค้ารายใหญ่ ผู้ค้ารายย่อย หรือแม้แต่ผู้บริโภค (ซึ่งบางครั้งก็กลายเป็นผู้ค้าด้วย) นอกเหนือไปจากนั้นยังมีมิติของปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับวัตถุสินค้า การเลือกนำเข้าสินค้าบางประเภทเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการนิยามรสนิยม “สมัยใหม่” ของคนลาว มีผู้กล่าวว่าคนลาวนั้นนิยมแต่บริโภคสินค้าตามๆ กัน ไม่ชอบลองของใหม่ แต่ประโยคคล้ายๆ กันนี้ บางคนกล่าวกับผู้เขียนว่าคนปากเซต่างจากคนเวียงจันทน์ที่ชอบลองสินค้าใหม่ๆ ถึงที่สุดแล้ว มีความเป็นไปได้ที่สินค้าสมัยใหม่จะเป็นองค์ประกอบสำคัญของกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม ที่อาจจะไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงในระดับโครงสร้างสังคม แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงในเชิงรูปแบบ เช่น ข้าวของส่วนมากที่คนปากเซซื้อกลับมาจากอุบลฯ เป็นของฝากญาติพี่น้อง ไม่ต่างอะไรจากเวลาพวกเขาไปเยี่ยมเยียนญาติแล้วได้ของฝากติดไม้ติดมือมา เพียงแต่สินค้านำมาตาแปลกๆ นั้นเป็นรูปตัวตนของการเดินทางไปสู่สังคมอีกแบบหนึ่ง

ซึ่งในขณะเดียวกันได้ช่วยขับเน้นความเป็นคนลาวยุคใหม่ของผู้อื้อและนำพาสินค้านั้นเข้ามาอีกด้วย

ระหว่างบ้านกับตลาด

นักมานุษยวิทยามักได้รับคำบอกให้ออกสำรวจตลาดเพื่อทำความรู้จักกับชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน ในส่วนนี้ผู้เขียนขอเสนอเพิ่มเติมว่า ในขณะเดียวกัน เราอาจย้อนกลับไปสำรวจบ้านเรือนของผู้คนเพื่อจะเข้าใจการบริโภคมวลชนให้มากขึ้น

ในส่วนที่แล้วผู้เขียนได้กล่าวถึงช่องทางที่สินค้าสมัยใหม่เดินทางเข้าสู่ปากเซ ทั้งผ่านการนำเข้าสินค้ารูปแบบต่างๆ และผ่านประสบการณ์การเดินทางไปหาสินค้าด้วยตัวผู้บริโภคเอง อาจมีสัดส่วนของผู้บริโภคในจำปาสักที่เดินทางข้ามชายแดนไปท่องเที่ยวซื้อสินค้าไม่มากเท่าคนปากเซ แต่อำเภอจำปาสักก็มีอัตราส่วนของประชากรที่ข้ามพรมแดนไปในฐานะแรงงานข้ามชาติค่อนข้างสูง เฉพาะที่เดินทางไปทำงานในประเทศไทยมีจำนวนรวมถึง 6,640 คนจากประชากรทั้งหมด 56,175 คน และคนกลุ่มนี้ก็เป็นเงื่อนไขสำคัญของการบริโภคสินค้าสมัยใหม่ในบ้านเกิด นอกเหนือจากนี้ก็ยังมีความสนใจทางวัฒนธรรมอื่นๆ อีกที่สัมพันธ์กับกระบวนการเลือกสินค้าและได้มาซึ่งข้าวของเหล่านั้น ดังจะได้อภิปรายต่อไป

แม้สภาพภายนอกของอำเภอจำปาสักจะดูเหมือนเป็นสังคมชนบท ชาติความคึกคักของเมืองค้าเมืองชายเช่นในตัวอำเภอปากเซ แต่ถ้าเราก้าวเข้าไปในบ้านที่อยู่อาศัยของคนจำปาสัก เราก็จะพบข้าวของเครื่องใช้และสินค้าสมัยใหม่ต่างๆ ไม่แตกต่างจากบ้านเรือนในปากเซ ความแตกต่างเท่าที่พบขึ้นอยู่กับความแตกต่างทางชาติพันธุ์และโดยเฉพาะอย่างยิ่งความแตกต่างทางชนชั้นของผู้เป็นเจ้าของบ้านเรือนมากกว่า รายงานการสำรวจวัตถุทางวัฒนธรรมในครัวเรือนลาวบันทึกเอาไว้ตั้งแต่ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ค.ศ. 1975 ว่าครัวเรือนลาวในเขตเมืองรวมถึงครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีในเขตชนบทต่างใช้สินค้านำเข้าและสินค้าฟุ่มเฟือยจำนวนมาก ในขณะที่ครอบครัวชาวนายังไม่มีความสามารถจะเข้าถึงสินค้าเหล่านั้น (Orr 1967: 2, 33-4) หรือในปัจจุบัน เราอาจพบว่าบางครอบครัวที่เข้าบ้านอยู่ในเขตเทศบาลอำเภอปากเซไม่มีโทรทัศน์สักเครื่องเดียวในบ้าน ขณะที่บางครอบครัวในหมู่บ้านที่ยังไม่มีไฟฟ้าใช้ ในอำเภอจำปาสักสามารถรับชมโทรทัศน์ที่บ้านของตนผ่านเครื่องกำเนิดไฟฟ้าพลังงานแสงอาทิตย์ได้

จากการสำรวจครัวเรือนตัวอย่างในสองหมู่บ้านนอกเขตเทศบาลอำเภอจำปาสัก สิ่งที่พบเห็นได้ชัดเจนคือ บ้านเรือนที่อยู่อาศัยนั้นเป็นเหมือนรูปร่างของความฝันถึงชีวิตที่ดีของผู้เป็นเจ้าของ ซึ่งในทุกกรณีที่ทำการสำรวจ มิได้เสร็จสิ้นในช่วงการก่อสร้างครั้งเดียว หากมีการต่อเติม

ปรับเปลี่ยน และการเปลี่ยนแปลงนั้นก็จะกลายเป็นตัวหมายถึงช่วงเวลาสำคัญต่างๆ ในชีวิต รวมทั้งการเปลี่ยนผ่านของความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครัวเรือน (ดู Miller [ed.] 2001)

บ้านของสายตั้งอยู่ไม่ไกลจากตลาด สายไปทำงานในประเทศไทยอยู่หลายปีก่อนจะกลับมาแต่งงานกับสามีที่อยู่บ้านใกล้ๆ กัน ระหว่างที่สายไปทำงานเป็นพนักงานร้านอาหาร สายเก็บเงินส่งกลับมาให้ครอบครัวอยู่เป็นประจำ โดยผ่านบริการรับ-ส่งเงินของนายหน้าในตลาด ครอบครัวของสายได้นำเงินนั้นไปซื้อเครื่องใช้ไฟฟ้าได้แก่ตู้เย็นและโทรทัศน์ นอกจากนี้สายยังออกความคิดให้นำเงินไปซื้อปั้มน้ำมาติดเพื่อจะได้มีน้ำใช้อย่างพอเพียง สร้างห้องน้ำที่ถูกสุขลักษณะ และก่อบ่ออิฐบล็อกจากหินสำหรับเลี้ยงปลานิล ทั้งหมดนี้เป็นโครงการระยะยาวที่ค่อยๆ ททยอยทำตลอดช่วงเวลาที่เราใช้เวลาอยู่ที่เมืองไทย

ในอีกหมู่บ้านหนึ่ง พ่อเฒ่าเล่าถึงวันที่ตนลงเรือขนส่งจากปากเซมาลงหลังคาเรือนไม้หลังใหม่ที่ปลูกขึ้นทดแทนเรือนลักษณะกระดุกของพ่อ-แม่ภรรยา พ่อเฒ่าเล่าว่าเมื่อกว่า ?? ปีก่อนที่ตนตั้งเรือนหลังใหม่นี้ขึ้น สังกะสีเป็นวัสดุทันสมัยที่ใครๆ ก็อยากจะเอามาใช้เป็นหลังคาบ้าน ในวันที่เราพบกันนั้น ได้ทุนบ้านของพ่อเฒ่ายังเต็มไปด้วยกองเสาและแผ่นไม้ ที่พ่อเฒ่าสะสมเอาไว้ รอวันที่ออมเงินได้เพียงพอจะซื้อวัสดุเพิ่มเติมมาเปลี่ยนฝาบ้านใหม่ **ลูกชายคนเดียว** ของพ่อเฒ่าที่ไปทำงานอยู่ประเทศไทยไม่ได้ติดต่อมานานแล้ว แต่ครั้งสุดท้ายที่เขาฝากเงินมาให้ แม่เฒ่าเอาไปซื้อที่นอนและผ้าห่มนวม เตรียมไว้สำหรับเวลาลูกกลับมาเยี่ยมบ้าน ตกค่ำหากแม่เฒ่าอยากดูโทรทัศน์ก็จะเดินไปดูที่บ้านของน้องชาย หากแม่เฒ่าอยากได้อะไรจากปากเซก็จะฝากเงินไปกับเจ้าของรถโดยสารประจำหมู่บ้านที่เป็น “พี่น้อง” กัน ช้างบ้านนั้นก็ เป็น “พี่น้อง” เหมือนกัน เป็น **ป้า** ของแม่เฒ่าที่คอยให้ความช่วยเหลือกันมาตลอด

ไม่ไกลจากบ้านพ่อเฒ่า พ่อยิ้มหัวเราะน้อยๆ เมื่อผู้เขียนถามว่ามีบ้านหลังไหนบ้างที่นับเป็น “พี่น้อง” กับครอบครัวพ่อยิ้ม พ่อยิ้มว่านับไม่หมดหรอก ไปจนถึงหมู่บ้านนั้นแหละ “พี่น้อง” มากมายเหล่านี้จะมารวมตัวกันที่ใจกลางบ้านอันเป็นพื้นที่ของกิจกรรมรวมหมู่ตามแบบแผนบ้านเรือนลาวดั้งเดิม (Charpentier 1982: 52) ในปัจจุบันพื้นที่ดังกล่าวมักเป็นที่ตั้งของชุดโทรทัศน์ เครื่องเล่นวีซีดี คาราโอเกะ และที่จะขาดเสียไม่ได้คือลำโพงขนาดใหญ่พร้อมเครื่องขยายเสียง

นอกเหนือจากนี้ ยังมีครอบครัวในจำปาสักจำนวนไม่น้อยที่มีเครือญาติพี่น้องอาศัยอยู่ในต่างประเทศอย่างเช่น อเมริกา ออสเตรเลีย หรือฝรั่งเศส ซึ่งเริ่มนิยมเดินทางกลับมาเยี่ยมบ้านเกิดมากขึ้นในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา ผู้คนเหล่านี้เดินทางมาพร้อมกับของฝาก ที่พบบ่อยๆ ก็คือ เลื่อยยนต์ (ทีเชิร์ต) และเครื่องประดับสำหรับผู้หญิง หลายๆ คนมักฝากเงินทุนสนับสนุนให้พี่น้อง

นำไปซ่อมแซมบ้านให้สะอาดเรียบร้อย หรืออาจจะฝากเงินให้ลูกหลานไปซื้อสิ่งของที่อยากได้ เช่น **น้อย** และสามีที่ได้รับของขวัญจากย่าเป็นรถจักรยานยนต์ผลิตในประเทศจีนหนึ่งคัน โดยยามอบเงินดอลลาร์ให้ทั้งสองคนไปเลือกซื้อกันเอง

ในบางกรณี ญาติพี่น้องจะมีการรวมเงินกันเพื่อเป็นเจ้าภาพทำบุญในรูปแบบต่างๆ อย่างเช่น การสร้างหรือบูรณะประตูทางเข้าวัด การสร้างพระประธานในพระอุโบสถ การสร้างหรือบูรณะธาตุบรรจุกระดูกของบรรพบุรุษ หรืออย่างน้อยที่สุดก็เป็นการทำบุญบ้าน ซึ่งในบางโอกาสก็รวมถึงการจัดมหรสพสมโภชน์เป็นงานรื่นเริงในหมู่บ้านไปพร้อมๆ กัน

ไม่ว่าจะเป็นการปรับเปลี่ยนบ้าน การหาซื้อสินค้าสมัยใหม่เข้าบ้าน หรือแม้แต่การทำบุญ ข้าวของอุปกรณ์ส่วนมากล้วนเป็นสิ่งที่ต้อง “นำเข้า” จากที่อื่นแทบทั้งสิ้น กรณีของสายอาศัยซื้อเครื่องใช้ไฟฟ้าจากร้านในตลาดใกล้บ้าน แต่คนอื่นส่วนใหญ่มัก “นำเข้า” สินค้าจากปากเซ มีบางกรณีที่สมาชิกในครอบครัวหอบหิ้วเครื่องใช้ไฟฟ้าข้ามชายแดนมาด้วยตัวเอง แต่ก็มีค่อนข้างน้อยเพราะไม่มีใครอยากมีปัญหา ส่วนการนำเข้าสินค้าจากตลาดใหญ่ๆ ในปากเซ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตลาดดาวเรือง ก็เป็นตัวอย่างของกระบวนการบริโภคที่น่าสนใจ ในตลาดดาวเรืองนั้นมีร้านค้าจำนวนมากที่ขายสินค้าเหมือนกัน ผู้เขียนเคยถามเพื่อนที่ขายของอยู่ในตลาดว่าแล้วเราจะเลือกซื้อได้อย่างไร คำตอบที่ได้ก็คือส่วนใหญ่แล้วแต่ละร้านค้าจะมีลูกค้าประจำ และคนที่ไปซื้อสินค้าในตลาดเองส่วนใหญ่ก็พอใจที่จะซื้อสินค้าจากร้านที่คุ้นเคยกันมากกว่า บางครั้งอาจจะพบว่าเราซื้อสินค้าในราคาสูงกว่า แต่ร้านประจํานั้นมักยินดีให้ค่างชำระได้บางส่วน ทั้งในกรณีที่ผู้ซื้อสัมพันธ์กับลูกค้าประจำและการซื้อใจด้วยการให้ค่างชำระนั้น เห็นได้ชัดว่าไม่สามารถเกิดขึ้นได้ในสังคมที่ยึดระบบคุณค่าแตกต่างออกไป

ในส่วนของผู้ซื้อสินค้าเอง การ “นำเข้า” จากปากเซ (หรืออาจจะไกลกว่านั้น) ก็เป็นเรื่องที่ต้องอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมในระดับต่างๆ ญาติพี่น้องหรือกลุ่มเพื่อนมักจะส่งข่าวและชักชวนกันหากผู้ใดมีรถส่วนตัวจะเดินทางจากจำปาสักไปปากเซ เห็นได้ชัดว่าระยะทางและการเดินทางระหว่างอำเภอนี้มีตัวตนจับต้องได้ ซึ่งอาจตีออกเป็นราคาในกรณีของรถโดยสาร แต่ถูกแปรให้เป็นคุณค่าของความสัมพันธ์ที่เป็นนามธรรมในกรณีของเครือข่ายทางสังคม

เอกสารอ้างอิง

เอกสารภาษาลาว

คณะกรรมการแผนการและการลงทุน ศูนย์สถิติแห่งชาติ. ข้อมูลสถิติ 1975-2005. นครหลวง
เวียงจันทน์: วิสาหกิจโรงพิมพ์ศึกษา, 2005.

คณะโฆษณอบรมศูนย์กลางพรรค. *สปป/ลาว (30 ปี) 1975-2005*. นครหลวงเวียงจันทน์:
คณะโฆษณอบรมศูนย์กลางพรรค, 2005.

แผนกแถลงข่าว วัฒนธรรม แขวงจำปาสัก. *25 ปีแขวงจำปาสัก*. ปากเซ: ฟองสะสมศูนย์
รวมการพิมพ์, 2000.

แผนกการค้า แขวงจำปาสัก. *สรุปรายชื่อบรรดาบริษัทขาออก-ขาเข้า-บรรดาบริษัทที่
ขึ้นกับแขนงการต่างๆ, วิสาหกิจท่องเที่ยว, โรงแรม, บ้านพัก, วิสาหกิจโรงงาน
ปรุงแต่งไม้ และสาขาบริษัทต่างๆ ที่มาตั้งอยู่แขวงจำปาสัก (แต่ปี 1996 ถึงศก
ปี 2004-2005)*. เอกสารอัดสำเนา

เอกสารภาษาอังกฤษ

Appadurai, Arjun (ed.). *The Social Life of Things: commodities in cultural perspective*.
Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

Buchli 2002

_____. "General Introduction" in Victor Buchli (ed.), *Material Culture: critical
concepts in the social sciences*. London: Routledge, 2004, xxvii-xxxix.

Charpentier, Sophie. "The Lao House: Vientiane and Luang Prabang" in Izikowitz, Karl
G. and Per Sorensen (ed.), *The House in East and Southeast Asia:
anthropological and architectural aspects*. London: Curzon Press, 1982, 49-61.

Committee for Planning and Cooperation, National Statistical Centre. *The Household of
Lao PDR: social and economic indicators, Lao Expenditure and Consumption
Survey 2002/03 (LECS 3)*. Vientiane: National Statistical Centre, 2004.

Evans, Grant. *Lao Peasants under Socialism and Post-socialism*. Chiang Mai: Silkworms
Books, 1995 (originally published as *Lao Peasants under Socialism* in 1990
by Yale University Press).

- Gell, Alfred. *Art and Agency: towards an anthropological theory*. Oxford: Clarendon Press, 1998.
- Government of the Lao PDR and the United Nations. *Millenium Development Goals Progress Report Lao PDR*, January 2004.
- Guy, Patrick [ed.]. *Tresor du Laos*. Singapore: Association Culturelle des Routes de la Soie, 1997.
- Holbraad, M 2005 Expending multiplicity: money in Cuban Ifa cults. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 11: 231-254
- Keane, Webb. "Signs are not the Garb of Meaning: on the social analysis of material things" in Miller (ed.) *Materiality*. Durham and London: Duke University Press, 2005.
- Lao PDR (2003) "Poverty-focused agricultural development plan", Ministry of Agriculture and Forestry, Vientiane (draft, final, January). Unpublished report.
- Miller, Daniel. *Material Culture and Mass Consumption*. Oxford: Blackwell, 1987.
- _____. *Modernity: an ethnographic approach, dualism and mass consumption in Trinidad*. Oxford: Berg, 1994.
- Miller, Daniel (ed.). *Home Possessions: material culture behind closed doors*. Oxford: Berg, 2001.
- Munn, Nancy D. *The Fame of Gawa: a symbolic study of value transformation in a Massim (Papua New Guinea)*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Orr, Kenneth G. *Patterns of Consumption in the Lao Household: a preliminary presentation of data*. A working paper issued to USAID, May 18, 1967.
- Rigg, Jonathan. *Muddled Spaces, Juggled Lives: livelihoods, marketisation and the state in Laos*.
- Thomas, Nicholas. *Entangled Objects: exchange, material culture, and colonialism in the Pacific*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1991.
- Tilley, Christopher. "Ethnography and Material Culture" in Paul Atkinson et al (ed), *Handbook of Ethnography*. London: Sage Publications, 2001, 258-272.

- United Nations Development Programme (UNDP). *National Human Development Report, Lao PDR 2001: advancing rural development*. Vientiane: UNDP Lao PDR, 2001.
- Vatthana Pholsena. "The Changing Historiographies of Laos: a focus on the early period", *Journal of Southeast Asian Studies*. 35: 2 (June 2004), 235-259.
- Walker, Andrew. *The Legend of the Golden Boat: regulation, trade and traders in the borderlands of Laos, Thailand, China and Burma*. Honolulu: University of Hawaii Press, 1999.
- Weiner, Annette B. *Inalienable Possessions: the paradox of keeping-while-giving*. Berkeley: University of California Press, 1992.

Abstract

Title Consuming Sugar, Producing Sickness:
"Goodies" and Gifts in Modernizing Thai Culture

Author Leedom Lefferts

Abstract

Thailand, along with many developing nations, suffers from an epidemic of Type II Diabetes, called, in Thai, rook bao waan and, in English, "adult onset diabetes". Rook bao waan is a disease of modernization: it comes about as the result of a shift from a traditional, relatively wholesome corpus of foodstuffs to a diet rich in sugars and fats, often propagated by Western culture and images of success.

Consumption of these Western foods with their increased quantities of sugar is partly the result of aggressive advertising campaigns pushing sugar and sweet foods as signs of success, well-being, and modernity. Additionally, Thai governments have been interested in increasing sugar production and domestic consumption to provide income to poor farmers dependent on upland crops. However, Thai culture is also concerned with the consumption of sweet foods as signs of living a "good", more successful life.

Close observation of interactions between adults and children shows that sweet foods enter a child's diet early in life; constant gifts of small amounts of money – part of Thai culture's emphasis on gift giving to show benevolence, power, and merit – usually lead to the child's consumption of sweet "goodies". These monetary gifts, dependent on an increasing flow of cash in households, have led to a large increase in the numbers of village and urban neighborhood stores, thus providing opportunities to use these small gifts to buy "goodies". This paper proposes that these gifts, integral to the construction of Thai culture, and the ensuing consumption of "goodies", perceived as a practice of modern culture, are significant factors in the rising rate of this catastrophic disease.

Consuming Sugar, Producing “Culture”: Embodying Modernity in Thailand’s Contemporary Diets

Leedom Lefferts, Drew University and Smithsonian Institution

People consume culture and, as Jules Henry famously pointed out in the 1960’s (Henry 1963), culture can consume people. At the same time as people consume culture, they produce it: they produce – perpetuate and change – the practices of those who have gone before. Thus the people of today affect themselves and those who follow them. This “new” culture cannot be identical to its past; it must, by definition, be a variant of the culture that preceded and produced it. Ecologies change, rituals& meanings change, the people change, etc. Equally importantly, as people consume and produce culture, they produce their bodies in which they live and on which, of course, they depend for their existence.

Culture is material; culture is not only in our thoughts but, equally importantly, in our actions, especially our actions in and on the world around us. We take the world that is “out there” and we change it; we “culture”, “cultivate”, or “domesticate” it. The most immediate aspect of the world that people cultivate as they consume and produce culture is their own bodily makeup. We produce and consume – our bodies as we cultivate ourselves.

Much of our physical development we get from our parents and other close relatives; many of the enzymes used to digest food are acquired by new-born babies as they drink their mother’s milk and have other foods introduced to them. New-born human bodies are made to adapt to a wide range of organic and inorganic inputs which they embody and then use to survive in their new, neo-natal environment. Often, especially today with urbanization, divorce from agricultural environments, “modernization”, and culture change, many babies are not introduced to healthy diets that include the necessary enzymes and other material which can give them increased resistance to common local diseases and food problems.

Through culture – the ideas and beliefs that come down to us, along with our bodies and other material objects – we engage and remake ourselves and the world. This is especially true of those ideas and objects which might be said to be closest to us – what we eat and how we eat it.

This has been brought directly to my attention because of what I see happening to many of friends. In a Northeast Thai village I know well, many, perhaps most of the elderly people my age and even those that are substantially younger are seriously ill. They are infected by a disease that they didn't catch from anyone; they did not breathe someone else's germs, ate someone's bad food, or had sexual relations with someone who was diseased.

My friends in this Isan village, both men and women, are afflicted with a disease that comes from the times they live in; they are sick, seriously ill, and dying and they don't know why. Actually, they are dying of a disease resulting from following instructions given by people in authority, that came through media which are part of daily life throughout the Kingdom. People in authority, as they have constructed the new culture of developing Thailand, tout that to be modern, to dress certain ways, to walk and talk certain ways, to become educated and participate in the full pleasures of urban life, including relaxing, enjoying food, drinking, driving, etc., are what my friends should be and are entitled to do.

But, these ways are now found to lead to problems. People now talk about the increased sexuality of the teenagers, about how teen behavior is much more licentious than before. People talk about how marriage partners come from far away, after young men and women have met and done who-knows-what in Bangkok, Pattaya, Phuket, or some other place where elders have little control over decisions concerning selection of a suitable partner. These places and these new people, who used to live "far" away, have become much closer and people travel to and meet these new people without much consideration or worry.

But, the most insidious aspect of all of these changes – where people go, what new people they meet, what they do – is that my friends whom I have known for decades

are becoming ill and dying in the strangest ways. They know they haven't done anything wrong, they have just lived life as best they knew how, and they are still being struck down by its consequences.

In other words, as my friends have done their best to become model citizens in the Kingdom of Thailand, they have also sickened and become hurt by the experience. They don't want to say it, but they know they expected better by following the urges of government and media to become modern. Instead, they have their feet, legs, fingers, and arms amputated; they lose their vision, and, for some of them, especially the men, they are warned they can no longer do that which is most manly, drink with their buddies.

Many items – both ideas and objects – have changed in the lives of my friends, but one thing has changed to which we have not given adequate recognition, that is, what and how people eat. In Thailand what we eat says much about who we are. Whether I eat boiled *khaaw chao* or steamed *khaaw nieo*, whether I put *nam plaa* on my food or leave it plain, whether I put hot peppers, *prik*, in my *nam plaa* or not, whether I eat *plaaaraa* or, the same thing by a different name, *plaadaek*, or not, and what I call it, assigns me to certain categories of Thai existence. Each of these foods carries a weight of meaning that can be more significant than the impact of the nutrition it carries.

However, in addition to discrimination based on more or less “traditional foods”, a major incremental shift in Thai food in general has occurred over the past several decades. Thai food has become sweeter. Sweet food is thought of as the food of modernity; *kanompang* is what (Thai think) people from developed nations eat as a matter of course; they eat *pang* which is *kanom*, a goodie, a sweet.¹ Thai media and Thai culture depict people who eat *kanom* as people who live the modern life, “the good life”, the way Thai should live.

¹ Pattana's recent (2005) deconstruction of “*Farang* as Siamese Occidentalism” is appropriate as a reference here.

This paper asks – what if modern food is not good food, but actually quite bad? What if sweetness in food is unhealthful? What if a major portion of the population of this Kingdom ought not to be eating “the better food”?

Anthropologists know that food is culture; food carries meanings as well as energy. They also know that foods are “culture-bound”, that is, the meanings as well as, sometimes, the nutrition, that people in one culture read into and obtain from a food may not be transferred to another culture. Those Westerners who eat *kanompang* may not consider that they are eating a “goodie”; they just eat that which, to them, is as basic as rice. In other words, they could be eating rice just as well as bread. If there is sweetness in bread, a *farang* may not recognize it. Moreover, their bodies may be adapted to it, a case of culture involving both ideas and physical make-up.

Other people, in other places, taste the sweetness of bread and they read into it that these people must be better off because they eat such sweet food. However, these “other” people’s bodies may not be adapted to eating this sweetness in such quantities; their bodies may be better adapted to eating and getting useful energy from other important foods, such as fish, rice, and vegetables.

Cultures thus not only convey beliefs and mental ideas, but also, to paraphrase Tylor, the founder of anthropology, cultures involve physiological adaptations which “people have or acquire as members of social groups”. These physiological adaptations are the products not only of individual developmental patterns, but also of the course of history of the parents, grandparents, and previous generations that became accustomed to living with certain constraints and opportunities.

Sidney Mintz, a well-known US anthropologist, has documented the course of sweetness and sugar in Western cultures (Mintz 1985). He shows that the current sweet diet that holds in England and the United States is the product of the careful manipulation of people’s beliefs, bodies, and social organization over the past 300 to 400 years.

However, Mintz does not investigate the impact of this diet on the long-term health of its populations. It could be expected that the rapid, indeed, cataclysmic import

of such a restricted and unbalanced diet had major implications for the cultures which initiated this change, over 300-500 years of adaptation, and possibly major catastrophic implications on the populations of other cultures in which the change would be more rapid.

This paper proposes that this is the situation for much of the world today, including many populations in the so-called “developed” world which are currently subjected to this extreme food.

This paper proceeds by summarizing Mintz’s case for seeing that food laced with sugar as an extreme diet, leading to cultural, social organizational, and biological changes among the initial cultures which adopted it. The paper then proposes that the rapid expansion of this diet into the developing world poses acute short-term problems of adaptation, not only in terms of social organization and meaning, but also and most importantly in terms of the bodies of the people who are subjected to this diet. This can be especially an issue for an “outer-directed” culture such as Thailand’s, oriented to take advantage of subtle changes in the flow of power and prestige among world cultures. Finally, the paper proposes that the costs, both medically as well as in terms of labor force participation and social organizationally, of disregarding this change in diet are too much for countries such as Thailand to ignore. The result of such a discussion is to propose that people in charge – government, media, thought, and action – take special action to reaffirm the foods which are indigenous to their culture, to which their own bodies as well as those of millions of people who look up to them, are adapted.

The development of sugar:

In *Sweetness and Power* Prof. Sidney Mintz documented the evolution of Western, especially English and US, diets from a dependence on grains to dependence on sugar, sucrose.² He shows that a conjunction of English expansion into the tropics, especially

² Mintz notes that the evolution of a sugar based diet in the West represented the first time a major civilization had divorced itself from a dependence on grains. As diets continue to change around the world, emulating the Western model, this shift continues to play out.

the Caribbean; opportunities afforded by cheap labor, especially slavery; and the development of home populations removed from agricultural contexts, especially devoted to routine work in factories, resulted in the initiation of a nascent industrial revolution in sugar production and consumption. Mintz shows that early sugar plantations were capitalized industrial enterprises, mobilizing significant amounts of wealth to produce a single crop. These crops were moved to market on capitalized ships, the product to be sold to poor people in need of quick energy, removed from an agricultural context and with women – wives and mothers – also involved in employment keeping them from spending time cooking and feeding their families.

Mintz deploys what statistics he can find to show that, over the period of a century, consumption of sugar in the British Isles more than quadrupled, from 4 to 18 pounds/capita/year (Mintz 1985:67).

1700-1709 – 4 lbs/capita/year

1720-1729 – 8 lbs

1780-1789 – 12 lbs

1800-1809 – 18 lbs

By the 1890's the average was "just below 90 pounds per person per year." As early as 1854 he quotes one source as writing, "The allowance for servants is from $\frac{3}{4}$ lb. to 1 lb per week, . . . 50 lbs, per year, at least, is not too much for grown persons. By 1873 it was higher than that and "in 1901 the per-capita figure for the first time rose above 90 pounds" (Mintz 1985:143).³

³ For comparison, it is estimated that, "On average Americans eat or drink 5 pounds of sugar a month (2005), drastically higher than 10 years ago due to the fact that sugar is in many foods under many different names" (Wikipedia). Five lbs/month converts to 60 pounds per capita per year or approx. 25 kilograms/capita/year. It is estimated that Thai eat 35 kilograms of sugar/year/capita while the population of Brazil eats 54 kgs/year/capita.

Mintz shows that this expansion of sugar in the diet was accompanied by the development of a set of non-caloric, bitter beverages, the stimulants coffee, tea, and chocolate (cocoa). This “sea-change” in English diets involved the substitution of imported foodstuffs, produced by capitalized enterprises, for basic foodstuffs that had been primarily produced domestically. The expansion involved a major shift in the orientation of the British population’s involvement in their food, from growing what they ate to making them part of an emerging world commercial system. This evolution was the product of the alliance of English commercial enterprises with English political leadership. Tying the English diet to world commerce tied the English political system to the world, involving English political involvement with the vagaries of global politics. This system we call economic colonialism, regardless of whether or not the colonized regime was under the political aegis of the English crown.

The acquisition of these new drinks also involved specific adaptations on the part of the people taking them: “the combination of a non-alcoholic, bitter, calorie-empty stimulant, heated and in liquid form, with a calorie-rich and intensely sweet substance came to mean a whole new assemblage of beverages” (Mintz 1985:109). Additionally this new assemblage of drinks conveyed a new assemblage of rituals (occasions, everyday events) of consumption, which, in turn, begat new assemblages of meanings.

Regarding health, Mintz makes the point that these beverages were “well suited to the needs of people whose caloric intake may actually have been declining during the 18th century (1700’s), and for whom a hot, sweet beverage must have seemed especially welcome given their diet and England’s weather . . .” (Mintz 1985:110).

However, Mintz pays little attention to the physiological dimensions of this change in diet. He notes that the shift to these drinks with “empty” calories was accompanied by a shift to bread and treacle, or jam, equally empty of substance. This became the daily diet, especially of young children. All of this articulated with the intensive employment of women and young children in factories, during which mothers did not have time to prepare nutritious foods and women and children, in general, did

not have time to eat them (Mintz 1985:126-131). Severe malnutrition would obviously be a result of this regimen and is known to have occurred.

But this diet resulted in longer term consequences, the expansion of a disease which had been relatively unknown, adult-onset diabetes. In England this was known as “sweet urine” and older people, especially, could be distinguished by this smell (not least because of the lack of public toilets in urban contexts). While statistics are unavailable, it is clear that adult-onset diabetes was rampant in 19th and early 20th century urban England and the U. S. As at present, causes of death would have been noted as something other than diabetes, the diseases we know today that often accompany and are exacerbated by diabetes, such as heart and circulatory problems, general weakening of the immune system, tuberculosis, etc.

What has not generally been remarked upon is the impact of selective pressures on the population. There has been talk of the “thrifty” gene, that populations living on normal, diversified diets would be subjected to periodic bouts of periods of famine. It is theorized that these populations had a genetic makeup that would permit people to store fat in times of plenty and shed it in times of famine.

I wish to propose a different model of disease. As adult-onset diabetes worked its way through the primarily industrialized Caucasian populations of England and the United States, those people who were more successful in passing their genes on – that is, who had children who themselves survived to reproductive age and had children who survived – had increased resistance to diabetic conditions.

A dependence on the consumption of sugar and the consequent eruption of adult-onset diabetes thus had a chance to work itself through the population of England and the United States over a period of several centuries, certainly for at least 400 years, from the late 18th Century until the early 20th Century. The selective pressures on this population would have been intense, affecting adults who would be subjected to diabetes and their children, who would have had environments conducive to survival and future reproduction or not. It is quite reasonable to expect that genetic mechanisms

which made these populations less susceptible to adult-onset diabetes and its complications would be favored.

It is also clear that, in many locations, early death was a “fact of life”. Demography classifies pre- and early-modern urban environments – especially pre- and early-modern European and American cities – as “population sinks”. Most of the people who entered urban life died early deaths. Not the least of these would be deaths from malnutrition in its many forms. Living on sugar, tea, bread, and jam would not have been conducive to living long enough to raise children to the age of reproduction. Living a long life would have been fraught with problems, not the least of which would have been a noticeable reduction in fitness due to diabetes and its complications. However, it is notable that the connection between sugar and disease that we now denote by diabetes was not discovered until recently and did not become a prominent aspect of medical care until it began to affect significant percentages of the populations of developed and developing nations.

Consuming sugar, consuming “modernity”, consuming bodies:

The Kingdom of Siam and its subsequent polity, the Kingdom of Thailand, have aggressively followed modernity’s path. The elites of Siam and Thailand, in Ayutthaya, Rattanakosin, and their descendant, Krungthep Mahanakorn, have engaged for centuries in leveraging their privileged access to the outside world to define and mediate the flow of outside goods and ideas to the people in the hinterlands of these cities. These acts of leverage have often been surrounded by references to “modernity”: those goods and ideas that have been mediated through these elites from the outside and thus are perceived as qualitatively better than those practices and goods classified as indigenous. Moreover, by arriving through the mediation of these elites, these things from the outside reinforce elite power. International modernity is

intimately incorporated into the domestic exercise of power and is integral in defining and reinforcing it.⁴

On several fronts I am struck by the degree to which sweetness and sugar are seen as integral to both urban and rural diets in the Kingdom of Thailand. Sugar comes to the Thai consumer in many forms, from sweetened condensed milk (one of the first ways by which cow's milk appeared on the Thai scene) to the now pervasive carbonated beverages, to sugar on every table, to sugar incorporated into traditional Thai foods. I have been most impressed with the incorporation of refined sugar into "traditional" foods, such as *kuitio* (noodle soups) and *som tham*. Indeed, one of the definitions of *som tham*, which, by its name, connotes the Thai version, in contrast to *tham makhung*, the Lao version, is the former's inclusion of sugar, dried shrimp, and peanuts.

But behind this incorporation of sugar into foods I am impressed with the way this is seen as the way foods ought to be today. Modernity means sweetness; this defines the "correct" Thai life.

In the history of "taste", ideology and biology come together. Something that we ingest, that we bodily incorporate, defines the status of the person we are or strive to be. Of all of the senses, "taste" seems to incorporate the greatest metaphorical expanse. We tend not to denote our status by our senses of vision, touch, or smell, for instance, to the same degree the sense of taste defines who we are. It is interesting that the metaphorical extension of "taste" occurs not only in English and other Indo-European languages, but also in Thai. *Rotsaniyom* means to be interested in taste, both in food and in status, *rotsaniyom sung* means to be interested in "high taste" (So 1987).

Pierre Bourdieu (1984) contributes to understanding this metaphor as he employs "taste" to equate social distinction with the fundamental senses employed in eating. Codifying the use of cultural items to ratify class distinctions, Bourdieu observes, "Upper-class propriety . . . treats *taste* as one of the surest signs of true nobility and

⁴ Of course, we must recognize that Thailand is a complex nation with many countervailing practices. However, it seems that, in terms of media and social organization/government, at least with respect to sugar and its allied products, this characterization proves adequate to explain what we see.

cannot conceive of referring *taste* to anything other than itself” (emphasis added). This usage appears unavailable for other senses. Even though we “smell”, “touch”, “hear”, and “see” difference, it is uniquely through *taste* – associated with food – that we denote established social distinctions and strive to change the statuses that are ascribed to us by others and that we ascribe to ourselves (Lefferts 2005).

How sweet Thai food has become – this in a regime of taste in which bitter, sour, astringency, and other flavors are named and have been carefully cultivated – is a mark of the conversion of Thai concepts of self to a particular model of “modernity”.⁵

The development of the Thai “sweet tooth” goes hand-in-hand with the deployment under government auspices of the cultivation of sugar cane, using sugar mills as a major mechanism for providing income to farmers of upland crops.

A major online source (Food Market Exchange from FAO sources) for sugar gives the following history of Thai sugar production:

Sugar production in Thailand was first established during the Sukhothai era (A.D. 1257-1350). Production was gradually expanded and finally shifted to a commercial scale. During 1930-1935, total sugar production in Thailand was merely 40,000 tons per year, and about 25,000 tons of sugar was imported from Java, Indonesia. A new era began in 1937, when the first modern sugar mill, with a milling capacity of 800 tons of cane per day, was launched. Since then, sugar production has increased as a consequence of growth, development, and technology. During 1998-2001, the average export of Thai sugar to foreign markets was about 2 million tons. Sugar exports in 2001 were 2.2 million tons, compared with 1.4, 2 and 2.3 million tons in 1998, 1999 and 2000, respectively. Exports during 1960-1974 were less than 500,000 tons, and the industry managed to export over one million tons for the first time

⁵ This is not to say that almost all of the world's foods are not becoming sweeter; the insistent demand of advertising, as well as conceit, seems to be to push towards more sweetness.

in 1976. Nowadays, there are approximately 107,000 small holders growing sugarcane in Thailand

Thai production of sugar cane is governed by access to two markets: domestic and export. The government has operated for over 20 years under the same law [Thai Cane & Sugar Act, BE 2527 (AD 1984) Article 73], which mandates that domestic sugar be sold at a fixed price. Until the 1997 financial collapse, because of the relatively high value of the baht the export price of sugar was below the set domestic price. However, after 1997 when the baht declined in value, the export price of sugar rose while domestically sold rice declined in (relative) value. The government stipulates that rice mills must sell 30,000-40,000 tons of sugar domestically; however, because of increased remuneration available from exported sugar, it seems (Ponnarong and Nicely 2006) that the Thai Government has trouble enforcing the requirement for domestic sales. Moreover, it also appears that some of the sugar that is meant for the domestic market is exported illegally (as well as legally) to the neighboring nations of Laos, Cambodia, and Burma, where production is insufficient to meet needs.

It is interesting to read a US Government report that “(Thai s)ugar production remains greater than domestic consumption, which is only around 2 million tons annually” (Ponnarong and Nicely 2006). It appears that the USG wishes that Thai eat more sugar (even though, as noted earlier, Thai already eat more sugar per capita than does the US) (Parenthetically, remember also that the biomass of the average Thai is less than the average US; the impact of this greater sugar production on Thai metabolic systems must be more pronounced than on American metabolic systems⁶).

⁶ Less we think that the current US Government administration is only out to subvert the Thai physique, we should remember that the current administration officially adopted a stance against the UN WHO, which had suggested that no more than 10% of a person’s caloric intake be of sugar. The Secretary for the US Department of Health has said that up to 25% of total calories may be from sugar without adverse impact on health. Commentators note that the US sugar industry is a major contributor to Bush administration election campaigns and the State of Florida, one of the two

Because the Thai Government has normally set the price of Thai sugar relatively high compared to the global market price, it appears that the U. S. Government alleges that Thai eat less sugar than they otherwise could. “This has helped make Thailand the number three world exporter of sugar” (Ponnarong and Nicely 2006).

However, it is through the sugar mills that Thai Government support is given to upland crop farmers, in terms of payments for crops. The mandated basic minimum guaranteed price to the farmer has recently been raised to 800 baat/ton (roughly \$20/metric ton – MT). However, because of international demand it is reported that market prices have recently surged to 1,100 – 1,200 baat/ton (roughly \$28-30/MT).

This discussion of the close relationship between government, sugar mill, and farmer/producer replicates Mintz’s point concerning the historically close relationship in English history between sugar and power. It is foolish to think that what Thai (or anyone else) eat(s) is solely a product of what they (and we) desire to eat. Sugar is made available to us and, indeed, pushed on us in numerous ways, in part, as a way for the government to provide support to upland crop farmers, who might be much poorer than they are if such support were not available. Thus, sugar’s role in government may be partly a way to bind farmers to it, as it guarantees prices for sugar cane, at the same time as it provides for their welfare.

At the same time, the government uses sugar to bring in foreign exchange. Thailand is one of the world’s few nations importing no sugar; this characteristic is shared with the world’s major sugar exporting nation, Brazil, which also has the world’s largest sugar consumption per capita, as well as by The Philippines, Turkey, and the Dominican Republic. Thus, domestic sugar production has become a valuable way by which the Thai government is able to bring funds into the economy without having to spend much for them, thus further increasing its power.

Because I am not privy to the relation between farmers and mills I am unable to discuss this aspect of Thai sugar production. However, as with sugar cane cultivation

biggest sugar cane producing states, is also the state in which Jeb Bush, younger brother of George Bush, is governor (Margolis 2004).

everywhere, there is a dependence on relatively cheap labor for field processing. I have interviewed Isan laborers who have been rounded up by contractors to go to “Muang Kan” (Kanchanaburi) to work in sugar cane fields. This is arduous, back-breaking work, but, if there is no other way to get money, one engages in this migrant labor.

Thai sugar production employs a complex organization, with branches that reach into government, industry, international and domestic finance, households, workers’ lives, and everyone’s stomach and body. I wish I could say more about the close relationship between sugar consumption and government policies. However, it seems reasonable to propose that the Government, in encouraging sugar consumption among the domestic population, pursued a wise course in order to push increased benefits to poor upland farmers. As one example, I seem to remember that Coca Cola and other carbonated beverages were prohibited from bottling diet drinks, such as Diet Coke, for some years after they appeared elsewhere. I wish it were possible to document that the urge for Diet Coke was instigated by a desire to decrease the amount of sugar consumed by the population; however, I fear that the reasons I heard revolved around the idea of modernity: that Diet Coke was available elsewhere, why couldn’t it be gotten here?

The explosion of sweetened foods, especially carbonated beverages and coffee, are seen as a normal part of “modernization”. This is what it means to be a part of the “modern” world. However, as witness the food and beverages available during Break, they are served with a Thai flair. In other words, Thai politeness is wrapped around “modern”, sweetened foods, fostered by Thai principles of elite food and “modern” life.

But sweetened foods are not only imported. Domestic foods have also become increasingly sweet. How many years ago did sugar begin to be included in *kuitio*? I can’t imagine that it was an original part of this dish, but sugar appears along with other condiments as part of *khruang* and is liberally added by almost everyone. One has to specifically ask that sugar not be added to *som tham* or *tham makhung*.

Indeed, in some respects, the Thai trajectory to sweetened foods seems to parallel that in the United States and England. Noted Harvard University economist

David Cutler and his associates did an exhaustive study of obesity and its determinants. They show that the number of calories consumed in the US has risen by an amount equal to the less time women spend in the kitchen preparing food; all other determinants, such as exercise, rise in income, etc., remain stable. They “also reject a theory of obesity that the increased numbers of women at work have increased the demand for eating out – and for eating less healthy food. . . . increased female labor force participation does not appear linked to rising obesity” (Cutler, Glaeser, and Shapiro 2003:104).

Cutler “propose(s) a new theory of increased obesity based on reductions in the time cost of food, which in turn has allowed more frequent food consumption of greater variety and, thus, led to higher weights” (Cutler, Glaeser, and Shapiro 2003:104). In other words, women spend less time preparing food because of the rise of mass preparation to supply food, such as frozen and packaged foods, and technologies that allow for it to be quickly served, including microwaves, etc. They document that “food preparation and clean-up times for both working and non-working women in the United States fell by about 50 percent” (Cutler, Glaeser, and Shapiro 2003:106). They explain that food preparation and clean-up are fixed costs of food. As these costs shifted from women to factories and technology, they expect that “most of the increase in calories (would) come from increased variety of foods and frequency of food consumption, rather than more food during each meal” (Cutler, Glaeser, and Shapiro 2003:107). Thus, snacking and less focused “sit-down” meals are the result of this change, leading to increased consumption overall and snacking on non-nutritious, packaged foods.

Sugar and Diabetes in Thailand:

How is it possible that Thai eat, on average, 35 kilograms of sugar every year?

The more important question is, as a population shifts to the culture of sugar, how does it consume the population?

The consumption of sugar does not result in the single, simple consequence of empty caloric intake. Nor does the consumption of sugar simply result in getting money

to poor upland farmers and the owners of sugar factories. There are other implications, especially in terms of the increased incidence of a potent, difficult to treat disease, diabetes Type II or adult-onset diabetes.

In 2003 the results of “The International Collaborative Study of Cardiovascular Disease in Asia” study in Thailand were published in *Diabetes Care* (Wichai, et al. 2003). This comprehensive study of representatively selected districts in Bangkok and in a province in each region came to the conclusion that approximately 10% , 2.4 million people, of the Thai population over age 35 suffered from adult onset diabetes, ½ of whom had been diagnosed, the other ½ not diagnosed. An additional 5.4% of this adult population, 1.4 million people, was diagnosed with impaired fasting glucose, a precursor to adult on-set diabetes (Wichai et al 2003:2760).

The report asked patients who had been diagnosed with diabetes about their treatment. 85% said that they had been advised to modify their diet, 79% said they had been advised to exercise more, and 64% said they had been advised to lose weight. 82% were using glucose-lowering drugs, although insulin was used by only approximately 3%. 31% of patients reported that doctors had told them that diabetes had affected their eyes and 11% said that doctors had told them their kidneys were affected (Wichai et al 2003:2761). The report did not state what the doctors had said specifically regarding diet modification, more exercise, and losing weight.

I have asked village members what they had been told to do by doctors and they reported that the doctors had suggested they stop eating *khaaw nieo*, sticky rice. Men also reported that they had been told to stop drinking and smoking. My friends reported that doctors made no mention of cutting back on sugar consumption in the form of carbonated beverages, less sugar in *kuitio*, and *som tham*, etc. No mention had been made of losing weight or more exercise, although, since this is a rural village, regular exercise and slimness is a matter of course, except among the sedentary aged. I have also asked if doctors had made any suggestions regarding diet, exercise, or weight for family members generally and was told that had not occurred.

The report confirms that the incidence of drinking and smoking decreases as people (the report does not differentiate between men and women on this question) age and are diagnosed with diabetes. It is interesting that the incidence of these two factors decreases even among “newly diagnosed” people, that is, those whose illness was diagnosed by the survey, not previously by doctors. Perhaps we have here examples of people, especially men who are more likely to drink and smoke, self-diagnosing themselves and adopting strategies of self-medication.

The report concludes by noting that “The estimated prevalence of diabetes and impaired fasting glucose . . . are analogous with those of industrialized Western populations such as the U. S. and Australia. The rise to Western levels in Thailand and other newly industrialized countries of the Asia-Pacific region appears to be largely attributable to changes in socio-demographic factors, in particular the greater age of the population, the increased proportion living in an urban environment, and mounting levels of obesity” (Wichai et al. 2003:2761). However, later, the authors note “levels of obesity (found in the Thai study), defined according to current WHO guidelines, were relatively low” (Wichai et al. 2003:2762).

The report ends by stating, “InterASIA (this research project across several Asian nations) clearly demonstrated that the Thai health system could routinely provide the majority of known diabetic individuals with behavioral advice, hypoglycemic therapy, and blood pressure-lowering therapy . . .” It proposes that “increasing the proportion of diabetes that is diagnosed, perhaps through opportunistic screening of high-risk individuals might be an appropriate and relatively low-cost means of addressing the growing diabetes-related disease burden in Thailand” (Wichai et al. 2003:2762).

Other reports, however, in *TIME* Magazine (Zabriskie 2002) and *The New York Times* (Santora 2006), note that the incidence of diabetes in Asian nations and among Asian-Americans is of a different nature than Western diabetes. It affects Asian populations earlier than those in the West (African and Caucasian groups), is not related to the typical Western syndrome of obesity, and seems more pervasive. Moreover, the obesity that occurs is closely correlated with diabetes. In other words, can the Thai

medical system treat all the diabetics who will come to them? What will be the cost? Can the Thai system of social security, built on household care of the infirm and aged, take care of massive numbers of young people who are crippled by a disease that is, as *TIME* wrote, a “silent killer”?

I would interject here a note of caution concerning the comparison of data from a wholly “Asian” nation, such as Thailand, with a multi-ethnic, multi-racial nation, such as the United States. The incidence of diabetes in the U. S. is very different between “Caucasian” populations, especially those from northern and western Europe, and African-American and Asian-American populations. In part it is this difference which caused *The New York Times*, in its series of front-page articles on diabetes, to highlight diabetes among African-American and Asian-American populations. While I don’t have specific data, perhaps it would be reasonable to say that diabetes among Asian-American populations is more similar to those of the “newly developing” nations, such as Thailand and Malaysia, than is that of the Caucasian population. The incidence of obesity and diabetes among the young in Asian-American and poor Caucasian populations is of great concern in the United States. And, in large measure, this can be attributed to what many members of these populations eat and drink: carbonated beverages for breakfast, lunch, and dinner and in-between snacks and fat-loaded, processed food.

One economist, Bill Weiss, analyzed the situation in the U. S. as “When the Forces of Industry Conflict with the Public Health” (Weiss 2005). He shows that half of “the fat-industrial complex” is designed to keep Americans fat; the other half is designed to provide ways to treat this fatness without solving it. One reporter wrote, quoting Weiss’s and others’ data and using his obese self as an example, “Why America Has to be Fat” (Rosenwald 2006). The U. S. has developed an economy that has grown obese on consumption and then we consume more in order to treat the problem.

Where to turn?

TIME quotes Professor Sunthorn Tandhanand, president of the Diabetes Association of Thailand saying, "Let's face it, our government is already trying to make ends meet, and there are a lot of more-serious diseases out there that need more-immediate attention" (Zabriskie 2002).

Because of the linkages between sugar, foreign exchange, industry, upland farmers, and government, it would be difficult for any Thai administration to change the national position on sugar. Indeed, it may be said that, in Thailand, one-half of the diabetes-industrial complex is well-developed; what remains is that calculations of the costs of the other half be determined and extrapolated.

As long as much of the cost of the "treatment" side of the diabetes-industrial complex is seen as an individual problem treated medically, the costs will be assumed by the Thai Ministry of Public Health and multitudes of households. However, those costs will ramify into lost wages, lower incomes, decreased agricultural production, etc., etc.

The question becomes, is it necessary that Thailand continue to emphasize its modernity through its obsession with sweetness? Is it possible for Thailand to become (I hesitate to name it) "post-modern" and post-consumptive. Regardless of the U. S. Administration's wishes that Thai consume more sugar, is it possible that a return to more traditional Thai diets, in which sweetness played a supporting role, not a role that overwhelmed others, can be instituted?

While walking around Bangkok last year, I noticed a snack-food stand on the grounds of Chulalongkorn University. Sporting a green logo and type-face, "Duay Klaw" pronounces itself as "Raan Khon Thai . . . Phua Chaaw Thai", a Thai store for Thai people. Let's look at what it sells: First, we see an ice-cream freezer, decorated by Spider-Man, sponsored by Nestle. The other ice-cream freezer is sponsored by Wall, a Unilever subsidiary. As we get closer we note that the store sells nothing that isn't prepackaged or produced beforehand: Nescafe ice coffee, ice tea, and *olien* drinks; carbonated beverages, such as Marinda and certainly Coke or Pepsi (in the cooler behind the sales woman); in food, Lay's, Paprika, and other potato and crunchy chips;

Green Nut, Taro, and other objects; Clorets and other breath mints; and, finally, the ever-popular Mama instant noodles.

Where does this food come from? In the first place, even if Thai own the franchises to the manufacture of this stuff, the rights it are non-Thai and some percentage of the profits leave the Kingdom. In the second place, this stuff was initially produced for the tastes of non-Thai, it is part of a food technology that originated in the extraordinarily bland and fatty Western European diet and exported to Japan. In other words, this is not Thai food; these are snacks which evolved out of a different technology of food production in a very different food environment. Thirdly, this is not Thai because it physiologically hurts Thai, just as it physiologically hurts some ethnic groups in the U. S.

How can this be termed “A Thai store for Thai people”? It can only be seen as Thai by subsuming this food under a rubric of modernity harmful to the bodies of Thai as well as, over the long run, harmful to the Thai Kingdom. Thank you.

References Cited

Bourdieu, Pierre

1984 *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*, trans. R. Nice. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press

Cutler, David M., E. L. Glaeser, and J. M. Shapiro

2003 Why Have Americans become More Obese? *Journal of Economic Perspectives* 17(3):93-118

Food Market Exchange

2000-2003 Sugar in Thailand.

http://www.foodmarketexchange.com/datacenter/product/sugar/detail/dc_pi_sugar_01_01.htm

Henry, Jules

1963 *Culture Against Man*. New York: Random House

Lefferts, Leedom

2005 Sticky Rice, Fermented Fish, and the Course of a Kingdom: The Politics of Food in Northeast Thailand. *Asian Studies Review* 27:247-258

Margolis, Eric

2004 Sugar and Politics (column)

http://www.ericmargolis.com/archives/2004/01/sugar_and_politics.php

Mintz, Sidney

1985 *Sweetness and Power: The Place of Sugar in Modern History*. New York: Viking Penguin

Pattana Kitiarsa

2005 *Farang* as Siamese Occidentalism. Working Paper Series No. 49, Asian Research Institute, National University of Singapore

Ponnarong Prasertsri and Russ Nicely

2006 Thailand, Sugar, Sugar Shortage Situation 2006. US Government, USDA Foreign Agricultural Service, Global Agriculture Information Network (GAIN) Report TH6011

Rosenwald, Michael S.

2006 Why America Has to be Fat: A Side Effect of Economic Expansion Shows Up in Front. The Washington Post, 22 January, pg. F01

Santora, Marc

2006 East meets West, Adding Pounds and Peril. New York Times,
<http://www.nytimes.com/2006/01/12/nyregion/nyregionspecial5/12diabetes.html?ex=1294722000&en=06550664aeb92c11&ei=5090&partner=rssuserland&emc=rss>

So Sethaputra

1987 New Model Thai-English Dictionary, 2 vols. Bangkok: Thai Watana Panich Press

Weis, William

2005 When the Forces of Industry Conflict with the Public Health: The Case of Obesity. Paper presented at Allied Academies International Conference, Memphis, Tennessee, 13-16 April. Abstract in Proceedings, Academy of Health Care Management 2(1):9.

Wichai Aeplankorn, R. P. Stolk, B. Neal, Paibul S., Virasakdi C., Sayan C., M. Woodward

2003 The Prevalence and management of Diabetes in Thai Adults: the International Collaborative Study of Cardiovascular Disease in Asia. *Diabetes Care* 26(10):2758-2763.

Wikipedia

2006 Sugar. <http://en.wikipedia.org/wiki/Sugar>

Zabriskie, Phil

2002 Silent Killer: Diabetes is Becoming an Asian Epidemic and Its Victims are Younger Than Ever. *Time Asia* 160(22), accessed on Internet <http://www.time.com/time/asia/magazine/article/0,13673,501021209-395420,00.html>

บทคัดย่อ

ชื่อบทความ “ความเป็นเด็ก” และ “ประสบการณ์การรับรู้รส”: บริโภคนิยม การสร้างทางสังคม
กับน้ำอัดลมและขนมเด็ก

ชื่อผู้เขียน วราภรณ์ บุญแก้ววรรณ

สาระสำคัญ

งานชิ้นนี้ศึกษาว่าน้ำอัดลมและขนมเด็กกับประสบการณ์การรับรู้รส (sensory experience) ในเด็ก โดยอาศัยข้อมูลการวิจัยภาคสนามจากชุมชนชนบทแห่งหนึ่งในจังหวัดนครศรีธรรมราช บทความนี้แสดงให้เห็นว่าผัสสะและประสบการณ์การรับรู้รสของเด็กนั้น เกิดขึ้นและดำรงอยู่ควบคู่กับ “ความเป็นเด็ก” ในฐานะสิ่งสร้างทางสังคม สังคมไทยสมัยใหม่ได้สร้าง “ความเป็นเด็ก” ผ่านวาทกรรมในสื่อ ระบบการศึกษาและผ่านสินค้าอุปโภคบริโภคต่าง ๆ ที่ทำให้เด็กเป็นเสมือนผู้มีอำนาจและเป็นอิสระจากกฎเกณฑ์ทางจารีต โลกของเด็กที่ถูกสร้างให้เป็นโลกแห่งจินตนาการ ความสนุกสนาน การผจญภัย และความหอมหวานของวัยอันไร้เดียงสา นั่น เป็นพื้นที่ที่ถูกทำให้เหมาะกับการเป็นตลาดของน้ำอัดลมและขนมหวานต่าง ๆ ที่ถูกสร้างไว้เพื่อบ่มเรอเด็ก ๆ รสหวานของน้ำอัดลมและรสชาติของขนมเด็กจึงไม่ใช่ปรากฏการณ์ธรรมชาติของปมรับรู้รสที่สัมผัสกับน้ำอัดลมและขนมเท่านั้น แต่เป็นประสบการณ์ที่ถูกบ่มและปรุงแต่งขึ้นในโลกแห่งความเป็นเด็กที่ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมสร้างขึ้น “ความเป็นเด็ก” และ “ประสบการณ์การรับรู้รส” ในเด็กจึงเป็นการสร้างคู่ขนานในทางสังคมที่ไม่สามารถเข้าใจกระบวนการหนึ่งแยกขาดจากอีกอันหนึ่งได้

คำหลัก ประสบการณ์การรับรู้รส น้ำอัดลมและขนมเด็ก ความเป็นเด็ก การสร้างทางสังคม บริโภคนิยม

Title “Childhood” and “Sensory Experience”: Consumerism, Social Construction, Soft Drink and Children’s Snacks

Abstract

This study examines children’s snacks and sensory experience in childhood using data from fieldwork in a rural community in Nakornsridhammaraj Province. It argues that senses and sensory experiences among children existed and persisted in association with “childhood” as a socially constructed state of being. Modern Thai society created “childhood” through discourses in public media, educational system, and consumer goods, making children as autonomous and relatively free from traditional authority. Children world was constructed as a world of imagination, fun, adventure, and the sweetness of the age of innocence. At the same time, it transformed “childhood” into a space of indulgence suitable for the consumption of soft drink and sweet. Sweetness and taste in children’s sensory experience was therefore not a physio-natural process of taste buds. Rather, the sense perception of sweet was formed and maintained in the world of children cautiously created by the industrialist-capitalist regime. “Childhood” and “sensory experience” in children was a coupling social construction, which could not be separately understood.

Keyword Sensory Experience, Soft Drink and Children’s Snacks, Childhood, Social Construction, Consumerism

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ ทพญ.วราภรณ์ บุญแก้ววรรณ

ตำแหน่งทางวิชาการ -

หน่วยงานที่สังกัด งานทันตกรรม กลุ่มงานบริการทางการแพทย์

รพ.ชนอม อ.ชนอม จ. นครศรีธรรมราช โทร. 075-529507

อีเมล nnwara@yahoo.com

การศึกษา

-ทันตแพทยศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (2541)

- ศึกษาในระดับปริญญาเอกสาขาสังคมศาสตร์การแพทย์และสาธารณสุข คณะ
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล (2544-ปัจจุบัน)

ผลงานทางวิชาการที่สำคัญ

-ไม่เคยมีผลงานทางวิชาการ

ประเด็นความสนใจ

มานุษยวิทยาการแพทย์กับสุขภาพช่องปาก, ความหวานและทันตสุขภาพ, สุขภาพเด็ก,
วัฒนธรรมท้องถิ่นเกี่ยวกับช่องปาก

**“ความเป็นเด็ก” และ “ประสบการณ์การรับรส”:
บริโภคนิยม การสร้างทางสังคม กับน้ำอัดลมและขนมเด็ก**

วราภรณ์ บุญแก้ววรรณ

บทนำ

กรี้ง.....เสียงออดดังเป็นสัญญาณบอกให้เด็กๆ ทุกคนหยุดกิจกรรมต่างๆ ของตัวเองเข้าสู่ระบอบวินัยของโรงเรียน ตั้งแต่การเข้าแถวหน้าเสาธงเคารพธงชาติ และเข้าชั้นเรียน จนกระทั่งเวลาพักรับประทานอาหารกลางวัน ตอนสิบโมงสำหรับเด็กอนุบาล สิบเอ็ดโมงครึ่งสำหรับเด็กประถม และเที่ยงตรงสำหรับเด็กมัธยม ช่วงเวลาพักนี้เองที่จะได้ยินเสียงเจี๊วจ้าวราวกับนกกระจอกแต่กรังก็ไม่ปานเพราะนกจำนวนมากมาต่างก็กระพือปีกบินมุ่งตรงไปที่แหล่งอาหาร ทั้งเสียงคุ้ยเขี่ยแซ่ซ้องไม่ได้ศัพท์ของเด็กๆ และเสียงดังของรองเท้ากระทบพื้นปูนที่ไม่ได้มีการควบคุมจังหวะ ที่พุ่งตรงไปยังโรงอาหาร ซึ่งมีของกินมากมายให้เด็กๆ เลือกซื้อ ได้แก่ ผลไม้ ข้าวเหนียวหมูทอด ลูกชิ้น ขนมขบเคี้ยวต่างๆ มากมาย ขนมปังแครกเกอร์ โดนัท ป๊อปอาย ไอศกรีม เครื่องดื่ม มีทั้งนมสด น้ำอัดลม(น้ำเขียว น้ำแดง น้ำส้ม สไปรท์ เป๊ปซี่) ชาเย็น น้ำผลไม้บรรจุเสร็จ เด็กบางคนนั่งกินในโรงอาหาร มีทีวีเปิดให้ดูซึ่งเป็นการชวนให้ความรู้เรื่องศัพท์ภาษาอังกฤษ เด็กบางคนก็เดินกิน บ้างก็ไปกินที่ม้าหิน บ้างก็ไปกินที่สนามเด็กเล่น กินขนมไปพลางเล่นไปพลาง เล่นไล่จับ เล่นเตยกระโดดยาง หมากเก็บ และฟุตบอล จนเมื่อมีเสียงสัญญาณออดดังอีกครั้งเด็กจึงผลจากการกิน การเล่น เข้าช่วงสัปดาห์แห่งการเรียนรู้อีกครั้ง จนกระทั่งสัญญาณออดเลิกเรียน อิศราภาพของเด็กๆ จึงเกิดขึ้น คราวนี้ยิ่งกว่าผั่งแตกรังอีก เด็กๆ จะส่งเสียงคุ้ยเขี่ย แซ่ซ้องกันบ้าง นัดแนะเล่นกัน ไปเที่ยวกัน คนที่เป็นเวรทำความสะอาดก็ต้องรับผิดชอบหน้าที่ให้เสร็จ ก่อนกลับบ้านทางโรงเรียนก็มีบริการขายขนมต่างๆ รวมทั้งเครื่องดื่มจำพวกน้ำอัดลมและอื่นๆ เด็กๆ ทั้งรุ่นใหญ่รุ่นเล็กก็ซื้อกินกัน ... หหมดไปอีกหนึ่งวันสำหรับชีวิตของเด็กๆ ที่โรงเรียน

ที่นี่เป็นโรงเรียนแห่งแรกและเป็นโรงเรียนเอกชนแห่งเดียวของหมู่บ้าน สร้างขึ้นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2499 บ้ายโรงเรียนขนาดใหญ่ทำด้วยหินอ่อน ฐานด้านล่างเป็นปูนและปูด้วยหญ้าที่ได้รับการตัดแต่งจนเรียบเสมือนปูด้วยพรมสีเขียวขจี ถนนทางเข้าโรงเรียนเป็นหินเกร็ดละเอียด ซ้ายมือต้นปาล์มใหญ่สูงตระหง่านเรียงเป็นแถวเป็นแนว มีรั้วกั้นเพียงข้างเดียวคือด้านข้างที่ติดกับบ้านคนนอกนั้นติดกับท้องทุ่งนา ภายในอาณาบริเวณกว้างใหญ่ ตึกอาคารเรียน 4 หลัง สร้างเป็นแนวยาวกันสองด้านๆ ละสองหลัง พื้นอาคาร

ไปด้วยคอนกรีตเพื่ออำนวยความสะดวกทำความสะอาด บริเวณตรงกลางซึ่งจัดเป็นศูนย์กลางหรือเทียบได้กับกองอำนาจการ คือ อาคารธุรการ เห็นได้ชัดจากด้านหน้าเมื่อเข้าประตูโรงเรียน สะดวกกับที่ผู้มาติดต่อจากภายนอกและบุคลากรในโรงเรียน ที่สำคัญเป็นเหมือนปราการด่านแรกที่สามารถตรวจตราผู้ที่แวะเวียนเข้ามาในโรงเรียน ด้านหลังเป็นพื้นที่ว่างปลูกไม้ดอกไม้ประดับ เช่น ปาล์ม สาวน้อยประแป้ง สน ชบา เป็นแนวรั้วระยะห่างเท่าๆ กัน และมีโต๊ะเก้าอี้ม้าหินอ่อน วางใต้ต้นไม้ให้เด็กๆ นั่งเล่นพักผ่อน ถัดมาจึงเป็นสระว่ายน้ำที่มีรั้วรอบขอบชิด โรงอาหารอยู่ระหว่างอาคารเรียนของเด็กอนุบาล มีโต๊ะเก้าอี้วางเป็นแนวยาว สำหรับเด็กๆ นั่งรับประทานอาหาร ทั้งยังใช้เป็นอาคารอเนกประสงค์ ในการประชุม จัดงานเลี้ยง ถัดจากโรงอาหารไปทางด้านหลัง เป็นสนามเด็กเล่น มีเครื่องเล่นสีฟ้าอันวางบนพื้นหญ้าช่วยรองรับการเกิดอุบัติเหตุหกล้มของเด็กๆ ตามหลักวิชาการ ทางเดินต่างๆ จะถมด้วยทรายและหินละเอียดสีขาว ดูสะอาดตา ไม่มีเศษขยะ หรือเศษใบไม้ใบหญ้าเกลื่อนกลาดในบริเวณโรงเรียน ตามอาคารจะมีถังขยะสำหรับให้เด็กๆ ทิ้งขยะให้เป็นที่เป็นทาง

เนื่องจากโรงเรียนเป็นสถาบันการศึกษาแห่งหนึ่งที่ทำให้ความรู้แก่เด็กอย่างเป็นทางการและเป็นการกำลังสำคัญของรัฐในการสร้างมาตรฐานการดูแลเด็ก(Lareau 2003) โดยมีจุดมุ่งหมายพื้นฐานของการศึกษา ก็คือ ช่วยให้เด็กเติบโตไปในทางที่สังคมต้องการ ทุกสถาบันการศึกษามีหน้าที่เบื้องต้นพื้นฐาน คือ ทำให้เด็ก(รวมทั้งพวกผู้ใหญ่ด้วย) เข้าใจเงื่อนไขต่างๆ และการใช้อำนาจในการควบคุมจัดระเบียบวินัย(Noddings 2002)

ทัศนะดังกล่าวมีรากฐานความคิดมาจาก หลุยส์ อัลธุสแซร์ ที่อธิบายว่า โรงเรียนเป็นกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐอันหนึ่ง ซึ่งทำหน้าที่โดยใช้อุดมการณ์เป็นหลัก และใช้ความรุนแรง เป็นรอง ทั้งนี้การศึกษาเป็นตัวสำคัญที่สุดที่กระฎุมพีนำมาใช้แทน “ศาสนา” ที่ในสังคมดั้งเดิมนั้นถือเป็นกลไกทางอุดมการณ์ที่สำคัญที่สุด นอกจากทำหน้าที่ทางด้านศาสนาแล้ว ยังมีด้านอื่นๆ อีก ได้แก่ การศึกษา การสื่อสารและวัฒนธรรม ฉะนั้นการต่อสู้ทางอุดมการณ์ตั้งแต่ศตวรรษที่16-18 จึงเริ่มต้นด้วยยุคปฏิรูปศาสนา(คริสต์) บางคนอาจเสริมเพิ่มเพื่อให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นว่า กลไกคู่ขนานใหม่คือ “โรงเรียน-ครอบครัว” เข้ามาแทนที่ “วัด-ครอบครัว” ที่น่าสังเกตอีกทั้งนำทั้งอย่างมากของความเป็นโรงเรียน ก็คือ ไม่มีกลไกของรัฐอันไหนที่สามารถบังคับเด็กทุกคนให้นั่งฟังนิ่งๆ อยู่ได้เป็นเวลาวันละ 7-8 ชั่วโมง อาทิตย์ละ5-6 วัน ได้ต่อเนื่องกันเป็นเวลาหลายๆ ปี เหมือนดังเช่นที่การหล่อหลอมเด็กในระบบทุนนิยมนี้(กาญจนา 2529)

โรงเรียนแยกเด็กๆ จากทุกชนชั้นในสังคมออกจากแควดวงของพ่อแม่ และทำการอบรมบ่มเพาะเด็กๆ ไม่ว่าจะด้วยวิธีการสอนแบบใหม่หรือแบบเก่าก็ตามเป็นเวลาหลายปี ช่วงเวลาเหล่านั้นที่เด็กๆ อยู่ในโรงเรียน เป็นช่วงระยะของชีวิตเด็กที่อ่อนแอที่สุด เด็กๆ ได้รับการขัดเกลาทั้งจากโรงเรียนและครอบครัว ให้เรียนรู้ว่าจะต้องดำเนินชีวิตไปอย่างไรและจะต้องถูกหล่อหลอมไปด้วยอุดมการณ์หลักของสังคมทั้งโดยวิธีการทางอ้อม(ผ่านทางการเรียนภาษา การคำนวณ ประวัติศาสตร์ และวรรณคดี) หรือแบบโดยตรง เช่น ผ่านทางการเรียนศีลธรรม หน้าที่พลเมือง ปรัชญา เป็นต้น เด็กแต่ละกลุ่มจะถูกอัดฉีดเข้าไปอยู่ตามหน่วยงานต่างๆ ของสังคม และได้รับการหล่อหลอมอุดมการณ์ที่เหมาะสมกับบทบาทที่ตนจะต้องไปแสดงในสังคม จากการฝึกฝนเรียนรู้แบบวิถีของการดำเนินชีวิตนี้เป็นทางผ่านให้เด็กๆ ได้เรียนรู้อุดมการณ์หลักของชนชั้นปกครอง ซึ่งเท่ากับเป็นการผลิตแบบระบบทุนนิยม อันหมายถึงความสัมพันธ์ที่ผู้ถูกขูดรีดมีต่อกันและกัน บรรดากฎเกณฑ์ที่ทำหน้าที่เหล่านี้ถูกปิดซ่อนเร้นเอาไว้อย่างดีด้วยอุดมการณ์สากลอันหนึ่งที่สังคมกระฎุมพีพยายามสร้างให้คนมีภาพพจน์ต่อโรงเรียน นั่นคือ “โรงเรียนเป็นสถานที่ที่เป็นกลาง ปราศจากอุดมการณ์ใดๆ” (นับตั้งแต่โรงเรียนได้แยกตัวออกมาจากวัดและดำเนินการโดยฆราวาส) (กาญจนา 2529)

นี่คือชีวิตของเด็กๆ ในโรงเรียน จะมีการควบคุมวินัยให้เด็กทุกคนยินยอมปฏิบัติตามกฎเกณฑ์เหมือนกันหมด ตั้งแต่การแต่งกาย การเคารพต่อเวลาและสถานที่ ทำให้เด็กๆ ไร้อำนาจแห่งการต่อรองและไร้อิสระเสรี ต่างจากชีวิตประจำวันของเด็กๆ ที่บ้าน ดังคำบรรยายของสมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์(2538)ที่ว่า โรงเรียนได้ตอกย้ำความแปลกแยกของเด็กๆ จากโลกใบอื่น เข้ามาจุดแยกสมาชิกครอบครัวเป็นส่วนๆ เป็นเสี่ยงๆ โดยเด็กๆ ถูกจัดสรรให้เข้าไปในระบบเวลาและกฎเกณฑ์ของพื้นที่อย่างเคร่งครัด กล่าวคือ มีการแบ่งเวลาเรียน เวลาทานอาหาร เวลาเล่น และแบ่งพื้นที่อย่างชัดเจน เรียนในห้องเรียน เล่นในสนามกีฬาหรือสนามเด็กเล่น ทานอาหารในโรงอาหาร ถ้าหากมีการละเมิดกฎเกณฑ์ดังกล่าว ผู้ละเมิดจะถูกลงโทษ เด็กจะมาวิ่งเล่นในห้องเรียนขณะครูสอนไม่ได้ เด็กถูกแยกออกจากครอบครัวให้เข้าร่วมกิจกรรมกับกลุ่มคนวัยเดียวกันที่มาจากหลากหลายครอบครัวและพื้นเพวัฒนธรรม มาอยู่ภายใต้ระบบกฎเกณฑ์เดียวกัน ณ. สถานที่แห่งหนึ่งๆ ในขณะที่พ่อแม่ต้องรับภาระทางเศรษฐกิจด้วยการทำงาน (สมรักษ์ 2538)

เราจะเห็นกรงเหล็กของโรงเรียนที่ควบคุมวินัยเด็กๆ อย่างแข็งแรง ที่บางคนอาจเปรียบได้กับคุุที่คุมขังนักโทษ ตั้งแต่การแต่งกาย กิจกรรมต่างๆ ที่กำหนดให้เด็กๆ ปฏิบัติภายในเวลาและพื้นที่ที่กำหนด บทลงโทษตั้งแต่การว่ากล่าวตักเตือนจนกระทั่งการทำโทษทางร่างกาย แต่ในความแข็งแกร่งของกฎระเบียบกลับมีความหละหลวมใหญ่ที่หลุดรอดจากการควบคุมกำกับของ

กฎระเบียบได้อย่างน่าประหลาด โรงเรียนได้เปิดโอกาสให้เด็กๆ กระทำในสิ่งที่เป็นโทษอย่างยิ่งต่อสุขภาพโดยไม่สนใจใยดีที่จะเข้าไปควบคุมกำกับ คือ การปล่อยให้เด็กๆ สามารถซื้อหาและกินขนมและน้ำอัดลม ได้อย่างอิสระ

ทำไมในโรงเรียนซึ่งควบคุมกวดขันแทบทุกเรื่องของเด็กจึงยอมให้มีการบริโภคน้ำตาล ในรูปแบบของขนมต่างๆและน้ำหวานจำพวกน้ำอัดลม ทั้งๆที่การบริโภคเหล่านี้ก่อให้เกิดปัญหาทางสุขภาพอย่างที่เราคุ้นกันไป ไม่ว่าจะเป็นโรคเบาหวาน ฟันผุ ความดันโลหิต ทำไมโรงเรียนจึงเพิกเฉยและงดเว้นการควบคุมในเรื่องนี้ในขณะที่กลับเข้มงวดกับเรื่องอื่นๆ อย่างเคร่งครัด และทำไมเด็กๆ จึงชอบกินขนมและน้ำอัดลม

บทความนี้ต้องการทำความเข้าใจการบริโภคน้ำอัดลมและขนมเด็ก ซึ่งกลายเป็นปัญหาที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสุขภาพของเด็กทั้งในระยะสั้นและระยะยาว โดยฉันต้องการแสดงให้เห็นว่าสาเหตุที่ทำให้เกิดการเพิกเฉยและละเว้นการควบคุมกำกับการบริโภคขนมเด็กและน้ำอัดลมในโรงเรียนนั้น เกิดจากการที่สังคมได้สร้างสิ่งที่เรียกว่า โลกของเด็กขึ้น โดยโลกของเด็กนี้เป็นความจริงทางสังคมที่ก่อประกอบจาก วาทกรรม แบบแผนปฏิบัติ ตลอดจนปฏิสัมพันธ์ของผู้คนในสังคม โลกของเด็กที่ถูกสร้างจนเป็นที่ยอมรับของส่วนต่างๆในสังคม และภายในโลกของเด็กมีกฎเกณฑ์บางประการที่ผู้คนไม่ต้องการละเมิด

เพื่อที่จะนำไปสู่ข้อสรุปดังกล่าว การนำเสนอบทความนี้แบ่งเป็น 3 ส่วน ส่วนแรก กล่าวถึงโลกของเด็ก โดยจะชี้ให้เห็นว่า โลกของเด็กเป็นความจริงทางสังคม ที่ถูกสถาปนาขึ้นด้วยกระบวนการทางสังคมวัฒนธรรม ส่วนที่สอง เป็นความเหมาะสมเจาะลงตัวระหว่างโลกของเด็กกับน้ำอัดลมและขนมเด็ก และส่วนที่สาม เกี่ยวกับผัสสะและประสบการณ์การรับรส

โลกของเด็ก: มุมมองทางทฤษฎี

สำหรับคนไทยทั่วไปในชีวิตประจำวัน เราเรียกเด็ก หมายถึง ไม่ใช่ผู้ใหญ่ ได้แก่ เด็กในครรภ์ เด็กแรกเกิด เด็กทารก เด็กปฐมวัย เด็กวัยรุ่น เด็กนักเรียน เด็กหญิง เด็กชาย ...

ยากที่จะตอบคำถามว่า เด็กคืออะไร ความเป็นเด็กคืออะไร ถ้าไม่กล่าวถึงภาพลักษณ์ของเด็กและความเป็นเด็กที่มักอ้างอิงกับเรื่องขนาด(size)และการเล่น(play) ในวิชาสังคมวิทยาว่าด้วยเรื่องของเด็กและความเป็นเด็ก (James1998 cited in James &James 2004)

ตามทัศนะของ Allison James และ Adrian L. James(2004) “เด็ก(the child)” เป็นนามเอกพจน์ ที่ใช้เป็นภาพตัวแทนทั้งหมดของเด็กๆ เป็นการจัดประเภท life course มักใช้ในการพรรณนามากกว่าการวิเคราะห์ เช่น เด็กคนนี้เป็นลูกของฉัน บ่งบอกความเป็นเครือญาติ ที่เป็น

เอกภาพ สามารถอ้างอิงได้ทั่วไป ส่วนคำว่า "เด็กๆ (children)" คือ กลุ่มทางสังคม เป็นการจัดประเภทประชาชน และ"ความเป็นเด็ก"คือ พื้นที่/ที่ตั้งแห่งโครงสร้างที่ครอบครองโดยเด็ก

เนื่องจาก "เด็ก" เป็นส่วนหนึ่งของการจัดประเภท life course ซึ่ง life course ก็คือแต่ละขั้นตอนของชีวิตที่มีการเปลี่ยนแปลงต่อเนื่องอย่างไม่มีวันหยุด เพราะเป็นการสร้างขึ้นมาทางสังคม (social construction) ที่modelแรกเริ่มสร้างขึ้นมาจากการเรียนรู้และปลูกฝังกันมา การนิยาม life course มีได้แตกต่างกันมาตามแต่ละสังคม อาจให้ความหมายตามพัฒนาการทางด้านชีววิทยา ด้านจิตวิทยา อายุตามลำดับเวลา และสังคมวิทยา ซึ่งในทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาได้ให้นิยาม life course ที่ลุ่มลึก(Hockey & James 2003; Hunt 2005)

อายุก็เช่นกันไม่ใช่ปรากฏการณ์ทางชีววิทยา แต่เป็นการจัดแบ่งประเภททางสังคม ซึ่งเป็นการสร้างขึ้นด้วยวิธีการต่าง ๆ นานาและหลากหลายแต่ละวัฒนธรรม อีกทั้งแตกต่างกันไปตามประวัติศาสตร์ (Buckingham, 1993 cited in Davies 1997; Hunt 2005) เช่น ในศตวรรษที่ 7 ผู้ที่มีอายุ 10 ปี เป็นอายุที่ถูกต้องตามกฎหมายของความรับผิดชอบที่จัดว่าเป็นผู้ใหญ่(Crawford 1991 cited in Derevenski 2000) แต่สำหรับการจัดกลุ่มปัจจุบัน เด็กทารก นับอายุตั้งแต่แรกเกิดถึง 1.5 -2 ปี วัยเด็กตอนต้น อายุ 2-6 ปี วัยเด็กตอนกลางและตอนปลาย อายุ 6-11ปี (Santrock 1997) ซึ่งตรงกับ WHO ที่จัดเด็กว่ามีอายุแรกเกิดถึงสิบเอ็ดปี

Lillehammer (1989) ได้นิยาม "โลกของเด็ก (the world of children)" ว่าประกอบด้วยประสบการณ์และความสัมพันธ์ของความเป็นเด็กที่มีความรู้สึกนึกคิดตลอดจนการกระทำในพื้นที่ที่หลากหลาย ซึ่งเด็กๆ มักมีการเคลื่อนไหวอย่างกระตือรือร้น(active) โดยมีการปรับตัวและสร้างสรรค์การเรียนรู้ ทำความเข้าใจโลก และการจัดการ ทั้งนี้มีการเชื่อมโยงการพัฒนาทางชีววิทยาและทางวัฒนธรรมของเด็กๆ

ในโลกใบนี้มีเด็กๆมากมายที่แตกต่างกัน อีกทั้งประสบการณ์และอุดมคติของความเป็นเด็กก็มีความหลากหลาย (Derevenski 2000) และเนื่องจากโลกของเด็ก ที่ประกอบด้วยพื้นฐาน

¹ มีสิ่งที่เป็นเกร็ดเล็กน้อยแต่ไม่อาจมองข้าม ซึ่งผู้วิจัยสังเกตพบจากการทบทวนวรรณกรรม ก็คือ คำว่า "โลก..." ถูกนำมากล่าวและใช้กันอย่างมาก อาทิเช่น โลกของสินค้า โลกของวัตถุ โลกของการบริโภค เฉพาะในบทความของ Kwass เรื่อง " Ordering the world of goods" มีการใช้ถึง 15 คำ และผู้วิจัยอ่านพบจากที่อื่นๆ อีกรวมเป็น 55 คำ

โดยส่วนใหญ่ก็ไม่ได้ใช้เป็นแนวคิดเหมือนโลกของเด็ก แต่คำว่าโลก ตามที่ผู้วิจัยคิดตรึกตรองเอาเองนั้น ย่อมหมายถึง ความยิ่งใหญ่ของสิ่งนั้นและความสัมพันธ์ของสิ่งนั้นต่อสิ่งอื่นๆ

เบื้องต้นที่สำคัญ คือ ประสบการณ์และความสัมพันธ์ของความเป็นเด็ก โดยที่แนวคิดความเป็นเด็ก เป็นการประกอบสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม (Prout 2000; James & James 2004) ดังนั้น ความเป็นเด็กจึงมีความหลากหลายแตกต่างกันไป

แนวคิดความเป็นเด็ก(concept of childhood) สามารถสรุปได้สองแง่มุม กล่าวคือ

หนึ่ง มุมมองจากชีววิทยา ความเป็นเด็ก คือขั้นตอนหนึ่งของช่วงชีวิตของคนทุกคนใน ทุกๆของโลก ซึ่งจะมีพัฒนาการทางด้านสรีระวิทยาและจิตวิทยา ทำให้เด็กมีความสามารถและ ทักษะบางอย่าง(James&James2004)

การนิยามความเป็นเด็ก ทางด้านชีววิทยานี้ ถือว่าเป็นการจัดประเภทที่ทำให้ดูเป็นไปตาม ธรรมชาติ(naturalised) และลดทอนสิ่งต่างๆให้เป็นสากล(universal) ยิ่งกว่านั้นเมื่อพิจารณา พัฒนาการ(development) เป็นหลัก เด็กๆ ก็เป็นเพียง incomplete and not fully formed (= so as to lacking sub-adult) (Ginn & Arber 1995; James et al. 1998 cited in Derevenski 2000)

ซึ่งการนิยามทางชีววิทยาผ่านปรากฏการณ์พัฒนาการที่เป็นสากลนี้ จะขาดเนื้อหาความแตกต่าง ทางสังคมและวัฒนธรรม ที่เป็นบริบทของการสร้างความเป็นเด็ก (Derevenski 2000)

สอง มุมมองทางสังคมวิทยา ความเป็นเด็กไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เป็น ปรากฏการณ์ทางสังคม(social phenomenon) มีพื้นฐานจากการประกอบสร้างขึ้น ไม่ว่าจะเป็น ทางสังคม วัฒนธรรมและการเมือง การนิยามจึงมีความหลากหลายและเปลี่ยนแปลงตามบริบท สังคมวัฒนธรรม ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

วาทกรรมเกี่ยวกับเด็ก(Discourse on children) มี 4 บริบทใหญ่ๆด้วยกัน

1. Socialization/enculturation studies เน้นกระบวนการที่เด็กเรียนรู้จะเป็นมนุษย์โดยผ่าน internalization ทางวัฒนธรรม เช่น การเรียนภาษา ... และรวมถึงการเลี้ยงดูเด็ก

จากความหมายในพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พศ. 2542 โลก (นาม) หมายถึง 1.แผ่นดิน โดยปริยายหมายถึง หมู่มนุษย์ เช่น ให้โลกนิยม 2. ส่วนหนึ่งแห่งสกลจักรวาล เช่น มนุษย์โลก เทวโลก 3. ดาวเคราะห์ดวงหนึ่งขนาดใหญ่อันดับห้าในระบบสุริยะ เป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย

ส่วนในดิกชันนารีภาษาอังกฤษ The American Heritage dictionary; third edition (1994)ได้ให้ความหมายที่ครอบคลุมนอกเหนือจากของไทย ได้แก่ the public, a realm or domain, a sphere of human activity or interest, a particular way of life, secular life and its concerns, and a large amount

2. Studies of historical constructions of childhood as a particular life phase เน้นการให้ความหมายระยะที่เป็นทารกและวัยเด็กของการพัฒนาทางสรีร-จิตวิทยาทั่วไป เช่น การตีความทางวัฒนธรรมต่อภาวะพึ่งพิงทางชีววิทยา ว่าเป็น ความบริสุทธิ์(purity) และไร้เดียงสา(innocence)
3. Studies of sociopolitical construction of children เน้น preconceived mold ตั้งแต่การเกิดของเด็กจนกระทั่งมีชีวิตดำรงอยู่ เช่น การให้คุณค่ากับเด็ก ในด้านความต้องการของเด็ก อาทิ จำนวน ความเป็นหญิงชาย และบทบาท
4. Studies of children as social actors, subjects with social agency เน้นกลยุทธ์ในการต่อรอง การตีความ และการปรับตัว เช่น การสร้างโลกทางสังคมของเด็กเอง

วาทกรรมหนึ่งถึงสาม มีสมมติฐานว่าเด็กเป็นpassive object และกระทำตามสังคมผู้ใหญ่ ส่วนอันสุดท้ายเด็กจะมีลักษณะ active (Wee 1995 cited in James & James 2004; Jenks 1996; Prout 2000)

Alison James (1992) (Howson 2004) วิจัยประสบการณ์ของเด็กเพื่อค้นหา ผลลัพธ์ของภาพลักษณ์และแนวคิดความเป็นเด็ก จากการพูดคุยซักถามกับเด็กๆซึ่งถือว่าการตีความจากมุมมองของเด็ก (researched the experience of children in order to explore the impact of images and concept of childhood) และได้เสนอข้อค้นพบ 3 ประการ

1. การเจริญเติบโต เป็นสิ่งที่เด็กๆคุยกันเกี่ยวกับตัวพวกเขาเองและตระหนักถึงความสำคัญ และเด็กๆจะวัด & เปรียบเทียบ ขนาดรูปร่างและอายุ กับผู้ใหญ่และเด็กคนอื่นๆ อีกทั้งให้ความหมาย ต่อ size-degree of autonomy
2. ภาพลักษณ์ของความเป็นเด็กที่เด่นมากที่สุด คือ ช่วงเวลาแห่งความอิสระ แต่ในทางปฏิบัติ เด็กอยู่ภายใต้การบังคับและจัดระเบียบ(ควบคุม) จากประสบการณ์ของเด็กๆ จะได้รับการปกป้องและควบคุมผ่านกาะและทะเลาะ
3. ความเป็นเด็ก คือการจัดลำดับตำแหน่งแห่งที่ และโลกของเด็กเป็นโลกที่ถูกติด/ยึดโยงด้วยเวลาของผู้ใหญ่(childhood is temporally ordered and the world of child is bounded by adults time)

จากการให้นิยามและคำอธิบาย แนวคิดความเป็นเด็กเปลี่ยนแปลงไปตามประวัติศาสตร์ และสังคมวัฒนธรรม ตัวอย่างเช่น สังคมฝรั่งเศสในยุคดั้งเดิม(premodern) เด็กไม่ได้ถูกแบ่งแยกภาพความเป็นตัวแทนของเด็ก คือ ผู้ใหญ่ที่ย่อส่วนลงมามาก(miniature adult) ซึ่งมีความ

ตั้งใจ ความรัก ความปรารถนา และความชั่วร้ายของคนตัวใหญ่ ส่วนยุคสมัยใหม่(modern) มองว่าเด็ก ไร้เดียงสา มีความเสี่ยง อารมณ์ไม่สมบูรณ์เต็มที่ และอยู่ในภาวะพึ่งพิง นับตั้งแต่หลังศตวรรษที่ 17 เด็กจึงได้รับการดูแลอย่างสุดขีด ด้วย concept of coddling และในศตวรรษที่ 18 เน้นที่อนามัยเด็กและสุขภาพทางกาย ส่วนปลายศตวรรษที่ 19 เกิดการสร้างแนวคิดที่ว่า infancy as medical specialization เน้นความเชี่ยวชาญเฉพาะทางทั้งการแพทย์และวิชาการอื่นๆ (Aries1962)

นอกจากแต่ละสังคมวัฒนธรรมที่มองความเป็นเด็กแตกต่างกัน ในแง่ของศาสนา แต่ละศาสนาก็มีมุมมองต่อเด็กต่างกัน ในที่นี้ขอยกตัวอย่างศาสนาพุทธ คริสต์ และอิสลาม ซึ่งเป็นศาสนาที่คนส่วนใหญ่นับถือ

ทัศนะของพุทธศาสนา เด็กถูกจำกัดด้วยปฐมวัย การพัฒนาชีวิตด้วยหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนายังไม่ถึงระดับที่เป็นไปได้ในขั้นสูงสุด แม้แต่การยอมรับเหตุผล กติกาและเงื่อนไขของสังคมก็ยังไม่พร้อมเต็มที่ โดยธรรมชาติของเด็กแล้วถือว่าเป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่ยังไม่มีความรับผิดชอบในตัวเอง ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า เด็กก็คือ บุคคลที่ผู้เกี่ยวข้องจะต้องเอาใจใส่ให้การศึกษาอบรมเป็นกรณีพิเศษ โดยเฉพาะในเรื่องการพัฒนาจิตหรือพัฒนาอารมณ์ เพราะธรรมชาติจิตของเด็กนั้นบริสุทธิ์ ความเป็นเด็กไม่ได้ถูกจำกัดด้วยวัย แต่ด้วยคุณภาพแห่งชีวิตที่พัฒนาได้ หรือพัฒนาไม่ได้เท่านั้น เมื่อมองให้กว้างออกไปคนทุกวัยแม้แต่ปัจจุณวัย ก็มีภาวะแห่งความเป็นเด็กอยู่ “ภายใน” ซึ่งเสมอเหมือนกับเด็กในวัยทารก หรือ เด็ก(พระมหาบุญชิต 2532)

ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ เชื่อว่าเด็กมีฐานะเป็นผู้มีบาปกำเนิด ซึ่งไม่ได้เป็นการลดคุณค่าความเป็นมนุษย์ของเด็ก แต่ยอมรับความบกพร่องของเด็กเช่นเดียวกับของมนุษย์ นั่นคือความผิดพลาดที่เด็กกระทำ ถือว่าไม่ได้เป็นความชั่วร้ายของเด็กเอง แต่เป็นเพราะเด็กขาดความสำนึกที่จะใช้เจตจำนงเสรีที่ตนมีในการเลือกกระทำสิ่งต่างๆ อย่างถูกต้อง ดังนั้นการกระทำต่างๆ อันเป็นผลจากบาปกำเนิดของเด็กจึงเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนควรร่วมกันรับผิดชอบและช่วยกันปลดปล่อยให้เด็กพ้นจากฐานะความเป็นผู้มีบาปมาสู่ความเป็นบุตรของพระเจ้า(จริยา 2532)

ความคิดเกี่ยวกับเด็กในศาสนาอิสลาม เป็นความเกี่ยวเนื่องและสัมพันธ์อย่างแยกไม่ออกกับเรื่องของผู้ใหญ่ “เด็กทุกคนเกิดมาในสภาพที่บริสุทธิ์” ผู้ใหญ่โดยเฉพาะบิดามารดา เป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดบุคลิกภาพ และวิถีชีวิตของเด็กไม่ว่าจะเป็นในด้านความเชื่อ พฤติกรรม หรือจริยธรรม

จากส่วนหนึ่งของแนวคำสอนอิสลามในด้านความรู้สึกที่มีต่อเด็ก ได้กล่าวถึง โลกของเด็กว่าเป็นโลกของความรัก ความบริสุทธิ์ การมองโลกในแง่ดี ความอ่อนโยน ความแจ่มใสไร้เงา การ

เรียนรู้ ความอยากรู้อยากเห็น และโลกที่ต้องการสิ่งต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความรัก ความเอ็นดู เมตตา การดูแลเอาใจใส่และการให้ความช่วยเหลือ ฯลฯ ดังนั้นหัวใจของผู้ที่ไม่มีสิ่งเหล่านี้ย่อมไม่สามารถที่จะอยู่ในโลกของเด็กๆ ได้

จากคำบรรยายความรู้สึกด้านต่างๆ ที่ชาวมุสลิมมีต่อเด็กและประมวลหลักการของอัลกุรอาน และอัลหะดีษ สามารถสรุปฐานะของเด็ก² ในคำสอนของอิสลามดังนี้ เด็กมีฐานะต่างๆ กล่าวคือ เป็นเครื่องประดับชีวิตในโลกนี้ เป็นความรับผิดชอบของบิดามารดาและสังคม เป็นทายาทของครอบครัวและสังคม เป็นผลไม้แห่งดวงใจ เป็นผู้บริสุทธิ์ เป็นสมาชิกของสังคม และเป็นเครื่องทดสอบ (อนัส 2532)

ดังนั้นโลกของเด็กที่ประกอบด้วยประสบการณ์และความสัมพันธ์ของความเป็นเด็กจึงถูกสร้างขึ้นทางสังคมและมีความหลากหลายแตกต่างกันไปตามแต่ละสังคมวัฒนธรรม กรณีเช่นเดียวกับ habitus กล่าวได้ว่า การเติบโตในวัฒนธรรมหนึ่งเป็นผลให้ habitus (ฮาบิทัส) ของเด็กๆ ก่อตัวขึ้นสอดคล้องกับสนามของสังคมนั้นๆ เกิดเป็นลักษณะนิสัยพฤติกรรมของเด็กที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคม

แนวคิดความเป็นเด็กที่สอดคล้องกับโลกของเด็ก

² เด็กมีฐานะเป็นเครื่องประดับชีวิตในโลกนี้: เด็กทำให้โลกและชีวิตมีความน่ารัก สดชื่น และสวยงาม เหมือนกับดอกไม้ ธรรมชาติและเครื่องประดับอันสวยงามอื่นๆ เด็กๆ ทำให้มนุษย์และโลกได้สัมผัสกับธรรมชาติอันบริสุทธิ์ ชีวิตอันไร้เดียงสาและบริสุทธิ์ ชีวิตที่มองโลกในแง่ดีเสมอ ชีวิตที่มีความจริงใจกับทุกคน ทุกๆ สิ่ง มีความซื่อตรงซื่อสัตย์ ใฝ่หาและเรียนรู้ ชีวิตที่ไม่เคยหยุดนิ่งวันแต่บนอนหลับ ชีวิตที่มีการเจริญเติบโตและพัฒนาการอยู่เสมอ เด็กมีฐานะเป็นความรับผิดชอบของบิดามารดาและสังคม: ทุกคนเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบและจะต้องถูกสอบถามในสิ่งที่อยู่ในความดูแลรับผิดชอบ

เด็กมีฐานะเป็นทายาทของครอบครัวและสังคม: เด็กเป็นคนรุ่นใหม่ของสังคม แนวโน้มของสังคมขึ้นอยู่กับเด็ก แต่แนวโน้มของเด็กขึ้นอยู่กับบิดามารดาและผู้ใหญ่เป็นหลัก เด็กมีฐานะเป็นผลไม้แห่งดวงใจ: หมายถึง เป็นสุดยอดแห่งความหวัง ความรัก ความผูกพันกับชีวิต ความดี ความสวยงาม และข่าวดี เด็กมีฐานะเป็นผู้บริสุทธิ์: เด็กทุกคนเกิดมาในสภาพที่บริสุทธิ์ เหมือนผ้าขาวที่สามารถจะป้ายหรือแต้มสีอะไรลงไปก็ได้ตามความต้องการ เด็กมีฐานะเป็นสมาชิกของสังคม: เด็กทารกที่เกิดมาเป็นสมาชิกคนหนึ่งของสังคม เป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่เขาใช้ชีวิตอยู่ ควรจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมเพื่อสังคม โดยกำหนดให้เป็นผู้เป็นบิดาปฏิบัติแทน หรือควรจะมีสิทธิได้รับความสนใจจากสังคมด้วย แม้ว่าเขายังไม่ได้รู้และเข้าใจอะไรก็ตาม เพราะการเคลื่อนไหวของสังคมไม่ว่าจะเป็นไปในทิศทางใดเด็กมีส่วนได้รับผลของมันด้วย แต่เด็กๆ เป็นกลุ่มคนที่ถูกลืมมากที่สุดในการสังคม เด็กมีฐานะเป็นเครื่องทดสอบ: การให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งแก่คนใดคนหนึ่งเพื่อที่จะทดสอบคุณคนที่ได้รับสิ่งนั้น

สิ่งที่แม่น้องทรายบอกกับฉันแสดงให้เห็นว่า "เด็กๆก็เป็นแบบนี้แหละนึกแต่สนุกไปวันๆ ได้กินขนม เทียวเล่น แลโทดก็บายใจแล้ว ไม่ต้องคิดอ้ายไหร่มาตามปราวาเด็ก"

ชีวิตของเด็กๆในความเห็นของแม่น้องทรายที่มีเพียง การเล่นสนุก กินขนม ดูทีวี ซึ่งก็ทำให้เด็กๆมีความสุขแล้ว และตามประสาเด็กๆ ไม่มีอะไรให้ต้องคิดมากมาย แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าเด็กๆไม่มีความคิด เด็กๆก็มีความคิดของพวกเขาเป็นความคิดแบบเด็กๆ ซึ่งตรงกับสิ่งที่ผู้วิจัยสำรวจพบจากการคลุกคลี พยายามเข้าถึงและเข้าใจ โลกของเด็ก

ในสังคมสมัยใหม่ มีโลกของเด็กที่ซ้อนทับโลกของผู้คน แต่ที่ผ่านมาในเรื่องการบริโภคไม่เคยเห็นโลกของเด็ก เพราะการศึกษาเกี่ยวกับการบริโภคเน้นที่ผู้ใหญ่ ให้ความสนใจและความสำคัญต่อเด็กน้อยกว่าผู้ใหญ่ ละเลยเพิกเฉยต่อความเข้าใจของเด็กและประสบการณ์ในโลกชีวิต โลกของเด็กจึงถูกละเลย(Waksler1980; James&Prout1990 cited in Bell&Valentine1997)

อย่างไรก็ตามโลกของเด็กก็ดำรงอยู่จริงในสังคม ซึ่งแสดงให้เห็น ที่บ้าน สื่อ นอกจากที่โรงเรียน แม้กระทั่งรัฐ ที่เห็นความสำคัญของเด็ก และเผยแสดงให้เห็นโลกของเด็กในสาธารณะ

โลกของเด็ก - โลกที่ไม่มีใครกล้าละเมิด: ความเป็นจริงทางสังคม

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน)

ขอเชิญร่วมงานวันเด็ก 14 มกราคม 2549

ต่อเติมจินตนาการ

จุดวิญญาณแห่งวัยเยาว์

ขอเชิญเด็ก เยาวชน และผู้ปกครอง เข้าร่วมกิจกรรมสันตนาการ และ
สร้างเสริมทักษะ ความรู้ด้านต่างๆ ตั้งแต่เวลา 8.00-12.00 น.

เล่นเกมค้นหาปริศนาความรู้ในห้องนิทรรศการเกี่ยวกับ

เครื่องบินดินเผา ชนเผ่า จารึกโบราณคดี

การแสดงมายากลที่น่าตื่นเต้นจากมาดามต้า

การแสดงละคร "ตูปกับเจ้ามังกรไฟ"

การประดิษฐ์หุ่นมือสร้างฝัน เพื่อเล่าเป็นนิทาน

การประดิษฐ์หน้ากาก "วาดหน้าวาดฝัน"

การบินดินน้ำมัน และทำของเล่นตามจินตนาการ

สนุกสนานตลอดงาน พร้อมการจับของรางวัล และสอยดาว

ภายในงานมีการแจกน้ำ ขนม และไอศกรีมสำหรับเด็ก

.....

เวทีชั่วคราวทำด้วยไม้สร้างบนลานหญ้าในหมู่บ้านใกล้เคียงที่ฉันทำวิจัย ผนังเวทีเป็นผ้าม่านสีแดง ติดป้ายอักษรขนาดใหญ่สีน้ำเงิน “วันเด็กแห่งชาติ พ.ศ. 2548” พิธีกรชายกล่าวเรียนเชิญประธานเปิดงาน จากนั้นก็เป็นการแสดงของเด็กๆ หลายชุด มีทั้ง รำ ร้อง และเต้น แล้วก็แจกรางวัลให้ผู้แสดง ตามด้วยการเล่นเกมต่างๆ ที่เรียกเสียงฮา เสียงหัวเราะจากผู้ชมทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ไม่น้อยไปกว่าการแสดง จะต่างกันอย่างมากก็ตรงที่ผู้ชมกลายเป็นผู้แสดงและเด็กๆ ก็จะต้องแย่งกันยกมือเพื่อเข้าไปมีส่วนร่วม โดยมีของรางวัลล่อใจ เมื่อเด็กๆ หิวก็มีขนม ไอศกรีมและน้ำแจกฟรีสำหรับเด็กๆ โดยเฉพาะ.

บรรยากาศเหล่านี้ทำให้ฉันนึกถึงตอนที่ตัวเองเป็นเด็กนักเรียนประถม และมีการจัดงานวันเด็กที่โรงเรียน ภาพความสนุกสนานไม่เคยจืดจางสำหรับเด็กๆ เลย และคำถามยอดฮิตสองสามคำถามที่เด็กๆ ควรรู้และสามารถได้ของรางวัลง่ายๆ ยังคงยืดยาวมาจนกระทั่งทุกวันนี้ ได้แก่ คำขวัญวันเด็กปีนี้ คืออะไร ใครเป็นผู้ให้คำขวัญ นายกรัฐมนตรีคนปัจจุบันคือใคร? ฉันได้ลองซักซ้อมถามเด็กๆ ข้างบ้าน เด็กๆ ตอบได้บ้างไม่ได้บ้าง “เด็กรุ่นใหม่ ต้องขยันอ่าน ขยันเรียน กล้าคิด กล้าพูด” เมื่อถามต่อไปว่า รู้และท่องจำไปทำไม คำตอบของเด็กเล็กจนกระทั่งเด็กโตก็แตกต่างกันไป ตั้งแต่ เพื่อตอบคำถามวันเด็กเอารางวัล ...และให้นำไปปฏิบัติตาม

ในการจัดงานฉลองวันเด็กแห่งชาติก็มีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาเด็กและเยาวชน ให้ทุกส่วนของสังคมทั้ง หน่วยราชการ รัฐวิสาหกิจ เอกชน และสถาบันที่สำคัญต่างๆ เช่น ครอบครัว เป็นต้น ได้เห็นความสำคัญของเด็ก และดำเนินการจัดประสบการณ์ต่างๆ เพื่อส่งเสริมพัฒนาเด็กให้เจริญงอกงามทุกด้าน เนื่องจากรัฐมองว่าเด็กคืออนาคตของชาติ เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาชาติต่อไป (กระทรวงศึกษาธิการ 2525)

นอกจากการจัดงานฉลองวันเด็กแห่งชาติแล้ว นายกรัฐมนตรีก็ให้ของขวัญแก่เด็กๆ อีกด้วย นั่นคือ คำขวัญวันเด็ก เพื่อให้เด็กๆ ได้นำไปปฏิบัติ โดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีคนแรกของประเทศที่มอบคำขวัญแก่เด็กและเยาวชน เนื่องในโอกาสวันเด็กแห่งชาติ พ.ศ. 2499 คำขวัญคือ “จงบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นและส่วนรวม” และรัฐบาลสมัยต่อๆ มา ก็ได้ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมา

ประเทศไทยได้จัดให้มีงานฉลองวันเด็กแห่งชาติขึ้นเป็นครั้งแรกในปีพ.ศ.2498 เนื่องจากคำแนะนำของผู้แทนองค์การสหพันธ์เพื่อสวัสดิภาพเด็กระหว่างประเทศ นาย วี เอ็ม กุลกานี โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นการเผยแพร่ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิเด็กและเยาวชน และเพื่อส่งเสริมให้ประชาชนเห็นความสำคัญ ความต้องการของเด็ก รู้จักวิธีเลี้ยงดูเด็กให้มีสุขภาพดีทั้งกายและจิตใจ

ให้รู้สึกสำนึกความรับผิดชอบต่อสวัสดิการของเด็กทั่วไป ส่วนในแง่ของเด็กเอง เป็นการปลูกฝังให้เด็กรู้จักการมีส่วนร่วมในการบำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่นและส่วนรวม ตั้งแต่ พ.ศ. 2498-2506 โดยได้กำหนดให้วันจันทร์แรกของเดือนตุลาคม เป็นวันเด็กแห่งชาติ ซึ่งตรงกับวันเด็กสากล สำหรับ พ.ศ.2507 จัดไปหนึ่งปี และในปีพ.ศ.2508 ได้กำหนดวันเด็กใหม่จากจันทร์แรกของเดือนตุลาคม เป็นเสาร์ที่สองของเดือนมกราคม เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพดินฟ้าอากาศ และเป็นวันหยุดที่มีความสะดวกในการเที่ยวชมศึกษาหาความรู้ของเด็กและเยาวชน และในปีพ.ศ.2522 (คศ.1979)สมัชชาใหญ่องค์การสหประชาชาติ กำหนดให้เป็นปีเด็กสากล ซึ่งเป็นวาระครบรอบ 20 ปี ของการประกาศใช้ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิเด็กและเยาวชน (กองแผนงานกระทรวงศึกษาธิการ 2532)

ฉะนั้นวันเด็กแห่งชาติจึงกำเนิดขึ้นมาเพราะการเมืองระหว่างประเทศ อย่างไรก็ตามได้ทำให้โลกของเด็กถูกสถาปนาอย่างเด่นชัดในที่สาธารณะ เนื่องจากการจัดงานเฉลิมฉลอง มีกิจกรรม สันทนาการต่างๆ ที่จัดขึ้นสำหรับเด็กที่ให้ความสนุกสนาน จินตนาการ การผจญภัย และมีการเผยแพร่งานวันเด็กแห่งชาติผ่านสื่อต่างๆ ทั้ง ทีวี วิดีโอ หนังสือพิมพ์และคำบอกเล่าปากต่อปาก

โลกของเด็กได้ถูกสร้างขึ้นผ่าน สถาบันการเมือง สถาบันการศึกษา และยังมีสถาบันอื่นอีกที่มีส่วนประกอบสร้างโลกของเด็ก นั่นคือ ครอบครัว ซึ่งเป็นสถาบันแรกที่มีความสำคัญต่อเด็กในการหล่อหลอมความรู้สึกนึกคิดตลอดจนพฤติกรรมต่างๆ

โลกของไอ้ต

น้องไอ้ต อายุ 6 ขวบ เรียนชั้นป.1ที่โรงเรียนเอกชน ในหมู่บ้าน ส่วนน้องอาร์ทอายุ เกือบ 4 ขวบ และจะเข้าเรียนชั้นอนุบาลที่เดียวกัน เด็กชายสองพี่น้องอยู่กับแม่แอนและยายอีกสองคนคือ ยายวากับยายไม อายุ 54 และ 48 ปี ตามลำดับ ครอบครัวนี้มีทั้งหมด ห้าคนอาศัยอยู่ในบ้านสองชั้นที่สร้างมานานนับสามสิบปี ชั้นล่างเป็นปูนและชั้นบนทำด้วยไม้ สมัยนั้นถือว่ามีฐานะดีเพราะบ้านส่วนใหญ่เป็นบ้านชั้นเดียว

แอน แม่ของเด็กๆอายุ 26 ปี ทำงานแม่บ้านที่โรงแรมแห่งหนึ่งในเมือง ออกจากบ้านไปทำงานตั้งแต่หกโมงเช้ากลับถึงบ้านก็ค่ำประมาณหกโมงครึ่งถึงทุ่มครึ่ง และได้หยุดสองสามวันต่อเดือน บางครั้งมีแขกมาพักมากต้องทำงานเยอะจนต้องค้างที่โรงแรม ยามที่แม่ไม่ได้นอนบ้านเด็กๆ จะร้องหาแม่แทบทั้งคืนเป็นภาระของยายทั้งสองคนที่จะต้องคอยปลอบประโลม เด็กๆ จะคอยแม่และรอนอนพร้อมแม่ทุกๆคืน ส่วนพ่อเสียชีวิตเนื่องจากอุบัติเหตุรถตั้งแต่ไอ้ตอายุได้ประมาณขวบกว่าๆ และแอนกำลังตั้งท้องน้องอาร์ทได้สาม

เดือน แอนไม่ยอมแต่งงานใหม่ทั้งที่อายุยังน้อยเพราะเป็นห่วงลูกและอนาคตข้างหน้าก็ไม่แน่นอนเพราะยังไม่เจอคนดีที่ถูกใจ ยามที่แม่ไปทำงานยายราเป็นคนเลี้ยงไอ้ต เด็กๆจะเรียกยายราเป็นพ่อตลอดเวลาไม่ฟังยายราที่บอกให้เรียกยาย โดยไม่สนใจว่าคนอื่นงงวยสงสัยประหลาดใจ หรือเพื่อนจะล้อก็ตาม เพราะพ่อจะต้องเป็นผู้ชาย ยายราบอกว่าเด็กๆเห็นคนอื่นมีพ่อก็อยากเรียกบ้าง ยายราช่วยเลี้ยงหลานทั้งสองคนมาตั้งแต่เด็กๆและอยู่บ้านทั้งวัน ยามว่างก็ร้อยมาลัยดอกพุทธรักษาและดอกมะลิ ซึ่งปลูกไม่กี่ต้นในบริเวณหน้าบ้านและหลังบ้าน ด้านข้างก็เป็นเพื่อนบ้านชนาบสองข้างและไม่มีรั้วกัน ส่วนยายไม่ใช่มแม่ครัวที่โรงเรียนเอกชนในหมู่บ้านที่ไอ้ตเรียนอยู่ก็ได้สิทธิพิเศษไม่ต้องจ่ายค่าเล่าเรียน วันเสาร์ยายไม่ไปทำงานบ้านรีดเสื้อผ้าให้ป้าศรเจ้าของโรงเรียนซึ่งอาศัยอยู่ในเมือง เมื่อยายไม่กลับบ้านก็เอาผลไม้มาฝากเด็กๆ ซื้อมาบ้าง ญาติที่ในเมืองฝากมาบ้าง ส่วนขนมแม่แอนจะเป็นคนซื้อโดยมากเป็นขนมปังปิ้ง ขนมไทยๆ ทั้งขนมน้ำขนมแห้ง ได้แก่ บวดข้าวโพด สาคุ ข้าวเหนียวดำ ข้าวเหนียวทุเรียน กล้วยบวชชี ถั่วเขียวต้มน้ำตาล ที่เห็นเด็กๆชอบกินมากก็ขนมหัวมันหน้ากะทิ ตอนแรกที่แอนซื้อมาให้เด็กๆ เพราะเห็นว่าน่ากินและเด็กๆน่าจะกินได้ พอเด็กๆกินแล้วชอบก็เลยซื้อเป็นประจำ ถึงแม้จะมีขนมเหล่านี้และผลไม้ เด็กๆ ก็ยังชอบกินขนมถุงหรือขนมขบเคี้ยวทุกวันๆละหลายจุกอบ ซึ่งแอนให้ค่าขนมไอ้ตวันละ15-20 บาท อาร์ท 5บาท แต่เด็กๆก็ยังขอยายรีเพิ่มอีกทุกครั้งประมาณสิบบาท

กิจวัตรตอนเช้าของครอบครัวนี้แม่และยายไม่เตรียมตัวไปทำงาน ส่วนใหญ่ยายราเป็นคนเตรียมอาหารเช้าทำแบบง่ายๆจำพวกไข่เจียว ข้าวผัด บางทีแอนก็ช่วยทำ ส่วนตอนเย็นยายไม่เป็นคนทำอาหารโดยมากทำสองอย่างเผื่ออย่างจืดอย่าง ยายราจัดการให้เด็กๆเตรียมตัวไปโรงเรียน ไอ้ตก็เดินไปโรงเรียนพร้อมกับเด็กๆข้างบ้านอีกสามคน เมื่ออาร์ทถึงเกณฑ์เข้าเรียนยายราก็เดินไปส่งและเฝ้าที่โรงเรียน จนกว่าอาร์ทจะคุ้นชินกับเพื่อนใหม่ ตอนพักกลางวัน หลังจากกินข้าวเสร็จไอ้ตกับอาร์ทจะกินน้ำอัดลมเป็นประจำและไปเล่นที่สนามเด็กเล่น ส่วนหลังเลิกเรียนก็ซื้อไอศกรีมของโรงเรียน บางทีก็ซื้อจากร้านค้าที่อยู่ถัดจากโรงเรียน เมื่อเด็กๆมาถึงบ้านก็เปลี่ยนเสื้อผ้าไปเล่นกับเพื่อนๆ วิ่งเล่นไล่จับบ้าง ยิงปืน ยิงหนังสติ๊ก เล่นล้อ(ยางรถยนต์) เป่ากบ และปั่นจักรยาน พอเห็นเพื่อนกินขนมก็มาขอเงินยายรา เด็กๆเล่นกันสักพักประมาณห้าโมงครึ่งก็กินข้าวเย็นรอบหนึ่ง บางครั้งก็ไม่กินเนื่องจากกินขนมแล้ว เมื่อเลิกเล่นกับเพื่อนๆสองพี่น้องก็เอาของเล่นมาเล่นกันเองที่บ้าน แล้วจึงอาบน้ำ ประมาณทุ่มครึ่งก็กินข้าวพร้อมกับผู้ใหญ่อีกรอบหนึ่ง แล้ว

เด็กๆ ก็ดูทีวีเรื่องวัยชนคนมหัศจรรย์โดยที่ผู้ใหญ่ไม่ได้มาสนใจดูด้วย สองพี่น้องก็เล่นหยอกล้อกัน บางทีก็เล่นกันส่งเสียงดัง ทะเลาะกันบ้าง จนแม่แอนด์ แต่ก็ยังไม่ยอมหยุด แอนด์เลยรู้ว่าเจดี สุดท้ายเด็กๆ ก็โดนตีจึงหยุดทำพฤติกรรมที่ไม่ดี ก่อนเข้านอนเด็กๆ ก็จะได้กินไอวอลตินคนละแก้ว

โลกของไอ้ที่บ้าน ไม่ต้องแต่งชุดนักเรียน ไม่ถูกกะเกณฑ์ด้วยเวลาและพื้นที่ตลอดเวลาเหมือนที่โรงเรียน แต่ก็มีภาระกิจคล้ายที่โรงเรียนเป็นบางครั้งหากไม่เชื่อฟัง เช่น ไอ้จะถูกแม่ดุและตี เนื่องจากส่งเสียงดัง ทะเลาะกับน้อง แต่ก็มีสิ่งที่ไอ้สามารถทำได้ตามต้องการโดยผู้ใหญ่ไม่ห้ามก็ คือ กินขนม เล่น ดูทีวี นี่คือนอกโลกของเด็ก มีอยู่จริงๆ เป็นความจริงทางสังคม ไม่ว่าที่บ้านหรือที่โรงเรียน

สิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่สร้างโลกของเด็กให้เป็นความจริงทางสังคม ก็คือ สื่อ ซึ่งให้ทั้งความสำคัญและทั้งยังมีอิทธิพลต่อโลกของเด็ก สนับสนุนให้โลกของเด็กเข้มแข็ง และเป็นโลกของเด็กที่ไม่มีใครกล้าละเมิด

เรื่องเล่า นิทาน หนังสือ: จินตนาการ ความสนุกสนาน ไร้เดียงสา

“โลกของเด็ก เป็นโลกที่ไม่มีอะไรซับซ้อน เด็กมักจะคิดและแสดงออกต่อสิ่งต่างๆ อย่างตรงไปตรงมาและซื่อสัตย์ต่ออารมณ์ตัวเอง” เรื่องราวของเด็กๆ จึงมักจะถูกหยิบมาเป็นประเด็นนำเสนอผ่านบทประพันธ์หลากหลายแนว ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความเดียงสา ชุกชุก ใสซื่อบริสุทธิ์ อยากรู้ อยากเห็น ช่างจินตนาการ และใสแฉ่คิดคำนวนที่เป็นประโยชน์ต่อเด็กๆ มากมายลงไปด้วย เช่น งานเขียนของ เคาน์เตส เดอ เซกูร์ ส่วนใหญ่มุ่งสอนให้เด็กๆ ทำความดีและมีความสุขในการใช้ชีวิต ตัวอย่างเช่น เรื่องชนๆ ของไซฟี ที่ฉายภาพความไร้เดียงสาของเด็ก พฤติกรรมแฉ่ๆ และความชุกชุกที่อาจก่อให้เกิดความเสียหายหรือเรื่องยุ่งๆ ตามมา แต่มันคือชั้นบันไดแห่งการเติบโตที่เด็กทุกคนต้องปีนผ่าน

นอกจากนั้นสิ่งที่ผูกพันอยู่กับความทรงจำของเด็กๆ แบบไม่เสื่อมคลาย คือ “นิทาน” เรื่องเล่าเคล้าจินตนาการที่พร้อมจะร่ายมนต์วิเศษใส่เด็กๆ ทุกคนให้นอนหลับฝันดี เชื่อว่าเด็กๆ ทุกคนคงรู้จักเรื่องราวของ เจ้าหญิงนิทรา, ซินเดอเรลลา หนูน้อยหมวกแดง และอื่นๆ. (มติชน พุศ 7 ๒๕๔๘ หน้า 24 คอลัมน์ Matichon (มติชนบุคเซ็นเตอร์)

หนังสือวันเด็กแห่งชาติ ที่คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเด็กแห่งชาติ ได้จัดพิมพ์ขึ้น เป็นความรู้เกี่ยวกับเด็กออกเผยแพร่ เพื่อมุ่งให้ผู้ใหญ่เห็นความสำคัญของเด็ก เข้าใจเด็กและเห็นความจำเป็นที่จะต้องให้การอบรมแก่เด็ก เพื่อจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ใหญ่ โดยเฉพาะผู้ปกครองและครูอาจารย์ ผู้ทำหน้าที่อบรมเด็ก อย่างน้อยผู้เป็นพ่อแม่หรือผู้ปกครองเด็กจะให้ความอบอุ่นแก่เด็ก หรือรักเด็กให้ถูกต้องแล้วเด็กจะดีแน่ หนังสือสำหรับวันเด็กแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการได้ดำเนินการจัดทำมาแล้วสองครั้ง พ.ศ.2502 และ 2503 หนังสือเล่มแรก “เด็กของเรา” และเล่มที่สอง “เด็กวัยรุ่นของเรา” ตามลำดับ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะให้พ่อแม่ผู้ปกครอง และผู้ใหญ่ทั้งหลายมีความเข้าใจและสนใจเด็กมากยิ่งขึ้น เพื่อจะได้ช่วยกันแก้ปัญหาต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นหรือได้เกิดขึ้นแล้วแก่เด็ก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นบทความวิชาการ สำหรับปี พ.ศ.2504 หนังสือ “เด็กของเรานี้เป็นที่รัก” ประกอบด้วยเรื่องสั้นแสดงภาพชีวิตระหว่างเด็กกับผู้ใหญ่ และวิธีแก้ปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับเด็ก ปีพ.ศ.2505 หนังสือ “เด็กของเรา ฟัง ดู อ่าน อะไร” สำหรับหนังสือวันเด็กแห่งชาติประจำปี พ.ศ. 2548 “เอื้อมมือคว้าดาว: คิดดี รักดี ใฝ่ดี หัวใจแกร่งของเด็กไทยที่ไม่ทอดออุปสรรค” และ ประจำปี พ.ศ.2549 “พระยศยิ่งยง”

ทีวี: รายการและโฆษณาสำหรับเด็ก

รายการทีวีที่สร้างขึ้นเพื่อเด็กๆ ไม่ว่าจะเป็นวันธรรมดาหรือเสาร์อาทิตย์ได้แก่ การ์ตูนต่างๆ เช่น โดเรมอน อุลตราแมนคอสมอส ดรากอนบอล(โงกุน) โปเกมอน อิกคิวซัง ฯลฯ ละครเด็กเรื่องวัยซนคนมหัศจรรย์ สำหรับการดูวันเสาร์อาทิตย์เริ่มตั้งแต่เช้า ช่องเก้าแปดโมงจนถึงสิบโมงเช้าแล้วต่อยด้วยเกมของเด็กๆ ที่มีขนมขบเคี้ยวต่างๆ เป็นสปอนเซอร์ และมีรายการเด็กช่วงเย็นจนค่ำคืนประมาณทุมครั้ง เช่น เกมทศกัณฐ์ และอื่นๆ ช่วงที่เป็นรายการของเด็กๆ จะมีโฆษณาขนมขบเคี้ยวต่างๆ มากมาย ได้แก่ ปาร์ตี้ ปูไทย เลย์ สะเด็ด ตะวัน ไปเต้ เคลลอกกี้ คอนพัค แคมปัส โรลเลอร์โคสเตอร์ เชียงไฮ้ โฮมมี่ ฮีโรชิ ออเดฟ โลซาน โอใจ คัสโตะ พอนเดอร์ริง มาชแมลงโล่ ปาปิซ่า ปีโป้ แอลเซ่ ฟันโอ รอกเลท ก๊อบกอบ โต๊ะโกโก้รัน ลูกอมได้แก่ ไดนาไมท์ คุกกี้ มายมิ้น ฮอลล์ ลัช แล้วก็มินมสด โอวัลติน ไมโล นมผง น้ำหวาน ได้แก่ เฮลบลูบอย น้ำอัดลม ชาเขียว ชาขาว และอื่นๆ มาว่า ไอศกรีม ฟาสต์ฟู้ด มากฝรั่ง

เนื่องจากสังคมสมัยใหม่ได้แยกโลกของเด็กออกจากโลกของผู้ใหญ่อย่างสิ้นเชิง (Lillehammer1989) ตามความเห็นของChristensenให้เหตุผลว่า เป็นเพราะกระบวนการขัดเกลาทางสังคม เช่น สถาบันการศึกษา กำหนดให้เด็กที่มีอายุตามเกณฑ์ที่กำหนดต้องเข้าโรงเรียน และจากกระบวนการผลิต ทำให้เด็กไม่ต้องทำงานเหมือนกับผู้ใหญ่ดังเช่นในสังคมยุคดั้งเดิม แต่ให้สิทธิเด็กในการเล่นและเรียนรู้ (Prout 2000) นอกจากนี้ยังมีการพัฒนาของสื่อ ที่จัดให้มีเรื่องราวต่างๆ เกี่ยวกับเด็กๆ โดยเฉพาะ

ดังนั้นสังคมสมัยใหม่ได้สร้างโลกของเด็กที่ภายในมีตรรกะซึ่งผู้ใหญ่ไม่เข้าไปยุ่ง ซึ่งมีการสร้างรายการทีวีที่เหมาะสมกับโลกของเด็ก โดยที่ไม่มีผู้ใหญ่อยากดูและไม่สนใจรายการของเด็ก ส่วนการนำเสนอรายการมักเป็นช่วงเวลาหลักๆที่เด็กๆสามารถดูได้ ส่วนผู้ใหญ่ก็จะทำกิจกรรมของตนเองไม่มาดูรายการทีวีของเด็กๆ เช่น วันหยุดเสาร์อาทิตย์ มีรายการ การ์ตูน ภาพยนตร์ ละคร เกมสำหรับเด็ก ตอนเช้า เว้นระยะพักช่วงบ่ายให้เด็กได้พักผ่อนหรือเล่น จากนั้นก็นำเสนอรายการทีวีของเด็ก ตอนเย็นและค่ำที่ไม่ดีเกินไป แล้วคืนรายการเด็กด้วยโฆษณา³ขนม เครื่องดื่มต่างๆ สำหรับเด็ก ส่วนวันธรรมดาที่เด็กๆไปโรงเรียน ก็มีรายการของเด็กเฉพาะตอนเช้า และเย็นถึงค่ำ

รายการทีวีของเด็กนั้น เป็นทั้งการนำเสนอให้เห็นความเฉพาะเจาะจงถึงโลกของเด็กและยังผลิตซ้ำโลกแห่งความเป็นเด็ก ที่เป็นการกระตุ้นให้เด็กอยากกินขนมที่มีในทีวี การเล่นและมีของเล่นแบบในทีวี และอยากดูรายการทีวีสนุกๆ ของเด็ก ตามการตลาดของทุนนิยมอุตสาหกรรม

โลกของเด็กที่สร้างผ่านสื่อโทรทัศน์ ได้แก่ รายการการ์ตูน เกมสำหรับเด็ก เพลงเด็ก ละครเด็ก ซึ่งสร้างขึ้นมามีเด็กโดยเฉพาะ ที่ทำให้เด็กรู้สึกเป็นอิสระ สนุกสนาน เพลิดเพลินกับการผจญภัย สร้างจินตนาการต่างๆ(Spigel1999 cited in Kapur 1999) โลกของเด็กที่สร้างโดยสื่อโทรทัศน์ดังกล่าวแต่เป็นอีกโลกหนึ่งสำหรับผู้ใหญ่ ที่ผู้ใหญ่ไม่ให้ความสนใจเพราะไม่สามารถเข้าใจในสิ่งที่เด็กๆ ชอบเนื่องจากผู้ใหญ่ก็มีโลกของผู้ใหญ่ อย่างไรก็ตามโทรทัศน์ก็ได้เปลี่ยนแปลงช่วงเวลาพักผ่อนของเด็กและครอบครัว(Kapur1999)

³ สอดคล้องกับงานของ Chestnut&Ashrat (2002) "Television advertising of foodstuffs potentially detrimental to oral health: a content analysis and comparison of children's and primetime broadcasts. Com. Dent. Health 2002,19,86-89." ที่ศึกษาการโฆษณาในช่วงเวลาส่วนใหญ่ที่เด็กๆดูรายการ โดยอัดวิดีโอเป็นเวลา 1 เดือน จากโฆษณาทั้งหมด 3,236 ชิ้น มีที่ถ่ายทอดในช่วงเวลารายการของเด็ก 2,345 ชิ้น โดย 62.5% เป็นอาหาร ซึ่งช่วงที่โฆษณาอาหารพบ 73.4% เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีส่วนประกอบของน้ำตาลสูงมาก ตัวอย่างโฆษณาที่มีส่วนประกอบของน้ำตาลเป็นหลัก ขนมเคลือบน้ำตาล(confectionary) กล้วยที่มีน้ำตาลเป็นส่วนประกอบ(sugar enriched cereals) เครื่องดื่มที่มีน้ำตาล(soft drink sugar)

ด้วยยุคสมัยใหม่ สังคมแยกเป็นส่วนๆ คนเป็นปัจเจกมากขึ้น มีอิสระเสรีภาพและมีเหตุผลครอบครัวยังพัฒนาเป็นประชาธิปไตยมากขึ้นกับเด็กๆ ซึ่งเด็กก็มีอิสระเพิ่มมากขึ้นในการตัดสินใจ (Robert et al.2003) ในเรื่องของการจัดสรรอาหารการกินภายในครอบครัว ซึ่งหลักนี้ไม่พ้นการเกี่ยวข้องในเรื่องรสชาติอาหาร เด็กๆก็สามารถตัดสินใจด้วยตนเองในการเลือกอาหาร (Backett-Milburn 1995) รวมทั้งขนมและเครื่องดื่มรสหวานจำพวกน้ำอัดลม แต่ก็ยังคงมีเรื่องของการต่อรอง การต่อต้าน การปฏิเสธ การยินยอม และการสร้างวินัย (Bell&Valentine 1997)

เนื่องจากเด็ก คือ หัวใจของครอบครัว ที่เป็นตัวแทนทั้งความรักและความหวัง ที่พ่อแม่สมัยใหม่ให้การเลี้ยงดูแบบเด็กเป็นศูนย์กลาง(child center) โดยให้ความช่วยเหลือในการแสดงออกของเด็กตลอดจนดำเนินชีวิตบนความต้องการของตนเอง (Kapur,1999)

อย่างไรก็ตามพ่อแม่ก็มีทัศนคติสองแง่ทั้งบวกและลบ ต่อการเลือกอาหารและขนมของเด็ก ซึ่งเด็กอยู่ในตำแหน่งที่จะได้รับการจัดให้ ตั้งแต่การกำหนดตัวเลือกที่จะให้เด็กยอมรับ และการปฏิเสธ แต่ผลที่ตามมาเด็กมักแสดง agency เหนือต่ออาหารและขนมที่จะนำเข้าสู่ร่างกาย และมีการสร้าง contested areas เกิดขึ้น โดยเฉพาะเวลาที่เด็กเลือกอาหารซึ่งนิยามโดยพ่อแม่ว่าเป็นอันตรายต่อร่างกาย และพ่อแม่ก็จะพยายามชี้แนะครอบงำเด็กด้วยการใช้กลอุบายให้เด็กยอมรับ (Prout 2000)

แม้ว่าผู้ใหญ่เคารพต่อโลกของเด็ก แต่ก็ยังคงมีการควบคุม การต่อรอง การยินยอม การปฏิเสธ การต่อต้านที่แตกต่างกันไปในแต่ละครอบครัว โดยกำหนดขอบเขตการกินขนม ทั้งโดยตรงและทางอ้อม

ยินยอมเสมอ:

เชื่อฟังเหตุผลก็ได้กินขนม

“แม่เข้าเมืองอาทิตย์นี้ ช่วยซื้อเลยให้น้องออยสักถุงกันนะแม่นะ น้องออยไม่ได้กินตั้งนานแล้ว อยากกินจัง” แม่ตอบตกลง ออยก็หอมแก้มแม่ไปหนึ่งที่พร้อมทั้งบอกรักแม่มากค่ะและขอบคุณแม่ ออยมักจะกอดและประจบออบะแม่มับ่อยๆ

ออย อายุ 11 ปี เรียนป.5 ที่ โรงเรียนแห่งหนึ่งในเมือง และแม่เป็นครู พ่อ ทำธุรกิจส่วนตัว

ออยชอบกินขนมขบเคี้ยวพวกเลย์ แต่แม่บอกว่ากินแล้วมีโทษต่อร่างกาย แม่ไม่ยอมให้กินบ่อย ออยก็เชื่อแม่และคุณครูที่โรงเรียนก็สอนด้วยเหมือนกัน แต่ก็มีบางครั้งที่อยากกินอยู่บ้างเลยขอแม่ แม่ก็อนุญาตให้น้องออยกินขนมขบเคี้ยวบ้างเดือนละ1-2ครั้งๆละถุง

ส่วนน้ำอัดลมน้องอยกินเป็นบางครั้งเวลาหิวน้ำ โดยมากมักซื้อกินจากแม่ค้าหน้าโรงเรียนหลังเลิกเรียน และช่วงงานเทศกาลงานเลี้ยงที่มีน้ำอัดลมต้อนรับแขก

แอบทำลับหลัง...โดนตี ขอดี้ๆก็ได้

“น้องหงส์ แอบไปกินขนมแล้วไซ่ม่าย แม่บอกแล้วไซรไม่ฟัง มานี...ป๊าบ ป๊าบ ป๊าบ ต้องตีไม่จั้นไม่เซ็ด” ตั้งแต่นั้นมาหงส์ไม่กล้าแอบไปซื้อขนมกินอีกเลย ต้องมีคนมาฟ้องแม่แน่ๆ น้องหงส์คิดในใจหน้ามู่ยไม่พอใจ เช่น พี่สาวของหงส์เล่าให้ฉันฟัง

น้องหงส์ อายุ 8 ปี ชอบกินขนมขบเคี้ยวทุกวัน แม่ห้ามก็ไม่ฟัง แม่บอกว่ากินไม่ดี เพราะมีสารเคมีในขนม มันไม่ดีต่อร่างกาย เมื่อพ้นจากสายตาของแม่ก็แอบไปซื้อ จนกระทั่งแม่พาไปหาหมออนามัยเพราะเป็นไข้บอย ร่างกายก็ผอม หมออนามัยสั่งห้ามขนมขบเคี้ยวเพราะไม่ดีต่อสุขภาพ แรกๆน้องหงส์ก็ยังแอบกิน จนแม่ต้องใช้มาตรการขั้นเด็ดขาด คือ ตี น้องหงส์จึงยอมเชื่อฟัง และเวลาที่อยากกินก็บอกแม่ตามตรง แม่เห็นว่าไม่ได้กินขนมหลายวัน และรู้ว่าน้องหงส์อยากกินจริงๆ จึงอนุญาตแต่ก็นานๆครั้ง ส่วนน้ำอัดลมกินประจำทุกวันๆละแก้วเพราะแม่ซื้อมาขาย และแม่ไม่ได้ห้ามกินน้ำอัดลม

ขนมล่อใจ...ไม่กล้าปฏิเสธ

“ทรายวันนี้อ่าไปเล่นไหนนะ โททตะกะค่อยแล ช่วยแม่ร้อยดอกไม้ก่อน ดอกมาก เนี่ยแม่ซื้อ

นมปังป๊อปไว้ให้แล้ว” ผิงบอกน้องทราย

ทราย อายุ 9 ปี ชอบกินขนมทุกอย่างโดยเฉพาะขนมถุงกินทุกวัน และชอบกินน้ำโค้ก ถ้ามีเงินไม่พอก็เลือกซื้อเฉพาะขนม แม่ผิงให้เงินวันละ 15-20 บาท แต่ก็ขอแม่ซื้อขนมเพิ่ม วันไหนแม่มีก็ให้ แต่ถ้าไม่มีก็ไม่ให้ แม้ว่าจะทำท่าอูเซาะต่างๆนานา แม่บอกว่าไม่มีเงินเพราะจน ใจจริงก็อยากให้ลูกถ้ามีเท่าไรก็ให้เพราะสงสาร ผิงบอกว่า“ลองทำท่าฟัดเพียตฮึดฮัดดูซิไม่โดนตีเจอหลวงพ่อดวงให้มันรู้ไป” แต่เด็กๆ ก็ไม่กล้าเพราะรู้ว่าแม่พูดจริงทำจริงบอกว่าจะตีก็ตีจริง ลีๆ แล้วเด็กรู้ว่าแม่จนไม่ค่อยมีเงินเลยไม่มาทวงใจให้รำคาญ ขอเงินแม่แล้วไม่ได้ก็ไปทำอย่างอื่น ไปเล่นหรือดูทีวี บางครั้งแม่มีดอกไม้เยาะร้อยมาลัยไม่ทันก็เอาขนมมาล่อให้ทรายช่วยร้อยอุบะ วันไหนไม่ซื้อก็เฉยๆก็โชคดี แต่ถ้าบางทีไม่ยอมทำก็จะโดนทำโทษ ถูกบ่นดุด่าว่ากล่าว และถึงขั้นขู่ว่าจะตี ทรายก็ทำเพราะจะได้กินขนมและไม่โดนบ่นด้วย

ชักดินชักงอ...นิกหรือว่าจะได้

แอนแม่ของไอ้ตเล่าให้ฉันฟังเรื่องที่เด็กๆ คือ “สอนว่าอย่าจ่ายแพง ชูไปมั่ง เด็กๆ ก็ไม่ค่อยฟัง ยังกินขนมมาก มั่นอยากกิน นึกถึงเราตอนเป็นเด็กที่อยากกินขนม ชอบกินขนม เด็กๆ ชอบกินขนมอยู่แล้ว เรารู้แหละว่าลูกอมไม่ดี ขนมถุง ขนมหวานกะไม่ดี ทำให้ฟันพุทได้เพ แต่เห็นคุ้เด็ก บางทีมากวนไม่หยุด เราอิทำงาน กะรำคาญ เลยให้กิน ชี ครั้นอิรำคาญ แต่ถ้าแล้วหลายหลบแล้วกะไม่ให้ “

จากนั้นบ่ายวันหนึ่งฉันนั่งคุยกับแอนซึ่งกำลังร้อยมาลัย ไอ้ตเข้ามาขอเงินแอนเพื่อซื้อขนมขบเคี้ยว แต่แอนไม่ให้เพราะไอ้ตกินขนมหลายครั้งแล้ว ไอ้ตก็เลยพาลหาเรื่องทวงของเล่นที่แอนยังไม่ได้ซื้อให้ตามสัญญา แอนบอกว่าถ้าเข้าเมืองก็จะซื้อให้ ไอ้ตเริ่มทำเสียงไม่พอใจและวกมาที่เรื่องขนม แอนก็ปฏิเสธเช่นเดิมและบอกให้ไอ้ตไปกินผลไม้ที่บ้าน ไอ้ตไม่พอใจอย่างมากเลยออกอาการชักดินชักงอ ร้องให้ เสียงดัง แอนก็ร้อยมาลัยเฉย ทำเป็นไม่สนใจ จนป้าอู๋ข้างบ้านทนไม่ไหวช่วยชู ให้ไอ้ตหยุดและจะตีแทนแม่ถ้าไอ้ตไม่กลับบ้าน ไอ้ตเลยจำใจเดินคอตกหน้ามุ้งกลับบ้าน แอนบอกว่า “ไอ้ตมันกะคือ เทียวพาโล เอ็ด ชักดินชักงอ ร้องน้ำตาพรากๆ ไม่ได้ดังใจ เรากะไม่ให้ ทำเป็นไม่สนใจ ต้องแข็งใจ เดี่ยวมันเลิกเอง แต่ถ้าป้าอยู่เขาทนไม่ได้เขากะมาจัดการ “

จากกรณีดังกล่าว แม้จะให้เหตุผลว่าขนมไม่ดีต่อสุขภาพ มีการทะเลาะ การชักดินชักงอ การปฏิเสธ และการตอบรับ มีข้อสังเกตให้เห็นว่า ผู้ใหญ่ไม่เคยปฏิเสธว่าขนมเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับเด็ก ไม่เคยตั้งคำถามว่าขนมจำเป็นหรือไม่และยอมรับโดยปริยายว่าเด็กคู่กับขนม แม้กระทั่งการห้ามไม่ให้เด็กกินขนม ก็ไม่ใช่การปฏิเสธพื้นฐานที่ว่า เด็กกับขนมคู่กัน เนื่องจากที่ทางขนมในโลกของเด็กถูกสถาปนามาแล้วอย่างมั่นคง เป็นโลกแห่งสัจจะ ที่ไม่เคยมีการถกเถียงหรือตั้งคำถาม

ตามแนวคิดเรื่องdoxa ของบูดีเยอร์ ที่เสนอว่า สิ่งที่เราพบเห็นอยู่เป็นประจำจนเป็นที่คุ้นชินและยอมรับกันโดยปริยายว่ามันต้องเป็นเช่นนั้นเอง ปรัชญาการณเช่นนี้ถือว่เป็นประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในขอบเขตของ doxa ซึ่งผู้คนจะไม่ตั้งคำถามหรือไม่ตีใจสงสัยและไม่ใส่ใจ เพราะเกิดความพ้องกันของระหว่างโครงสร้างของความรับรู้ที่ก่อรูปขึ้นในความคิดอ่านของคนกับโครงสร้างทางภววิสัยของความจริงที่ปรากฏให้รับรู้ แต่เมื่อใดก็ตามที่เกิดความขัดแย้งกันจึงเกิดการตั้งคำถามต่อปรากฏการณ์นั้นๆ (Bourdieu 1977)

ถึงแม้ว่าผู้ใหญ่จะยอมรับว่าเด็กๆ คู่กับขนม แต่ก็จำกัดขอบเขตในการบริโภค เด็กๆ จึงมักใช้กลยุทธ์ในการต่อรองกับพ่อแม่เพื่อให้ตนได้ในสิ่งที่ต้องการ มีตั้งแต่วิธีการที่นิ่มนวลและรุนแรง

ขึ้นตามลำดับ โดยการอ่อนน้อมร้องขอ การต่อรอง และรุนแรงสุดก็คือ แสดงอาการโมโหโทโส และการต่อต้าน โดยการแอบไปซื้อ

แต่พ่อแม่ก็ไม่ได้ยอมรับในความต้องการของเด็ก หรือวิธีการต่อรอง กลับใช้กลยุทธ์ที่จะประนีประนอม(compromise) โดยการพูดให้เหตุผล เมื่อใช้ไม่ได้ผลจึงใช้ความเข้มแข็งมากขึ้นตามลำดับ ดู และซู จงกระทั่งการตี ซึ่งจากงานวิจัยพบว่าการลงโทษทางร่างกายนิยมนกันมากทั้งในเด็กก่อนวัยเรียน และเด็กอายุมากกว่า 5 ปี (Day et al,1998; Holden et al,1995 citde in Regalado et al.2004) ในเด็กอายุ19-35เดือน พ่อแม่นิยมใช้วิธีควบคุมวินัยโดยการอธิบายมากที่สุด รองลงมา ใช้การกำหนดเวลา ตะโกนหรือขู่ ยึดเอาของเล่น และตีกัน ตามลำดับ ซึ่งการปฏิบัติที่ถือว่าไม่ดีน่ารังเกียจ ก็คือ การตีกัน และขู่ตะโกน (Regalado et al. 2004)

สำหรับเรื่องของการต่อรองในการกินขนมและน้ำอัดลม ที่เด็กๆ ดูเหมือนจะมี agency เหนือผู้ใหญ่ เพราะทำยที่สุดผู้ใหญ่ก็ยอมจำนนต่อเด็ก ทั้งๆ ที่มีอำนาจเหนือเด็ก (James & James 2004; Simpson 2000) ไม่ว่าจะเนื่องด้วยความรัก ตัดความรำคาญ เบี่ยงเบนความสนใจ หรือให้เป็นรางวัล (Bell & Valentine1997) แต่แท้จริงแล้วสิ่งเหล่านี้อยู่ภายใต้โครงสร้างที่ผู้ใหญ่เห็นว่า โลกของเด็กก็เป็นเช่นนี้ เด็กๆ ยอมคู่กับขนม และน้ำอัดลม

ทั้งนี้เนื่องจาก “โลกของเด็ก” ซึ่งเป็น social reality (ความจริงทางสังคม) นั้นเอง ก็คือ โลกของเด็กที่ดำรงอยู่ และมันมีอยู่จริงๆ ในสังคม ไม่เฉพาะที่โรงเรียน ที่บ้านก็เช่นกัน แม้กระทั่งที่สาธารณะ มันเป็นเสมือนข้อตกลงหรือการยอมรับที่มองไม่เห็นในความรับรู้ของผู้ใหญ่ ที่ผู้ใหญ่ให้ความเคารพต่อโลกของเด็ก แม้แต่สถาบันการศึกษาที่บังคับควบคุมเด็กๆ แทบจะเป็นเหมือนคุกอย่างโรงเรียน เมื่อมาเจอโลกของเด็ก ก็เคารพและให้อิสระ กฎกติกาความเข้มงวดกวดขันต่างๆ มาหยุดที่หน้าประตูแห่งโลกของเด็ก “กินขนม เล่น ดูทีวี” ซึ่งเป็นโลกของเด็กที่เข้มแข็ง ไม่มีใครกล้าละเมิด

ความเหมาะสมลงตัว: โลกของเด็กกับขนมและน้ำอัดลม

โลกของเด็กที่มาเกี่ยวข้องกับขนมและน้ำอัดลม ไม่ได้ถูกสร้างมาลอยๆ มีปัจจัยหลายอย่าง เช่น สังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา ศาสนา ฯลฯ ทำให้มีการจัดระเบียบโลกเพื่อการบริโภคในเด็ก ซึ่งก็เคยมีการจัดระเบียบโลกของสินค้าเมื่อศตวรรษที่ 18 จากบทความ Ordering the World of Goods ของ Kwass (2003) ที่ผู้เขียนแสดงไว้อย่างน่าสนใจว่า การเกิดขึ้นของสินค้าฟุ่มเฟือยในโลกของการบริโภค เกิดขึ้นจากการจัดระเบียบกฎเกณฑ์

ตามที่ Mary Douglas ได้กล่าวไว้ว่า วัฒนธรรมได้พัฒนาระบบการจำแนกหมวดหมู่เพื่อจัดลำดับระเบียบประสบการณ์ที่สืบทอดกันมาแห่งโลกที่ไม่สามารถเข้าใจได้และไร้ระเบียบ(จากหนังสือ Purity and danger) ซึ่งกระบวนการจัดระเบียบและให้ความหมายผ่านการจัดประเภทหมวดหมู่นี้ Douglas และนักวิชาการคนอื่นๆ เรียกว่า “ การสร้างโลก world making”

การจัดระเบียบโลกของสินค้าเกิดขึ้นเพราะมีการเปลี่ยนแปลงในการบริโภค เกิดการปฏิวัติการบริโภคที่ยุโรปในศตวรรษที่18 โดยที่การบริโภคสมัยใหม่ของชาวยุโรปได้เกิดขึ้นมายาวนานและต่อเนื่องนับตั้งแต่ศตวรรษที่15 -16 บางประเทศมีประสบการณ์กับการบริโภคที่เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ แต่นักประวัติศาสตร์ได้ลงเห็นว่าศตวรรษที่18 ทั้งผู้ชายและผู้หญิงเริ่มบริโภคสินค้าอย่างมากโดยไม่ใช้ความคิด(หรือเหตุผล) ซึ่งได้เปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งของ ชนชั้นสูงใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือย ชายและหญิงสามัญทั่วไปเลี้ยงชีวิตหนีจากความขาดแคลนและให้นิยามโลกแห่งวัตถุ ทั้งยังเติมเต็มชีวิตด้วยวัตถุ จากการกระตุ้นด้วยวิธีการใหม่ของการตลาดและดำรงอยู่ได้ด้วยการขยายอำนาจในการซื้อของครัวเรือน ซึ่งผู้บริโภคใช้จ่ายใช้สอยกันอย่างสนุกสนานอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน จึงได้มีการพยายามอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น โดยการให้นิยามสิ่งฟุ่มเฟือย (luxury) และการนำเสนอแนวคิดของนักวิชาการต่างๆต่อการเกิดขึ้นของสังคมบริโภคนิยม

ในส่วนของการให้ความหมายสิ่งฟุ่มเฟือย เมื่อปี ค.ศ. 1636 ดิกชันนารี dictionary of Philibert Monet ให้ความหมายของ luxury as excessive sumptuousness, in clothing, furniture, household, meats and other such things ดังนั้นตาม standard dictionaries, luxury was excessive by definition

ซึ่งการนิยาม สิ่งของฟุ่มเฟือยว่า มากเกินไป (luxury was excessive)เช่นนี้ มีความลึกซึ้งในวรรณกรรมด้านการวิพากษ์ที่กำลังเติบโต ว่าเป็นการประณามสิ่งฟุ่มเฟือยในเทอมทางทางด้านศาสนา สังคมและการเมือง ในเทววิทยาของชาวคริสต์ที่วางจิตวิญญาณเหนือวัตถุ สิ่งฟุ่มเฟือย ถูกจัดให้สัมพันธ์กับบาปที่ว่าด้วยความรู้สึกต้องการ โดยเฉพาะบาปแห่งการทำลายตนเองด้วยกิเลสตัณหา คำเทศนาทำให้เกิดความกระจ่างชัดว่าชาวคริสต์จะเลือกอะไรระหว่างการพึงพอใจความสุขในโลกนี้ กับการไปพบพระเจ้าที่ช่วยให้วิญญาณพ้นจากอบายมุข พ้นจากนรก ในโลกหน้า

ในระหว่างยุคทันสมัยต้นๆ การวิจารณ์ทางสังคมต่อสิ่งฟุ่มเฟือยมักใช้ไฟสุดท้ายในเรื่องทางศาสนา และการวิจารณ์ทางสังคมมักอยู่บนฐานแนวคิดที่ฝรั่งเศสเป็นสังคมของการจัดลำดับตำแหน่งแห่งที่ (grands, nobles, bourgeois, artisans, farmers, peasants, and so on) อาทิ เช่น คนที่มีชาติกำเนิดสูงถูกคาดหวังว่าเป็นเจ้าของสิ่งที่ดีมีคุณภาพและมีราคาแพง ส่วนชาติ

กำเนิดต่ำจะครอบครองสินค้าได้น้อยกว่า ในบริบทเช่นนี้ สิ่งฟุ่มเฟือย จึงเป็นการบริโภคข้ามผ่านสถานภาพตามที่ควรจะเป็น และก่อให้เกิดคำถามที่เสี่ยงต่อ social order เพราะ ความไม่เหมาะสมของสถานภาพที่เท่าเทียมกันกับเป็นกฎต่อการได้สถานภาพโดยกำเนิด

มีหลายทัศนะในการมองสิ่งฟุ่มเฟือย บางคนมองว่าไม่มีอะไรเลยที่เป็นสิ่งฟุ่มเฟือย แต่บางคนกลับมองว่า thing เป็นสิ่งฟุ่มเฟือย และก็มีนักวิชาการบางคนที่มีความเห็นตรงข้ามกับคนที่มองสิ่งฟุ่มเฟือยในแง่ร้าย โดยมองว่าเป็นการให้อิสระแก่สังคมจากข้อจำกัดทางวัฒนธรรมที่บังคับ ดังนั้นสิ่งฟุ่มเฟือยจึงเป็นสินค้าทางสังคม (social good) ซึ่ง Kwass เรียก thesis นี้ว่า progressive consumptionism โดยอยู่บนฐานของการโต้แย้งด้วยเหตุผลสมัยใหม่ 2 ประการ

ประการแรก (อิงแนวคิดผลที่เกิดตามมาโดยไม่ตั้งใจ) การบริโภคสินค้าฟุ่มเฟือย แม้ว่าจะเป็นความอยากที่เป็นบาปและความฟุ้งเฟ้อที่เห็นแก่ตัว ส่งผลให้เกิดสิ่งที่ตามมาต่อสังคมในด้านบวกโดยไม่ได้ตั้งใจ ได้แก่ การกระจายเศรษฐกิจจากการจ้างช่างฝีมือจำนวนมาก สร้างความเข้มแข็งให้รัฐจากการขยายฐานความร่ำรวย และกระจายความมั่งคั่งจากคนรวยสู่คนจน จากการชักนำให้คนรวยจ่ายเงินมากกว่าการเก็บสะสม แต่ Mandeville เห็นแย้งว่า ความชั่วร้ายในสังคมธุรกิจ ช่วยดำรงจุดประสงค์ของการผลิต ทำให้ชาติมั่งคั่งและยิ่งใหญ่ ซึ่งก็มีความขัดแย้งกันอยู่เนื่องจากพลเมืองของชาติที่ร่ำรวยและยิ่งใหญ่ยังคงปรารถนาการเติบโตอย่างต่อเนื่องจะต้องเผชิญกับความเจ็บปวดของผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นในด้านศีลธรรม

ประการที่สอง (อิงแนวคิดความเจริญก้าวหน้า) การบริโภคสินค้าฟุ่มเฟือย เป็นอาการแสดงในทางที่ดีของความเจริญก้าวหน้าทางสังคมในระยะเวลายาวนาน การเติบโตของการบริโภคสิ่งฟุ่มเฟือยไปด้วยกันกับกับความประณีตความสำรวยในเรื่องรสนิยม การเจริญของศิลปะและวิทยาศาสตร์ การขยายตัวของความสุข (ซึ่งลบล้างแนวคิดดั้งเดิมออกัสตินเนียน(Augustinian)ที่มองว่าธรรมชาติของมนุษย์มีบาปติดตัว และยังเป็นเครื่องมือให้ Mandevilleสร้างข้อโต้แย้งอย่างแรก) การกระจายของวัตถุที่เป็นสิ่งฟุ่มเฟือยเป็นสัญญาณของความก้าวหน้าของอารยธรรมยุโรปและความสุขของมนุษย์

ในส่วนของการเสนอแนวคิดเพื่ออธิบายสังคมบริโภคนิยม McKendrick เป็นคนแรกที่ยพยายามอธิบายการปฏิวัติการบริโภคในศตวรรษที่18 ของอังกฤษ เขาเน้นทฤษฎีของ Veblen “theory of conspicuous consumption” อย่างมาก โดยเสนอว่า การเกิดขึ้นของสังคมบริโภคเป็นผลมาจากการดิ้นรนเพื่อความเท่าเทียมโดยเฉพาะผ่านการลอกเลียนแบบ(emulation) ซึ่งเป็นกระบวนการที่กลุ่มคนทางสังคมชั้นต่ำกว่าพยายามเพิ่มสถานภาพโดยการลอกเลียนแบบแผนการบริโภคของชนชั้นทางสังคมที่สูงกว่า

ถึงแม้ว่านักวิชาการคนอื่น ๆ ได้ท้าทายต่อทฤษฎีของ McKendrick ที่ขึ้นกับ Veblen แต่พวกเขาเหล่านั้นไม่สามารถนำเสนอคำอธิบายการเกิดขึ้นเกี่ยวกับความต้องการสินค้าของผู้บริโภค (theory of consumer demand) ในศตวรรษที่ 18 ในอังกฤษหรือฝรั่งเศส ซึ่ง French luxury apologists อาจจะช่วยได้ในการพัฒนา theory of consumer desire ที่จะมาหักล้าง บทบาทของ “theory of conspicuous consumption” โดยเสนอทฤษฎีเกี่ยวกับความพึงพอใจทางวัตถุและความสุข บนฐานของแนวคิด Enlightenment ว่าด้วย sense experience ซึ่งมีศักยภาพ ทำให้เกิดการย้ายจุดมุ่งหมายของ consumer desire จากการเพิ่มขึ้นในระดับใหญ่ทางสังคมเป็นความพึงพอใจของปัจเจก และทำให้การบริโภคห่างไกลจากการจัดลำดับสูงต่ำแบบดั้งเดิมของการมีสถานภาพโดยกำเนิดที่มาจากการสร้างของระบอบเก่า (the Old Regime)

เกี่ยวกับแนวคิด “Emulation” นั้น Campbell ได้โต้แย้งต่อว่าเพียงแนวคิดนี้อย่างเดียวไม่พอที่จะอธิบายถึงการเกิดขึ้นของสังคมบริโภคนิยม เขาจึงเสนอทฤษฎี “Romanticism” ที่ว่า ความปรารถนาทางอารมณ์เพื่อมีประสบการณ์ความสุขแห่งการจินตนาการ เขาคิดว่า inner emotion life และ sense of longing (ความปรารถนา) ที่ sentimentalism สร้างขึ้นเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดสังคมบริโภคนิยมใหม่ และคำอธิบายของเขาก็ได้รับการต่อต้าน ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับ sensibility ในศตวรรษที่ 18 ได้มีคนกล่าวถึงทั่วไปทั้ง Rousseau และพวกที่ต่อต้านสิ่งฟุ่มเฟือย ที่คัดค้านการบริโภคที่เกิดขึ้น

Dumont ก็ได้เสนอคำอธิบายอื่นที่ก้าวข้าม emulation model ของ Mandeville และคนอื่น ๆ ก่อนหน้า Veblen ที่กล่าวว่า ความภาคภูมิใจและความทะยานอยากทางสังคมเป็นแรงจูงใจอย่างแรกในการบริโภคสิ่งฟุ่มเฟือย สำหรับ Dumont อธิบายโดยใช้ความพึงพอใจแห่งประสบการณ์ทางผัสสะ (pleasure of sense experience) และบทบาทที่สำคัญของมันในการสนับสนุนความสุขของมนุษย์ คำอธิบายของ Dumont ที่เหมือน Campbell ตรงที่อธิบายระดับปัจเจก แยกออกจากโลกทางสังคมว่าด้วยสถานภาพ (social world of status) แต่ไม่เกี่ยวกับ Romanticism ของ Campbell ที่เน้น inner feeling

นอกจากนี้ Dumont ได้กล่าวถึงการสร้างระบบการควบคุมตนเองในการบริโภค โดยที่ผู้บริโภคแต่ละคนจะสร้างระบบการจัดจำแนก (classification system) ที่อยู่บนพื้นฐานของ ความจำเป็นทางกายภาพ (physical necessity) ความสะดวกสบาย (convenience) และความพึงพอใจ (pleasure) และแสวงหาตามลำดับนี้ตามกำลังทรัพย์ที่มี ด้วยความต้องการของผู้บริโภค (consumer desire) เป็นเหมือนแรงขับเคลื่อนที่มีการตรวจสอบตามธรรมชาติ โดยทิศทางและความเข้มข้นของ consumer desire จะควบคุมตัวมันเองตามลำดับขั้นของสินค้าโดยไม่มีการ

กระโดดข้าม เริ่มจากสิ่งจำเป็นในการดำรงชีพพื้นฐานเพื่อความอยู่รอดก่อน เมื่อสนองความจำเป็นพื้นฐานแล้วความต้องการจะเพิ่มตามลำดับ ไปสู่สิ่งฟุ่มเฟือยที่อำนวยความสะดวกสบาย และสร้างความพึงพอใจ เมื่อเคยชินกับสิ่งเหล่านี้ ความต้องการจะชักนำไปสู่สิ่งฟุ่มเฟือยที่แพงมากขึ้น

บรรดาปัจเจกทั้งหลายที่หาความสุขผ่านความพึงพอใจจากประสบการณ์ทางผัสสะ ด้วยวิธีการต่าง ๆ นานา สังคมบริโภคนิยมจึงทำหน้าที่ไปตาม civil morality ใหม่ ที่มองว่า ไม่มีอะไรเสียหายเลยในการปล่อยไปตามแรงบันดาลใจจากสิ่งฟุ่มเฟือย/อำนาจสิ่งฟุ่มเฟือย และให้ขอบเขตคุณธรรมแก่บรรดาปัจเจกทั้งหลายที่จะมีความสุขบนโลกใบนี้ ซึ่งผู้บริโภคนิยมตามแนวคิดของ Dumont ไม่ว่าจะเป็นชาวนาที่กำลังหิวกระหายและแสวงหาขนมปัง หรือกระฎุมพีที่มีฐานะร่ำรวยที่ชื่นชมกับดอกกุหลาบตัดมาใหม่ๆ ล้วนถูกแรงขับเคลื่อนจากความพึงพอใจแห่งประสบการณ์ผัสสะ ซึ่งแนวคิดของเขามาจาก ความเชื่อทั่วไปของ Enlightenment ที่เป็น Sensationist Theory กล่าวว่า “ความต้องการเป็น sensual พื้นฐาน และผัสสะ (senses) ของคนไม่เคยนำไปสู่ทางที่ผิด” [เนื่องจากเหตุผลควบคุมคนต่อสิ่งต่างๆ ที่อยู่ภายใต้ senses] ซึ่งตรงนี้ฉันขอเสนอความเห็นเพิ่มเติมว่า ผัสสะจะไม่นำไปสู่ทางที่ผิดถ้าเข้าใจและควบคุมผัสสะ ย่อมส่งผลให้มีการผลิตและบริโภคอย่างชาญฉลาด เพราะว่า “การกระทำทุกอย่างเนื่องด้วยผัสสะ” โดยอ้างถึงคำกล่าวของท่านพุทธทาสในหนังสือ “ผัสสะ”⁴: สิ่งที่ต้องรู้จักและควบคุม” ซึ่งต่างจากการควบคุมตนเองของ

⁴ “สิ่งที่เราท่านทั้งหลายจะต้องรู้จักและควบคุมให้ได้ คือ ผัสสะ ถ้าควบคุมไม่ได้ก็เกิดทุกข์ สติกับปัญญาจะควบคุมผัสสะ สติเป็นผู้ใช้ปัญญา ปัญญาเป็นเครื่องอุปกรณ์ให้สติใช้ เมื่อเราผัสสะ คือสัมผัส แล้วก็สัมผัสด้วยวิชาคือความรู้ที่ถูกต้อง ที่ได้สะสมมา ได้เล่าเรียน แล้วก็เอาสติมาทันเวลาที่สัมผัส สัมผัสเมื่อไหร่ที่ไหน สติจะต้องเอาความรู้ ระลึกเป็นความรู้ขึ้นมาให้ทันเวลาที่แท้จริงมันเป็นอย่างไร ถ้าสติไม่ระลึกขึ้นมาทันเวลาทุกเหตุการณ์ปัญญาก็เป็นหมัน ถ้าไม่มีสติแล้วผัสสะมันก็จะ ผัสสะผิดเรียกว่า อวิชาผัสสะ ผัสสะฉลาดเรียกว่า วิชาผัสสะ มีสติตลอดเวลา ความทุกข์จะเกิดไม่ได้เพราะเข้าใจผัสสะ ถ้าเรามีผัสสะถูกต้องก็จะเป็นทุกข์เลย ถ้าไปชอบใจก็โง่ ไม่ชอบใจก็โง่ ผัสสะมีแต่ทำให้ชอบใจหรือไม่ชอบใจ ควรเห็นว่า เช่นนั้นเอง ไม่ไปยินดียินร้าย นี่เป็นผัสสะด้วยวิชาสูงสุด ไม่ไปยินดีให้เสียเวลา ไม่ไปยินร้ายให้เสียเวลา มันก็เช่นนั้นเอง (ตถาตา) ตัวอย่างในกรณีที่เราต้องการจะกิน ก็ทำให้มันถูกกับเรื่องที่ได้มาแล้วกิน กินแล้วไม่ต้องมีปัญหาวว่าอร่อยหรือไม่อร่อย ถ้ามันอร่อยที่สุดมันก็เท่านั้นเอง จะไม่ยินดีกับมัน ถ้ามันไม่อร่อยก็เช่นนั้นเอง มันได้ประโยชน์ตรงที่ว่ากินเข้าไปแล้วหล่อเลี้ยงร่างกายให้มันตั้งอยู่ได้ให้มีชีวิตรอดอยู่ได้ ถ้าไม่รู้ธรรมชาติอย่างถูกต้องก็จะเผลอไปหลงไหลในรสอร่อย สัตวาทิกละในใจคน ย่อมชอบใจในรสอร่อยชนิดนั้น และเจริญเติบโตขึ้นจนกระทั่งมีจิตใจเป็นกิเลสไป ทั้งเนื้อทั้งตัว” (พุทธทาสภิกขุ ผัสสะ: สิ่งที่ต้องรู้จักและควบคุม กทม.: โรงพิมพ์จักรานุกูลการพิมพ์ 2528)

ผู้บริโภคตามความคิดของDumont ที่ขึ้นอยู่กับความเข้มข้นของ consumer desire โดยจะเพิ่มขึ้นตามลำดับสินค้าและตามกำลังทรัพย์ที่มี ซึ่งเป็นการอธิบายให้เห็นถึงการบริโภคที่ไม่เคยสิ้นสุดและหยุดนิ่ง อย่างไรก็ตาม ความเข้มข้นของ consumer desire จะลดลง เมื่อสินค้าอยู่ในระดับสูงขึ้น เพราะ sensations กระตุ้นความกระหายหรือความอยากของคน ซึ่งจะมีความอยากมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับจุดประสงค์ของความต้องการว่าเพื่ออะไร เพื่อself-preservation หรือ pleasantness of existence (ความพึงพอใจต่อชีวิตความเป็นอยู่) ดังนั้นความต้องการบริโภคจะแตกต่างกันไปตามความเข้มข้นของจุดมุ่งหมายในการบริโภค ขณะที่ความต้องการจะมีมากสำหรับสิ่งจำเป็นต่อการมีชีวิตอยู่รอด(subsistence) และย้ายไปสู่รสนิยมระดับกลางๆ(moderate taste) และเพิ่มขึ้นไปสู่สิ่งฟุ่มเฟือย

นอกจากการเสนอแนวคิดอธิบายต่อการบริโภคนิยมแล้ว Dumont ยังมีบทบาทสำคัญในการจัดประเภทและวางระเบียบโลกแห่งสินค้าใหม่ ที่ทำให้สิ่งฟุ่มเฟือยกลายเป็นสิ่งปกติธรรมดาในชีวิตประจำวัน โดยเขาได้ให้นิยามใหม่กับสินค้าด้วยการประยุกต์จากขอบเขตของเศรษฐกิจระบบเก่าของฝรั่งเศสมาใช้กับสินค้า ซึ่งแบ่งออกเป็น necessity(สิ่งจำเป็น), luxury(สิ่งฟุ่มเฟือย), ostentation(สิ่งโอ้อวด) โดยจำกัดสิ่งจำเป็นแค่เพียงความต้องการทางชีววิทยาอย่างสมบูรณ์และน้อยที่สุด และขยายขอบเขตสิ่งฟุ่มเฟือยให้กว้างขวาง จากการให้ความหมายเดิมที่ว่า มากเกินไปเกินต้องการ ไม่จำเป็น เปลี่ยนมาเป็นการจัดรวมสินค้าที่มีประโยชน์ในการใช้สอย ให้ความสะดวกสบาย และความพึงพอใจ ส่วนสิ่งโอ้อวด ลดคุณค่าเป็นเพียงของขายขอบ ที่ใช้เพื่ออวดโชว์ ให้ความพึงพอใจและความสุขมากกว่าสร้างสถานภาพที่โดดเด่น

อย่างไรก็ตามDumont ไม่ใช่คนแรกที่เป็นผู้จัดจำแนกหมวดหมู่สินค้า Mandeville เป็นคนแรกที่แบ่งสินค้าออกเป็น สิ่งจำเป็น(necessity) และสิ่งฟุ่มเฟือย(luxury) ซึ่งสิ่งจำเป็นประกอบด้วยสิ่งที่มนุษย์จำเป็นต่อการดำรงชีพเหมือนกับสัตว์ทั่วไปในโลก โดยอยู่บนฐานทัศนะด้านชีววิทยา ส่วนสิ่งฟุ่มเฟือย เป็นสิ่งที่ไม่จำเป็น ไม่สำคัญอย่างทันทีทันใดต่อความจำเป็นในการดำรงชีพ ซึ่งมีความต้องการน้อยมาก สำหรับ Mandeville แล้วเส้นแบ่งระหว่างสองอย่างนี้ไม่คงตัวสามารถเคลื่อนย้ายเพื่อขยายการจัด necessity ไปยัง luxury ขึ้นอยู่กับบริบททางวัฒนธรรม

ต่อมา Louis Bourdaloue ได้จัดแบ่งสินค้าออกเป็น 3 ประเภท necessity(สิ่งจำเป็น) convenient(สิ่งอำนวยความสะดวก) superfluous(สิ่งเกินความต้องการหรือความจำเป็น)

ในการจัดจำแนกสินค้าที่ผ่านมาโดยส่วนใหญ่ใช้แนวคิดสัมพัทธนิยม(relative theory) ซึ่งมักกล่าวถึง การรับรู้ต่อสิ่งจำเป็น และสิ่งฟุ่มเฟือย ที่สัมพันธ์กับ ยุคสมัย(age) พื้นที่ (space)และชนชั้น(class) โดยคนที่ใช้คำอธิบายเหล่านี้มักจะเป็นคนที่คอยปกป้องสิ่งฟุ่มเฟือย ในยุค

enlightenment แต่ Dumont ได้ไปไกลกว่านั้นตรงที่ตระหนักถึง ธรรมชาติของการสร้างผลิตภัณฑ์ ที่เกี่ยวกับการผลิตความนิยมในการจำแนกสินค้า ที่ทำให้เกิดสินค้าใหม่ ๆ ขึ้นในการตลาด

ทั้งนี้ Dumont ได้ให้เหตุผลสำคัญต่อการเกิดขึ้นของสิ่งฟุ่มเฟือยว่า คนเราโดยทั่วไปไม่ได้ ใช้สายตามองสูงกว่าระดับขนานต่อสิ่งรอบ ๆ ตัว และมีความเคยชินกับสิ่งอำนวยความสะดวก รอบ ๆ ตัว ทำให้คิดว่าสิ่งอำนวยความสะดวกสบายทั้งหลายเป็นสิ่งจำเป็น ในที่สุดสิ่งอำนวยความสะดวก สบายเหล่านั้นก็กลายเป็นความปกติธรรมดาตามกาลเวลา คนเราจึงไม่คิดว่าสิ่งเหล่านั้น ไม่ใช่สิ่งฟุ่มเฟือย สิ่งที่เคยจัดว่าเป็นสิ่งฟุ่มเฟือยถูกจำแนกเป็นสิ่งจำเป็นและเปิดให้มีที่ว่างสำหรับ สิ่งใหม่ ๆ ที่จะจัดเป็นสิ่งฟุ่มเฟือย

ขบวนการดังกล่าวเป็นการเปลี่ยนแปลงในการทำความเข้าใจระเบียบของโลก ที่ทำให้ สินค้าฟุ่มเฟือยเกิดขึ้น Dumont ได้ยกตัวอย่าง ขนมปังขาว(white bread) เป็นสินค้าขั้นพื้นฐาน และมีอยู่ทั่วไปในปัจจุบัน ซึ่งขนมปังจัดเป็นอาหารที่ชาวฝรั่งเศสถือว่าจำเป็นมากที่สุดสำหรับชีวิต แต่สำหรับขนมปังมีความพิเศษตรงที่ถูกบริโภคเฉพาะในครัวเรือนที่ร่ำรวยเท่านั้นเมื่อประมาณ สองร้อยปีที่แล้ว และปัจจุบันพบว่าชาวปารีสรับรู้ ว่า ขนมปังเป็นสินค้าพื้นฐานที่จำเป็นและขนมปัง ขาวก็เป็นสิ่งที่คนทั่ว ๆ ไปบริโภคโดยที่ไม่เคยสงสัยว่าเป็นของที่หายากและมีราคาแพงในอดีต

ในทำนองเดียวกันสำหรับ น้ำอัดลมและขนม(ขบเคี้ยว)เด็ก ที่เริ่มขายในหมู่บ้านชนบทเมื่อ ประมาณ 30 กว่าปีมาแล้ว ในช่วงแรกๆนั้นถือว่าเป็นของทันสมัย ราคาแพง หายาก เมื่อเทียบกับ ขนมไทยโบราณและเครื่องดื่มที่มีในท้องถิ่น คนที่มีฐานะจึงจะจัดหาซื้อได้ เป็นสินค้าที่ไม่ได้ผลิต ในท้องถิ่น สำหรับเครื่องดื่มที่ผู้คนดื่มในสมัยนั้นโดยทั่วไปเป็นน้ำเปล่า ซึ่งมาจากแหล่งน้ำ ธรรมชาติ ได้แก่ น้ำฝน น้ำบ่อ เป็นการดื่มเพื่อดับกระหายตามความต้องการของร่างกาย และจะมีการ ทำเครื่องดื่มอื่นๆ เมื่อมีพิธีกรรมหรืองานเทศกาลจึงทำน้ำหวานขึ้นมา เช่น น้ำใบเตย โอเลี้ยง น้ำชา เป็นต้น ส่วนขนมก็เป็นขนมไทยๆ ที่ทำกินกันในชีวิตประจำวันและขายตามท้องตลาด ส่วน ขนมพิเศษก็จะมีการทำเฉพาะในงานเทศกาลงานบุญต่างๆ เช่น ยานนม ตอก ข้าวต้มมัด ลูกโยน เป็นต้น ขนมไทยต่างๆ ล้วนทำจากวัสดุภายในท้องถิ่นและมีประโยชน์ต่อร่างกาย เช่น กล้วย พักทอง ถั่ว มะพร้าว แป้ง น้ำตาลใบเตย เป็นต้น

ด้วยสังคมสมัยใหม่ปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงจากครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยว มี ความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น ทำให้เด็กมีอิสระมากขึ้น แม้กระนั้นก็ตามเด็ก ๆ ยังเป็นหัวใจ หรือ ศูนย์กลางของครอบครัว และเด็กก็เป็นเป้าหมายที่ถูกทำให้กลายเป็นผู้บริโภค โดยเกิดขึ้นตั้งแต่ หลังสงครามโลกครั้งที่สองและมีการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในอเมริกา ธุรกิจ การค้าและบริษัทข้ามชาติต่างๆได้เกิดขึ้นในช่วง ค.ศ. 1990 และผลิตสินค้าสำหรับเด็กส่งออกขาย

ในตลาดข้ามชาติ เช่น ของเล่น ลูกอม ขนมขบเคี้ยว เครื่องดื่ม เสื้อผ้า รองเท้า หนังสือ วีดีโอเกม ภาพยนตร์ต่างๆ เป็นต้น และกระตุ้นการบริโภคด้วยการใช้สื่อโฆษณา เช่น โทรทัศน์ นิตยสาร เป็นต้น เนื่องจากสื่อโทรทัศน์เข้าถึงเด็กในความเป็นส่วนตัวของครอบครัวสมัยใหม่ และชักจูงใ้มน้าวให้เด็กเข้าสู่ตลาดของผู้บริโภค (Kapur 1999)

..."สิ่งที่เกิดขึ้นกับเด็กไทยตอนนี้ คือเด็กตกเป็นเป้าของยุคบริโภคนิยม เพราะพ่อแม่รักลูก ใจอ่อนตามใจลูกเสมอ จึงมีขนมหลอกเด็กออกมามากมายมาขายโดยไม่สนใจสุขภาพเด็ก อย่างสถิติที่ทางโครงการมายาทำ พบว่าเด็กซื้อขนมหลอกเด็ก ทั้งขนมก๊อบก๊อบ ลูกกวาด น้ำอัดลมถึงแสนล้านบาทต่อปี เพราะมีการกระตุ้นโฆษณาอย่างหนัก" ...(คำให้สัมภาษณ์ของ น.พ.ประเวศ วะสี ในเด็กไทยในมิติทางวัฒนธรรม 2547)

จากการศึกษารูปแบบโฆษณาในระบบสื่อสารขนาดใหญ่ ได้แก่ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร และโทรทัศน์ เป็นการสื่อสารถึงคุณสมบัติที่ให้ความรู้สึกเกินพอดีหรือเกินความจริง เมื่อเปรียบเทียบสื่อชนิดต่างๆ โทรทัศน์จะสื่อได้ดีกว่า เนื่องจากสื่อประเภทภาพและเสียงมีการเข้าถึงดีกว่า ง่ายกว่าการสื่อด้วยอักษร กรณีโทรทัศน์มีโฆษณารูปแบบใหม่ๆ หลายลักษณะ เช่น 1. สร้างสถานการณ์เชิงนาฏกรรมให้กับสินค้า โดยการให้อารมณ์ความรู้สึกเป็นสื่อ เช่น ความเจ็บปวด ความวิตกกังวล ความปรารถนาเป็นสิ่งที่ต้องตาต้องใจผู้อื่น 2. อาศัยความบันเทิงในรูปแบบต่างๆ เป็นสื่อ เช่น เพลง การเต้นรำ 3. การจัดลำดับภาพซึ่งสินค้าจะเข้าไปแทรกอยู่ได้ เช่น การแทรกภาพโฆษณาในภาพสถานที่ท่องเที่ยว พักผ่อนหย่อนใจหรือกีฬา 4. การใช้นักแสดงเป็นผู้นำเสนอผลิตภัณฑ์(Williams1990)

อิทธิพลของการโฆษณาขนมทางโทรทัศน์ที่มีต่อการบริโภคขนมของเด็ก พบว่า นักเรียนซื้อขนมบริโภคจากดูโฆษณาทางโทรทัศน์ ร้อยละ 31.3 และเมื่อเห็นโฆษณาทำให้เด็กอยากรับประทานขนมคิดเป็นร้อยละ 59.1 จากการศึกษาของชมรมทันตสาธารณสุขสุราษฎร์ พ.ศ.2536 (ศรีรัตน์ 2539) ในเด็ก อายุ 10-12 ปี ซึ่งสอดคล้องกับ พิษณุ อุดตมะเวทิน และคณะ(2535) ศึกษาพฤติกรรมการบริโภคขนมในเด็กก่อนวัยเรียน และวัยเรียน ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่าเด็กร้อยละ 96.63 เห็นโฆษณาขนมจากโทรทัศน์แล้วอยากรับประทาน และเด็กร้อยละ 95.35 จะซื้อ ลูกอม น้ำอัดลม ขนมขบเคี้ยวและบะหมี่สำเร็จรูปรับประทาน

ของกิน ของเล่น ในทีวี กับความเป็นจริงในโลกของเด็ก

อุลตราแมน: หัวยางลบดินสอของไอ้ต

ครั้งแรกที่ฉันไปบ้านของเด็กๆเป็นเวลาเย็นฉันเอาดินสอพอนโลไปฝากเด็กๆคนละสองแท่ง ยายราถามเด็กๆว่าควรทำอะไรเวลาคนให้ของ เด็กๆจึงยกมือไหว้ฉัน น้องไอ้ตบอกว่า “ไซรตรงหัวมันไม่เป็นอุลตราแมน” แล้วทำท่าเอามือไขว้และแปลงร่างให้ดู “พันนี้ยัน” ซึ่งฉันเองก็ไม่ได้สนใจอะไรมากมายกับหัวยางลบดินสอแค่ให้มันใช้ได้ก็พอ

สำหรับโลกของไอ้ตแล้ว หัวดินสอคงจะต้องเป็นรูปอุลตราแมนเท่านั้น นี่ก็เป็นอิทธิพลของสื่อโทรทัศน์รายการเด็ก ที่ทำให้เครื่องใช้อย่างดินสอก็จะต้องมีหัวยางลบเป็นรูปการ์ตูนอย่างในทีวี และเด็กยังเลียนแบบท่าทางของตัวการ์ตูนในการต่อสู้มาเล่นกับเพื่อนๆในกลุ่ม สื่อจึงมีอิทธิพลต่อโลกของเด็กในเรื่องของการเล่น แม้กระทั่งของใช้ก็แฝงไปด้วยการเล่น นอกจากนี้สื่อยังมีอิทธิพลในเรื่องการกินขนมและน้ำอัดลม

โตโชะ: ดันดันไปซื้อถึงในเมือง

ฉันถามเด็กๆหลายคนว่าชอบดูโฆษณาไหม และก็ได้อะไรที่ตรงกัน คือ ไม่ชอบอยากดูรายการโดยไม่มีโฆษณา อย่างกรณีของน้องทรายบอกฉันว่า

“ไม่ชอบเลยอยากแลหน้ามากกว่า แลโฆษณาแล้วอยากซื้อกินกะไม่มีขายไม่รู้ซื้ออะไร”

เมื่อฉันถามว่า แล้วที่ได้ดูโฆษณาแล้วอยากกินจะมีอะไรบ้าง

“อยากลองกินโตโชะแล ที่เห็นในโฆษณาแล้วน่าลองแล้วหอยม่าย แต่ร้านแถวบ้านไม่มีขาย มันไม่มีก็ซื้อขนมกินที่ร้านเขาขายนั่นแหละ พอขายขึ้นเข้าเมืองไปโลดสก็ซื้อมาฝาก ไม่ใช่แพงนิ ไม่เหมือน พิชซ่า เคเอฟซี แมคโดนัล ที่อยากกินแต่แพงอีแล้ว ไม่สู้บอกให้แม่ซื้อ แกไม่ซื้ออยู่แล้วแพงอีตายเป็นร้อยสองร้อย แต่กะอยากกินมั่งเหมือนกัน นานๆ ที่”

แม้ว่าเด็กๆไม่ชอบดูโฆษณา แต่ก็จำเป็นได้ดู และทำให้เกิดความอยากลิ้มลองขนมตามโฆษณา แม้ว่าในหมู่บ้านไม่มีขาย หากเมื่อมีคนในครอบครัวเข้าเมืองก็จะซื้อหามาฝากเด็กๆตามความต้องการของเด็ก แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับเศรษฐกิจของครอบครัวด้วยเช่นกัน

หลิกหนีไม่พ้น: วัฏจักรเสริมแรงภายในโลกของเด็ก

“ทราย อายุ 8 ปี เรียน ชอบดูทีวีมาก โดยเฉพาะวันเสาร์อาทิตย์ตั้งแต่เช้าจรดเย็น รายการของช่อง3,5,7,9 บางครั้งเผลอมอยหลับไป จนแม่ที่นั่งร้อยมาลัยบนแคร่หน้าบ้านลุกขึ้นมาปิดทีวี พอทรายตื่นก็มาขอเงินแม่ไปซื้อขนม ทรายจะไม่ค่อยหลับถ้าได้ไปซื้อขนมกินหน้าทีวี วันหนึ่งทรายไปซื้อหลายครั้งมาก พอจบรายการที่ชอบแล้วถึงช่วงโฆษณา ก็เปลี่ยนช่องทีวีไปเรื่อยจนเปลี่ยนไม่ได้แล้วเพราะโฆษณาตรงกัน ถ้าดูทีวีจนเบื่อแล้วก็ไปเล่นกับน้องบูมซึ่งเป็นญาติใกล้ชิด โดยมักจะเล่นขายของตามประสาเด็กผู้หญิง หรือไม่มี

ไปปั่นจักรยาน บางทีก็ชวนเพื่อนๆ ในละแวกนั้นไปที่โรงเรียน. เล่นที่สนามเด็กเล่น ชื้อขนม ขบเคี้ยวไปกินด้วย เล่นเครื่องเล่นเบื่อก็ชวนกันปั่นกำแพงโรงเรียน. ขึ้นไปนั่งเล่น เย็นมาก แล้วเด็กๆ จึงกลับบ้าน ถ้าวันไหนมีเวรรับผิดชอบล้างจาน ทนายจะรีบล้างจานให้เสร็จ บางวันที่แม่มีดอกไม้มาร้อยมาลัยไม่ทัน ทนายก็ช่วยแม่ร้อยอุบะ ทั้งๆ ที่วันนั้นทนายซี้ เกียจมากและอยากดูทีวี ถามหาเซิม ด้าย กรรไกร ม้านั่ง รุนวายไปหมด แล้วก็ทำท่า อ้อยอิ่งโยกย้ายอยู่นานกว่าจะเริ่มทำ จะไม่ทำก็ไม่ได้แม่จะบ่นจนกระทั่งต่อว่าและไม่ยอมให้ ไปเล่น ถ้าทำเสร็จหมดจึงจะได้รับอนุญาตไปเล่นหรือกินขนม ทนายจึงจำต้องยอมทำและ รีบทำให้เสร็จเพื่อ จะได้กินขนม เล่นกับเพื่อน หรือไม่กี่ดูทีวี ส่วนขนมและน้ำอัดลมก็กิน หลังจากเล่นเสร็จแล้ว ส่วนตอนดูทีวีก็ไปซื้อขนมกินตอนโฆษณา หรือไม่กี่ให้น้องบูมเป็นคนไปซื้อและให้ขนมน้องบูมด้วย แม่บอกทนายบอกว่า”เด็กๆ ก็เป็นแบบนี้แหละนี่ก็แต่ สนุกไปวันๆ ได้กินขนม เทียวเล่น แลโททักก็บายใจแล้ว ไม่ต้องคิดอ้ายไหม่มากตามปราคา เด็ก”

ชีวิตของเด็กๆ ในความคิดของแม่น้องทนายก็มีเพียง การเล่นสนุก กินขนม ดูทีวี ซึ่งก็ทำให้ เด็กๆ มีความสุขแล้ว และตามประสาเด็กๆ ไม่มีอะไรให้ต้องคิดมากมาย

โลกของเด็ก “กินขนม เล่น ดูทีวี” ทั้งสามอันนี้เป็นวัฏจักรที่วนเวียนอยู่ในโลกชีวิตของเด็ก และมีการเสริมแรงซึ่งกันและกัน เล่นแล้วเหนื่อยหรือหิว ก็อยากกินขนม กินน้ำอัดลม ขนมที่กินก็ มาจากการดูทีวี(ถ้าไม่มีขนมขายที่ร้านค้าในละแวกบ้าน เมื่อคนในครอบครัวเข้าเมืองก็จัดหามาให้ เนื่องจากเป็นชนบทที่ห่างไกลเมืองไม่มาก) เด็กๆ ดูทีวีพลางก็กินขนมไปพลาง เนื่องจากการดูทีวีก็ ไปเล่น เล่นแล้วหยุดพักก็ไปซื้อขนม

แม้แต่ ขนม การเล่น ทีวีก็ยังเกี่ยวโยงกันในแง่การตลาด สินค้าออกใหม่ ที่เด็กๆ รับรู้ได้ก็มา จากการดูทีวี ซึ่งนำเสนอการเล่นของเด็กๆ ด้วยของเล่น ที่มาจากรายการของเด็ก และผูกโยงกับ ขนมโดยเป็นของแถม การตอบปัญหาชิงรางวัลจากโดยส่งบรรจุภัณฑ์ที่ห่อหุ้มขนม หรือสะสมฝา น้ำอัดลมแลกของรางวัล และมีการลุ้นโชครางวัลที่มากับขนม เหล่านี้ล้วนเป็นเกมของการเล่น ทั้งสิ้น

เลย์: ลุ้นโชคลุ้นชนะ

จ๊อก 9 ปี เรียนในเมือง แต่ก็ชอบมาเล่นที่สนามฟุตบอลกับกลุ่มเพื่อนๆ เด็กชาย สามสี่คน ซึ่งในกลุ่มถือเลยกินกันทุกคน เด็กๆ บอกว่า กินอร่อย อยากกินทุกวัน แต่ที่ชอบ มากกว่านั้นจริงๆ ก็คือ ได้ลุ้นของรางวัลที่มีในขนม ซึ่งเด็กๆ ไม่เคยได้รางวัลใหญ่ๆ กันเลย

อย่างมากก็แลกเลย์กินฟรีหนึ่งถุง เด็กๆบอกว่า สนุกดี ยิ่งถ้าได้รางวัลใหญ่ ถือว่าคนนั้นโชคดีที่สุดในกลุ่ม เป็นเกมการเล่นแข่งขันของเด็กๆไปในตัว

ไดนาไมท์: ลูกอมเล่นทายปริศنالับเชอร์ปัญญา

เก้ 10 ปี ชอบกินลูกอมไดนาไมท์ทุกวัน และพกไปที่โรงเรียนด้วย และจะเอาปริศนาคำถามไปทายเล่นกับเพื่อนๆ เช่น แม่อะไรสาวตลอด? เพื่อนๆที่ไม่เคยกินลูกอมที่มีคำถามนี้มักจะทายไม่ถูก คำตอบ ก็คือ แม่ไก่ ไม่แก่ เด็กๆจะหัวเราะสนุกสนานกับคำตอบที่นึกไม่ถึง และคนถามจะรู้สึกได้ว่า ตัวเองเก่งที่มีคำถามที่เพื่อนๆตอบไม่ได้ เพื่อนบางคนที่ไม่เคยดูโฆษณาลูกอมไดนาไมท์ ก็อยากลองซื้อกินและทายปัญหาดูบ้าง

ขนมแยมภาพ: เล่นสะสมภาพแข่งกัน

อู๊ด เรียน ป.3 ที่ในหมู่บ้านมักไปเล่นกับแก้ว เรียน ป.5 ที่ในเมือง เด็กๆ จะเล่นด้วยการเอาภาพที่แถมจากขนมมาเล่นโดยการสะกิด ถ้าอันหนึ่งคว่ำ อีกอันหนึ่งหงายถือว่าคนนั้นชนะ ได้ภาพไป ใครมีภาพเยอะๆถือว่าเก่งมาก ที่เก้ก็นั่นก็ต้องเอาภาพมาเล่นแข่งกับเพื่อน ถ้าซื้อเพื่อสะสมไม่นับว่าเก่ง แก้วมีเยอะมากเกือบสองร้อยภาพ และภาพที่แก้วชอบมากๆ มีประมาณสิบภาพ เป็นรูปการ์ตูนมีทั้งหญิงและชาย ที่สวยและหล่อในสายตาของแก้ว ภาพเหล่านั้นมาจากการ์ตูนในทีวี และหนังสือ ตอนแรกๆ ภาพพวกนี้แถมกับขนม ตอนหลังๆก็มีการผลิตเป็นภาพออกมาขายแผ่นละสามบาทซึ่งมีหลายภาพต่อหนึ่งแผ่น

โลกของเด็กดำรงอยู่ทั้งในจินตนาการและสังคมโดยส่วนรวม ขนม การเล่น และทีวี เป็นสิ่งที่ไม่อาจแยกจากกันในโลกของเด็ก ทั้งในแง่ของวัตถุ(material)และการกระทำ(activity) ทั้งสามอย่างหมุนเวียนเป็นวัฏจักรอีกทั้งเสริมแรงซึ่งกันและกัน ทำให้โลกของเด็ก สืบเนื่องดำรงอยู่และเข้มแข็งยิ่งขึ้น

การที่โลกของเด็กเหมาะเจาะกับสินค้าจำพวกขนมเด็กและน้ำอัดลม ซึ่งมีรสชาติบางอย่างทำให้ชวนสงสัยว่า โลกของเด็กในการรับรู้ทางผัสสะนั้นเป็นอย่างไร จึงถูกอาบด้วยรสชาติบางอย่างเท่านั้นคือ รสหวานของน้ำอัดลมและขนมเด็ก

การบริโภคกับเด็กในโลกแห่งผัสสะ

โลกของเด็กถูกสร้างขึ้นให้แตกต่างจากโลกของผู้ใหญ่ การบริโภคในเด็กก็ต่างจากผู้ใหญ่ ไม่เพียงแต่เด็กและผู้ใหญ่ต่างก็มีชีวิตอยู่ในโลกแห่งผัสสะที่ต่างกัน วัฒนธรรมที่ต่างกันทำให้ประสบการณ์ชีวิตแตกต่างกันด้วย (Mennella et al.2005) ประสบการณ์การรับรสในเด็กจึงต่างจากผู้ใหญ่ อาทิเช่น เด็กขวบปีแรกส่วนใหญ่บริโภคอาหารรสจืด ต่อมาจึงกินรสหวานและรสจัด (รสเปรี้ยว เค็มและเผ็ด)เพิ่มมากขึ้นตามอายุ นอกจากนี้แต่ละสังคมวัฒนธรรมที่ต่างกันก็มีการกินอาหารรสชาติแตกต่างกันไป

ประสบการณ์การรับรสจึงไม่ใช่เป็นแค่เพียงปรากฏการณ์ทางด้านชีววิทยาของปุ่มรับรสเท่านั้น แต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างทางสังคม ที่ทำให้ผัสสะและประสบการณ์การรับรสแตกต่างตามประสบการณ์ชีวิตที่ดำรงอยู่ในสิ่งแวดล้อมนั้นๆ และ ความชอบ/ไม่ชอบ ในรสชาติ ก็ถูกกำหนดโดยบริบททางสังคมวัฒนธรรม (Classen 1991)

ในด้านชีววิทยานั้นมนุษย์ตอบสนองต่อรสชาติจากการมีปุ่มรับรส(taste buds)ที่สามารถรับรสหวานในอาหารในอัตราส่วน 1/200 รสเค็ม 1/400 รสเปรี้ยว 1/130,000 และรสขม 1/2 ล้าน โดยปุ่มรับรสหวานอยู่ที่ปลายลิ้น รสขมที่โคนลิ้น รสเปรี้ยวที่ด้านข้างลิ้น และรสเค็มกระจายอยู่ทั่วไปบนพื้นผิวที่เหลือของลิ้น ซึ่งปุ่มรับรสในลิ้นพัฒนาขึ้นตั้งแต่อายุครรภ์ 2 เดือน และเจริญเติบโตเต็มที่เมื่ออายุครรภ์ 4 เดือน ที่สำคัญพัฒนาการตามธรรมชาติของปุ่มรับรสหวานเร็วกว่าปุ่มรับรสอื่นๆ เด็กทารกจึงมีแนวโน้มชอบรสหวาน อนึ่ง เด็กจะมีผัสสะรับรสที่เยือกเย็นและดีกว่าผู้ใหญ่ เนื่องจากมีจำนวนปุ่มรับรสมากกว่าผู้ใหญ่ โดยในผู้ใหญ่มีปุ่มรับรสประมาณ 10,000 อัน จัดแบ่งกลุ่มตามการรับรสซึ่งจะมีขนาดแตกต่างกันไป ภายในปุ่มรับรสแต่ละอันประกอบด้วยเซลล์ 50 เซลล์ ทำหน้าที่ถ่ายทอดข้อมูลไปยังเซลล์ประสาท (neuron) ซึ่งจะกระตุ้นสมองให้ตื่นตัวพบมากที่เพดาน คอหอย และทอนซิล ส่วนที่ศูนย์กลางของลิ้นมีไม่มาก และเซลล์จะมีการหลุดลอกทุก 10 วัน และสร้างขึ้นใหม่ แต่เมื่ออายุมากขึ้นคือตั้งแต่ 45 ปีขึ้นไป เซลล์ที่เพดานจะเสื่อมไปต้องใช้ความเข้มข้นมากจึงรับรสได้ในอัตราเท่าเดิม(Ackerman 1994)

นอกเหนือจากปัจจัยทางชีววิทยา ประสบการณ์การรับรสยังเป็นการสร้างทางสังคม กล่าวคือ อาหารที่มีรสชาติดี/อร่อยไม่ใช่เป็นเพราะส่วนประกอบของสารตามธรรมชาติในอาหาร แต่เป็นเพราะการให้สัญลักษณ์ว่า ดี/อร่อย และการรับรู้รสหวานของมนุษย์เป็นพฤติกรรมทางวัฒนธรรม(cultural practice) อันเนื่องมาจากประสบการณ์และความทรงจำที่ฝังอยู่ในเรือนร่างของมนุษย์ ซึ่งชุดประสบการณ์ต่างๆมีความสัมพันธ์กันและทำงานอย่างซับซ้อน ในแง่นี้คำอธิบายเชิงวัฒนธรรมหักล้างข้อเสนอนักชีวสังคมวิทยา(sociobiologists)ที่ว่า ทารกชอบรสหวานมา

ตั้งแต่กำเนิดเป็นเพราะการกำหนดทางพันธุกรรม ในเชิงวัฒนธรรมนั้นประสบการณ์การรับรสของทารกเป็นผลจากความใกล้ชิดสัมผัสของผู้ที่ให้อาหาร ไม่ว่าจะเป็นความอบอุ่นของร่างกาย การสัมผัสที่แนบชิด กลิ่นและเสียง ซึ่งทำให้อารมณ์และความรู้สึกถูกกระตุ้น อีกทั้งความหวานของน้ำนมที่มีนัยยะว่าเป็นสิ่งที่ดี และมีรสน่าพึงพอใจ ทำให้เกิดประสบการณ์ความพึงพอใจของผู้ลิ้มรสที่สัมพันธ์กับนม ที่มีความหมายมากกว่าประสาทการรับรู้ทางกายในรสชาติของนมหรือการเติมเต็มความอิ่มให้ท้อง ทั้งนี้กระบวนการทั้งหมดเป็นการเชื่อมอารมณ์ของทารกและการตอบรับความรู้สึกกับผู้ให้อาหาร ซึ่งประสบการณ์ความรู้สึกและสถานะทางอารมณ์ในช่วงการเป็นทารกไม่ได้มีลักษณะรู้ตัวหรือจดจำได้อย่างชัดเจน ทว่ากลับมีอิทธิพลในการตอบสนองต่ออาหารนั้นโดยตรงของปัจเจกชนไปตลอดชีวิต (Lupton 1996) เช่นเดียวกับน้ำนมแม่ การรับรสชาติของนมเด็กและน้ำอัดลมเป็นการรับรู้เชิงผัสสะที่ผูกโยงอยู่กับประสบการณ์ของเสรีภาพในวัยเด็ก การผจญภัย ความสนุกสนาน และอำนาจของเด็ก ดังกรณีตัวอย่างน้องบอลและโบว์

เลียร์สสาหุร้าย: การผจญภัยใต้ท้องทะเล

บ้านของสองพี่น้อง บอลกับโบว์เป็นร้านชำและขายขนมหวานไทยๆ เด็กๆจึงมีของกินหลายอย่างให้เลือก เด็กๆกินหมดทุกอย่างแต่สิ่งที่เลือกกินอันดับแรกก็คือ ขนมขบเคี้ยว ซึ่งพ่อแม่ก็ให้อิสระเด็กๆเต็มที่ในการเลือกกิน

ถ้ามีให้เลือกหลายอย่าง ระหว่าง หนมถุ้ง หนมหวานแบบไทยๆ ผลไม้ ลูกชิ้น เด็กๆจะเลือกกินอันไหน?

หนมถุ้ง

เด็กๆชอบกินหนมไหนดมากที่สุด? “หนมถุ้ง กินได้เพ” โบว์ตอบ ส่วนบอลบอกว่า “เลียร์สสาหุร้ายนั่น”

น้องบอล ไชรถึงชอบล่ะ? หรือ ยังไง? บอกไม่ถูก มันเป็นรสสาหุร้าย มันๆหวานๆ กรอบๆ

แลจากโฆษณาจากโทรทัศน์มาล่ะ? แล ชอบตอนที่คนขายผิวดำปึก ที่เดินขึ้นมาจากเล ถึงมีสาหุร้ายติดเต็มหัว หลกดี สงสัยดำน้าเลลึกจ้งหันต่ออีได้สาหุร้าย น้ามีอย่างอื่นมั้งนะ เอาปลาหลามมากันกะได้ ถ้าไม่ถูกหลามกินเสียก่อนเอาแบบในหนังที่สู้ชนะ

ทั้งบอลและโบว์ชอบกินขนมขบเคี้ยว สำหรับบอลชอบเลียร์สสาหุร้ายเป็นพิเศษ นอกจากรสชาติแล้วยังชอบโฆษณาที่ทำให้รู้สึกว่ถ้ากินเลียร์สสาหุร้ายแล้วเหมือนกับได้ผจญภัยในโลกใต้น้ำของท้องทะเล และคงสนุกสนานถ้าได้เจอกับฉลามแบบในหนังที่พระเอกไม่ตายเวลาต่อสู้

น้ำอัดลม: อำนาจการต่อสู้ ความสนุกสนาน

บอกลกับโบว์ชอบเครื่องดื่มอัดลมไหมล่ะ? น้ำขวด สองคนตอบพร้อมกัน

ไซรถึงชอบล่ะ? หรอย หวาน ซ่าส์ดีถ้าเป็นโค้กหรือเป๊ปซี่

แล้วชอบโฆษณาไหม? กินแล้วฉัดบอลเก่งแบบแบคแฮมกะดีแหละ เป๊ปซี่กินกะหอยอยู่

แล้ว บอลตอบ เนื่องจากบอลเป็นเด็กผู้ชายที่ชอบเตะฟุตบอล

ส่วนโบว์บอกว่า ชอบกินโค้ก แลโฆษณาแล้วชอบโค้กพีบีค ที่ต่อสู้กันแบบหนังจีนกำลังภายในหนุกดี กินแล้วน่ามีแรงสู้กับหลายคนแล้วนะ บอลก็พยักหน้า บอกว่า “ชอบที่มันสู้กันหนุกดี แย่งโค้ก ใครแก่งหวกจะได้กิน”

สำหรับน้ำอัดลมนอกจากรสชาติที่เด็กๆชอบ ยังมีบางอย่างที่แฝงมาในโฆษณาที่ทำให้เด็กๆจำได้ และทำให้เด็กๆรู้สึกนึกถึงถึงความสนุกสนาน อำนาจและพลังในการต่อสู้ เมื่อได้กินน้ำอัดลม

ด้วยกระบวนการสร้างทางสังคมวัฒนธรรม ทำให้เด็กเข้ามาเกี่ยวข้องกับรสชาติบางลักษณะ นั่นคือ รสหวานของน้ำอัดลมและขนมเด็ก ที่ถูกผลิตและเผยแพร่โดยระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม ภายใต้สังคมวัฒนธรรมแบบบริโภคนิยม โลกของเด็กจึงกลายเป็นพื้นที่ที่ถูกทำให้เหมาะกับการตลาดของน้ำอัดลมและขนมเด็ก ซึ่งสร้างไว้เพื่อบ่าเรอเด็กๆ

การบริโภคนิยมในสังคมสมัยใหม่ที่เป็นยุคบริโภคนิยมมีปัจจัยหลายประการที่เกี่ยวข้อง ซึ่ง Colin Campbell ได้อธิบายความต้องการบริโภคนิยมอย่างกว้างๆครอบคลุมนอกเหนือจากความจำเป็นทางด้านชีววิทยา ว่าเกิดจากทัศนะ 3 อย่าง คือ Instinctivism(สัญชาตญาณ) Manipulationism(การกระทำจากภายนอก) และ Veblenesque perspective (ทัศนะของวีเบลน) โดยที่ Instinctivism เป็นการบริโภคเพราะความต้องการซึ่งเป็นธรรมชาติและสากล Manipulationism ผู้บริโภคเป็นpassive และถูกกระทำจากปัจจัยภายนอก เช่น โฆษณา และ Veblenesque perspective การบริโภคเพื่อสถานภาพ (Kwass 2003) ซึ่งงานศึกษาของฉันทน์ เรื่องโลกของเด็กที่บริโภคนิยมน้ำอัดลมและขนมนี้สอดคล้องกับทัศนะของ Campbell ทั้งหมด แต่กรณีในแง่ทัศนะ Veblenesque มีความแตกต่างในการบริโภคเพื่อสถานภาพ ก็คือ ความเป็นเด็กที่คู่กับขนม และอำนาจในการต่อรองเหนือผู้ใหญ่ ไม่ใช่การบริโภคเพื่อเลียนแบบชนชั้นที่สูงกว่าหรือเพื่อยกระดับชนชั้น

ผัสสะและประสบการณ์การรับรู้ของเด็กนั้น เกิดขึ้นและดำรงอยู่ควบคู่กับ “ความเป็นเด็ก” ในฐานะสิ่งสร้างทางสังคม สังคมสมัยใหม่ได้สร้างความเป็นเด็ก ผ่านวาทกรรมในสื่อ ระบบการศึกษาและผ่านสินค้าอุปโภคบริโภคต่างๆที่ทำให้เด็กเป็นเสมือนผู้มีอำนาจและเป็นอิสระจาก

กฎเกณฑ์ โลกของเด็กที่ถูกสร้างให้มีลักษณะ”กินขนม เล่น ดูทีวี” ซึ่งเป็นโลกแห่งจินตนาการ ความสนุกสนาน การผจญภัย และความหอมหวานของวัยอันไร้เดียงสา ได้กลายเป็นพื้นที่ที่ถูกทำให้เหมาะกับการเป็นตลาดของน้ำอัดลมและขนมหวานต่างๆ ที่ถูกสร้างไว้เพื่อบําเรอเด็กๆ รสหวานของน้ำอัดลมและรสชาติของขนมเด็กจึงไม่ใช่ปรากฏการณ์ธรรมชาติของปุม์บริบสที่สัมผัสกับน้ำอัดลมและขนมเท่านั้น แต่เป็นประสบการณ์ที่ถูกบํารุงและปรงแต่งขึ้นในโลกแห่งความเป็นเด็ก ที่ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมสร้างขึ้น “ความเป็นเด็ก” และ” ประสบการณ์การบริบส” ในเด็กจึงเป็น การสร้างคู่ขนานในทางสังคมที่ไม่สามารถเข้าใจกระบวนการหนึ่งแยกขาดจากอีกอันหนึ่งได้

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

1. กาญจนา แก้วเทพ แปล หลุยส์ อัลธุสแซร์. อุดมการณ์และกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2529 หน้า 60-62
2. กระทรวงศึกษาธิการ. เขื่อนมือคว่ำดาว: คิดดี รักดี ไปได้ หัวใจแกร่งของเด็กไทยที่ไม่ทอดทิ้ง
อุปสรรค.วันเด็กแห่งชาติประจำปี พ.ศ.2548. กรุงเทพฯ: ร.ส.พ.2547
3. กระทรวงศึกษาธิการ.พระยศียง: หนังสือวันเด็กแห่งชาติปี 2549. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว.2548.
4. กองแผนงาน กระทรวงศึกษาธิการ. รายงานการประเมินผลการจัดงานฉลองวันเด็กแห่งชาติ
ประจำปีพ.ศ.2532 มปท.
5. จริยา นวลจันทร์. เด็กในฐานะคริสตศาสนา ใน พระมหาบุญชิต ญาณส่วโร จริยา นวลจันทร์
และอนันต์ แสงอารี. งานวิจัย เรื่อง เด็กในทัศนะพุทธศาสนา คริสต์ศาสนา และศาสนา
อิสลาม. โครงการสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมเพื่อเด็ก มูลนิธิเด็ก, 2532
6. พระมหาบุญชิต ญาณส่วโร เด็กในทัศนะพุทธศาสนา. ใน พระมหาบุญชิต ญาณส่วโร จริยา
นวลจันทร์ และอนันต์ แสงอารี. งานวิจัย เรื่อง เด็กในทัศนะพุทธศาสนา คริสต์ศาสนา และ
ศาสนาอิสลาม. โครงการสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมเพื่อเด็ก มูลนิธิเด็ก, 2532
7. พิษณุ อุตตะมะเวทินและคณะ. พฤติกรรมการบริโภคขนมเด็กภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ขอนแก่น:รายงานการวิจัยภาควิชาโภชนวิทยา คณะสาธารณสุขศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2535
8. สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์ “แลดูผู้คนในห้างสรรพสินค้า” ใน สิทธิพร สมบูรณ์บุรณะ วัฒนธรรม
การบริโภค: แนวคิดและการวิเคราะห์ กรุงเทพฯ ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัย
เกริก, 2538
9. ศรีรัตน์ พันธุ อุตตะมะเวทิน. การประยุกต์ทฤษฎีความสามารถตนเองในการปรับเปลี่ยน
พฤติกรรมการบริโภคขนมขบเคี้ยวของนักเรียน ป. 5 โรงเรียนวัดมูลจินดาราม จ.
ปทุมธานี. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต(สาธารณสุขศาสตร์) สาขา
วิชาเอกสุขศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล,2539
10. อนันต์ แสงอารี. เด็กในทัศนะศาสนาอิสลามใน พระมหาบุญชิต ญาณส่วโร จริยา นวลจันทร์
และอนันต์ แสงอารี งานวิจัย เรื่อง เด็กในทัศนะพุทธศาสนา คริสต์ศาสนา และศาสนา

อิสลาม. โครงการสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมเพื่อเด็ก มูลนิธิเด็ก. 2532.

11. อมรวิรัช นาคทรรพ. เด็กไทยในมิติวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, 2548

ภาษาอังกฤษ

1. Ackerman, Diane(1990). A Natural History of the Senses. New York: Random House.
2. Aries, P.(1972). Centuries of Childhood. Harmondsworth: Penguin.
3. Bell, David and Valentine, Gill.(1997). Consuming Geographies: we are where we eat. London: Routledge.
4. Bourdieu, Pierr (1977). Outline of a Theory of Practice, Cambridge: Cambridge University Press.
5. Classen, Constance.(1991). In The Varieties of Sensory Experience: A Sourcebook in the Anthropology of the Senses. Howes,David,ed. pp. 47-60. Toronto, Buffalo, and London: University of Toronto Press.
6. Christensen Haudrup,Pia.(2000). Childhood and the Cultural Constitution of Vulnerable Bodies.Prout, Alan. The Body, Childhood and Society. Great Britain: MacMillan.
7. Derevenski, Joanna Sofaer(2000). Children and Matterial Culture. London&New York: Routledge.
8. Hockey, Jenny and James, Allison.(2003). Social Identities across the life Course. China: Palgrave.
9. Howson, Alexandra(2004). The Body in Society. UK: Polity.
10. Hunt, Stephen.(2005). The Life Course: a sociological introduction. China: Palgram Macmillan.
11. Kapur, Jyotsna.(1999). Out of control: Television and the transformation of childhood in late capitalism in Kinder, Marsha. Kids' media culture.Durham and London: Duke university press.
12. Kwass, Michale (2003). Ordering the World of Goods. Representations 82. Spring .
13. James, Allison & James, Adrian L.(2004).Constructing Childhood: theory, policy and social practice. New York:Palgrave Macmillan.

14. Lareau, Annette(2003). *Unequal childhood : class, race, and family life*. Berkeley,Los Angeles,London: U. of California Press.
15. Lillehammer, Grete(1989).*The World of children in Derevenski*, Joanna Sofaer(2000). *Children and Matterial Culture*. London&New York: Routledge.
16. Lupton, Deborah(1996). *Food, theBody and the Self*. London, California: Sage
17. Mennela, A. Julie, Pepino, Yanina & Reed, R. Danielle. Genetic and environmental Determinant of Bitter Perception and Sweet Preferences. *Pediatrics* vol.115 no.2 Feb 2005.
18. Backett- Milburn, Kathryn.(2000). *Parents, Children and the Construction of the Healthy Body in Middle-Class Family*. Prout, Alan. *The Body, Childhood and Society*. Great Britain: MacMillan.
19. Noddings, A. (2002). *Starting at home: caring and social policy*. USA: University of California.
20. Prout, Alan.(2000). *The Body, Childhood and Society*. Great Britain: MacMillan.
21. Regalado, Michale; Sareen, Harvinder; Inkelas, Moira; Wissow S. Lawrence, and Halfon, Neal. (2004). *Parents' discipline of Young Children: Result from the national survey of early childhood health pediatrics*. Vol. 113 no.6 june 2004.
22. Robert, B. P., Blinkhorn, A.S. and Duxbury J.T. The power of children over adults when obtaining sweets and snacks. *International Journal of Paediatric Dentistry*.2003;13:76-84.
23. Santrock, John W.(1997).*Children: fifth edition*.USA:McGraw-Hill.
24. Simpson, Brenda.(2000). *Regulation and Resistance: childhood's embodiment during the primary-secondary school transition*. Prout, Alan. *The Body, Childhood and Society*. Great Britain: MacMillan.
25. Williams, R.(1990). *Television: Technology and Cultural Form*. [1974]London: Routledge.

บทคัดย่อ

ชื่อบทความ ของก้านัลและการชี้: ตัวแทนยากับการแลกเปลี่ยนต่างตอบแทนในวงการแพทย์
ชื่อผู้เขียน วิบูลย์ วัฒนนามกุล

สาระสำคัญ

บทความนี้มุ่งทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างแพทย์และผู้แทนยา โดยใช้ทฤษฎีแนวคิดทางสังคมว่าด้วยความเป็นวิชาชีพ (Professionalism) และการแลกเปลี่ยนทางสังคม (social exchange) อาศัยแหล่งข้อมูลส่วนใหญ่จากการสัมภาษณ์และสังเกตกิจกรรมของแพทย์และผู้แทนยาในบริบทต่าง ๆ ที่ทำงานอยู่ในจังหวัดขอนแก่น การศึกษาพบว่า แม้ว่าแพทย์จะถูกมองว่าเป็นวิชาชีพที่มีความเป็นเหตุผลอย่างยิ่ง แต่ในการโน้มน้าวให้แพทย์ใช้ยาของผู้แทนยานั้นแสดงให้เห็นถึงความไม่มีเหตุผลในการทำงานประจำวัน สำหรับผู้แทนยานั้นนอกเหนือจากกลยุทธ์ทางการตลาด ความรู้เกี่ยวกับตัวยาล้วน “ความชี้” หรือความสัมพันธ์แบบสนิทสนม ที่ผู้แทนยาพยายามสร้างขึ้นมีความสำคัญอย่างมากในการชักจูงให้แพทย์ใช้ยา บทความนี้ได้อธิบายกระบวนการต่าง ๆ ที่ผู้แทนยาใช้ในการสร้าง “ความชี้” ซึ่งเป็นกระบวนการที่ซับซ้อนและเป็นพลวัตโดยมีการกำนัล (gift exchange) เป็นองค์ประกอบสำคัญ

คำหลัก ตัวแทนบริษัทยา การแลกเปลี่ยนทางสังคม ความเป็นวิชาชีพ ความชี้

Title Gift and Acquaintance: Pharmaceutical Representative and Reciprocity in Medical Profession

Abstract

This paper explores the relationship between physician and pharmaceutical representative through theories and concepts of professionalism and social exchange. Field data were from interviews and observations of physicians and pharmaceutical representatives in various working contexts in Khonkaen Province. The study suggests that although medical doctors were often viewed as a professional endowed with rationality to the highest degree, the ways in which physicians were convinced by pharmaceutical representatives to accept and prescribe their pharmaceutical products were far from rational. In addition to regular marketing strategies and utilization of drug information, pharmaceutical representatives employed various “irrational” conduct such as creating “acquaintance” and the closeness of relation as a mean to persuade doctors to prescribe their products. This paper examines how acquaintance between physicians and drug representatives was constructed through dynamic processes of reciprocity, processes of which gift exchange was part and parcel.

Keyword pharmaceutical representative, social exchange, medical profession, acquaintance

ประวัติย่อ

ชื่อ วิบูลย์ วัฒนนามกุล

ตำแหน่งทางวิชาการ อาจารย์

หน่วยงานที่สังกัด คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ที่อยู่ 603/1 ม.24 ซ.บ้านบึง ต.ศิลา อ.เมือง จ.ขอนแก่น 40000

โทรศัพท์ 01-5927391 โทรสาร 043-202379 อีเมล viboonmail@yahoo.com

การศึกษา

พ.ศ. 2523-2528 เรียนปริญญาตรี เภสัชศาสตร์ ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

พ.ศ. 2534-2535 ศึกษาในระดับปริญญาโท สาขาการจัดการการพัฒนาชนบท (Master of Rural Development Management) (หลักสูตรนานาชาติ) ที่สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น

พ.ศ. 2544-ปัจจุบัน ศึกษาในระดับปริญญาเอก สาขาสังคมศาสตร์การแพทย์และสาธารณสุข คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

ผลงานวิชาการที่สำคัญ

- Stability Study of Some Essential Drug Preparations in Drug Cooperative Funds in Northeast Thailand. (Proceedings of the 12th Congress of the Federation of Asian Pharmaceutical Associations. Indonesia; 1988)
- แหล่งที่ให้ข้อมูลข้อมูลและการตัดสินใจในการใช้ยาในชนบท ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: กรณีศึกษา 4 หมู่บ้าน (นำเสนอในการสัมมนาวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 9 สิงหาคม 2532 กรุงเทพและตีพิมพ์ใน INRUD NEWS. Volume 2, No. 1. June 1991)
- นุศราพร เกษสมบุญ และคณะ. การวิเคราะห์สถานการณ์ร้านยาในเขตเทศบาลนครขอนแก่น. ประชุมวิชาการเนื่องในโอกาสฉลองสองทศวรรษเภสัช มหาวิทยาลัยขอนแก่น. เรื่อง "เภสัชกรสหเวชระใหม่"; 8-9 ธันวาคม 2543; ขอนแก่น. คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 11-13.
- ทิพาพร กาญจนราช และคณะ. การพัฒนาการใช้ยาและระบบการให้บริการสาธารณสุข ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ระยะที่ 1 สถานการณ์บริการเภสัชกรรมชุมชน ปัญหาการใช้ยาของชุมชนในจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดอุดรธานี และข้อเสนอเพื่อส่งเสริมการใช้ยาที่เหมาะสม

ของชุมชน. ประชุมวิชาการเนื่องในโอกาสฉลองสอง ทศวรรษเภสัช มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
เรื่อง “เภสัชกร สหสวรรษใหม่” ; 8-9 ธันวาคม 2543; ขอนแก่น. คณะเภสัชศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 8-10.

- ทิพาพร กาญจนราช และคณะ. การสังเคราะห์วิสัยทัศน์ของประชาคมเภสัชกรสำหรับการปฏิรูประบบสุขภาพภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ระยะที่ 1. ประชุมวิชาการเนื่องในโอกาสฉลองสองทศวรรษเภสัช มหาวิทยาลัยขอนแก่น. เรื่อง “เภสัชกร สหสวรรษใหม่” ; 8-9 ธันวาคม 2543; ขอนแก่น. คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 53-54.

ประเด็นความสนใจทางวิชาการ

Pharmaceutical anthropology, drug use in community and in health care setting,
Health social science,

ของกำนัลและความดี

วิบูลย์ วัฒนนามกุล¹

“ เป็นแพทย์จริงๆ แล้วซื้อได้ทุกคน แต่ซื้อโดยวิธีไหน บางคนก็ซื้อ
ง่าย บางคนก็มีวิธีซื้ออีกแบบ มันถูกหรือแพงเท่านั้นเอง และใช้วิธีการ
อย่างไร”

บทนำ

ธุรกิจยาถือได้ว่าเป็นธุรกิจที่มีมูลค่ามหาศาลและให้ผลตอบแทนดีเมื่อเทียบกับธุรกิจอื่นๆ ปี ค.ศ.2000 บริษัทยาที่ถูกจัดอยู่ในอันดับต้นของ Fortune มีผลการตอบแทนสูงจากการลงทุนและกำลังเพิ่มสูงขึ้นเมื่อเทียบกับบริษัทประเภทอื่น หากพิจารณาสัดส่วนของกำไร บริษัทยา 11 บริษัทใน Fortune 500 มีกำไรร้อยละ 18.6 ขณะที่ค่าเฉลี่ยของบริษัทอื่นๆ ใน Fortune 500 มีเพียงร้อยละ 4.9²

ในขณะที่มีการถกเถียงถึงค่าใช้จ่ายในการดูแลสุขภาพและค่ายาที่สูง และบริษัทยามักอ้างถึงต้นทุนที่ต้องใช้จ่ายไปกับการวิจัยและพัฒนาใหม่ๆ แต่ข้อมูลแสดงให้เห็นว่าในปี ค.ศ.2000 บริษัทยา 11 บริษัทจาก Fortune 500 ใช้งบประมาณถึงร้อยละ 30 ไปกับการตลาดและการบริหาร แต่กลับใช้กับการวิจัยและพัฒนาเพียงร้อยละ 12 เท่านั้น² ในสหรัฐอเมริกา มีผู้แทนบริษัทยาหนึ่งคนต่อแพทย์ 10 – 15 คน และบริษัทยาต้องจ่ายให้กับผู้แทนบริษัทยาถึงประมาณปีละ 5 พันล้านเหรียญสหรัฐ จากจำนวนเงิน 13 พันล้านเหรียญสหรัฐต่อปีที่ใช้ไปในการส่งเสริมการขาย³ หรือประมาณ 8,000 – 13,000 เหรียญสหรัฐต่อปีต่อแพทย์ 1 คน⁴ สำหรับข้อมูล

¹ อาจารย์ประจำคณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ปัจจุบันกำลังศึกษาอยู่ระดับปริญญาเอก สาขา
สังคมศาสตร์การแพทย์และสาธารณสุข คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

² Public Citizen. (2001). Drug Industry Most Profitable Again: New Fortune 500 Report Confirms
“Druggernaut” Tops Other Industries In Profitability Last Year. [Online]. Available:
<http://www.citizen.org> [April 11, 2001].

³ Wolfe, S. M. (1996). Why do American drug companies spend more than \$12 billion a year pushing
drugs? J. Gen. Intern. Med. 11:637-39. ref in Fisher, Morris A. (2003). Physicians and the
Pharmaceuticals Industry: A dysfunctional relationship. Perspectives in Biology and Medicine.
Spring, 46, 2: 254-272.

ของประเทศไทยพบว่าข้อมูลเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายที่บริษัทยาใช้กับผู้แทนบริษัทยามีรายงานอยู่น้อยมาก ทั้งนี้เพราะบริษัทมักถือว่าข้อมูลค่าใช้จ่ายในการส่งเสริมการขายด้วยวิธีต่างๆ เป็นข้อมูลที่ไม่เปิดเผย⁵

วิชาชีพแพทย์มักอ้างถึงการประกอบวิชาชีพว่ามีพื้นฐานมาจากความรู้และทักษะที่ได้เรียนรู้ฝึกปฏิบัติมา และประยุกต์ใช้ตามสถานการณ์และสภาพคนไข้ ในขณะที่บริษัทยาทุ่มงบประมาณจำนวนมากไปกับการตลาดและผู้แทนยาสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของผู้แทนยาในสายตาของบริษัทยา ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาวิจัยถึงอิทธิพลของผู้แทนยาที่มีผลต่อการใช้ยาของแพทย์ เช่น แพทย์ที่รับเงินจากบริษัทยาในการเป็นวิทยากรหรือเข้าร่วมประชุมวิชาการ หรือเพื่อทำการวิจัย มีความสัมพันธ์อย่างมากต่อการที่แพทย์ผู้นั้นจะนำยาเข้าสู่บัญชียาโรงพยาบาล⁶ นอกจากนี้ปฏิสัมพันธ์กับผู้แทนบริษัทยายังมีผลกระทบต่อการสั่งจ่ายยาของแพทย์และแพทย์ประจำบ้าน (residents) ในด้านของค่าใช้จ่าย, การจ่ายยาไม่สมเหตุสมผล, ความตระหนักรู้, ความชอบและการจ่ายยาใหม่อย่างรวดเร็ว, และการจ่ายยาสามัญ (generic drugs) ลดลง⁷ การใช้การรักษาแบบใหม่ในผู้ป่วยโรคจิต⁸ การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับบริษัทยายังชี้ให้เห็นว่าบริษัทยาใช้กลวิธีหลายๆ อย่างเพื่อการตลาด เช่น การให้ของขวัญ, การแจกตัวอย่างยา, การเลี้ยงอาหาร, การให้เงินสนับสนุนการเดินทางหรือค่าที่พักในการร่วมประชุมวิชาการ, การเป็นวิทยากรโดยผู้แทนบริษัทยา, การให้เงินสนับสนุนการศึกษาต่อเนื่อง (continuing medical education, CME), การให้เงินสนับสนุนการทำวิจัยหรือการนำเสนอผลงานวิชาการ และมีการศึกษาที่แสดงให้เห็นว่าปฏิสัมพันธ์ระหว่างแพทย์กับผู้แทนบริษัทยา มีความสัมพันธ์กับการที่แพทย์จ่ายยาของบริษัทที่

⁴ Drake, D. and Uhlman, M. (1993). Making medicine, making money. Kansas City, MO: Andrews and McMeel. ref in Fisher, Morris A. (2003). Physicians and the Pharmaceuticals Industry: A dysfunctional relationship. Perspectives in Biology and Medicine. Spring, 46, 2: 254-272.

⁵ คณะกรรมการดำเนินการวิจัยราคาขาย, กลุ่มศึกษาปัญหาฯ และ มูลนิธิสาธารณสุขกับการพัฒนา. (2530). นโยบายและกลยุทธ์ในการควบคุมราคาขาย. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

⁶ Chren, Mary-Magaret, Landefeld, Seth. (1994). Physicians' Behavior and Their Interactions With Drug Companies: A controlled Study of Physicians Who Requested Additions to a Hospital Drug Formulary. JAMA, 271, 9: 684-689.

⁷ Wazana, Ashley. (2000). Physicians and the Pharmaceutical Industry: Is a gift ever just a gift? JAMA, 283, 3: 373-380.

⁸ Schwartz, Thomas L. et al. (2001). Newly Admitted Psychiatric Patient Prescriptions and Pharmaceutical Sales Visits. Annals of Clinical Psychiatry, 13, 3: 159-162.

เป็นผู้สนับสนุน CME มากขึ้น, แพทย์จ่ายยาของบริษัทที่เป็นผู้สนับสนุนการเดินทางไปประชุมวิชาการมากขึ้น, แพทย์จ่ายยาที่ไม่สมเหตุผลผลของบริษัทที่สนับสนุนมากขึ้นหลังจากการฟังการบรรยายของแพทย์ที่ทำหน้าที่เป็นผู้แทนบริษัทฯ, และยังพบความสัมพันธ์ระหว่างปฏิสัมพันธ์ของแพทย์กับบริษัทฯ และทัศนคติที่ดีต่อผู้แทนบริษัทฯ

เห็นได้ว่าบริษัทฯ ให้ความสำคัญอย่างมากต่อการส่งเสริมการขาย ไม่ว่าจะเป็นทางตัวแทนบริษัทฯ อุปกรณ์สิ่งของต่างๆ ที่ใช้ในการส่งเสริมการขาย ค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นอย่างมากมาย่อมส่งผลต่อราคายาให้สูงขึ้นตามไปด้วย ขณะเดียวกันความสัมพันธ์ของผู้แทนบริษัทฯ และแพทย์ที่เกิดขึ้นก็มีอิทธิพลต่อการจ่ายยาของแพทย์และอาจทำให้การจ่ายยาไม่เหมาะสมมีมากขึ้น ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นและดำรงอยู่ ซึ่งสะท้อนออกมาให้เห็นในรูปของค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพที่เป็นค่ายาที่มีปริมาณสูงมากและมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทุกขณะ ย่อมส่งผลกระทบต่อผู้ป่วย รัฐบาลในฐานะผู้จัดสรรงบประมาณค่ายาให้กับโรงพยาบาลรัฐ และสังคมโดยรวม การแก้ปัญหาดังกล่าวบนอกเหนือจากต้องทราบว่าอะไรเกิดขึ้นบ้างแล้วเราจำเป็นต้องทราบว่า ปรากฏการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นได้อย่างไรเพื่อสร้างความเข้าใจให้เกิดขึ้น

จากการสืบค้นเอกสารต่างๆ เพื่อทบทวนดูการศึกษาที่ผ่านมาในประเด็นเหล่านี้ พบว่า การศึกษาถึงอิทธิพลของบริษัทากับบุคลากรการแพทย์ล้วนแต่เน้นที่การตลาด, พฤติกรรม, การค้า, การโฆษณา การผลิตและยอดจำหน่าย เช่นเดียวกับที่ Van Der Geest⁹ และคณะกล่าวในบทความของเขา ว่าการศึกษาเหล่านี้เป็นการศึกษาเชิงปริมาณที่วัดสิ่งที่สามารถวัดได้ เห็นได้ชัดเจน ทำนองเดียวกับ Pauline Norris¹⁰ ที่ทำการศึกษาทบทวนงานวิจัยต่างๆ เกี่ยวกับการส่งเสริมการขายยาไว้เป็นอย่างดี บอกว่าช่องว่างสำคัญคือมีการวิจัยเชิงคุณภาพไว้น้อยในเรื่อง ทัศนคติต่อการส่งเสริมการขาย และจำเป็นต้องมีการสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อเข้าใจต่อทัศนคติและคุณค่า (values) ให้ชัดเจนขึ้น อย่างไรก็ตาม เมื่อไม่นานมานี้ มีการเผยแพร่การศึกษาการทำงานของตัวแทนยาในสหรัฐอเมริกาด้วยวิธีการแบบชาติพันธุ์วรรณาโดย Odani¹¹ งานของเขาพยายามแสดงให้เห็นถึง gift exchange ที่เข้าไปมีบทบาทสำคัญในชีวิตการทำงานประจำวันของตัวแทนยา

⁹ Geest, Van Der. Et al., (1996). The Anthropology of Pharmaceuticals: A Biographical Approach. *Annu Rev Anthropol*, 25: 153-178.

¹⁰ Norris, Pauline. (2003). Drug Promotion Database. [Online]. Available: <http://www.drugpromo.info> [2004, June 29].

¹¹ Oldani, J. Michael. Thick Prescriptions: Toward an Interpretation of Pharmaceutical Sales Practices. *Medical Anthropology Quarterly*. 18(3). pp. 325-356.

การศึกษาเชิงปริมาณต่อความสัมพันธ์ระหว่างแพทย์และผู้แทนยา เป็นเหมือนการเปิดเผยให้เห็นถึงช่วงต้นและช่วงท้ายของกระบวนการทำงานของผู้แทนยา กล่าวคือ ทำให้เราทราบถึงปริมาณจำนวนผู้แทนยา, จำนวนความถี่ที่ผู้แทนยาเข้าพบแพทย์ สิ่งของเครื่องมือหรือรูปแบบที่ผู้แทนยาใช้ในการทำงาน และทราบถึงผลลัพธ์ คือการใช้จ่ายของแพทย์ได้รับสิทธิพลจากผู้แทนยา แต่การศึกษาเชิงปริมาณเหล่านี้ไม่ได้ให้ความเข้าใจที่ลึกซึ้งซึ่งสอดคล้องกับกระบวนการตรงกลางที่ผู้แทนยากระทำ การศึกษาเชิงคุณภาพจึงจำเป็นที่จะเข้ามาเติมเต็มความเข้าใจในที่หายไปตรงส่วนนี้ได้

ในบทความนี้ผมต้องการที่จะแสดงให้เห็นถึง การสร้าง “ความซื่อ” ซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญต่อการทำงานของผู้แทนยา ความซื่อหรือความสัมพันธ์แบบสนิทยสนมเป็นสิ่งที่ผู้แทนยาเรียนรู้จากการทำงานในชีวิตประจำวันว่าเป็นสิ่งที่สำคัญต่อความสำเร็จในการทำงาน มันเป็นเสมือนเครื่องมือที่ผู้แทนยาใช้ในการโน้มน้าวให้แพทย์ใช้จ่ายของเขา สิ่งที่เป็นองค์ประกอบสำคัญต่อการสร้างความซื่อให้เกิดขึ้นได้คือ gift exchange ซึ่งเกิดขึ้นอยู่ทุกเมื่อเชื่อวันในชีวิตการทำงานของผู้แทนยา

นอกเหนือจากความต้องการที่จะถ่ายทอดสิ่งที่ได้พบเห็นในพื้นที่มา ผมยังมุ่งหวังที่จะให้บทความนี้เป็นตัวกระตุ้นการศึกษาทำความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างแพทย์และผู้แทนยา ซึ่งมีคนศึกษาไว้น้อยมาก และเพื่อให้เกิดความเข้าใจจึงจำเป็นต้องถกเถียงกับทฤษฎีแนวคิดบางอย่าง โดยเฉพาะ social exchange ที่ผมนำมาใช้เพื่อนำพาไปสู่ความเข้าใจ

บทความนี้ประกอบด้วยบทนำที่ต้องการกล่าวให้เห็นถึงภาพรวมของบริษัทยาว่าเป็นธุรกิจที่ใหญ่ สามารถทำกำไรได้สูง และผู้แทนยาเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อการทำกำไรของบริษัท และพูดถึงการศึกษาเกี่ยวกับผู้แทนยาที่มีการเผยแพร่ ถัดมาจะกล่าวถึงระเบียบวิธีวิจัยที่พยายามจะบอกให้เห็นถึงวิธีการได้มาซึ่งข้อมูลและอุปสรรคที่มีในการศึกษา และเพื่อให้เห็นภาพคร่าวๆ ของผู้แทนยาผมจึงต้องเขียนอธิบายลักษณะทั่วไปของผู้แทนยาในประเทศไทยไว้ในหัวข้อผู้แทนยา คือใคร หัวข้อถัดไปจะเป็นหัวข้อหลักของงานชิ้นนี้ คือ การสร้างความซื่อ ที่บอกถึงกระบวนการที่ผู้แทนยาพยายามทำเพื่อให้ได้มาซึ่งความซื่อ โดยจะประกอบด้วยหัวข้อย่อย 3 หัวข้อ คือ การหาประตูให้เจอ ซึ่งเป็นประสบการณ์ที่ผู้แทนยาเรียนรู้จากการทำงานในชีวิตประจำวันที่สอนให้เขาเรียนรู้ว่าช่องทางหรือประตูที่ผู้แทนยาควรจะทำคืออะไร เพื่อที่จะพาไปสู่ความซื่อได้ อีกหัวข้อย่อยคือ selfless self ซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญอีกสิ่งหนึ่งต่อการสร้างความซื่อ กล่าวคือ ตัวตนของผู้แทนยาต้องปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ ตามลักษณะของแพทย์ จนเหมือนกับผู้แทนยาไม่มีตัวตน การหาโอกาส เป็นหัวข้อที่พยายามแสดงให้เห็นถึงอำนาจทะลุทะลวงในการเข้าถึงของผู้แทนยาเพื่อสร้างโอกาสในการโน้มน้าวแพทย์ หัวข้อสุดท้าย คือ หล่อหลอมและตอกย้ำพันธะ เป็นการพูด

ถึงอีกกระบวนการที่สำคัญต่อการสร้างความเชื่อของผู้แทนยา โดยการเพิ่มความถี่หรือความเข้มข้นของการให้

ระเบียบวิธีวิจัย

เพื่อให้เข้าใจต่อความสัมพันธ์ระหว่างแพทย์และผู้แทนยา ผมจึงได้ทำการศึกษาเชิงคุณภาพขึ้น โดยทำการศึกษาในพื้นที่จังหวัดขอนแก่นเป็นหลัก นอกจากเป็นจังหวัดภูมิลำเนาของผม ซึ่งทำให้สะดวกต่อการทำการวิจัยแล้ว ผมยังมีความคุ้นเคยต่อสถานที่, แพทย์, เกษัชกรโรงพยาบาล หรือผู้แทนยาบางคน ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการเข้าถึงข้อมูล

ผมได้ทำการเก็บข้อมูลในช่วงระหว่างกลางเดือนมิถุนายนถึงกลางเดือนกรกฎาคม และอีกครั้งระหว่างตุลาคม ถึง ธันวาคม 2547 รวมระยะเวลา 4 เดือน

วิธีการให้ได้มาซึ่งข้อมูลภาคสนามส่วนใหญ่จะใช้วิธีการพูดคุย สัมภาษณ์เชิงลึก และทำการสังเกต เช่น สังเกตการทำงานของผู้แทนยา, การออกร้านของผู้แทนยาเมื่อมีการประชุมวิชาการ เป็นต้น ผู้ที่ให้ข้อมูลได้แก่ แพทย์ และผู้แทนยา ซึ่งส่วนใหญ่ทำงานอยู่ในจังหวัดขอนแก่น โดยการเลือกแบบเจาะจง และเนื่องจากผมเป็นอาจารย์คณะเภสัชศาสตร์ ผู้ให้ข้อมูลหลักบางส่วนจึงเป็นลูกศิษย์ที่จบมาทำงานเป็นผู้แทนยา หรือเป็นผู้ที่ทำงานอยู่กับบริษัทยาแต่ไม่ได้อยู่ในขอนแก่นและมีความคุ้นเคยกันดี นอกจากนี้ นักศึกษาเภสัชศาสตร์จำนวนหนึ่งได้ออกไปฝึกงานเป็นผู้แทนยากับบริษัทยา และเพื่อให้ได้ข้อมูลบางอย่างที่ผู้แทนยาอาจจะเคยชินหรือคิดว่าเป็นเรื่องธรรมดาจึงจะเลยมองข้ามไป ผมจึงทำการสัมภาษณ์พูดคุยกับนักศึกษากลุ่มนี้ด้วย สรุปแล้วผู้ให้ข้อมูลหลักมีทั้งหมด 25 คน เป็น แพทย์ 9 คน, ผู้แทนยา 11 คน และนักศึกษาเภสัชศาสตร์ 5 คน

เนื่องจากผู้ให้ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้เป็นแพทย์และผู้แทนยาเป็นหลัก ทำให้การเก็บข้อมูลมีอุปสรรคเรื่องเวลาเป็นอย่างมาก กล่าวคือ แพทย์มักจะมียานยุ่ง การหาเวลาเพื่อพูดคุยจึงค่อนข้างยาก เวลาที่มีก็ค่อนข้างจำกัด บางครั้งผมต้องตามไปพบที่โรงพยาบาลเอกชนที่แพทย์ทำงาน ซึ่งมีคนไข้จำนวนน้อยกว่า หรือบางครั้งกับแพทย์บางคนทีพอจะมีเวลาและคุ้นเคยกันมาก่อน ผมก็ใช้โอกาสในการรับประทานอาหารร่วมกันและพูดคุยถึงเรื่องที่กำลังศึกษาอยู่ ในกลุ่มของผู้แทนยาซึ่งเกือบทั้งหมดมีพื้นที่ที่รับผิดชอบในการทำงานหลายจังหวัด มีการเดินทางมาก ต้องทำการนัดหมายที่ดี แต่ผู้แทนยาส่วนใหญ่พักโรงแรมไม่ได้อยู่กับครอบครัว ดังนั้นเวลาวาง

หลังจากการทำงานโรงพยาบาล ซึ่งมักเป็นเวลาราชการ และหลังจากทำงานในคลินิก (ไปพบแพทย์ที่ทำคลินิก) ซึ่งมักเป็นเวลาค่ำ จึงเป็นเวลาที่ผมพอจะนัดพูดคุยได้

นอกเหนือจากอุปสรรคเรื่องเวลาแล้ว ประเด็นที่ศึกษาก็ถือได้ว่าเป็นเรื่องที่ค่อนข้างจะอ่อนไหว เนื่องจากเป็นเรื่องที่อาจไปเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ซึ่งบางกรณีผิดจรรยาบรรณหรือผิดกฎหมาย หรือผู้แทนยาบางบริษัทอาจรู้สึกไม่สบายใจในการให้ข้อมูล เพราะเป็นข้อมูลที่พาดพิงถึงบริษัทหรือผลิตภัณฑ์ที่ตนเองรับผิดชอบอยู่ ผมเคยคุยกับผู้แทนยาคนหนึ่ง ซึ่งผมรู้จักมาก่อน และผู้แทนยาคนนี้ก็มิถุนีลำนายอยู่ในจังหวัดขอนแก่น เวลาส่วนใหญ่จึงอยู่ในจังหวัดขอนแก่นเป็นหลัก ผู้แทนยาคนนี้นี้ย่อมมีเวลาว่างมากขึ้น แต่จากการพูดคุยครั้งแรกประมาณครึ่งชั่วโมง ผมรู้สึกได้ถึงท่าทีกระอักกระอ่วน และพยายามตัดบทการพูดคุย และเมื่อถามถึงเวลาที่สะดวกที่จะขอสัมภาษณ์ ผู้แทนยาคนนี้ก็บอกว่าไม่ว่างตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นเสาร์-อาทิตย์ หรือช่วงเย็นก็ตาม ในการพูดคุยครั้งนั้นผมได้ถามถึงกรณีที่ผู้แทนยาพาแพทย์ออกไปทานอาหาร หรือเป็น sponsor ต่างๆ ผู้แทนยาคนนี้ก็ให้ข้อมูลว่า การให้ sponsor กับแพทย์ จะทำได้เมื่อเกี่ยวข้องกับการสนับสนุนวิชาการเท่านั้น นโยบายของบริษัทจะไม่ให้ผู้แทนยาพาแพทย์ไปทานอาหารหรือพาไปเที่ยว เพราะว่ามันผิดจรรยาบรรณและไม่เป็นการสนับสนุนวิชาการ ข้อมูลที่ผมได้รับมันขัดแย้งกับข้อมูลจากแหล่งอื่นๆ หรือแม้แต่จากประสบการณ์ของผมในการทำงานเป็นผู้แทนยาหรือเป็นผู้สั่งซื้อยา หลังจากที่ผมได้พูดคุยกับผู้แทนยาคนนี้ประมาณ 2 สัปดาห์ ผมมีโอกาสดูได้พบเพื่อนผมคนหนึ่งซึ่งเป็นผู้บริหารระดับสูงของบริษัทนี้ ผมได้พูดคุยและถามถึงนโยบายของบริษัท ผู้บริหารบริษัทยาคนนี้ก็เล่าให้ฟังว่า ถ้าผู้แทนยาพาแพทย์ออกไปรับประทานอาหารหรือพาไป entertain และนำไปเสริมจรับเงินมาเบิก บริษัทจะพิจารณาถึงวงเงินและเหตุผลว่าทำไมต้องพาแพทย์คนนี้ไป ถ้าทำไปแล้ว ผลตอบแทนที่บริษัทจะได้รับคืออะไร บริษัทจะพิจารณาจุดนี้โดยที่ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องจรรยาบรรณใดๆ เลย เมื่อผมถามว่าถ้าผู้แทนยาพาหมอไปเลี้ยงข้าวโดยไม่มาเบิกค่าใช้จ่าย ค่าตอบแทนที่ได้คือบริษัทจะไม่ทำอะไรถึงแม้บริษัทจะทราบก็ตาม กรณีนี้เป็นกรณีที่ชัดเจนที่ผมมีโอกาสตรวจสอบได้ว่าผู้แทนยาคนนี้จะใจโกหก อีกกรณีหนึ่งที่ทำให้ผมรู้สึกถึงความอ่อนไหวในประเด็นที่ศึกษาคือ ในช่วงแรกที่ลงพื้นที่ ผมได้ไปพบกับเภสัชกรที่มีหน้าที่ในการสั่งยาเข้าโรงพยาบาล ซึ่งผมคุ้นเคยและรู้จักมาเป็นเวลานานมาก ขณะที่ให้ข้อมูลว่า การศึกษาของผมเป็นอย่างไร และต้องการให้แนะนำผู้แทนยาให้ผมรู้จัก ผมถูกซักถามอย่างละเอียดต่อเรื่องที่กำลังทำการศึกษา เป็นที่รู้กันดีว่าคนที่ทำหน้าที่สั่งยาเข้าโรงพยาบาล เป็นคนที่มีความสำคัญต่อผู้แทนยามาก ผู้แทนยาต้องเอาใจ ต้องเข้าถึงให้ได้ เพราะถือว่าเป็นด่านสำคัญในกระบวนการขายยา ดังนั้น ในการขอความร่วมมือจากผู้แทนยา จึงดูเหมือนเป็นเรื่องเล็กน้อยจาก

คนที่อยู่ในตำแหน่งที่สำคัญมากเช่นนี้ แต่ผมต้องประหลาดใจมาก เมื่อผมไม่ได้รับการแนะนำผู้แทนยาเลยสักคน

อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่ผมศึกษาก็ไม่ได้เป็นอะไรที่อ่อนไหวมากจนไม่สามารถพูดคุยหาข้อมูลได้เลย เนื่องจากในชีวิตประจำวันของผู้แทนยา ได้เจอผู้แทนยาด้วยกันเอง ทั้งในขณะที่ยังทำงานที่โรงพยาบาล, คลินิก ขณะนั่งรอพบแพทย์/เภสัชกรโรงพยาบาล หรือสถานที่พัก ก็มักจะ เป็นโรงแรมที่ผู้แทนยาหรือเซลแมนนิยมไปพักรวมกัน ผู้แทนยาที่ทำงานในพื้นที่เดียวกันก็มักจะ รู้จักกัน บางครั้งโดยเฉพาะผู้แทนยาที่คุ้นเคยกันก็มักจะแลกเปลี่ยนข้อมูลของแพทย์หรือลูกค้าด้วยกัน การพูดคุยแลกเปลี่ยนกันเป็นส่วนหนึ่งชีวิตการทำงานของผู้แทนยา ดังนั้น สำหรับผู้แทนยาบางคนการเล่าถ่ายทอดประสบการณ์การทำงานของเขาจึงไม่ใช่สิ่งที่ต้องระวังตัวมากนัก

อีกประการหนึ่งที่มีส่วนช่วยในการเข้าถึงข้อมูลได้มาก ก็คือ เครือข่ายความสัมพันธ์ของ ผมที่มีต่อผู้แทนยาและแพทย์บางคน เช่น เพื่อนผมคนหนึ่งเป็นผู้จัดการบริษัทยาและยินดีให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีโดยแนะนำให้ผมรู้จักกับผู้แทนยาที่รับผิดชอบเขตขอนแก่น ทำให้ผู้แทนยาคนนี้ ให้ความร่วมมือกับผมเป็นอย่างดี แพทย์บางคนเคยทำงานโรงพยาบาลเดียวกับผมมาก่อน จึง คุ้นเคยกันดี ถึงแม้ปัจจุบันจะทำงานคนละแห่ง แต่เนื่องจากมีความไว้วางใจกันมาก่อน การให้ ข้อมูลเชิงลึกจึงเป็นไปได้ นอกจากนี้ ก่อนที่จะทำการสัมภาษณ์ ผมจะบอกกับผู้ให้ข้อมูลว่า ชื่อตัว บุคคล, ชื่อโรงพยาบาล, ชื่อบริษัทยา, ชื่อตัวยา จะถูกปิดไว้เป็นความลับ เพื่อป้องกันผลกระทบที่ อาจจะเกิดขึ้นได้ การไม่ระบุชื่อจริงอาจเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ผู้ให้ข้อมูลหลักกล้าที่จะให้ข้อมูลได้ มากขึ้น

ผู้แทนยา คือใคร

ผู้แทนยา คือ ผู้ที่ทำหน้าที่เป็นตัวกลางระหว่างลูกค้า (ซึ่งส่วนใหญ่มักเป็นบุคคลากร ทางด้านสุขภาพ เช่น แพทย์, เภสัชกร) และบริษัทยา เป้าหมายของผู้แทนยา คือ ยอดขายของ ผลิตภัณฑ์ที่รับผิดชอบ รูปแบบการทำงานโดยทั่วไปของผู้แทนยา ได้แก่ การนำข้อมูลยา ซึ่ง มักจะเป็นด้านบวกของผลิตภัณฑ์ตนเองไปให้แพทย์, การเข้าไปกระตุ้นเตือนความจำของแพทย์ต่อ ยาของเขา ซึ่งเรียกว่า การ remind ยา, การโน้มน้าวให้แพทย์ใช้ยาของเขาด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การให้ของแถม ซึ่งผู้แทนยาเรียกว่า กิมมิก (gimmick) ซึ่งหมายถึง ของแถมต่างๆ ตั้งแต่ปากกา, กระดาษทิชชู, สมุดฉีก, ที่ทับกระดาษ, กระเป๋าสตางค์ เป็นต้น หรือการให้ sponsor การประชุม วิชาการ, การพาไปรับประทานอาหาร, การพาไปเที่ยว, การบริการต่างๆ ผู้แทนยาในประเทศไทย มักจะต้องทำหน้าที่รับคำสั่งซื้อ (order) ควบคู่ไปกับการไปโน้มน้าวให้แพทย์ใช้ยาของตนด้วย การ

รับ order จากโรงพยาบาล มักจะรับจากฝ่ายเภสัชกรรมหรือห้องยา แต่ถ้าเป็นคลินิกส่วนตัวของแพทย์ก็รับ order โดยตรงกับแพทย์ได้เลย บางครั้งลูกค้าก็อาจส่ง order เข้าบริษัทโดยตรง

ในแวดวงผู้แทนยามักจะเรียกผู้แทนยาที่จบเภสัชศาสตร์มาว่า “ดีเทล” ส่วนผู้ที่ไม่ได้จบเภสัชศาสตร์มาว่า “เซล” คำว่า ดีเทลมาจากคำภาษาอังกฤษว่า “detail man” ส่วนคำว่า เซล มาจากคำว่า “saleman” แต่สำหรับการศึกษาขั้นนี้ ไม่ได้ตีกรอบผู้แทนยาว่า ต้องจบเภสัชศาสตร์มาหรือไม่

การจัดองค์กรของบริษัทยาในประเทศไทยมีหลายรูปแบบ แต่ที่พบได้ทั่วไปมักจะประกอบด้วยผู้จัดการทั่วไป (general manager) ซึ่งเป็นผู้บริหารสูงสุดในบริษัท รองลงมาคือผู้จัดการฝ่ายการตลาด (marketing manager) ซึ่งจะเป็นผู้ดูแลเกี่ยวกับการตลาดและการขายทั้งหมด ต่อจากนั้นจึงเป็น ผู้จัดการฝ่ายการขาย (sale manager) ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบโดยตรงต่อการขาย และผู้จัดการผลิตภัณฑ์ (product manager) ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบโดยตรงต่อตัวผลิตภัณฑ์ ต่อการศึกษาถึงข้อมูลต่างๆ ของผลิตภัณฑ์ การหาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับผลิตภัณฑ์ที่รับผิดชอบ และบางครั้งต้องเป็นผู้ฝึกอบรมเรื่องเกี่ยวกับตัวผลิตภัณฑ์ด้วย ระดับถัดไป คือ ตำแหน่ง supervisor ซึ่งจะทำหน้าที่เป็นเหมือนพี่เลี้ยงของผู้แทนยา และระดับสุดท้ายถึงเป็นตำแหน่งผู้แทนยา ซึ่งจะเป็นผู้เข้าไปพบลูกค้าโดยตรง

บริษัทมักแบ่งพื้นที่รับผิดชอบในการขายเป็นเขตกรุงเทพฯ(และปริมณฑล) และเขตต่างจังหวัด ซึ่งทั้งสองส่วนก็จะแบ่งย่อยๆ ออกเป็นพื้นที่ที่ผู้แทนยารับผิดชอบแต่ละคน เช่น เขตอีสานเหนือ ประกอบด้วย ขอนแก่น อุดรธานี มหาสารคาม ร้อยเอ็ด สกลนคร หนองบัวลำภู เลย นครพนม ชัยภูมิ เป็นต้น ผู้แทนยาที่อยู่ในเขตกรุงเทพฯ จะต้องเข้ามาบริษัทบ่อยกว่าผู้แทนยาต่างจังหวัดซึ่งโดยทั่วไปเข้าบริษัทเดือนละ 1 ครั้งๆ ละประมาณ 5 วัน ในช่วงสิ้นเดือน

บริษัทอาจแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มที่เป็นบริษัทที่มีการทำการศึกษาวิจัยยาใหม่ของตัวเอง เป็นบริษัทต่างชาติที่ใหญ่ บริษัทประเภทนี้เรียกว่า บริษัท “original” เช่น Pfizer, Novartis ส่วนอีกประเภทเป็นบริษัทที่ไม่มีการวิจัยค้นคว้ายาใหม่ แต่ผลิตยาที่หมดสิทธิบัตรแล้วออกจำหน่าย บริษัทประเภทนี้โดยทั่วไปจะมีขนาดเล็กกว่าและเป็นบริษัทของคนไทย (แต่บางบริษัทก็เป็นของต่างประเทศ) เช่น สยามฟาร์มาซูติคัลส์, ไบโอฟาร์ม, ไทยนครพัฒนา เป็นต้น

รายได้ของผู้แทนยาในแต่ละบริษัทจะแตกต่างกัน ส่วนใหญ่จะแบ่งเป็นรายได้ที่มิได้ขึ้นอยู่กับผลงานหรือยอดขายโดยตรง เช่น เงินเดือน, เบี้ยเลี้ยง, และอีกส่วนหนึ่งเป็นรายได้ที่แปรตามยอดขายที่ทำได้ แต่ละบริษัทก็อาจจะมีวิธีคิดให้ผลตอบแทนในส่วนนี้ต่างกันไป เช่น ให้เป็นเงินก้อนตามอัตราส่วนที่ทำได้เมื่อเทียบกับเป้าหมายที่บริษัทกำหนด เช่น ถ้าทำได้ 100% เมื่อ

เทียบกับเป้าหมายจะได้ 15,000 บาท และจะได้เพิ่มขึ้นเมื่ออัตราส่วนนี้เพิ่มขึ้น หรืออาจให้รางวัลตามยอดขายของผลิตภัณฑ์เฉพาะตัวที่บริษัทต้องการส่งเสริมการขาย ระยะเวลาที่คิดให้รางวัลก็อาจต่างกันไป เช่น คิดทุกเดือน และ/หรือคิดทุก 3 เดือน และ/หรือคิดตามรอบปี บางบริษัทคิดทุกเดือนและทุก 3 เดือนและเมื่อครบปี หัวใจสำคัญสำหรับการให้รางวัลกับผู้แทนยา คือ การกำหนดเงื่อนไขให้ขึ้นกับยอดขาย เพื่อเป็นแรงจูงใจให้ผู้แทนยาทำยอดขายมากๆ นอกจากนี้ผู้แทนยาอาจมีรายได้นอกเหนือจากที่บริษัทกำหนดไว้อย่างเป็นทางการ เช่น เงินสวัสดิการหรือเงินที่มอบให้กับผู้สั่งซื้อยา โดยคิดเป็นเปอร์เซ็นต์จากยอดขาย แต่ผู้แทนยาไม่ได้ให้กับลูกค้าทั้งหมด ส่วนต่างนี้ผู้แทนยาบางคนจะเก็บไว้เอง นอกจากนี้อาจเป็นการนำยาตัวอย่างไปขายให้กับแหล่งซื้อบางแห่ง ซึ่งจะเป็นที่รู้จักกันในแวดวงผู้แทนยา ยาตัวอย่างนี้เมื่อนำไปขายจะได้ราคาต่ำกว่าราคาปกติ ขึ้นกับว่ายาตัวนั้นได้รับความนิยมมากน้อยเพียงใด ผู้แทนยาบางคนอาจมีผลประโยชน์จากการเบิกค่าใช้จ่ายจากบริษัท ซึ่งในความเป็นจริงไม่ได้ใช้จ่ายหรือใช้จ่ายน้อยกว่าใบเสร็จที่เบิก เช่น เบิกเงินที่อ้างว่าพาแพทย์ไปรับประทานอาหาร หรือการเลิกทำงานเร็วกว่าที่บริษัทกำหนด แต่ยังคงเบิกเบี้ยเลี้ยงเต็มจำนวน เช่น บริษัทจ่ายเบี้ยเลี้ยงสำหรับการทำงานเป็นเวลา 25 วัน แต่ผู้แทนยาทำงานเพียง 18 วัน และเบิกเบี้ยเลี้ยงเต็ม 25 วัน เป็นต้น โดยรวมรายได้ของผู้แทนยาจัดได้ว่าสูงเมื่อเทียบกับอาชีพอื่น แต่ก็แตกต่างกันไปขึ้นกับบริษัท และยอดขายที่สามารถทำได้ ถ้าเป็นบริษัท original รายได้โดยรวมก็มักจะสูงกว่าบริษัท local made ผู้แทนยาบางคนอาจมีรายได้ต่อเนื่องถึงหลักแสนก็ได้

การสร้างความรู้ “ซี้”

ข้อมูลจากสนามทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ความสัมพันธ์แบบ “ซี้” หรือความสัมพันธ์แบบสนิทสนม เป็นความสัมพันธ์ที่ผู้แทนยาต้องการจะสร้างให้เกิดขึ้นกับแพทย์ เพราะความ “ซี้” นี้เอื้อประโยชน์ให้กับผู้แทนยาได้ในหลายด้านและมีระยะเวลานาน

คำว่า “ซี้” ความหมายเดิมคือ ตาย ซึ่งมาจากภาษาจีน ต่อมามีการนำมาใช้เป็นภาษาพูดว่า “เพื่อนซี้” ซึ่งมาจากคำว่าเพื่อนตาย ที่แปลว่าเพื่อนที่สนิทกันมากจนยอมตายแทนกันได้ คำว่า “ซี้” ซึ่งเลื่อนมาจาก “เพื่อนซี้” จึงมีความหมายว่าสนิทสนมกันมาก¹² อย่างไรก็ตาม คำว่า “ซี้” ที่ใช้

¹² พจนานุกรม ฉบับมติชน. 2547. กรุงเทพฯ: มติชน

ในบทความนี้มีได้มีความหมายเฉพาะในส่วนที่หมายถึงสนิทสนมกันมากตามที่สังคมทั่วไปใช้เท่านั้น แต่เป็นคำที่แสดงความสัมพันธ์แบบสนิทสนมที่ผู้แทนยาพยายามสร้างขึ้นแบบจงใจเพื่อผลประโยชน์ต่อการทำงาน

คำว่า “ซี้” ในแวดวงผู้แทนยานี้ผมเองก็เคยได้ยินมานาน แต่ก่อนหน้านี้ไม่ได้ตระหนักถึงความสำคัญของมันมากนัก ถึงแม้ในช่วงแรกของการเก็บข้อมูลสำหรับการศึกษาค้างนี้ก็ตาม ในช่วงแรก ๆ ของการเก็บข้อมูลผมก็ได้ยินผู้แทนยาพูดถึงว่า “ความสัมพันธ์” (ผู้แทนยาบางคนใช้คำนี้ แต่หมายถึงความสัมพันธ์ที่สนิท) “ความซี้” แต่ผมยังไม่ทราบว่ามันเป็นหัวใจหลักในการเข้าไปมีอิทธิพลต่อการจ่ายยาของแพทย์ในพื้นที่ที่ผมศึกษา จนกระทั่งผมเก็บข้อมูลได้มากขึ้นจึงพบว่าผู้แทนยาที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลักส่วนใหญ่ต่างพูดว่า ความ “ซี้” เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดที่ทำให้การทำงานของเขาประสบความสำเร็จ นอกเหนือจากสิ่งอื่น ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการขายยา

ผู้แทนยาที่ยอมให้ข้อมูลกับผมทั้งหมด 11 คน จากจำนวนนี้ 8 คนคิดว่า ความ “ซี้” เป็นสิ่งที่สำคัญมากต่องานของเขา, 2 คนบอกว่าสำคัญหรือคิดว่ามันเป็นสิ่งที่เสริมกับสิ่งอื่นๆ และมีเพียงคนเดียวที่ไม่คิดว่ามันเป็นหัวใจต่อการทำงานของผู้แทนยา ส่วนนักศึกษาเภสัชศาสตร์ 5 คน มี 3 คน ที่บอกว่าความ “ซี้” เป็นสิ่งที่สำคัญมากต่อการทำงานของผู้แทนยา, มี 1 คน ที่คิดว่ามันเป็นส่วนเสริมกับสิ่งอื่นๆ เท่านั้น และอีก 1 คน บอกว่าหัวใจสำคัญของการทำงานของผู้แทนยาเป็นอย่างอื่น ที่ไม่ใช่ความ “ซี้” นอกจากจำนวนของผู้ให้ข้อมูลหลักที่ยืนยันแล้ว ข้อมูลเชิงคุณภาพจากประสบการณ์ของพวกเขาทำให้เห็นภาพได้อย่างชัดเจนว่าความ “ซี้” เป็นตัวการสำคัญต่อความสัมพันธ์ระหว่างแพทย์และผู้แทนยา

Freidson¹³ ได้ศึกษาถึงบุคลากรประเภทต่างๆ ที่ทำงานเกี่ยวกับสุขภาพร่วมกัน และแสดงถึงความแตกต่างลำดับชั้นและอำนาจ (authority) ที่ดูเหมือนจะสะท้อนถึงรูปแบบของคนทำงานในสังคมที่เป็นต้นกำเนิดของวิชาชีพ ในทำนองเดียวกันผมคิดว่าความสัมพันธ์ระหว่างแพทย์กับผู้แทนยาก็ดูเหมือนจะสะท้อนถึงคุณค่าที่สังคมไทยยอมรับ กล่าวคือ สังคมไทยเป็นสังคมที่ความสัมพันธ์แบบใกล้ชิดมีบทบาทสำคัญมากในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะในสังคมที่ไม่ใช่เมืองใหญ่ เมื่อเราออกไปชนบทและพูดคุยกับคนพื้นที่ เรามักจะได้รับคำถามเกี่ยวกับเรื่องส่วนตัวที่ในสังคมตะวันตก หรือสังคมเมืองถือว่าไม่สุภาพ เช่น แต่งงานหรือยัง, อายุเท่าไร, ทำงานอะไร เป็นต้น อีกสิ่งหนึ่งที่น่าจะสะท้อนลักษณะของสังคมไทยได้ดีก็คือ คำเรียกบุคคลที่นิยมใช้คำที่เราเรียกญาติของเรา เราใช้คำเหล่านี้ทุกวันในสังคมไทย ใช้กับคนที่รู้จัก เป็นเพื่อนร่วมงาน หรือแม้แต่คน

¹³ Freidson, Eliot. (1970). Profession of Medicine. New York: Dodd, Mead

ที่ไม่รู้จักและเพิ่งเจอกันครั้งแรก เวลาเราต้องการจะถามทางกับคนที่เดินสวนมาบนทางเท้า ถ้าเป็นคนที่คุณรู้สึกว่าเราก็มักจะใช้คำว่า “พี่” ถ้าอาวุโสมากๆ ก็อาจใช้คำว่า “ป้า” “ลุง” หรือถ้าอาวุโสน้อยกว่าก็ใช้คำว่า “น้อง” การใช้สรรพนามที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์แบบญาติ หรือความสัมพันธ์แบบสนิทชิดเชื้อ อย่างน้อยมันบอกว่าสังคมแบบไทยเป็นสังคมที่ให้คุณค่ากับความสัมพันธ์แบบสนิทสนมสูง

แต่ในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างแพทย์และผู้แทนยาที่ผมศึกษา ผู้แทนยาไม่ได้พยายามสร้างความ “ซี้” แบบที่อื่นๆ หรือสร้างความสัมพันธ์แบบสนิทเพราะต้องการความสัมพันธ์แบบสนิทโดยตัวของมันเอง แต่พวกเขาสร้างความสัมพันธ์แบบสนิท เพราะรู้ดีว่ามันเป็นประโยชน์ต่ออาชีพของเขา ความ “ซี้” หากมองจากมุมนี้จึงเปรียบเสมือน “ประตู”, ทางผ่านหรือเครื่องมือที่นำไปสู่ยอดขายในที่สุด มันเป็น instrumental rationality กระบวนการสร้างความ “ซี้” เป็นการกระทำที่ผู้แทนยาได้คิดไตร่ตรองไว้ก่อน มันเป็นประสบการณ์ที่ได้เรียนรู้จากบริบทที่ส่วนหนึ่งเป็นตัวกำหนดว่าต้องทำให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ บางส่วนก็ได้รับการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวัน และบางส่วนก็ได้รับการถ่ายทอดจากประสบการณ์ของผู้คนอื่นที่ ดังนั้นหากความ “ซี้” มันมีกระบวนการเกิดดังกล่าวนี้ มันจึงเป็นความโอบอ้อมอารี, ความใจดี, ความเอื้อเฟื้อที่มันถูก manipulated ขึ้น กระบวนการนี้แม้มันจะเป็นประโยชน์ต่อการทำงานของผู้แทนยา แต่จริงๆ ส่วนใหญ่มันก็เป็นความสัมพันธ์ที่แอบแฝงผลประโยชน์ไว้เบื้องหลัง

ธุรกิจค้าขายโดยทั่วไปก็มีการแลกเปลี่ยนด้วยเงินตราเป็นหลัก ถ้าเราต้องการจะซื้อข้าวโพดต้ม เราก็คงจะพิจารณาจากว่าเราต้องการข้าวโพดต้มมากินเอง หรือฝากคนอื่น และพิจารณาว่า ข้าวโพดร้านนี้มันอร่อยหรือไม่, ราคาเป็นอย่างไร, มีร้านอื่นที่ขายข้าวโพดต้มที่ถูกกว่าหรือดีกว่าหรือไม่ และถ้าในที่สุดถ้าเราตัดสินใจซื้อเราก็จ่ายเงิน เพื่อแลกกับข้าวโพดที่เราต้องการ หากเทียบกับยา เจือปนไขต่างๆ ที่ห่อหุ้มกระบวนการแลกเปลี่ยนมันซับซ้อนมากกว่าการซื้อข้าวโพดต้มมาก เจือปนไขเหล่านี้ เช่น การใช้ยาที่ดีคือต้องเป็นไปตามหลักวิชาการ, ผู้ตัดสินใจเลือกว่าจะใช้ยาอะไร คือ ตัวแพทย์ไม่ใช่ตัวคนไข้ถึงแม้ตัวคนไข้จะเป็นคนใช้ยากับตัวเขาเอง และเป็นคนจ่ายเงิน, หรือผู้ที่จ่ายค่ายาเป็นบุคคลที่สาม, คนไข้มีความรู้ต่อตัวยาน้อยเมื่อเทียบกับแพทย์ ความรู้และความเข้าใจต่อการตัดสินใจเลือกยา จึงไม่เท่ากันระหว่างแพทย์กับคนไข้, การโฆษณา ยาก็มีข้อจำกัดไม่สามารถโฆษณาสู่สาธารณะได้เหมือนสินค้าอย่างอื่น เป็นต้น เจือปนไขต่างๆ เหล่านี้เป็นตัวขยายกระบวนการตัดสินใจ หรือกระบวนการอื่นๆ ก่อนที่ยาจะถูกแลกเปลี่ยนกับเงิน ช่วงกระบวนการที่ถูกยืดออกนี้ เป็นช่วงที่ผู้แทนยาเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการให้ยาของแพทย์

เป็นช่วงที่ผู้แทนยาสามารถเข้ามาแทรกแซงการใช้ความรู้ตามอุดมคติ (ถึงแม้มันจะไม่สามารถเป็นไปตามอุดมคติได้ในหลายๆ กรณี) ด้วยความ“ชี้”

กระบวนการสร้างความ “ชี้” ของผู้แทนยาเป็นสิ่งที่ซับซ้อนมีหลากหลายวิธีการ ผู้แทนยาที่มีประสบการณ์จะเรียนรู้ได้ว่ามันต้องปรับเปลี่ยนในรายละเอียดเพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ต่างๆ กัน อย่างไรก็ตาม ผมพยายามจะสังเคราะห์ประสบการณ์ที่ผมได้เรียนรู้จากการถ่ายทอดจากผู้ให้ข้อมูลหลักเพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนขึ้น และเพื่อให้ง่ายต่อการถ่ายทอด ผมจำเป็นต้องแบ่งเป็นหัวข้อย่อยๆ ซึ่งการทำงานจริงของผู้แทนยาไม่จำเป็นต้องมีขั้นตอนที่ชัดเจนตามนี้ก็ได้ และบางกรณีอาจปฏิบัติตามเนื้อหาที่วิ่งแทรกผ่านการแบ่งตามหัวข้อที่ผมเขียนก็ได้

หา “ประตู” ให้เจอ

ความสัมพันธ์ระหว่างแพทย์และผู้แทนยามีรูปแบบที่หลากหลายและเป็นพลวัต (dynamic) องค์ประกอบต่างๆ เช่น แพทย์, ผู้แทนยา, ตัวยาในตลาด, ความรู้, นโยบายของรัฐและโรงพยาบาล เป็นต้น ต่างก็ล้วนหลากหลายและเป็นพลวัต ในขณะที่แรงบังคับที่มีอิทธิพลสูงต่อตัวผู้แทนยา คือ ยอดขาย ซึ่งเป็นแรงคอยผลักดัน และลากจูงไปสู่ผลสุดท้าย คือ เงินที่จะเข้าบริษัท กระบวนการตรงกลางก่อนที่จะได้มาซึ่งยอดขายจึงเป็นส่วนที่ตัวผู้แทนยาเป็นผู้แสดงเป็นหลัก ภายใต้อิทธิพลของบริบทต่างๆ

บริบทที่หลากหลายเป็นตัวกำหนดสำคัญต่อการสร้าง ความ“ชี้” เปรียบเสมือนแพทย์แต่ละคนต่างก็มี “ประตู” ของตนเองที่เปิดไปสู่ความชี้ ทักษะที่สำคัญสำหรับผู้แทนยาในการสร้างความชี้ ก็คือ การหาประตูที่นำไปสู่ความชี้ของหมอให้เจอ การรู้ประตูแห่งความชี้นี้จะทำให้การทำงานของผู้แทนยามีประสิทธิภาพ และสามารถสร้างความชี้ ได้รวดเร็วกว่าเมื่อเทียบกับการเข้าถึงแบบทั่วๆ ไป

อดีตผู้แทนยาหนุ่ม “สกล” (ชื่อสมมติ) หลังจากที่เขาจบเภสัชศาสตร์มา เขาได้ทำงานใช้ทุนในโรงพยาบาลชุมชน 2 ปี จึงลาออกไปทำงานฝ่ายผลิตของโรงงานยา 1 ปี และย้ายไปทำงานกับโรงพยาบาลเอกชนอีก 1 ปี จึงได้ไปทำงานโดยเป็นผู้แทนยากับบริษัทข้ามชาติแห่งหนึ่ง 10 ปี และเพิ่งลาออกจากการเป็นผู้แทนยามาไม่ถึงปี ปัจจุบันได้ช่วยกิจการของครอบครัว

“สกล” เป็นคนที่มีบุคลิกเรียบร้อยสุภาพ ไม่ดื่มเหล้า ไม่สูบบุหรี่ ไม่เที่ยวกลางคืน หากเขาทำงานในโรงพยาบาลหรือในสำนักงาน สกล ก็จะกลับบ้านตรงเวลาเกือบทุกวัน และแทบจะไม่ไปสังสรรค์ เฮฮากับเพื่อนๆ เลย ถึงแม้เขาจะเป็นคนที่ร่าเริง ยิ้มแย้มแจ่มใส

จากการทำงานเป็นผู้แทนยานานถึง 10 ปี ในบริษัทเดียว ซึ่งในช่วงทำบริษัทได้ไปผนวก
รวมกับอีกบริษัทหนึ่ง แต่สกลก็ยังทำงานต่อในตำแหน่งเดิม สกล ถือได้ว่า เป็นคนที่ประสบการณ์
สูงมากในการทำงานเป็นผู้แทนยา และถือว่าประสบความสำเร็จระดับหนึ่ง ยอดขายที่ผ่านมาก็ทำ
ถึงเป้าบ้างไม่ถึงบ้าง ซึ่งเขาคิดว่าเป็นเรื่องธรรมดา

สกล ได้ถ่ายทอดถึง สิ่งที่มีผลต่อการขายยาให้ฟังว่า

“...พูดง่ายๆ คือ ความซื่อ... บริษัทจะมีการ train เพื่อให้เราเข้ากับลูกค้าได้ เพื่อให้เรา
เข้าเกณฑ์มาตรฐาน แต่จะซื่อหรือไม่ขึ้นกับประสบการณ์ train กันยาก เลียนแบบ
ยาก ยกเว้นว่าสนิทกัน [จึงจะแนะนำหรือถ่ายทอดกัน] (การจะซื่อกับหมอได้จะต้องรู้
ว่าหมอมียาหลายแบบ) โดยทั่วไปต้องใช้ selling skill คือ พยายามสนอง need ของ
หมอให้ได้ จากการพูดคุย แล้วพยายามสนอง need ของหมอ โดยมองว่าหมอทุกคน
เป็นลูกค้า แต่ระดับสูงกว่าในการทำให้ซื่อได้ คือ ต้องแยกคนเป็นหลายๆ ประเภท
หลาย style เช่น บางคนชอบ entertain, ชอบวิชาการ, บางคนชอบมีอำนาจ ซึ่งแต่ละ
ประเภทจะอาศัย approach ที่แตกต่างกัน โดยทั่วไป ยาเราจะตอบสนอง need
ได้ระดับหนึ่ง แต่ว่ายังมี need ทางอารมณ์ และจิตใจ สินค้าเราแตกต่างอย่างไรกับ
สินค้าเดิมในตลาด และสินค้าเราช่วยแก้ปัญหาอะไรให้ลูกค้าได้ ... สิ่งสำคัญคือ
ผู้แทนยาคอนนั้นๆ มีประสบการณ์แบบไหนและอยากจะใช้วิธีแบบไหนเพื่อเข้าถึง
ลูกค้า ผู้แทนยาก็จะเลือกจากหลายๆ ช่องทาง และนี่ทำให้เกิดความแตกต่างว่าทำไม
บางคนซื่อ บางคนไม่ซื่อ เพราะมีวิธีการ approach ที่แตกต่างกัน ... ประเด็นต้องรู้ว่า
หมอยาอยากได้อะไร แล้วเราสนองตอบตามนั้น บางคนเป็นกรรมการวิชาการ แต่เอา
ของทั่วไปไปให้ หมอก็ไม่ใช้และอาจเกิดผลลบในแง่ภาพพจน์ หมอบางคนอยากได้
ตำราวิชาการ ซึ่งถ้าเอาไปให้หมอจะดีใจมาก คุยแล้วคุยอีกถึงหนังสือเล่มโน้นเล่มนี้
บางคนไม่อยากได้อะไร แต่ว่ากำลังจัดงานประชุม แต่หมอไม่ยอมไปขอปรึกษา
ถ้าไม่มีใครเสนอมาก็จะใช้บของภาควิชา ซึ่งทำให้ดูว่าไม่มีฝีมือ ไม่ well known
แต่ถ้ามีบริษัทยาเสนอตัวเป็น sponsor ให้ก็จะตรงกับ need ของหมอ ... เหตุผลใน
การใช้ยาตามหลักวิชาการ และความสนิทกับผู้แทนยามันจะพบกันคนละครึ่งทาง
คือหมอต้องพิจารณาตัวคนใช้ด้วย เพราะหมอเองก็ต้องเป็นห่วงชื่อเสียงตัวหมอด้วย
ต้องพิจารณาเงินที่คนไข้สามารถจ่ายด้วย ตัวผู้แทนยาจะมีผลอย่างชัดเจน ในกรณีที่
ผู้ป่วยไม่มีปัญหาเรื่องเงิน ยาที่มีให้เลือกไม่ค่อยแตกต่างกันมากนักในแง่ผลการรักษา
หรือผลข้างเคียง ในกรณีนี้ขึ้นกับว่าหมอซื่อกับผู้แทนยาหรือไม่ ไม่ใช่แค่รู้จัก แต่ขึ้นกับ

ว่าซื้อหรือไม่ ... ลูกค้าที่ซื้อ ก็มีเยอะ โดยมีเงื่อนไขไปว่าต้องคบกันมานานๆ มันเหมือนเพื่อน รู้นิสัยใจคอ มันต่างจากความรักที่ไม่ต้องใช้เวลานานก็ได้ ความสัมพันธ์มันเปลี่ยนจากลูกค้าไปเป็นเพื่อน เป็นพี่เป็นน้อง มักจะไม่คุยกันถึงเรื่องว่า ถ้าทำอย่างนี้แล้วจะได้อะไร แต่ว่าคุยกันว่าพี่อยากได้อะไร บริษัทช่วยอะไรได้”

อีกกรณีศึกษาหนึ่ง “ปัญญา” เป็นผู้แทนยาหลังจากที่เรียนจบเภสัชศาสตร์ทันที โดยไม่ได้ไปทำงานใช้ทุนกับหน่วยงานของรัฐมาก่อน ปัญญาเป็นคนหนุ่มบุคลิกดี ลักษณะการพูดจาชัดเจนท่าที่เป็นมิตร ถึงแม้เขาจะทำงานเป็นผู้แทนยามาได้เพียง 8 เดือน แต่จากประสบการณ์การทำงานที่เขาถ่ายทอดให้ฟังมีหลายประเด็นน่าสนใจมาก

ปัญญาเล่าประสบการณ์การทำงานให้ฟังว่า

“งานผู้แทนยาเกี่ยวกับ relationship เป็นส่วนใหญ่ ต่อให้สินค้าดีแต่ไม่มี relationship ก็ขายได้ระดับหนึ่งเท่านั้น แต่ถ้ามี relationship มาเสริมมันก็จะเลิศแน่นอน ถ้า “ซื้อ” โอกาสจะง่ายและ[ขายได้]เยอะ จากประสบการณ์ที่ทำมาบอกได้ชัดเจนเลยว่า relationship มีผลชัดเจน ถึงแม้ว่ายาที่ขายจะเป็นยาที่ค่อนข้างจะเฉพาะกับคนไข้ กับหมอเฉพาะกลุ่มมาก แต่เนื่องจากมีคู่แข่งที่ขายยากคล้ายๆ กัน แตกต่างกันไม่มาก relationship จึงมีผลมาก ขณะเดียวกันปัจจัยอื่นก็มีผลด้วย เช่น ตัว product ซึ่งที่ขายอยู่เป็นยาที่มี side effect มาก หมอจึงต้องพิจารณาประเด็นนี้ด้วย การใช้ข้อมูลที่สามารถเปรียบเทียบระหว่างยาและสามารถสรุปได้ชัดเจนว่า ยาตัวไหนดีกว่าทำได้ยาก มันขึ้นกับการ present มีการทำ study หลากหลายขึ้นกับว่าหมอจะเชื่อด้านไหนมากกว่า ขึ้นกับการเล่นข้อมูล คู่แข่งขายยาก่อน รู้จักกับหมอก่อน ขณะที่เรามาใหม่ ยังไม่มี relationship ช่วงแรกจึงขายไม่ได้ หมออาจใช้บ้างนิดๆ หน่อยๆ แต่พอนานเข้าเริ่มมี relationship หมอก็จะเริ่มฟังเรามากขึ้น”

“ระยะเวลาที่ใช้ในการสร้าง relationship ไม่แน่นอน ขึ้นกับว่าผู้แทนยาเข้าตรงประตูหรือไม่ หมอแต่ละคนมีประตูต่างกัน บางคนประตูใหญ่ 1-2 เดือนก็เข้าได้ แต่บางคนประตูเล็ก ก็ใช้เวลาขึ้น การจะหาประตูเจอ ต้องอาศัยข้อมูล ต้องไปหาเรื่อยๆ บางทีก็ต้องสุ่ม ผู้แทนยาต้องหาเอง บริษัทยามีให้นิดหน่อย ... การหาประตูเพื่อสร้าง relationship ต้องอาศัยการหาข้อมูล เช่น จากเลขาของหมอ จากพยาบาล ซึ่งไม่สามารถถามตรงๆ ได้ ก็ต้องหาจากทางอื่น เช่น แฟนหมอ เคยมีผู้แทนยาทำกับหมอไม่ได้ผล แต่พอไปทำกับแฟน และแฟนหมอบอกหมอให้ช่วยใช้กลับได้ผล ยาเดินดี

ยาเข้าโรงพยาบาล บางคนเชิญไปต่างประเทศก็แล้วก็ได้ไม่ผล ... การทำให้ได้ relationship ก็ต้องอาศัยการสุมด้วย ขณะเดียวกันก็ต้องดูว่าหมอเป็นคนแบบไหน ต้องดูให้ออก แล้วใช้เทคนิคตามชนิดหมอต้องการ need ที่หมอต้องการให้เจอ ผู้แทนยาต้องปรับตัวเปลี่ยนสี เลือดเย็น ตามหมอให้ได้ เป็นอาชีพที่ใครมี ego สูง ทำไม่ได้ ใครปรับสภาพเร็วไม่ได้ก็อยู่ไม่ได้ เพราะทำงานกับคนหลากหลายประเภท มีหลากหลาย need หลากหลายอารมณ์ ต้องปรับตัวตลอดเวลา ทำให้มีข้อเสีย คือ ขาดความเป็นตัวของตัวเอง เลื่อนลอย ... บางทีผู้แทนยาก็ทำบางเทคนิคไม่ได้ ก็จะใช้วิธีที่รองลงมา เช่น ผู้หญิงอาจไม่เหมาะที่พาหมอไปอาบน้ำ ก็ใช้วิธีอื่น”

“ไม่มีเทคนิคอะไรที่ใช้ได้ร้อยเปอร์เซ็นต์ ... บริษัทจะต้องรู้ตลาดว่าเป็น style ไหน และบริษัทจะรับผู้แทนยาให้เหมาะกับตลาด เช่น ตลาดนี้หมอเจ้าชู้ ก็จะต้องหาผู้แทนยาที่เป็นผู้หญิง แต่ถ้าหมอชอบกินเหล้า จะหาผู้แทนยาผู้หญิงไปก็ไม่เหมาะ”

กรณีศึกษาที่ 3 “สุวัช” (ชื่อสมมติ) เรียนจบเภสัชศาสตร์ และเข้าทำงานกับบริษัทยาโดยไม่ได้ไปทำงานใช้ทุนกับหน่วยงานของรัฐเช่นเดียวกับ “ปัญญา” สุวัชทำงานเป็นผู้แทนยาได้ทั้งหมด 3 ปีครึ่ง โดยผ่านการทำงานมา 3 บริษัทฯ สุดท้ายทำมาได้ 2 ปีแล้ว สุวัชเป็นผู้ชายที่มีบุคลิกเรียบร้อย สุภาพ ทำทางมุ่มมั่นในการทำงาน ยาที่สุวัชขายในปัจจุบันเป็นยาในกลุ่มรักษามะเร็ง ซึ่งมีจำนวนในตลาดไม่มาก เมื่อเทียบกับกลุ่มอื่นๆ รูปแบบการทำงานก็จะแตกต่างจากการไปขายยากกลุ่มอื่นๆ โดยเฉพาะถ้าเป็นยาที่มีการแข่งขันสูงอย่างเช่น ยาปฏิชีวนะ, NSAIDs การขายยารักษามะเร็งตามความคิดของสุวัชจะมีลักษณะเป็น specialist มากกว่า และการทำงานก็จะใช้การ detail ตาม paper มากกว่า ทำให้ดูเป็น professional มากกว่าผู้แทนยากกลุ่มอื่น เวลาทำงานก็ไม่ต้องหิวถุงใส่กิมมิกทั้งสองมือ แต่ถือแฟ้มเอกสารเล็กๆ และเงินที่ต้องใช้เวลาไป entertain หมอ หรือเป็น sponsor

สุวัช เล่าให้ฟังถึงการทำงานเป็นผู้แทนยาว่า

“หมอนี้มีคนใช้กี่ case, ใช้อย่างไร, ใช้นานแค่ไหน, กล้าตัดสินใจใช้ยาหรือไม่, มุมมองต่อการยอมรับยาใหม่, เป็นคนหัวโบราณหรือเปล่า, ข้อมูลในเขต สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ผู้แทนยาต้องรู้ ถ้าไปทำงานใหม่ก็จะได้ข้อมูลคร่าวๆ จากซัพ [ซัพเปอร์ไวเซอร์] บริษัทไม่ได้ train เรื่องพวกนี้ แต่ต้องหาข้อมูลเอง เช่น ถามจากเจ้าหน้าที่หน้าห้องพักแพทย์, ถามจากรุ่นพี่ในเขต, การรู้ลักษณะของแพทย์เป็นสิ่งที่ผู้แทนยาต้อง

เรียนรู้อเอง โดยผู้แทนยาจบใหม่ อาจต้องใช้เวลา 6 เดือน จึงจะรู้ลักษณะหมอ แต่ถ้าเป็นคนมีประสบการณ์ทำงานมาแล้วคุยกับหมอ 3 ครั้งก็น่าจะรู้

การที่จะเรียนรู้ว่า “ลักษณะของหมอ” เป็นสิ่งที่สำคัญในการขาย ก็เป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้อเอง

ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับการรักษาคนไข้ของหมอ เช่น มีผู้ป่วยกี่คน จะเป็นตัวประกอบการตัดสินใจเลือกจะทำกับหมอไหม เพื่อให้คุ้มค่าในการทำงาน

...ต้องรู้นิสัยหมอ เช่น คนนี้ชอบเล่นกีฬา, เล่นกอล์ฟ ถ้าเราเล่นเป็นเราก็จะพูดภาษาเดียวกับเขา เราก็ไปเรียนกอล์ฟมา และถือของติดไม้ติดมือเล็กๆ น้อยๆ ที่เกี่ยวกับกอล์ฟ เช่น ลูกกอล์ฟ, ที, หนังสือกอล์ฟ ไปให้เขา ไปเรื่อยๆ เราก็จะสนิทกับเขา ผมทำเนวลึก ไม่ใช่แบบหน้ากว้าง ดังนั้น จะเจอบ่อย บางเดือนเจอเป็น 10 รอบ อย่าง [ชื่อโรงพยาบาลแห่งหนึ่ง] ประมาณ 4 ครั้ง/เดือน ที่เป็นแบบเข้าไปพบและได้พูดคุย ไม่ใช่เจอแบบเดินเจอ เพราะหมอมที่เราต้องทำงานด้วยก็มีไม่กี่คน แต่ไม่ได้เจอบ่อยจนเกินไป เพราะมันขึ้นกับการไปเจอมืออะไรให้เขาหรือเปล่า เราต้อง plan ว่าจะไปทำอะไรและไม่ทำให้เขารำคาญหรือรู้สึกว่าเขาเจอเราแล้วไม่เสียเวลาเปล่า แต่ว่าการเจอก็ต้องมีช่องว่างไม่ได้เจอทุกวัน ห่างกัน 2-3 วัน

...บางครั้งคุยครั้งเดียวก็สนิทได้ ถ้าคุยถูกทาง ...

โดยทั่วไป ต้องใช้เวลามากกว่า 1 เดือนถึงจะชวนหมอไปทานข้าวแล้วเขาไปด้วย ถ้าเจอกันครั้งแรกแล้วชวนไป หมอไม่ไปแน่นอน ความสัมพันธ์ต้องดีระดับหนึ่งแล้วถึงจะไปกินข้าวด้วย หมอบางคนนานถึง 3-4 ปีถึงจะไปกับเรา แต่ไม่ได้หมายความว่าไม่ได้ซี้กับเรา เขาซี้กับเราแต่ว่ามันเป็นเรื่องเวลาที่ว่างไม่ตรงกัน หรือเป็นเพราะหมอเป็นผู้หญิงไปดึกๆ ไม่ได้ แต่บางครั้งหัวหน้าเรามาชวนเขาไปเขาก็อาจจะไป การพาไปกินข้าวหรือ entertain ก็ช่วยในเรื่องความสนิทได้บ้างเล็กน้อย เราต้องหาเหตุผลที่จะทำให้เขาสนิทกับเราให้เร็วที่สุด เพื่อที่เราจะ gain benefit เรื่อง sale ทานข้าวหรือ entertain ก็เป็นวิธีหนึ่งที่ทำให้สนิท ... เพราะมีเวลาได้พูดคุย แลกเปลี่ยนทัศนคติหลายอย่าง เช่น เกี่ยวกับคนไข้, ยา, โรงพยาบาล, งานอดิเรก เป็นการจูนเข้าหากันเพื่อให้สนิท

กรณีหนึ่งไปเจอเป็นครั้งแรก ในช่วงใกล้ๆ การประชุม เราก็ sponsor ให้หมอไปประชุมและได้โทรคุยกับอาจารย์ทุกวัน เกี่ยวกับเรื่องเตรียมการไปประชุม ทำให้สนิท

การทำงานของผู้แทนยาเพื่อให้ได้ผลโดยผ่านความซื่อ มีความซับซ้อนและเป็นชีวิตจริงมากกว่าการฝึกอบรมของบริษัทยามาก ผู้แทนยาเรียนรู้ลองผิดลองถูก ปฏิบัติจริงจากสนามจริง สนามจริงซึ่งมีความหลากหลายและซับซ้อน ทำให้ผู้แทนยาต้องเรียนรู้ว่า วิธีการไหนเหมาะสมกับสถานการณ์ไหน และสิ่งที่ผู้แทนยาทำเพื่อสร้างความซื่อก็คือการพยายามหา need ของแพทย์ให้เจอ แพทย์แต่ละคนมี need ที่ต่างกัน ถ้าผู้แทนยาสามารถหา need ของแพทย์เจอก็เปรียบเสมือนว่าหาประตู (แห่งการสร้างความซื่อ) เจอ

ข้อมูลประสบการณ์ของทั้ง “สกล”, “ปัญญา” และ “สุวัช” แสดงให้เห็นว่า need ของแพทย์มีหลายระดับ หลายมิติ อาจเป็น ประโยชน์ในการรักษาคนไข้, ประโยชน์ของตัวแพทย์ทางด้านอารมณ์ จิตใจหรือวัตถุ ฯลฯ แพทย์บางคนสนใจวิชาการ และพอใจกับการได้รับสิ่งที่เกี่ยวข้องกับวิชาการ บางคนจะรู้สึกดีหากได้รับสิ่งที่จะทำให้เขาโดดเด่นในแวดวงวิชาการ แต่บางคนชอบที่จะได้รับของแจกของของบริษัทฯ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ เป็นสิ่งที่ผู้แทนยาจะต้องหาให้เจอ และใช้มันตาม norms หรือกติกาที่ถูกกำหนดไว้แล้ว กติกาดังกล่าวเป็นเหมือนวัฒนธรรม คือไม่ได้

เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่ทุกคนในบริบทดังกล่าวรู้และปฏิบัติเป็นประจำ ผู้แทนยาที่หา
ประจวบแต่ไม่ได้ปฏิบัติตาม norms ดังกล่าวก็ไม่สามารถสร้างความขึ้นได้

Need หรือ ประจวบเหล่านี้ ไม่ได้เป็นเพียงสิ่งที่ผู้แทนยาจะใช้เพื่อ “ให้” กับแพทย์และรอ
“รับ” การจ่ายยา เหมือนกับการแลกเปลี่ยนตรงไปตรงมา แต่ผู้แทนยาใช้ประจวบเหล่านี้เพื่อสิ่งที่มีพลัง
มากกว่าทั้งทางด้านกว้าง คือ มีอิทธิพลในหลายๆ เรื่องที่จะเอื้อต่อผลประโยชน์ของผู้แทนยา และ
ในด้านลึก คือ พลังนี้คงอยู่ได้นาน กล่าวอีกอย่างก็คือ ผู้แทนยาใช้ประจวบเพื่อสร้างความขึ้น มัน
เหมือนเป็นการเปลี่ยนความสัมพันธ์จากการที่เป็นผู้ซื้อ-ผู้ขาย, ผู้ให้-ผู้รับ ไปสู่ความสัมพันธ์ที่สนิท
สนม เป็นพี่น้อง กระบวนการทำงานของผู้แทนยาอาศัย gift exchange เพื่อสร้างความสัมพันธ์
และความสัมพันธ์นี้จึงนำไปสู่การสั่งยาอีกทีหนึ่ง

Michael J. Oldani¹⁴ ได้นำเสนอประสบการณ์ประจำวันของผู้แทนยาในสหรัฐอเมริกา
โดยอาศัยประสบการณ์ของตัวเองที่เคยทำงานเป็นผู้แทนยา, ข้อมูลที่ได้จากเครือข่ายที่มีจากการ
ทำงานเป็นผู้แทนยา, และเอกสารที่พูดถึงการทำงานของตัวแทนยา Oldani ได้ให้ภาพในระดับ
micro ที่สะท้อนให้เห็นถึงภาพ macro ของธุรกิจยาที่อาศัยผู้แทนยาเป็นกำลังหลักในการสร้าง
“scripts” หรือใบสั่งยาของแพทย์ซึ่งนำไปสู่กำไรมหาศาลของบริษัทยา เขาอธิบายถึงการทำงานของ
ผู้แทนยาที่อาศัย gift exchange เป็นเครื่องมือสำคัญในการเข้าไปมีอิทธิพลต่อการจ่ายยาของ
แพทย์ และความสับสนซับซ้อน (involution) ของกระบวนการแลกเปลี่ยนดังกล่าว ซึ่งมันสามารถ
ปกปิด และดำรงไว้ซึ่งความเสี่ยงและอาการข้างเคียงต่อผู้ป่วย

Oldani อาศัยแนวคิดทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคมที่เชื่อว่าการแลกเปลี่ยน (คือการ
ให้, การรับ และการให้คืน) มันมีพลังอำนาจบางอย่างแฝงอยู่ การให้, การรับ หรือการให้คืน มันถูก
ควบคุม มีกฎกติกากำกับ ไม่ใช่อะไรที่เป็นอิสระ มาใช้เป็นแนวคิดหลักในการทำความเข้าใจกับการ
ทำงานของผู้แทนยา เขาแสดงให้เห็นว่าผู้แทนยาใช้ gift exchange เป็นตัวสร้างสิ่งที่ผู้แทนยาจะ
ได้รับตอบแทนจากแพทย์ นั่นคือ ใบสั่งยา

ถึงแม้งานของ Oldani จะเป็นงานที่มีคุณค่าที่พยายามเปิดและกระตุ้นให้เกิดการ
ค้นคว้า “โลกลับนี้” (“this secret world”) งานของเขาถือเป็นงานจำนวนน้อยชิ้นมากๆ ที่
พยายามทำความเข้าใจต่อบริษัทยาที่เข้าไปมีอิทธิพลต่อการจ่ายยาของแพทย์โดยอาศัยผู้แทนยาที่
เป็นช่องทางหลัก แต่ว่างานของเขาก็ทำให้เข้าใจว่า หัวใจในการทำงานของผู้แทนยาใน USA ใน

¹⁴ Oldani, J. Michael. Thick Prescriptions: Toward an Interpretation of Pharmaceutical Sales Practices. *Medical Anthropology Quarterly*. 18(3). pp. 325-356.

1990s ก็คือการให้ gift exchange แล้วสิ่งที่ผู้แทนยา (และบริษัทยา) มุ่งหวังก็จะตัวเอง แต่สำหรับข้อมูลและประสบการณ์ที่ผมได้รับถ่ายทอดมา ผู้แทนยาได้ก้าวไปไกลกว่าแค่การใช้ gift exchange เป็นเครื่องมือแบบ “ซื้อใจ” หรือแบบสร้าง “หนี้ทางใจ” หรือ “หนี้บุญคุณ” กับแพทย์ที่ในที่สุดก็ต้องตอบแทนกลับ แต่ผู้แทนยาที่ผมศึกษาใช้ gift exchange เพื่อสร้างหรือเปลี่ยนหรือตกแต่งความสัมพันธ์แบบที่ผมเรียกว่า “ซื้อ” มันเป็นการเปลี่ยนความสัมพันธ์ไปสู่สถานะที่การคิดว่าจะได้อะไร จะเสียอะไร หรือทำอย่างไรให้ได้ผลประโยชน์ส่วนตัวสูงสุดหมดไป ผมไม่แน่ใจว่าบริบทของการทำงานของผู้แทนยาในสหรัฐอเมริกา กับในพื้นที่ของผมแตกต่างกันในประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างผู้แทนยาและแพทย์หรือไม่ เพราะ Oldani เองก็ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างแพทย์และผู้แทนยาไว้บ้างคือ “The actual everyday pharmaceutical economy is based on social relationships that are forged and strengthened through repetitive and calculated acts of giving”

ผมไม่คิดว่าถ้าผู้แทนยาที่ให้ข้อมูลผมจะคิดว่าการพาหมอและลูกของหมอไป entertain โดยการพาไปดูหนัง เพื่อให้หมอมมีโอกาสดูโฆษณาของบริษัทยาที่ขายให้ดูก่อนจะขายหนึ่งสำหรับเด็ก หรือผู้แทนยาคิดจะพาแพทย์ประจำบ้านไปดูเบสบอลหรือดูกีฬาอื่นๆ เพื่อให้ residents มีโอกาสเห็นและใช้แก้วเบียร์ที่เป็นของบริษัทของผู้แทนยา ผู้แทนยาอาจจะทำสิ่งที่ Oldani ยกตัวอย่างเหล่านี้และไม่น่าจะเป็นเป้าหมายหลัก มันอาจจะช่วย แต่หัวใจมันน่าจะเป็นความสัมพันธ์ต่างหาก

สำหรับแพทย์บางคนที่มีผู้แทนยาพาไปทานข้าวบ่อยๆ การถูกพาไปเลี้ยงสำหรับแพทย์คนนี้ก็คงมีผลไม่มากในการสร้างความสัมพันธ์ หากเทียบกับแพทย์คนที่ไม่ถูกพาไปเลี้ยงบ่อยมองในแง่หนึ่ง สิ่งที่เป็น need ของแพทย์คนหนึ่งก็คล้ายกับสิ่งที่แพทย์คนนั้นให้คุณค่ากับมัน การได้รับสิ่งที่มีคุณค่าจึงส่งผลต่อการเกิดความสัมพันธ์ที่ดีมากกว่าสิ่งที่ไม่ใช่หรือมีค่าน้อย การให้หนังสือวิชาการจึงมีผลต่อความสัมพันธ์ที่เกิดกับแพทย์แต่ละคนไม่เท่ากัน แพทย์บางคนอาจรู้สึกเบื่อที่ได้ยินเรื่องวิชาการจากผู้แทนยา เพราะการทำงานทั้งวันก็วนเวียนอยู่กับเรื่องวิชาการมากพออยู่แล้ว สิ่งที่แพทย์ต้องการจึงอาจเป็นความบันเทิง การพักผ่อน แพทย์ไม่ได้มองความสัมพันธ์กับผู้แทนยาในแบบ rational choice theory ที่คิดว่าคนเราพยายามดักตวงผลประโยชน์ให้มากที่สุดเมื่อเทียบกับสิ่งที่ตัวเองต้องเสียไป โดยผลประโยชน์ถูกมองในรูปของวัตถุหนึ่งที่มีค่าเท่ากันหมด ไม่ว่าจะอยู่ในบริบทไหน ตรงกันข้ามวัตถุถูกให้คุณค่าต่างกันในคนหรือบริบทที่ต่างกัน และนี่เป็นเหตุผลว่าผู้แทนยาจะต้องมองให้ออกว่าแพทย์แต่ละคนให้คุณค่ากับอะไรมาก

เมื่อ “สุวัช” รู้ว่าแพทย์คนนี้เป็นคนชอบเล่นกอล์ฟ และสุวัชไปเรียนรู้วิธีเล่นกอล์ฟมา สุวัชก็สามารถพูดคุยเรื่องกอล์ฟกับแพทย์คนนี้ได้ การที่สุวัชนำของฝากที่เกี่ยวข้องกับกอล์ฟ เช่น อุปกรณ์การเล่นกอล์ฟ, หนังสือกอล์ฟไปให้แพทย์คนนี้ หรือการสนทนาเรื่องกอล์ฟกันเป็นการให้สิ่งที่มีคุณค่าตามความคิดของแพทย์คนนี้

Selfless self

การจะรู้ถึงประตูเหล่านี้ได้อาจได้มาจากการถามผู้แทนยาด้วยตนเอง, การถามคนใกล้เคียงกับแพทย์เช่น พยาบาลที่ทำงานกับแพทย์คนนั้น, ข้อมูลจากบริษัท และที่สำคัญจากประสบการณ์ที่ผู้แทนยาได้เรียนรู้มา แต่บางครั้งหากไม่แน่ใจว่าแพทย์มี need หรือ ประตูเป็นอย่างไร ผู้แทนยาก็อาจจะต้องสุ่มวิธีการเข้าถึงและสังเกตดูการตอบสนองของแพทย์

อีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญในการเข้าถึงแพทย์เพื่อสร้างความซึ่ ก็คือการปรับตัวตนของผู้แทนยา คนทั่วๆ ไปมีความเป็นตัวตนของตัวเองต่างๆ กันไป ลักษณะที่แตกต่างกันของตัวตนและโอกาสของเวลาและสถานที่ที่เป็นสิ่งที่ทำให้คนเกิดความสัมพันธ์กัน ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นบางส่วนก็เป็นความสัมพันธ์ที่สนิทสนมกัน แต่บางส่วนก็ไม่ใช่ ปรัชญาการณเหล่านี้เป็นเรื่องปกติในสังคม แต่ในบริบทที่ผู้แทนยาตั้งใจจะสร้างความสัมพันธ์แบบสนิทสนม (ไม่ว่าจะเป็นของจริงหรือของเทียมก็ตาม) ให้เกิด สิ่งที่ผู้แทนยาสามารถทำได้ คือ การจัดการเรื่องเวลา, สถานที่ และตัวตนของผู้แทนยา สิ่งที่คุณเหมือนจะจัดการแทบไม่ได้เลยก็คือตัวตนของคุณูปฏิสัมพันธ์ ซึ่งก็คือตัวตนของแพทย์ ผู้แทนยาที่มีศักยภาพสูงในการจูงใจแพทย์ให้ใช้ยาของตน จึงต้องมีความสามารถในการปรับตัวตนให้เหมาะสมที่จะสร้างความซึ่กับแพทย์ และเนื่องจากแพทย์มีหลากหลาย ผู้แทนยาก็จะต้องแสดงตัวตนเปลี่ยนไปตามตัวตนของแพทย์ ตัวตนของผู้แทนยาจึงเป็นตัวตนที่ถูกจัดการถูกปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์ เป็น “ตัวตนที่ไม่มีตัวตน” (“selfless self”)

“ผู้แทนยาต้องปรับตัว เปลี่ยนสี... ต้องปรับตัวตลอดเวลา ทำให้มีข้อเสีย คือ ขาดความเป็นตัวของตัวเอง เลือนลาง...”

“การคุยตามตัวของตัวเราเอง อาจจะไปขัดกับหมอ เราต้องลดความเป็นตัวของตัวเอง เป็นในสิ่งที่เขาอยากซื้อ ไม่ใช่เป็นสิ่งที่เราอยากขาย ต้องมองจากมุมมองของเขา ไม่ใช่มุมมองของตัวเอง แต่บางทีเราก็กทำไม่ได้”

ปัจเจกที่เติบโตในสังคมและเรียนรู้ถึงการปรับตัวให้อยู่ได้ในสังคมที่ความต้องการด้านวัตถุมิอิทธิพลมากขึ้นทุกวัน ปัจเจกต้องทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น ตัวตนของปัจเจกแบบนี้เป็นตัวตนที่เน้น reciprocity ตัวตนจึงขึ้นกับว่ามันทำอะไร ไม่ใช่มันเป็นอะไร สังคมจะยอมรับตัวตน

ที่เน้น reciprocity ว่ามี maturity ก็ต่อเมื่อมันถูกเปลี่ยนไปสู่สิ่งที่เป็นประโยชน์กับผู้อื่น เหมือนว่ามันเป็นวัตถุที่เป็นประโยชน์กับผู้อื่น กล่าวอีกนัยหนึ่งคือตัวตนชนิดนี้ต้องระวังและเรียนรู้กับการแสดงออกหรือความต้องการสิ่งที่ตัวเองต้องการ เพราะหากเรียกร้องสิ่งที่ตัวเองต้องการตามความรู้สึกจริงๆ ก็จะถูกสังคมมองว่าไม่ mature หรือเป็นคนที่เอาแต่ใจตัวเอง ตัวตนที่เน้น reciprocity จึงเป็นตัวตนที่กระทำสิ่งที่ alien ต่อตัวมันเอง มันทำสิ่งที่ผู้อื่นต้องการ แทนที่จะทำสิ่งที่ตัวเองต้องการ¹⁵

ตัวตนที่มีพื้นฐานแบบ reciprocity ในสังคมโดยรวมก็ทำให้เกิดความสัมพันธ์เชื่อมโยงภายในสังคมขึ้นได้ และลักษณะของความสัมพันธ์แบบนี้ดูเหมือนจะเป็นความสัมพันธ์ที่เด่นมาก ในสังคมไทยปัจจุบัน การที่ตัวตนนี้กระทำเพื่อให้ตัวเองเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นก็เพราะมันต้องการเป็นตัวตนที่ได้รับการยอมรับจากผู้อื่น และต้องการสิ่งที่มันเป็นประโยชน์ที่ผู้อื่นจะกระทำกลับคืนให้ alienation ของตัวตนนี้ดูจะเป็นเรื่องปกติ จนคนบางคนมองข้ามมันไป alienation นี้เกิดขึ้นในบริบทสังคมทั่วไป แต่หากมีบางคนกระทำสิ่งที่ เป็น alienation นี้จนมากเกินไปถึงขั้นที่สังคมยอมรับ ผู้นั้นก็อาจถูกมองว่าผิดปกติ หรือเป็นคนที่ไม่จริงใจ หรือในทางตรงกันข้ามอาจถูกมองว่าเป็น “พ่อพระ แม่พระ” ก็ได้

ในกรณีของผู้แทนยา เราพบว่าผู้แทนยากระทำสิ่งที่ alienation มาก พยายามกระทำทุกอย่างเพื่อให้ตัวตนของพวกเขาเข้ากันได้กับแพทย์ ทำหลายสิ่งหลายอย่างที่เป็นประโยชน์ (โดยเฉพาะทางด้านวัตถุ) ต่อแพทย์ เช่น มอบสิ่งของต่างๆ ให้, ให้ sponsor การประชุม, พาไปทานข้าว, พาไปเที่ยว, ขับรถรับ-ส่งแพทย์หรือลูกของแพทย์ ฯลฯ ทำไมผู้แทนยาจึงกระทำสิ่งที่ดูเหมือนมัน alienation มากถึงขนาดนี้? ที่ผู้แทนยาทำเพราะส่วนหนึ่งบริบทเป็นตัวบังคับและเพราะผู้แทนยาเรียนรู้ว่าการกระทำดังกล่าวสามารถสร้างผลประโยชน์ให้กับเขาได้ บริบทที่เป็นตัวบังคับที่สำคัญก็คือ แรงกดดันเรื่องตัวเลขยอดขาย และบริบทของสถานที่ที่ผู้แทนยาต้องไปทำงาน กล่าวคือ ผู้แทนยาจำนวนมากต่างก็แข่งขันกันเข้าถึงแพทย์ ต่างคนต่างก็เอาของไปให้ ต่างก็นัดเลี้ยง ซึ่งความเข้มข้นของการแข่งขันกันนี้จะแตกต่างกันไปตามสถานที่

นักศึกษาเภสัชศาสตร์คนหนึ่งได้ไปฝึกงานในตำแหน่งผู้แทนยากับบริษัทยาแล้วเล่าให้ฟังว่า “...สิ่งที่ได้ทำทุกวันคือ ได้เลี้ยงหมอทุกวัน ได้เลี้ยงเบรค conference เลี้ยงข้าวเที่ยง เปลี่ยนไปตามแผนกต่างๆ ใน 2 โรงพยาบาลที่รับผิดชอบ พี่ [ผู้แทนยาที่นักศึกษาเภสัชศาสตร์คนนี้

¹⁵ Gouldner, Alvin W. (1975). For Sociology: Renewal and critique in sociology today.

Harmondsworth: Penguin Books.

ออกไปฝึกงานด้วย] เขาจะไปจองไว้ล่วงหน้ากับแผนกต่างๆ ว่าจะมาเลี้ยง ... เลี้ยงบ่อยมาก ชงกาแฟ จนหนูจำได้ว่าหมอกันชอบกาแฟรสชาติอะไร... เราต้องรู้ว่าหมอกันชอบกินอะไร และต้องไปซื้อมาแต่เช้า จัดเตรียมไว้ ต้องรู้ให้หมดว่าแถวไหนมีอะไรอร่อย แล้วพยายามไปซื้อมา...” นักศึกษาเภสัชศาสตร์คนนี้ คิดว่า การแย่งกันให้แบบนี้เป็นการ spoil หมอ และถ้าต้องการทำงานในอาชีพนี้จริงก็จะต้องทำอย่างนี้ด้วย (แย่งกันให้หมอ) บริบทที่ผู้แทนยาต่างก็พยายามแย่งกันให้เป็นส่วนหนึ่งที่บังคับผู้แทนยาต้องทำสิ่งที่ alien ในระดับสูง ถ้าหากเขาต้องการยอดขาย ความสัมพันธ์ที่ผลประโยชน์ทางวัตถุเข้ามามีบทบาทยิ่งมากเท่าไรก็จะทำให้ผู้แทนยากระทำสิ่งที่ alienation มากยิ่งขึ้น จนตัวตนของผู้แทนยาเป็น “selfless self”

หาโอกาสสร้างพันธะ

นอกเหนือจากที่ผู้แทนยาต้องหา “ประตู” ให้พบแล้ว การสร้างความซื่อจำเป็นต้องหาโอกาสเพื่อที่จะเป็นช่องทางในการสร้างความสัมพันธ์ ช่องทางดังกล่าวนี้จะเป็นประโยชน์ต่อความซื่อทั้งในด้านของปริมาณ เช่น เพิ่มจำนวนครั้งในการพูดคุย ในการให้ หรือเชิงคุณภาพ เช่น โอกาสที่จะสร้างความประทับใจหรือทำให้แพทย์เห็นว่าผู้แทนยามาดูแล take care

โอกาสดังกล่าวนี้นั้นที่พบได้บ่อย ได้แก่ การให้เป็นสิ่งต่างๆ เช่น การให้กินมิก, sponsor การประชุม, การพาออกไปทานข้าวหรือไป entertain เป็นต้น สิ่งต่างๆ เหล่านี้ส่วนใหญ่บริษัทยาจะมีส่วนในการออกค่าใช้จ่าย แต่ก็มีบางครั้งที่ผู้แทนยาเป็นผู้จ่ายเอง ลักษณะของสิ่งที่ยกตัวอย่างมาจะเห็นได้ว่ามีขนาด (เช่น ราคา) ต่างกัน หรือบางอย่างก็เหมาะสมกับลักษณะของแพทย์ต่างกัน เช่น แพทย์ที่อาวุโสและมีครอบครัว อาจไม่เหมาะสมหรือไม่สะดวกที่จะไปเที่ยว pub กับผู้แทนยา ความแตกต่างนี้ทำให้มันมีสภาพเหมือนเครื่องมือที่ผู้แทนยาจะต้องเป็นผู้พิจารณาเลือกใช้ให้เหมาะสม ซึ่งหมายถึงประสิทธิผลในการสร้างความซื่อ

การให้กินมิกหรือสิ่งอื่นๆ มันมีอำนาจต่างกันอาจเป็นเพราะบริบทต่างๆ ที่ห้อมล้อมการให้นั้น ดังเช่นที่กล่าวมาแล้วว่าสิ่งที่ให้มันมีคุณค่าต่างกัน สิ่งเดียวกันก็มีคุณค่าต่างกันได้ถ้าผู้รับต่างกัน นอกจากนี้ช่วงจังหวะของเวลาส่งผลกระทบต่ออิทธิพลของการให้ได้ การแลกเปลี่ยนจะสร้างความสัมพันธ์ได้จะต้องถูกหน่วงเวลา (deferred) และมีความแตกต่าง (different) Bourdieu¹⁶ เสนอว่าการเร่งรีบให้คืนมากเกินไปแสดงถึงการพยายามหลีกเลี่ยงที่จะเป็นหนี้บุญคุณ มันเหมือนเป็นการตัดไม้ตรีของ initial gift นอกจากนี้ในบริบทที่มีสิ่งที่เข้ามาแทรกแซง รบกวนสิ่งที่สื่อไปกับ

¹⁶ Bourdieu, Pierre. (1990). The World of Time. In: Komter, Aafke E. (1996). The Gift: An Interdisciplinary Perspective. Amsterdam: Amsterdam University Press

การให้ เช่น แพทย์บางคนมีผู้แทนยาจำนวนมากเชิญออกไปทานอาหารข้างนอก, แพทย์ได้รับแจกปากกาทุกวันๆ ละหลายด้าม เป็นต้น การแทรกแซง (interferes) แบบนี้ David Cheal¹⁷ เรียกว่า “commodity noise” ซึ่งถ้าจะทำให้ gift ทำงานได้ผล (จากการยืมวิธีคิดแบบการสื่อสารมาใช้) Cheal เสนอวิธีแก้ไขโดยการเพิ่มจำนวนของสัญญาณเพื่อให้แน่ใจว่าผู้รับสามารถรับสัญญาณได้อย่างดังและชัดเจน ซึ่งทำได้โดยการให้ซ้ำๆ ในโอกาสต่างๆ

สิ่งต่างๆ เหล่านี้ถูกใช้เป็นเครื่องมือเพื่อสร้างพันธะ ผู้แทนยาทั้งหลายโดยภาพรวมจึงแย่งชิงกันให้ เพื่อแย่งชิงกันสร้างความซี้ คล้ายกับที่ Mauss ใช้คำว่า potlatch เพื่ออธิบายถึงชนเผ่าที่เขาศึกษาที่นำ “total prestation” เพื่อใช้ทำทนาย ต่อต้าน ชิงดีชิงเด่น สำหรับการแข่งขันกันในสังคม โดยอาศัยการให้ การรับ และการให้คืน เพื่ออำนาจและลำดับชั้นในสังคม แต่ผู้แทนยาใช้มันเพื่อสร้างความซี้ ซึ่งเป็นอำนาจในการเข้าไปมีอิทธิพลต่อการรักษาของแพทย์

การสร้างหรือการหาโอกาสถือเป็นสิ่งที่สำคัญ เพราะผู้แทนยาเป็นผู้ที่เข้าไปรุก เพื่อสร้างพันธะกับแพทย์ และการทำให้สนิทกับแพทย์ให้เร็วที่สุด จะทำให้ผู้แทนยาได้รับผลประโยชน์ คือ ยอดขายได้เร็วตามไปด้วย การพาแพทย์ไปทานข้าว หรือพาไป entertain ก็เป็นอีกวิธีหนึ่งในการสร้างความซี้ เพราะมันเป็นการเปิดโอกาสให้เกิดการพูดคุยแลกเปลี่ยนทัศนคติ เป็นการจูนเข้าหากัน นอกเหนือจากพันธะทางจิตใจที่เกิดขึ้น เพราะผู้แทนยาเป็นผู้ให้และแพทย์เป็นผู้รับ

อีกกรณีหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของโอกาสได้แก่การให้ sponsor แก่แพทย์ในการเดินทางไปประชุม ทั้งการประชุมที่จัดโดยองค์กรวิชาชีพ หรือจัดโดยตัวบริษัทยาเองก็ตาม การให้ sponsor ไปประชุมนอกสถานที่นั้นหากเทียบกับการให้กินมิกแล้วถือว่า มีมูลค่าที่สูงกว่ามาก ซึ่งย่อมมีผลต่อพันธะทางจิตใจของแพทย์มากกว่ากินมิกมูลค่าไม่กี่บาท แต่หากผู้แทนยาคนที่เข้าใจต่อกติกาการสร้างความสำเร็จได้ดี ก็จะมองเห็นถึงโอกาสที่จะสร้างพันธะเพิ่มเติม นอกเหนือจากพันธะที่เกิดจากการรับ sponsor โอกาสดังกล่าวคือ โอกาสที่ผู้แทนยาจะให้การ take care และใช้เวลากับแพทย์

“[บริษัทจ่ายเงินให้แพทย์ไปต่างประเทศ] มันได้ผล คือ มันเป็นหนี้ (ทางใจ) ไง...บริษัทยาหนึ่งจัดห่วยแตกมาก (หมายถึงไม่ได้ไปต่างประเทศที่ใช้เงินมากๆ) แต่ผู้แทนยา take care ดูแลเอาใจอย่างดี หมอมาก็ช่วยยกกระเป๋ หมอก็จำฝังใจ ยอมรับ

¹⁷ Cheal, David. (1987). “Showing Them You Love Them”: Gift Giving and the Dialectic of Intimacy. In. Komter, Aafke E. (ed). (1996). The Gift: An Interdisciplinary Perspective. Amsterdam: Amsterdam University Press.

ขอบคุณ ทุกคนก็อยากให้ใครมาเอาใจ อยากให้ใครมายกย่องว่าดี ว่าเก่ง ถ้าผู้แทน
ยาคอนนั้นทำไม่เป็น ถึงคุณจะไปอเมริกาทั้งหมดความหมาย...” ผู้แทนยาพยายาม
เล่าให้ฟังถึงโอกาสที่จะสร้างพันธะจากการเป็น sponsor ให้แพทย์ไปนอกสถานที่

ระหว่างการลงพื้นที่ของผม หลายครั้งผมต้องเข้าไปบริเวณที่เป็นห้องพักแพทย์เพื่อ
พูดคุยเก็บข้อมูล ทุกครั้งผมจะรู้สึกตัวตัวเองเป็นสิ่งแปลกปลอมในสถานที่นั้น ความรู้สึกนี้คงเป็น
ธรรมดาที่เกิดขึ้นได้เมื่อเราต้องเข้าไปในที่ที่เราไม่คุ้นเคย โดยเฉพาะในสถานที่ที่เป็นส่วนตัวอย่าง
ห้องพัก ลักษณะของห้องพักแพทย์มีทั้งที่เป็นห้องพักรวมที่แพทย์หลายๆ คนจะมานั่งพัก เพื่ออ่าน
หนังสือ, อ่านหนังสือพิมพ์, ดูโทรทัศน์, ดื่มกาแฟ, หรือแม้แต่ทำงาน เช่น สรุปรายงานที่เกี่ยวข้อง
ผู้ป่วย หรือบางที่อาจเป็นห้องพักเฉพาะบุคคลหรือหนึ่งห้องมีแพทย์นั่งอยู่ 2 คน ในบริเวณ
ห้องพักแพทย์ก็มักจะมีเจ้าหน้าที่ธุรการนั่งอยู่เพื่อทำงานธุรการต่างๆ และคอยประสานงานเมื่อมีผู้
มาพบแพทย์ ซึ่งหลายครั้งผมก็จะสอบถามข้อมูลเกี่ยวกับเวลาของผู้ให้ข้อมูลหลักว่าสะดวกเวลา
ใดจากเจ้าหน้าที่ธุรการเหล่านี้ ความรู้สึกของผมที่มีต่อการเข้าไปพบแพทย์ที่มีงานยุ่งมาก ใน
สถานที่ส่วนตัวก็คือ การเข้าพบควรเป็นกิจจะลักษณะ มีสาระพอสมควร บ่อยครั้งระหว่างที่ผมอยู่
ในบริเวณห้องพักแพทย์ ผมจะพบผู้แทนยาเดินไปเดินมา คอยดูว่ามีแพทย์คนไหนอยู่บ้าง แล้วก็
เข้าไปเพื่อทักทาย พูดคุย แจกกิมมิกกับแพทย์ที่อยู่ การทะลุทะลวงของผู้แทนยาหรือกล่าวอีก
อย่างคือ การทะลุทะลวงของ potlatch ของผู้แทนยานี้ มันเกิดขึ้นได้แม้แต่ในสถานที่ๆ ผมรู้สึกว่า
มันเป็นส่วนตัว การที่ผู้แทนยาทำเช่นนี้ได้ อาจเป็นเพราะว่าผู้แทนยาเคยเข้ามาแล้ว และก็
อาจจะมาเป็นประจำทุกๆ เดือนจึงเกิดความเคยชิน ซึ่งผมคิดว่ามันเป็นจริงในบางส่วน แต่สิ่งที่เรา
จะละเลยไม่ได้ก็คือ การแข่งขันที่เข้มข้น และแรงกดดันของบริบทต่อผู้แทนยา ทำให้จำเป็นต้อง
เข้าถึงแพทย์ให้ได้ อีกสิ่งหนึ่งที่ทำให้ผมรู้สึกถึงความสามารถในการทะลุทะลวงของผู้แทนยา ก็คือ
ระหว่างการเก็บข้อมูลผมได้พบกับอดีตผู้แทนยาคนหนึ่ง คนๆ นี้เคยทำงานเป็นผู้แทนยาเป็น
เวลานานหลายปี แต่ปัจจุบันรับราชการและกำลังเก็บข้อมูลกับแพทย์เพื่อทำวิทยานิพนธ์ปริญญา
เอก ผมได้พูดคุยและเล่าให้ฟังถึงความรู้สึกที่ต้องเข้าไปถูกล้ำในส่วนตัว และความรู้สึก
แปลกปลอมของตัวเองในสถานที่นั้น อดีตผู้แทนยาคนนี้เล่าให้ผมฟังว่า สำหรับเธอแล้วไม่มี
ปัญหาเรื่องดังกล่าวเลย เพราะเคยทำงานเป็นผู้แทนยามานาน ทั้งๆ ที่เธอไม่ได้รับผิดชอบในพื้นที่
นี้ และก็ไม่มีรู้จักกับแพทย์ที่จะไปเก็บข้อมูลมาก่อน

อดีตผู้แทนยาคนนี้ออกว่าทักษะและประสบการณ์ในการทำงานเป็นผู้แทนยาทำให้
สามารถเข้าไปเข้าถึงกับแพทย์ในสถานที่อย่างนี้โดยไม่รู้สึกอึดอัด พฤติกรรมของผู้แทนยา หรือ

อดีตผู้แทนยาดังกล่าวสะท้อนถึงอำนาจทะเลาะลงเพื่อเข้าถึงให้ถึงเป้าหมายเกินกว่าที่ความรู้สึกแปลกแยกจากสถานที่ที่มันไว้ได้

สำหรับตัวผู้แทนยาเองผมคิดว่าเป็นเรื่องธรรมดาที่จะรู้สึกว่าเป็นอื่นกับบางสถานที่ที่พวกเขาต้องเข้าไป แต่สภาพแวดล้อมและกติกาของเกมที่ผู้แทนยาเหล่านี้ต้องเล่น และผลประโยชน์ที่เป็นตัวล่อเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ผู้แทนยาทำในสิ่งที่คนทั่วไปและผู้แทนยาเองก็คิดว่ามันผิดใจ

การต้องผิดใจทำตัวให้เข้าไปอยู่ในพื้นที่ที่ผู้แทนยารู้สึกว่าเป็นอื่นนี้ยังเกิดขึ้นนอกเหนือจากมิติของ space ด้วย

ความซื่อของผู้แทนยา ยังแสดงออกมาในการปฏิบัติต่อผู้อื่นที่ไม่ใช่แพทย์หรือลูกค้าด้วย ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของผมคนหนึ่งเล่าให้ฟังว่า เขาต้องพยายามสร้างความซื่อกับ supervisor หรือผู้จัดการ ซึ่งถือว่าเป็นหัวหน้าของเขาด้วย เขาบอกว่าต้องคิดเสมือนว่า supervisor หรือผู้จัดการเป็นลูกค้าของเขา เพราะว่าถ้าเขาสามารถซื่อกับหัวหน้าได้ เขาก็จะได้ผลประโยชน์มากขึ้น ผลประโยชน์ที่จะได้รับ เช่น การขอให้บริษัทเป็น sponsor ให้กับลูกค้าในเขต, การเบิกค่าใช้จ่ายที่ต้องพาแพทย์ไป entertain หรือพาไปรับประทานอาหาร หรือซื้อของบางอย่างให้ลูกค้าเป็นกรณีพิเศษ สิ่งต่างๆ เหล่านี้บริษัทไม่ได้แบ่งเป็นโควตาที่ชัดเจนตามพื้นที่รับผิดชอบของผู้แทนยา แต่มักใช้การพิจารณาเป็นกรณีๆ ไป โดยที่ผู้แทนยาจะไม่ทราบว่าผู้แทนยาคนอื่นได้สิ่งต่างๆ เหล่านี้มากน้อยเพียงใด ดังนั้นถ้าเขาสามารถซื่อกับหัวหน้าได้ เขาก็จะได้รับผลประโยชน์มากขึ้น

นักศึกษาเภสัชศาสตร์คนหนึ่งเล่าให้ผมฟังหลังจากที่เธอได้ไปฝึกงานกับบริษัทข้ามชาติ 2 บริษัท นักศึกษาคนนี้มีโอกาสได้ทำงานในโรงพยาบาลเหมือนกับว่าเป็นผู้แทนยาอยู่ 2 บริษัท ละประมาณ 1 เดือน นักศึกษาคนนี้ได้รับการฝึกอบรมในบริษัทเป็นเวลาช่วงสั้นๆ ประมาณบริษัทละ 1 สัปดาห์ ส่วนเวลาที่เหลืออีกบริษัทละประมาณ 1 เดือน ก็จะได้ออกตลาดโดยมีผู้แทนยาของบริษัทเป็นพี่เลี้ยง เวลาส่วนใหญ่ที่ออกตลาดที่ผู้แทนยาก็อปล่อยให้ นักศึกษาคนนี้ทำงานเอง โดยผู้แทนยาจะบอกว่าให้ไป remind หรือรับ order การสั่งยาจากโรงพยาบาลใดบ้าง นักศึกษาคนนี้เล่าถึงสิ่งที่เธอได้ยินมาจากพี่ผู้แทนยาที่เธอได้ออกตลาดด้วยว่า

“... พี่เขาพาทั้งครอบครัวหมอบไปดูหนัง ดูละคร ทำอย่างไรก็ได้ให้ซื้อมากที่สุด บางทียอมไปเล่นกับลูกหมอบ ทำให้สนิทถึงลูกเลย ไม่ใช่เฉพาะตัวแพทย์ พี่เขาบอกว่ามันก็ขัดกับความรู้สึกเขา เขาก็ไม่ได้ชอบหรอกนะที่ต้องทำตัวไปสนิทกับหมอบ กับลูกหมอบ หมอบไปซื้อชุดว่ายน้ำให้ลูก ไปดูละครเป็นเพื่อนหมอบ เพื่อนลูก ไปเป็นเหมือน

ส่วนเกินของครอบครัวเขา แต่ก็ต้องทำเพราะเป็นสิ่งเดียวที่ทำให้ชีกับแพทย์คนนั้น เขา
ไม่ชอบหรือกระทั่งต้องทำเพราะมันเป็นหน้าที่ มันเป็นสิ่งเดียวที่จะทำให้เขาได้ตัวเลข
...”

ถึงแม้ผู้แทนยาจะต้องเข้าไปในท่ามกลางความสัมพันธ์ที่สนิทของครอบครัว ทั้งๆ ที่ตัว
แพทย์ไม่ได้เป็นญาติ หรือคนที่โดยวัฒนธรรมถือว่าจะมีความสัมพันธ์สนิทสนมกับเครือข่าย
ความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นในครอบครัวได้ แต่ผู้แทนยาก็ต้องทะลุทะลวงแทรกเข้าไปให้ได้ทั้งๆ ที่
ตัวเองก็รู้สึกว่าตัวเองเป็นอื่นในท่ามกลางของมิติความสัมพันธ์นี้

ผู้แทนยาคนนี้รู้และยอมฝืนใจทำ เพราะรู้ว่าหากสามารถเล่นบทบาทนี้ได้สิ่งที่จะ
ตามมาคือ ความขึ้น ซึ่งจะนำมาซึ่งผลประโยชน์ต่างๆ มันเป็นเหมือนกับเงื่อนไขที่ถูกกำหนดไว้
ล่วงหน้าด้วย norm ของสังคมนั้นๆ แล้ว และผู้แทนยาต้องเล่นตาม norm นี้อย่างจริงจัง และเป็น
ส่วนหนึ่งของชีวิตแบบแยกไม่ออก มันไม่ใช่แค่การแสดงละคร หรือฝึกซ้อมพูดคุยกับผู้ที่สมมุติว่า
เป็นแพทย์ ในช่วงการฝึกอบรมในบริษัทฯ แต่มันดูเหมือนเป็นธรรมชาติที่ผู้แทนยาจะต้องเล่นกับ
norm เล่นกับความขึ้นในสภาพที่เต็มไปด้วยผลประโยชน์ทางวัตถุ

หล่อหลอมและตอกย้ำพันธะ

ถึงแม้ว่าการหาและการใช้ “ประตู” จะถือว่าเป็นสิ่งสำคัญต่อการสร้างความขึ้น แต่ใน
รายละเอียดของกระบวนการสร้างความขึ้นก็เป็นสิ่งที่ซับซ้อน และผู้แทนยาได้ใช้วิธีการหลากหลาย
เพื่อสร้างความขึ้นในแต่ละบริบท ในท่ามกลางความซับซ้อนและ dynamic เหล่านี้ กระบวนการ
สร้างความขึ้นที่โดดเด่นของผู้แทนยาที่ผมได้ศึกษา ก็คืออาศัยการ “ให้” หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ
อาศัย gift exchange

“การหาประตู” เปรียบเสมือนการหาให้พบสิ่งที่มีคุณค่าในสายตาของแพทย์ ซึ่งจะเพิ่ม
อำนาจของการให้ “การหาโอกาส” เป็นเหมือนอำนาจทะลุทะลวงผ่านสิ่งกีดขวางต่างๆ ของผู้แทน
ยา เพื่อที่จะสร้าง “การให้” ให้เกิดขึ้น และอีกลักษณะหนึ่งที่ผู้แทนยาใช้ก็คือการเพิ่มความถี่หรือ
ความเข้มข้นของ “การให้”

Mauss อธิบายถึงพันธะที่เกิดขึ้นจากการให้ว่าเกิดมาจาก *hau* หรือ spiritual power ที่
มีอยู่สิ่งของต่างๆ และ *hau* จะถูกส่งผ่านตามไปกับผู้ที่ได้ครอบครองสิ่งของนั้นๆ ในขณะที่ *hau*

พยายามที่จะกลับไปสู่แหล่งกำเนิดของมัน¹⁸ นอกจากนี้การให้ที่เกิดขึ้นด้วยความเต็มใจ (หรือ แกล้งทำให้ดูว่าเต็มใจ) มันก็อาจจะทำให้แพทย์รู้สึกขอบคุณ (gratitude) ขึ้นมาได้ และความรู้สึกนี้ Simmel¹⁹ คิดว่ามันไม่สามารถชดเชยหรือถูกหักล้างได้ด้วยการให้ตอบแทนกลับ เพราะว่า การให้ก่อนมีสิ่ง que การให้ตอบแทนไม่มี คือ ความตั้งใจจะให้ และสิ่งที่ให้ก่อน (first gift) นั้นมันเกิดขึ้นอย่างอิสระ ปราศจากภาระหน้าที่ที่ต้องให้

การให้ที่ได้ผลของผู้แทนยาไม่ได้เป็นเพียงแค่ส่งสิ่งของ หรืออะไรที่อาจเป็นทั้งรูปธรรม และนามธรรมกับแพทย์เท่านั้น แต่การให้เป็นการกระทำที่ต้องทำอย่างประณีตและมีพิธีกรรม (หรือต้องทำตาม norm ที่ยอมรับกัน) การให้จึงจะมีผลในการสร้างพันธะ

“ ... ไปถึงให้ก่อน มีหนังสือ มีขนมมา ลงทุนเดือนละพัน สองพัน ผมก็จะมีให้ตลอด พยายามหาอะไรติดไม้ติดมือเป็นสินน้ำใจ อย่างเอาของมาจากกรุงเทพฯ มาให้เขากิน เอามาจากทางใต้ เขาไม่เคยกิน เอามาให้เขากิน เขาก็ประทับใจในตัวเรา ก็ช่วยได้ เขาจะดูว่าเราไม่ใช่จะมาเอาอย่างเดียว ... ขนมนั้นไม่แพง สีสหน้าสิบบาท แต่มันดูมีน้ำใจ เราให้เขาแล้ว ถ้าเขามีอะไรจะให้เราได้ เขาต้องให้เรา ... ในช่วงเทศกาล มีของขวัญที่บริษัทเตรียมให้สำหรับลูกค้า แต่ถ้าไม่มีผมก็ต้องไปหาเอาเอง ... ต้องลงทุนเอง ... ถ้าไม่ตรงเทศกาลก็บอกว่าพอดีผมไปเที่ยวมา... หรือบริษัทจัดไปก็อ้างไปเรื่อย บางทีผมฝากผู้แทนเขตอื่นซื้อแล้วอ้างว่าผมไปเที่ยวมา แล้วคิดถึง เพื่อสุขภาพ นะก็เอามาฝาก วิธีพูดนะ ไม่ใช่ให้มึงกิน แล้วมีอะไรมึงช่วยคุณนะไว้ย ...”

ผู้แทนยาคนหนึ่งเล่าให้ฟังถึงประสบการณ์ในการพยายามสร้างพันธะด้วยการให้ และกระบวนการให้ที่เป็นส่วนประกอบที่ทำให้การให้นั้นได้ผล

สิ่งสำคัญในการให้ที่จะได้ผลต่อการสร้างพันธะ (ซึ่งอาจนำไปสู่ความซื่อสัตย์) คือการให้นั้นจะต้องดูดี ดูแล้วเป็นการให้แบบมีน้ำใจ หรือเป็น generalized reciprocity ตามแบบ Sahlins หรือ ดูเป็น “pure gift” ตามที่ Malinowski เรียก ดังนั้นการให้จึงต้องไม่สร้างเงื่อนไขในการตอบแทนแบบโจ่งแจ้ง เพราะว่าถ้าหากผู้แทนยาส่งเงื่อนไขอย่างโจ่งแจ้ง มันจะทำลายภาพลักษณ์ของการให้แบบมีน้ำใจ และเป็นการฝืน norm ในการสร้างความซื่อ

¹⁸ Mauss, Marcel. (1954). *The Gift: Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*. Illinois: The Free Press.

¹⁹ Simmel, Georg. (1950). *The Sociology of Georg Simmel*. In Komter, Aafke E. (ed.). (1996). *The Gift: An Interdisciplinary Perspective*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

แพทย์คนหนึ่งยอมรับว่า การที่ผู้แทนยาเป็น sponsor ให้กับแพทย์ไปประชุมวิชาการต่างประเทศ หรือเป็น sponsor ให้กับ lecture tour (คือการเดินทางไปโดยมีการ lecture นิดๆ หน่อยๆ เท่านั้น แต่เน้นการเที่ยวเป็นหลัก) ล้วนมีอิทธิพลต่อแพทย์มากในการใช้ยา และถ้าบริษัทยามาเสนอเป็น sponsor ในการประชุม world congress ก็จะไม่รับปากว่ากลับมาแล้วจะใช้ยาของเขา และถ้าเจอว่าหลังจากไปประชุมกลับมาแล้ว จะให้ช่วยใช้ยาให้ก็จะตัดขาด จะไม่ใช้ยาบริษัทนี้

แพทย์อีกคนหนึ่งเล่าความรู้สึกต่อการเข้ามาติดต่อของผู้แทนยาว่า

“ ... [ให้กับภาควิชา] ก็จะมาให้เลย จะได้ไม่ดูน่าเกลียด เช่น ซื้อมาแฟมาให้เลย คิดว่าไม่เป็นไร เพราะไม่ใช่เป็นการทำเพื่อหวังเป็นเงื่อนไข ... [การให้ sponsor ไปประชุมวิชาการ โดยไม่ตั้งเงื่อนไข] มันดูดีกว่าการตั้งเงื่อนไขการใช้ยาจำนวนหนึ่ง ถึงจะได้ผลตอบแทน ...”

ผู้แทนยาคนหนึ่งเล่าประสบการณ์ในการเสนอยาเข้าโรงพยาบาลแห่งหนึ่งและผู้บริหารโรงพยาบาลได้ขอให้บริษัทบริจาคเงินให้กับโรงพยาบาลด้วย ในการเสนอยาครั้งนี้ ผู้แทนยาคนนี้ต้องแข่งขันกับอีกบริษัทซึ่งมียาที่เป็นคู่แข่งกัน “มีอยู่บริษัทหนึ่ง [คู่แข่ง] ได้เสนอยาตนเอง และก็บริจาคเงินให้โรงพยาบาลด้วย แต่ผู้แทนยาคนนี้ต้องการคำยืนยันว่ายอดสั่งซื้อจะไม่น้อยกว่าที่ได้แสดงให้เห็น [ตัวเลขการใช้ยาในกลุ่มนี้ที่ผ่านมา] ซึ่งทำให้แพทย์ผู้นี้ไม่พอใจต่อเงื่อนไขที่ผู้แทนยาเรียกร้อง ...” ผลลัพธ์ก็คือโรงพยาบาลไม่พิจารณาขายของบริษัทที่เรียกร้องเงื่อนไข

ตัวอย่างเหล่านี้เปรียบเสมือนภาพสะท้อนให้เห็นถึงกฎเกณฑ์ที่กำกับกระบวนการแลกเปลี่ยนว่าพวกนี้แสดงให้เห็นชัดเจนว่า การวางเงื่อนไขแลกเปลี่ยนที่เน้นผลตอบแทนแบบโจ่งแจ้ง เป็นการทำลายพันธะที่เกิดจากการให้แบบมีน้ำใจ การให้ที่แสดงออกถึงความมุ่งหวังผลตอบแทนอย่างชัดเจน เป็นการแสดงออกถึงการปราศจากความใจดี เป็นการให้เพราะต้องการได้รับ หากคาดหวังจะไม่มี การให้คืนก็จะไม่ให้

ถึงแม้ผู้แทนยาอยากจะให้แพทย์สั่งใช้ยาของเขามากมายเพียงใดก็ตาม แต่ถ้าหากเขาแสดงออกแบบโจ่งแจ้ง ตรงไปตรงมา พันธะจากการให้ที่ดีเป็นแบบใจดีก็肯定不会เกิด หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งมันผิด norm ดังนั้น วิธีการที่ผู้แทนยาใช้จึงอาจจะออกมาเป็นการขอดื้อฉ้อ, การร้องขอความช่วยเหลือ, หรือบางกรณีผู้แทนยาอาจสร้างเงื่อนไขหรือบางครั้งโกหก เพื่อให้แพทย์ใช้ยาของเขา

“บางทีก็ไปหา บอกว่า อาจารย์ช่วยใช้น้อย ปิดยอดไม่ได้ [พูดด้วยเสียงอ่อยๆ]”

ในช่วงนั้นบริษัททำให้ไควต้าผู้แทนยาในการเลือกเชิญแพทย์ที่เข้าเงื่อนไข เช่น เป็น key doctor ที่ใช้ยามาก หรือเป็น key opinion leader หรือเป็นประโยชน์ต่อบริษัทในด้านอื่นๆ

“มีหมอคนหนึ่ง ทราบข่าวจากหมอคนอื่นว่า ผู้แทนยาคนนี้ได้เชิญหมอบางคนไปต่างประเทศ จึงได้โทรหาผู้แทนยา และถามเรื่องไปประชุมต่างประเทศและขอให้ช่วย lobby กับบริษัทให้เขาได้ไปด้วย ซึ่งจริงๆ หมอคนนี้ไม่เข้าเงื่อนไข กรณีนี้ก็พยายามทำให้สถานการณ์ให้เป็นโอกาส โดยพูดกับหมอคนนี้ในทำนองว่า ถ้ามี case ชักหน่อย หรือ ถ้าหมอช่วยให้เรามีผลงานหน่อย เราก็จะมีเหตุผลในการขอกับบริษัท เป็นเหมือนกับการบอกเงื่อนไข แต่ว่าวิธีการพูดต้องทำให้นุ่มนวล ไม่รู้สึกว่าเป็นหนี้บุญคุณ case นี้ ก็ให้ไปต่างประเทศ แต่ให้หมอเข้าใจว่าให้หมอช่วยใช้ยา ถึงแม้อยากจะให้เป็นเงื่อนไขแต่ก็ต้องระวังในการพูด”

“คุณหมอครับ ช่วยหน่อยนะครับ ยาตัวนี้มี stock อยู่เยอะเลย ผมกลัวมันจะ expire ก่อน ช่วยหน่อยนะครับ ... เป็นการขอความช่วยเหลือ ขอความกรุณา ... ที่บอกว่ายาใกล้ expire เป็นการขอความกรุณาจริงๆ ยายังไม่ได้ใกล้ expire”

การ“ให้” สามารถสร้างพันธะได้ แต่ไม่ใช่จะให้อย่างไรก็ได้ การให้ที่ไม่ทำตาม norm นอกจากจะไม่ได้ผลในการสร้างพันธะแล้ว ในบางกรณีมันยังสร้างผลเสียต่อความสัมพันธ์ได้ด้วย

เนื่องจากการให้จำเป็นต้องกระทำเพื่อให้ดูดี ดูมีน้ำใจ ดังนั้นช่วงจังหวะเวลา บุคลิก ท่าทาง สิ่งที่ให้ ปริมาณการให้ คำพูด ซึ่งเป็นองค์ประกอบหลักๆ ในกระบวนการให้จึงส่งผลต่อพันธะที่เกิดขึ้นได้ ปัจจัยหลักๆ เหล่านี้อาจมองได้ว่าเป็น norm ที่หล่อหลอม เหมือนเป็นวัฒนธรรม หรือกติกาที่ผู้เล่นต้องรู้ เข้าใจจึงจะใช้การให้เป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพได้

แนวคิดที่มีศักยภาพต่อการอธิบายการแสดงออกในปฏิสัมพันธ์ระหว่างแพทย์และผู้แทนยา คือ แนวคิดของ Bourdieu ที่เสนอว่า คนพยายามปกปิดหรือลี้มผลประโยชน์ที่เกิดจาก gift exchange ดังนั้น การให้จึงถูกแสดงออกเหมือนเป็นการให้ด้วยความจริงใจ (good faith) และการพยายามกลบเกลื่อนนี้มีเสมือนเป็นกติกาที่ผู้เล่นต้องทำตามและถ้าไม่ทำตามก็จะเป็นการฝ่าฝืน norm Bourdieu ได้พยายามยกตัวอย่างที่เป็นการฝ่าฝืน norm ว่า คนงานสร้างบ้านในฝรั่งเศสในปี ค.ศ.1955 ที่กลับบ้านหลังจากเสร็จงานโดยไม่ยอมกินอาหารที่ได้จัดไว้ให้ตามธรรมเนียม และคนงานนี้ได้บอกค่าอาหาร (ที่ไม่ได้กิน) เข้าไปในค่าแรง การแสดงออกว่าอาหารมีราคาเป็นเงิน เป็นการหักหลังต่อความลับที่ทุกคนหรือรักษาเอาไว้ การฝ่าฝืนนี้ทำให้ผู้ฝ่าฝืนถูกประณามได้นอกจากการกลบเกลื่อนดังกล่าวแล้ว อีกส่วนหนึ่งที่ Bourdieu คิดว่ามีบทบาทอย่างมากใน

การช่วยกลบเกลื่อนก็คือ เวลา กล่าวคือ การให้คืนจะต้องไม่ได้ให้คืนอย่างทันที เพราะจะทำให้รู้สึกว่าคุณปฏิบัติที่จะรับ การให้คืนต้องให้หลังทิ้งระยะเวลาไปช่วงหนึ่ง ซึ่งจะทำให้ขาดการเอาใจใส่ มันเป็นเหมือนกับการหลอกตัวเอง (self-deception)²⁰ นอกจากนี้ อีกวิธีหนึ่งที่ใช้ในการปกปิดถึงผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจาก gift exchange ตามความคิดของ Bourdieu ก็คือ การพูดกลบเกลื่อน (euphemism) ซึ่งจะเป็นการทำให้สิ่งที่มีภาพพจน์ลบดูดีขึ้น และเป็นการปิดบังอำพรางสิ่งที่สังคมไม่ยอมรับไว้ การพูดจากกลบเกลื่อนอาจมีลักษณะเป็น คำพูดที่กำกวม ซ้ำซ้อน เช่น การทำบุญ (ไม่ใช่การลงทุน), การจาริกแสวงบุญ (ไม่ใช่การท่องเที่ยว), การอุทิศตนเพื่อศาสนา (ไม่ใช่ต้องการเงินเดือน) เป็นต้น²¹

ในขณะที่ Bourdieu พยายามชี้ให้เห็นว่าการปกปิดผลประโยชน์ที่มีในการแลกเปลี่ยนเป็นคุณสมบัติของการแลกเปลี่ยนเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งเป็นการเอาตัวเขาเปรียบที่เกิดขึ้นในสังคมที่ดำรงอยู่อย่างแบบยล ผู้แทนยากลับใช้ gift exchange ที่กระทำภายใต้กติกาเดียวกันคือ การไม่แสดงผลประโยชน์อย่างโจ่งแจ้ง เพื่อสร้างความขึ้นที่ซึ่งมันมีอิทธิพลต่อการล่อหลอกเอาผลประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

อย่างไรก็ตาม คำอธิบายดังกล่าวก็ยังไม่ได้ตอบคำถามว่า ทำไมผู้แทนยาจึงพยายามกลบเกลื่อนการกระทำตาม norm of reciprocity ? หรือกล่าวอีกอย่าง ทำไมผู้แทนยาจึงไม่แสดงเรื่องผลประโยชน์อย่างโจ่งแจ้ง?

ในสังคมมีปรากฏการณ์บางอย่างที่เป็นปรากฏการณ์ตัวแทนของ norms เหล่านี้ ซึ่งถ้าเราเข้าไปศึกษาปรากฏการณ์นี้ อาจจะทำให้เราเข้าใจกับ norm นี้ได้ดียิ่งขึ้น ปรากฏการณ์ตัวแทนนี้ได้แก่ “การห่อของขวัญ”

ในสังคมไทยและสังคมอื่นๆ หลายสังคมมีวิธีปฏิบัติต่อการให้สิ่งของในฐานะที่เป็นของขวัญแก่กัน ที่เด่นชัดก็คือการห่อของขวัญ การให้สิ่งของในฐานะของขวัญ เช่น ของขวัญวันเกิด, ของขวัญปีใหม่, ของขวัญแต่งงาน เป็นต้น คนทั่วไปนิยมใช้กระดาษหรือวัสดุสีสดใสห่อและผูกด้วยโบว์สวยงาม หรืออย่างน้อยก็ผูกด้วยโบว์อย่างเดียว หากพิจารณาดูก็เป็นเรื่องแปลก

²⁰ Bourdieu, Pierre. (1995). Outline of a Theory of Practice. Cambridge: Cambridge University Press.

²¹ ชนิดา เสงี่ยมไพศาลสุข. (2548).บทความ “L'economie des biens symboliques” (เศรษฐกิจของทรัพย์สินเชิงสัญลักษณ์) ของปีแยร์ บูร์ดิเยอ: บทแปลและบทวิเคราะห์ในทัศนะทางสังคมวิทยา. (วิทยานิพนธ์). คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เพราะกระดาษห่อของขวัญและโบว์ที่สวยงามในที่สุดก็จะถูกฉีกออก เหลือแต่สิ่งที่อยู่ภายใน ถึงเราจะทราบว่กระดาษและโบว์จะถูกฉีกและทิ้งไปในระยะเวลาอันสั้น แต่เราก็มักจะห่อของขวัญก่อนจะให้กับใคร และบางครั้งเราก็ใช้เงินและเวลาไปไม่น้อย เพื่อเลือกกระดาษและโบว์ที่สวยงาม Cheal²² คิดว่าการห่อของขวัญมันมีเหตุผลทั่วๆ ไปคือ มันทำให้ดูดึงดูดใจ (attractive) และทำให้ประหลาดใจ (surprise) และที่สำคัญการห่อของขวัญมันเปลี่ยนสินค้าไปเป็นของขวัญ ผมเห็นด้วยกับความคิดของ Cheal ในสังคมไทยถ้าเราจะให้ของขวัญกับใครและสิ่งๆ ที่ให้หากมีสติ๊กเกอร์ราคาติดอยู่ เราก็จะแกะออกก่อน เพราะเราไม่ต้องการให้ผู้รับเห็นราคา ซึ่งถ้าราคาสูงไปตามความคิดของผู้รับ ก็อาจจะทำให้ผู้รับรู้สึกไม่ดีว่าเป็นการเกทับหรือข่ม โดยการเอาของราคาสูงมาให้ หรือถ้ารู้สึกว่ราคาต่ำไปก็อาจรู้สึกไม่ดีว่ให้ของราคาต่ำไป ไม่เหมาะสม นอกจากนี้ หากของๆ ที่ให้เป็นสิ่งๆ ที่ผู้ให้ตั้งใจทำขึ้นเอง หรือใช้เวลาทำนาน หรือเป็นสิ่งๆ ที่ไปซื้อมาแล้วใช้เวลาเสาะแสวงนาน หรือเป็นสิ่งๆ ที่มีความผูกพัน เช่น เสื้อกีฬาของทีมโปรดของผู้รับ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ก็จะทำให้ของขวัญมีคุณค่ามากขึ้นในสายตาของผู้รับ การเพิ่มคุณค่าเกิดจากเพราะผู้รับทราบว่า ผู้ให้ตั้งใจจะให้ เป็น “ความตั้งใจจริง” ที่จะให้ ความตั้งใจจริงเป็นการแสดงออกที่ ไม่ได้คำนึงถึงผลประโยชน์เป็นหลัก เป็นการกระทำที่ห่างจากการคำนวณเรื่องผลประโยชน์

อย่างไรก็ตาม มีสิ่งของบางอย่างที่ในสังคมไทยมักจะไม่ว่ห่อของขวัญ เช่น พระเครื่อง โดยทั่วไปถ้าเราให้พระเครื่องในฐานะของขวัญกับใคร เราก็มักจะไม่ว่ห่ด้วยกระดาษสีสันฉูดฉาดเหมือนสิ่งของอื่นๆ ที่เป็นเช่นนั้นอาจเป็นเพราะเราไม่ต้องการปฏิบัติกับพระเครื่องเป็นเหมือนสินค้า หรือสิ่งของทั่วๆ ไป พระเครื่องเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นของสูง เป็นสิ่งๆ ที่ไม่ได้อยู่ในโลกของฆราวาสที่เต็มไปด้วยกิเลส เป็นสิ่งๆ ที่ควรแก่การเคารพบูชา การนำกระดาษสีฉูดฉาดไปห่อจึงอาจทำให้หลายคนดูว่ไม่เหมาะสม ทั้งๆ ที่ในความเป็นจริงเราก็พบว่า มีตลาดพระที่มีการซื้อ ขาย แลกเปลี่ยน มีการให้ราคาค่างวดกับพระเครื่อง ดังเรามักจะได้ยินว่พระเครื่องรุ่นนี้ เป็นรุ่นที่ดังหายาก มีราคาเป็นหลักล้าน การที่พระเครื่องมีการซื้อขาย แลกเปลี่ยนเหมือนสินค้าทั่วไป แต่เพราะ norm ที่กำกับอยู่ เราก็เลยไม่ว่ใช้คำว่ “ซื้อ-ขาย” ไปใช้คำว่ “บูชา” หรือ “เช่า” แทน ทั้งๆ ที่การปฏิบัติก็เหมือนกัน คือ แลกเปลี่ยนกับเงิน

²² Cheal, David. (1987). “Showing Them You Love Them”: Gift Giving and the Dialectic of Intimacy. In. Komter, Aafke E. (ed). The Gift: An Interdisciplinary Perspective. Amsterdam: Amsterdam University Press.

ผมได้พูดคุยกับพยาบาลที่ดูแลผู้ป่วยหลังผ่าตัด เธอเล่าให้ฟังว่า หลายครั้งที่ผู้ป่วยต้องการตอบแทนให้กับหมอที่ทำการผ่าตัด แต่ผู้ป่วยพยายามหลีกเลี่ยงการให้เงิน หรือสินค้าต่างๆ ไป เพราะไม่ทราบว่าควรจะให้มูลค่าเท่าไรจึงเหมาะสม ทางออกที่เป็นไปได้ คือ การมอบพระเครื่องให้กับหมอแทน เธอบอกว่า การที่ผู้ป่วยให้พระเครื่องเพราะผู้ป่วยไม่ทราบว่าจะให้เงินเท่าไร การมอบพระเครื่องซึ่งตีราคาเป็นเงินยาก จึงน่าจะเหมาะสมกับสถานการณ์นี้นอกเหนือจากการที่พระเครื่องเป็นของสิริมงคล จึงเปรียบเสมือนกับเป็นการให้สิ่งดีๆ กับหมอ

การห่อของขวัญ การแกะสลักเกอร์ราคาออกจากสิ่งที่จะให้เป็นของขวัญ การมอบพระเครื่องเป็นของขวัญโดยไม่จำเป็นต้องห่อ หรือการมอบพระเครื่องให้กับแพทย์ที่ผ่าตัดให้ เป็นสิ่งที่แสดงว่าผู้ให้พยายามทำให้งานออกจากเรื่องของ “ผลประโยชน์อย่างโจ่งแจ้ง” การที่ Cheal อธิบายว่าการห่อของขวัญเป็นเพราะต้องการเปลี่ยนจากสินค้าไปเป็นของขวัญ ถือว่าเป็นการอธิบายที่น่าสนใจ และลึกซึ้งระดับหนึ่ง แต่มันเหมือนเป็นการบอกสิ่งที่ปรากฏให้เห็น (ที่หลายคนอาจจะมองไม่เห็น) แต่มันยังไม่ลึกซึ้งพอที่สามารถอธิบาย logic ที่เป็นฐานของปรากฏการณ์พวกนี้ได้ ฐานวิธีคิดของคนที่ทำให้เกิดเหตุการณ์เหล่านี้ รวมทั้งการเปลี่ยนสินค้าไปสู่ของขวัญด้วยก็คือ การพยายามหลีกเลี่ยงการแสดงออกถึงผลประโยชน์อย่างโจ่งแจ้งต่างหาก และตรรกะชุดเดียวกันนี้เองที่เป็นตัวกำหนดรูปแบบสำคัญของ norm ที่เราพบในปรากฏการณ์ของความสัมพันธ์ระหว่างแพทย์กับผู้ป่วย

การคุกคาม เป็นตรรกะพื้นฐานที่ทำให้เกิด norm ของการแลกเปลี่ยน ขณะเดียวกันมันก็มีบทบาทสำคัญต่อความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น คนที่สามารถซื้อของได้ถูกเพราะสามารถต่อรองราคาได้เก่ง ผู้ซื้อเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์มากขึ้น แต่ความสัมพันธ์แบบสนธิสนมก็ไม่ได้เกิดขึ้น คนที่เล่นพนันได้มาก (คือได้เงินของผู้ที่เสียมา) ก็ไม่ได้รู้สึกสนธิสนมกับผู้ที่ยก ตรงกันข้ามกับการให้ของขวัญ หรือการตักแกงเขียวหวานไปมอบให้เพื่อนบ้าน หรือการให้ขนมหม้อแกงเพราะเดินทางไปเพชรบุรีมา ผู้รับจะรู้สึกดี ความสัมพันธ์แบบสนธิสนมมีโอกาสเกิดขึ้นได้จากการแลกเปลี่ยนแบบนี้ เพราะผู้ให้ไม่ได้คุกคาม(หรืออย่างน้อยไม่แสดงออกถึงการคุกคาม)ผู้รับอย่างโจ่งแจ้ง (ที่ใช้คำว่าอย่างโจ่งแจ้ง เพราะถึงแม้จะให้แบบมีน้ำใจ แต่มันก็สามารถสร้างความผูกพัน หรือหนี้ทางใจขึ้นได้)

การแสดงออกถึงความต้องการผลประโยชน์อย่างโจ่งแจ้ง จะทำให้อีกฝ่ายพยายามปกป้องตัวเองจากการคุกคาม (ซึ่งบางกรณีอาจไม่ทราบแน่ชัดว่า สิ่งที่จะต้องเสียไปเป็นอะไรก็ได้) ในระยะแรกๆ ของการทำงานของผู้แทนยากับแพทย์ แพทย์จะต้องระวังตัวในระดับหนึ่ง แต่เมื่อแพทย์รู้สึกว่าจะไม่มีการคุกคาม ความสัมพันธ์จึงเปลี่ยนรูปแบบไปได้ ดังนั้น ผู้แทนยาที่ประสบ

ความสำเร็จในการขายจึงหลีกเลี่ยงการคุกคาม หรือหลีกเลี่ยงที่จะแสดงผลประโยชน์อย่างโจ่งแจ้ง โดยการใช้ gift exchange และการแสดงออกถึงผลประโยชน์ก็จะเลี่ยงมาเป็นการพูดออดอ้อน, การขอความช่วยเหลือ, ขอความเห็นใจ, หรือโกหกเพื่อให้แพทย์ใช้ยา, การให้ sponsor (เช่น ไปต่างประเทศ) โดยไม่มีเงื่อนไขว่ากลับมาแล้วต้องใช้ยาของเขา ซึ่งการแสดงออกในรูปนี้เป็นการหลีกเลี่ยงการคุกคาม

เมื่อผู้แทนยาสามารถทำให้แพทย์ปราศจากความกังวลเรื่องการคุกคาม ความสัมพันธ์ก็จะเปลี่ยนรูปแบบไป จากที่ไม่มีความสัมพันธ์กันเลย หรือจากความสัมพันธ์ที่ยึดผลประโยชน์เป็นพื้นฐาน ไปสู่ความสัมพันธ์ที่มีความไว้วางใจมากขึ้น และถ้าผู้แทนยาสามารถสร้างความซื่อสัตย์ ความสัมพันธ์ก็จะกลายเป็นการโอบอ้อมอารีย์ มีเมตตากรุณา เป็นความสัมพันธ์ที่ปรารถนาที่จะทำให้อีกฝ่ายโดยไม่ได้นิ่งว่าตัวเองจะได้ผลตอบแทนอะไรเป็นหลัก แพทย์ที่แต่แรกจะระมัดระวังตัวก็อาจจะแสดงออกถึงความต้องการที่จะช่วยเหลือผู้แทนคนนั้น ถึงแม้ว่าการช่วยเหลือ เช่น การช่วยใช้ยา, การเสนอเข้าโรงพยาบาล จริงๆ แล้ว มันก็เป็นผลของการคุกคามของผู้แทนยานั่นเอง แต่หากความสัมพันธ์แบบสนิสนมหรือความซื่อไม่เกิดขึ้น แพทย์ก็จะไม่ช่วยผู้แทนยาคนนั้นด้วยการใช้ยาหรือเสนอเข้าโรงพยาบาลให้

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การคุกคาม เป็นแนวคิดพื้นฐานที่ทำให้เกิด norm ในการแลกเปลี่ยน ไม่ใช่แค่การเปลี่ยนจากสินค้าไปเป็นของขวัญ แล้วทำให้ความสัมพันธ์เกิดขึ้นแบบที่ Cheal เสนอ การแสดงออกถึงผลประโยชน์อย่างโจ่งแจ้งของผู้แทนยาจึงเป็นการฝืน norm การจะบอกถึงผลประโยชน์จึงต้องบอกแบบอ้อมๆ หรือใช้กลยุทธ์อื่นที่ไม่ทำให้แพทย์รู้สึกว่าคุณคุกคาม

หากเราถอยห่างออกจากปรากฏการณ์ของความสัมพันธ์ระหว่างผู้แทนยาและแพทย์ และหันมาพิจารณาสังคมโดยรวม การให้ การรับ การให้คืน พันธะ ความสัมพันธ์ ความซื่อ ก็ดูเป็นสิ่งที่ปะปนอยู่กับสังคมอยู่แล้ว โดยทั่วไปคนในสังคมไทยก็มีการให้ การรับ การให้คืน มีความสัมพันธ์ จนไม่อาจแยกออกจากชีวิตประจำวันได้ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ใกล้ชิดกับเรามากจนบางครั้งมองไม่เห็นมัน บ่อยครั้งเราปฏิบัติโดยไม่ต้องมานั่งคิดว่าจะต้องทำอะไรออกไป เมื่อมีคนมาให้ของเรา เราปฏิบัติจนเป็นธรรมชาติ และแน่นอนบางส่วนก็นำมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อประโยชน์บางอย่าง แต่สำหรับกรณีผู้แทนยา มันดูประหนึ่งว่ามันเต็มไปด้วยผลประโยชน์ทางวัตถุ ภายใต้บริบทของวิชาชีพ มีการนำ “การให้” มาใช้แบบจงใจให้มันเป็นเครื่องมือ เพื่อผลประโยชน์ที่คาดไว้ล่วงหน้าแล้ว ถึงแม้ทั้งผู้แทนยาและแพทย์ต่างก็รู้ว่าต่างฝ่ายต้องการผลประโยชน์อะไร แต่ก็ปล่อยให้เกมดำเนินต่อไป ปล่อยให้การไหลของผลประโยชน์ดำเนินต่อไป ไม่ว่าจะโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม

ท่ามกลางความสัมพันธ์ระหว่างแพทย์และผู้แทนยา ผู้ที่เข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการแลกเปลี่ยนที่เห็นได้ชัดคือ แพทย์และผู้แทนยา หรือกล่าวให้ครอบคลุมมากขึ้นก็คือ แพทย์และบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพ เช่น เกสเซอร์ พยาบาล เป็นต้น และในด้านของผู้แทนยาก็รวมถึงบริษัทด้วย ถึงแม้แพทย์จะดูมีสถานะทางสังคมสูงกว่า และดูเหมือนเป็นผู้ที่เป็นต่อเพราะเป็นผู้ตัดสินใจว่าจะเลือกให้ยาอะไร หรือผู้แทนยาที่ต้องคอยเอาใจแพทย์ แต่ทั้ง 2 ฝ่ายต่างก็ได้รับผลประโยชน์ด้วยกันทั้งคู่ ตัวแพทย์เองก็ได้รับผลประโยชน์จาก gift ต่างๆ ที่ผู้แทนยานำมาให้ ตัวผู้แทนยาเองในที่สุดก็ได้รับผลตอบแทนของการทำงานในระดับที่สูง เมื่อเทียบกับรายได้จากอาชีพอื่นๆ โดยเฉลี่ย

การถกเถียงถึงปรากฏการณ์ระหว่างแพทย์และผู้แทนยา มักจะตีกรอบอยู่กับแพทย์และผู้แทนยาที่เป็นผู้เข้ามามีส่วนร่วมในวงจรการแลกเปลี่ยนนี้เท่านั้น ถึงแม้สิ่งที่ปรากฏให้เห็น คือ การแลกเปลี่ยนระหว่างแพทย์และผู้แทนยา แต่ยังมีผู้ที่มีส่วนได้เสียกับบริษัทที่อยู่ห่างไกลออกไปทางกายภาพจากการแลกเปลี่ยนนี้ และมักจะถูกมองข้ามหรือถ้าจะพูดถึงก็เป็นในแง่มุมมองเป็นหลัก ส่วนดังกล่าวนี้คือ ผู้ป่วยและรัฐบาล (ในฐานะผู้ให้งบประมาณรักษาพยาบาล) หรือสังคมโดยรวมนั่นเอง ในขณะที่แพทย์และผู้แทนยาต่างก็ได้รับผลประโยชน์จากการแลกเปลี่ยน ผลประโยชน์เหล่านี้กลับเป็นต้นทุนของยา ยิ่งแพทย์และผู้แทนยาได้ผลประโยชน์มากเท่าไร ค่ายาก็น่าจะสูงขึ้นตามนั้น ขณะเดียวกัน ยิ่งแพทย์ถูกโน้มน้าวจากผู้แทนยามากเท่าไร โอกาสการใช้ยาที่ไม่เหมาะสมก็ยิ่งจะมีมากยิ่งขึ้นเท่านั้น แท้ที่จริงผู้ป่วยหรือสังคมเป็นผู้มีส่วนได้เสียโดยตรงจากการแลกเปลี่ยนดังกล่าว แต่ถูกละเลยที่จะเน้นถึงผลเสียที่เกิดขึ้น ผู้ป่วยหรือสังคมจึงเปรียบเสมือนเป็นผู้ที่อยู่ในวงจรการแลกเปลี่ยนที่มองไม่เห็น (invisible parties)

บทคัดย่อ

ชื่อบทความ ศิลปศิลป์และกลิ่นกินความร่วมสมัย ?

ชื่อผู้เขียน สายัณห์ แดงกลม

สาระสำคัญ

บ่อยครั้งที่การปรากฏตัวของกระแสศิลปะใหม่ตั้งอยู่บนมโนทัศน์ของการแหวกกฎเกณฑ์และชนบเดิมจนทำให้ได้รูปลักษณ์แตกต่างอย่างสิ้นเชิง กลายเป็นชั่วตรงข้ามต่อกระแสก่อนหน้า หรือแม้กระทั่งก่อให้เกิดการสับสนหวั่นไหวหลักการความเชื่อ กระทบกระทั้งตบถกกฎหมาย หรือหลักปฏิบัติทางศีลธรรม ลักษณะสุดขั้วอย่างหนึ่งของกระแสศิลปะร่วมสมัยคือการเป็นปฏิปักษ์ต่อการแสดงผลงานหรือวัตถุศิลปะ การต่อต้านกระบวนการผลิตงาน ด้านมโนทัศน์เรื่องผู้สร้าง และด้านบริโศณนิยมในหมู่ผู้ชม สภาวะการแหวกออกอย่างสุดขั้วจากความคิดเรื่องการแสดงผลศิลปะ มาลึกลงอัตลักษณ์ของผู้ที่มีชื่อว่า “ศิลปิน” ลบตัวตนของวัตถุที่ถูกยกมาเป็น “ผลงานศิลปะ” รวมถึงบั่นทอนการรับโดยผู้ชมผู้จะไม่มาชมงานเพราะขาดผลงานให้ชม เมื่อไม่มีผู้สร้างหรือผู้สร้างปฏิเสธตนเอง ไม่มีผลงานเพราะความไม่ถาวรของผลงานหรือด้วยมโนทัศน์เริ่มต้นของศิลปิน และเมื่อไรผู้ชมผู้ไม่รู้ว่าจะเสพอะไรและอย่างไร สถานการณ์สามชั่วดังกล่าวจึงเฉียดฉิวที่จะสร้างสภาวะความเป็นศูนย์ อันเหมือนจะมาแย้งแหวดวงศิลปะกันเอง รวมทั้งเป็นภาพลักษณ์ “โต้กลับ” ต่อบริโศณนิยมของสังคมปัจจุบันที่ผู้คนต่างตอบสนองสัมผัสทั้งห้าเพื่อการ “รับรู้” ทางปัญญา กายภาพ หรือสุนทรียะ ผลสุดท้าย ศิลปะในรูปลักษณ์แบบสุดขั้วจึงตั้งตนเป็นบทวิพากษ์ทางอ้อมต่อสังคมบริโศณ เป็นอีกชั่วหนึ่งที่สังคมไม่เหลียวแล เป้าหมายจึงอาจจบและวกเข้าตัวโดยปริยาย

Title The problematic consumption of contemporary art

Abstract

The manifestation of a new movement of art is often based on the concept of transgression of conventional trend, offering a totally different aspect which completely contrasts with its predecessors. The tendency to the extreme comes to disturb general principles, destabilize beliefs, even contradict law or morals. One of the extreme aspects of contemporary art is the opposition to art consumption, i.e. its work and objects, to its production and to the concept of artist as creator, and also to the idea of art consumption as achieved by the beholder. Not only this extreme transgression tends to annihilate the identity of person qualified as "artist", the presence of object promoted to the status of art work, but also it undermines the reception by the beholder who will not feel involved as there's no more piece of work. Absence of creator or the creator denies himself, absence of art object which has a short and periodical life, or which results from the initial conception, and absence of beholder who will not know what and how to consume, these three extreme situations tend to provoke a void in the world of art, as well as to figure a "response" to actual society where people consume so as to satisfy their senses of perception, their physical, material, intellectual and aesthetic needs. Finally art in its extreme characteristics sets itself as implicit critique to society of consumption, as the opposite pole neglected by society. Then its purpose seems dramatically tautological, ending in itself.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-นามสกุล สายัณห์ แดงกลม
 หน่วยงานที่สังกัด ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
 กรุงเทพฯ 10200
 โทรศัพท์ 02 2213900
 โทรสาร 02 2265355
 e-mail sdaengklom@hotmail.com

ประวัติการศึกษา

ปริญญาตรี : *Art History*, Université de Tours, France.

ปริญญาโท : *Art History*, Université de Tours, France.

ปริญญาเอก : *Art History*, École des Hautes Études en Sciences Sociales, France.

ประเด็นวิชาการที่สนใจ

- งานจิตรกรรมตะวันตกศตวรรษ 15-19
- ศิลปะการ์ตูนและการวิเคราะห์
- การวิจารณ์งานศิลปะ
- ศิลปะร่วมสมัย

ผลงานวิชาการ

1. “พรหมจรรย์ที่ปฏิเสธผู้ชม”, *ดำรงวิชาการ*, ปีที่ 1, ฉบับที่ 1, 2545, หน้า 177-187.
2. “คราบและเหตุผลจากอสูร 3 หัว : Mimesis-Medusa-Monsters”, *สู่จิตตรประกอบนิทรรศการ Reason and Monsters Project* (นที อุตุฤทธิ์), 2545, หน้า 7-16.
3. “ห่อใบไม้ผูกด้วยหญ้าหนวดมังกร : Hayao Miyasaki's *My Neighbor Totoro*”, *ดำรงวิชาการ*, ปีที่ 1, ฉบับที่ 2, 2545, หน้า 85-99.
4. “สาบคนที่โรงอาบน้ำของเทพเจ้า : Hayao Miyazaki's *Spirited Away*”, *สู่จิตตรประกอบนิทรรศการศิลปกรรมรุ่นใหม่ครั้งที่ 20*, 2546, หน้า 96-107.
5. “นอกกรอบจิตรกรรม”, *ดำรงวิชาการ*, ปีที่ 2, ฉบับที่ 4, 2546, หน้า 120-130 ; พิมพ์ครั้งที่สองใน *สู่จิตตรประกอบนิทรรศการศิลปกรรมรุ่นใหม่ครั้งที่ 21*, 2547, หน้า 92-97.

เซพศิลป์และกลืนกินความร่วมมือ ?

สายัณห์ แดงกลม*

การแตกออกของงานร่วมสมัยภายใต้กลไกการแหวกกฎเกณฑ์อย่างต่อเนื่อง ก่อให้เกิดลักษณะงานที่ต่างกันโดยสิ้นเชิงจนแทบจะเป็นขั้วตรงข้าม ถึงขั้นทำให้สาธารณชนตามไม่ทัน จับไม่ได้ไล่ไม่ทัน หรือแม้แต่ไม่ทันเกม เหตุผลประการหนึ่งของการเข้าไม่ถึงงานร่วมสมัยไม่ใช่เพราะความยากของรูปแบบงาน แต่กลับเป็นเพราะว่าผู้ชมไม่สามารถ “เข้าถึง” ตัวงานในเชิงกายภาพ เช่น งาน Land art ซึ่งติดตั้งในสถานที่ภายนอก โดยผู้ชมอาจไม่สามารถไปชมได้ด้วยตนเอง กรณีงาน *Double Negative* ของ Michael Heizer เป็นตัวอย่างของงานที่ยุ่งยากต่อการไปชม เนื่องจากต้องใช้รถยนต์ขับเคลื่อนสี่ล้อ ไต่เนินสูง 183 เมตร พร้อมแผนที่นำทาง แม้จะมีการจัดนำชมโดย Los Angeles Museum of Contemporary Art แต่ “คณะทัวร์” ก็หลงทาง หาไม่พบ “เข้าไม่ถึง” ผลงานไปโดยปริยาย¹

Michael Heizer, *Double Negative*, 1969, Mormon Mesa, Nevada.

อีกประการหนึ่ง ความยากหรือยุ่งยากในการ “เข้าถึง” งานร่วมสมัย อาจไม่ได้มาจากระยะทาง ความห่างไกลของตัวผลงาน แต่จากลักษณะงาน และก็ไม่ใช่เพราะศิลปินแสดงผลงานพิลึกพิลั่นจนผู้ชมไม่คุ้นเคย กลับตรงกันข้าม ผลงานเสนอหัวข้อที่ผู้ชมคุ้น ใกล้เคียง สำนวนธรรมดา

* ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ขอขอบคุณอาจารย์ ดำรงพล อินทร์จันทร์ สำหรับการตรวจทาน

¹ Nathalie Heinich, *Le triple jeu de l'art contemporain. Sociologie des arts plastiques*, Paris, Les Éditions de Minuit, 1998, p. 100. ดูกรณีเฉพาะเรื่องใน Gilles A. Tiberghien, *Land art*, London, 1993.

จนเหลือเชื่อว่าจะสามารถแสดงความเป็นศิลปะอะไรต่างๆ ออกมาได้ เช่น ภาพถ่ายของศิลปินออสเตรเลีย Darren Sylvester ที่มีหัวข้อปกติทั่วไป ภาพผู้หญิงขับรถหยุดคิดหรือมองบางอย่าง หรืออีกคนที่เห็นแค่ท่อนบน นอนหันข้างพับแขนบนเตียง ไร้ลักษณะหวือหวา ซับซ้อน² จนอาจไม่เป็นที่เข้าใจในยุคสมัยที่เทคโนโลยีสามารถเนรมิตทุกอย่างให้ได้จนเหลือเชื่อ สิ่ง “หลุด” จากความเหลือเชื่อเหล่านั้น และหลุดจากความเชื่อต่อเทคโนโลยีที่ปรับแต่ง ทำอะไรต่อมิอะไรได้ สิ่งที่เกิดขึ้นความคาดหวังนั้นจึงกลับกลายเป็นว่าคือความสามัญปกติ ซึ่งเมื่อถูกตีกรอบ “คัด” ตัดให้เห็น ยิ่งสร้างความประหลาดใจท่ามกลางความเป็นไปได้ที่วิวัฒนาการวิทยาศาสตร์เอื้อให้ ความยากถูกแปรกลับให้อยู่ที่ลักษณะธรรมดาทั่วไป ซึ่งเป็นหนึ่งในสุนทรียศาสตร์ของผลงานร่วมสมัยที่ต้องกลับหัวพลิกหาง สลับต้นเปลี่ยนปลาย กลับซ้ำสลับท้าย ต่อไปไม่สิ้นสุด

Darren Sylvester, ช่าย : *They Return To You In Song*, 100 x 100 cm, lambda print, 2001.

ขาว : *How Do You Know It's Real Love ?*, 100 x 100 cm, lambda print, 2002.

กลไกการรับ/เสพงานร่วมสมัยจึงซับซ้อน ยากและยุ่งยากไม่ว่างานจะอยู่ “ไกลตน” หรือ “ใกล้ตัว” “ล้ำหน้า” (จนหาไม่เจอ...) หรือปกติธรรมดา (จนต้องตั้งคำถาม) ทั้งนี้ยังต้องคำนึงอีกว่า เพื่อที่ขั้นตอนทั้งหมดจะครบถ้วน อาจต้องนับรวมเอาอื่นๆ นอกเหนือตัวงาน ประกอบต่อความเข้าใจของกลไกโดยรวม ดังนั้นการ “เข้าไม่ถึง” งานของ Michael Heizer อาจถูกยึดเป็นการลุล่วง

² สฐจิตร์ประกอบนิทรรศการ *Supernatural artificial. Contemporary photo-based art from Australia*, 4-31 ตุลาคม 2548, หอศิลป์วิทยานิทรรศน์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อย่างหนึ่งของ “เกม” ดังกล่าว หรือภาพถ่ายของ Darren Sylvester ก็ “เล่น” อยู่กับชื่อภาพที่มีบทบาททำให้ภาพ “เคลื่อนไหว” บอกเล่าเรื่องราวต่อเนื่อง ภาพแรกชื่อว่า *They Return to You in Song* ช่วยไขความหมายของท่าทางการหยุดคำนึงของผู้หญิงในรถยนต์ ชื่อของอีกภาพคือ *How Do you Know It's Real Love ?* ตอกย้ำอาการเหม่อเดียวดายของหญิงสาวคนเดียว งานร่วมสมัยตัดไม่ขาดจากองค์รวมอื่นๆ ที่อยู่นอกตัว แม้แต่ความเป็นเอกเทศเชิงสุนทรียศาสตร์ก็ถูกตั้งเป็นคำถามตลอดเวลา รวบรวมว่าผลงานเรียกว่า “การเสพ” ในขั้นกว่าทั้งด้านปริมาณและความหมาย โดยชักนำให้คำนึงถึงแทบทุกอย่างที่รายล้อมแต่ละเหตุการณ์ของการแสดงผลงาน³

สภาพสุดขั้วในงานร่วมสมัยจึงอาจมาจากลักษณะสามัญ หรืออุปนิสัย ผิดแผก แหวกและรวนระบบกฎเกณฑ์ความเชื่อต่างๆ กระแสใหม่ผุดผ่องออกมาพร้อมมโนทัศน์ที่ค้ำรูปแบบเดิมด้วยเหตุนี้ ปรากฏการณ์ของ “ชั่วตรงข้าม” มาพร้อมกับข้อเสนอมใหม่ซึ่งมักสั่นคลอนการรับรู้ที่มีมาก่อน ในขณะที่นิยามของการสร้างสรรค์เริ่มต้นด้วยตัวศิลปินและผลงาน จะเกิดอะไรขึ้นหากนิยามใหม่สลัดทั้งสององค์ประกอบแรกเริ่มทิ้ง อะไรคือความหมายของการเสพศิลปะหากกระบวนการผลิตตั้งใจตัดขาดจากทั้งผู้สร้างและชิ้นงาน นอกจากนี้ยังคงต้องรวมถึงการที่ผู้รับหรือผู้ชมถูกชักนำให้มีส่วนต่อการ “หายไป” ของทั้งผลงานและศิลปิน โดยร่วมกันเสพและไม่เสพผลงาน

Nathalie Heinich นักสังคมวิทยาหญิงชาวฝรั่งเศส ผู้เชี่ยวชาญทางศิลปะ ได้วิเคราะห์กลไกของงานศิลปะร่วมสมัยในฐานะของ “เกมสามจังหวะ” เริ่มด้วยศิลปินแหวกขอบเขตต่างๆ ของงานศิลปะ (ขอบเขตของศิลปะเอง ขอบเขตของพิพิธภัณฑ์ ขอบเขตความแท้ ขอบเขตทางศีลธรรม กฎหมาย) ตามด้วยปฏิบัติการทางลบของสาธารณชน (ผู้ชม นักวิจารณ์) และจบท้ายด้วยเหล่าผู้เชี่ยวชาญ ผู้สันตติ ที่จะเข้ามามีส่วนแทรกผลงานเข้าไปในแวดวงศิลปะและในพิพิธภัณฑ์ แม้ว่าในที่นี้การแบ่งบทวิเคราะห์ออกเป็นสามส่วนจะไปพ้องอยู่บ้างกับ “เกมสามจังหวะ” ของ Heinich และอ้างอิงไปยังตำราดังกล่าวบ่อยครั้ง แต่ได้ “จัดเกม” เสียใหม่โดย เฟ่งเล้งไปในกรณีการสุดขั้วของศิลปะร่วมสมัยที่ก่อให้เกิดการฉีกเฉียดสภาวะความเป็นศูนย์ ตลอดจนวิพากษ์สถานการณ์ยามที่ไม่มีศิลปิน ไม่มีศิลปะ (หรือชิ้นงานตัวกลาง) และไม่มีผู้ชม อะไรคือประเด็นที่ซ่อนอยู่ในความว่างดังกล่าว ประเด็นที่ราวกับจะมาแย้งบริโภคนิยมที่โอบรัดกลุ่มคนในสังคม หรือครอบงำผู้เสพศิลป์ผู้มักจะเรียกว่า “อรรถรส” “สุนทรียะ” จากผู้สร้างและผลงาน

เมื่อไรผู้ชม

³ Nathalie Heinich, *Pour en finir avec la querelle de l'art contemporain*, Paris, L'Échoppe, 1999, p. 19.

⁴ Nathalie Heinich, *Le triple jeu de l'art contemporain. Sociologie des arts plastiques*, op. cit.

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่าสังคมไม่นิยมบริโภคนศิลปะหรือศิลปปะร่วมสมัย ในขณะที่ศิลปะได้ ซึมซับประเด็นทางสังคมไว้อย่างล้นหลาม แม้แต่ตะกละตะกลาม ไม่ว่าจะเป็นงานแบบอิสระหรือ งานประกวด ผลงานจำนวนหนึ่งมีหัวข้อจากเรื่องรอบตัว พยายามเสนอมุมมองเชิงวิพากษ์ต่อ ประเด็นปัจจุบัน

ปัญหาร่วมสมัยกลายเป็น “ของร้อน” ที่ศิลปินต่างพากันจับฉวย รวากับ “ร้อนของ” ศิลปะ ร่วมสมัยจึงเป็นสื่อที่ไวต่อเรื่องรอบตัว แต่ไม่ไวต่อความรู้สึกของผู้ชมที่ต่างพากันหมกมุ่น ห้างเหิน แลดูอยู่ในระยะไกล ฟังพาแต่ประสบการณ์ทางอ้อมที่ได้รับจากสื่ออื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นโทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ สุจิตร์ คำบอกเล่า ตำราวิชาการ ฯลฯ อันยังไม่ก่อความใกล้ชิด ระหว่างผู้ชมและ ผลงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง งานร่วมสมัยเรียกร้องความคุ้นเคยในการที่จะ “เข้าถึง”⁵ รวมทั้งงาน บางประเภทก็ต้องให้ผู้ชม “เข้าร่วม” จึงจะประสบผลตามเป้าหมาย

ปฏิริยาเมินเฉยต่อศิลปะร่วมสมัย⁶ ส่งผลต่อการละเลยประเด็นทางการเมือง สังคม และ อื่นๆ ที่ศิลปะร่วมสมัยสื่อเสนอ รวากับว่าศิลปะเป็นเพียงรูปลักษณ์จอมปลอม ผิดเพี้ยน ตัดขาดจาก ความจริง หรือไร้ผลในชีวิตจริง โดยไม่ได้มองในทางกลับกันว่า ปัญหาเหล่านั้นได้เล็ดรอด แผ่ขยาย เปิดมิติ เข้ามาในพื้นที่ศิลปะได้อย่างไรและด้วยเหตุใด ผลจากการเพิกเฉย ไม่นับรวมเอาศิลปะร่วม สมัยในองค์ความรู้อื่นๆ ยิ่งขุดระยะห่างระหว่างผู้สร้างและผู้รับ แล้วยังก่อปฏิริยาต่อเนื่องของการ “ไม่ยอมรับ” และ “ไม่รับ” งานร่วมสมัยที่จะกลายเป็นเพียง “ศาสตร์ขายขอบ” ไร้ผู้มาเยือน ปราศจากผู้มากรำกาย

ผลผลิตและผู้บริโภคจึงไม่อยู่ในสภาพที่สมดุล ขาดทุนต่อเนื่องแม้จะกระตือรือร้นเป็นครั้ง คราว มี event ก็เฉพาะวันเปิดงาน ที่จะรวมเอาผู้ชมมาได้กลุ่มหนึ่ง ซึ่งแน่นอนว่ามักจำกัดอยู่ใน แวดวงของผู้คุ้นเคยกับงานร่วมสมัยแล้ว เรื่องย้อนแย้งคือว่า ในวันที่มีผู้คนมากที่สุด ผลงานมักถูก ลดบทบาทเป็นฉากหลังให้กับการพบปะ สังสรรค์ ชักถาม สัมภาษณ์ศิลปินตลอดจนผู้เกี่ยวข้อง และในช่วงเวลาหลังจากนั้น เมื่อผลงานเป็นตัวเอกโดดเด่นโดยแท้ ก็กลับกลายเป็นความเดียวดาย เหมือนกับพอเพียงในตัว แต่แร้นแค้นล้นดี เนื่องด้วยไร้ผู้ชมมาเติมต่อ⁷

⁵ N. Heinrich, *Le triple jeu de l'art contemporain. Sociologie des arts plastiques*, op. cit., p. 257.

⁶ ประเด็นเรื่องการเมืองงานร่วมสมัยอันเป็นหนึ่งในปฏิริยาหลักของผู้ชม ดูบทที่ 8 ใน N. Heinrich, *ibid.*, pp. 177-185.

⁷ พิธีเปิดงานจึงกลายเป็น event หรือโชว์ หรืองานสังคมที่มักลวงตาให้เข้าใจว่ามีผู้ชมสนใจอย่างกว้างขวาง ทั้งๆ ที่จำกัดอยู่เพียงบุคคลในแวดวงอยู่แล้ว N. Heinrich เรียกการประเมินแบบรวบยอดที่เหมาเอากลุ่มคนจำนวน น้อยเป็นตัวแทนของสาธารณชนว่าเป็น “effet d'anamorphose” (ภาพขยายแบบบิดเบือน) ช่องว่างระหว่าง บุคคลทั่วไปและผู้สัมผัสจึงเป็นจริงแทบตลอดเวลา : “นั่นหมายถึงว่า หากมี “ความไม่เข้าใจ” ของผู้ชมต่อศิลปะ

ประเด็นทางสังคมไม่ถูกวิเคราะห์ “ผ่าน” ศิลปะ เนื่องด้วยเงื่อนไขและขีดจำกัดของตัวสื่อที่ไม่สามารถถ่ายทอดได้ตรงครบถ้วน รวมไปถึงทักษะความชำนาญ การแสดงออกของศิลปินที่นำไปสู่การบิดเบือนอย่างจงใจหรือไม่รู้ตัว เลี่ยงไม่ได้ ดังนั้นแล้ว ในเมื่อเรื่องราวรอบตัวที่ศิลปินเสนอยังขาดผู้สนใจ เรื่องในระดับปัจเจกบุคคล หรือค่านิยมที่เกรงว่าผลงาน “มีความเป็นส่วนตนสูง” ยิ่งสร้างความยากลำบากต่อผู้ชมในการเข้าใจ ไม่ว่าจะเป็นงานประเภทรูปธรรม (figurative art) หรือนามธรรม (abstraction) หรือจะกึ่งๆ กลางๆ ยังไงก็ตาม ที่มีนามใหม่ว่า semi-figurative, semi-abstract, mixed media สภาพการเป็น “ลูกครึ่ง” หรือ “พันทาง” (hybrid) ดูจะมาซ้ำย้ำความไม่ชัดเจนของประเภทงาน การพังทลายพรมแดนศิลปะที่ต่างพากันชื่นชม ส่งผลให้งานยิ่งยากเมื่อผู้ชมไม่เข้ามาทำความเข้าใจ

สังคมจึงเข้าสู่ศิลปะในสภาพที่บกพร่อง แหว่ง วิน ไม่สามารถเติมเต็มความรู้ของเหล่าผู้รู้ ไม่สามารถตอบคำถามอย่างเป็นกิจจะลักษณะจับต้องได้ เพราะศิลปิน “เล่น” อยู่กับรูปทรงสีสันทัน พื้นที่แวดล้อม “เล่น” กับมโนทัศน์และวาทกรรมที่ไม่โจ่งแจ้งตรงไปตรงมา ในทางสัญศาสตร์ อาจเรียกได้ว่าเพราะสังคมถูกนำมาใส่รหัสเสียใหม่ (encode) และรหัสดังกล่าวก็แตกประเภทขึ้นนับวัน จนทำให้การถอดรหัสไปหาสาระและนัยยะกลายเป็นเรื่องซับซ้อนวิญญู

หรือในทางกลับกัน สังคมในงานศิลปะเป็นภาพที่ไม่สมบูรณ์ ผิดเพี้ยน ไร้ความลึกซึ้ง เนื่องด้วยศิลปินไม่ได้ “ย่อย” ประเด็นที่ประสบและต้องการเสนอ จัดการสร้าง/ใส่รหัสโดยไม่ผ่านการถอดรหัส (decode) เรื่องราวนั้นก่อนในเบื้องต้น ผลิดงานไร้การกลั่นกรอง ไตร่ตรอง (แม้ว่างานในลักษณะ “ดิบ” “สด” ก็อาจประสบผลสำเร็จได้เช่นกัน) และบ่อยครั้งที่หัวข้องานวนเวียนกลับไปกลับมา ไม่ว่าจะเป็นปัญหาโสเภณี ขอทาน คนเร่ร่อน บริโภคนิยม ชีวิตคนเมือง คนตาบอด หมาข้างถนน คอรัปชั่น ฯลฯ⁸ การไม่ได้กรองหรือตรองเป็นการตอกหมุดซ้ำแต่ไม่ลงร่อง ขาดมุมมอง

ร่วมสมัยเหมือนที่เราได้ยินบ่อยครั้ง ความไม่เข้าใจนี้ก็เกิดขึ้นต่อทั้งสองฝ่าย กล่าวคือ ไม่เพียงแต่ผู้ไม่สันทัดจะไม่เข้าใจงานร่วมสมัยแล้ว ผู้เชี่ยวชาญเองก็ไม่ได้เข้าใจว่าผู้คนไม่เข้าใจ หรือไม่เข้าใจในสิ่งที่ผู้คนไม่เข้าใจในงานร่วมสมัย” (N. Heinich, *ibid.*, pp. 178-180)

⁸ เป็นที่สังเกตกันบ่อยครั้งว่า ศิลปะการแสดงสด (Performance art) ในมหกรรม Asiatopia ประจำปีของไทย ขึ้นขอบเสนอประเด็นเสียดสีและวิพากษ์การเมือง เศรษฐกิจ สังคม ที่ซ้ำวนไปมานับแต่แรกเริ่ม แม้แต่ปฐพีภัฏประกอบงานครั้งที่ 7 (2548) ก็ยัง “อุทิศให้กับไก่และนกทุกตัวที่ตายด้วยโรคไข้หวัดนกทั้งในเอเชียและภูมิภาคอื่นของโลก”... ดูบทประมวลและสังเคราะห์ 6 ปีของการจัดงานใน Thanavi Chotpradit, *Localization : The inherent character of Southeast Asia*, Southeast Asia Performance Art Symposium (SEAPAS), 24-27 November 2005, Bangkok, Thailand, pp. 18-60.

แปลกแตกออกไป ย้ำความซ้ำซากจำเจของเรื่องที่รายล้อมตน โดยวกกลับมาฟ้องการจำนนต่อความง่าย และการขาด “ข้อเสนอ” ต่อสังคม หรือไร้มิติที่เปิดออกให้ผู้ชม

ดังนั้นประเด็นขัดแย้งดั้งเดิม (ที่มักหวนคืนมากับ “วาทกรรมในชนบ”...) ระหว่างศิลปะเพื่อสังคมหรือศิลปะเพื่อศิลปะจึงแทบจะไร้ความหมาย เพราะไม่ว่าศิลปะจะเปิดสู่สิ่งอื่นนอกตัว หรือวกเข้าตัวก็ตาม ศิลปะร่วมสมัยยังคง “ความเป็นอื่น” โอบรัดนานาปัญหาของสังคม ในขณะที่สังคม “ไม่เอาด้วย” “ไม่เล่นด้วย”

ศิลปะร่วมสมัยไม่ดึงดูดผู้ชม แม้จะพยายามเข้าหาผู้ชมด้วยข้อเสนอที่ใกล้ตัวผู้ชม แต่ยิ่งตัดขาดจากผู้ชม ศิลปะชวนขวายไปให้พร้อมกับสังคม (หรือบางครั้งก็ไปก่อนสังคม) ไม่ว่าจะด้วยเนื้อหาที่ “ร่วมสมัย” กับผู้ชม หรือกระบวนการต่างๆ ที่มุ่งสลายพรมแดนระหว่างผลงาน-ผู้ชม กระนั้นก็ตาม เส้นทางคู่ขนานที่ศิลปะพยายามเบี่ยงเบนให้เข้าหากันจนแทบจะกลมกลืนกัน ก็ไร้ปฏิกิริยาสนองตอบ ตรวบเท่าที่สังคมไม่ลงมาเล่นด้วย ปฏิเสธการสังสมประสบการณ์แบบต่อเนื่อง ทำให้ศิลปะร่วมสมัยเป็นมิติแปลกแยก เส้นคู่ขนานยากที่จะมาบรรจบ หรือกระตุ้นให้เกิดการ “ย้อนศร” “โต้แย้ง” ศิลปะจึงยิ่งตีตัวห่าง รุดหน้าสังคมด้วยขั้นตอนใหม่ที่เกิดขึ้นไว และเคลื่อนตัวเร็วจนสังคมตามไม่ทัน แม้แต่ไม่รู้เท่าทันความยอกย้อน ลูกเล่น ต่างๆ ในกระแสใหม่ ทิศทางใหม่ของศิลปะ ผลสุดท้ายจึงต่างพากันปล่อยให้ศิลปะไปสุดฤทธิ์ สุดลูกหูลูกตา ข้ามเส้นเขตแดนของกฎและระเบียบที่สังคมกำหนดขึ้น แล้วจึงจะมาวิพากษ์กันแบบย้อนหลังกล่าวคือ วิจาร์ณศิลปะด้วยมนทัศน์ชำรุด สึกหรอ ขาดอำนาจต่อรอง ไร้พลัง เพราะคลาดเคลื่อนจากข้อเสนอใหม่ต่างๆ จากศิลปะ

ดูเหมือนบริโศคนิยมไม่ได้มากกว่าราย ครอบงำ ศิลปะร่วมสมัย (ยกเว้นสื่อบันเทิงบางประเภท อาทิ ภาพยนตร์ โทรทัศน์ การ์ตูน) ขาดอาการ “หื่นกระหาย” จากผู้เสพ ศิลปะร่วมสมัยไม่ได้กระตุ้นให้ผู้ชมเกิดการ “ติด” เหมือนการ “ติดละคร” “ติดลิเก” เพราะความไม่ปะติดปะต่อแบบต่อเนื่องระหว่างผลงาน-ผู้รับ ศิลปะจึง “ร่วมสมัย” กับผู้ชม ก็เพียงเพราะเวลาและอุดมการณ์เบื้องต้น โดยพื้นที่ของทั้งสองฟากไม่ได้มาเหลื่อมล้ำแทรกซ้อนกันอย่างจริงแท้ ความห่างเหินของผู้ชม ปฏิสัมพันธ์ที่ไม่ปะติดปะต่อ ประสบการณ์และความใกล้ชิดแบบขาดตอนส่งผลให้ผู้เสพอยู่ในสภาพ “หลักลอย” ขาดหลักเกณฑ์ส่วนตนให้ยึดเกาะในการประเมินครวต่อไป เป็นที่แน่นอนว่าเกณฑ์การประเมินงานร่วมสมัยนั้นคือกิจเฉพาะกาล เช่นในงานประกวด โดยตั้งไว้เป็นทิศทางกว้างๆ ร่วมกันของกลุ่มคนผู้ร่วมเหตุดังกล่าว แต่หาใช้กรอบตายตัว ดังนั้นแล้ว ยิ่งผู้ชมซึ่งต่างมีแนวโน้มที่จะประเมินค่ายามเมื่ออยู่ต่อหน้าผลงาน ยิ่งผู้ชมขาดการสังสมประสบการณ์ต่อเนื่องที่จะผูกต่อกันเป็นทิศทางประเมินส่วนตน ยิ่งทำให้เกิดอาการ “เคว้งคว้าง” ไม่สามารถแม้แต่จะบอก

อย่างธรรมดาสามัญว่าชอบหรือไม่ชอบ เนื่องด้วยความแปลกใหม่ที่มิได้ติดตามได้มาสร้างความ
 กำกวมทางรสนิยมและมาป่วนการตัดสินใจแรกเริ่ม

“หลักยึดส่วนตน” ในที่นี้ แตกต่างจากกฎระเบียบที่ระบุชี้ชัดว่างานประเภทใดควรมี
 ลักษณะอย่างไร แบบไหนจึง “งาม” หรือ “ดูดี” หรือ “มีดุลยภาพ” หรือ “สร้างความขัดแย้ง” ฯลฯ
 แต่หมายถึงความคุ้นเคยที่เป็นฐานให้เกิดความกล้าเสี่ยงที่จะตัดสินใจ แม้ในบางคราวหรือในหลาย
 กรณี ผู้ชมจะไม่สามารถถ่ายทอดสิ่งต่างๆ ที่รับรู้ ออกเป็นลายลักษณ์ คำพูด (เพราะกิจทั้งสอง
 ประเภทนี้ ก็ยังต้องอาศัยการสัมผัสทักษะ ความคุ้นเคย ด้วยเช่นกัน) ดังนั้นเมื่อผู้ชม “หลักลอย” ไร้
 “หลักฐาน” มายืนยันรสนิยมดังกล่าว อำนาจการต่อรองจึงไม่ทัดเทียมกับปริมาณและรูปแบบ
 ข้อเสนอใหม่ของศิลปะ ไม่สามารถตอบโต้และต้านสภาพการทะลักล้น “เพื่อ” หรือ “พึง” ของงาน
 ร่วมสมัยที่นับวันจะมีวาทกรรมยกย่อนจนจับไม่ได้ไล่ไม่ทัน

ศิลปะร่วมสมัยจึงไม่ได้รวมอยู่ในสังคมร่วมสมัยโดยแท้ ตกอยู่ในสภาพแปลกแยกหรือ
 แปลกปลอมภายใต้เงื่อนไขของสังคมเดียวกัน ขั้นตอน socialization ของศิลปะจึงไม่สามารถทำ
 ให้เป็นปัจจุบัน (actualization) เพราะยังคงต้องอิงอยู่กับห้วงเวลาที่จะมาปิดเป้าความเห็นทาง
 แรกเริ่มเพื่ออนุชนรุ่นต่อมา อันเป็นการตอกย้ำกลไกเดิมของการรับรองศิลปะผ่านประวัติศาสตร์
 ถึงตอนนั้น ผู้คนและอารมณ์หววนหาอดีตก็จะมาให้คำกับ “ของเก่า” นั่นคือ ประเมินย้อนหลัง โดยมัก
 ข้ามผ่านเหตุผลทางสุนทรียศาสตร์ไปสู่อายุความเก่าแก่ ความแท้จากลายเซ็น

การผัดผ่อนให้เวลาเป็นผู้ตัดสิน (เพราะผู้ชมปฏิเสธการเผชิญหน้าในปัจจุบัน) จึงเสี่ยงต่อ
 การที่ผลงานสำคัญๆ จะถูกกลบและจมไปภายใต้เถ้าของเวลา เพิ่มความยุ่งยากต่อการ “ขุด”
 ขึ้นมาใหม่อีกครั้ง (นี่คือเรื่องที่กำลังเกิดขึ้นกับศิลปินร่วมสมัยผู้ล่องลับไปแล้วของประเทศไทย แต่
 ไม่เคยมีการรวบรวมทำ catalogue raisonné...) เมื่อไร้ผู้ชม ผลงานจึงอยู่ในสภาพระหว่างรอ
 พิพากษา อาจดับไปกับอดีต หรือพินาศในชีพินอนาคต ศิลปะไร้ผู้ชมจึงคือการ “ตายทั้งเป็น”

นอกจากความหมกมุ่นเฉยเมยของผู้ชมสร้างความไม่ต่อเนื่องกับกระแสศิลปะ หรือตัด
 ขาดจากข้อเสนอใหม่ๆ ทางศิลปะแล้ว การวางตัวเป็นกลางด้วยเหตุผลว่าเป็นการให้โอกาสกับ
 รูปแบบต่างๆ รวมถึงแฝงความไม่รู้ ความสำนึกผิดต่อเหตุการณ์ในอดีตที่แนวทางศิลปะใหม่ไม่ได้
 รับการยอมรับอย่างเป็นทางการในยุคหนึ่งๆ อาทิกระแส Impressionism ที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์
 ล้อเลียน การวางตัวเป็นกลางภายใต้ “สำนึก” บางอย่างดังกล่าวกลับทำให้กระแสศิลปะทะลักล้น
 ต้องนับรวมแทบทุกสิ่งโดยไม่มีข้ออ้างอันใด ยกเว้นชื่อและลายเซ็นของผู้ที่เรียกตนว่าศิลปิน และ
 วัตถุที่ถูกตีตราว่าเป็นชิ้นงานศิลปะ อาการลังเล อิทธิพลเหลือที่แปรสภาพเป็นความเป็นกลาง
 ภายใต้ความคิดสูงส่งของความเป็นธรรมกำหนดทางอ้อมให้น้อมรับข้อเสนอต่างๆ “ไว้ก่อน” ด้วย

คาดว่ากาลเวลาหรือประวัติศาสตร์จะมาพิพากษาในภายภาคหน้า แต่การประนีประนอมยอมยอม “เก็บไว้พิจารณา” กลับกลายเป็นการบ่มเพาะให้ “เชื่อความน่าจะเป็นศิลปะ” ทวีคูณจนปรามไม่อยู่ ลูกหลานจนสามารถแทรกไปในแทบทุกสิ่งที่จะกลายพันธุ์ติดเชื่อ สามารถตั้งตนเป็นชิ้นงานศิลปะไปได้โดยปริยาย หรือตามอำเภอใจ

ปฏิกิริยาเมินเฉยของผู้ชมเปิดช่องให้สิ่งต่างๆ ที่แปลกหูแปลกตา หรือธรรมดาสามัญถูกสถาปนาขึ้นเป็นผลงานศิลปะ การวางตัวเป็นกลางซ้ำๆ ทำให้ตัวเลือกเพิ่มพูนโดยที่ปริมาณการเสพศิลปะไม่ได้ตามติดต่อเนื่อง พิชัยจาก “ประชาธิปไตยเชิงสำนักคิด” และผลลัพธ์ทางลบจากการ “ยกเหมาโอกาส” ให้กับทุกบุคลิกชั้น คือการไม่สามารถสลัดทิ้งสิ่งต่างๆ บริโณคนิยมในที่นี้คือ บริโณคนิยมแบบ(ต้อง)สั่งสมโดยแยกแยะคุณค่าไม่ได้อย่างชัดเจน จัดลำดับความสำคัญไม่ได้ พลอยให้วัตถุเหล่านั้นกองสุมและสะสมไว้ภายใต้ฉลากร่วมของศิลปะ เหมือนรูปแบบของศิลปะร่วมสมัยที่หลุดพ้นกรอบการจำกัดความด้านประเภท ด้านพื้นที่ ด้านเกณฑ์การประเมินคุณค่า

คำว่า “มรดกทางวัฒนธรรม” กลายเป็นคำที่ใช้การไม่ได้กับงานร่วมสมัย เนื่องจากขาดการสืบทอด ผู้ชมไม่มาสานต่อพื้นที่ตรงจุดซึ่งศิลปะค้างไว้ให้ กระบวนการ “รับงาน” (reception) จึงไม่สมบูรณ์ยามเมื่อผู้ชมไม่ได้มาตัดสิน การนั่งนอนใจหรือเมินเฉยเท่ากับบอกรอ หรือรอให้เป็นอดีต ฟังฟังเพียงมิติทางกาลเวลาให้มาพิสูจน์ความแท้ รวมทั้งมาสอดคล้องคุณค่าใหม่ในฐานะ “มรดก” หรือ “ของเก่า” โดยศิลปิน “โนเนม” เนื่องจากถูกลืมนั่นทั้งไว้ในสารบบความจำของผู้ชมร่วมสมัย ตอกย้ำลักษณะอนุรักษนิยมของสังคม ในขณะที่สังคมต่างชื่นชอบการก้าวทันโลก รักความเป็นสมัยใหม่หรือหลังสมัยใหม่ (ที่นิยมหันมาเล่นหรือล้อกับ “ของเก่า”)

ความไม่เข้าใจต่อเนื่องมาจากความคลาดเคลื่อนทางพื้นที่และเวลา มีพื้นที่แต่มีเฉพาะผลงาน ส่วนผู้ชมจะย้อนกลับมา (?) ก็เพราะกาลเวลา

สัญญาณอย่างหนึ่งซึ่งบอกถึงผลจากการที่ผู้ชมตัดขาดจากประสบการณ์ตรง คือการจับต้นชนปลายไม่ถูกยามเมื่ออาศัยแต่ประสบการณ์ทางอ้อม อันหมายถึง ภาพบันทึกผลงานตามตำราหนังสือหรือสื่ออื่นๆ โดยเฉพาะเมื่อขั้นตอนของศิลปะเกิดการไขว้ ซ้ำซ้อน แยกไปในทิศทางที่ไม่ใช่ “องศาสถิตย/เสถียร” ทำให้ผู้อ่าน/ผู้ชมแยกแยะลำบากว่าการผลิตซ้ำที่เห็นคือภาพผลงานที่เป็นประติมากรรม จิตรกรรม ฯลฯ หรือเป็นภาพถ่ายที่แสดงผลงานศิลปะและสิ่งของทั่วไป (ที่ถูกนำมาใช้เป็นผลงานเช่นกัน) หรือเป็นภาพถ่ายอย่างจากงานวิดีโอ (ที่ตัดเอากรอบออก) หรือเป็นภาพถ่ายแสดงงานวิดีโอ งานศิลปะแสดงสด ฯลฯ ไปเช่นนี้ไม่สิ้นสุด ประสบการณ์ทางอ้อมจากภาพนิ่งสลายคุณสมบัติเฉพาะของตัวผลงานจริง เหมือนข้อสังเกตโดยทั่วไปเรื่องความคลาดเคลื่อนระหว่างงานนิทรรศการและภาพข่าวนิทรรศการที่มีแนวโน้มทำให้ผลงานออกมา “ดูดี”

เนื่องจากมุกกลิ้ง การคัด การตัด แสงสี การปรับแต่งต่างๆ มาขยายคุณสมบัติที่ผู้ชมอาจไม่ได้รู้สึกและเห็นเช่นนั้นในประสบการณ์ตรง

ผู้ชม “สมัยอม” ทางอ้อมในการเสกสื่ออันดंबरอง พร้อมกับต้องจำนนต่อคำประเมินเป็นลายลักษณ์อักษรที่ตามควบคู่กันมา ภาพ “หลอกตา” อย่างเลียงไม่ได้ ในขณะที่ผู้ชมจำเป็นต้องอิงกับวาทกรรมข้างเคียงประกอบการรับรู้โดยปราศจากข้อโต้แย้ง เพราะไม่ได้เห็น สัมผัส ได้ยิน ดมกลิ่น หรือชิมโดยตรง ปลอ่ยบทบาทให้ตัวกลาง (ตำรา สื่อสิ่งพิมพ์ นักวิจารณ์) ทำหน้าที่แทนตัดสินใจแทน ตัวตนของผู้ชมย้ายจากพื้นที่การแสดงงาน ไปสู่พื้นที่ “ส่วนบุคคล” เบื้องหน้ากระดาศ “จอม” อยู่กับวาทกรรมและภาพผลงานในบางเศษเสี้ยว

เมื่อผู้ชมไม่เกาะเกี่ยวร่วมไปในกระแสหรือทิศทางการดำเนินของงานร่วมสมัย ทำให้ไม่มีการ “สลัดทิ้ง” ด้วยการถก โต้แย้ง ต่อบรอง หรือหากจะปรากฏ ก็ขาดน้ำหนักพลังคัดค้าน เพราะไร้การติดตามอย่างต่อเนื่อง พลอยทำให้ผลงานลุลกลามไปอย่างที่จะปรามไว้ไม่อยู่อีกต่อไป ยิ่งสร้างความแปลกหน้าซึ่งกันและกัน เพราะผลงานล้าไปไกลโดยไม่มีสิ่งใดมาหยุด ตัดขาดจากผู้ชมผู้จะจำหน้าตาของศิลปะไม่ได้แล้ว ต่างกลายเป็นคนอื่นต่อกัน

การไม่มีผู้เสกงานร่วมสมัยมักจะถูกอธิบายโดยทั่วไปด้วยเหตุผลทางการศึกษา (ความรู้ ความเข้าใจที่ไม่แพร่หลายและไม่เพียงพอ) เหตุผลทางเศรษฐศาสตร์ความเป็นอยู่ (ผู้คนสนใจเรื่องปากท้อง การทำมาหากิน <แต่คนก็ชอบไปโรงภาพยนตร์...>) เหตุผลทางการเมือง (ขาดการหนุนอย่างจริงจังจากภาครัฐ <จะส่งเสริมอะไรก็ไม่เคยตอบสนองผู้เรียกร้องโดยแท้...>) กล่าวคือ ความคลาดเคลื่อนถูกมองผ่าน “บริบท” ที่คาดว่าน่าจะเอื้อต่อการสร้างจำนวนผู้ชมและเพิ่มพูนความเข้าใจของผู้คนในแวดวงที่กว้างขึ้น การพิจารณาในเรื่องของระบบโครงสร้างทางความคิด และของสังคม ทำให้หลงเลยการย้อนกลับมาตั้งคำถามต่อตัวผลงาน ซึ่งอาจเป็นต้นตอของความคลาดเคลื่อนดังกล่าว ประเด็นที่ว่าทำไมผู้ชมไม่มาดู/ชม/ติหรือเสกงานร่วมสมัยจึงสุมทับด้วยคำถามว่า ทำไมงานร่วมสมัยจึงไม่ดึงดูด เร่งเร้าความสนใจของผู้ชม

ตัวตนของผลงาน

ในขณะที่สาธารณชนไม่ให้ความสนใจต่อการเสกงานร่วมสมัย ผลงานบางประเภทก็ดำเนินการเสกงานแบบเดิมๆ กล่าวคือ โดยปกติแล้วผู้ชมสามารถไปชมงานในหอศิลป์ พิพิธภัณฑ์ ซึ่งมีชิ้นงานติดตั้งอย่างถาวรหรือชั่วคราว รอให้ผู้ชมเข้ามาในระยะเวลาหนึ่ง แต่งานร่วมสมัยบางรูปลักษณะทวนกระแสดังกล่าว ด้วยการแย่งความถาวร เป็นอมตะ ของชิ้นงาน จงใจมี “อายุสั้น” ประเดี๋ยวประด๋าว ชั่วครั้งชั่วคราว และพร้อมจะสลายหายไปในช่วงตอนสุดท้าย หลงเหลือไว้แค่

เพียงพยานหลักฐานจากการบันทึก อาทิ *Strange Fruit (for David)* ของศิลปิน Zoë Leonard ที่ต้องการแสดงความอาลัยต่อการตายของเพื่อนโดยกระจายผลไม้ไว้บนพื้น ส้ม กล้วย มะนาว ส้มโอ ที่มีแต่เปลือกเย็บด้วยด้าย ติดกระดุมและชิป และปล่อยให้เน่าเปื่อยไปเช่นนั้น ในปี 1991 Nelson Goodman กล่าวอ้างต่อ aura (รัศมี) ที่สูญหายไปกับศิลปะร่วมสมัย ซึ่งเป็นการอ้างอิงไปยังมโนทัศน์สำคัญของ Walter Benjamin ในขณะที่ Yves Michaud เรียกสถานการณ์ความยากลำบากในการจับต้องสัมผัสงานร่วมสมัยว่า “การระเหยออกของศิลปะ” หรือ “ศิลปะในสภาวะอากาศธาตุ” ที่เป็นข้อความเรียงว่าด้วยชัยชนะของสุนทรียศาสตร์⁹

Zoë Leonard, *Strange Fruit (for David)*, 1992-1997, Philadelphia Museum of Art Pennsylvania.

ผลงานที่ถูกกำหนดไม่ให้ยืนยง จึงแย่งเวลาและย้อนความต่อเนื่องของกาลเวลาที่จะเป็นตัวผูกประวัติศาสตร์ งานมีตัวตนเพียงแค่ชั่วขณะหนึ่ง ในระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น ไม่สามารถชื่นชมได้อย่างถาวรต่อเนื่อง จึงเรียกร้องโอกาสเฉพาะที่ผู้ชมต้องไม่พลาด เพราะไม่สามารถคงทนด้านเวลาหรืออยู่ต่อถึงคนรุ่นหลัง งานร่วมสมัยในลักษณะดังกล่าวเน้นความเป็นปัจจุบัน หรือในอีกแง่มุมหนึ่งคือ ตอกย้ำความเคลื่อนไหวของกาลเวลาที่ไปไวจน “ตามงาน” ไม่ทัน... ความเป็นปัจจุบันที่สิ้นแทบจะไร้ตัวตน เพราะในอีกเสี้ยวขณะหนึ่ง ปัจจุบันอันนั้นก็กลายเป็นอดีต ต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด รวากับว่าผู้ชมรับรู้ความเป็นอนาคตอย่างฉับไว ผ่านสื่อศิลปะที่เสนอตัวให้ดับไปในช่วงเวลาอันสั้น ตรงข้ามกับมโนทัศน์เรื่อง “มรดกทางวัฒนธรรม” ที่เน้นการรับช่วงต่อผ่านกาลเวลา

⁹ Nelson Goodman, “L’art en action”, *Les Cahiers du musée national d’Art moderne*, n° 41, 1996 ; Walter Benjamin, “L’œuvre d’art à l’époque de sa reproductibilité mécanisée”, *Écrits français*, trad. franç., Paris, Gallimard, coll. “Bibliothèque des idées”, 1991 ; Yves Michaud, *L’Art à l’état gazeux. Essai sur le triomphe de l’esthétique*, Éditions Stock, 2003. และ N. Heinrich, *Le triple jeu de l’art contemporain. Sociologie des arts plastiques*, op. cit., pp. 103-112.

งานแบบมีอายุขัยจำกัดจึงเป็นสิ่งที่จะต้องอยู่กับกาลเวลาซึ่งจะมาেলাให้งานมีค่าตามแต่อายุความเก่าแก่ แต่อิงกับ “ชั่วขณะ” ที่ผู้ชมต้องฉกฉวยรีบบริโภค ก่อนที่ช่วงเวลานั้นจะลุล่วงไป การรอนาคตเพื่อหวนหาอดีต ในกรณีเช่นนี้คือการค้นพบแค่ฝุ่นดินที่ไร้ความหมายอันใด หรือพบเพียงหลักฐานชั้นรองซึ่งไม่เทียบเท่าผลงานจริง

งานถูกผลิตให้หมดอายุ และในขณะเดียวกันก็กำหนดเวลาการรับรู้ของผู้ชม และหากผู้ชม ผลลัพธ์อันนั้นจึงย้อนเข้าตัว “ตายไปโดยไร้ผู้ใดเหลียวแล” เป็นการดับซ้ำซ้อน เหมือนไม่ได้พูด เกิดกลับคืน

พร้อมๆ กับการไม่ยืนยงคงอยู่กับกระแสเวลา ผลงานจึงลบตัวเอง ด้านความเป็นวัตถุ ตลอดจนย้อยยุดกับการยึดติดกับชิ้นงานในฐานะวัตถุศิลปะ ความไม่ต้องการ “ลากผลงานที่ห้อยท้ายเหมือนเป็นลูกตุ้ม” (Jacques Vaché) เกิดขึ้นกับศิลปินหัวแนวหน้านับแต่กระแส Dadaism¹⁰ ในเมื่อขาดผลงานเป็นชิ้นเป็นอัน การจัดตั้งแสดงในพิพิธภัณฑ์ การสะสมงาน การเก็บรักษาบูรณะ จึงเป็นไปได้ ครอบงำ สลายมลายไปพร้อมกับการจางหายของตัวงาน การเสพในชนบเดิมซึ่งมีระบบการรับรู้ มีขั้นตอน (=ความสามารถ “สัมผัส” งานได้ในทุกเวลา หรือในหลายวาระ การสามารถอยู่ต่อหน้างานที่เสร็จสมบูรณ์ ชื่นชมเป็นเวลานาน พินิจพิเคราะห์เท่าที่จะพึงพอใจ ฯลฯ) แปรเปลี่ยนเป็น “กิจเฉพาะกาล” มีขีดจำกัด มีเวลาสิ้นสุด ทำซ้ำได้ ผลิตใหม่ได้ แต่ไม่เหมือนเดิม หรือแม้กระทั่งไม่มีวันเป็นแบบเดิม

แต่การไม่ยึดติดกับรูปลักษณ์ความเป็นวัตถุถาวร หาใช่ความว่างเปล่าโดยแท้จริง คำว่า “rien” ในภาษาฝรั่งเศส (=nothing) มีรากศัพท์ละติน ว่า “res” ที่หมายถึงบางสิ่งบางอย่าง ดังนั้นแล้วการ “ไม่มีอะไรเลย” จึงคือ “การมีบางอย่าง” หรือให้ถูกกว่านั้นตามรากศัพท์เดิม คือ การ “เคยมีบางอย่าง”

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อศิลปินจงใจล้มล้างสภาพความคงทนยืนยาวของผลงาน ทำให้เกิดการโยกย้ายคุณค่าจากตัววัตถุไปสู่สุนทรียศาสตร์ และโยงต่อไปถึง “ตัว” ศิลปิน หรือ “กาย” ที่จะมาสวมแทนสิ่งที่สูญหายไป สิ่งที่จะผุดกลับคืนมาอย่างเลียงไม่ได้ คือประเด็นเก่าแก่เรื่องเจตนากรรมเดิมของศิลปิน เหมือนเป็นปัญหาซึ่งแก้ไม่(มีวัน)ตก....

มีคำจำนวนหนึ่งใช้ประมวลศิลปะในลักษณะดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็น dematerialization (การจัดจัดความเป็นวัตถุ) ที่ตรงและเฉพาะเจาะจง หรือกว้างขึ้นคือ negative aesthetics

¹⁰ “ความต้องการจะล้มเลิกผลงานนั้นแพร่หลายมากนับแต่ต้นศตวรรษนี้ และบ่อยครั้งเป็นความต้องการที่จริงจัง และจากเบื้องลึก แต่ก็ห้ามไม่ได้ว่าศิลปินจะรู้สึกเหมือนเป็นความอยากฆ่าตัวตาย มีเพียงกลุ่มศิลปิน Dadaistes ซึ่งเหมือนจะถนัดกับการฆ่าตัวเองอย่างเป็นกิจจะลักษณะ ได้พยายามทำให้สำเร็จได้โดยตรง” (Robert Klein, *La Forme et l'intelligible. Écrits sur la Renaissance et l'Art moderne*, Gallimard, 1970, p. 406.)

(สุนทรียศาสตร์เชิงลบ) และอีกคำหนึ่งซึ่งไปเกี่ยวข้องกับปรัชญา คือ nihilism (สูญนิยม) อันทำให้ย้อนไปถึง Friedrich Heinrich Jacobi (1743-1819) Friedrich Nietzsche (1844-1900) ครอบคลุมและเด่นชัดในกลุ่มนักคิดนักวิชาการหลังสมัยใหม่ อาทิ Jean-François Lyotard (1924-1998) หรือ Jacques Derrida (1930-2004) ในศิลปะแขนงต่างๆ ก็ปรากฏในทัศนเรื่อง nihilism ทั้งวรรณกรรมหรือทัศนศิลป์ นับแต่กระแส Surrealism, Cubism หรือ Dadaism หรืองานร่วมสมัยประเภท non-representative ต่างๆ มโนทัศน์เรื่อง nihilism ครอบคลุมความหมายกว้าง โดยต้องการสื่อถึงการล้มล้างระบบความเชื่อเดิม ปฏิเสธค่านิยมที่สืบทอดกันมา ทะลายองค์ความรู้และความหมายแบบปฏิฐานนิยม อุดมคติเชิงมนุษยนิยม เหตุและผลในกระแสความคิดหลัก ที่สำคัญคือ การไม่เชื่อตัวตนของความจริง ซึ่งประมวลด้วยประโยคอุกฤษณ์ของ Nietzsche ที่ว่า “พระเจ้าตายแล้ว” (God is dead)

การแตกตัวของศิลปะร่วมสมัยด้วยการแหวกแนว และ “แหวกและแหกต่อ” แบบลูกโซ่ ล้มล้างและลบล้างกระแสเดิม อาจโดยการ “ล้อ” ปรับแก้ หรือสุดโต่งจนไม่เหลือหรืออะไร เหล่านี้จึงทำให้งานร่วมสมัยถูกจัดรวมอยู่ในกระแสความคิดเรื่อง nihilism ผลงานพยายาม หรือแม้กระทั่ง “ดันทุรัง” ที่จะ “หัก” ผู้ที่มาก่อน รวมทั้ง “ล้าง” ร่องรอยความมีตัวตนของตนเอง¹¹ แต่

¹¹ เกมการ “แหวกและแหกต่อ” (transgression of transgression) หรือการล้มล้างรูปแบบก่อนหน้า กลายเป็นธรรมเนียมที่ศิลปินต่างพ่ายึดถือและสืบทอดกันมา แน่นอนว่า ก่อนที่จะเกิดการทบทวนย้อนกลับมายังรูปแบบเดิม การหักล้างอย่างต่อเนื่องจะนำไปสู่สภาวะสุดโต่งด้วยการตั้งแง่ต่อทุกสิ่ง วิชาทุกองค์ประกอบของการสร้างสรรค์ กรณี “ข้าวตรงข้าม” จึงเกิดขึ้นเป็นนิจลินโดยอิงกับธรรมเนียมเรื่องความแตกต่าง ความใหม่ดั้งเดิม หรือความมุ่งมั่นที่จะต้องแหวกแนว ต้องแปลกหรือ “แรง” ไว้ก่อน โดยไม่ได้เสนออะไรเพิ่มเติม เหล่านี้ที่นักวิจารณ์เห็นเป็นเรื่องชวนวิตกและจำเป็นต้องทบทวน ดู Jean-Philippe Domecq, *Artistes sans art*, 10/18, Paris, 2005. ผู้เขียนเป็นหนึ่งในนักวิจารณ์ผู้ “ต้าน” ศิลปะร่วมสมัยอย่างตรงไปตรงมา และอยู่ในกลุ่มผู้นำการวิพากษ์วิกฤติการณ์ของงานร่วมสมัยที่ปะทุขึ้นในปลายศตวรรษที่ 20

เมื่อ N. Heinrich เสนอการนิยามศิลปะร่วมสมัยให้เป็นการงาน “ประเภทหนึ่ง” ที่มีช่วงเวลาและลักษณะร่วมบางประการ Heinrich ยังคงเล็งเห็นลักษณะเด่นของงาน “ประเภท” นี้ ผ่านประเด็นการแหวกกฎเกณฑ์แบบต่อเนื่อง พร้อมตัวอย่างความสุดโต่งหรือพิกลสุนเทห์ กล่าวคือนิยามทางอ้อมและอย่างชอบธรรม ด้วยมุมมองทางสังคมวิทยา โดยไม่ได้ครอบคลุมงานร่วมสมัยในลักษณะอื่นๆ ที่ไม่ได้มุ่งหวังสร้างความหวือหวาในที่นี้ นักสังคมวิทยาจึงเข้าร่วมเกมการ “แหวกและแหกต่อ” ดังกล่าวไปโดยปริยาย เนื่องจากยังคงผูกติดกับบางธรรมเนียมปฏิบัติของศิลปิน (N. Heinrich, *Le triple jeu de l'art contemporain. Sociologie des arts plastiques*, op. cit., pp. 10-13. และเพื่ออธิบายได้ตอบปฏิกิริยาของวงวิชาการต่องานเขียนเล่มนี้ ผู้เขียนขอเสนอมายังนิยามที่ให้ไว้อีกครั้งในความเรียงแบบสั้น ดู *Pour en finir avec la querelle de l'art contemporain*, op.cit.)

สภาวะการหลุดพ้นยังคงเป็นภาพลวงตา อนาคตที่ศูนย์ไม่ใช่นามธรรม “rien” คือ “res” หรือบางสิ่งบางอย่าง ความต้องการหรือสภาพไร้ความหมายขาดสาระในเบื้องต้นของงานจำนวนมากก็ถูกแปลกลับในขั้นที่สองให้เป็นความหมายของการไร้ความหมาย อาจไม่มีผลงานในตอนท้าย แต่ก็ยังมีร่องรอยจากการบันทึก (วิดีโอ ภาพถ่าย ข้าว หรือแค่จากการบอกเล่าต่อๆ กัน) อาจจะไม่ผิวนัก หากจะเสนอว่า nihilism ส่งผลทำให้งานกลายเป็น myth หรือการสร้างตำนาน (mythicization) ไปโดยปริยาย ไม่มีผลงานเพราะผลงานสลายกลายเป็น “เรื่องเล่า” (legend) ความมกยย้อนจึงอยู่ที่ว่า แม้ในบั้นปลาย ผลงานสูญเสียดัตตน แต่สาระสำคัญที่งานส่วนใหญ่ในลักษณะดังกล่าวต้องการเน้น “ให้เห็น” คือ กระบวนการที่งาน “กำลัง” ผุพัง จางหาย ถูกทำลาย ไม่ว่าจะป็นกล้วยหอม มะนาว ส้ม ฯลฯ ที่กระจัดกระจายตามพื้นของ Zoë Leonard โดยค่อยๆ เน่าเปื่อยไปในแต่ละวัน ไอศกรีมหลากสี 3,000 แท่ง ที่ศิลปิน Bernard Turpin ติดตั้งไว้ริมทะเลรอให้คลื่นมาชะเซาะ สลาย หรือภาพถ่ายของ Alain Fleischer ที่แช่ในกระเบ้น้ำยาเคมีปล่อยให้รูปเลือนหายไปเรื่อย ๆ¹² เหล่านี้ทำให้เห็นถึงขั้นตอนการไม่เสถียรของวัตถุศิลปะ และคือ “กระบวนการทำให้มลาย” ที่กลายเป็นการผูกตำนานตัวตนของชิ้นงาน ย้ำตัวตนการมีอยู่จริงของงานที่ไม่มีให้เห็นอีกต่อไป

เมื่อผู้คนไม่แวะเวียนไปชมงาน ปล่อยให้เหตุการณ์ล่องเลย ทิ้งให้ผลงาน “ลุล่วง” ไปตามขั้นตอน อันเป็นการตายซ้ำตายซาก ผู้ชมจึงเสพผ่านการบอกต่อ และจำต้องเสพแบบต้องเชื่อ หรือเสพเอาความเชื่อ เนื่องจากไร้ผลงานประกอบความเชื่อขึ้นอีกต่อไป

สุนทรียศาสตร์เชิงลบหรือมโนทัศน์ว่าด้วย nihilism ให้ข้อคิดเกี่ยวกับความเป็นปัจจุบัน ซึ่งต้องคำนึงถึงในเสียว หลีบ ซอก แชนงต่างๆ การปล่อยให้สาร์ตละไปอยู่อีกมิติหนึ่งของกาลเวลา ทำให้ตัดขาดจากโลกแห่งวัตถุ ตลอดจนพลวัตความเหลื่อมซ้อนของปัจจุบันขณะ การสลายตัวตน ความเป็นวัตถุของศิลปะมาเร่งปฏิกริยาสภาพไม่คงทนที่ผู้ชมอาจไม่มีโอกาสเห็นกับผลงานใน “นิทรรศการถาวร” ของพิพิธภัณฑ์ต่างๆ ผลงานทำให้เห็นอนาคต “ข้างหน้า” โดยขมวดเวลาให้ไขว้ขึ้น ผลลัพธ์จึงวกเข้าตัวอย่างเลี้ยวไม่ได้ ข้อเสนอทางศิลปะในลักษณะดังกล่าวเป็นการต้านองค์การที่มีภารกิจการสะสมด้วยการยอมเอาตนเข้าแลก ปฏิบัติการแบบดาบสองคมเช่นนี้ ด้านหนึ่งคือการตายเชิงสัญลักษณ์ เพราะยังคงหลงเหลือหลักฐานการบันทึก การ “มีชื่อ” ในประวัติศาสตร์ศิลปะ แต่อีกด้านหนึ่ง คือการ “ไม่ได้ผุดไม่ได้เกิด” หากไม่มีพยานยืนยันรับรองตัวตนรวมทั้งประสิทธิผลเชิงศิลปะนั้น ผลงานแบบมีอายุขัยสั้นเรียกร้องการรับรู้ตรงของผู้ชมผู้จะมาตัดสินความเป็นหรือความตาย หรือแม้กระทั่งปล่อยให้ตาย ด้วยการไม่มา(ขึ้น)ชม....

¹² อ้างใน Serge Tisseron, *Le mystère de la Chambre Claire. Photographie et inconscient*, Flammarion, 1996, p. 70.

เป็นเรื่องที่ออกจะผิวเผินในการเชื่อมโยงศิลปะในรูปแบบชั่วคราวดังกล่าว เข้ากับความฉาบฉวยของสังคมบริโภค หรือความฉาบฉวยของกระแสบริโภคนิยมที่ไม่รั้งรอ ทั้งที่จริงแล้วสภาพไม่คงทนถาวรของผลงานกลับมาแย้งการเสพแบบต่อเนื่องและในเชิงปริมาณ จนแทบจะเป็นการวิพากษ์สังคมบริโภคกลายๆ กระนั้นก็ตาม เมื่อ “ข้อเสนอ” เปลี่ยนรูปลักษณะด้วยแนวทางหักล้างตนเอง ไม่ได้หมายความว่า จะหยุดยั้งการเสพหรือการสะสมที่จะปรับเปลี่ยนรูปแบบตามแต่ “กิจเฉพาะกาล” ดังกล่าว ผู้สะสมงานประเภท conceptual art อาจไม่มีผลงานสักชิ้นติดตั้งให้ชม มีเพียงแต่รายการแจ้งผลงาน หน้าตา และวิธีนำเสนอ ผู้เสพจึงเปลี่ยนสีไปตามกระแส กระโดดเข้าร่วมเกมไม่โดยตรงก็ทางอ้อม งานประเภท participative aesthetics (สุนทรียศาสตร์ของการมีส่วนร่วม) หรือ relational aesthetics (สุนทรียศาสตร์เชิงปฏิสัมพันธ์) เรียกร้องตัวตนการเข้ามาพัวพันของผู้ชมเพื่อที่งานจะ “จบ” ครบถ้วน ผู้ชมถูกเชื้อเชิญให้ร่วมวาด ลงสี จับอุปกรณ์ กดปุ่ม เป่าลม เดินเข้าไปฟัง ร่วมดื่มกิน นานาอาภัพปรีชาและหลากหลายลักษณะของการอิงกับผู้ชม ผู้ชมถูกชักนำให้เสพ ให้ร่วมบริโภคไปแล้วก่อนที่จะประเมิน แม้แต่การที่ผู้ชมไม่ “เล่น” ด้วยในหลากหลายโอกาส ก็อาจถูกนับรวมในจุดประสงค์หรือขั้นตอนนั้น¹³

¹³ ในที่นี้เลี้ยงไม่พ้นว่าต้องอ้างอิงตำราสำคัญอันเป็นความพยายามสร้างทฤษฎีด้วยสุนทรียศาสตร์เชิงปฏิสัมพันธ์ที่เรียกร้องการมีส่วนร่วมของผู้ชม คือ Nicolas Bourriaud, *Esthétique relationnelle*, Dijon, Les Presses du réel, 1998. ปราชญ์และนักวิจารณ์ชาวฝรั่งเศส Yves Michaud ผู้กล่าวถึง “การระเหยออกของศิลปะ” ได้เสียดสีศิลปะร่วมสมัยในลักษณะดังกล่าวผ่านการวิพากษ์องค์กรศิลปะหนึ่งที่เพิ่งได้รับการบูรณะปรับปรุงใหม่ คือ Palais de Tokyo (Paris) โดยหนึ่งในผู้อำนวยการใหม่คือ N. Bourriaud เอง Y. Michaud กล่าวในน้ำเสียงเหน็บแนมถึงรูปโฉมใหม่ภายใน Palais de Tokyo แต่ใหม่แบบ “สถานประกอบอุตสาหกรรมร้างที่ถูกทำให้ใหม่”(op. cit., p. 60) ซึ่งอาจไม่ใช่ผลเสียเพราะจำเป็นต้องปรับให้พร้อมรองรับรูปลักษณะใหม่ๆ ของศิลปะร่วมสมัยที่กล่อ้งลือของหอศิลป์แบบเดิมไม่สามารถรองรับอีกต่อไป นโยบายของศูนย์ศิลปะใหม่จึงประกอบไปด้วยนิทรรศการแบบชั่วคราวสั้นๆ คอนเสิร์ตดนตรีเทคโนโลยี การถกอภิปราย งานศิลปะแสดงสด Michaud บรรยายถึงพื้นที่ภายในซึ่งไม่แยกแยะสิ่งต่างๆ และสิ่งต่างๆ ก็ไม่แยกตัวออกจากกัน ไม่รู้จะแยก “graffiti บนผนังที่กำลังซ่อมแซมออกจากงานจิตรกรรมสไตล์หยาบหรือแผ่นป้ายประกาศที่วาดเอาและติดแปะอย่างรวกๆ” ได้อย่างไร หรือแยกอุปกรณ์งานจัดวางออกจากเศษซากจากการปรับปรุงพื้นที่ได้อย่างไร 3 วันแรกของการเปิดจึงเต็มไปด้วยฝูงชนที่มาชมโดยไม่รู้ว่ามีอะไรให้ชม เพราะดูเหมือนว่าสิ่งสำคัญคือบรรยากาศความเป็นกันเองสบายๆ ตามแบบฉบับของสุนทรียศาสตร์เชิงปฏิสัมพันธ์ที่การพูดคุยสังสรรค์มาก่อนการมีตัวตนของผลงาน...

ในความเห็นของ Michaud สุนทรียศาสตร์ดังกล่าวเป็นเพียงการนำหลักปฏิบัติทางการสื่อสารมาใช้ และ “ผสมผเส” (pot-pourri) อ้างอิงเหล่าปราชญ์อดินิยมสมัยเมื่อ 25 ปีสุดท้ายของศตวรรษที่ 20 (อาทิ Guy Debord, Jean-François Lyotard) Michaud หวนกลับมาวิพากษ์ประเด็นดังกล่าวอีกครั้งในช่วงท้ายของตำรา

และความหมายแรกของคำว่า “เสฟ” หรือบริโศก ก็จะมีปรากฏชัดขึ้นเมื่อผู้ชมต้องเข้าร่วม ตี๋ม กิน หรือแม้แต่หีบจับกลับบ้านอย่างชอบธรรม วันเปิดงานเป็นพิธีกรรมอย่างหนึ่งที่บ่งถึง จุดเริ่มต้นของการ “รับงาน” หรือเสฟงานโดยผู้ชม การเสฟศิลปะจึงนำหน้าด้วยกิจเชิงสัญลักษณ์ ของการตี๋ม กิน ชิม สังสรรค์ในพิธีเปิด และอาจมีขั้นตอนการ “เบิกทาง” เป็นกิจจะลักษณะด้วยการ ตัดริบบิ้นและด้วยสุนทรพจน์กล่าวเปิด การแสดง การมอบรางวัล หรืออื่นๆ ที่มาร่วมกระบวนการ บริโศกงานศิลปะในวันเริ่มต้น สังคมบริโศกนิยมจึงผลิตโครงสร้างซ้ำภายในตัว โดยยังคงแทรก ซ้อนไปในแวดวงต่างๆ นับแต่วันแรกของการ “แจ้งเกิด” โดยยังไม่รวมการตกลงซื้อขายเป็นเจ้าของ จับจองเป็นกรรมสิทธิ์ในวันแรกนั้น

กิจกรรมต้อนรับขับสู้เลี้ยงดูปูเสื่อ ให้ของฝากติดไม้ติดมือ ปรากฏให้เห็นอย่างครบวงจรใน นิทรรศการ “มะเร็ง” โดย ธนะ เลาะห์โกกุล (2546) ศิลปินใช้รูปแบบงานจัดวางซึ่งกินพื้นที่ นิทรรศการชั่วคราวแทบทั้งหมดของหอศิลป์ เป็นนิทรรศการชั่วคราวแบบสั้น กำหนดอายุแค่ ซ้ำมคืน พิธีเปิดงานอย่างเอิกเกริก เลี้ยงอาหาร ขนม เครื่องดื่ม ตามมุมต่างๆ ภายในห้อง นิทรรศการและบนพื้นปูเสื่อ ผลงานจัดวางประกอบไปด้วยตั้งแต่พืชพันธุ์ต้นไม้ในกระถาง ถ้วยชาม พัดลม จำนวนมากพอควร ที่ผู้ชมสามารถนำกลับไปได้อย่างถูกต้องชอบธรรม ภายในวันเดียวห้อง นิทรรศการก็แทบจะโล่งสนิท เพราะผู้ชม “เข้าร่วม” ตอบสนองเจตนารมณ์และเป้าหมายที่ศิลปิน ตั้งไว้ ในที่นี้จึงเป็นผู้ชมผู้มาสลายตัวตนของผลงาน ด้วยการยอมรับต่อข้อเสนอที่จะสวมบทบาท ของผู้บริโศกในแทบทุกความหมายของคำ (กิน ตี๋ม เป็นเจ้าของชมงานศิลปะ) ผลพวงจากการ “ได้ เปลา” จึงแลกด้วยความว่างเปล่าที่ลึกลามเหมือน “มะเร็ง” กล่าวคือ กินพื้นที่ กินวัตถุ หรือแม้แต่ กลืนศิลปะ...

โดยที่แม้จะไม่เอ่ยนามของ Bourriaud ออกมา แต่ก็เป็นที่เข้าใจว่าพาดพิงถึงโดยตรง : “นักวิจารณ์ผู้ได้ให้ชื่อ สถานการณ์ดังกล่าวในบทวิเคราะห์เรื่องสุนทรียศาสตร์เชิงปฏิสัมพันธ์ ทราบดีว่าเขาได้มีส่วนร่วมเช่นกันต่อการ รับรู้ถึงยุคสมัยว่าเป็นยุคสมัยของการสื่อสาร อย่างไรก็ตาม ตรงข้ามกับที่เหล่าผู้มีส่วนร่วมทั้งหลายคิดกัน กลับ ไม่มีแม้แต่เงาของการไตร่ตรองในทั้งหมดนั้น มีแต่จำนวนการแสดงออกอย่างเกลี้ยๆ และชื่อๆ ของอัตลักษณ์ ร่วมสมัย กล่าวคือ อัตลักษณ์ของยุคสมัยที่ขาดการสื่อสารต่อกัน เมื่อปรากฏออกมาว่าไม่มีอะไรได้เรื่องใน กระบวนการสื่อสารนี้ว่าในเย็นวันเปิดงาน เป็นการพูดพล่ามตามปกติรอบๆ ผลงานที่ไม่มีใครเหลียวแล ว่าในวัน ต่อมา อุปกรณ์เหล่านั้นทุกชิ้นหรือแทบทุกชิ้นใช้งานไม่ได้ ว่าไม่มีหรือแทบจะไม่มีใครสนใจเข้ามาในพื้นที่นั้น หรืองานจัดวางนั้น ว่าผลสุดท้ายก็จะหลงเหลือแค่ตัวอย่างหนึ่งของสุนทรียศาสตร์เชิงปฏิสัมพันธ์ ดังนั้นจึง ปรากฏออกมาอย่างห้วนๆ ว่าอัตลักษณ์ที่ขาดการสื่อสาร แท้จริงคือเรื่องของกระบวนการที่ไม่มีอะไรต่อเนื่อง มี เพียงจำนวนการแสดงออกเกลี้ยๆ ของอัตลักษณ์เชิงกระบวนการที่ล้มเหลวในการสื่อสาร แต่ยังไม่อยากอยู่ หรือ คิดว่าแค่เพียงต้องการก็น่าจะได้แล้ว” (Y. Michaud, op. cit, pp. 202-203)

ธนะ เลาหะโกกุล, มะเร็ง, หอศิลป์เจ้าฟ้า, 2546.

การครอบครอง จับจอง ดังกล่าวนี เป็นระบบแลกเปลี่ยนเชิงสัญลักษณ์ที่ไม่ผ่านตัวกลาง คือเงินหรือสิ่งทดแทนอื่น โดยผู้ชมเสนอตนเข้าร่วมในกระบวนการก่อความหมายขึ้นอย่างน้อย 2 ประการ ในเบื้องต้นคือสภาวะไร้ความหมายที่ศิลปินต้องการสื่อ ความไม่เที่ยง อนิจจังตามแต่ขอบ ความเชื่อและปรัชญาของพุทธศาสนา ประการต่อมา หาก nihilism มีจุดหมายใหญ่ที่การวิพากษ์ หักล้างขนบความคิดหลัก แต่เลียงไม่พ้นว่าการแหวกจากสิ่งเดิมคือการแทนที่ด้วยความเชื่อใหม่ ดังนั้นแล้วในเมื่อผู้ชมร่วมกันสร้างสภาวะไม่เที่ยง ไร้ความหมาย ผู้ชมจึง “ทำ” ความหมายใหม่ไว้ในมือผ่านข้าวของที่หยิบจับกลับมา ความหมายของสภาวะไร้ความหมาย หมายถึงการบริโภค วัตถุโดยส่งผลถึงความเป็นศูนย์ซึ่งจะถูกแทนที่ด้วยความหมายอื่น

บริโภคนิยมอาจไม่เผยตัวอย่างโจ่งแจ้ง แต่เป็นโครงสร้างซ้ำซ้อนแฝงตัวและครอบงำ นับแต่ขั้นตอนแรกของฤกษ์เปิดงาน จนถึง “วาระสุดท้าย” เมื่อผลงาน “ปิดตัว” ลง ปัจจัยที่ก่อการไร้ตัวตนของงานร่วมสมัยจึงมีอย่างน้อย 3 ทางด้วยกัน ประการแรก ไม่มีผลงานเพราะไร้ผู้ชม ไร้สายตาและคำประเมินจากผู้ชมที่จะยืนยันการมีอยู่จริงของงานศิลปะ ประการต่อมาไร้ผลงานเนื่องจากความไม่เสถียรของผลงาน ลักษณะประเดี๋ยวประด๋าวตามกระแสจนเป็นเพียงแฟชั่น หรือเจตนาไม่ให้ผลงานอยู่ถาวร และโดยไม่ลืมนึกถึงธรรมชาติของผลงานในฐานะวัตถุที่สามารถถูกร่อน จางหาย เหือด ฟุ้ง และประการสุดท้าย ไร้ผลงานเพราะมีผู้ชม ปฏิสัมพันธ์ของผู้ชมทำให้ผลงานบางประเภทลุล่วงไปได้ด้วยการเลื่อนลบหายไป สูญเสียรูปลักษณะความเป็นวัตถุ และอาจต้อง

รวมไปถึงปฏิกิริยาทางลบของผู้ชมบางประเภทที่จับแต่ละผลงานที่ห้ามแตะต้อง แม้กระทั่งตั้งใจทำลายผลงานทิ้งหรือด้วยความไม่รู้¹⁴

ทั้งนี้อาจต้องรวมไปถึงสถานการณ์บางประเภทที่ทำให้ไม่สามารถเข้าถึงผลงาน ดังตัวอย่างงาน *Double negative* ของ Michael Heizer ที่กล่าวไปในตอนต้น และสถานการณ์การเข้าชมงานที่จำนวนผู้คนมากจนลดทอนการเข้าถึงตัวตนของผลงาน นักประวัติศาสตร์ศิลปะฝรั่งเศส Daniel Arasse เสนอความคิดหนึ่งที่เป็น cliché ไปเสียแล้วในปัจจุบัน โดยเปรียบเทียบการเข้าชมนิทรรศการเหมือนการประกอบพิธีกรรมอย่างหนึ่งโดยผู้จารึกแสวงบุญ ผู้ศรัทธาที่ยกขบวนกันมาแต่ไกล เข้าคิวรอไปชมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายใน ต้องเคารพความเงียบ และกลับไปพร้อมของที่ระลึกประหนึ่งเครื่องรางของขลังที่ได้มา ดังนั้นผู้ชมจึงอาจไม่เห็นผลงานอย่างจริงจัง และ “ความยุ่งยากที่จะเห็นผลงานศิลปะที่จัดแสดง เป็นส่วนหนึ่งโดยแท้ของพิธีกรรมใหม่ทางศิลปะ และกลไกของมัน” หมายความว่า จุดมุ่งหมายเบี่ยงเบนจากการมาชมงาน เป็นการ “มาชมนิทรรศการ” นั่นคือ มาชิมชับเอาบรรยากาศที่ขัดขวางไม่ให้เห็นผลงาน¹⁵ ... การบริโภควัฒนธรรมในลักษณะดังกล่าวจึงเป็นการผลักดันให้ต้องเสพในเชิงสัญลักษณ์มากกว่าในเชิงวัตถุ เรียกร้องการเข้าร่วมมากกว่าการสัมผัสจริง รวากับพลอยให้ค่าทางอ้อมต่อสุนทรียศาสตร์เชิงปฏิสัมพันธ์

บริโศคนิยมในยามที่วัตถุศิลปะตั้งแง่ต่อการเสพ จึงเป็นบริโศคนิยมเชิงสัญลักษณ์ กล่าวคือโยกย้ายจากตัวชิ้นงานไปสู่ความหมายหรือนัยยะ โดยผู้ชมอาจวิพากษ์วิจารณ์สภาพไร้ความหมาย ความลึกซึ้งใดๆ ของผลงาน หรือเข้าร่วมในกระบวนการ “สร้างปริศนา” (*mise en énigme*) ด้วยความหมายที่ผู้ชมก่อเติมขึ้นมา รวมทั้งความหมายที่ผู้ชมทิ้งค้างไว้เพราะยังเข้าไม่ถึงทัศนคติประเภทหลังนี้สามารถเบี่ยงเบนไปสู่การชื่นชมบูชาหรืออาจทำให้เกิดการประณามขึ้นเชิงทางปัญญาที่ผลงานอวดอ้าง¹⁶ แม้ตัวตนของผลงานจะลดทอนความชัดเจนความถาวร แต่ท้ายที่สุดยังคงมีคำอธิบายหรือการให้ความหมายมารับช่วงต่อ คงอายุความยืนยาวที่ผลงานต้องการต้าน เพราะสิ่งที่ผลงานไม่สามารถรู้ไว้ได้ คือ “ความเชื่อ” ของเหล่าปัญญาชนผู้สันตติความเชื่อในเบื้องหลัง ในความหมายที่นอกเหนือตัวชิ้นงาน การเสพงานร่วมสมัยแฝงนัยยะทางศาสนาเพราะจำเป็นต้องเชื่อ ต้องศรัทธา จึงจะเห็นและรับรู้มากกว่ากล่องเปล่า ผลไม่เฝ้า เหล่านี้

¹⁴ ดูประเด็นดังกล่าวในบทที่ 9-10 N. Heinrich, *Le triple jeu de l'art contemporain. Sociologie des arts plastiques*, op. cit., pp. 188-225.

¹⁵ Daniel Arasse, “L’ange spectateur. La Madone Sixtine et Walter Benjamin”, *Les visions de Raphaël*, Éditions Lieana Levi, 2003, pp. 113-141.

¹⁶ N. Heinrich, *Le triple jeu de l'art contemporain. Sociologie des arts plastiques*, op. cit., pp. 189-190.

ซึ่งทำหน้าที่ประหนึ่งสัญลักษณ์เรียกร้องให้ผู้ชมมองข้าม เพื่อไปสืบเอาคุณค่าจากความหมายที่ล้นตัว

เมื่อปรับเปลี่ยนโยกย้ายความสำคัญจากชิ้นงานไปสู่กระบวนการ ไปสู่มนต์ทัศน์และเจตนารมณ์แรกเริ่มของศิลปิน การประเมินคุณค่าจึงผกผันจากความงามไปสู่ความหมายที่เหมือนจะมาทดแทนประเด็นทางรูปทรงและตัวตนอย่างชอบธรรม¹⁷ กระนั้นก็ตามเมื่อผู้ชมทั่วไปเข้าไปไม่ถึงเนื้อหาแน่ชัด ไม่เข้าใจในทันที ปัญหาจะย้อนกลับมาที่ผลงานอีกครั้ง ว่าจำกัดวงผู้เสพ เฉพาะผู้รู้ ว่าพื้นที่จะทรงภูมิเพื่อกลบเกลื่อนการขาดหายไปของสาระความเข้มข้น คุณค่าทางปัญญาและความหมายจึงไม่อาจเป็นเกณฑ์การประเมินเดียวที่จะยืนยันเอกลักษณ์ความดั้งเดิมของชิ้นงาน การบริโภคเชิงสัญลักษณ์หรือเสพเอาความหมายยิ่งตอกย้ำขีดจำกัดของงานร่วมสมัยที่กลายเป็นเรื่องเฉพาะกลุ่มคน ในขณะที่สำนักแบบประชาธิปไตยกระตุ้นให้เรียกร้องความเป็นสากล การรับรู้ที่เท่าเทียมกัน ประเด็นที่อาจแก้ไม่ตกคือทำอย่างไรจึงจะสมานความรู้สึกเป็นหมู่เหล่าร่วมสังคมเดียวกัน แบ่งปันพื้นที่รวมทั้งความหมายร่วมกัน และความผิดแผกแตกต่างอันเป็นลักษณะของศิลปะและศิลปินสมัยใหม่

คำกล่าวสุดโต่งของ Joseph Beuys ที่ว่า “ทุกคนเป็นศิลปิน” เหมือนจะมาเกลี้ยความแปลกแยกระหว่างคนทั้งสองกลุ่ม และยังมาท้าทายบทบาทของผู้ชมในปัจจุบันต่อการ “สร้าง” ผลงานหรือในที่นี้คือเป็น “มือผลิต” ที่จะนำปฏิบัติการศิลปะไปยังจุดหมาย แต่หาก “ทุกคนเป็นศิลปิน” ย่อมหมายความว่า ศักยภาพการผลิตงานศิลปะเป็นภาวะซ่อนตัว แฝงอยู่ในทุกผู้ทุกคน ความเป็นไปได้ของการสร้างงานศิลปะจึงดาษดื่น กลาดเกลื่อน ทั่วไปทุกห้วงแห่ง การเจตฐาปัจเจกแบบทิ้งค้างไว้ให้ทะนงว่า “หากฉันลงมือทำ ฉันก็จะทำได้เหมือนกันหรือดีกว่า” เท่ากับย้อนมาสร้าง ความชอบธรรมทางอ้อมให้กับงานร่วมสมัยนานาลักษณะจากบุคคลที่ได้ชื่อหรือคิดว่าเป็น “ศิลปิน” เพราะมี “เชื้อศิลปะ” แฝงไว้ในตัว... ท้ายสุดก็เลี่ยงไม่พ้นที่จะมาทบทวนถามคำถาม(เดิม) ที่หวนคืนมา(ใหม่)ว่า “ใครคือศิลปิน” หรือแม้กระทั่งคำถามในยุคที่เชื่อความเป็นศิลปินระบาดว่า “ศิลปินอยู่ไหน ?”

ถามหาผู้สร้าง

จิตรกรและกวีที่แท้จริง ไม่ว่าด ไม่แต่งกลอนอะไรทั้งสิ้น พวก
เขาเป็นเพียงจิตรกรและกวีตามแต่สถานภาพทางสังคม การ

¹⁷ Ibid., p. 220.

ปรากฏกายของพวกเขา และเหตุที่ว่าพวกเขามีตัวตน
เช่นนั้น นั่นคือผลงานชิ้นเดียวอันสำคัญยิ่งยวด¹⁸

เป็นที่ชัดเจนว่าความคิดเช่นนี้ของศิลปินมีชื่อคือ Yves Klein (1928-1962) ชวนให้วิตก เพราะนอกจากจะทำให้ไม่มีผลงานแล้ว ยังเกิดการโยกย้ายความสำคัญที่เทมายังตัวตนของศิลปิน อย่างท่วมท้น แต่หากไร้งานศิลปะยืนยงสถานภาพที่อวดอ้าง แล้วจะสร้างอัตลักษณ์ความเป็นศิลปินได้อย่างไร ? จะแยกแยะผู้สร้างออกจากผู้ชมได้อย่างไร ? หรือต้องผลักดันให้ผู้ชมรับช่วงต่อ ตามแต่สุนทรียศาสตร์การเข้าร่วมที่กลายเป็น the must ของกระบวนการศิลปะร่วมสมัย ? หรือในทางกลับกัน ต้องกลืนศิลปินเข้าไปในฝูงชน ทำให้ “ทุกคนเป็นศิลปิน” ดังที่ Beuys เหยื่อไว้ ?

งานร่วมสมัยจำนวนหนึ่ง นับแต่กระแส abstraction, conceptual art หรือ minimalism เป็นความพยายามแยกแยะการแสดงออกส่วนตัวของศิลปินจากชิ้นงาน โดยเป็นการคานน้ำหนัก ต่อศิลปะแนว figuration หรือ expressionism ที่มีการ “วาดลวดลาย” บ่งบอกทักษะ อารมณ์ ความอ่อนไหวต่างๆ ของตัวศิลปิน การอ้อมมือ ลดทอนรูปทรงให้คงไว้ให้น้อยที่สุด ไม่ว่าจะเป็นงาน monochromes ของ Klein (ที่ก่อนหน้านี้ในปี 1954 ได้พิมพ์สูจิบัตรระบุงานที่ตนไม่ได้ทำ...) หรือ เหล่างาน conceptual art เช่น Piero Manzoni พิมพ์หนังสือขึ้นมา 2 เล่มในปี 1963 ชื่อ *Piero Manzoni, The Life and the Works* เล่มหนึ่งเป็นกระดาศเปลา่ ส่วนอีกเล่มมีแต่กระดาศโปรงใส เหล่านี้ล้วนมาพลิกผันขนบการสร้างสรรคดีที่เน้นการแสดงออก หรือหากจะมองว่าเป็นการ แสดงออกที่มี “ความเป็นส่วนตัวสูง”... ก็ยิ่งสร้างความขัดแย้งให้กับผลงานดังกล่าว

conceptual art จึงถูกวิพากษ์วิจารณ์จากลักษณะที่ไร้อารมณ์ เย็นชาวยาวกับเกิด “อาการ หลบใน” และจากการไม่สื่อผ่านตัวกลางที่เป็นรูปธรรมเด่นชัด เพราะมุ่งไปที่มโนทัศน์หรือความคิด ในฐานะสาระที่แท้จริงของศิลปะตามแต่นิยามเลื่องชื่อของ Joseph Kosuth ที่ว่า “Art as idea as idea” (ศิลปะเป็นดังความคิดในฐานะความคิด) ดังนั้นแล้ว เมื่อไม่เห็นตัวงานเป็นชิ้นเป็นอัน เป็น รูปเป็นร่าง มีแต่ห้องว่าง กระดาศเปลา่ ผนังโล่ง จึงพลอยกลืนเอาตัวตนของศิลปินเข้าไปในพื้นที่สีขาวดังกล่าว

เมื่อการลดทอนฝีมือลายมือดำเนินมาถึงขั้นไม่เหลือหรืออะไรให้สัมผัสจับต้อง มีเพียง “ข้อเสนอ” “เจตนารมณ์ดั้งเดิม” เท่ากับลบสื่อกลางแล้วแทนที่ด้วยตัวบุคคลหรือความคิดของ บุคคล ขาด “น้ำมือ” แต่ยังคงยืนกรานถึง “ฝีมือ” ในแผนงานซึ่งไร้รูปร่าง การหายไปของร่องรอย น้ำมือของศิลปิน โดยยังคงไว้เพียงสี่พื้นจับาตหนึ่งสี่ รอยขีดขูดขยักขยืออีกสองสามรอย กลับยิ่ง

¹⁸ Yves Klein, “Quelques extraits de mon journal en 1957”, in Yves Klein, 1983, p. 178.

ผลักดันให้ศิลปินในฐานะปัจเจกชนหวนกลับมาแทนที่จะกลบทับ คำถามที่ว่า “ผลงานคืออะไร ?” ซึ่งสร้างความชอบธรรมให้กับการรับของผู้ชม ถึงขั้นที่จะแปลงเป็น “ผู้ชมต้องการให้ผลงานคืออะไร ?” คำถามในลักษณะดังกล่าวจะวกกลับไปเป็น “ศิลปินต้องการสื่ออะไร ?”

ซึ่งกลายเป็นของขลัง ลายเซ็นกลายเป็นยี่ห้อเหมือนในงาน readymade ดังที่ Pierre Bourdieu ได้อธิบายไว้อย่างชัดเจนในบทความ “แล้วใครสร้าง «ผู้สร้าง» ?” : “นับแต่ Duchamp งานจิตรกรรมได้ให้ตัวอย่างนับไม่ถ้วนถึงสิ่งที่ท่านทั้งหลายทราบเป็นอย่างดี นั่นคือ ตัวอย่างของเหตุอัศจรรย์แบบเดียวกับกรณีนักออกแบบเสื้อผ้าว เหตุอัศจรรย์อันทรงค่าเนื่องมาจากค่านิยมที่สังคมให้ต่อผู้ผลิต มากเสียจนคำถามที่ต้องตั้ง ไม่ใช่ว่าศิลปินสร้างอะไร แต่ใครเป็นผู้สร้างศิลปิน อันหมายถึงอำนาจการโยกย้ายปรับเปลี่ยนที่ศิลปินใช้อยู่” และด้วยเหตุนี้ “สิ่งที่สร้างคุณค่าให้งานไม่ใช่ผลงานที่หายาก (การเป็นงานชิ้นเดียว) แต่ตัวผู้ผลิตที่หายากและแสดงตนออกมาด้วยลายเซ็นที่เทียบเท่ายี่ห้อของนักออกแบบ กล่าวคือ ความเชื่อของส่วนรวมในคุณค่าของผู้ผลิตและผลงาน ผมกำลังนึกถึง Warhol ที่ได้แบบอย่างมาจาก Jasper Johns และผลงานกระป๋องส้มฤทธิ์วาดยี่ห้อเปียร์ Ballantine โดย Warhol เซ็นกระป๋องซูปปี้ยี่ห้อ Cambell ราคา 15 เซนต์ และขายในราคา 6 ดอลลาร์”¹⁹

เมื่อเกมการแหวกกฎเกณฑ์เรื่องความแท้มาถึงขั้นปฏิเสธตัววัตถุชิ้นงาน ลายเซ็นของศิลปินก็จะมีบทบาทเข้ามาทดแทน เช่น Piero Manzoni ทำ “บัตรประกันความแท้” พร้อมหมายเลขทะเบียนและข้อความ “ขอรับรองว่า...มีลายเซ็นจากมือของข้าพเจ้า ดังนั้นนับแต่บัดนี้จึงถือได้ว่าเป็นผลงานศิลปะของแท้และจริง” สิ่งที่มาประกันความแท้ดังกล่าว ไม่ใช่ชิ้นใด นอกเสียจากสถานภาพการเป็นศิลปินและอำนาจจากสถานภาพนั้น อำนาจที่จะประกาศให้สภาพว่างเปล่าสามารถเป็นศิลปะ อาทิ ในปี 1963 Ben รับรองว่า “ข้าพเจ้านาย Ben Vautier ขอประกาศว่าผลงานศิลปะที่แท้คือสภาพไร้ศิลปะ” หรือ Robert Rauschenberg ขอภาพลายเส้นจาก De Kooning เพื่อให้เวลาหนึ่งเดือนลบด้วยยางลบสีลิปกว่าแท่ง ทำให้ได้ผลงานชื่อ *Erased De Kooning Drawing* (ภาพลายเส้นที่ถูกลบของ De Kooning) อำนาจการลบ/ลบล้างที่อยู่ในมือของศิลปินขยายไปถึงอำนาจที่จะถอดถอนสถานภาพการเป็นศิลปะของชิ้นงาน ดังเช่น Robert Morris เขียน “ใบประกาศการไร้สุนทรียภาพ” ที่มีเนื้อความว่า “ข้าพเจ้านาย Robert Morris ได้ประกอบโครงสร้างเหล็กชื่อว่า *Litanies* ดังที่บรรยายไว้ในภาคผนวก A ขอถอนคุณภาพและเนื้อหาเชิงสุนทรียศาสตร์จากโครงสร้างดังกล่าว และขอประกาศว่านับแต่บัดนี้ไป โครงสร้างนี้ไร้

¹⁹ Pierre Bourdieu, “But who created the creators ?”, in *Sociology in question*, tr. Richard Nice, Sage Publications, 1993, pp. 139-148.

คุณสมบัติและเนื้อหาในด้านนั้นโดยสิ้นเชิง ลงวันที่ 5 พฤศจิกายน 2506” การสร้างและการรื้อบบอกว่าศิลปินถืออิทธิพลในการควบคุมเกมนับแต่ต้นจบจนวาระต่อมา สันคลอนความเชื่อมั่นของผู้ชม กระทบกระเทือนการตีความก่อนหน้า กติกาการเสพงานไม่คงตัว โดยเฉพาะเมื่อพิพิธภัณฑสถานศิลปะสมัยใหม่แห่งกรุงนิวยอร์ก (MOMA) ร่วมเล่นเกมดังกล่าวด้วยการจัดแสดงคำประกาศนั้นในฐานะงานชิ้นหนึ่ง²⁰ ...

Robert Rauschenberg, *Erased De Kooning Drawing*, 64.14 x 55.25 x 1.27 cm, 1953, San Francisco Museum of Modern Art.

แต่เมื่อไรศิลปิน (ผู้ลดทอนตนให้คงไว้แค่ลายเซ็นและคำกล่าว) ไม่ได้หมายความว่าผลงานหมดสิ้น ประเด็นที่เข้ามาแทรกตรงจุดนี้คือเรื่องของ “มือผลัด” ที่จะมาสานต่อแผนงานที่ศิลปินวางมโนทัศน์ไว้ บ่อยครั้งที่การติดตั้งผลงานสามารถทิ้งไว้ให้ผู้อื่นซึ่งอาจเป็นลูกมือ ช่าง หรือใครก็ตาม โดยศิลปินไม่ต้องมาปรากฏตัวปฏิบัติเอง หมายความว่างานดังกล่าวอาจไม่เรียกกรองทักษะพิเศษเฉพาะด้าน หรือผู้ที่รับช่วงต่อผ่านการฝึกฝนและเข้าใจความคิดของศิลปินเป็นอย่างดี ดังนั้น การหายตัวไปของศิลปินจึงสามารถกลายเป็นเรื่องชอบธรรมหรือเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ เช่น ศิลปินเสียชีวิตก่อนงานลุล่วง หรือทิ้งค้างภาพร่าง แม่แบบ ให้สามารถนำมาสร้างใหม่ ประกอบใหม่ ในที่นั้นนอกจากผลงานจะถูกชุบชีวิตใหม่แล้ว ศิลปินก็ยัง “คงอยู่” และทำให้การเสพลศิลปะต่อเนื่องแบบไม่มีวันสิ้นสุด แน่หนอนว่า น้ำยาอมฤตนั้นไม่ใช่สิ่งใด นอกเสียจากสายตาของผู้ชม การแวะมาเยี่ยมชมที่ช่วยหล่อเลี้ยงตัวตนของผลงานและของผู้สร้าง

²⁰ ตัวอย่างทั้ง 4 อ้างอยู่ใน N. Heinrich, *Le triple jeu de l'art contemporain. Sociologie des arts plastiques*, op. cit., pp. 124-125.

“มือผลัด” ของศิลปินนอกจากจะหมายถึงผู้ช่วย ผู้ร่วมงาน หรือผู้ชมแล้ว ยังรวมไปถึงเหล่านักวิจารณ์และนักทฤษฎีทั้งหลายที่มีส่วนร่วมในกระบวนการต่างๆ ที่จะคงตัวตนของศิลปินผ่านความคิดเห็นที่มีต่อชิ้นงาน ไม่ว่าคำวิพากษ์วิจารณ์จะมีแนวโน้มไปในทางเชิดชูหรือตำหนิ วาทกรรมเหล่านั้นมักให้ผลทางอ้อมที่จะมาเพิ่มพูนความน่าสนใจของผลงาน (งานอาจ “น่าสนใจ” เนื่องจากเป็นตัวอย่างด้านลบ...) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมุมมองจากศาสตร์ต่างสาขามุ่งเน้นไปในการสืบค้นเอาความหมาย หรือแม้กระทั่ง “แก่น” เอาจากความแร้นแค้น โดยเลยข้ามการประเมินคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ นับรวมทุกสิ่งไปในวัฏจักรของนัยยะที่เชื่อกันว่าแฝงตัวอยู่ในหีบของกระดาษเปล่าที่ขีดขีด 2-3 เส้น แปะในห้องนิทรรศการหรือพิพิธภัณฑ์ คำและการตีความจากผู้รู้ต่างๆ มีอำนาจชักนำด้วยโวหารของผู้เขียน ด้วยตรรกะความซับซ้อน ภูเขาจึงมาทับเส้นผม วาทกรรมทำหน้าที่จั่นลั่น และทับทาบผลงานที่ไม่อาจอยู่ได้โดยปราศจากอรรถาธิบายรายล้อม “มือผลัด” จากนักวิจารณ์ต่างๆ จึงนำพาผลงานเข้าสู่การเสพ เข้าสู่ตลาดหุ้น เข้าสู่การบริโภค เพราะแวดวงการผลิต-การรับ ยังคงพึ่งพิงอยู่กับการตีความ เนื้อหานัยยะที่ปัญญาชนผู้เป็นที่ยอมรับจะสามารถถอด เฟ้น คัด เค้น ประกอบต่อขึ้นมา อันเท่ากับ “เซ็นรับรอง” ความชอบธรรมของงานดังกล่าวที่ก้าวไปสู่มิติแห่งศิลปะ²¹

ดังนั้นไม่ว่าตัวชิ้นงานจะผิดเคือง अबจน ทั้งรูปทรงและความหมายอย่างไร วาทกรรมที่มาประกบก็อาจแปรสภาพยาแยะให้เป็นของแท้ของดั้งเดิม ให้กำเนิดหรือตีตราเกิดต่อผู้สร้าง ตัดฉลาก “ศิลปิน” ไว้โดยปริยาย นักวิชาการทางศิลปะทราบดีอีกว่าในทางกลับกัน หากไม่ เขียนถึง ศิลปินบางคนที่มีความสามารถโดยแท้ก็จะถูกมองข้าม ถูกละเลยโดยแพ้นของยุคสมัย ประวัติศาสตร์ก็จะวนมาที่เดิม เหมือนที่ Van Gogh ขายงานได้เพียงชิ้นเดียวในช่วงที่มีชีวิตอยู่...

ศิลปะจึงอาจไม่จำเป็นต้องพึ่งศิลปิน เพราะ “ทุกคนคือศิลปิน” ตามแต่ Beuys โดยเฉพาะเมื่อเกิดการนับรวมการแสดงออกของเด็กด้วย สี ดินสอ หรือวัตถุอื่นๆ เข้าเป็นศิลปะ การมองเห็น

²¹ หนึ่งในบทวิพากษ์ (ที่ค่อนข้างดุเดือด แดกดัน) เรื่องบทบาทของเหล่านักวิจารณ์ หรือ “พ่อค้า” “นายหน้า” ผู้มีส่วนผลักดันงานร่วมสมัยบางกระแสเข้าสู่แวดวงวิชาการ คือตำราของ Jean-Philippe Domecq, *Artistes sans art*, op.cit.

ในบทความเรื่อง “Le complot de l'art” (แผนคบคิดของศิลปะ) ปรากฏในหนังสือพิมพ์ Libération (20 พฤษภาคม 2539) และสร้างความฮือฮาต่อแวดวง Jean Baudrillard นักสังคมวิทยามีชื่อผู้หันมาร่วมวิพากษ์ หรือ “ด่า” ศิลปะร่วมสมัย ได้ประณามอย่างรุนแรงถึงหลักการของงานร่วมสมัยที่เล่นอยู่กับความยอกย้อนโดยเลื่องไม่พ้นว่าจะวกเข้าตัว : “ความหน้าไหว้หลังหลอกของศิลปะร่วมสมัยคือการเรียกร้องความไม่ได้เรื่อง การไร้สาระ ปราศจากความหมาย การมุ่งไปหาความไม่ได้เรื่องต่างๆ ที่ตัวเองไม่ได้เรื่องอยู่แล้ว การมุ่งไปหาการไร้ความหมายต่างๆ ที่ตนไร้สาระอยู่แล้ว การสมอ้างความผิวเผินด้วยหลักการผิวเผิน”

สัญญาติญาณของสัตว์ที่ปิดป้าย ชูตชี้เขียน เป็นงานศิลปะ แต่ศิลปินผู้ไม่ทำงานศิลปะ (ตามคำกล่าวของ Klein) มาสร้างความสับสนต่อตัวตนของศิลปินเอง ยิ่งมาตอกย้ำคำถามเดิมๆ เรื่องอัตตาอันล้นหลามของศิลปิน ความทะนงในฝีมือและ “อารมณ์ศิลปิน” หรือแม้กระทั่งการทำตนประหนึ่ง “สืบทอดมงกุฎ” ยามเมื่อผลงานไม่ได้รับการเชื่อถือ ผู้ชมไม่ยอมเชื่อเพราะความสุกัญแหวกแนวจนลึบ และยามเมื่อสาธารณชนมองว่างานมาบ่อนแะจริตรอนผลประโยชน์ส่วนกลางอย่างไม่ชอบธรรม อันเป็นกรณีที่เกิดขึ้นเป็นเนืองนิตย์เมื่อรัฐหรือทางการซื้อผลงาน หรือให้การสนับสนุนผลงานที่ผู้ชมไม่ได้ประเมินค่าไว้สูงเท่ากับทรัพย์สินที่เสียไป ผู้ชมจึงอาจปฏิเสธการรับ/เสพงานด้วยเหตุผลธรรมดาสามัญว่าผลงานไม่ระบุเรื่องราวแรงการลงมือ เลย “ไม่คุ้ม” กับน้ำพักน้ำแรงที่แผ่ไว้ในภาษีที่ตนจะต้องจ่ายไป พลอยย้อนมาสั่นคลอนตัวตนของศิลปิน

หากว่า “ทุกคนเป็นศิลปิน” (Beuys) แต่ศิลปิน “ไม่ว่าได้ไม่แต่งกลอนอะไรทั้งสิ้น” (Klein) จึงไม่ต่างอะไรกับสภาวะเช่นนั้น หรือปล่อยให้เชื่อศิลปะแท้แท้จริงอย่างถาวร การขยายวงกว้างออกของนิยามการสร้างศิลปะและเสรีภาพที่ไปสู่ขีด ๓ “ความคิด” โดยไร้การปฏิบัติดังกล่าว มาหักล้างอำนาจที่เคยลั่นกันอยู่ระหว่างผู้สร้างและผู้เสพ เปิดช่องให้ผู้เสพกระเถิบสถานภาพขึ้นมาทัดเทียมผู้สร้าง ยกมอบบทบาทความสามารถเป็นศิลปินให้ผู้ชมพร้อมคำขยายเชิดชูที่บ่งการเป็น “เพชรในตม” ที่ถูกขุดขึ้นมา เป็น “ช้างเผือก” ในป่าในดงที่ต้องส่งเสริมเลี้ยงดู แล้วก็เลี้ยงไม่พ้นว่าสถานการณ์เช่นนี้ย้อนกลับมาหล่อเลี้ยงความเห่อเหิมของทั้งผู้ส่งต่อและผู้รับมอบ แต่อะไรที่ถูกส่งผ่านและขานรับ ? นอกเสียจาก “มโนทัศน์หรือความคิด” ที่เลี้ยงตัวกลาง ปฏิเสธ “สื่อ” สร้างสภาพที่ไร้การผลิต ขาดการบริโภคนัยเปลี่ยนแปลงซึ่งยังคงต้องอิงอยู่กับความไม่เท่าเทียมรวมถึงพลวัตจากการต่อรอง คานน้ำหนัก และเอกลักษณ์จากความแตกต่างที่ช่วย “เติมสีสัน” ให้กับกลไกทางสังคม มากกว่าการสลายให้ทุกผู้ทุกคนอยู่ปนกับศิลปะ ด้วยเหตุผลว่าตนแท้จริงแล้วคือศิลปิน

ลักษณะเปิดกว้างของศิลปะและใจกว้างของศิลปินทำให้นับรวมการไม่สร้างออกมาเป็นรูปธรรมจับต้องได้ชัดเจน เข้าไว้ในกระบวนการสร้างอย่างหนึ่ง ซึ่งบอกเป็นนัยถึงการโยกย้ายจากวัฒนธรรมการบริโภควัตถุไปสู่วัฒนธรรมการบริโภคความคิดที่ถูกยึดให้เป็นแก่นแท้โดยไม่ต้องมีสื่อกลาง ถึงจุดนี้ นอกจากมโนทัศน์ทางศิลปะจะเฉียดฉิวปรัชญา แล้วยังเปิดช่องให้เกิดการนับรวมและต้องเคารพสรรพสิ่งตลอดจนกระบวนการต่างๆ เข้าไปในวงจรศิลปะ ดูเหมือนว่าเอกเทศของศิลปินหวนกลับมาด้วยการคงชื่อศิลปินแต่ไร้ชิ้นงาน Laurence Weiner หนึ่งในศิลปินกระแส conceptual art ถึงขั้นบอกเสนอทางเลือก 3 ทาง ประการแรก ศิลปินสามารถสร้างชิ้นงาน แต่นั่น

ก็เป็นเพียงการตอบสนองของบุคคลผู้ต้องการสัมผัสรูปธรรมของชิ้นงาน ไม่ใช่สาระที่แท้ ประการที่สอง ชิ้นงานอาจถูกสร้างขึ้นมาโดยผู้อื่น และประการสุดท้าย อาจไม่จำเป็นต้องสร้างชิ้นงานขึ้นมา

กรณีหลัง นอกจากจะมาแย้งนิยามของศิลปะที่ถูกจำกัดให้เป็นวัตถุ เป็นชิ้นงานแล้ว ยังมาปะทะกับวัฒนธรรมการเสพศิลปะโดยผู้ชม และไม่ใช่เรื่องง่ายเลยที่ผู้ชมจะสามารถล่วงรู้ เข้าใจ โดยปริยายหรืออย่างสมยอม ไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะหยั่งรู้ถึงกระบวนการทางความคิดผ่านจิตของศิลปินเหมือนที่ Robert Barry อธิบายถึงผลงาน *Telepathic piece* (ชิ้นงานโทรจิต : 1969) ไว้ว่า : “ในระหว่างนิทรรศการ ผมจะพยายามสื่อสารทางโทรจิตถึงผลงานซึ่งมีลักษณะเป็นชุดความคิดที่ไม่อาจถ่ายทอดผ่านภาษาหรือผ่านทางภาพ”... ฝีมือและน้ำมือถูกดึงกลับไปยังมโนทัศน์ ความคิด สู่การรับรู้ในเชิงอุดมคติ เรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการบริโภควัฒนธรรม โดยผู้ชม จำต้องมาพร้อมความเชื่อ เตรียมตัวสร้างความเชื่อใหม่ตลอดเวลาเมื่อศิลปะไปสู่จุดจนไม่มีตัวตนของผลงานมายืนยันตัวตนของศิลปิน

เสรีภาพของศิลปินเป็นมายาภาพอย่างหนึ่งที่มักปรากฏออกมาในคำประณามศิลปะ หรือศิลปินร่วมสมัย หรือแทรกซ้อนเข้ามาในคำอธิบายเชิงปรัชญาโดยยกอภิสิทธิ์ให้กับเจตนารมณ์ของศิลปินผู้จะ “เนรมิต” ทุกสิ่งให้เป็นผลงานศิลปะ สามารถ “ชี้หมาย” ทุกอย่างให้กลายเป็นชิ้นงาน หรือ “ไม่ให้อะไรเลย” (nothing / rien / “res”) เป็นศิลปะ มายาเรื่องเสรีภาพของศิลปินกลับกลบเกลื่อนข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความเสี่ยงต่อการล้มเหลว “การเชื่อว่านับแต่โกศล้มชิ้นหนึ่ง หรือผ้าใบทาสีขาวล้วนชิ้นหนึ่งได้รับการยอมรับให้เข้าพิพิภพทัศน์ศิลปะแล้วนั้น เหล่าศิลปินมีอิสระทำในสิ่งที่ต้องการ นั่นคือการไม่ได้เห็นว่าพวกเขาอิสระเสมอต่อการทำสิ่งที่ต้องการ โดยเสี่ยงว่าจะล้มเหลว” เสรีภาพของศิลปินยังคงอยู่ภายใต้เงื่อนไขหรือข้อบังคับควบคุม กล่าวคือ “ประสิทธิภาพในการคุมเกมศิลปะ” และ “ประสิทธิภาพในการคุมความเป็นไปได้ในการปรับเปลี่ยน”²² นอกจากนี้เสรีภาพดังกล่าว ยังคงต้องถูกประเมินโดยองค์กรหรือสถาบันตลอดจนบุคคลต่างๆ หมายความว่า การชี้บอกให้สิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นศิลปะ ไม่พอเพียงอีกต่อไป หากไม่ได้ทำให้เหล่าผู้รู้หรือองค์กรต่างๆ “บอกต่อ” ว่าเป็นงานศิลปะ เสรีภาพของศิลปินดังที่ถูกรื้อถอนเนื่องด้วย จึงเป็นการละเลยปัจจัยหรือกรอบบังคับจริงต่างๆ ที่แวดล้อมอยู่ รวมทั้งวกมาบอกเตือนศิลปินเองว่าเสรีภาพที่เรียกร้องกันตลอดเวลา จนเกินล้นในหลายคราวนั้น มีเดิมพันที่ตัวตนของศิลปะและตัวศิลปิน อาจ “เกิด” แต่ครั้งเดียวด้วยเสี่ยงใจจนถึงความระห่ำบางอย่าง แต่ “ตาย” สูญสิ้นชั้วกับชั้วกลับ อายุขัยของงาน

²² N. Heinich, *Le triple jeu de l'art contemporain. Sociologie des arts plastiques*, op. cit., pp. 56-57.

ร่วมสมัยจำนวนมากจึงมีระยะสั้น แค่ครั้งคราว หรือระเหยออกอย่างไวดังที่ Yves Michaud อธิบายในตำรา “ศิลปะในสภาวะอากาศธาตุ”²³

หนึ่งในผู้เล่น “เกมสามจังหวะ” ดังที่ Nathalie Heinich ได้แยกแยะไว้ คือผู้เชี่ยวชาญและองค์กรต่างๆ ที่จะแทรกตัวเข้ามาเพื่อจะใส่ผลงานเข้าไปในกระแสศิลปะ²⁴ และหากโยงเข้ากับคำกล่าวของ Beuys ที่ยกให้ “ทุกคนเป็นศิลปิน” ย่อมหมายความว่าบทบาทของนักวิชาการและนักวิจารณ์ศิลปะก็ไม่ต่างจากศิลปิน โดยเฉพาะเมื่อการอธิบายตีแผ่ความหมายสามารถปรับแต่ง ปُرุงเติม ให้ผืนผ้าใบโล่งกลายเป็นปรัชญาหรือสุญตาอันล้าลึก ให้กองเศษขยะกลายเป็นร่องรอยของสังคมอุตสาหกรรมและบริโภคนิยม และอีกนานาลักษณะของวาทกรรมที่ส่งผลต่อการขึ้นำการรับรู้ กรวด-ดิน-หิน-ทรายจึงอาจนำไปสู่ชัยชนะความลึกซึ้งที่สร้างความทึ่งต่อผู้ชม ส่งผลให้ยกระดับคุณค่า แต่งแต้มราคาให้นานาสรรพสิ่ง ปราชญ์ฝรั่งเศส Georges Didi-Huberman อธิบายแบบอย่างของทัศนคติสองประเภทยามเมื่อผู้ชมเผชิญกับสภาพความว่างเปล่าในงานร่วมสมัย ไม่ว่าจะเป็นงานนามธรรม หรือ monochromes หรือกล่องของ Donald Judd ทัศนคติแรกเรียกว่า สารบบแบบวกเข้าตัว (tautological regime) คือการที่ผลงานสะท้อนให้เห็นตัวเองและแค่ตัวเอง แบบที่สองคือ สารบบของความเชื่อ (regime of belief) ที่เรียกร้องให้เห็นมากกว่าวัตถุเบื้องหน้า เชื่อในความหมายที่แฝงอยู่²⁵ การผ่านจากระบบแรกไปสู่ระบบที่สองเท่ากับผนวกการรับรู้ทางสุนทรียศาสตร์เข้ากับศรัทธาทางศาสนา นำพาความว่างไปยังเนื้อหาอันสุดแสนพิสดาร...

บทวิพากษ์การเสพงานร่วมสมัยเลียงไม่พ้นว่าต้องกระทบไปถึงตัวกลางระหว่างผู้สร้างและผู้รับ ตัวกลางซึ่งทำหน้าที่สานต่อจึงปลูกฝังหรือเสนอความเชื่อใหม่ แม้กระทั่งยึดเยียดทางอ้อมให้ต้องเชื่อ การสร้างที่ผละออกจากวัตถุ สลัดทิ้งความเป็นวัตถุ ไม่ได้มาทำลายล้างการบริโภค แต่เปลี่ยนโฉมวัฒนธรรมการบริโภคศิลปะผ่านข้อเขียนบทวิจารณ์ต่างๆ ที่สามารถปั้นแต่งเนื้อหาสาระอันกลายเป็นสิ่งที่ต้องเสพโดยแท้ หากส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมการเสพศิลปะร่วมสมัยแฝงปฏิกิริยาด้านวัตถุนิยม แต่เลียงไม่พ้นว่าเกมยังคงไม่จบสิ้น ศิลปะยังไม่ถึงวาระสุดท้าย เพียงแค่

²³ Yves Michaud, *op. cit.*

²⁴ เรื่องยกย่อนจึงเกิดขึ้นเมื่อองค์กรต่างๆ หันมารับรองความชอบธรรมของศิลปะร่วมสมัยนานาลักษณะ โดยที่ผลงานจำนวนมากมีเป้าหมายเพื่อแย่งสถาบัน ด้านหน่วยงานหรือองค์กรที่เป็นทางการ

²⁵ Georges Didi-Huberman, *Ce que nous voyons, ce qui nous regarde*, Paris, Minuit, 1992.

หมดวาระหนึ่งหรือช่วงหนึ่งเท่านั้น โดยยังมีผู้ร่วมเล่นอื่นรับช่วงต่อด้วยการถ่ายทอดเป็นศาสตร์ความรู้ สร้างระบบความเชื่อจากการสืบค้นหาความหมายจากช่วงเวลานั้นๆ งานทางลายลักษณ์ บั๊กหลักให้คล้อยตาม นักวิชาการหรือนักวิจารณ์จึงเทียบเท่ากับศิลปินผู้สร้างและในฐานะผู้เข้าร่วมด้วยการขยายต่อ ปัญญาชนผู้เสพศิลป์จึงถูกกลืนกินโดยศิลปะไปโดยปริยาย...

Donald Judd, *100 Untitled works in mill aluminium*, 1982-6, Chinati Foundation, Marfa, Texas.

บทคัดย่อ

ชื่อบทความ วัฒนธรรมการบริโภคในพื้นที่เมือง: บทวิเคราะห์วรรณกรรมไทยร่วมสมัย
ชื่อผู้เขียน อ.ดร.สุรเดช โชติอุดมพันธ์

สาระสำคัญ

เมืองนับว่าเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญมากในการศึกษาโลกของสังคมยุคปัจจุบัน เนื่องจากเมืองเป็นพื้นที่หลักที่รองรับกระแสวัฒนธรรมจากภายนอก อันนำไปสู่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกระแสวัฒนธรรมใหม่และสภาวะหรือปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิม การต่อรองระหว่างกระแสวัฒนธรรมที่หลากหลายทำให้เมืองเป็นพื้นที่ที่มีพลวัตสูง และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นสม่ำเสมอและรวดเร็ว นับเป็นคุณสมบัติหลักของเมือง ในบริบทสังคมไทยเอง กรุงเทพมหานคร นับว่าเป็นพื้นที่ที่รองรับการหลั่งไหลเข้ามาของวัฒนธรรมแบบทุนนิยมของตะวันตก และก่อให้เกิดผลกระทบอย่างมากต่อโครงสร้างเศรษฐกิจ วิถีชีวิตของคนเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งแบบแผนวัฒนธรรมการบริโภคที่เปลี่ยนแปลงไป บทความนี้มุ่งศึกษาลักษณะการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวในวรรณกรรมไทยร่วมสมัยที่ใช้เมืองเป็นฉากหลัก ได้แก่ เรื่องสั้น “ผีอยู่ในบ้าน” ของกนกพงศ์ สงสมพันธุ์ “เพลิงรัก ลานแค้น” ของปริทรรศ หุตางกูร และนวนิยายขนาดสั้นเรื่อง *หมานคร* ของคอรูนุช โดยมีมุ่งเน้นวิเคราะห์สัญลักษณ์พื้นที่สามแห่งในเมืองคือ บ้าน ศูนย์การค้า และกองขยะ รวมไปถึงวิเคราะห์ทัศนคติและเจตคติของผู้เขียนที่มีต่อวิถีชีวิตของคนในเมืองที่ถูกครอบงำด้วยระบบบริโภคนิยม

พื้นที่ในการเก็บข้อมูล การวิจัยเอกสาร

แนวคิดหรือทฤษฎีในการวิจัย

ผู้วิจัยสนใจวิเคราะห์วรรณกรรมไทยร่วมสมัยโดยใช้ทฤษฎีสังคมเมืองและวัฒนธรรมการบริโภคในสังคมหลังสมัยใหม่ของนักปรัชญาตะวันตกหลายคนเป็นกรอบอ้างอิง เช่น ทฤษฎีพื้นที่เมืองเมืองของ George Simmel และ Walter Benjamin ทฤษฎีสังคมบริโภคของ Jean Baudrillard ฯลฯ

ระยะเวลาในการศึกษาวิจัย

3 เดือน (ธันวาคม 2548 ถึง กุมภาพันธ์ 2549)

ข้อค้นพบที่ได้รับจากการวิจัย

วรรณกรรมไทยสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมเมืองไปสู่สังคมบริโภคนิยม ดังจะเห็นได้จากวัฒนธรรมการบริโภคซึ่งได้รับอิทธิพลจากกระแสทุนนิยม อย่างไรก็ตาม วรรณกรรมไทยไม่ได้นำเสนอสภาพสังคมดังกล่าวเท่านั้น หากยังวิพากษ์และเสนอวิธีคิดเกี่ยวกับการดำรงอยู่ในสังคมบริโภคนิยมที่น่าสนใจอีกด้วย

คำหลัก วรรณกรรมไทยร่วมสมัย วัฒนธรรมการบริโภค พื้นที่เมือง สังคมทุนนิยม

Title Consumer Culture in Urban Spaces: An Analysis of Contemporary Thai Literature

Author Suradech Chotiudompant

Abstract

Urban spaces are vital to the understanding of the mechanisms of contemporary society. As these spaces are prone to the accommodation of cultural forces from without, it is not surprising that the city becomes an area distinguished by the interactive instances between these cultural forces results in a highly dynamic state of urban spaces, whereby cultural changes are necessary and ingrained in their developments, In the context of Thai society. Bangkok, as an exemplar of the city in the postmodern, globalised era, can be construed as a unique area in which the influence of capitalism from the West represents a rather unhindered flux, affecting both the Thai economic structures and the lifestyle of city-dwellers, their pattern of consumption. This essay is aimed to analyse these changes that are happening to Thailand's own urban spaces in contemporary Thai literature, especially those works by Prabda Yoon Paritas Hutangkul, and Koynuch, that use urban spaces as their predominant setting and explore the interaction and lifestyle of city-dwellers. The attitudes and positions of the writers in relation to these urban conditions will also be a focus of this research.

Research Nature Document research

Theoretical Framework

The researcher intends to study contemporary Thai literature in the light of the theories of postmodern society, consumer society, and urban spaces by, mainly but not exclusively, Georg Simmel, Walter Benjamin, and Jean Baudrillard.

Research Period

Three months (December 2005-February 2006)

Hypothesis

Contemporary Thai literature can be analysed as a testament to the shifts in cultural pattern, especially the emergence of consumer culture in urban spaces, as engendered by the onrush of capitalism. However, these literary work not only depict these shifts,

but also pose themselves as critiques providing insights as to how to live amidst these urban conditions.

Keywords

Contemporary Thai literature, Consumer culture, Urban spaces, Capitalist society

ประวัติย่อ

ชื่อ-นามสกุล อ. ดร.สุรเดช โชติอุดมพันธ์

ตำแหน่งทางวิชาการ อาจารย์

หน่วยงานที่สังกัด ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่อยู่ 36/6 ซองปราโมทย์ 2 ถนนสีลม เขตบางรัก กรุงเทพฯ 10500

โทรศัพท์ 0 2218 4789 (ห้องทำงาน) : 0 2218 4792 (ภาควิชา) **โทรสาร** 0 2218 4792

อีเมล suradech.o@chula.ac.th

การศึกษา

2547 Ph.D. in Comparative Literature, University of Warwick, UK

2541 M.A. in Comparative Literary Theory, University of Warwick, UK

2539 อักษรศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผลงานวิชาการที่สำคัญ

2548 “From Dupin to Oedipa: Thomas Pynchon’s Parodic Take on Detective Fiction”

Manusya, 1 (2005) , 68-87

2545 “Decolonisation and Demystification: One Hundred Years of Solitude and

Nationhood”, Manusya, 5 (2003) , 68-87

2545 “Italo Caivino’s First Book : An initiation into the World of Multiplicity in Bridges and Boundaries, ed. By Suradech Choitudompant and Erza Minutella (Coventry: CTCCS, 2002), 38-45

2544 “The Postmodern Fantastic: Towards a Dynamic Nation of Genre: Manusya ,4 (2001) 9-23

ประเด็นความสนใจทางวิชาการ

ทฤษฎีวรรณคดี

วรรณกรรมละตินอเมริกา

การประยุกต์ใช้ทฤษฎีวรรณคดีในงานเขียนร่วมสมัย

งานเขียนแนวสัจนิยมมหัศจรรย์

วัฒนธรรมการบริโภคในพื้นที่เมือง: บทวิเคราะห์วรรณกรรมไทยร่วมสมัย

สุรเดช โชติอุดมพันธ์

เมือง: พื้นที่แห่งการบริโภค

การปรากฏขึ้นของเมืองนับว่าเป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมที่มีมาช้านานในพัฒนาการทางอารยธรรมของมนุษย์^๑ เมืองเป็นพื้นที่ที่เป็นการรวมตัวของมนุษย์ในลักษณะที่ซับซ้อน ในบริบทอารยธรรมตะวันตก เมืองที่ได้รับอิทธิพลจากระบบทุนนิยมเกิดขึ้นอย่างชัดเจนหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรม เมื่อคนจากชนบทหลั่งไหลเข้ามากระจุกตัวรวมกันอยู่ในพื้นที่เมืองด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจมากกว่าสาเหตุอื่น คนในเมืองจึงมีความผูกพันกับพื้นที่แตกต่างจากคนในชนบทที่ส่วนใหญ่มักจะเป็นผู้ที่เกิดมาในผืนดินนั้นโดยตรง เนื่องจากคนในเมืองส่วนใหญ่อพยพมาจากต่างถิ่น จึงรู้สึกถึงภาวะไร้ราก (rootlessness) มากกว่าคนในชนบทเนื่องจากรู้สึกว่าคุณสมบัติของตัวเองไม่ได้มีรากฐานหรือจุดกำเนิดที่เกี่ยวพันกับพื้นที่ที่ตนอาศัยอย่างแน่นแฟ้นเทียบเท่าคนในชนบท ภาวะไร้รากดังกล่าวส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ส่วนใหญ่ในเมืองเองเช่นกันที่มักจะฉาบฉวยและไม่แน่นแฟ้นเหมือนคนในชนบท เกออร์ก ซิมเมล (Georg Simmel, 1971:325) เสนอว่าสภาพความสัมพันธ์ของคนในเมืองขึ้นอยู่กับปัญญาหรือความสามารถมากกว่าอารมณ์หรือความรู้สึก ความสัมพันธ์ของคนส่วนใหญ่ในเมืองเกิดขึ้นมาจากพันธะหรือหน้าที่ทางสังคมที่ทำให้ต้องพบปะและใช้เวลาด้วยกัน ต่างจากความสัมพันธ์ของคนในชนบทส่วนใหญ่ที่มักจะถูกจำกัดโดยประเด็นสายเลือดหรือพื้นที่ที่จำกัดให้คนกลุ่มหนึ่งต้องใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันโดยปริยาย^๒

สภาพปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้วิถีชีวิตในเมืองสลับซับซ้อนและเปราะบาง กล่าวคือถึงแม้ว่าคนที่อยู่ในเมืองจะรู้จักและพบปะผู้คนมากกว่าในชนบท ด้วยเหตุที่ว่าการทำงานและ

^๑ วี. กอร์ดอน ไชลด์ (V. Gordon Childe) นักมานุษยวิทยาชาวออสเตรเลียเสนอว่าการปฏิวัติในพัฒนาการของอารยธรรมมนุษย์เกิดขึ้นทั้งหมดสามครั้งด้วยกัน การที่มนุษย์ปฏิวัติวิถีการดำรงชีวิตจากเกษตรกรรมแบบนีโอลิทิก (neolithic) สู่การดำรงชีวิตแบบเมืองนับว่าเป็นการปฏิวัติครั้งที่สองและเกิดขึ้นประมาณศตวรรษที่สี่และสามก่อนคริสตกาล (ดูเพิ่มเติม Childe, 1996)

^๒ ลิวอิส มัมฟอร์ด (Lewis Mumford, 1996:184-185) กล่าวว่าไว้ว่าเมืองเกิดจากการรวมตัวของกลุ่มในสองรูปแบบใหญ่ๆ ด้วยกันคือการรวมตัวเป็นกลุ่มก้อนแบบปฐมภูมิ (primary groups) เช่น ครอบครัวและเพื่อนบ้าน และการรวมตัวกันเป็นองค์กรหรือสมาคมที่มีจุดประสงค์ร่วม (purposive associations) แบบหลังนี้เองที่มัมฟอร์ดเห็นว่าเป็นลักษณะที่มักจะเกิดขึ้นและโดดเด่นในเมือง

พันธะหน้าที่เป็นไปในแบบที่ละเอียดและซับซ้อนมากกว่า แต่สายสัมพันธ์ดังกล่าวกลับไม่ได้รับการสานต่ออย่างลึกซึ้งเทียบเท่ากับคนในชนบท เนื่องจากคนในเมืองมักจะรู้จักกันอย่างผิวเผินและมักจะจบลงหลังจากที่พันธะหรือหน้าที่ที่ทำให้ต้องผูกพันกันนั้นจบลง นอกจากนั้น เครือข่ายความสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อนทำให้วิถีชีวิตของคนในเมืองผูกพันกับประเด็นเรื่องการตรงต่อเวลา (Simmel, 1971:328) การผัดผ่อนอาจจะส่งผลกระทบต่อเรื่องไปยังนัดอื่นๆ และอาจจะกลายเป็นระลอกคลื่นที่ส่งผลกระทบต่อคนจำนวนมากได้ในที่สุด ซิมเมลเห็นว่าการให้ความสำคัญกับเวลาอาจจะเป็นปรากฏการณ์หนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดในเชิงปริมาณที่คนในเมืองได้รับอิทธิพล เนื่องจากคนในเมืองมักจะให้ค่ากับการคิดคำนวณและความแม่นยำในแง่ของปริมาณ การประกอบสร้างอัตลักษณ์ของคนในเมืองแตกต่างจากคนในชนบทเช่นกัน เนื่องจากเมืองเป็นพื้นที่ที่มีการแบ่งงานในระดับที่ซับซ้อนมากกว่าในชนบท คนในเมืองแต่ละคนรู้สึกได้ถึงความแตกต่างของตนโดยสังเกตหรืออ้างอิงจากงานที่ตนทำซึ่งแตกต่างจากงานของคนอื่นรอบข้าง บทบาทและหน้าที่ที่ซับซ้อนในเชิงปริมาณอาจจะแปรผันตามความต้องการที่จะเป็นบุคคลที่ “แตกต่าง” ในเชิงคุณภาพเช่นกัน เนื่องจากคนในเมืองตระหนักถึงความเป็นปัจเจกของตนสูง กล่าวคือ คนในเมืองต้องการที่จะมีอัตลักษณ์ที่แตกต่างจากคนรอบข้างมากกว่าคนในชนบท เมืองนับว่าเป็นพื้นที่พิเศษที่มีการรองรับความต้องการในการสร้างอัตลักษณ์ที่หลากหลายนี้ได้เป็นอย่างดี

ระบบทุนนิยมอันเป็นกลไกสำคัญที่ขับเคลื่อนสังคมนั้นได้สร้างกระแสบริโภคนิยมขึ้นและเห็นผลกระทบชัดเจนในบริบทพื้นที่เมือง บริโภคนิยมเป็นกระแสที่ให้ความสำคัญกับวัตถุในฐานะที่วัตถุเป็นสินค้าที่ให้คุณต้องบริโภคและผลักดันให้มนุษย์จำเป็นต้องบริโภคตลอดเวลาเพื่อกระตุ้นให้เกิดเม็ดเงินไหลเวียนในระบบเศรษฐกิจ มนุษย์ในกรอบบริโภคนิยมจึงมีความสำคัญในแง่ที่เป็น “นักบริโภค” ผลกระทบที่สำคัญอย่างหนึ่งของบริโภคนิยมคือการที่ “ความหมาย” หรือ “สารัตถะ” ในการกระทำหรือการดำรงอยู่ของมนุษย์จะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าไม่มีการบริโภค ความซับซ้อนของการบริโภคไม่ได้อยู่ตัวการบริโภคเอง หากแต่อยู่ที่สัญลักษณ์หรือสิ่งที่การบริโภคนั้นหมายถึงหรือแทนที่ ดังที่ฌอง โบ드리แยร์ (Jean Baudrillard, 2001:25) กล่าวว่าไว้ว่าการบริโภคโดยแท้จริงแล้วไม่ได้เกี่ยวข้องกับสินค้าหรือวัตถุโดยตรง หากแต่เกี่ยวข้องกับการที่สินค้านั้นกลายเป็นสัญลักษณ์ของอีกสิ่งหนึ่ง โบ드리แยร์ (2001:25) นิยามการบริโภคว่าเป็นการกระทำอันเป็นระบบของการจัดการกับสัญลักษณ์ (“a systematic act of the manipulation of signs”) กล่าวคือ ในระบบบริโภคนิยมสินค้าหรือวัตถุไม่ได้หมายถึงแต่ตัวของมันเองอีกต่อไป หากแต่เป็นสัญลักษณ์ไปถึงสถานภาพหรือวิถีชีวิตหนึ่ง นอกจากนั้น สินค้าและหน้าที่ในการเป็นสัญลักษณ์เชื่อมโยงกันในสายสัมพันธ์ที่ไร้ซึ่ง

เหตุผลหรือกฎเกณฑ์ แต่ถูกทำให้ดูเป็นเรื่องธรรมชาติที่ใครต่อใครก็เห็นพ้องต้องกัน^๑ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือโทรศัพท์มือถือ ในอดีตโทรศัพท์มือถือไม่ได้มีกันแทบทุกคนเช่นในปัจจุบัน บางคนมีโทรศัพท์มือถือไว้ใช้ถึงแม้จะไม่ได้มีความจำเป็นต้องใช้อย่างยิ่งยวดแต่เป็นการ “เสริมบารมี” เนื่องจากการมีโทรศัพท์มือถือเป็นสิ่งที่ดูโก้เก๋และเป็นตัวแทนของวิถีชีวิตสมัยใหม่ที่เร่งรีบและไม่ผูกติดอยู่กับสำนักงาน หากแต่ต้องเดินทางพบปะลูกค้าตลอดเวลา (ดูเพิ่มเติม นพพร ประชากุล, “คำแนะนำจากฉบับพิมพ์ครั้งที่หนึ่ง” ใน ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช, 2546:xii) นอกจากนี้ ในปัจจุบันการใช้โทรศัพท์มือถือไม่ได้มุ่งเน้นให้คนใช้เพียงแค่เครื่องเดียว หากแต่บริษัทต่างๆ พยายามผลักดันให้ผู้บริโภคเปลี่ยนโทรศัพท์มือถืออยู่เป็นระยะๆ ถึงแม้ว่าจะไม่จำเป็นก็ตาม การพยายามออกแบบโทรศัพท์มือถือให้มีลักษณะเป็นสมัยนิยมและมีฟังก์ชันใหม่เพิ่มขึ้น เช่น การถ่ายภาพ การบันทึกภาพเคลื่อนไหว รวมไปถึงการเล่นเพลงในไฟล์แบบ MP3 จึงเป็นกลยุทธ์สำคัญที่ผลักดันให้ผู้บริโภคเปลี่ยนโทรศัพท์มือถืออยู่บ่อยครั้ง เนื่องจากการได้เป็นเจ้าของโทรศัพท์มือถือรุ่นใหม่ก็เปรียบเสมือนการเป็นคนที่ยทันสมัยทันเหตุการณ์และยินดีปรับวิถีชีวิตให้เป็นไปตามครรลองสมัยใหม่อย่างแท้จริง

ตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการบริโภคในแง่ที่สินค้าเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดอัตลักษณ์ กล่าวคือ ในระบบบริโภคนิยมอัตลักษณ์ไม่ได้เกิดขึ้นมาจากสารัตถะภายในตัวมนุษย์ แต่เกิดขึ้นมาจากสินค้ารอบตัวที่มนุษย์เลือกบริโภค โทรศัพท์มือถือ เสื้อผ้า อาหาร และอาหารที่เลือกรับประทานล้วนแล้วแต่มีส่วนสำคัญต่อการประกอบสร้างอัตลักษณ์ของมนุษย์ในระบบบริโภคนิยม ยิ่งความหลากหลายของสินค้ามีมากเท่าใด ความหลากหลายในการประกอบสร้างอัตลักษณ์ยิ่งมีมากเท่านั้น ลักษณะดังกล่าวนับว่าเป็นลักษณะหลังสมัยใหม่ดังที่ฌอง-ฟร็องซัว ลีเยวตาร์ (Jean-François Lyotard, 1984:76) กล่าวไว้ว่าเป็นสภาวะแห่งการเลือกรับจากแหล่งอื่นหลากหลาย (eclecticism):

^๑ นักคิดอีกคนหนึ่งที่เห็นพ้องต้องกันกับโบดริยาร์คือโรลันด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) ที่นำเสนอทฤษฎีมายาคติ (mythologies) ที่เสนอว่าสัญลักษณ์ซึ่งประกอบด้วยวัตถุและความหมายเบื้องต้นนั้นแท้จริงแล้วจะผนวกความหมายทางวัฒนธรรมเข้าไปอีกชุดหนึ่ง และความหมายทางวัฒนธรรมนี้จะทำหน้าที่เสมือนความหมายโดยนัย (connotation) ซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากต่อการรับรู้และสื่อข่าวสาร (ดูเพิ่มเติม บาร์ตส์, 2547; ‘Myth Today’, ใน Barthes, 1997:109-159)

Eclecticism is the degree zero of contemporary general culture: one listens to reggae, watches a western, eats McDonald's food for lunch and local cuisine for dinner, wears Paris perfume in Tokyo and "retro" clothes in Hong Kong [...].

อย่างไรก็ตาม การที่เลียวตาร์กล่าวว่าสภาวะดังกล่าวเป็นเสมือน “องศาที่ศูนย์” ที่ที่สิ่งต่างๆ ล้วนเท่าเทียมกันและได้รับการปลดปล่อยจากบริบทแห่งการประเมินค่าอาจจะไม่ถูกนัก เนื่องจากสินค้าต่างๆ ยังมีนัยยะแฝงซึ่งก็คือสัญลักษณ์ที่แฝงอยู่ ผู้บริโภคในโลกปัจจุบันอาจจะไม่ได้มีอิสระในการเลือกอย่างแท้จริง หากแต่ต้องรู้จักเลือกสินค้าให้ตรงกับอัตลักษณ์หรือบทบาทที่ต้องการจะเป็น ดังนั้น การที่เราเลือกรับประทานอาหารญี่ปุ่นอาจจะไม่ได้เกิดขึ้นจากรสชาติหรือความหิวเท่านั้น หากแต่เป็นเพราะต้องการสร้าง “ภาพ” ว่าเป็นคนที่ห่วงใยสุขภาพและต้องการมีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายแต่คงไว้ซึ่งความขลัง เพื่อที่จะได้เป็นคนที่มีสุขภาพทั้งทางกายและทางจิตใจเช่นภาพแทนของคนญี่ปุ่นที่คนไทยรับรู้กันในปัจจุบัน การสร้าง “ภาพ” ดังกล่าวนับว่าเป็นส่วนสำคัญของการประกอบสร้างอัตลักษณ์ของคนในเมืองซึ่งมีทางเลือกในการบริโภคมากกว่าคนในชนบท

นอกจากนั้น ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการตัดสินใจในการบริโภคคือสื่อสารมวลชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการโฆษณาไม่ว่าจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อม ส่วนใหญ่โฆษณาในปัจจุบันมักจะไม่ได้เน้นที่คุณสมบัติของตัวสินค้าโดยตรงมากเท่ากับวิถีชีวิตหรือความหมายที่แฝงอยู่ภายใต้การบริโภคสินค้านี้ ดังนั้น รถยนต์ที่วิ่งอยู่ตามถนนหนทางอาจจะไม่ได้มีความแตกต่างกันมากนักในแง่ของคุณภาพ หากแต่ภาพลักษณ์ของยี่ห้อและรุ่นลวดลายต่างมีความสำคัญต่อการตัดสินใจของผู้บริโภค วิธีการตลาดในปัจจุบันยังพยายามตอกย้ำความแตกต่างของรุ่นและยี่ห้อด้วยการกำหนดกลุ่มลูกค้าเป้าหมายด้วยการสำรวจความนิยมของผู้บริโภค สิ่งที่น่าสนใจในกรณีนี้คือการที่คนกลุ่มหนึ่งเลือกใช้รถยนต์ยี่ห้อหนึ่งรุ่นหนึ่งกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้บริษัทผู้ผลิตเน้นผลิตรถยนต์เพื่อสนองความต้องการของคนกลุ่มนี้โดยเฉพาะ และที่สำคัญกว่านั้นคือการผลิตเพื่อกลุ่มลูกค้าเป้าหมายกลายเป็นวิถีทางที่ผู้บริโภคกำหนดอัตลักษณ์ของตนในการดำรงชีวิต กลายเป็นวงจรเวียนที่หมุนเวียนไม่รู้จบจักจี้

ถ้าเราพิจารณาว่าวรรณกรรมเป็นวาทกรรมชุดหนึ่งที่ถ่ายทอดและสืบสานกรอบความคิดของผู้เขียนในฐานะที่เป็นปัจเจกชนในสังคม วรรณกรรมร่วมสมัยจึงไม่สามารถหลีกเลี่ยงการนำเสนอปัญหาและความสลับซับซ้อนของบริบถนิยมได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณกรรมที่ใช้พื้นที่

เมืองเป็นฉาก เนื่องจากการบริโภคมีบทบาทอย่างมากต่อการดำรงชีวิตอยู่ในโลกปัจจุบัน จึงไม่น่าเป็นที่น่าสนใจเลยว่าวรรณกรรมไทยร่วมสมัยเป็นจำนวนไม่น้อยนำเสนอประเด็นการบริโภคทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ทางตรงคือการที่ปัญหาและความขัดแย้งอันเกิดขึ้นมาจากการบริโภคได้กลายมาเป็นแก่นเรื่องหลักที่ผู้เขียนสนใจชูขึ้นมาให้ผู้อ่านคิดต่อ ทางอ้อมคือแก่นเรื่องอาจจะเกี่ยวข้องกับเรื่องอื่น แต่ตัวละครต่างก็เป็นตัวแทนของคนเมืองในโลกสมัยใหม่ซึ่งได้รับอิทธิพลจากระบบทุนนิยมและการบริโภคเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดวิถีชีวิต

เมื่อบ้านไม่ใช่วิมานของเรา

ในนวนิยายไทยหลายๆ เรื่อง ไม่ว่าจะเป็น *บ้านทรายทอง* โดย ก. สุรางคนางค์ หรือ *ปρασาทมิต* โดยจุลลดา ภักดีภูมิรินทร์ บ้านนับว่าเป็นสัญลักษณ์ที่น่าสนใจเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เนื่องจากบ้านเป็นเสมือนเครื่องมือในการต่อรองอำนาจ การที่ตัวเอกหญิงในนวนิยายทั้งสองเรื่องต่างก็สามารถยึดครองบ้านได้ในตอนจบนับว่าเป็นชัยชนะในการต่อรองอำนาจกับฝ่ายตรงข้าม บ้านจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดอัตลักษณ์และการได้ครอบครองบ้านนับว่าเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงการได้มาซึ่งอำนาจ อย่างไรก็ตาม ในนวนิยายทั้งสองเรื่องเราไม่อาจกล่าวได้ว่ามีการต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางสังคมอย่างแท้จริงในตอนจบเนื่องจากตัวเอกฝ่ายหญิงล้วนแล้วแต่มีชาติตระกูลสูงแต่ด้วยอุปัทวเหตุทำให้ตนต้องระหกระเหว่รอนมีสถานภาพเหมือนคนสามัญธรรมดา นัยยะของการครอบครองบ้านในตอนจบไม่ได้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนถ่ายสถานะของชนชั้นอย่างแท้จริงหากแต่เป็นเพียงการตอกย้ำถึงจุดกำเนิดที่สูงส่งของตัวเอก

เป็นที่น่าสังเกตว่าการครอบครองบ้านในทั้งสองเรื่องไม่ได้เน้นถึงประเด็นการได้มาของบ้านหรือหยาดเหงื่อแรงงานที่ใช้ในการเก็บหอมรอมริบ เนื่องจากบ้านในทั้งสองเรื่องเป็นสมบัติตกทอดมาในครอบครัวชั้นสูง ในแง่นี้ บ้านในนวนิยายทั้งสองแตกต่างจากภาพของบ้านในวรรณกรรมไทยร่วมสมัยบางเรื่องที่เริ่มนำเสนอการปรากฏตัวของชนชั้นกลางหรือชนชั้นกรรมาชีพในพื้นที่เมืองที่จำเป็นต้องเก็บหอมรอมริบเพื่อให้ได้บ้านมา เนื่องจากการมีที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งในย่านที่ดีกลายเป็นบรรทัดฐานในการเปลี่ยนแปลงชนชั้นทางสังคม นอกจากนั้น การมี “บ้าน” ในโลกปัจจุบันไม่ได้เป็นเพียงการหาที่ซุกหัวนอน หากกล่าวตามทฤษฎีของโบดริยาร์แล้ว จะเห็นได้ว่า “บ้าน” ไม่ได้เป็นเพียงแค่สิ่งของที่ให้ประโยชน์ตามตัวของมัน หากแต่ “บ้าน” ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ที่ชี้ไปถึงสถานภาพทางสังคม และปัจจัยสำคัญในการเผยแพร่สัญลักษณ์ดังกล่าวคือโฆษณา ในเรื่องสั้น “ผิอยู่ในบ้าน” กนกพงศ์ สงสมพันธุ์ (2540:195-245) ได้นำเสนอประเด็นการที่ครอบครัวเล็กๆ

ครอบครัวหนึ่งต้องทำงานหนักเพื่อจะนำรายได้มาจ่ายดอกเบี้ยเงินกู้ที่นำไปซื้อบ้านในฝัน เรื่องเล่าผ่านสายตาผู้เล่าเรื่องเป็นชายคนหนึ่งที่ยพยายามจะยื่นคະยอขายบ้านที่ตนเคยซื้อไว้ให้กับชายอีกคนหนึ่ง บริโคนิยมจึงถูกนำเสนอในเรื่องให้เป็นระบบที่คอยช่วยผู้ให้คนซื้อบ้านและติดหนี้ธนาคาร โดยล่อหลอกว่าการมีบ้านในฝันนั้นเป็นเรื่องง่ายเพียงแค่มือ

คุณดูนี่นะครับ มันง่ายมากเลย ตอนนั้นที่พี่เขาเปิดโครงการใหม่ ผมแค่หาเงินจงบมาให้เขาหมื่นหนึ่ง ก็ชนข้าวของเข้ามาอยู่ได้เลย แล้วเจ้าของก็ผลักให้ผมไปผ่อนดาวน์ธนาคารเอาเอง [...] (กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2540:196)

แล้วธนาคารเขาก็เข้าใจทำมาค้าขาย คุณคิดดู เขาเอาความฝันของเรามากองให้เห็นอยู่ตรงหน้า เขาทำให้เห็นว่าไม่ยากเลยที่คุณจะมีบ้านสักหลัง ไม่ต้องมีเงินก้อนใหญ่ก็สามารถมีได้ ผ่อนส่งไปเรื่อยๆ ทั้งเงินดาวน์เงินจริง สิบปียี่สิบปีก็มีบ้านเป็นของตัวเอง เป็นใครก็อยากคว่ำละครับ (กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2540:209)

นอกจากนั้น การปูเรื่องทำให้ผู้อ่านเห็นได้ชัดว่าผู้เล่าเรื่องต้องประสบปัญหาอย่างมากในการดำรงชีวิตในเมือง เนื่องจากต้องเปลี่ยนงานอยู่หลายครั้งเพื่อที่จะหารายได้ที่เพียงพอมาจุนเจือครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งตอนที่ภรรยายังเป็นนักเรียนมหาวิทยาลัยอยู่ในตอนแรกทั้งคู่อาศัยอยู่ที่อพาร์ทเมนต์และจ่ายค่าเช่ารายเดือนที่ฝ่ายชายเป็นผู้หาเลี้ยงเพียงคนเดียว อย่างไรก็ตามต่อมาเมื่อฝ่ายหญิงยินดีหางานพิเศษ เธอได้ตั้งข้อต่องานที่จะต้องทำ “ความฝัน” ของเธอให้เป็นจริงอันเป็นสัญญาที่ฝ่ายชายให้กับฝ่ายหญิงตอนแต่งงานคือ

จะสร้างครอบครัวที่อบอุ่น มีบ้านเล็กๆ สักหลังหนึ่ง มีรถไว้ใช้สักคัน และมีความรักให้แกกันไม่เสื่อมคลาย (กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2540:205)

ประเด็นสำคัญอาจจะไม่ได้ขึ้นอยู่กับความปรารถนาของตัวเอก หากแต่เป็นการที่ตัวเอกนำเอา “วัตถุ” หรือ “สินค้า” คือบ้านและรถมาเทียบเคียงกับ “สภาพทางจิตใจ” คือ “ครอบครัวที่อบอุ่น” และ “มีความรักให้กันไม่เสื่อมคลาย” เราอาจอนุมานต่อไปได้ว่าสินค้าได้เริ่มกลายมาเป็นมาตรฐานสภาพทางจิตใจและมีอิทธิพลต่อ “ความสุข” อย่างแยกไม่ได้ โฆษณาชวนเชื่อที่รายล้อมเราไม่ว่าจะเป็นโฆษณาบ้านหรือโฆษณารถต่างพยายามเชื่อมโยงถึงความสัมพันธ์ระหว่างการครอบครองสินค้านี้กับการมีครอบครัวที่อบอุ่นเต็มไปด้วยความรัก ทั้งๆ ที่แท้จริงแล้วการเชื่อมโยง

ดังกล่าวไม่ได้มีเหตุผลผูกมัดอย่างชัดเจนเหมือนตรรกะทางคณิตศาสตร์ นอกจากนั้น โฆษณายังพยายามทำให้การครอบครองดังกล่าวดูเป็นเรื่องง่าย ดังจะเห็นจากคำขยายที่ใช้ เช่น “จะมีบ้านเล็กๆ สักหลังหนึ่ง มีรถไว้ใช้สักคัน” เป็นการล่อลวงยั่วยู่ให้ผู้บริโภคตายใจและตกเป็นเหยื่อ ตัวเอกในเรื่องนี้จึงกลายเป็นเหยื่อระบบบริโภคนิยมอย่างเต็มที่เนื่องจาก “ความฝัน” หรือความปรารถนาของพวกเขาถูกครอบงำด้วยมายาคติที่โฆษณาสร้างขึ้น นอกจากนั้น ปัญหาที่มีอยู่ดูเหมือนจะเลวร้ายลงเนื่องจากการมีบ้านเป็นเพียงแค่จุดเริ่มต้นของการสะสมวัตถุอื่นๆ ตามมาไม่รู้จักจบจักสิ้น ดังที่ผู้เล่าเรื่องปรารภว่า

ก็ธรรมดาแหละครับ คนเราพอมีบ้านอยู่ ใจที่จะปล่อยให้โล่งๆ มันก็กระไร แต่ก่อนเคยไป
ทุกเอาบนพื้นก็กลายเป็นขนเตียงเข้ามาตั้ง ขนแอร์เข้ามาติด เมื่อแขกไปใครมาก็เลยซื้อ
โซฟา ซื้อชุดรับแขกมาวางไว้ ฮะ ... ทั้งที่ชั่วนาตาปีผมไม่เห็นว่ใครมันจะไปจะมาลัก
เท่าไร แต่อย่างว่าแหละครับ ขึ้นไม่มีของพวกนี้ บ้านมันจะเป็นบ้านไปได้ไงครับ? (กนก
พงศ์ สงสมพันธุ์, 2540:219)

เป็นที่น่าสังเกตว่าการครอบครองตัวบ้านอย่างเดียวไม่เพียงพอ ผู้ที่อยู่อาศัยจำเป็นต้องซื้อเฟอร์นิเจอร์เครื่องตกแต่งบ้านเพื่อให้บ้านเป็น “บ้าน” ที่สมบูรณ์ ถึงแม้ว่าจะไม่ได้มีแขกมาเยี่ยมบ้านก็ตาม การมีเครื่องตกแต่งดังกล่าวจึงเป็นเพียงแค่สัญญาณอันแสดงให้เห็นถึงครอบครัวที่สมบูรณ์พร้อมตามแบบที่ชนชั้นกลางพึงมีเท่านั้น การเฝ้าสะสมเครื่องประดับตกแต่งบ้านยังแสดงให้เห็นถึงความปรารถนาของมนุษย์ที่มีไม่รู้จักจบจักสิ้นอีกด้วย ส่วนหนึ่งก็ได้รับอิทธิพลจากโฆษณาที่ผลักดันให้มนุษย์จับจ่ายใช้สอยอยู่ตลอดเวลา

เมื่อผู้เล่าเรื่องและภรรยาจำเป็นต้องผ่อนบ้านและวัสดุอุปกรณ์ตกแต่งบ้านดังกล่าว จึงหลีกเลี่ยงการระหองระแหงไปไม่พ้น เนื่องจากทั้งสองฝ่ายต่างรู้สึกกังวลเกี่ยวกับรายได้ที่มักจะไม่พอในการจุนเจือ “คุณภาพชีวิต” ที่ตนเป็นฝ่ายเลือก เมื่อทั้งสองฝ่ายทะเลาะกันบ่อยครั้งมากขึ้น จนกระทั่งภรรยาต้องหนีกลับไปอยู่กับพ่อแม่ที่ต่างจังหวัดและฝ่ายชายกลับไปนอนจ่อ บ้านได้กลายมาเป็นหลักประกันสำหรับความสัมพันธ์ของทั้งคู่เมื่อพ่อแม่ฝ่ายหญิงขอให้ฝ่ายชายโอนบ้านให้เป็นชื่อของฝ่ายภรรยา บ้านที่เคยเป็นเพียงแค่วัตถุหรือปัจจัยภายนอกได้กลายมาเป็นปัจจัยหลักที่เชื่อมโยงสามีและภรรยาเข้าด้วยกันและเป็นหลักประกันที่มีผลทางจิตใจ อาจจะเทียบได้กับลักษณะสังคมบริโภคนิยมเองที่วัตถุหรือสินค้ามีผลกระทบต่อสภาพจิตใจของมนุษย์อย่างเลี่ยน

ไม่ได้ ความรักไม่ใช่เรื่องบริสุทธิ์ที่หลุดพ้นจากปริมณฑลจากโลกแห่งวัตถุหรือสินค้า หากแต่เกี่ยวข้องกับสินค้าและการบริโภคอย่างเลี่ยงไม่ได้

ผมเคยเชื่อนะว่าเงินไม่ใช่คำตอบสำหรับแก้ปัญหาทุกสิ่งทุกอย่าง อย่างเรื่องชีวิตคู่ฉันนี่ไง คุณคงอาจเคยคิดเหมือนผมนั่นแหละว่า- เออ ทนกัดก้อนเกลือกินเอาหน่อยก็ไม่ใช่ไร คนเราหารักกันก็ไม่มีปัญหา เอาความรักเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิต เอาความรักเป็นรากฐานให้เรายืน ความสุขในชีวิตไม่ได้ผูกติดอยู่กับว่าต้องมีเงินเป็นล้าน ทำไมล่ะครับ?- แบบที่เขาว่ากันว่ายากก็มีสิทธิ์มีชีวิตที่เป็นสุขได้นั่นแหละครับ มันอยู่ที่ใจ แต่ถึงตอนนี้อยู่คุณก็เห็นอยู่แล้วนี่? ผมไม่มีทางแก้ปัญหาใดๆ ได้เลย เว้นแต่มีเงินซักล้าน จริงๆ นะครับ ลองใครให้เงินผมสักล้านสิครับ ผมจะแก้ปัญหาต่างๆ ให้หมดเลย (กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2540:221-222)

ความรักหลีกเลียงเงินและวัตถุไปไม่พ้นในโลกบริโภคนิยม สินค้ากลายเป็นเครื่องต่อรองที่มีผลต่อสภาพความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่เดิมอาจจะเคยคิดว่าเป็นเรื่องของจิตใจมากกว่าวัตถุ บริโภคนิยมในแง่นี้จึงตั้งคำถามกับการแบ่งระหว่างชั่ว “วัตถุ” และ “จิตใจ” และแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของการบริโภคหรือการครอบครองวัตถุมีผลต่อสภาพจิตใจ

นอกจากนั้น ความตึงเครียดในความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาได้มาถึงจุดแตกหักเมื่อฝ่ายภรรยาคิดว่าฝ่ายสามีมีภรณาน้อยและแอบไปใช้เวลากับภรณาน้อยในช่วงเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ หากแต่สามีซึ่งเป็นผู้เล่าเรื่องได้กล่าวว่าเรื่องดังกล่าวไม่ได้เป็นความจริงแต่อย่างใด หากแต่เขาติดอยู่กับกลุ่มผู้ชุมนุมเนื่องจากหวังดีพยายามจะตามหาภรรยาซึ่งทำงานอยู่ละแวกนั้น การเปรียบเทียบเหตุการณ์ชุมนุมพฤษภาทมิฬและความสัมพันธ์ภายในครอบครัวของผู้เล่าเรื่องซึ่งต่างนำไปสู่จุดแตกหักในช่วงเวลาใกล้เคียงกันอาจจะเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงการที่คนคนหนึ่งไม่สามารถควบคุมบางสิ่งบางอย่างได้ เนื่องจากกระแสสังคมที่อยู่โดยรอบเป็นตัวการผลักดัน การที่ผู้เล่าเรื่องต้องร่วมหนีไปพร้อมๆ กับผู้ชุมนุมต่างๆ ที่ไม่ได้ต้องการเข้าร่วมการชุมนุมตั้งแต่แรก อาจจะเป็นการแสดงโดยนัยให้เห็นถึงการที่ผู้เล่าเรื่องต้องถูกกระแสบริโภคนิยมผลักดันในการดำรงชีวิตจนถึงจุดๆ หนึ่งที่ตัวเขาเองก็ไม่สามารถจัดการหรือควบคุมชีวิตของตนได้เช่นกัน

ในตอนท้ายที่ผู้เล่าเรื่องเปิดเผยความลับตอนที่เขาส่งภรรยาที่นำเสนอนำเสนองานเดียวกัน กล่าวคือ ผู้เล่าเรื่องเล่าว่าเขาไม่ได้ตั้งใจส่งภรรยา หากแต่ความโมโหชั่ววูบทำให้เขาไม่สามารถควบคุมอารมณ์โกรธหรือหยุดตัวเองไม่ให้เหินห่างไปได้

คุณครับ แต่- ผมไม่ได้ตั้งใจนะครับ ผมยืนยันได้ว่านี่ผมไม่ได้อยู่ในโกร่งไก แต่- กระสุน ลั่นออกมาได้ไงเล่าครับ?! ปากกระบอกปืนจมอยู่กับหมอน เสียงปืนดังเบาๆ - ปุ! แต่เมื่อผมจะสั่นสะท้าน คุณเป็นพยานให้ผมนะครับ ผมไม่ได้ตั้งใจ กระสุนนัดนั้นมัน—เหลวไหล นะครับ แต่มันเจาะเข้าระหว่างคิ้วนี้แหละครับ ไปทะเลสุดท้ายทอย เธอฟูบอยู่ในผ้าม่านนั้นแหละครับ กระตักเอือกเดียวแล้ววิ่งไปเลย (กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2540:236-237)

ความรุนแรงของสถานการณ์ทางการเมืองถูกนำเสนอเทียบกับความรุนแรงของสถานการณ์ภายในบ้านที่ผู้เล่าเรื่องไม่สามารถควบคุมได้แม้แต่ร่างกายตนเอง เนื่องจากกระแสบริโภคนิยมได้คุกคามและเข้ามาบีบคั้นต่อวิถีชีวิตโดยกำหนดสภาพความสัมพันธ์ของมนุษย์ในทุกระดับ การที่ผู้เล่าเรื่องเล่าในงานที่เขาไม่รู้ว่าเหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นได้อย่างไรอาจจะเป็นการแสดงให้เห็นถึงความแปลกแยกของการดำรงชีวิตอยู่ในเมือง เนื่องจากคนในเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นกลางในเรื่องต้องทำตามกระแสสังคม ซึ่งถูกกำหนดผ่านโฆษณาให้มีความต้องการและความปรารถนาตามวิถีที่ทุนนิยมกำหนด และไม่ได้ทราบตระหนักว่าจริงๆ แล้วตนเองต้องการอะไร

ชื่อเรื่อง “ผิอยู่ในบ้าน” อาจจะได้ไม่ได้หมายถึงผีของตัวภรรยาที่ถูกสามีฆ่าเท่านั้น แต่อาจจะหมายรวมถึงผีที่สิงสู่ในตัวของ “บ้าน” เอง อันเป็นนัยยะที่หมายถึงความต้องการที่จะมีบ้านและมีของอุปโภคบริโภคตามที่ชนชั้นกลางพึงจะมี ผีในแง่นี้อาจจะเป็นระบบบริโภคนิยมเองที่คอยผลักดันและยั่วยุให้คนในเมืองสร้างตัวตนและความปรารถนาในสิ่งที่อาจจะไม่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตอย่างแท้จริง บ้านในเมืองจึงไม่ได้เป็นสัญลักษณ์แห่งความอบอุ่นอีกต่อไป หากแต่เป็นพื้นที่ที่เต็มไปด้วยความขัดแย้ง หยาดเหงื่อแรงงานของชนชั้นกลางที่จำเป็นต้องไขว่คว้าเพียงเพื่อที่จะดำรงชีวิตได้อย่างเป็น “ปกติสุข” ตามมาตรฐานที่ระบบทุนนิยมสร้างขึ้น

เมื่อแหล่งมอมเมาคือศูนย์การค้า

ศูนย์การค้านับว่าเป็นพื้นที่ที่เริ่มเกิดขึ้นในเมืองและอาจจะให้ป็นดัชนีชี้วัดความเจริญของเมืองในยุคปัจจุบันก็เป็นได้ ศูนย์การค้าเป็นพื้นที่แห่งการบริโภคอย่างแท้จริงเนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวมีไว้เพื่อรองรับการบริโภคจับจ่ายใช้สอยสินค้าโดยเฉพาะ ศูนย์การค้าเป็นพื้นที่ที่พัฒนามาจากพื้นที่ตลาดแต่มีการปรับและตกแต่งให้เหมาะสมกับความต้องการและวิถีชีวิตของคนในเมืองมากยิ่งขึ้น ที่สำคัญคือมีการปรับอุณหภูมิอากาศให้ลูกค้าสามารถเดินเล่นภายในศูนย์การค้าได้ตลอดเวลาเพื่อเพิ่มเวลาให้ลูกค้าได้มีโอกาสชมสินค้าและถูกเชื้อเชิญให้ซื้อมากยิ่งขึ้น การออกแบบศูนย์การค้าจึงเน้นให้ลูกค้าสามารถเดินชมสินค้าได้มากที่สุด โดยไม่ให้ลูกค้ารู้สึกเหมือนถูกบังคับแต่อย่างใด ทางเดินและบันไดเลื่อนในศูนย์การค้าจึงได้รับการออกแบบติดตั้งให้ลูกค้าต้องเดินชมสินค้าในแต่ละชั้น ในขณะที่ลิฟต์มักจะซ่อนตัวอยู่ตามซอกมุมและให้ลูกค้าได้ใช้เฉพาะในเวลาฉุกเฉินหรือรีบเร่งจริงๆ เท่านั้น

มาร์กาเร็ต ครอว์ฟอร์ด (Margaret Crawford, 2004:126) เสนอว่าศูนย์การค้าคือการย่อโลกลงมาอยู่ในพื้นที่ที่จำกัดโดยเน้นการนำเสนอสินค้าแปลกใหม่จากต่างถิ่นให้มารวมอยู่ในพื้นที่เดียวกัน อย่างไรก็ตาม ธรรมชาติหลักของศูนย์การค้าไม่ใช่การเชื้อเชิญให้ลูกค้าได้ชื่นชมหรือเสพสินค้าโดยผ่านทางสื่อประสาทแต่เพียงอย่างเดียวเหมือนกับพิพิธภัณฑ์ หากแต่เป็นการเชิญชวนให้ลูกค้าเสพสินค้าโดยผ่านการซื้อ หุ่นโชว์หรือการจัดวางสินค้าไว้เพื่อให้ลูกค้าได้จินตนาการตนเองเป็นผู้ใช้และการมีสินค้าไว้ครอบครองในพื้นที่บ้านตนเอง ดังนั้น ศูนย์การค้าจึงเป็นภูมิทัศน์แห่งการบริโภค (Crawford, 2004:127) และเป็นการบริโภคที่เล่นกับความปรารถนาและความต้องการของลูกค้าโดยผ่านการจัดวางและโฆษณาสินค้าในบริบทอุดมคติ ผู้ที่เดินเล่นในศูนย์การค้าจึงเหมือนคนที่ถูกสะกดจิตให้หลงวนเวียนอยู่ในดินแดนมหัศจรรย์ที่ทั้งล่อลวงและยั่วให้เกิดกิเลสตัณหาและความต้องการอันไม่รู้จบ แนวคิดดังกล่าวไม่ได้เป็นเรื่องใหม่ วอลเตอร์ เบนจามิน (Walter Benjamin) นักปรัชญาชาวเยอรมันได้พัฒนาแนวคิดเรื่องผู้เดินเตร็ดเตร่ในเมือง (the flâneur) ของชาร์ล-ปีแยร์ โบเดอแลร์ (Charles-Pierre Baudelaire) กวีชาวฝรั่งเศส ตามทัศนะของเบนจามิน (1997:37) ผู้ที่เดินเตร็ดเตร่ในเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งในศูนย์การค้าที่กำลังเกิดขึ้นใหม่ในขณะนั้นมักจะใช้พื้นที่ดังกล่าวเป็นเสมือนบ้าน และมักจะรู้สึกว่าตนเองเป็นผู้ที่ตกอยู่ในวงวัฏเช่นเดียวกับผู้ที่ติดยาเสพติด การจ้องมองและถูกยั่วด้วยสินค้ารอบตัวทำให้ภาพสินค้ารอบตัวกลายเป็นเหมือนภาพที่คนจินตนาการขึ้นในความฝันและมีการเปลี่ยนแปลงรูปลักษณ์

ตลอดเวลาและไม่คงที่ตายตัว เบนจามินเรียกภาพจินตนาการดังกล่าวว่าเป็นภาพหลอน (phantasmagoria) ดังที่คริสตินา บริตโซลาคิส (Christina Britzolakis, 1999:73) อธิบายไว้ว่า

For Benjamin, the key to the urban phantasmagoria was the commodity-on-display, as exemplified in the arcades. His emphasis on 'intoxication' and 'distraction' as features of urban modernism allots a central role to commodity fetishism within the historical structuring of perception. The city as poetic object resists a stable, singular perspective and demands a discontinuous, fragmented and imagistic literary form which highlights the fleeting, ephemeral character of modern metropolitan existence.

ภาพหลอนดังกล่าวเกิดขึ้นเมื่อผู้บริโภคเข้าไปในพื้นที่ศูนย์การค้าที่เต็มไปด้วยสินค้าต่างๆ ซึ่งถูกจัดวางอย่างจงใจ เพื่อเชื้อเชิญให้ลูกค้าซื้อสินค้าดังกล่าว ครอว์ฟอร์ด (2004:129) กล่าวว่าส่วนใหญ่แล้วลูกค้ายังไม่ทราบว่าตนต้องการอะไรอย่างแน่นอนเมื่อเข้าไปในบริเวณของศูนย์การค้า แต่ความต้องการหรือความปรารถนามักจะเกิดขึ้นจากการจ้องมองและการถูกยั่วยู่ซึ่งในที่สุดอาจจะไม่ได้เป็นสิ่งที่ลูกค้าต้องการอย่างแท้จริง ลักษณะดังกล่าวทำให้ลูกค้าต้องย้อนกลับไปยังศูนย์การค้าอยู่เรื่อยๆ ด้วยหวังว่าจะเติมเต็มความปรารถนาของตนได้ กลายเป็นวงจรที่หมุนวนอย่างไม่มีที่สิ้นสุด เนื่องจากลูกค้าก็ต้องการเติมเต็มความปรารถนาทั้งๆ ที่ตระหนักดีว่าการบริโภคสินค้าอาจจะจะเป็นเพียงการทำให้ความต้องการของตนสัมฤทธิ์ผลเพียงชั่วคราวเท่านั้น การเยียวยาโดยการซื้อหรือ “บริโภคบำบัด” (retail therapy) จึงเป็นเพียงการรักษาเพียงชั่วคราวชั่วคราว หาได้เป็นการรักษาอย่างถาวรไม่

เนื่องจากศูนย์การค้าเป็นพื้นที่สำคัญที่ก่อให้เกิดค้นหาและรองรับการสนองค้นหา การนำเสนอศูนย์การค้าในวรรณกรรมไทยร่วมสมัยบางเรื่องจึงเป็นไปในเชิงลบ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ “เพลิงรัก ลานแค้น” ของปริทรรศ หุตางกูร (2545:27-50) ตัวละครหลักในเรื่องคือไพชยนต์ ชายหนุ่มที่เดินเตร็ดเตร่ในศูนย์การค้าและต้องตกเป็นเหยื่อของกลุ่มโจรซึ่งบังคับให้ตนต้องนอนราบกับพื้นของศูนย์การค้าก่อนที่จะโจรกรรมทรัพย์สินของตนไป ไพชยนต์ไม่ได้เป็นคนเดียวที่ถูกปล้น หากแต่มีผู้ร่วมชะตากรรมอีกหลายคนด้วยกัน หลังจากนั้น เมื่อกลุ่มโจรจะหาผู้ทางหนีและเลือกเอาคนในกลุ่มสี่คนเป็นตัวประกันนั้น ไพชยนต์ก็โชคร้ายถูกเลือกเป็นตัวประกันคนหนึ่งด้วยพร้อมกับชายชรา หญิงสาวและเด็กวัยรุ่น อย่างไรก็ตาม ต่อมาการณ์กลับเป็นว่าแผนโจรกรรมทั้งหมด

เป็นเพียงแค่การโฆษณาโครงการบ้านจัดสรรและตัวประกันทั้งสี่เป็นเพียงแค่ “ดาราจำเป็น” ที่ถูกหลอกให้เข้ามาร่วมในแผนโฆษณาครั้งนี้เท่านั้น ตอนแรกไพชยนต์กับชายชราต้องการจะฟ้องศาลที่ทำให้ตนต้องคลุกฝุ่นกับพื้นและต้องทุกข์ทรมานเป็นกังวลด้วยเกรงจะเสียชีวิต แต่เมื่อกลุ่มผู้บริหารมีคำตอบแทนคนที่ทั้งสี่เป็นเงินจำนวนสองแสนบาทต่อคน ไพชยนต์จึงยินดีเป็น “ดาราจำเป็น” และยอมรับเงินจำนวนนั้นไว้ ทั้งให้ชายชราต้องเสียใจที่ไพชยนต์หักหลังตนที่ไม่ยอมต่อสู้ด้วยกันเพื่อปกป้องศักดิ์ศรีตนเอง จากเรื่องย่อดังกล่าว ศูนย์การค้ากลายเป็นพื้นที่ในเชิงสัญลักษณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเราพิจารณาว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นซึ่งเป็นการโจรกรรมนั้นกลายเป็นเพียงแค่การโฆษณาอย่างหนึ่ง อย่างไรก็ตาม การโจรกรรมและการโฆษณาต่างก็มีสารัตถะที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ทั้งคู่ต่างเป็นกระบวนการที่คนกลุ่มหนึ่งต้องการจะหลอกล่อให้คนอีกกลุ่มหนึ่งเสียทรัพย์สิน แต่ในขณะที่การโจรกรรมเป็นการหลอกล่อที่เห็นได้อย่างชัดเจน การโฆษณาเป็นการหลอกล่อที่ซับซ้อนที่คนส่วนใหญ่ไม่ได้ตระหนักถึง การเชื่อมโยงเหตุการณ์การโจรกรรมกับการจำลองเหตุการณ์เพื่อเป็นการโฆษณาในพื้นที่ศูนย์การค้าจึงเป็นบอกใบ้ให้ผู้อ่านเห็นถึงสภาพของศูนย์การค้าที่พยายามหลอกล่อให้ผู้หลงเข้าไปตาบอดใจและสูญเสียทรัพย์สินเพื่อสิ่งที่ไม่ได้ต้องการอย่างแท้จริง

นอกจากนี้ สภาพการ “จำลอง” สิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นรอบตัวในศูนย์การค้ายังเป็นการสื่อให้เห็นถึงการที่สินค้าต่างๆ ในศูนย์การค้าไม่ได้นำเสนอในระดับของการใช้สอยในตัวของมันเองอย่างแท้จริง หากแต่สินค้าต่างๆ ถูกเข้าถึงและเข้าใจในระดับของสัญลักษณ์ตามทฤษฎีของโบดริยาร์ ความต้องการของลูกค้านั้นไม่ได้อยู่ที่ตัวสินค้าจริงๆ หากแต่อยู่ที่คุณค่าหรือนัยแฝงที่สินค้าเหล่านั้นเชื่อมโยงถึง

Needs are not so much directed at objects, but at values. And the satisfaction of needs primarily expresses an adherence to these values. The fundamental, unconscious, and automatic choice of the consumer is to accept the life-style of a particular society (no longer therefore a real choice [...]) (Baudrillard, 2001:40).

เมื่อพิจารณาในแง่นี้ การจำลองเหตุการณ์การโฆษณาเพื่อการโฆษณาอาจจะสัมพันธ์กับสภาพของศูนย์การค้าเองที่ “จำลอง” ความจริงและเล่นกับจินตนาการของผู้บริโภค ยั่วให้ผู้บริโภคเกิดกิเลสค้นหาจากเพียงแค่เดินเตร็ดเตร่ชมสินค้า ดังที่คราวฟอร์ดกล่าวไว้ว่า

Mentally “trying on” products teaches shoppers not only what they want and what they can buy, but also, more importantly, what they don't have, and what they therefore need. Armed with this knowledge, shoppers can not only realize what they are but also imagine what they might become (Crawford, 2004:130).

ดังนั้น อัตลักษณ์ของผู้บริโภคในศูนย์การค้าจึงเป็นอัตลักษณ์ที่ลื่นไหลและเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ตามแต่จินตนาการของตนและเงินในกระเป๋าจะเอื้ออำนวย เมื่อพิจารณาในประเด็นดังกล่าว เงินจึงกลายเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดอัตลักษณ์เนื่องจากยิ่งผู้บริโภคมียีนมากเพียงใด สินค้าที่สามารถนำมารองรับการเลือกประกอบสร้างอัตลักษณ์ของผู้บริโภคจะยิ่งมีมากขึ้นเท่านั้น ศูนย์การค้าในแง่นี้จึงเป็นสวรรค์สำหรับผู้มีเงินที่สามารถทำให้ความปรารถนาของตนเป็น “จริง” ขึ้นมา ต่างจากผู้ที่ไม่มีความสามารถบันดาลฝันของตนให้สัมฤทธิ์ผล

ด้วยเหตุนี้ จึงไม่เป็นเรื่องที่น่าแปลกใจที่ในตอนจบ ไพชนนต์เลือกที่จะรับเงินสองแสนบาทมากกว่าที่จะร่วมกับชายชราขึ้นฟ้องศาลเพื่อปกป้องศักดิ์ศรีของตนเอง เงินนอกจากจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้คนประกอบสร้างอัตลักษณ์ที่หลากหลาย ยังเป็นสิ่งที่ครอบงำมนุษย์ทำให้เห็นคุณค่าของเงินมากกว่าศักดิ์ศรี เมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้ง ไพชนนต์ในแง่นี้จึงกลายเป็น “สินค้า” ด้วยเช่นกัน เนื่องจากคุณค่าของเขาสามารถตีค่าออกมาเป็นตัวเงินได้และเขายินดีให้คนอื่นตีค่าเขาให้เป็นเช่นนั้น เรื่องสั้น “เพลิงรัก ลานแค้น” จึงนำเสนอความสัมพันธ์สองระดับด้วยกัน ระดับแรกคือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับวัตถุ และระดับที่สองคือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน บริโภคนิยมนอกจากจะทำให้มนุษย์มองวัตถุในแง่ที่เป็น “สินค้า” ซึ่งมีทั้งประโยชน์ใช้สอยในตัวและมีคุณค่าหรือค่านิยมที่แฝงมาด้วยแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันเองก็แปรเปลี่ยนไปเช่นกันเมื่อมนุษย์มองมนุษย์ด้วยกันในฐานะที่เป็น “สินค้า” แม้กระทั่งศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เองก็สามารถถูกตีค่าเป็นตัวเงินได้ด้วยเช่นกัน

เมื่อความปรารถนาเกิดขึ้นที่กองขยะ

นวนิยายขนาดสั้นชื่อ *หมานคร* ของคอยนุช (2546) ได้วิพากษ์วิจารณ์การบริโภคในเมืองไว้ด้วยเช่นกัน พื้นที่เมืองส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครในเรื่องอย่างเห็นได้ชัด การรวมตัวเป็นกลุ่มก้อนมักจะเกิดขึ้นในกลุ่มคนจากต่างถิ่นที่จำเป็นต้องทำงานร่วมกันและมักจะรู้จักกันอย่างผิวเผิน เครื่องแบบนับว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่ตัวละครในเรื่องจำเป็นต้องใส่เนื่องจากแสดงให้เห็นถึงลักษณะความสัมพันธ์ของคนในเมืองที่ให้ค่าจากงานหรืออาชีพมากกว่าจากสภาพจิตใจภายใน ดังที่หลุยส์ เวิร์ธ (Louis Wirth, 1980:40) กล่าวไว้ว่า

Typically, our physical contacts [in the city] are close but our social contacts are distant. The urban world puts a premium on visual recognition. We see the uniform which denotes the role of the functionaries and are oblivious to the personal eccentricities that are hidden behind the uniform. We tend to acquire and develop a sensitivity to a world of artifacts and become progressively farther removed from the world of nature.

เนื่องจากสภาพความสัมพันธ์ในพื้นที่เมืองที่ละเลยสภาพจิตใจหรือตัวตนที่แท้จริงและให้ความสำคัญกับวัตถุมากกว่า ตัวละครหลายตัวในเรื่องจึงเป็นตัวละครที่เหงาและแปลกแยก ไม่ว่าจะเป็นหม่อม หญิงสาวที่ตัดสินใจที่จะไม่โตขึ้นเมื่ออายุแปดขวบจนปัจจุบันอายุได้ยี่สิบสองปี หม่อมชอบดูคนมาจากขวดและชอบสูบบุหรี่ ซึ่งนับว่าเป็นอากัปกริยาที่ตรงกันข้ามกันโดยสิ้นเชิง ด้านหนึ่งหม่อมก็มีความบริสุทธิ์ในฐานะที่เป็นเด็กแต่ก็มีลักษณะเจนโลกเช่นเดียวกัน การพรรณนาลักษณะของหม่อมในลักษณะเหนือจริงอาจจะเป็นการวิพากษ์ในเชิงล้อลักษณะของการเลี้ยงดูบุตรหลานในสังคมปัจจุบันที่พ่อแม่ไม่มีเวลาดูหรือสังเกตพัฒนาการของลูก ตัวละครเองกล่าวว่า

พ่อกับแม่เธอเป็นคนรวยที่ไม่เคยรู้ว่าน้องหม่อมอายุเท่าไร ทุกวันแม่จะขงนมใส่ขวดนมให้น้องหม่อม แม่ทำจนเป็นกิจวัตรมาเป็นเวลายี่สิบสองปีแล้ว [...] คิดดูสิว่ายี่สิบสองปีที่แม่ไม่เคยรู้เลยว่าน้องหม่อมโตหรือยัง [...] ส่วนพ่อของน้องหม่อมก็ไม่ต่างอะไรกับแม่หรือพ่อได้แต่ซื้อกระบองลายตุ๊กตากับกระเป๋ารูปสัตว์น่ารักพวกนี้มาให้ให้น้องหม่อม ทำอย่างกับว่าน้องหม่อมยังอายุสามขวบอยู่อีก (คอยนุช, 2546:65-66)

ครอบครัวของหม่อมอาจจะเป็นเหมือนครอบครัวชนชั้นกลางอีกหลายๆ ครอบครัวในพื้นที่เมืองที่พ่อแม่ไม่มีเวลาเลี้ยงดูเอาใจใส่ลูก ความรักถูกนำเสนอผ่านวัตถุหรือสินค้าไม่ว่าจะเป็น “ขวดนม”

หรือ “กระป๋องลายตุ๊กตากับกระป๋องปัสเตอร์น่ารัก” หากแต่สิ่งที่หม่อมต้องการจริงๆ ไม่ใช่วัตถุหรือสินค้าหากแต่เป็นเวลาที่ในการคุยกันกับพ่อแม่มากกว่า

นอกจากหม่อมแล้ว ตัวละครอีกตัวหนึ่งที่น่าสนใจคือตึก ซึ่งเป็นคนความจำเสื่อม ผู้เขียนพรรณนาตึกไว้ดังนี้

ตึกเป็นผู้ชายธรรมดาคนหนึ่ง เขาความจำเสื่อมตั้งแต่เมื่อไรก็จำไม่ได้ ตึกรู้แต่ว่าใครๆ เรียกเขาว่าตึกและรู้ว่าตนเองชอบขึ้นแท็กซี่ แต่ไม่รู้ว่าจะไปไหน พอมีคนถาม ตึกมักจะบอกว่าที่ที่เขาอยากไปมันไม่มีชื่อ เขาจึงไม่รู้ว่าจะเรียกมันว่าอะไร เขาจึงเรียกมันว่าเกาะไม่มีชื่อเท่านั้นเอง (คอยนุช, 2546:55)

จากการที่คอยนุชพรรณนาว่าตึกเป็นผู้ชาย “ธรรมดา” คนหนึ่งอาจจะเป็นการบอกโดยนัยว่าตึกเป็นตัวแทนของคนในเมืองส่วนใหญ่ที่ไม่รู้ว่าตนเองต้องการสิ่งใด ทฤษฎีของสินค้าในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ของบริวารอาจช่วยให้เราเข้าใจได้ว่าระบบบริโภคนิยมและการโฆษณาชวนเชื่อที่ล่อลวงให้คนบริโภคสินค้าต่างๆ ที่ไม่ได้มีความต้องการอย่างแท้จริงทำให้คนในเมืองรู้สึกแปลกแยกและในที่สุดไม่รู้ถึงความต้องการที่แท้จริงของตนเอง เช่นเดียวกับตึกที่ไม่รู้ถึงจุดหมายปลายทางของตน หากแต่รู้ว่ามี “ความต้องการ” และ “ความปรารถนา”

นอกจากจะความจำเสื่อมแล้ว ตึกยังมีลักษณะเด่นที่แปลกประหลาดอีกข้อหนึ่งคือ เขาชอบดมและชอบเลีย ด้วยเห็นว่า “เด็กทุกคนดมกลิ่นกับลิ้มรสได้ก่อนตาจะมองเห็น” (คอยนุช, 2546:56) เขาพยายามจะเลียหน้าป๊อดซึ่งเป็นตัวละครหลักของเรื่องแต่ป๊อดไม่ยอมให้เลียหน้าป๊อดครั้งนัก ตึกไม่เข้าใจ “เขาชี้ให้ป๊อดดูภาพนางสาวเลียตัวลูกของมันเป็นการแสดงความรักอย่างหนึ่ง เหมือนกับที่ตึกเลียข้าวของให้ป๊อด” (คอยนุช, 2546:58) ต่อมาตึกได้มีโอกาสพบกับป้าสุรีซึ่งยอมให้เขาเลียและแนะนำให้เพื่อน ๆ ของตนมาให้เลียเพื่อแลกกับเงิน ป๊อดคิดว่าตึกคงจะมีความสุขจากการเลียหน้าป้าสุรีและเพื่อน แต่ปรากฏว่าตึกกลับนั่งเหม่อลอยและเศร้าสร้อยเนื่องจาก “แม้การเลียจะเป็นสิ่งที่เขาชอบ แต่การเลียสำหรับตึกคือการแสดงความรัก ไม่ใช่การเลียเพื่อแลกกับเงินเหมือนที่เขากำลังทำอยู่เวลานี้” (คอยนุช, 2546:60-61) ถ้าการเลียเป็นสัญลักษณ์ถึงการแสดงออกซึ่งความรักระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกันแล้ว ความเศร้าที่ตึกรู้สึกน่าจะเกิดจากการทราบดีกว่าการแสดงออกซึ่งความรักของเขาเองไม่ได้เป็นเรื่องบริสุทธิ์อีกต่อไป หาก

ถูกแทนค่าด้วยเงินที่ป่าสุริและเพื่อนจ่ายให้ เงินที่เขาได้จึงกลับเป็นการลดค่าความรักลง ถ้าบริโคนิยมเป็นระบบที่บังคับให้คนต้องแทนค่าสินค้าด้วยปริมาณหรือค่าในฐานะที่เป็นตัวเงิน ความรักหรือความเป็นมนุษย์ซึ่งเป็นสภาพภายในของมนุษย์ก็就会被ตีค่าไปด้วยเช่นกัน ดังที่ซิมเมล (1971:327-328) กล่าวว่า

It has been money economy which has thus filled the daily life of so many people with weighing, calculating, enumerating and the reduction of qualitative values to quantitative terms.

การตีค่าดังกล่าวนำไปสู่ภาวะแปลกแยกที่คนในเมืองที่ตกอยู่ภายใต้ระบบบริโคนิยมเฉกเช่นติกใน *มหานคร* พิชยนต์ใน “เพลิงรัก ลานแค้น” หรือผู้เล่าเรื่องที่ไม่มีชื่อใน “ผิวยูในบ้าน” จำเป็นต้องประสบ

ความสัมพันธ์ระหว่างเงินกับป๊อดซึ่งเป็นตัวละครหลักในเรื่องนำเสนอประเด็นที่น่าสนใจเช่นกัน ในขณะที่ทั้งคู่เป็นคนที่ไม่เดินทางจากต่างจังหวัดเข้ามาในเมือง วิถีชีวิตของคนทั้งสองกลับแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง จีนมักจะมีความปรารถนาหรือความต้องการไขว่คว้าให้ชีวิตของตนดีขึ้น ดังจะเห็นได้จากในเรื่องที่จีนต้องเปลี่ยนงานอยู่ตลอดเวลา เนื่องจากต้องการแสวงหาสิ่งบางอย่างเหมือนกับติก (คอยนุช, 2546:157-160) จนกระทั่งค้นพบว่าสิ่งที่ตนเองต้องการคือ “การเปลี่ยนแปลง” ในกรอบที่ผู้วิจัยใช้ศึกษา ความต้องการการเปลี่ยนแปลงของจีนอาจจะเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าจีนกลายเป็นทาสของระบบบริโคนิยมอย่างแท้จริง เนื่องจากจีนรู้สึกไม่พอใจในสิ่งที่ตนมีและต้องการไขว่คว้าสิ่งอื่นๆ อย่างไม่รู้จักจบสิ้น ความต้องการดังกล่าวสอดคล้องกับตรรกะของบริโคนิยมที่ผลักดันให้มนุษย์ต้องมีความปรารถนาและความต้องการอย่างไม่รู้จบ เพื่อที่จะได้ใช้เงินที่หามาได้มาจับจ่ายใช้สอยและทำให้เงินหมุนเวียนในระบบอย่างต่อเนื่อง นอกจากนั้น สาเหตุที่จีนเดินทางเข้ามาในเมืองตั้งแต่ตอนแรกนั้นคือเพื่อหาผู้ที่ช่วยเหลืออ่านหนังสือเล่มหนึ่งที่ตกลงมาเครื่องบิน ซึ่งเป็นภาษาที่เธออ่านไม่ออก การที่เธอทราบภายหลังว่าหนังสือเล่มดังกล่าวเป็นเพียงแค่หนังสือร่ำกามารมณภาษาอิตาเลียนก็น่าจะเป็นนัยที่เปรียบเทียบระหว่าง “ความฝัน” และ “ความจริง” ของมโนทัศน์ที่คนต่างจังหวัดสร้างขึ้นเกี่ยวกับวิถีชีวิตในเมืองกรุง หนังสือต่างชาติในกรณีนี้อาจจะเป็นอุปลักษณะของอารยธรรมต่างชาติซึ่งรวมไปถึงระบบทุนนิยม

และบริโภคนิยมที่เข้ามาครอบงำ ซึ่งตอนแรกอาจจะดูสวยหรู แต่เมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้วเป็นสิ่งที่ให้โทษมากกว่าให้คุณ

ป๊อดแตกต่างจากจินเนื่องจากป๊อดเป็นคนที่ไม่ชอบการเปลี่ยนแปลง ความฝันของป๊อดมั่นคงและไม่โอนเอียงแปรเปลี่ยนเหมือนกับเธอ การที่ป๊อดมีความฝันว่าอยากจะทำชีวิตกับจินและไม่เปลี่ยนแปลงความฝันนั้นไปตามเวลาหรือสถานการณ์อาจจะเป็นสาเหตุที่ทำให้ป๊อดไม่มี “หาง” เหมือนกับคนอื่นๆ ที่ใช้ชีวิตตามกระแสของสังคมเมือง นอกจากนั้น ป๊อดมักจะฟังยัยที่เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการกลับชาติมาเกิดใหม่เป็นสัตว์หรือพืช (คอยนุช, 2546:39-41) เรื่องราวมหัศจรรย์ที่ยัยเล่านี้มีนัยที่ต่อต้านกระแสบริโภคนิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าพิจารณาว่าบริโภคนิยมคือการพยายามผลักดันให้มนุษย์ซื้อและสะสมสินค้าอย่างไม่หยุดยั้งเพื่อสนองความปรารถนาและเพื่อสร้างตัวตนและอัตลักษณ์ (Baudrillard, 2001:32-33) เรื่องเล่าของยัยแสดงให้เห็นถึงปรัชญาของพุทธศาสนาในแง่ที่เกี่ยวกับการปลงอนิจจังสังขารและชี้เป็นนัยให้เห็นถึงความเปล่าดายของการพยายามสะสมสมบัติหรือสินค้าเพื่อเป็นของส่วนตัว เนื่องด้วยวันหนึ่งสังขารของมนุษย์ต้องดับและความเป็นตัวตนหรืออัตลักษณ์จำต้องสูญหายไปด้วยเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ในตอนจบเมื่อป๊อดพบจินอีกครั้งที่ภูเขาพลาสติก กองขยะดังกล่าวได้กลายสภาพเป็นที่พบรักระหว่างคนทั้งสอง ความฝันของป๊อดที่ต้องการจะใช้ชีวิตคู่ร่วมกับจินไม่ได้เปลี่ยนแปลงแต่ในที่สุดเขาเองต้องยอมมี “หาง” เพื่อที่จะได้อยู่กับจินซึ่งเวลานี้มี “หาง” เรียบร้อยแล้วเนื่องจากวิถีชีวิตของเธอถูกครอบงำด้วยค่านิยมของการดำรงชีวิตแบบคนในเมือง การที่ป๊อดยินยอมมีหางในที่สุดอาจจะเป็นการยอมรับในการเข้าสู่ระบบบริโภคนิยมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบค่านิยมดังกล่าว แต่เงื่อนไขสำคัญที่ผลักดันให้เขาเข้าสู่ระบบคือความรักระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ซึ่งอาจจะเป็นสิ่งที่ต่อรองกับการทำลายคุณค่าความเป็นมนุษย์ของตัวระบบเอง นอกจากความรักแล้ว ความฝันหรือความหวังเองก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่สำคัญที่ทั้งคู่ค้นพบ

ป๊อดอยากเถียงจินว่า พลาสติกไม่มีวันหมดโลกไปได้หรอก ยังมีคนสั่งข้าวผัดใส่กล่องโฟม แทนป๊อดอีกไม่รู้จบ แต่พอป๊อดเห็นรอยยิ้มของจิน ป๊อดก็ไม่กล้าเถียง ใบหน้าของจินเวลาที่บอกว่าวันหนึ่งพลาสติกจะหมดไปจากโลก ดูสวยงามเหมือนตอนที่จินพูดถึงความฝัน (คอยนุช, 2546:195)

ความฝันของจีนในแง่ไม่ได้เป็นความฝันที่ตั้งอยู่บนความเลือนลอยหรือบนสัญญาที่เกิดขึ้นจากการโฆษณาหรือประชาสัมพันธ์ หากแต่เป็นความฝันที่ตั้งอยู่บนความรักในมวลมนุษยด้วยกัน เป็นความหวังดีที่ไม่ได้เกิดขึ้นจากการโฆษณาหรือเพื่อให้ตนได้มาซึ่งชื่อเสียงหรือเงินทองตอบแทน การจับลงอย่างมีความสุขของตัวละครทั้งสองในด้านหนึ่งอาจจะดูเป็นการหลีกหนีที่จำเจซ้ำซาก แต่ในอีกด้านหนึ่งอาจจะพิจารณาได้ว่าเป็นการนำเสนอทัศนคติใหม่ต่อการบริโภค สัญลักษณ์หนึ่งที่สอดคล้องกับมุมมองดังกล่าวคือกองขยะซึ่งเป็นสถานที่ที่จีนกับป๊อดตัดสินใจมีชีวิตร่วมกัน กองขยะพลาสติกเกิดจากการที่จีนซึ่งเป็นตัวละครหลักอีกตัวหนึ่งของเรื่องเริ่มสะสมขวดน้ำที่ผู้คนในเมืองบริโภคและทิ้งอยู่ตามถังขยะ กองขวดน้ำเริ่มลามาจากในบ้านของจีนออกมานอกบ้านและในที่สุดได้กลายเป็นกองขยะมหึมาที่สูงเทียมภูเขา

ป๊อดมองภูเขาพลาสติกที่เวลานี้สูงจนมองไม่เห็นยอดแล้ว บางทีตอนนี้มันอาจจะสูงจนเลยออกไปนอกโลกแล้วเข้าไปที่ดวงจันทร์ก็ว่าได้ คิดเสร็จแล้วป๊อดก็นึกได้ว่าเย็นนี้เขาน่าจะหยุดสั่งข้าวผัดใส่กล่องโฟม เพราะว่าภูเขาพลาสติกจะได้ไม่ทะลุออกไปนอกโลก ป๊อดมองแสงอาทิตย์ตอนเย็นที่ส่องมาที่ภูเขาพลาสติก ป๊อดคิดว่ามันเป็นภูเขาที่มีสีสวยงาม ไม่มีแต่สีเขียวเหมือนภูเขาลูกอื่น เป็นเพราะพลาสติกหลากสีที่จีนเก็บมา ป๊อดไม่ใช่คนเดียวที่เห็นว่ามันสวย เด็กๆ ที่อยู่แถวนั้นก็เห็นว่ามันสวย เด็กๆ พวกเขามาวิ่งเล่นที่ภูเขาพลาสติกอย่างมีความสุข (คอยนุช, 2546:113)

การพรรณนาภูเขาพลาสติกในเรื่องนี้ไม่ได้เป็นไปในเชิงลบ หากแต่แสดงให้เห็นถึงความสวยงามของสีหลากสีที่สะท้อนออกมา ซึ่งบางครั้งยังสวยงามมากกว่าภูเขาตามธรรมชาติที่มีเพียงแค่สีเขียวเท่านั้น เมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้ว ถ้าศูนย์การค้ากลายเป็นจุดศูนย์กลางของเมืองหรือเป็นสถานที่ท่องเที่ยวหลักในโลกปัจจุบัน กองขยะจะกลายเป็นพื้นที่ขายของที่คนในเมืองพยายามเพิกเฉยหรือมองไม่เห็น กองขยะเป็นเสมือนหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการบริโภคที่ไม่รู้จักหยุดจักหย่อนของคนในเมืองที่จำเป็นต้องบริโภคอยู่ตลอดเวลาเนื่องจากถูกยั่วยุและล่อลวงจากโฆษณาสินค้าที่แสดงผ่านสื่อรอบตัว นอกจากนั้น กองขยะยังเป็นพื้นที่ของคนขายของ เนื่องจากคนขายของบางกลุ่มที่อาจจะมียาได้ไม่มากพอที่จะไปจับจ่ายใช้สอยในศูนย์การค้าจึงหันมาค้ากองขยะเพื่อหา “สินค้า” ที่ยังพอใช้ได้อยู่กลับมาใช้อีกโดยไม่ต้องเสียเงินแต่อย่างใด การบริโภคโดยไม่ต้องใช้เงินโดยการคุ้ยกองขยะอาจจะพิจารณาได้ว่าเป็นการต่อรองในพื้นที่เมืองได้อย่างหนึ่ง เนื่องจาก “สินค้า” ไม่ต้องแลกเปลี่ยนกับเงินอีกต่อไป ภูเขาพลาสติกในแง่นี้อาจจะเป็นสัญลักษณ์ของการบริโภคในพื้นที่เมืองและผลพวงอันเกิดมาจากการบริโภคแต่สัญญาดังกล่าวไม่จำเป็นต้องนำเสนอออกมา

ในเชิงลบเสมอไป ถ้า “ผิอยู่ในบ้าน” และ “เพลิงรัก ลานแค้น” นำเสนอภาวะของคนในเมืองที่ไม่สามารถหาทางออกจากการตกเป็นทาสของระบบและนำเสนอให้เห็นถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่สูญหายไปในโลกบริโภคนิยม **หมานคร** อาจจะเป็นการเชื้อเชิญให้ผู้อ่านพยายามมองหาความสวยงามในระบบบริโภคนิยมในเวลาเดียวกับที่ต้องต่อรองและแสวงหาทางออก การบริโภคอาจจะไม่ได้หมายถึงการทำลายและมนุษย์ในโลกแห่งการบริโภคอาจจะไม่ได้เป็นเพียงแค่เหยื่อ หากแต่การบริโภคอาจจะ เป็นเวทีที่มอบอำนาจกลับไปให้กับผู้บริโภคโดยเน้นถึงบทบาทของผู้บริโภคในฐานะผู้ที่มีอำนาจคิด สร้างสรรค์ และตัดสินใจก็เป็นได้ ในแง่นี้ การบริโภคอาจจะไม่ได้หมายความว่า การที่มนุษย์บริโภคโดยไม่ยั้งคิดแต่อาจจะหมายถึงกระบวนการที่ผู้บริโภคมีบทบาทเข้าไปต่อรอง กำหนดกรอบและวัตถุประสงค์ หรือให้ความหมายใหม่ในการใช้สิ่งหนึ่งก็เป็นได้ (ดูเพิ่มเติม Jackson, 1993:209-217) ตอนจบที่สมหวังนั้นสัมพันธ์กับทัศนคติของคอยนุชที่แตกต่างไปจากกนกพงศ์ สงสมพันธุ์ และปริทรรศ หุตางกูร บริโภคนิยมซึมลึกเข้าไปยังวิถีการดำรงชีวิตของคนในพื้นที่เมืองและเป็นสิ่งที่คนในพื้นที่เมืองไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ อย่างไรก็ตาม **หมานคร** แสดงให้เห็นว่าการนำเสนอบริโภคนิยมในแง่ลบทั้งหมดอาจจะไม่ใช่ทางออกที่ถูกต้องเสียทีเดียว มิติของการอ่านและการตีความนับว่ามีความสำคัญเช่นกันเนื่องจากเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มนุษย์สามารถต่อรองกับระบบและสร้างความหมายใหม่ขึ้นมา กองขยะซึ่งอาจจะ เป็นแหล่งเพาะเชื้อโรคและเป็นพื้นที่ที่คนส่วนใหญ่รังเกียจในที่สุดอาจจะได้รับการตีความความหมายใหม่ให้เป็นพื้นที่แห่งการต่อรองและเป็นพื้นที่แห่งความหวังก็เป็นได้

เมื่อเปรียบเทียบงานเขียนทั้งสามชิ้น จะเห็นได้ชัดว่าทั้งกนกพงศ์ สงสมพันธุ์ ปริทรรศ หุตางกูร และคอยนุชต่างนำเสนอประเด็นเกี่ยวกับการบริโภคในพื้นที่เมืองและผลกระทบที่กระแสดังกล่าวมีต่อความสัมพันธ์ของคนในเมืองด้วยกัน ทั้งสามเรื่องต่างชี้ให้เห็นถึงผลลัพธ์ในเชิงลบที่กระแสนิยมบริโภคมีต่อมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นความแปลกแยกและความตึงเครียดที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากความต้องการหรือความปรารถนาที่ถูกกล่อลวงและยั่วยุให้เกิดขึ้นไม่หยุดหย่อน หรือเป็นการตีค่าสิ่งต่างๆ อันรวมไปถึงศักดิ์ศรีของมนุษย์ด้วยเงินตรา กระแสนิยมบริโภคนิยมจึงไม่ได้มีอิทธิพลต่อลักษณะทางกายภาพ เช่น การกำเนิดของศูนย์การค้าและกองขยะเท่าภูเขาเท่านั้น หากแต่ยังส่งผลกระทบต่อจิตใจต่อมนุษย์ด้วยเช่นกัน โบตริยาร์ (2001:52) กล่าวว่าไว้ว่า

Consumption is not [...] an indeterminate marginal sector where an individual, elsewhere constrained by social rules, would finally recover, in the “private”

sphere, a margin of freedom and personal play when left on his own. Consumption is a collective and active behaviour, a constraint, a morality, and an institution. It is a complete system of values, with all that the term implies concerning group integration and social control.

การบริโภคจึงครอบคลุมวิถีชีวิตมนุษย์ทั้งในปริมาณสาธารณะและปริมาณส่วนตัว เป็นตัวกำหนดระบบศีลธรรมจรรยาและจารีตของมนุษย์ อย่างไรก็ตาม ในสถานการณ์ที่ดูเหมือนว่าจะไม่มีทางออกดังจะเห็นได้จากจุดจบอันน่าเศร้าของ “ผีอยู่ในบ้าน” และ “เพลิงรัก ลานแค่น” ความรักในมวลมนุษย์ด้วยกันใน **มหานคร** อาจจะเป็นความหวังที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของมนุษย์ในการที่จะต่อรองและสร้างความหมายใหม่ให้แก่กระแสบริโภคนิยมจากภายในระบบเอง ถึงแม้ว่าความหวังดังกล่าวจะเลื่อนรางหรือริบหรืออย่างไรก็ตาม

บรรณานุกรม

- กนกพงศ์ สงสมพันธุ์. 2540. *แผ่นดินอื่น*. พิมพ์ครั้งที่ 6. ปทุมธานี: นาค.
- กาญจนา แก้วเทพ, บรรณาธิการ. 2541. *การศึกษาสื่อมวลชนด้วยทฤษฎีวิพากษ์ (Critical Theory): แนวคิดและตัวอย่างงานวิจัย*. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- คณนุช. 2546. *หมานคร*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์.
- ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์. 2546. *เชิงอรรถวัฒนธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: วิชาษา.
- บาร์ตส์, โรลิ่งด์. 2547. *มายาคติ: สรรนิพนธ์จาก Mythologies*. แปลโดย วรณพิมล อังคศิริสรพ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: วิชาษา.
- ปริทรรศ นุตางกูร. 2545. *แม่มดบนตึก*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: รูปจันทร์.
- ปรีชา คูวินทร์พันธุ์. 2545. *สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- Bachelard, Gaston. 1969. *The Poetics of Space*. Translated by Etienne Gilson. Boston: Beacon.
- Barthes, Roland. 1993. *Mythologies* (1957). Translated by Annette Lavers. London: Vintage.
- Barthes, Roland. 1997. Semiology and the Urban. In Neil Leach (ed.), *Rethinking Architecture: A Reader in Cultural Theory*, pp. 166-172. London: Routledge.
- Baudelaire, Charles. 1986. The Painter of Modern Life. In his *The Painter of Modern Life and Other Essays*, pp. 1-40. Translated by Jonathan Mayne. New York: Da Capo.
- Baudrillard, Jean. 2001. *Selected Writings*. Stanford: Stanford University Press.
- Benjamin, Walter. 1997. *Charles Baudelaire: A Lyric Poet in the Era of High Capitalism*. Translated by Harry Zohn. London and New York: Verso.
- Benjamin, Walter. 1999. *The Arcades Project*. Translated by Howard Eiland and Kevin McLaughlin. Cambridge, Massachusetts: Belknap.

- Britzolakis, Christina. 1999. Phantasmagoria: Walter Benjamin and the Poetics of Urban Modernism. In Peter Buse and Andrew Stott (eds), *Ghosts: Deconstruction, Psychoanalysis, History*, pp. 72-91. Hampshire and London: Macmillan.
- Childe, V. Gordon. 1996. The Urban Revolution (1951). In Richard T. LeGates and Frederic Stout (eds), *The City Reader*, pp. 22-30. London: Routledge.
- Crawford, Margaret. 2004. The World in a Shopping Mall (1992). In Malcolm Miles, Tim Hall, and Iain Border (eds), *The City Cultures Reader*, pp. 125-140. London: Routledge.
- Featherstone, Mike. 1991. *Consumer Culture and Postmodernism*. London: Sage.
- Finnegan, Ruth. 1997. 'Storying the Self': Personal Narratives and Identity. In Hugh Mackay (ed.), *Consumption and Everyday Life*, pp. 65-111. London: Sage.
- Goodman, Paul, and Percival Goodman. 1996. A City of Efficient Consumption (1947). In Richard T. LeGates and Frederic Stout (eds), *The City Reader*, pp. 199-206. London: Routledge.
- Harvey, David. 1990. *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford: Blackwell.
- Jackson, Peter. 1993. A Cultural Politics of Consumption. In Jon Bird and others (eds), *Mapping the Futures: Local Cultures, Global Change*, pp. 207-228. London: Routledge.
- Lyotard, Jean-François. 1984. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge* (1979). Translated by Geoff Bennington and Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Miller, Daniel. 1997. Consumption and Its Consequences. In Hugh Mackay (ed.), *Consumption and Everyday Life*, pp. 13-63. London: Sage.
- Mumford, Lewis. 1996. What Is a City? (1937) In Richard T. LeGates and Frederic Stout (eds), *The City Reader*, pp. 184-188. London: Routledge.
- Negus, Keith. 1997. The Production of Culture. In Paul Du Gay (ed.), *Production of Culture/ Cultures of Production*, pp. 67-118. London: Sage.

- Pike, Burton. 1981. *The Image of the City in Modern Literature*. Princeton: Princeton University Press.
- Robins, Kevin. 1997. What in the World's Going On? In Paul Du Gay (ed.), *Production of Culture/ Cultures of Production*, pp. 11-66. London: Sage.
- Simmel, Georg. 1971. The Metropolis and Mental Life (1903). In his *On Individuality and Social Forms*, pp. 324-339. Chicago: University of Chicago Press.
- Williams, Raymond. 1985. The Metropolis and the Emergence of Modernism. In Edward Timms and David Kelley (eds), *Unreal City: Urban Experience in Modern European Literature and Art*, pp. 13-24. Manchester: Manchester University Press.
- Williamson, Judith. 1986. *Consuming Passions: The Dynamics of Popular Culture*. London: Marion Boyars.
- Wirth, Louis. 1980. Urbanism as a Way of Life (1938). In Irwin Press and M. Estellie Smith (eds), *Urban Place and Process: Readings in the Anthropology of Cities*, pp. 30-48. New York: Macmillan.
- Wolfe Levy, Diane. 1978. City Signs: Toward a Definition of Urban Literature. *Modern Fiction Studies* 24:65-73

บทคัดย่อ

ชื่อบทความ รหัสหมายที่มองไม่เห็น: ประวัติศาสตร์ความรู้สึกเรื่อง “เกียรตินิยม” ในสมัยรัชกาลที่ ๔

ชื่อผู้เขียน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

การศึกษาเรื่องวัฒนธรรมบริโภคนิยมจำเป็นที่จะต้องศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงของระบบอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของคนในสังคม ที่ทำให้เกิดการให้ความหมายใหม่แก่สรรพสิ่งรอบตัวอันนำไปสู่ “การบริโภค” ไม่ใช่เพียงการศึกษาสิ่งที่ถูกบริโภคเพียงด้านเดียวเท่านั้น จึงจำเป็นต้องศึกษาอย่างเป็นประวัติศาสตร์ และการศึกษาประวัติศาสตร์ “ความรู้สึก” จะทำให้เข้าใจถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมบริโภคนิยมได้ชัดเจนขึ้น

การศึกษาประวัติศาสตร์ความรู้สึกเรื่อง “เกียรตินิยม” ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นการศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงความรู้สึกของชนชั้นนำ ที่นำไปสู่การสร้างรหัสหมายของการบริโภคของสังคมไทยที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ในสถานะที่ทุกคนเห็นพ้องกันว่าสังคมไทยตกอยู่ในกระแสบริโภคนิยมทุกมิติและทุกชนชั้น การศึกษาประวัติศาสตร์ความรู้สึกจึงเป็นเรื่องสำคัญยิ่งต่อการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ดังกล่าวอย่างลึกซึ้งขึ้น

**รหัสหมายที่มองไม่เห็นของวัฒนธรรมบริโภคนิยม:
ประวัติศาสตร์ความรู้สึกเรื่อง “เกียรตินิยม” ในสมัยรัชกาลที่ ๔-๗**

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ความเรียงต่อไปนี้มีจุดประสงค์สามประการด้วยกัน ได้แก่ การนำเสนอการศึกษาประวัติศาสตร์ “ความรู้สึก” ในเรื่อง “เกียรตินิยม” ในช่วงรัชกาลที่ ๔-๗ และต้องการชี้ให้เห็นว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ “ความรู้สึก” นั้น จะช่วยให้เราเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย ได้ชัดเจนขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมบริโภคนิยม

“ความรู้สึก” และ “ประวัติศาสตร์ความรู้สึก”

“ความรู้สึก” ของมนุษย์ ไม่ใช่เป็นเพียงผลผลิตของปัจจัยทางด้านชีวะเพียงอย่างเดียว ความรู้สึกหิวเป็นผลโดยตรงจากความต้องการอาหารของร่างกาย แต่ความรู้สึก “หิว” ที่ถูกปรุงแต่งจากปัจจัยอย่างอื่น ทำให้เกิดการตอบสนองของความรู้สึก “หิว” ที่แตกต่างออกไปอย่างน่าอัศจรรย์ใจ เช่น ความรู้สึกหิวได้ถูกกดทับและเปลี่ยนความหมายจากความต้องการกินอาหารให้อิ่ม ไปสู่ความอยากกินเพื่อให้สวย ซึ่งจะช่วยให้รู้สึก “ดี” กับตัวเอง หรือเพื่อจะมีอำนาจต่อรองกับผู้ชายมากขึ้น ตลอดจนการกินเพื่อสถานภาพทางสังคม เป็นต้น “ความรู้สึก” ที่แตกต่างเหล่านี้ล้วนไม่ได้เกิดขึ้นในสูญญากาศ แต่เป็น “ความรู้สึก” ที่ได้รับการปรุงแต่งจากปัจจัยแวดล้อมที่สลับซับซ้อน ซึ่งจะเข้าใจได้ด้วยการศึกษา “ประวัติศาสตร์ความรู้สึก” อย่างจริงจัง

กล่าวได้ว่า ความรู้สึกของมนุษย์ก็ไม่ใช่ผลผลิตทางด้านจิตวิทยาแท้ ๆ เพียงอย่างเดียว และแม้แต่การศึกษาทางด้านจิตวิทยาได้ก้าวพ้นการศึกษาแบบฟรอยด์ ที่เน้นอารมณ์ความรู้สึก ที่มาจากปัจจัยทางจิตวิทยาของปัจเจกชน มาสู่การศึกษาจิตวิทยาแบบ Cognitive Psychology ที่เน้นให้เข้าใจถึงการสร้างอารมณ์ความรู้สึกโดยสังคม^๑ เช่น ศึกษาว่าจากการอบรมในบางสังคม ได้ทำให้เด็กมีความรู้สึกละอายในการทำอะไรล้มเหลวมากกว่าในสังคมอื่น ๆ เป็นต้น

^๑ โปรดดู Rom Harré The social Construction of Emotion London : Basil Blackwell 1988.

การศึกษาความรู้สึกของมนุษย์ที่สัมพันธ์กับสังคมนั้น มีความก้าวหน้ามากที่สุดในแวดวงวิชาการทางด้านมานุษยวิทยา นักมานุษยวิทยาได้ดึงเอาอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์เข้ามาอยู่ภายใต้การสร้างขึ้นของสังคม โดยศึกษาถึงระบบอารมณ์ความรู้สึกภายใต้วัฒนธรรมหนึ่ง ๆ ดังที่ Clifford Geertz ได้นิยามความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม” ไว้ว่า เป็นระบบของสัญลักษณ์ และมีนักมานุษยวิทยานำเอากรอบความคิดนี้ไปศึกษาในเรื่องของอารมณ์-ความรู้สึกนึกคิด แล้วลงความเห็นว่าการศึกษามารมณ์ความรู้สึกนี้เป็นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับมานุษยวิทยาโดยตรง

การศึกษาของนักมานุษยวิทยาของสังคมไทยก็ได้เปิดทางให้แก่การศึกษาทางด้านอารมณ์ความรู้สึกได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึกของชาวบ้านต่อพื้นที่ป่าของอาจารย์อานันท์ กาญจนพันธ์ อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ การศึกษาเรื่องหนังสือของอาจารย์ปริตตา เฉลิมเผ่า-กอนันต์กุล การศึกษาเรื่อง “อัตลักษณ์” หรือ “รสนิยม” ที่กำลังขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางก็น่าจะมีผลทำให้เกิดการศึกษาพลวัตของอารมณ์ความรู้สึกให้กว้างขวางต่อไป

แม้ว่ามานุษยวิทยาและประวัติศาสตร์จะเป็นเสมือนสองด้านของเหรียญเดียวกัน แต่สิ่งที่ต้องใคร่ครวญกันต่อไปก็คือ การขยายพรมแดนการศึกษาเพื่อที่จะทำให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงของอารมณ์ความรู้สึกของคนในสังคมไทยได้กว้างขวางและชัดเจนมากขึ้น เช่น การก้าวข้ามพื้นที่หลักของการศึกษามานุษยวิทยาคือพื้นที่ชนบท ไปสู่พื้นที่อื่น ๆ ดังปรากฏในกรณีของการวิพากษ์ “วัฒนธรรมชุมชน” ด้วยการชี้ให้เห็นว่า เราไม่อาจทำการศึกษาวัฒนธรรม “ชุมชน” โดยการพิจารณาแยกออกไปจากระบบความสัมพันธ์กับ “เมือง” ตลอดจนความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมโลกาภิวัตน์, หรือการศึกษารสนิยมของคนชั้นกลาง ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ขยายตัวขึ้นทั้งในเขตเมืองและชนบท ฯลฯ ก็ล้วนเป็นการก้าวข้ามพื้นที่หลักของนักมานุษยวิทยาอย่างน่าสนใจ

การศึกษา “ความรู้สึก” ของคนในสังคม โดยพิจารณากว้างขวางกว่าชุมชนเดียวโดด ๆ นั้น จำเป็นจะต้องใช้วิธีคิดเชิงประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นวิธีคิดที่ต้องพิจารณาบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของระบบความรู้สึกหนึ่ง ๆ อย่างรอบด้านและกว้างขวางที่สุด โดยตระหนักว่าความรู้สึกย่อมสัมพันธ์กับวัฒนธรรมรวมทั้งระบบสัญลักษณ์ในวัฒนธรรมนั้น ๆ วัฒนธรรมนี้ส่วนหนึ่งเป็นมรดกตกทอดจากอดีต แต่อีกส่วนหนึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขหรือบริบทของสังคม

สังคมไทยเคยชินกับประวัติศาสตร์การเมือง ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์สังคม และขณะเดียวกันเราเชื่อกันว่าธรรมชาติของมนุษย์นั้นคงที่ เราจึงไม่เคยสนใจความเปลี่ยนแปลงของความรู้สึกของมนุษย์ ทั้ง ๆ ที่ในอีกด้านหนึ่งเราก็พูดกันเสมอว่า คนในสังคมสมัยหลัง ๆ มีความเห็นแก่ตัวและความโหดร้ายในจิตใจมากขึ้น หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าเราตระหนักกันดีว่ามีความความเปลี่ยนแปลงในด้านอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์มากขึ้นกว่าเดิมมาก ดังนั้นถึงวันนี้เราอาจจะจำเป็นต้องเริ่มศึกษาประวัติศาสตร์ “ความรู้สึก” กันแล้ว เพราะอารมณ์ความรู้สึกของคนในสังคมนับตั้งแต่เข้าสู่การระบบทุนนิยม มีความเปลี่ยนแปลงอย่างไพศาล และความเปลี่ยนแปลงนั้นนอกจากจะมีผลอย่างลึกซึ้งต่อพฤติกรรมทางสังคมของคนไทยในปัจจุบันแล้ว ยังส่งผลต่อสังคมไทยในอนาคตด้วย

การศึกษา “ประวัติศาสตร์ความรู้สึก” ของคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมไทย จะมีผลดีอย่างไรต่อการทำความเข้าใจการเลือกกระทำหรือไม่กระทำกรอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น การทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงในความรู้สึกนึกคิดที่เกี่ยวข้องกับร่างกาย เพศสภาพ และเพศสัมพันธ์ของวัยรุ่นไทย ก็จะทำให้เข้าใจได้ว่าเมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงความรู้สึกนึกคิดเรื่องร่างกาย จะสัมพันธ์กับความรู้สึกนึกคิดเรื่องความเป็นเพศหญิง ความเป็นเพศชาย และความเป็นเพศที่สาม และส่งผลต่อการแสดงออกในเรื่องเพศสัมพันธ์ นับตั้งแต่การแสดงความรู้สึกต่อเพศตรงข้าม และต่อเพศที่สาม ไปจนถึงการแสวงหาความสุขจากเพศสัมพันธ์ ทั้งในและนอกสถาบันการสมรส

ตัวอย่างก็คือ ผู้หญิง-ผู้ชายที่เหลือแต่เพียงอวัยวะในร่างกายเพียงอย่างเดียวที่แสดงถึงลักษณะของเพศสภาพ โดยไม่มีคุณลักษณะอื่น ๆ เช่น “ความเป็นกุลสตรี” หรือ “ความเป็นสุภาพบุรุษ” เหลืออยู่ ย่อมส่งผลให้เกิดพฤติกรรมอีกลักษณะหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นการใส่เสื้อเบอร์ห้าเอส การยอมทำทุกอย่างให้ร่างกาย “ดูดี” ตามมาตรฐาน เช่น การอดอาหาร การใช้ครีมราคาแพง ฯลฯ หรือแม้แต่การล่องละเมิดทางเพศในรูปแบบต่าง ๆ ไปจนถึงการช่มชู้

แม้ว่าเราจะเข้าใจปรากฏการณ์เช่นนี้ แต่สิ่งสำคัญก็คือต้องเข้าใจลึกลงไปว่าปรากฏการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นได้อย่างไรหรือเป็นเพราะเหตุใด เช่น ทำไมคนในยุคหนึ่งจึงรู้สึกอย่างมากในเรื่อง “ความเป็นกุลสตรี” หรือ “ความเป็นสุภาพบุรุษ” แล้วความรู้สึกนึกคิดในเรื่องนี้หมดพลังไปได้อย่างไร? ประวัติศาสตร์ “ความรู้สึก” จึงเป็นประวัติศาสตร์ที่เรียกร้องให้เข้าใจทั้งความเปลี่ยนแปลงของความรู้สึกที่คนมีต่อสรรพสิ่ง และเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของบริบททางสังคม

ทั้งหมด ที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางอารมณ์ความรู้สึกนั้น ๆ ตลอดจนผลกระทบต่อพฤติกรรมทางสังคมที่ตามมา

การศึกษาประวัติศาสตร์ความรู้สึก นับเป็นแนวทางประวัติศาสตร์ (historical approach) แบบหนึ่ง ในการทำความเข้าใจพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ เช่นเดียวกันกับ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์การเมือง ประวัติศาสตร์สังคม และประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา ที่มีมาก่อนหน้านี้ ประวัติศาสตร์ความรู้สึกนับเป็นแนวทางประวัติศาสตร์ใหม่ที่จำเป็นสำหรับการทำความเข้าใจพฤติกรรมทางสังคมของคนไทย ในช่วงเวลาที่อารมณ์ความรู้สึกของคนไทยมีความซับซ้อน มีความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และส่งผลอย่างมากต่อพฤติกรรม หรือต่อความสัมพันธ์ทางสังคมของคนไทย ทั้งพฤติกรรมทางการเมือง, ความสัมพันธ์ระหว่างเพศ, ระหว่างวัย, ระหว่างชนชั้น, ระหว่างชาติพันธุ์ ฯลฯ และแน่นอนว่ามีผลโดยตรงต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างคู่ความสัมพันธ์เหล่านี้ อีกทั้งส่งผลต่อการบริโภคสินค้าเพื่อสร้างอัตลักษณ์และเพิ่มอำนาจของแต่ละฝ่ายในคู่ความสัมพันธ์แต่ละคู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในความสัมพันธ์ระหว่างเพศ และความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า ความเปลี่ยนแปลงของระบอบอารมณ์ความรู้สึก ไม่ได้แสดงให้เห็นเด่นชัดเหมือนกับความเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ หรือสังคม แต่ความเปลี่ยนแปลงทางด้านอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดเป็นเสมือนรหัสหมายที่กำหนดพฤติกรรมโดยรวมของคนแต่ละกลุ่มในสังคม เพราะอารมณ์ความรู้สึกของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในยุคสมัยหนึ่ง ๆ ไม่ใช่เป็นเพียงอารมณ์ความรู้สึกปลีก ๆ ของปัจเจกบุคคล หากแต่เป็นอารมณ์ความรู้สึกที่วางอยู่บนฐานของความรู้สึกนึกคิด (mentality) ของกลุ่มสังคม ที่ทำให้ปัจเจกบุคคลในกลุ่มนั้น ๆ มีอารมณ์ หรือมีความรู้สึกต่อเรื่องหนึ่ง ๆ ไปในทิศทางเดียวกันกับคนอื่น ๆ ภายในกลุ่ม และแต่ละคนในกลุ่มจะมีปฏิกิริยาต่อเรื่องนั้น ๆ คล้ายกัน ดังนั้น ในที่นี้จึงเลือกใช้คำว่า “ระบอบของอารมณ์ความรู้สึก”

เนื่องจากคนที่อยู่ใน “ระบอบของอารมณ์ความรู้สึก” เดียวกัน จะมีพฤติกรรมทางสังคมในแนวเดียวกัน การศึกษาระบอบอารมณ์ความรู้สึก จึงทำให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงของส่วนที่อยู่เบื้องลึกในประวัติศาสตร์ความเปลี่ยนแปลงของสังคม รวมทั้งปรากฏการณ์ “สังคมบริโภคนิยม” ซึ่งเป็นความเปล่งสำคัญที่ปรากฏตัวขึ้นเด่นชัดและขยายตัวอย่างรวดเร็วในสังคมไทยปัจจุบัน

กล่าวได้ว่า การศึกษาเรื่องวัฒนธรรมบริโภคนิยม จำเป็นที่จะต้องศึกษากระบวนการความเปลี่ยนแปลงของระบอบอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของคนในสังคม ที่ทำให้เกิดการให้ความหมายใหม่แก่ตนเองและสรรพสิ่งรอบตัว อันนำไปสู่ “การบริโภค” ในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ใช่การศึกษาสิ่งที่ถูกบริโภคเพียงด้านเดียวเท่านั้น ดังนั้น การศึกษาเรื่องวัฒนธรรมบริโภคนิยมนี้ จึงจำเป็นต้องศึกษา “อย่างเป็นประวัติศาสตร์” และการศึกษา “ประวัติศาสตร์ความรู้สึก” ที่ส่งผลต่อการบริโภค จะช่วยให้เข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมบริโภคนิยมในสังคมไทยในมิติที่แตกต่างจากที่ได้เคยมีการศึกษากันมาแล้ว ทั้งนี้ ผู้ศึกษาจะต้องตระหนักว่า สังคมมีความแตกต่างหลากหลายของกลุ่มคนและวัฒนธรรม เมื่อจะทำการศึกษา “ประวัติศาสตร์ความรู้สึก” จึงต้องตระหนักถึงความแตกต่างอย่างละเอียดอ่อน มิใช่ว่าในยุคหนึ่ง ๆ สังคมทั้งหมดจะอยู่ในระบอบอารมณ์ความรู้สึกเดียวกันโดยปราศจากความแตกต่าง เช่น ในรัชกาลที่ 4 มีคนเพียงไม่กี่คนที่อยู่ในระบอบอารมณ์ความรู้สึกเกี่ยวกับ “เกียรตินิยม” แบบใหม่ ที่ทำให้เกิดความต้องการบริโภคสินค้าบางอย่างเพื่อยืนยันและรักษาไว้ซึ่ง “เกียรตินิยม” ของตน ในเวลาต่อมา มีการขยายตัวของกลุ่มคนที่สำนึกใน “เกียรตินิยม” ในขณะที่ความหมายของคำว่า “เกียรตินิยม” ก็เปลี่ยนแปลงไปไม่น้อย ซึ่งทำให้ความต้องการบริโภคสินค้าเปลี่ยนตามไปด้วย ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

กล่าวโดยสรุปก็คือ การศึกษา “ประวัติศาสตร์ความรู้สึก” นับเป็นแนวพินิจทางประวัติศาสตร์ (historical approach) ที่ทำให้เข้าใจได้ดีถึงความเปลี่ยนแปลงของ “บริโภคนิยม” ที่สัมพันธ์อยู่กับความเปลี่ยนแปลงความหมายที่มนุษย์มีต่อตนเอง ทั้งในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคล และในฐานะสมาชิกคนหนึ่งของกลุ่มทางสังคมที่ตนสังกัดอยู่ และความเปลี่ยนแปลงของความหมายทั้งสามส่วนนี้ นับเป็นส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดระบอบอารมณ์ความรู้สึกชุดหนึ่งขึ้นมา ซึ่งผลักดันให้เลือกบริโภคสินค้าหลาย ๆ อย่างในชีวิตประจำวัน ตลอดจนในวาระพิเศษต่าง ๆ เช่น วันปีใหม่ วันวาเลนไทน์ วันเกิด วันครบรอบแต่งงาน ฯลฯ (ในรัชกาลที่ ๔ ความสำนึกในเชิงปัจเจกชนทำให้คนเกิดความรู้สึกใหม่ใน “วันเกิด” และคาดหมายว่าจะได้รับของขวัญเพื่อร่วมแสดงความยินดีที่ครบรอบวันเกิด และวันเฉลิมพระชนมพรรษาก็กลายเป็นวันสำคัญขึ้นมา จนมีการเฉลิมฉลองและการบริโภคสินค้าอย่างมากมาย เพื่อยืนยันถึงความสำคัญของบุคคลที่เป็นเจ้าของวันเกิด)

ในสภาวะที่ทุกคนเห็นพ้องต้องกันว่าสังคมไทยตกอยู่ในกระแสบริโภคนิยมในทุกมิติและในหมู่คนทุกชนชั้น การศึกษาประวัติศาสตร์ความรู้สึกจึงน่าจะเป็นแนวพินิจที่สำคัญต่อการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ดังกล่าวอย่างลึกซึ้งขึ้น

เนื่องจากว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ความรู้สึกยังเป็นเรื่องค่อนข้างใหม่ในสังคมไทย จึงใคร่ขอเสนอการศึกษาเบื้องต้นเพื่อเปิดประเด็นให้มีการศึกษากว้างขวางและลึกซึ้งขึ้นต่อไปในอนาคต โดยจะเลือกศึกษาความเปลี่ยนแปลงของระบอบอารมณความรู้สึกของชนชั้นนำในสังคมในสมัยที่มีความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ตนเองและสรรพสิ่งอย่างมากมาย อันได้แก่ การศึกษาประวัติศาสตร์ความรู้สึกเรื่อง “เกียรติยศ” ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๗

การศึกษาประวัติศาสตร์ความรู้สึกเรื่อง “เกียรติยศ” ในสมัยรัชกาลที่ ๔ – ๗ เป็นการศึกษาถึงระบอบอารมณความรู้สึกใหม่ของชนชั้นนำ ที่เป็นจุดกำเนิดของการสร้างรหัสหมายของการบริโภคของสังคมไทยที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ประวัติศาสตร์ความรู้สึกเรื่อง “เกียรติยศ” ในสมัยรัชกาลที่ ๔-๗

การที่จะเข้าใจการเกิดขึ้นของระบอบอารมณความรู้สึกเรื่อง “เกียรติยศ” ในสมัยรัชกาลที่ ๔-๗ จำเป็นที่จะต้องเข้าใจความเปลี่ยนแปลงอย่างไพศาลที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว ซึ่งส่งผลต่ออารมณความรู้สึกของคนที่เกี่ยวข้อง และเป็นรากฐานที่สำคัญให้แก่รัฐและสังคมไทยต่อเนื่องมา โดยประเด็นสำคัญที่จะกล่าวถึงคือ การเกิด “รัฐ” และ “รัฐบาล” สมัยใหม่

การเกิด “รัฐ” และ “รัฐบาล” สมัยใหม่

การเกิด “รัฐ” และ “รัฐบาล” สมัยใหม่นั้น เห็นได้ชัดเจนเมื่อพิจารณาจากการที่รัฐบาลจารีตนั้นไม่จำเป็นต้องทำหน้าที่ “บริการ” ให้เกิดความสุขทางโลกดังเช่นรัฐสมัยใหม่ รัฐในสมัยอยุธยาเก็บส่วยสินค้ายาจากไพร่พลโดยที่ไม่จำเป็นต้องสร้างกิจกรรมการบริการด้านอื่นๆ การแสดงตนเป็นธรรมิกษราชิราชของพระมหากษัตริย์ในรัฐจารีต รวมทั้งการอุปถัมภ์ศาสนา เป็นการเน้นบทบาทในการจรรโลงธรรมให้มนุษย์มีโอกาสบรรลุนิพพานในอนาคตกาล องค์อธิปัตย์ไม่มีหน้าที่อำนวยความสะดวกทางโลกแต่อย่างใด

การเกิด “รัฐ” และ “รัฐบาล” สมัยใหม่ เป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่อง “รัฐ” และ “กษัตริย์” สาระสำคัญของความเปลี่ยนแปลงความคิด “รัฐ” และ “กษัตริย์” ก็คือ รัฐมิได้มีอยู่เพื่อให้เกิดสถานะที่คนทั้งหลายจะได้พึ่งพระบรมโพธิสมภารเพื่อสร้างกองการกุศล เพื่อจะมีชีวิตที่ดีขึ้น (ในทางธรรม) ในชาติหน้าและเข้าใกล้พระนิพานมากขึ้น แต่การดำรงอยู่ของรัฐทำให้เกิดระเบียบ ความสงบสุข และความเจริญรุ่งเรืองภายใต้การปกครองพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์มิได้ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ แต่ทรงเป็นมนุษย์ธรรมดา ที่มีได้ตั้งความปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ทรงทำการปกครองในฐานะหัวหน้ารัฐบาลที่ดูแลประชาชนให้ได้รับความสุขทางโลกและทำให้บ้านเมืองมีความศิวิไลซ์ทางวัตถุ สิ่งต่าง ๆ มิได้ถูกมองว่าเป็น “อนัตตา” ความสุขและความเจริญทางวัตถุกลายเป็นเป้าหมายของรัฐ

การเกิด “รัฐ” และ “รัฐบาล” สมัยใหม่ ปรากฏอย่างชัดเจนในเอกสารประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ การประกาศเรื่องการเก็บภาษี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้กล่าวเสมอว่าการเก็บภาษีนั้นเป็นความจำเป็นเพราะพระองค์มิใช่เทวดาที่จะทรงนิรมิตอะไรก็ได้ การเก็บภาษีเป็นไปเพื่อที่พระองค์จะได้ทรงใช้ประโยชน์ในการทำนุบำรุงบ้านเมืองเพื่อให้ราษฎรทั้งปวงได้รับความสุขสบาย การประกาศถึงพันธกิจของพระองค์ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนถึงพันธกิจขององค์อธิปัตย์ในรัฐแบบใหม่ที่ต้องทำหน้าที่บริการและควบคุมแก่ประชาชนเพื่อให้เกิดชีวิตที่ดีในโลกนี้ โดยที่ชีวิตที่ดีในโลกนี้เป็นเป้าหมายสูงสุดในตัวเอง มิใช่เป็นเพียง “ทางผ่าน” ไปสู่โลกหน้าหรือนิพพาน

รัฐและรัฐบาลสมัยใหม่มีความสมบูรณ์แบบมากขึ้นภายหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะมีการสร้างกลไกอำนาจรัฐให้ทำหน้าที่ตามพันธกิจของรัฐสมัยใหม่ เช่น ระบบราชการ ประมวลกฎหมาย สถาบันการศึกษาที่สร้างข้าราชการและทำการหล่อหลอมอุดมการณ์ทางการเมืองแก่ราษฎร ฯลฯ กลไกอำนาจรัฐเหล่านี้เป็นเครื่องมือของพระมหากษัตริย์ในการทำหน้าที่ควบคุมและบริการ ขณะเดียวกัน พระมหากษัตริย์และปัญญาชนของพระองค์ก็ต้องพยายามสร้างความชอบธรรมแก่พระองค์เอง ในการที่ทรงดำรงฐานะองค์อธิปัตย์ที่มีอำนาจเด็ดขาดสูงสุดในรัฐ รวมทั้งสร้างความชอบธรรมแก่เจ้านายที่ประกอบกันขึ้นเป็นกลุ่มชนชั้นนำด้วย

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอันเป็นการ “รับ” หรือ “ปฏิเสธ” สิ่งต่างๆ ที่มาจากฝรั่ง ล้วนแล้วแต่มีส่วนสัมพันธ์อยู่กับการเกิดรัฐและรัฐบาลสมัยใหม่ที่พระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจเด็ดขาดสูงสุด เพราะในรัฐจารีต ความชอบธรรมของพระมหากษัตริย์มาจากการจรรโลงธรรมะให้คนบรรลุดุจดมคติของชีวิตคือพระนิพพาน แต่ในรัฐสมัยใหม่ ความชอบธรรมนอกจากการสืบสันตติวงศ์แล้วยังต้องทำให้ชนชั้นเจ้ามีเกียรติยศเหนือกว่าชนชั้นอื่น เพื่อให้มีความชอบธรรมที่จะมีอำนาจปกครองผู้อื่น เกียรติยศของเจ้าในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้ ถูกทำให้ผูกพันอย่างมากกับชาติกำเนิดและการรับราชการอย่างเต็มกำลังความสามารถด้วยความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติ “ชาติวุฒิ” และการรับราชการไม่เพียงพอที่จะทำให้มีเกียรติยศเต็มที่ เพราะความศิวิไลซ์ทางวัตถุแบบฝรั่ง กลายเป็นสิ่งจำเป็นอันจะขาดเสียมิได้ ซึ่งความศิวิไลซ์ทางวัตถุแบบฝรั่งนี้เจ้านายต้องทรงใช้จ่ายเงินจำนวนมากเพื่อให้ได้มา เจ้าที่มีชาติกำเนิดสูงสุด เช่น สมเด็จเจ้าฟ้า และเจ้าฟ้า จะได้รับพระราชทานทรัพย์สินให้ได้ครอบครองความศิวิไลซ์ทางวัตถุแบบฝรั่งมากกว่าเจ้าชั้นรอง ๆ ลงมา เช่น พระราชวังขนาดใหญ่แบบตะวันตก เงินพระราชทานในการจัดงานราตรีสโมสรอย่างหรูหรา ชี้อรยนต์ เครื่องประดับ ของใช้ และของเล่นต่าง ๆ เช่น กล้องถ่ายรูป จากยุโรป จนทำให้เจ้านายบางพระองค์ ซึ่งมักเป็นระดับพระองค์เจ้าและหม่อมเจ้าทรงกลายเป็น “เจ้าไม่มีศาล”² เพราะไม่มีทรัพย์สินเพียงพอที่จะรักษาเกียรติยศ การวัดเกียรติยศด้วยการครอบครองความศิวิไลซ์ทางวัตถุแบบฝรั่งนี้เองที่ทำให้เกิดความรู้สึกเรื่องเกียรติยศที่ผูกพันกับการบริโภค เกียรติยศนี้ไม่ได้ดำรงอยู่เฉพาะในระดับความคิดเท่านั้น แต่กลายเป็นความรู้สึกที่มีผลต่อจิตใจอย่างมาก เช่น คำว่า “เจ้าไม่มีศาล” สะท้อนถึงความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจของเจ้าที่ขาดแคลนทรัพย์สินในการบริโภคอย่างชัดเจน

ควรกล่าวด้วยว่า บรรยากาศทางสังคมในระบบความสัมพันธ์ของชนชั้นสูงตลอดสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นบรรยากาศที่เต็มไปด้วยความขัดแย้งและการแข่งขัน³ และการแข่งขันกันในเรื่องเกียรติยศ รวมทั้งเกียรติยศที่มาจากความสามารถในการบริโภค นับเป็นเรื่องปรกติธรรมดา แม้แต่การครอบครองของเล่นใหม่ ๆ จากยุโรปก็เป็นเรื่องที่มีการแข่งขันกัน การแข่งขันเช่นนี้ทำให้ทุกคนต้องชวนขวายหา “ของดี” ใหม่ ๆ มาอวดกัน และ “ของดี” ใหม่ ๆ ก็กลายเป็นสิ่ง

² หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง, **วิมานทลาย** อ่างโน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475. กรุงเทพฯ: โครงการ 60 ปี ประชาธิปไตยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2538.

³ ไพรตดู พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ประวัติต้นรัชกาลที่ ๖** กรุงเทพฯ: มติชน, 2545. และ หม่อมเจ้าพูนพิสมัย ดิสกุล, **เรื่องที่ข้าพเจ้าพบเห็นมา** กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

แสดงเกียรติยศและสถานภาพทางสังคมยิ่งขึ้นทุกที จนในที่สุดความรู้สึกเรื่องเกียรติยศก็นำไปสู่วัฒนธรรมบริโภคนิยม ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เจ้าถูกโจมตีว่าใช้จ่ายฟุ่มเฟือยท่ามกลางสถานการณ์ที่เกิดวิกฤตการณ์ข้าว วิกฤตการณ์ด้านการคลัง และภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ความรู้สึกที่ว่าเจ้าฟุ่มเฟือยแต่ราษฎรเดือดร้อนนี้ได้กลายเป็นฐานให้แก่การปฏิวัติที่ประสบความสำเร็จในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๗๕

จากที่กล่าวถึงการเกิด “รัฐ” และ “รัฐบาล” สมัยใหม่นั้นมาข้างต้น จะเห็นได้ถึงเปลี่ยนแปลงในหน้าที่ของรัฐด้านการควบคุมสังคม เป็นสร้างพื้นที่ทางสังคมเพื่อจัดระเบียบความสัมพันธ์กันภายใต้รัฐแบบใหม่ ได้แก่ การสร้างการควบคุมทางสังคมด้วยการแบ่งช่วง “ชนชั้น” ในสังคม

ในประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ จะพบว่าการแบ่งช่วง “ชนชั้น” ในสังคมเป็นเรื่องที่ถูกเน้นมากโดยเฉพาะการยกระดับของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้อยู่เหนือชนชั้นอื่นโดยทั่วไป และแยกออกจากชั้นอื่นๆ ในสังคม การประกาศขนานนามพระพุทธรูปมีการประจำรัชกาลสะท้อนให้เห็นถึงการทำให้พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีนั้นสูงเด่นขึ้นมาในความเป็นสถาบันพระมหากษัตริย์ ร่องรอยของการเริ่มต้นสถาปนาความคิดเรื่อง “พระราชวงศ์จักรี” ได้เริ่มต้นตั้งแต่ปีแรกที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นครองราชย์

การยกระดับของสถาบันพระมหากษัตริย์เกิดขึ้นพร้อมกับการกีดกันหรือขีดเส้นให้เกิดความแตกต่างหรือการแบ่งเขตระหว่างพระมหากษัตริย์กับคนกลุ่มอื่น ดังปรากฏในประกาศปีแรกที่ให้ใช้คำว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ถูกต้องตามเกียรติยศ โดยพระองค์ทรงชี้แจงให้ว่าจะใช้อย่างอื่น (ที่พระองค์ทรงบัญญัติขึ้น : ผู้เขียน) เจ้ากับขุนนางพมดู่ก็เป็นเหมือนกันไป

การกีดกันหรือการสร้างเส้นแบ่งชนชั้นทางสังคมอย่างละเอียดอ่อนมากขึ้น ด้วยการสร้างความแตกต่างระหว่างพระราชวงศ์ให้ชัดเจนขึ้น เพื่อที่จะทำให้งบของ “ความเป็นเจ้า” นั้นไม่ได้แพร่กระจายออกกว้างขวางจนไม่อาจจะสร้างความเป็นชนชั้นอภิสิทธิ์ที่มีเกียรติยศเหนือคนอื่นได้ ดังที่ประกาศห้ามมิให้เรียกหม่อมราชวงศ์และหม่อมหลวงว่าเจ้า เป็นการขีดเส้นให้เห็นอย่างชัดเจนว่าใครเป็นเจ้า และใครเป็นสามัญชน

การสร้างเส้นแบ่งชนชั้นทางสังคมที่เกิดการสถาปนา “สถาบันพระราชาวงศ์หรือสถาบันเจ้า” ขึ้นมานั้น พระองค์ได้สร้างสายใยเชื่อมระหว่างความเป็นเจ้ากับหน้าที่หรือพันธกิจที่ควรกระทำแก่บ้านเมืองด้วย ซึ่งในด้านหนึ่งก็คือ การสถาปนาระบบที่การผูกขาดอำนาจทางการเมืองไว้กับสายเลือดนั่นเอง

ความตระหนักและระมัดระวังในการสร้างเส้นแบ่งชนชั้นนี้เกิดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมากที่สุด และได้รับการสถาปนาจนเป็นหลักการแม่ในปัจจุบันนี้

การสร้างพื้นที่การควบคุมทางสังคมที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างขึ้นได้แก่ การแยกความแตกต่างของการดำรงชีวิตประจำวันขึ้นมา กล่าวคือ พระองค์ได้ทรงสร้างสิ่งที่จะอาจจะเรียกว่า วัฒนธรรมชั้นสูง (High Culture) และวัฒนธรรมชั้นต่ำ (Low Culture) เพื่อที่จะเป็นเครื่องมือในการควบคุมสังคม

ในประชุมประกาศของรัชกาลที่ ๔ จะเน้นให้ปรากฏของความคิดในการอธิบายชีวิตและสังคมของผู้คนไว้ในลักษณะเป็นคู่ตรงกันข้าม ที่เด่นชัด ได้แก่ ความสะอาดกับความสกปรก ความสุภาพกับความหยาบคาย

การสร้างความคิดที่มีลักษณะเป็นคู่ตรงกันข้ามนี้จะชี้ให้เห็นด้วยว่า รัฐมีบทบาทในการควบคุมให้ “ความสกปรก” หรือ “ความหยาบคาย” หายไป และ “ความสะอาด” หรือ “ความสุภาพ” เข้ามาแทนที่ ซึ่งชี้ให้เห็นบทบาทของรัฐและองค์อธิปัตย์ในการเป็นผู้จัดการให้เกิดความเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่เหมาะสมโดยมีการนิยามความคิดดังกล่าวเป็นแนวทาง

ความต่อเนื่องของการสร้างความคิดคู่ตรงกันข้ามและมอบให้รัฐเป็นผู้จัดการให้ไปในทางที่ดีกว่านั้นยังดำรงอยู่ในปัจจุบันนี้เช่น แบบเรียนภาษาไทยยังใช้ตัวอย่างของการสร้างคำที่เป็นคำสุภาพจากรัศกาลที่ ๔ อยู่ และที่สำคัญสังคมไทยก็ยังคงมอบอำนาจให้แก่รัฐในการกำกับความสะอาด ความสกปรก ความสุภาพ ความหยาบคาย

การสร้างการควบคุมทางสังคมประการหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นและมีพลังอย่างมหาศาล ได้แก่ การควบคุมเวลา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำให้ “เวลา” ของแผ่นดินเป็นเวลาเดียวกันเป็นครั้งแรก การทำให้ทั้งแผ่นดินอยู่ภายใต้ “เวลา” เดียวกันนี้มีความหมายทางการเมืองและสังคมอย่างมากทีเดียว กล่าวคือ การทำให้แผ่นดินอยู่ภายใต้ “เวลา” เดียวกันนั้นหมายความว่า การที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำกับและกำหนดความเปลี่ยนแปลงทั้งหลายบรรดามีที่จะเกิดขึ้นในแผ่นดิน และทำให้พระองค์สามารถจำแนกแยกแยะได้ว่าภายใต้ความเปลี่ยนแปลงของเวลาที่เดินไปสู่ความก้าวหน้า นั้น แผ่นดินส่วนใดจะถูกเรียกว่าป่าเถื่อน ส่วนใดจะเรียกได้ว่าเจริญแล้ว ตัวอย่างการควบคุมเวลาปรากฏในการประกาศมหาสงกรานต์ของทุกปี และแทรกอยู่ในคำปรารภของ “ประกาศ” หลายเรื่อง

ความจำเป็นในการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าต้องแสดงพระองค์เป็นผู้ควบคุม “เวลา” ก็เพราะความคิดเรื่องเวลาของรัฐแบบใหม่เป็นความคิดเรื่องเวลาแบบก้าวหน้า แตกต่างไปจากเดิมเวลาดำเนินไปคดปฏิกิริยาที่ทุกสิ่งดำเนินไปสู่ความเสื่อม

การควบคุมเวลาที่สำคัญอีกมิติหนึ่ง ได้แก่ การจัดการ “ปฏิทินชีวิต” ของคนในสังคมไทย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเป็นผู้สร้างจังหวะของการดำเนินชีวิตในหนึ่งปีในสองด้านด้วยกัน

ด้านแรกเป็นปฏิทินชีวิตของรัฐ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างพระราชพิธีสิบสองเดือนขึ้นมาเพื่อที่จะทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นหลักในการปฏิบัติตามจังหวะเวลาของรัฐ อาจจะกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงเป็นผู้สร้างประเพณีในรอบหนึ่งปีขึ้นมาใหม่และมีพลังสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระนิพนธ์เรื่อง **พระราชพิธีสิบสองเดือน** ก็ได้ทรงระบุถึงการสร้างสรรค์ปฏิทินชีวิตของรัฐโดยพระราชบิดาของพระองค์อย่างชัดเจน

อีกด้านหนึ่ง พระองค์ได้ทรงสร้าง “ปฏิทินชีวิต” ของชาวบ้านที่แตกต่างไปจากวิถีชีวิตเดิมของชาวนาที่เป็นวงจรของชีวิตที่สัมพันธ์กับเกษตรกรรม เช่น การระบุให้เข้าใจถึงจังหวะที่เหมาะสมสำหรับการขายข้าว ซื้อข้าว กับต่างประเทศ เป็นต้น

กล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสถาปนารัฐบาลสมัยใหม่ด้วยการสร้างการควบคุมด้วย “ความรู้” พระองค์ทรงแสดงพระองค์ในการอธิบายปรากฏการณ์ทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคมแบบใหม่ และได้ทรงถ่ายทอดความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นมาโดยผ่านประกาศที่นำมารวมกันเป็น **ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔** นี้เอง ความรู้ที่ทรงสร้างขึ้นได้กลายเป็นกฎเกณฑ์ในการควบคุมสังคม ดังนั้นการแสดงพระองค์เป็นผู้ควบคุมความรู้เช่นนี้มีผลต่อการเพิ่มอำนาจของพระองค์โดยปริยาย

ในระดับของการควบคุมทางการเมืองโดยตรงที่ไม่ใช่การเมืองเรื่องความรู้นั้น การที่พระองค์ทรงเปี่ยมด้วยความเพียรในการออกประกาศ ก็เพราะพระองค์ได้ใช้ประกาศในการทำให้กลุ่มการเมืองแต่ละกลุ่ม “มองเห็น” กันได้ เพื่อที่จะไม่เกิดความคับข้องใจและขัดแย้งโดยไม่จำเป็น อันอาจจะเป็นอันตรายต่อพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์

การที่พระองค์เลือกประเด็นการนิทว่าร้ายมาประกาศให้ชัดเจนเป็นเพราะในช่วงของการเปลี่ยนผ่านของสังคมการเมืองแบบเก่ามาสู่ความเป็นสมัยใหม่มากขึ้นนี้ ไม่มีกลุ่มการเมืองใดมีอำนาจเด็ดขาด ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มขุนนางตระกูลขุนนาง กลุ่มรัชกาลที่ ๔ หรือกลุ่มที่รื้อเข้ากับฝ่ายที่มีอำนาจเหนือกว่า ขุนนางทั้งหมดก็กำลังงุนงงกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่รากฐานเศรษฐกิจแบบส่วยและแรงงานลดความสำคัญลงไป ดังนั้น การที่พระองค์ทรงทำให้การเมืองที่อึมครึมมาตั้งแต่ต้นนับจากการเลือกพระองค์ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ เป็นการเมืองที่ทุกกลุ่ม “มองเห็นกันได้” ด้วยประกาศเรื่องที่คุณเหมือนเป็นเรื่องสัพเพเหระ เช่น การนิทว่าร้าย ทำให้กลุ่มการเมืองลดความคับข้องใจไปมากที่สุด การเปิดให้เห็นทั่วกันว่ากลุ่มใดกำลังมีความคิดอะไร เช่นนี้เป็นารรูกทางการเมืองของพระองค์เพราะเท่ากับแสดงให้เห็นว่าทรงรู้เท่าทันทุกอย่าง

การสร้างพื้นที่ทางสังคมของการบริการอันเป็นหน้าที่อีกด้านหนึ่งของรัฐบาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญให้แก่ระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ที่ขยายตัวมากขึ้นหลังการทำสนธิสัญญาบาวริง คือ การส่งเสริมการค้าขายและการสร้างความเชื่อมั่นในระบบเงินตรา

การส่งเสริมการซื้อขายโดยผ่านประกาศของพระมหากษัตริย์มีความหมายที่สำคัญได้แก่ การค้าประกันให้กลุ่มขุนนาง พ่อค้า และชาวบ้านในเขตที่ราบภาคกลางได้มีความมั่นใจในการเข้าสู่การผลิตและการซื้อขายที่ขยายตัวมากขึ้น การสอนให้รับรู้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างอุปสงค์กับอุปทาน การสอนให้รู้จักและเข้าใจในจังหวะของการตลาดล่วงหน้าแล้วแต่เป็นการสร้างความสามารถในการซื้อขายให้แก่ประชาชน

การสร้าง ความเชื่อมั่นในระบบเงินตราเป็นเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงใส่พระทัยอย่างยิ่ง พระองค์ทรงมีประกาศในเรื่องของการใช้เงินแต่ละประเภทในแต่ละช่วง และได้ทรงสร้างระบบเงินตราของสยามขึ้นมา ซึ่งก็คือ การสร้างมาตรฐานของเงินที่ไหลเวียนอยู่ในตลาด พร้อมกับการประกาศป้องกันและปราบปรามการใช้เงินปลอมนอกมาตรฐานที่พระองค์ได้ทรงสร้างขึ้นมา เช่น ประกาศให้ใช้กะแปะอัฐแลโสฬสที่สร้างขึ้นใหม่ เป็นต้น

อีกด้านหนึ่งของการสร้างความเชื่อมั่นในระบบเงินตรา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างระบอบทรัพย์สินเอกชน (private property) ให้ปรากฏเด่นชัดมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นประกาศในเรื่องของการกำหนดเขตพื้นที่ให้ฝรั่งเช่าที่ดินจากราษฎรหรือประกาศพระราชบัญญัติเพิ่มเติมเรื่องขายฝากและจำนำกรรมสิทธิ์ที่ดิน

ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดจากการแบ่งชั้นอย่างซับซ้อน และความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจรวมทั้งระบอบทรัพย์สินดังกล่าวข้างต้น มีความสัมพันธ์กับความรู้สึกเรื่องเกียรติยศอย่างยิ่ง เพราะคนต่างชั้นกันมีเกียรติยศไม่เท่ากัน โดยที่ทรัพย์สินเงินทองมีส่วนสำคัญต่อการรักษาและเสริมสร้างเกียรติยศ เพราะทำให้คนมีความสามารถที่จะบริโภคเพื่อรักษาและเสริมสร้างเกียรติยศได้ไม่เท่ากัน

ความรู้สึกเรื่อง “เกียรติยศ” กับการบริโภค

ความเปลี่ยนแปลงทางความคิดอันนำไปสู่การสร้าง ความแตกต่างทางชนชั้นได้ซึมลึกลงไปสู่ความรู้สึกเรื่อง “เกียรติยศ” ที่ต้องทำให้เกิดความสำนึกความแตกต่างทาง “ชนชั้น” ขึ้นมาอย่างชัดเจน และความรู้สึกเรื่อง “เกียรติยศ” นี้ได้มีส่วนกำกับพฤติกรรมของคนชั้นสูงอย่างชัดเจน

สมเด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่แสดงความรู้สึกอย่างชัดเจนถึงสิ่งที่ต้องรักษา “เกียรติยศ” ไว้ในทุกๆ เรื่อง ดังที่พระองค์ทรงประกาศไว้ว่า

“อนึ่ง ผู้หญิงบ้านนอกชกนาเป็นลูกเล็ก ลูกไพร่หลวง ไพร่สม
ทาส ขุนนาง ในหลวงไม่เอามาเป็นเมียดอก เกลือกจะมีลูกออกมา
จะเสียเกียรติยศ”⁴

เมื่อพระองค์ทรงมีพระราชหัตถเลขาส่งไปยังพระมหากษัตริย์แห่งราชอาณาจักรกัมพูชา การระบุหลักการในความสัมพันธ์ระหว่างพระองค์และพระมหากษัตริย์กัมพูชาก็ทรงเน้นที่พระเกียรติยศของพระองค์⁵ ในการอธิบายเพื่อยกเลิกการส่งบรรณาการไปประเทศจีน พระองค์ก็ทรงอธิบายความไม่เหมาะสมในเรื่อง “เกียรติยศ” โดยทรงมีพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

“ การทั้งนี้ ต้นเหตุใหญ่เพราะไทยถูกหลอกลวงจึงเสียพระเกียรติยศ
พระเจ้าแผ่นดินไทยตลอดมาจนถึงกรุงเทพมหานครนี้ ครั้นพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบการนี้แล้วก็กลับพระทัยหาได้
ไปส่งบรรณาการแก่กรุงปักกิ่งอีกต่อไป ”⁶

พระบรมราชโองการพระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์ก็ทรงเน้นให้พระราชวงศ์ทั้งหลายต้องรักษาไว้ซึ่ง “เกียรติยศ” ของตนและของพระราชวงศ์⁷

การสร้างความรู้สึกใน “เกียรติยศ” ได้ซึมลึกลงไปสู่ระบอบความรู้สึกของเจ้านายทั้งหลาย ดังปรากฏ สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้าสยามมกุฎราชกุมารได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าคนในชั้นเจ้าจะต้อง

⁴ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์มนุษยศาสตร์ ๒๕๔๗ หน้า ๒๑

⁵ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรุงเทพฯ : งานฉลองครบ ๘๔ ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้า ๑๐๕-๑๑๗

⁶ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ หน้า ๕๔๔

⁷ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔... หน้า ๑๒๖-๑๒๗

รักษาเกียรติยศไว้เหนือสิ่งอื่นใด เช่น ทรงกำชับหม่อมเจ้าหญิงพระพิลาส บุนนาคให้รักษาเกียรติยศของ “เจ้า” เอาไว้ให้มั่นคง⁸

แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพจะมีได้ทรงเน้นเกียรติยศที่มาจากกบฏบริโศก แต่ความจำเป็นในการสร้างความแตกต่างระหว่างคนชั้นต่าง ๆ ให้เห็นอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการแบ่งชั้นของเจ้าอย่างละเอียดซับซ้อน ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีบทบาทอย่างโดดเด่นในการแบ่งสรรหรือพระราชทานทรัพย์สินและเกียรติยศแก่เจ้านาย มากน้อยตาม “ชั้น” ของเจ้านายแต่ละพระองค์ และในบริบทที่เจ้านายมองเห็นชีวิตที่สะดวกสบายทางวัตถุแบบตะวันตกเป็นชีวิตที่ดีวิไลซ์ดังกล่าวมาแล้ว การบริโศกสินค้าจากประเทศตะวันตกเพื่อให้รู้สึกว่ามีวิถีชีวิตที่สมเกียรติยศจึงเป็นสิ่งที่ยากจะหลีกเลี่ยงได้ และแน่นอนว่า ผู้สามารถรักษาเกียรติยศอันสูงส่งไว้ได้ย่อมมองเห็นผู้ใช้ชีวิตอย่างขาดแคลนว่าเป็นผู้ด้อยเกียรติ ดังเช่น หม่อมเจ้าพระองค์หนึ่งในนวนิยายของหม่อมเจ้าอากาศดำเกิง ทรงมีชีวิตที่ “ตกต่ำ” เพราะต้องทรงขายแรงงานเลี้ยงครอบครัวในประเทศอังกฤษ ทรงอาศัยอยู่กับครอบครัวในห้องเช่าที่คับแคบสกปรก จึงทรงรู้สึกว่าทรงปราศจากเกียรติยศ จนไม่ยอมพบปะกับคนไทย แลพไม่ยอมให้ผู้ใดรู้ว่าทรงเป็นเจ้า⁹

การธำรงรักษาไว้ซึ่ง “เกียรติยศ” มีความสัมพันธ์อย่างยิ่งกับการบริโศกจึงทำให้เกิดภาพของราชชั้นเจ้าเป็นความเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้วยการซื้อสินค้าใหม่ๆ มากขึ้น แม้กระทั่งการหยิบยืม “งานแฟชั่น” มาใช้เพื่อประกวดประชันอำนาจในการบริโศก ซึ่งหากใครไม่สามารถมีของแปลกใหม่ได้ก็ถือว่าได้สูญเสียเกียรติยศไป การศึกษาของนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ได้ชี้ให้เห็นถึงแบบแผนของการบริโศกของต่างประเทศของกลุ่มเจ้านายไว้อย่างชัดเจนซึ่งในท้ายที่สุดแล้วการรักษาเกียรติยศด้วยการบริโศกก็ทำให้ชนชั้นเจ้านายประสบปัญหาทางเศรษฐกิจหลายกลุ่มทีเดียว เจ้านายบางกลุ่มโดยเฉพาะเจ้านายผู้หญิงชั้นหม่อมเจ้า มักจะทำเรื่องของพระราชทานเงินเป็นกรณีพิเศษ โดยอ้างเหตุว่าไม่สามารถประกอบการค้าขายและรับจ้างได้ เพราะถือว่าเป็นเรื่องเสื่อมเสียเกียรติยศของพระราชวงศ์¹⁰

⁸ โปรดดูประเด็นนี้ได้ใน สายชล สัตยานุรักษ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ : การสร้างอัตลักษณ์ เมืองไทย และชนของชาวสยาม

⁹ หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง, วิมานทลาย กรุงเทพ แพร่วิทยา ๒๕๒๖

¹⁰ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ การปฏิวัติสยาม...หน้า ๓๐-๓๑

ความรู้สึกเรื่อง “เกียรตินิยม” ได้ถูกสร้างขึ้นโดยชนชั้นนำของสยามในช่วงก่อนปี พ.ศ. ๒๔๗๕ และได้ถูกนำไปผูกติดอยู่กับการบริโภคสินค้าที่ความแปลกใหม่ที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ เพื่อที่จะสร้างและทำให้เกิดความแตกต่างทางชนชั้น ความรู้สึกเรื่อง “เกียรตินิยม” เช่นนี้ได้ถูกถ่ายทอดและถูกให้ให้มีความเปลี่ยนแปลงไปในหลายความหมาย ส่วนที่ถูกส่งคมละทิ้งไปเลยได้แก่การเชื่อมโยงเกียรตินิยมไว้กับเพียงชนชั้นเจ้านายเพียงชนชั้นเดียว ดังที่เราจะเห็นว่าสังคมในช่วงทศวรรษพ.ศ. ๒๔๙๐ ได้สร้างความรู้สึกเรื่องเกียรตินิยมของผู้หญิง เกียรตินิยมของผู้ชาย¹¹ หรือการสร้าง “เกียรตินิยม” ของกลุ่มอาชีพข้าราชการต่างๆ ในเดียวกันและเน้นกันมากในช่วงหลังทศวรรษ พ.ศ. ๒๕๐๐ เกียรตินิยมของทหาร เป็นต้น

ความเปลี่ยนแปลงความรู้สึกเรื่อง “ เกียรตินิยม ” ที่ดำเนินมานั้นได้มีส่วนกำกับ พฤติกรรมของคนอย่างมากมาทีเดียว แต่อย่างไรก็ตามความเปลี่ยนแปลงของระบอบอารมณความรู้สึกในช่วงปัจจุบันกำลังทำให้ความรู้สึกเรื่องเกียรตินิยมไม่ใช่สิ่งที่อยู่ภายในตัวคนอีกต่อไป แต่กลับกลายเป็นเรื่องของการแสวงหาภาพจากภายนอกเท่านั้น และการแสวงหาจากภายนอกก็กำกับไว้ด้วยการบริโภคอย่างบ้าคลั่งมากขึ้น

¹¹ วรณกร “หญิง” และ “ชาย” ได้เริ่มมีความแตกต่างกันในทศวรรษ ๒๔๙๐ และวรรณกรรมทั้งสองประเภทได้มีส่วนสร้างเกียรตินิยมหญิงและชายอย่างสำคัญทีเดียว

บทคัดย่อ

ชื่อบทความ ละครไทยเปลี่ยนเสียงไต : การเมืองเรื่องของการบริโภคกรณีศึกษาการบริโภคสื่อ
ข้ามพรมแดนของชุมชนไทยใหญ่ ในรัฐฉาน ประเทศพม่า

ชื่อผู้เขียน อัมพร จิรัฐติกร
นักศึกษานิพนธ์เอก มานุษยวิทยา
มหาวิทยาลัยทักษิณ ออสติน

สาระสำคัญ

บทความชิ้นนี้มุ่งศึกษากรณีการบริโภควัฒนธรรมข้ามพรมแดนของชุมชนชาวไทยใหญ่ ในรัฐฉาน ประเทศพม่า ชาวไทยใหญ่ซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยกลุ่มใหญ่ที่สุดในประเทศพม่า ไม่นิยมเสพความบันเทิงจากรายการโทรทัศน์พม่า แต่กลับชื่นชอบสื่อละครโทรทัศน์ไทยที่ผ่านการเปลี่ยนเสียงบรรยายให้เป็นภาษาไทยใหญ่ ที่เกิดขึ้นในช่วงสิบปีที่ผ่านมาและได้รับความนิยมไปทั่วทุกที่ในรัฐฉาน โดยมีการผลิตออกมาในรูปของวีดีโอซีดี “เสียงภาษาไทยใหญ่” ที่ผู้ชมในเมืองนิยมเข้าไปชมตามบ้าน และผู้ชมในชนบทได้รับชมในโรงภาพยนตร์ขนาดเล็กที่มีอยู่ทั่วไปในรัฐฉาน

งานวิจัยชิ้นนี้แบ่งเป็นสองส่วน ส่วนที่หนึ่งศึกษากระบวนการดัดแปลง เปลี่ยนรูป และสร้างความหมายใหม่ให้กับสื่อข้ามพรมแดนชนิดนี้ รวมทั้งศึกษาบทบาทของสื่อชนิดนี้ต่อการสร้างอัตลักษณ์ของชาวไทยใหญ่ในรัฐฉาน ประเทศพม่า ส่วนที่สองมุ่งทบทวนแนวคิดเรื่องการบริโภคสื่อข้ามพรมแดน เสนอประเด็นถกเถียงว่าการบริโภคทำให้พรมแดนรัฐชาติสิ้นคลอน โดยการบริโภคสื่อชนิดนี้เป็นแรงผลักดันสำคัญต่อการอพยพเข้ามาหาแรงงานเป็นจำนวนมากของชาวไทยใหญ่ในประเทศไทย ทั้งเป็นการเตรียมพร้อมในแง่ของข้อมูลข่าวสารก่อนการอพยพ ท้ายที่สุดการบริโภคสื่อข้ามพรมแดนชนิดนี้ทำให้พรมแดนรัฐชาติที่กั้นสังคมชาวไทยใหญ่ “ที่นี่” และ “ที่โน่น” สิ้นคลอน

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นผลจากการเก็บข้อมูลภาคสนาม การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในชุมชนชาวไทยใหญ่ทั้งในรัฐฉานประเทศพม่า และในกลุ่มแรงงานอพยพชาวไทยใหญ่ ในจังหวัดเชียงใหม่ ประเทศไทย ในช่วงปี พ.ศ. 2548

Title Trans-border Media, Transnational Migrants: The consumption of Thai Soap Opera among Shan Communities in Burma

Author Amporn Jirattikorn

Ph.D. Candidate

Department of Anthropology

University of Texas at Austin

Abstract

This research examines the roles of transnational media among Shan communities in Shan state, Burma, focusing on the consumption of Thai soap opera dubbed in Shan language. Unlike other neighboring countries of Thailand, i.e., Laos and Cambodia where Thai media is consumed directly from satellite signals, the Shan living in Burma access and consume Thai media only in a form of Thai soap opera dubbed in Shan and distributed in a form of VCDs. As they rely solely on this form of media for entertainment and information, Thai soap opera becomes virtually the main window on the outside world available to Shan audiences.

The research consists of two parts. The first part examines how Shan audiences utilize elements from Thai trans-border media to create new meaning and in the process, redefine their own ethnic identity. It illustrates the way in which the transnational media marks new sites of meaning, identity and interaction to modernity for Shan audiences. The second part discusses the role of this transnational media as a catalyst for the emergence of migration at home. The paper argues that such consuming practice of transnational media has blurred the strictly sense of territorialized nation-state. Thus, “here” and “there” become interconnected space that transcends national boundaries.

Based on ethnographic data collected in Shan state, Burma as well as among Shan immigrant communities in Thailand in 2005, this paper provides an overview of how such consuming practices reveal complex relations between nation-state, ethnicity, transnationality and popular construction of identity.

ละครไทยเปลี่ยนเสียงไต: การเมืองเรื่องของการบริโภคกรณีศึกษาการบริโภคสื่อข้ามพรมแดนของชุมชนไทยใหญ่ ในรัฐฉาน ประเทศพม่า

อัมพร จิรัฐติกร

นักศึกษาระดับปริญญาเอก

มหาวิทยาลัยทักษิณ อดสติน

ผู้วิจัยได้รับทราบเกี่ยวกับเรื่อง “ละครไทยเปลี่ยนเสียงไต” เป็นครั้งแรกเมื่อประมาณต้นปี พ.ศ. 2548 เมื่อเริ่มทำการเก็บข้อมูลภาคสนามสำหรับวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของตัวเองเรื่องการบริโภคบทเพลงข้ามชาติ ในหมู่แรงงานอพยพชาวไทยใหญ่¹ ที่จังหวัดเชียงใหม่ เนื่องจากจังหวัดเชียงใหม่มีแรงงานอพยพชาวไทยใหญ่อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก เมื่อมีงานปอย หรือมีเทศกาลทางศาสนาที่สำคัญๆ ก็มักจะมีพ่อค้าแม่ค้ามาออกร้านขายเทปเพลงและวีซีดีเพลงภาษาไทยใหญ่ พร้อมกับการเปิดวิดีโอคาราโอเกะเพลงเหล่านี้ออกทางจอโทรทัศน์ให้ผู้ที่ได้ผ่านไปผ่านมาในงานได้ชม ในงานประเพณีบวชลูกแก้วที่วัดแห่งหนึ่ง ผู้วิจัยสังเกตเห็นภาพจากมิวสิควีดีโอเพลงหนึ่งมีนักแสดงหน้าตาคล้ายคลึงกับนักแสดงชาวไทย ผู้วิจัยจึงหยุดชมพร้อมกับถามเด็กสาวชาวไทยใหญ่ 3-4 คน ที่รู้จักกันในวันนั้นเองว่านักแสดงในมิวสิควีดีโอเหล่านี้เป็นใคร ด้วยความเข้าใจว่าเป็นนักร้องไทยใหญ่ เด็กสาวคนหนึ่งบอกกับผู้วิจัยว่าทั้งสองคนเป็นดาราไทย ชื่อเชียวยิ้ม กับจ่อมเหลือน เมื่อผู้วิจัยพยายามดูให้แน่ใจอีกครั้งหนึ่งก็พบว่านักแสดงทั้งสองคนก็คือสุนันท์ คงยิ่ง และปฏิภาณ ปฐวีกานต์ ผู้วิจัยจึงได้หันไปถามเด็กสาวชาวไทยใหญ่เหล่านั้นเพื่อยืนยันความแน่ใจว่าทั้งคู่ใช่ กับ สุนันท์และมอส ปฏิภาณหรือเปล่า เด็กชาวไทยใหญ่ทั้ง 3-4 คนนั้นกล่าวเหมือนกันหมดว่าไม่รู้จักชื่อไทย รู้จักแต่ชื่อที่คนไทยใหญ่เรียกว่า “นางเชียวยิ้ม” กับ “จายจ่อมเหลือน”

เรื่องที่ชาวไทยใหญ่นำภาพจากหนังไทย ละครโทรทัศน์ไทยไปใส่ในมิวสิควีดีโอเพื่อผลิตออกขาย นั้นคงเป็นงานที่จะได้ศึกษาต่อไปขึ้นหนึ่ง แต่เหตุการณ์ครั้งนั้นทำให้ผู้วิจัยได้ทราบว่าชาวไทยใหญ่ที่อาศัยอยู่ในประเทศพม่า ได้มีโอกาสชมละครโทรทัศน์ไทยทุกวันผ่านการที่มีผู้อัดสัญญาณดาวเทียม แล้วนำไปอัดเสียงทับรวมทั้งเปลี่ยนชื่อตัวละคร และชื่อเรื่องให้เป็นภาษาไทยใหญ่ กรณีของชื่อนักแสดงนั้น นักแสดงทุกคนจะได้รับการตั้งชื่อเป็นภาษาไทยใหญ่ โดยเป็นชื่อเฉพาะตายตัวไม่เปลี่ยนเลยไม่ว่าจะเล่นละครเรื่องไหนก็ตาม เช่นสุนันท์ คงยิ่ง จะมีชื่อว่าเชียวยิ้ม

¹ คำว่า “ไทยใหญ่” นั้นเป็นชื่อที่ชาวไทยใช้เรียกกลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไตกลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่ในประเทศพม่า คนกลุ่มนี้เรียกตัวเองว่า “ไต” ในขณะที่คนพม่าเรียกว่า “ฉาน” ในบทความชิ้นนี้จะขอใช้คำว่าไทยใหญ่สลับไปกับไตตามแต่บริบทของเรื่อง

ในทุกเรื่องที่เธอเล่น หรือพัชราภา ไชยเชื้อ ได้รับชื่อนางเหวเงิน และวิลลี่ แมคอินทอช ได้ชื่อว่า ชุนฟ้าโหลง ซึ่งชาวไทยใหญ่ที่อพยพเข้ามาทำงานในเมืองไทยเหล่านี้ เมื่อเข้ามาแรกๆก็จะไม่รู้จักรั ชื่อดาราเหล่านี้ในภาษาไทย แต่เมื่ออยู่ไปนานๆเข้าก็รู้จักขึ้นมา ชาวไทยใหญ่ที่อพยพจากประเทศพม่าเข้ามาใช้แรงงานในจังหวัดเชียงใหม่แทบทุกคน ล้วนแต่เคยรับชมละครไทยหลังข่าว รวมทั้งละครประเภทที่เรียกว่าจักรววงศ์ๆของไทยมาก่อนหน้าที่จะอพยพมาทำงานในประเทศไทยแล้วทั้งสิ้น

จากความสนใจเริ่มแรกนี้ทำให้เมื่อผู้วิจัยมีโอกาสเดินทางไปในฐานะ ประเทศพม่าเพื่อเก็บข้อมูลภาคสนามสำหรับวิทยานิพนธ์ของตัวเอง จึงได้ถือโอกาสสำรวจเรื่องของความนิยมบริโภคสื่อตัวนี้ในหมู่ชาวไทยใหญ่ โดยต้องการที่จะทำความเข้าใจบทบาทของสื่อละครไทยที่ถูกนำไปเปลี่ยนเสียงพากย์ให้เป็นภาษาไทยใหญ่ ว่ามันถูกบริโภคอย่างไร มีบทบาทต่อชีวิตประจำวันของคนไทยใหญ่อย่างไร และมีบทบาทต่อแรงงานอพยพเหล่านี้้อย่างไรก่อนการตัดสินใจอพยพเข้ามาหางานทำในเมืองไทย

การบริโภคสื่อโทรทัศน์ไทยของชาวไทยใหญ่นี้ น่าสนใจในแง่ที่ว่า เป็นการบริโภคเฉพาะสื่อความบันเทิงในรูปแบบของละครทีวี ในขณะที่ในกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านของไทยอย่างเช่น ลาว หรือกัมพูชา ซึ่งคนไทยอาจจะคุ้นหูมากกว่าว่าเพื่อนบ้านของไทยสองประเทศนี้นิยมบริโภครายการทีวีของไทย โดยรับชมโดยตรงจากสัญญาณดาวเทียม ทำให้รับชมได้ทุกช่องทุกรายการ ชาวไทยใหญ่ในประเทศพม่าได้สร้างรูปแบบการบริโภคสื่อทีวีของไทยที่แตกต่างออกไปจากในประเทศลาว และกัมพูชาคือการบริโภคเฉพาะละครไทย โดยมีผู้อัดสัญญาณจากดาวเทียมแล้วนำไปพากย์เสียงให้เป็นภาษาไทยใหญ่ ที่เรียกกันว่า dubbed โดยผลิตออกมาให้เข้าทั่วไปทุกเมืองในฐานะประเทศพม่า

ความนิยมในการบริโภคละครไทยเช่นนี้เกิดมาได้ประมาณสิบปีแล้ว โดยประชาชนส่วนใหญ่ของรัฐฉานซึ่งอาศัยอยู่ตามชนบท ที่ไม่มีไฟฟ้าและไม่มีเครื่องรับโทรทัศน์จะได้รับชมสื่อบันเทิงชนิดนี้ผ่านเจ้าของบ้านที่มีฐานะพอที่จะซื้อเครื่องรับโทรทัศน์ เครื่องเล่นวีดีโอหรือเครื่องเล่นวีซีดี และเครื่องปั่นไฟมาเปิดบ้านเป็นโรงหนังขนาดเล็กฉายละครเหล่านี้ในบ้านพร้อมเก็บเงินค่าเข้าชมคนละ 50-100 จั๊ต (ประมาณ 2-4 บาท) ในขณะที่ผู้ชมที่อาศัยในเมือง จะนิยมเช่าม้วนวีดีโอหรือแผ่นวีซีดีมารับชมในครอบครัว

งานวิจัยชิ้นนี้ มุ่งศึกษาการบริโภคสื่อละครทีวีไทย ของชาวไทยใหญ่ในประเทศพม่า โดยในส่วนที่หนึ่งมุ่งทำความเข้าใจกระบวนการดัดแปลง เปลี่ยนรูป และสร้างความหมายใหม่ให้กับสื่อข้ามพรมแดนชนิดนี้ รวมทั้งศึกษาบทบาทของสื่อชนิดนี้ต่อการสร้างอัตลักษณ์ของชาวไทยใหญ่

ในรัฐฉาน ประเทศพม่า ส่วนที่สองมุ่งทบทวนแนวคิดเรื่องการบริโภคสื่อข้ามพรมแดน เสนอประเด็นถกเถียงที่ว่า การบริโภคทำให้พรมแดนรัฐชาติสั่นคลอน โดยการบริโภคสื่อชนิดนี้เป็นแรงผลักดันสำคัญต่อการอพยพเข้ามาหาแรงงานเป็นจำนวนมากของชาวไทยใหญ่ในประเทศไทย ทั้งเป็นการเตรียมพร้อมในแง่ของข้อมูลข่าวสารก่อนการอพยพ ท้ายที่สุดการบริโภคสื่อข้ามพรมแดนชุดนี้ทำให้พรมแดนรัฐชาติที่กั้นสังคมชาวไทยใหญ่ “ที่นี่” และ “ที่โน่น” สั่นคลอน

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นผลจากการเก็บข้อมูลภาคสนาม การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในชุมชนชาวไทยใหญ่ทั้งในรัฐฉานประเทศพม่า และในกลุ่มแรงงานอพยพชาวไทยใหญ่ ในจังหวัดเชียงใหม่ ประเทศไทย ในช่วงปี พ.ศ. 2548 ในส่วนของการเก็บข้อมูลภาคสนามในประเทศพม่า ผู้วิจัยได้เข้าร่วมสังเกตการณ์ในการผลิต การพากย์เสียง สังเกตการณ์และสัมภาษณ์ผู้ให้สัมภาษณ์วีดิโอซีดีละครไทย และได้เก็บข้อมูลโดยการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับชาวไทยใหญ่ที่เป็นผู้ชมทั่วไป

แนวคิดด้านการสื่อสารข้ามพรมแดน

ในการนำเสนอบทความชิ้นนี้ ผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิดสังคมข้ามพรมแดนรัฐชาติ (transnationalism) มาเป็นกรอบในการศึกษา แต่ในขณะเดียวกันผู้วิจัยก็มองเห็นว่ากรอบแนวคิดเรื่องสังคมข้ามพรมแดนรัฐชาติเองก็มีจุดอ่อน เนื่องจากเป็นทฤษฎีหลวมๆ คล้ายคลึงกับทฤษฎีที่มองปรากฏการณ์โลกาภิวัตน์ กล่าวคือไม่มีตัวทฤษฎีหลัก นอกจากมองปรากฏการณ์ข้ามชาติหรือข้ามพรมแดนนี้ว่า ตัวกระทำในพื้นที่สังคมข้ามพรมแดนคือ ตัวกระทำที่ไม่ใช่รัฐ ไมเคิล เคียร์นีย์ (Kearney 1995) อธิบายปรากฏการณ์ข้ามพรมแดนรัฐชาติโดยเปรียบเทียบกับปรากฏการณ์โลกาภิวัตน์ว่า โลกาภิวัตน์ไม่มีจุดศูนย์กลางอยู่ที่พรมแดนรัฐชาติใดโดยเฉพาะ และเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในระดับโลก ในขณะที่ปรากฏการณ์ข้ามพรมแดนรัฐชาตินั้นเกิดขึ้นในระดับรัฐชาติแต่ขณะเดียวกันก็ข้ามพรมแดนของรัฐชาติรัฐใดรัฐหนึ่ง กรณีของโลกาภิวัตน์นั้น การไหลของทุนแนวคิด วัฒนธรรม ข้อมูลข่าวสารหรือเทคโนโลยีนั้นจะไหลในระดับโลก ในขณะที่ transnationalism นั้นจะเป็นการไหลในระดับข้ามพรมแดนรัฐชาติ โดยผ่านตัวกระทำที่ไม่ใช่รัฐ²

ในการศึกษาเรื่องการบริโภคละครไทยข้ามพรมแดน โดยชาวไทยใหญ่ในรัฐฉาน ประเทศพม่านี้ ผู้วิจัยเน้นที่แนวคิดของทฤษฎีข้ามพรมแดนรัฐชาติ 2 ประการคือ หนึ่ง พร้อมกับกระบวนการข้ามพรมแดนรัฐชาติที่ทำให้เกิดการไหลของทุน แนวคิด ผู้คน และวัฒนธรรมข้ามชาติ

² Kearney, Michael. 1995. "The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism." *Annual Review of Anthropology* 24:547-566.

อันดูเหมือนจะทำให้พรมแดนรัฐชาติสั่นคลอนลงไปนั้น กระบวนการเดียวกันนี้ก็ทำให้พรมแดน รัฐนโยบายของรัฐ ความเป็นชาติ และชาตินิยมยังคงความสำคัญอยู่และดูเหมือนจะเพิ่มมากขึ้นด้วย³ สอง กระบวนการข้ามพรมแดนรัฐชาติเน้นตัวกระทำ (agency-oriented approach) ที่รวมตัวกระทำหลากหลาย ทั้งบุคคล ครอบครัว กลุ่มเคลื่อนไหว หรือกลุ่มธุรกิจ แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าภายใต้การไหลเวียนของผู้คนข่าวสารที่ไหลข้ามพรมแดนไปมาในระดับมหาดาลในปัจจุบัน ตัวกระทำเหล่านี้จะเป็นอิสระ และมีเจตจำนงที่เป็นอิสระเหนือการอุดมการณ์ใดๆ รวมทั้งอุดมการณ์ของรัฐชาติ⁴ ความน่าสนใจภายใต้แนวคิดสองประการนี้จึงอยู่ที่การเจาะต่อร่อง การปะทะกันของการไหลเวียนของสิ่งของ ผู้คนและวัฒนธรรมข้ามพรมแดน กับตัวรัฐชาติ นโยบายของรัฐ และอุดมการณ์ชาตินิยม การปะทะกันนี้ทำให้เกิดรูปแบบของวัฒนธรรมใหม่ๆอันมีลักษณะเฉพาะของแต่ละแห่งที่ต่างกันไป

ที่ผ่านมาการศึกษาการศึกษาปรากฏการณ์ข้ามพรมแดน มักจะศึกษาในแง่ของเศรษฐกิจ การแลกเปลี่ยนสินค้าข้ามพรมแดน การข้ามพรมแดนของผู้คนหรือการอพยพย้ายถิ่น และการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสารข้ามพรมแดนรัฐชาติ สำหรับการศึกษาเรื่องการบริโภคละครไทยข้ามพรมแดน โดยชาวไทยใหญ่ในรัฐฉาน ประเทศพม่านี้ผู้วิจัยเน้นการศึกษาปรากฏการณ์การไหลของสองสิ่งคือ คนและอุดมการณ์แนวความคิด การไหลของคนก็คือการไหลของแรงงานอพยพชาวไทยใหญ่ที่เข้ามาทำงานในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก ส่วนการไหลของอุดมการณ์แนวความคิด ก็คือการไหลของความเป็นไทย การไหลของอุดมการณ์ความทันสมัย โดยจะดูว่าในการบริโภคอุดมการณ์แนวคิดที่ไหลข้ามพรมแดนไปนี้ ชาวไทยใหญ่ในรัฐฉานได้มีการเปลี่ยนรูป และสร้างความหมายใหม่ให้มันอย่างไร อะไรเป็นเงื่อนไขสำคัญในการบริโภคอุดมการณ์แนวคิดนี้ และไม่บริโภคอุดมการณ์แนวคิดอื่น

สิ่งที่น่าสนใจประการหนึ่งของการไหลเวียนของอุดมการณ์แนวความคิดข้ามพรมแดนชุดนี้ก็คือ เป็นการไหลของข่าวสารข้ามพรมแดน ที่ไม่มีเจตนารมณ์ของผู้ส่งสารเป็นจุดเริ่มต้น นักสื่อสารมวลชนเรียกการสื่อสารชนิดนี้ว่า spillover broadcasting คือการที่สัญญาณวิทยุโทรทัศน์

³ ดู Smith, Michael. 2001. *Transnational Urbanism: Locating Globalization*. Oxford: Blackwell. Pp. 172-173.

⁴ ดู Smith 2001, อ่างแล้ว และ ดู Brenda S.A. Yoeh, Keren P.Y. Lai, Michael W. Charney and Tong Chee Kiong. 2003. "Approaching Transnationalisms" in Brenda S.A. Yoeh, Michael W. Charney and Tong Chee Kiong (eds). *Approaching Transnationalism: Studies on Transnational Societies, Multicultural Contacts, and Imagining of Home*. Massachusetts: Kluwer Academic Publishers. Pp.1-14.

“ล้น” ข้ามพรมแดนเข้าไปในประเทศใกล้เคียง โดยเจ้าของสัญญาณไม่ได้มีเจตนาผลิตเพื่อให้ผู้รับในอีกประเทศหนึ่ง⁵ เป็นรายการสำหรับประชาชนภายในประเทศเอง ชาวไทยใหญ่ในรัฐฉานรับสัญญาณโทรทัศน์ของไทยได้โดยผ่านระบบการสื่อสารดาวเทียมที่พรมแดนของมันไม่ได้เป็นเส้นเดียวกับพรมแดนรัฐชาติ แต่ในขณะเดียวกันคนส่วนใหญ่ในรัฐฉานอาศัยอยู่ตามชนบท ที่ไม่มีไฟฟ้าใช้ สัญญาณที่ล้นทะลักข้ามพรมแดนเข้าไปอย่างเสรีนี้จึงไม่มีประโยชน์อันใดกับพวกเขา และในขณะที่การแพร่ภาพออกอากาศนั้นสามารถทะลักข้ามพรมแดนได้อย่างเสรี มันก็มีข้อจำกัดทางวัฒนธรรมและภาษา ที่ทำให้ไม่สามารถถูกเสพได้โดยง่าย การบริโภคสื่อข้ามพรมแดนของชาวไทยใหญ่ชุดนี้จึงนับว่าน่าสนใจในแง่ของการเลือกลักอัดสัญญาณบางรายการแล้วนำไปเปลี่ยนเสียงให้เป็นภาษาไทยใหญ่ ผลิตออกให้เข้าสำหรับชมตามบ้านเรือนทั่วไปในรัฐฉาน ทำให้ก้าวข้ามข้อจำกัดทางภาษา และทำให้เข้าถึงได้ทุกระดับ ทุกพื้นที่ ในขณะเดียวกันก็เป็นการบริโภคที่มีเรื่องของรสนิยมความชอบ (aesthetic identification) เข้ามาเกี่ยวข้อง มีประเด็นความใกล้ชิดทางวัฒนธรรมระหว่างไทยกับไทยใหญ่ การบริโภคความเป็นไทย-ไต และการบริโภคความทันสมัย ซึ่งเป็นประเด็นที่จะได้กล่าวถึงต่อไป

การศึกษากระบวนการทำให้เป็นสังคมข้ามพรมแดนของโทรทัศน์ การไหลเวียนของรายการโทรทัศน์ข้ามพรมแดน และการศึกษาการตอบสนองของผู้ชม เป็นสิ่งที่ในวงวิชาการโลกตะวันตกโดยเฉพาะนักการศึกษาด้านการสื่อสารระหว่างประเทศ (international communication studies) ให้ความสนใจศึกษาการไหลเวียนของสื่อชนิดนี้ในแง่ที่ว่า สื่อที่มีแหล่งผลิตในสังคมหนึ่งจะมีผลกระทบต่อผู้รับในบริบททางสังคมที่แตกต่างกันอย่างไร ในขณะที่สังคมไทย ยังไม่มีการศึกษาปรากฏการณ์ข้ามพรมแดนของสื่อมากนัก ทั้งในกรณีของการรับและการส่ง กรณีการรับก็อย่างเช่นกรณีความนิยมในการบริโภครายการโทรทัศน์และบทเพลงจากประเทศเกาหลีใต้โดยชาวไทย และการส่ง เช่นการบริโภครายการทีวีของไทยในประเทศลาว กัมพูชา หรือความนิยมบริโภคเพลงไทยในกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน ในขณะเดียวกันในประเทศที่สัญญาณข้ามพรมแดนล้นทะลักเข้าไป การวางบทบาทของรัฐต่อการทะลักของข่าวสารเหล่านี้ ทัศนคติความชื่นชอบของคนในบริบททางสังคมที่แตกต่างกันต่อข่าวสารข้ามพรมแดนเหล่านี้ยังมีการศึกษาน้อยมาก มีเพียงงานศึกษาการข้ามพรมแดนของสัญญาณโทรทัศน์ไทยในประเทศลาว โดยวิภา อุดมพันธ์⁶ ซึ่ง

⁵ ดู วิภา อุดมพันธ์. ผลกระทบของสัญญาณวิทยุและโทรทัศน์ข้ามพรมแดนระหว่างไทย-ลาว. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544). หน้า 4.

⁶ วิภา อุดมพันธ์, 2544, อ้างแล้ว.

ศึกษาใช้กรอบแนวคิดด้านสื่อสารมวลชน เพื่อดูอิทธิพลของสื่อโทรทัศน์ไทยต่อชาวลาว ในขณะที่ผู้วิจัยเห็นว่าการศึกษาปรากฏการณ์สื่อข้ามพรมแดนรัฐชาตินี้ ควรจะได้นำแนวทางมานุษยวิทยา มาศึกษา ซึ่งหมายถึงการทำวิจัยภาคสนาม อันจะช่วยให้สามารถเชื่อมโยงสิ่งที่ศึกษาในระดับท้องถิ่นกับปรากฏการณ์ระดับโลก หรือปรากฏการณ์ข้ามพรมแดนรัฐชาติได้

รัฐฉาน เมืองไต คนไต

กลุ่มคนที่ผู้วิจัยศึกษานี้เป็นกลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไตกลุ่มหนึ่งที่อาศัยในดินแดนส่วนที่เรียกว่ารัฐฉานในประเทศพม่า คนกลุ่มนี้เรียกตัวเองว่าไต ประกอบด้วยประชากรประมาณ 4 ล้านคน ประชากรส่วนใหญ่อาศัยในชนบท ที่ไม่มีบริการไฟฟ้า ไฟฟ้าในหมู่บ้านมาจากการปั่นไฟใช้ส่วนตัว ดังนั้นการได้รับชมโทรทัศน์ในชนบทนั้นหมายถึงการปั่นไฟเพื่อการนี้โดยเฉพาะ ในตัวเมืองหลายๆเมืองในรัฐฉาน จะพบการตั้งถิ่นฐานแบบผสม กล่าวคือครัวเรือนส่วนใหญ่เป็นไทยใหญ่ แต่ก็มักจะมีชาวจีน พม่า ปะโอ หรือชนกลุ่มน้อยอื่นๆอาศัยปะปนด้วย ในขณะที่ตามชนบทชุมชนในรัฐฉานส่วนใหญ่จะเป็นชุมชนไทยใหญ่

ในแง่ของภาษา ภายหลังจากการปกครองแบบรัฐบาลทหารของพม่า ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1962 เป็นต้นมา ภาษาไทยใหญ่ก็ไม่ได้ได้รับการอนุญาตให้สอนในโรงเรียน รัฐบาลพม่าไม่มีนโยบายส่งเสริมภาษาของชนกลุ่มน้อย ในขณะที่ภาษาไทยใหญ่ยังคงพูดกันอยู่ในบ้านเรือน แต่นอกบ้านนั้นการเจรจาติดต่อการค้า ก็จะต้องใช้ภาษาพม่า รวมทั้งในโรงเรียนการเรียนการสอนก็เป็นภาษาพม่า ชาวไทยใหญ่ที่อาศัยในเมืองส่วนมากเป็นคนพูดสองภาษา (bilingual) และมักพูดสลับภาษาระหว่างภาษาพม่ากับภาษาไทยใหญ่เป็นเรื่องปกติ แต่ในชนบทของรัฐฉานนั้นส่วนใหญ่จะใช้ภาษาไทยใหญ่ เด็กตามชนบทซึ่งส่วนใหญ่จะไม่ได้เข้าโรงเรียน หรือเข้าเรียนได้ไม่กี่ปีก็ต้องออกมา ก็จะไม่สามารถพูดภาษาพม่าได้ ในชนบทภาษาไทยใหญ่จึงเป็นภาษาที่ใช้สื่อสารกันเป็นหลัก

ดินแดนส่วนที่เรียกว่ารัฐฉานนั้น ผู้วิจัยขอใช้ในความหมายสองแบบ ตามที่เสมอชัย พูลสุวรรณได้นิยามเอาไว้ในงานศึกษาเรื่อง “รัฐฉาน” (เมืองไต): พลวัตของ “ชาติพันธุ์” ในบริบทประวัติศาสตร์และสังคมการเมืองร่วมสมัย⁷ ว่าหมายถึงหน่วยปกครองทางการเมือง ที่มีพื้นที่ครอบคลุมดินแดนสองฟากแม่น้ำสาละวิน หน่วยการปกครองนี้เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยอาณาจักรมอญ ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ภายใต้การแบ่งเขตของจักรวรรดินิยมอังกฤษในช่วงแรก และได้รับการสืบทอดต่อมาภายใต้รัฐบาลพม่าหลายยุคหลายสมัย จนกระทั่งถึงปัจจุบัน ความหมายในแบบที่สองนั้นหมายถึง “เมืองไต” ที่เป็น “ชุมชนในจินตนาการ” ซึ่งเกิดขึ้นภายใต้ความพยายามสร้าง

⁷ เสมอชัย พูลสุวรรณ. “รัฐฉาน” (เมืองไต): พลวัตของ “ชาติพันธุ์” ในบริบทประวัติศาสตร์และสังคมการเมืองร่วมสมัย. (โครงการอาณานิคมศึกษา 5 ภูมิภาค, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546) unpublished

สำนึกร่วมของความเป็น “ไต” ที่เกิดขึ้นมาเมื่อไม่นานมานี้ ภายหลังจากได้รับเอกราชจากอังกฤษ และไทยใหญ่กลายเป็นชนกลุ่มน้อยอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลพม่า

การกล่าวว่าชุมชนรัฐฉานในปัจจุบันเป็น “ชุมชนในจินตนาการ” นั้น เสมอชัยกล่าวว่าชาวไทใหญ่สองฟากแม่น้ำสาละวินนั้น มีพัฒนาการทั้งทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมแยกจากกัน เป็นคนละกลุ่ม มาเป็นเวลาช้านานก่อนหน้าการเกิดขึ้นของ “รัฐฉาน” ในทางการเมือง ชาวไตที่อาศัยอยู่ทางตะวันตกของแม่น้ำสาละวิน (เรียกในภาษาไทยใหญ่ว่า ฟาก “ตกคง”) อยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศพม่า ชาวไตกลุ่มนี้เรียกตัวเองว่า “ไตโหลง” หรือ “ไตใต้” ในขณะที่ชาวไตที่อาศัยอยู่ทางตอนเหนือติดกับภาคตะวันตกของมณฑลยูนนาน ในประเทศจีนจะเรียกตัวเองว่า “ไตเหนือ” หรือ “ไตมาว” ตามชื่อแม่น้ำมาวที่ไหลผ่านดินแดนแถบนี้ ส่วนชาวไตที่อาศัยอยู่ภาคตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน เรียกตัวเองว่า “ชิน” ในแง่ของภาษาพูดก็มีความแตกต่างกัน ในสำเนียงและคำศัพท์ที่ใช้ นอกจากนั้นภาษาเขียนก็มีพัฒนาการทางภาษาเขียนแยกเป็นอิสระต่อกัน เสมอชัยกล่าวว่าไตสองฟากแม่น้ำสาละวินนั้น มีพัฒนาการทั้งทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมแยกจากกันเป็นคนละกลุ่ม มาเป็นเวลาช้านานก่อนหน้าการเกิดขึ้นของ “รัฐฉาน” ในทางการเมือง แต่ปัจจุบันความเป็นไตมาว ไตโหลง หรือไตชินได้ถูกรวบเข้ามาอยู่ภายใต้โครงสร้างการปกครองหน่วยเดียวกันคือ “รัฐฉาน” ในงานวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยจะไม่เน้นประเด็นถกเถียงว่ากลุ่มคนไตที่เรียกชื่อตัวเองต่างกันออกไปทั้งไตมาว ไตโหลง หรือไตชิน⁸ นั้นมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์แตกต่างกันมาอย่างไร แต่จะชี้ให้เห็นว่าคนไตในรัฐฉานมีความพยายามอันเกี่ยวเนื่องด้วยสำนึกชาตินิยมสมัยใหม่ที่จะรวมความเป็นไตสามเขตวัฒนธรรมให้เป็นอันหนึ่งอัน

⁸ จากการที่ได้คลุกคลีกับชาวไทยใหญ่ในช่วงปี พ.ศ. 2548 ทั้งชุมชนไทยใหญ่ที่เป็นแรงงานอพยพในประเทศไทย และในรัฐฉาน ผู้วิจัยพบว่าคำเรียกชื่อไตโหลง, ไตมาว หรือไตชิน จะใช้ในกรณีของการเรียกคนอื่น หรือเรียก รูปแบบทางวัฒนธรรมอย่างเช่น เครื่องแต่งกาย อาหาร ลักษณะบ้านเรือน เช่น ชาวไตจะพูดว่า “ไฉ่เป็นต้างกิน ไตเหนือ” (เป็นอาหารของชาวไตเหนือ) “ไฉ่เป็นโคไตมาว” (เป็นเครื่องแต่งกายของไตมาว) “เป็นต้างก้าไตชิน” (เป็นการพ้อนรำแบบไตชิน) ชาวไตจะไม่นิยมเรียกตัวเองว่าเป็นไตโหลง หรือไตชิน แต่จะบอกว่าตัวเองเป็นไตตองก็ เป็นไตปางโหลง เป็นไตน้ำคำ ตามชื่อเมืองเกิด หรือกล่าวว่าเป็นไตปอดจัน (ไตใต้) ไตปอดห้อง (ไตภาคเหนือ) มากกว่าที่จะเรียกตัวเองว่าเป็นไตโหลง หรือไตชิน โดยเฉพาะคำว่า “ไตโหลง” นั้นผู้วิจัยแทบจะไม่เคยได้ยินคนไตเรียกตัวเองว่าไตโหลงเลย เมื่อผู้วิจัยถามชาวไทยใหญ่คนหนึ่งว่าเหตุใดชาวไทยใหญ่ไม่นิยมเรียกตัวเองว่าไตโหลง ชาวไทยใหญ่นั่นกล่าวว่าเพราะคำว่าไตโหลงนั้นไม่ใช่ชื่อที่ชาวไทยใหญ่ใช้เรียกตัวเอง คำว่าไตโหลงนี้มาจากคำที่ชาวพม่าใช้เรียกคนฉาน ว่า “ฉานจี้” (หมายถึงฉานใหญ่) ขณะที่คนพม่าเรียกคนไทยว่า “ฉานเล” (หมายถึงฉานน้อย) ผู้วิจัยเองก็ไม่แน่ใจว่าเรื่องนี้มันมีนัยยะสำคัญอย่างไร จะขัดแย้งกับกรณีที่เสมอชัยกล่าวว่าไตเหล่านี้เรียกตัวเองว่าไตโหลง ไตชิน ไตมาวหรือเปล่า คงเป็นเรื่องที่ควรจะได้มีการศึกษาต่อไป

เดียวกันในหลายๆทาง ทั้งนี้สื่อข้ามพรมแดนจากเมืองไทยชุดนี้ก็ได้มีบทบาทสำคัญในการรวมความเป็นไตรภาควัฒนธรรมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันด้วย

ละครไทยพากษ์เสียงไต: เปลี่ยนรูป ตัดต่อ สร้างความหมายใหม่

รายการโทรทัศน์พม่า นั้นอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของสองช่องสถานีคือ MRTV (อยู่ภายใต้ Myanmar Radio and Television Department) ส่วน Myawadi Television เป็นช่องของกองทัพ โดยจะเริ่มเปิดสถานีเวลา 16.00 น. ไปจนถึงเวลาประมาณ 23.00 น. นอกเหนือจากข่าวประจำวันซึ่งจะเริ่มประมาณ 20.00 น. ซึ่งชาวพม่าเองก็มักจะวิจารณ์ว่าไม่มีอะไรนอกเหนือจากข่าวผู้นำกองทัพเปิดงานหรือทำพิธีเปิดพระเจดีย์ที่โน่นที่นั่นแล้ว⁹ หลังจากนั้นก็จะกลายเป็นรายการละครหลังข่าว ซึ่งบางช่องจะเป็นละครพม่า บางช่องก็จะเป็นละครชุดจากไต้หวันหรือฮ่องกง แต่ในช่วงสองสามปีหลังมานี้รัฐบาลพม่าเปิดโอกาสให้ละครชุดจากประเทศเกาหลีได้เข้ามาฉาย เป็นละครหลังข่าว โดยไม่มีการเปลี่ยนเสียงพูด แต่ใส่บทบรรยาย (subtitle) เป็นภาษาพม่า ซึ่งละครชุดจากประเทศเกาหลีได้นี้ได้รับความนิยมอย่างสูงในหมู่ผู้ชมชาวพม่าในปัจจุบัน

ระหว่างลงพื้นที่ภาคสนามในช่วงเดือนสิงหาคม – พฤศจิกายน ปีพ.ศ. 2548 ที่ผ่านมามีผู้วิจัยพบว่าชาวไทยใหญ่ในรัฐฉานที่อาศัยในเมือง จำนวนหนึ่งที่มีงานรับสัญญาณดาวเทียม ทำให้สามารถรับชมรายการโทรทัศน์ของไทยได้ ผู้ชมกลุ่มในเมืองกลุ่มนี้ก็จะรับชมรายการของไทยที่เป็นรายการข่าวและละคร สลับไปกับรายการกีฬา หรือรายการบันเทิงอื่นๆจากช่อง STAR TV, CCTV (ช่องบันเทิงจากประเทศจีน) หรือ HBO โดยผ่านสัญญาณดาวเทียม¹⁰ ในขณะที่ผู้ชมที่ไม่มีงานรับสัญญาณดาวเทียมที่บ้านก็มักจะไม่สามารถรับชมรายการทีวีของพม่า แต่จะนิยมเช่าละครไทยที่ได้รับการเปลี่ยนเสียงพากย์ให้เป็นภาษาไทยใหญ่แล้วมาชมภายในบ้านของตน ในกรณีของผู้ชมตามบ้านที่มี

⁹ ดู Tin Maung Maung Than. 2002. “Myanmar Media: Meeting Market Challenges in the Shadow of the State.” in Russell H.K. Heng ed. *Media Fortunes, Changing Times: ASEAN States in Transition*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, pp.139-171.

¹⁰ รัฐบาลพม่าอนุญาตให้ประชาชนติดตั้งจานรับสัญญาณดาวเทียมตามบ้านเรือนได้ โดยได้รับใบอนุญาตจากรัฐบาล อย่างไรก็ตาม Tin Maung Maung Than 2002, อ้างแล้ว) อ้างว่าจำนวนผู้ติดตั้งจานดาวเทียมเถื่อนนั้นมีมากกว่า 20,000 ราย ผู้วิจัยเชื่อว่าตัวเลขในปัจจุบันคงเพิ่มขึ้นเป็นเท่าตัว เพราะราคาที่ถูกลงมากของจานรับสัญญาณดาวเทียมจากประเทศจีน สำหรับช่องสัญญาณดาวเทียมที่รับได้ในประเทศพม่านั้น สามารถรับได้โดยผ่านดาวเทียมของบริษัท ชินคอร์ป จำกัด และดาวเทียมของประเทศมาเลเซีย ที่รัฐบาลพม่าทำสัญญาอยู่กับทั้งสองประเทศ โดยจะต้องเสียเงินค่าสมาชิกรายปีให้บริษัททั้งสอง ในราคาที่ไมแพงนัก แต่เท่าที่สอบถามดูพบว่าผู้ติดตั้งจานดาวเทียมโดยไม่ได้อำนาจเงินค่าสมาชิกใดๆเลยเป็นจำนวนมาก

จานรับสัญญาณดาวเทียมนั้น หลายคนกล่าวตรงกันว่าหลังจากชมละครไทยจากจานดาวเทียมซึ่งรับสัญญาณพร้อมๆกันกับเวลาที่ออกอากาศในประเทศไทยแล้ว ก็ยังนิยมไปเช่าละครเรื่องเดียวกันที่พากย์เสียงภาษาไทยใหญ่มาชม เพราะทำให้เข้าใจเนื้อเรื่องและได้รรถรสในการรับชมมากกว่า

ละครไทยอัดเสียงทับภาษาไทยใหญ่ ซึ่งต่อไปจะขอเรียกว่า “ละครไทยเปลี่ยนเสียงไต” ตามที่ชาวไทยใหญ่เรียกว่า “กาไทยเปลี่ยนลาดความไต” นี้เริ่มได้รับความนิยมในรัฐชานมาได้ราวสิบกว่าปีมาแล้ว โดยเริ่มมาพร้อมๆกับการเข้ามาของจานรับสัญญาณดาวเทียมราคาถูกจากประเทศจีน อันทำให้ชาวพม่าสามารถรับสัญญาณที่ไหลข้ามพรมแดนจากประเทศไทยได้ รวมทั้งสัญญาณดาวเทียมอื่นๆ เช่น ช่อง CNN, NHK หรือ STAR TV ซึ่งทำให้เจ้าของธุรกิจขายเทปเพลงรายหนึ่งในเมืองตองก็ มองเห็นช่องทางการค้าที่จะอัดสัญญาณดาวเทียมละครไทยเหล่านี้แล้วนำมาเปลี่ยนให้เป็นภาษาไทยใหญ่ เพื่อให้ผู้ชมเข้าไปรับชมตามครัวเรือน ซึ่งความจริงก่อนหน้านี้ที่นักธุรกิจรายนี้จะมาเริ่มต้นเปลี่ยนเสียงละครหลังข่าวของไทยให้เป็นเสียงภาษาไทยใหญ่ ก็มีนักธุรกิจรายอื่นที่อยู่เมืองใหญ่อย่างลำเลี้ยว ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ของรัฐชานภาคเหนือได้ลักอัดสัญญาณโทรทัศน์ละครไทยที่เรียกกันว่าละครจักรวาลฯ แล้วนำไปเปลี่ยนให้เป็นภาษาไทยใหญ่อัดให้เข้ามาก่อนหน้านี้แล้ว แต่การเปลี่ยนเสียงละครรัก หรือ “ละครน้ำเน่า” หลังข่าวของไทยนี้ จายอ่อง แห่งเมืองตองก็ เป็นผู้เริ่มต้นทำเป็นรายแรก โดยในช่วงเริ่มต้นนั้นผลิตออกมาในรูปแบบวีดีโอเทป (VHS) ซึ่งก็ปรากฏว่าหลังจากทดลองทำออกมา ก็ได้รับความนิยมอย่างสูงในหมู่ผู้ชมชาวไทยใหญ่ ทำให้ไม่นานต่อมาก็มีผู้นิยมทำเลียนแบบตามมาอีกหลายราย แต่ด้วยเหตุผลหลักสองประการทำให้ผู้ที่ผลิตออกมาเลียนแบบนั้นไม่ได้รับความนิยม จนต้องหยุดกิจการไป

เหตุผลประการแรกก็คือ ในระยะหลัง รัฐบาลพม่าเริ่มทำการกวาดล้างสื่อชนิดนี้ มีการจับร้านที่ให้เช่าเทปเหล่านี้ พร้อมทั้งเผาทำลายแผ่นวีซีดีเมื่อจับได้รวมทั้งปรับเจ้าของร้านให้เช่า ด้วยข้อกล่าวหาว่าเป็นสื่อเหล่านี้เป็นสื่อต่างประเทศ ที่ไม่ได้รับการตรวจสอบอนุญาตจากรัฐบาล เมื่อรัฐบาลพม่าทำการกวาดล้างอิทธิพลต่างชาติ ที่มาในรูปแบบของสื่อไทยและรวมถึงสื่อภาพยนตร์ฮอลลีวูดต่างๆที่มีการลักอัดให้เช่าอยู่ตามร้านเช่าวีดีโอทั่วไปในรูปแบบซีดีที่ไม่มีลิขสิทธิ์ ก็ทำให้ผู้ผลิตละครไทยเปลี่ยนเสียงไตรายย่อยต่างหวาดกลัวและเลิกผลิตไป ในขณะที่รายหลักที่เมืองตองก็ ยังคงทำการผลิตอยู่อย่างต่อเนื่อง ด้วยเหตุผลที่จายอ่องกล่าวว่า “หากไม่ผลิต พี่น้องไทยใหญ่ที่อยู่ตามบ้านนอก ก็ไม่มีสื่ออะไรดู ก็เท่ากับปิดหูปิดตาพวกเขา” อย่างไรก็ตามการกวาดล้างสื่อเถื่อนของรัฐบาลพม่านี้อาจเป็นการทำเป็นระยะๆ อย่างไม่ต่อเนื่องเอาจริงเอาจัง ทำให้ร้านให้เช่าวีดีโอ/วีซีดีเหล่านี้ยังคงเปิดดำเนินการอยู่ เพียงแต่ไม่นำเทปหรือแผ่นวีซีดีละครไทยออกมาวางเปิดเผยหน้าร้าน และเมื่อผู้วิจัยเดินทางเก็บข้อมูลภาคสนามในรัฐชานก็ยังคงได้พบเห็นร้านให้เช่าวีซีดีเปิดอยู่

ทั่วไปในเมืองต่างๆ นอกจากนี้เหตุผลประการที่สองที่ทำให้มีการผลิตละครไทยเปลี่ยนเสียงไตเป็นรายหลักเหลืออยู่รายเดียว คือการที่ผู้ชมทั่วทุกภาคในรัฐฉานนิยมเสียงพากย์ของคนเมืองตองกียายอ่องกล่าวว่า ก่อนหน้านั้นมีคนทำละครไทยเปลี่ยนเสียงไตอยู่หลายราย แต่คนอื่นเปลี่ยนผู้ชมฟังไม่เข้าใจ เพราะเสียงพูดไม่ชัด ไม่ดีไม่ไพเราะเท่าของเขา ¹¹ ซึ่งคนดูนั้นก็มักจะกล่าวให้ผู้วิจัยฟังตรงกันว่าชอบเสียงที่คนเมืองตองกิเปลี่ยน เพราะเปลี่ยนได้เหมาะสมเจาะดี ฟังแล้วเข้าใจได้หมด แถมเสียงพูดก็ไพเราะชัดถ้อยชัดคำ ด้วยเหตุผลสองประการนี้เอง ทำให้ปัจจุบันมีผู้ทำละครไทยเปลี่ยนเสียงไตเหลืออยู่เพียงเจ้าเดียว โดยมีแหล่งผลิตอยู่ที่เมืองตองกิ

วิธีการพากย์เสียงละครไทยนั้น จะทำโดยรับสัญญาณดาวเทียมจากช่องต่างๆ ของไทย ส่วนใหญ่จะรับจากช่อง 7 เพราะสัญญาณชัดเจนกว่าช่อง 3 และด้วยความที่ผู้ชมชาวไทยใหญ่นิยมละครไทยช่อง 7 มากกว่า การอัดสัญญาณก็จะอัดตามเวลาออกอากาศของไทยคือเวลา 20.30 น. ซึ่งตรงกับเวลา 20.00 น.ของเทศพม่า ละครหลังข่าวส่วนใหญ่จะยาวประมาณ 45 นาที เมื่อจบก็เริ่มต้นทำการเปลี่ยนเสียง โดยมีทีมงานพากย์ 4 คน ผู้หญิงสองและผู้ชายสองสำหรับพากย์เสียงผู้ใหญ่และเสียงหนุ่มสาว โดยทั้งสี่คนนี้จะทำการพากย์กันสดๆ ประโยคต่อประโยค โดยไม่จำเป็นต้องมีสคริปต์ใดๆเลย

ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์คนพากย์เสียงทั้ง 4 คนและได้มีโอกาสสังเกตการณ์ในการพากย์เสียงละครไทยนี้ ได้พบว่าชาวไทยใหญ่ทั้ง 4 คนนี้ไม่เคยเดินทางมาเมืองไทยเลย ผู้หญิงทั้งสองคนได้เรียนภาษาไทยจากพระที่วัดไตในเมืองตองกิ และเป็นคนสอนให้กับผู้ชายอีกสองคน ตามความเห็นของผู้วิจัยพวกเขาเปลี่ยนเสียงได้ตรงกับความหมายในภาษาไทยมากที่สุด และในบางกรณีที่เป็นคำบางคำที่เชื่อได้ว่าไม่มีอยู่ในบริบทของภาษาไทยใหญ่ เช่นการพูดถึงไอดินกลิ่นฟางหรือพูดถึงข้อพิพาทของศาล หรือบางคำที่เป็นแสลงของไทย ก็สามารถเปลี่ยนให้เข้ากับบริบทของสังคมไตได้เป็นอย่างดี

เมื่อเปลี่ยนเสียงเสร็จ ก็จะทำการส่งออกไปในทุกจังหวัดของรัฐฉานในวันรุ่งขึ้น ¹² สมัยก่อนเป็นในรูปแบบเทปวีดีโอ แต่มาเปลี่ยนเป็นรูปแบบวีดีโอวีซีดีได้ประมาณ 5-6 ปีมาแล้ว โดยผู้ผลิตจะขายขาดให้ร้านให้เช่ารายย่อยตามเมืองต่างๆ เหมือนเป็นการขายลิขสิทธิ์ ให้ในราคาแผ่นละประมาณ 5,000 จีต (ประมาณ 200 บาท) ซึ่งร้านให้เช่าเหล่านี้มีสิทธิ์ที่จะนำไปอัดซ้ำก็ม้วนหรือก็แผ่นก็ได้ ตามแต่จะมีผู้ต้องการเช่า ราคาให้เช่าประมาณ 100-200 จีตต่อหนึ่งม้วน (ประมาณ 4-8 บาท) ด้วยเทคโนโลยีแบบ digital ที่ทำให้การผลิตซ้ำแผ่นวีซีดีง่ายขึ้นมาก ราคา

¹¹ สัมภาษณ์ยายอ่อง เดือนสิงหาคม และพฤศจิกายน 2548 ที่เมืองตองกิ ประเทศพม่า

¹² ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นส่งอาทิตย์ละหนึ่งครั้ง ทุกวันอาทิตย์ โดยการส่งแต่ละอาทิตย์จะมีละครทั้งหมด 7 เรื่อง

ถูกหลงและการขนส่งที่สะดวก ทำให้ความนิยมบริโภคละครไทยเปลี่ยนเสียงใต้เฟื่องฟูขึ้นมาอย่างมากในช่วง 5-6 ปีที่ผ่านมา เมื่อผู้วิจัยเดินทางอยู่ในรัฐฉาน ประเทศพม่าได้ขอซื้อแผ่นวีซีดีเหล่านี้กลับมาเมืองไทยด้วยหลายเรื่อง แต่พบว่าเมื่อพยายามหาซื้อละครไทยเรื่อง “บ่วงบรรจถรณ์” เพราะเห็นว่ามันน่าสนใจเนื่องจากเป็นเรื่องเกี่ยวกับชาวไทยใหญ่ในเมืองเชียงตุงและเกี่ยวพันกับเรื่องราวการก่อกำเนิดของขุนศึกไทยใหญ่ ซึ่งละครเรื่องนี้นำเสนอโดยมาซา วัฒนพานิช และชาคริต แย้มนาม กลับไม่สามารถหาซื้อได้เนื่องจากเมื่อละครเรื่องนี้ออกอากาศนั้น เป็นยุคของวีดีโอเทป ทำให้การผลิตซ้ำเป็นเรื่องยาก และมีราคาแพง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเทคโนโลยีแบบดิจิตอลนั้นเป็นตัวช่วยนำพาสื่อตัวนี้ไปได้อย่างกว้างขวางกว่าสมัยก่อนมาก

ในแง่ของการแปลและเปลี่ยนเสียงให้เป็นภาษาไทยใหญ่นั้น ลักษณะพิเศษของมันอันดับแรกก็คือ ชื่อตัวละคร ซึ่งจะเปลี่ยนเป็นภาษาไทยใหญ่ และนักแสดงคนนั้นก็จะได้รับชื่อนั้นในทุกเรื่องที่เขากลับมาหรือเธอเล่น เช่น สุวรรณ์ คังยั้ง ไม่ว่าในละครของไทยเธอจะมีชื่อเรียกต่างกันไปตามบทของเรื่องก็ตาม แต่ในละครไทยพหุเสียงไทยใหญ่ เธอจะมีชื่อเรียกว่า นางเซียวยุ่ม (หมายถึงเซียวยุ่ม) ในทุกเรื่องที่เธอแสดง หรือพัชรภา ไชยเชื้อ จะชื่อนางเหวเงิน (หมายถึงดอกมหาหงส์) ทุกเรื่องที่เธอแสดง ในขณะที่คนุพล ปุญญกันต์ ได้รับชื่อว่าปิ่นเมือง และศรธรรม เทพพิทักษ์ มีชื่อในภาษาไทยใหญ่ว่าซอนฟ้า ส่วนชาคริต แย้มนาม ได้ชื่อว่าจายหลาวเปิง ตามชื่อในละครเรื่องแรกที่คนไทยใหญ่รู้จักเมื่อเขาได้รับบทเป็นขุนศึกไทยใหญ่ ในละครเรื่องบ่วงบรรจถรณ์

การเปลี่ยนชื่อนี้อาจมองได้ว่าเป็นกระบวนการเปลี่ยนให้เป็นได้ เปลี่ยนให้เข้ากับจริตในการบริโภคสื่อบันเทิงของชาวไทยใหญ่ซึ่งอาจมีรากฐานมาจากการเสพความบันเทิงพื้นบ้าน ที่ไม่ต้องการความซับซ้อนของโครงเรื่องและตัวละครที่มีมากมายก็เป็นได้ และที่สำคัญคือทำให้คนคนนั้นเป็นคนที่ยังคุ้นเคย ไม่ใช่การเล่นละครในรูปแบบสมัยใหม่ที่นักแสดงจะต้องสลายตัวตนลงไปสวมบทบาทตามท้องเรื่องให้ได้สนิท ผู้ชมชาวไทยใหญ่นั้นจะเลือกหรือชอบดูละครเรื่องใด เหตุผลใหญ่ก็คือเพราะชอบนักแสดง เมื่อชมแล้วรู้สึกคุ้นเคยชื่นชอบนักแสดงคนใดก็จะคอยดูคนนั้นเล่นตลอด และตามร้านที่ให้เช่าวีซีดีละครไทยนั้นก็มักจะติดป้ายโฆษณาเป็นตัวเขียนด้วยปากกาว่ามีละครเรื่องใดอยู่บ้างโดยใส่ชื่อนักแสดงแทนชื่อเรื่อง เช่นจะติดไว้ว่า “เซียวยุ่ม หมายเลข 3-4” มาถึงแล้ว ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่ารูปแบบในการชมละครไทยนั้นได้รับการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับจริตแบบเดิมในการชมมหรสพ ซึ่งผู้ชมจะคุ้นเคยกับผู้แสดงและระยะห่างระหว่างนักแสดงกับผู้ชมก็มีไม่มากเท่าการแสดงเพื่อความบันเทิงในปัจจุบัน

ในส่วนของโฆษณาที่ผู้ชมในเมืองไทยได้รับชมเมื่อออกอากาศทางสถานีช่องต่าง ๆ นั้น ละครไทยเปลี่ยนเสียงใต้ได้ตัดโฆษณาคั่นรายการออกไปทั้งหมด เหลือไว้แต่เนื้อหาของละคร เมื่อ

รวมละครออกอากาศ 2 วันก็จะได้เทปวีซีดีความยาวประมาณ 1-1.15 ชั่วโมง นอกจากนี้ในช่วงต้นที่เป็นเพลงประกอบละคร ก็ยังได้มีการนำเพลงไทยใหญ่ที่เห็นว่าเนื้อหาทำนองเหมาะสมมาใส่รวมทั้งบางตอนที่เป็นตอนพระเอกนางเอกคิดคำนึงนึกถึงความหลังต่างๆ ก็จะมีการนำเพลงไทยใหญ่มาใส่แทน บางครั้งช่วงกลางของเทป ในช่วงเปลี่ยนจากตอนหนึ่งไปเป็นตอนที่สองก็มีนำโฆษณาเทปวีซีดีเพลงภาษาไทยใหญ่มาคั่นกลาง จายอ่อง เจ้าของธุรกิจนี้กล่าวว่า เขาใส่โฆษณาเทปเพลงวีซีดีคาราโอเกะให้ศิลปินนักร้องไทยใหญ่โดยไม่คิดค่าใช้จ่ายใดๆเลย เพราะเห็นใจว่าวงการเพลงไทยใหญ่นั้นไม่มีช่องทางที่จะโฆษณาให้ถึงหูประชาชนได้ ในขณะที่สื่อละครไทยเปลี่ยนเสียงไตเติ้ลนี้ได้รับความนิยมทั่วทุกที่ในรัฐฉาน จึงเห็นว่าหากแทรกโฆษณาให้นักร้องไทยใหญ่ได้ ก็เป็นการช่วยเหลือและสนับสนุนให้ศิลปินไทยใหญ่ด้วยกันอยู่รอด¹³

เนื่องจากชาวไทยใหญ่ ไม่มีช่องทางในการผลิตความบันเทิงทันสมัยเป็นของตัวเอง รายการโทรทัศน์แบบ free TV ที่รับชมได้ทุกวันนั้นก็จะเป็นภาษาพม่า ซึ่งหากเป็นรายการข่าวสารก็เป็นรายการที่รัฐบาลคัดสรรมาให้ ถ้าเป็นรายการบันเทิงก็เป็นรายการเพลง สารคดี ละครสั้นประเภท 1-2 ตอนจบ หรือละครโปรมโชนนโยบายรัฐ ทุกรายการเป็นรายการที่ผ่านการกลั่นกรองเห็นชอบจากรัฐบาลพม่าแล้ว เมื่อไม่มีพื้นที่ที่จะที่ผลิตความบันเทิงเป็นของตัวเองได้ ชาวไทยใหญ่จึงสร้างรูปแบบการหยิбыืมรับเอาความบันเทิงของไทย ไปเปลี่ยนให้เป็นไต่อย่างที่ปรากฏในละครไทยเปลี่ยนเสียงไตเติ้ล สื่อตัวนี้ข้ามพรมแดนไปได้ ก็เพราะความเป็นสัญญาณข้ามพรมแดน (spillover signals) ซึ่งในแง่หนึ่งก็เป็นตัวอย่างที่ทำให้เห็นถึงความพัวเลื้อนของพรมแดนรัฐชาติในยุคปัจจุบัน ที่แม้รัฐบาลพม่าจะมีความพยายามที่จะปิดกั้นข้อมูลข่าวสารเหล่านี้ แต่เทคโนโลยีก็ทำให้การปิดกั้นข่าวสารข้อมูลช่องทางนี้เป็นไปได้ยาก ในอีกแง่หนึ่งการ “หยิбыืม” “ตัดต่อ” ปรับเปลี่ยนชุดวัฒนธรรมชุดนี้ให้กลายเป็นไต่ คือการ “ขอยืม” (appropriate) วัฒนธรรมของคนอื่น เพื่อมารับใช้สังคมหรือชุมชนนั้นๆ ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่พบเห็นได้ทั่วไปในยุคของสังคมข้ามพรมแดน หรือยุคโลกาภิวัตน์ โดยเฉพาะในสังคมด้อยโอกาส สังคมชนกลุ่มน้อย หรือชุมชนชายขอบ ที่เราอาจมองได้ว่ามันคือการกลับไปหาศาสตร์แบบดั้งเดิม ดังที่ Levi-Strass ให้นิยามไว้ว่าเป็นศาสตร์แบบ bricolage คือศิลปะของชนเผ่าดั้งเดิมที่สามารถนำอะไรใกล้ตัวมาประดิษฐ์เป็นสิ่งใหม่เพื่อรับใช้ชุมชน การประดิษฐ์ของจากสิ่งใกล้ตัวเหล่านี้ไม่มีรูปแบบตายตัว ไม่ต้องคำนึงถึงหลักทางวิทยาศาสตร์ใดๆทั้งสิ้น เพราะมันเป็นศาสตร์ของชนเผ่า เกิดขึ้นจากกฎของนิ้วมือ ไม่มีรูปร่างตายตัว เป็นโลกที่สิ่งของจะถูกเปลี่ยนรูปให้เป็นของใหม่และมีความหมายตรงข้ามไปกับ

¹³ สัมภาษณ์จายอ่อง เจ้าของธุรกิจละครไทยเปลี่ยนเสียงไตเติ้ล หาคม พ.ศ. 2548 ที่เมืองตองกิ ประเทศพม่า

ของเดิมได้อย่างเสรี¹⁴ เมื่อมองในแง่นี้ ชาวไทยใหญ่ในรัฐฉานก็กำลังปะติดปะตบบricolage เพื่อเปลี่ยนสิ่งที่ใกล้ตัวหยาบหยาบได้ง่าย มารับใช้ชุมชนของตน เพราะว่าในพื้นที่กระแสหลักนั้นไม่มีช่องว่างให้พวกเขาได้ผลิตความบันเทิงเพื่อเสพกันเองได้

การบริโภคความเป็นไทยกับการสร้างอัตลักษณ์ใต้

ระหว่างเดินทางในรัฐฉาน สิ่งที่คุณจะกระทำมาเสมอเมื่อมีโอกาส ก็คือ ไปร่วมชมละครไทยเปลี่ยนเสียงใต้ที่เปิดฉายตามบ้านชาวไทยใหญ่ตอนกลางคืน (เมืองที่คุณจะได้มีโอกาสรับชมละครไทยในโรงภาพยนตร์แบบนี้คือ เมืองจ๊อกแม และเมืองง่อ ในรัฐฉานภาคเหนือ) โรงภาพยนตร์แบบนี้จะจัดเก้าอี้นั่งเรียงเป็นแถวๆ บางบ้านก็ปูเสื่อให้ผู้ชมนั่งกับพื้น โรงภาพยนตร์แบบนี้เรียกเป็นภาษาพม่าว่า “โยงวีดีโอ” หมายถึงโรงหนังขนาดเล็ก เปิดฉายวีดีโอโดยเก็บค่าเข้าชมประมาณ 100 จี๊ด หรือตก 2-3 บาทต่อหนึ่งคน ละครจะเริ่มประมาณ 8 โมงตอนเย็น อันเป็นเวลาหลังเลิกงาน ผู้คนได้มีโอกาสกินข้าวพักผ่อนอาบน้ำเรียบร้อยแล้ว ผู้ชมมีทุกระดับตั้งแต่เด็กเล็กๆ หนุ่มสาวไปจนถึงคนเฒ่าคนแก่ โดยส่วนใหญ่แล้วจำนวนผู้ชมผู้หญิงจะมากกว่าผู้ชาย ลักษณะหมู่บ้านในรัฐฉานนั้นส่วนใหญ่จะเรียกว่าเป็นป๊อก ป๊อกหนึ่งมีตั้งแต่ 20 หลังคาเรือนไปจนถึง 100 หลังคาเรือน ป๊อกที่ใหญ่ๆก็จะมีบริการโรงภาพยนตร์ขนาดเล็กตามบ้านแบบนี้สองสามแห่ง ใครอยู่ใกล้ที่ไหนก็เลือกไปที่นั่น

เมื่อถามว่าผู้ชมชาวไทยใหญ่ชอบอะไรในละครไทยเปลี่ยนเสียงใต้นี้ คำตอบที่ได้ส่วนใหญ่ก็คือ ชอบดูดาราไทย เพราะว่า “हांหลီ” คือสวยและหล่อ ซึ่งตรงข้ามกับดาราพม่า นักแสดงหญิงชาวพม่ามักจะอ้วนและไม่สวย ไม่ถูกรสนิยมคนไทยใหญ่ นอกจากนี้ก็ชอบดูเพราะว่า “เมืองไทยहांหลီ อ๋มเหมือนเมืองไต่เฮา” ชาวไทยใหญ่มักจะชอบบอกว่าเมืองไทยเปรียบเทียบกับเมืองไทยจากที่เห็นในละครโทรทัศน์นั้นสวยงาม ทันสมัย ไม่เหมือนเมืองไต่ที่เป็น “เมืองเถื่อน”

แม่เฒ่าจิ่ง อายุ 60 ปีกล่าวว่า ดูทุกวัน เพราะเป็นความบันเทิงที่สนุก ได้เห็นอะไรแปลกหูแปลกตาที่ไม่มีในเมืองไต่ ตกค่ำก็จะเฝ้าคอยที่จะได้ “แผวเมืองไทย” (มาถึงเมืองไทย) แม่เฒ่าได้

¹⁴ Lévi-Strauss กล่าวถึงแนวคิดของ *bricoleur* ซึ่งเป็นศาสตร์แบบดั้งเดิมไว้ว่า “the rules of the game are always to make do with ‘whatever is at hand,’ that is to say with a set of tools and materials which is always finite and is also heterogeneous because what it contains bears no relation to the current project, or indeed to any particular project, but is the contingent result of all the occasions there have been to renew or enrich the stock or to maintain it with the remains of previous constructions or destructions.” ดู Lévi-Strauss, Claude. 1966. *The Savage Mind*. Chicago: Chicago University Press.

“แหวนเมืองไทย” ทุกวันโดยเสียเงินแค่ 100 จั๊ตหรือ 2-3 บาทก็ได้มาเที่ยวเมืองไทยทุกวัน โดยไม่ต้องทำพาสปอร์ตหรือทำวีซ่า บางครั้ง “นิวยอร์กก็แหวน เมืองเจิ้งกะเล็คก็แหวน” (หมายถึงละครไทยที่ไปถ่ายทำที่นิวยอร์กหรือมีฉากถ่ายทำที่เมืองนอก) ในขณะเดียวกันแม่เฒ่าบอกว่าไม่ชอบดูหนังฝรั่งหรือภาพยนตร์จากตะวันตก เพราะว่ามันหยาบ มีบทที่หยาบ โดยเฉพาะ “กาทะลา” หรือหนังอินเดียที่มีคนเต้นระบำกันตลอดเรื่องนั้น ยิ่งแยเข้าไปใหญ่ เพราะนอกจากจะแต่งตัวโป๊มากแล้ว ท่าเต้นยังเป็นที่แสบไม่ได้ เพราะทั้งลอยหน้าลอยตา ยกย้ายหน้าอกและสะโพกดูแล้วหยาบและทะลึ่งมาก ส่วน “กามาน” คือละครโทรทัศน์ของพม่า¹⁵ แม่เฒ่าบอกว่าไม่ชอบดูเอาเลย เพราะว่าดาราไม่สวย อ้วนและเรื่องก็ไม่สนุก ดูมาตลอดก่อนหน้าที่ “กาไทย” จะเข้ามา ตอนนี้มี “กาไทย” ให้ดู “กามาน” ก็ไม่อยากดูอีกต่อไปแล้ว

สิ่งที่แม่เฒ่ากล่าวนั้นตรงกับชาวไทยใหญ่เกือบทุกคนที่นิยมรับชมละครไทย ทั้งที่มาดูตาม “โยงวีดีโอ” (โรงฉายวีดีโอตามบ้าน) หรือเข้าไปชมตามบ้าน คำพูดเหล่านี้อาจเป็นเรื่องของรสนิยมส่วนตัว แต่ก็น่าสนใจที่มันได้กลายเป็นรสนิยมส่วนรวมในหมู่ชาวไทยจำนวนมาก (collective taste) ดูเหมือนว่าความบันเทิงแบบละครไทยนี้เข้ากันได้ดีกับรสนิยมแบบไท ความสวยงามแบบดาราไทยเป็นความงามที่ไทใช้อ้างอิงกับตัวเองได้ เพราะหน้าตาคล้ายคลึงกัน ขณะเดียวกันก็ “ทันสมัย” กว่า โดยที่ความทันสมัยนั้นนิยามจากสไตล์ของทรงผม การแต่งตัว และแต่งหน้า หากวิเคราะห์ให้เห็นแง่ของรสนิยมแล้วชาวไทยใหญ่ที่เลือกเสพความบันเทิงแบบไทย และปฏิเสธความบันเทิงแบบพม่า¹⁶ นั้น อาจกำลังใช้รสนิยมเป็นเครื่องแสดงความเป็นคนละพวกเหล่กันทางวัฒนธรรม ระหว่าง “ไท” กับ “พม่า” ก็เป็นไปได้ ดังที่คนไทยใหญ่มักกล่าวว่า ละครของพม่าไม่สนุก ไม่ทันสมัย ดาราก็ไม่สวยและอ้วน กล่าวสำหรับสังคมแล้ว รสนิยมไม่ใช่เรื่องส่วนตัว รสนิยมเป็นเครื่องมือในการแบ่งแยกคน ในทฤษฎีของ Bourdieu ¹⁶ ผู้คนในสังคมใช้รสนิยมในการการแบ่งแยกและอ้างความเป็นชนชั้นของตนเอาไว้ การเสพหรือไม่เสพบางสิ่งโดยใช้ตรรกะทางสุนทรียศาสตร์เข้าไปสร้างความหมายให้สิ่งนั้น ในตัวของมันเองเป็นเครื่องบ่งบอกว่าผู้เสพอยู่ในชนชั้นใด อย่างเช่นในยุคหนึ่งที่คนไทยกลุ่มหนึ่งไม่นิยมดูหนังไทย โดยใช้ตรรกะทางสุนทรียศาสตร์เข้าไปสร้างความหมายให้หนังไทยว่า “น้ำเน่า” คนกลุ่มนี้จึงหันไปเสพภาพยนตร์ฮอลลีวูด หรือ

¹⁵ เป็นเรื่องน่าสนใจที่ประเทศพม่านั้นไม่มีการผลิตละครที่เป็นละครชุดความยาว 20-30 ตอน ที่เรียกกันว่า soap opera แต่จะผลิตออกมาเป็นละครสั้นความยาว 1-2 ชั่วโมงจบเท่านั้น มีผู้กล่าวติดตลกว่าละครพม่าเรื่องยาวนั้นมีอยู่เรื่องเดียว เล่นมาตั้ง 40-50 ปีแล้ว ไม่ยอมจบสักที โดยผู้กล่าวหมายถึงละครนอกจอที่เล่นโดยนายทหารพม่าทั้งหลาย ที่เล่นละครบทเวทีการเมืองซ้ำกันอยู่ไม่กี่คน โดยไม่ยอมลงจากอำนาจเสียที

¹⁶ Bourdieu, Pierre. 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. London: Routledge.

ภาพยนตร์ต่างประเทศ การเสพนี้นี้เป็นเครื่องบอกความมี “good taste” พร้อมทั้งบอกว่ากลุ่มคนที่ยังดูหนังไทยอยู่เป็นคนละกลุ่มกับตัวเอง แต่ในขณะที่รสนิยมของ Bourdieu นั้นเน้นไปที่การอ้างรักษาความเป็นชนชั้น ผู้วิจัยเห็นว่าทฤษฎีของ Bourdieu ก็สามารถนำมาปรับใช้ในแง่ของรสนิยมกับอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ได้ว่า ชาวไทยใหญ่ในรัฐฉานกำลังใช้การบริโภค “ความเป็นไทย = ความทันสมัย” มาเสริมสร้างอัตลักษณ์ใด เป็นการย้ายฐานอ้างอิงจากที่เคยเคยเสพรสนิยมแบบ “พม่า” ก็หันมาเสพแบบไทย รสนิยมกลายเป็นเครื่องแสดงความเป็นคนละพวกเหล่ากันทางวัฒนธรรมระหว่าง “ไต” กับ “พม่า” และเป็นเครื่องแสดงความเหนือกว่าทางรสนิยมได้เป็นอย่างดีในกรณีนี้¹⁷

หากมองให้ไกลไปกว่าเรื่องของรสนิยม ในแง่ของอุดมการณ์แนวความคิดที่ติดมากับละครไทยเหล่านี้

ซึ่งแสดงออกมาให้เห็นจากสภาพความทันสมัยของสภาพบ้านเรือน ชีวิตความเป็นอยู่ รูปแบบการดำรงชีวิต และอาชีพ ซึ่งไม่ใช่สิ่งที่ชาวไทยใหญ่ในชนบทพบเห็นได้ในชีวิตประจำวัน คนไทยใหญ่มองเห็นและสร้างความหมายให้กับมันอย่างไร ถ้าวัดจากการที่ผู้ชมในรัฐฉานมักจะบอกกับผู้วิจัยว่าได้เห็นภาพของเมืองไทยในละครไทยแล้วก็อยากไปเห็นบ้านเมืองที่สวยงามของประเทศไทยบ้าง คำกล่าวที่ตรงกันก็คือเมืองไทยนั้น “ขึ้นใหญ่” (เจริญ) และ “ขึ้นดี” (ทันสมัย) มองในแง่นี้ชาวไทยใหญ่ก็กำลังบริโภคอุดมการณ์ความทันสมัย ที่ปรากฏให้เห็นในรูปแบบสินค้ามาใช้อันมีมากมายเหลือเฟือ การได้มาซึ่งวัตถุโดยไม่ออกออกแรงทำงานให้เหนื่อยยาก (ละครไทยมักเสนอภาพตัวละครที่ไม่มีอาชีพชัดเจน เช่นเป็นนักธุรกิจหรือเป็นเจ้าของกิจการ) หญิงสาวที่แต่งตัวสวยได้โดยไม่ปรากฏอาชีพเป็นหลักแหล่ง ไม่จำเป็นต้องทำงานหนัก ภาพของตึกรามบ้านช่องอันทันสมัย ไฟฟ้าและโทรศัพท์มือถือที่มีให้ใช้ได้ตลอด แต่ในที่นี้ผู้วิจัยต้องการตั้งข้อสมมุติฐานที่ไกลไปกว่าเพียงแค่เรื่องของบริโภคความทันสมัยในทีวีว่า เป็นไปได้หรือไม่ที่ชาวไทยใหญ่ในรัฐฉานที่เสพละครไทยทุกค่านั้นกำลังบริโภค “ความเป็นไทย” โดยอ้างอิงกับ “ความเป็นไต” ของตน ซึ่งหากว่าความเป็น “ไต” ถือว่าเป็น “ตัวตน” (self) แล้ว การบริโภคละครไทยแบบนี้ก็ดูเหมือนจะเป็น

¹⁷ ผู้วิจัยเห็นว่าเรื่องรสนิยมในการบริโภคนี้ต้องศึกษาเป็นกรณีไป และไม่สามารถเอากรณีใดกรณีหนึ่งไปเหมารวมเพื่อตอบคำถามทั้งหมดได้ ในกรณีชาวไทยใหญ่ในประเทศพม่า นั้น แม้จะนิยมดูละครไทย ไม่ดูละครพม่าเลย แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าชาวไทยใหญ่จะปฏิเสธความบันเทิงแบบพม่าในทุกกรณี เพราะถ้าดูจากเรื่องของเพลงป๊อปแล้ว จะพบว่าชาวไทยใหญ่ที่นิยมบริโภคเพลงป๊อปของพม่า ที่ร้องเป็นภาษาพม่านั้นมีอยู่เป็นจำนวนมาก นี่อาจเป็นเครื่องบอกได้ว่าอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทยใหญ่นั้นบางบริบทก็ปฏิเสธพม่า ในบางบริบทก็ยอมรับเอาความเป็นพม่าไว้ได้อย่างไม่ขัดเจน

การบริโภค “คนอื่น” (other) ที่ไม่ใช่คนอื่นร้อยเปอร์เซ็นต์เสียทีเดียวนัก เป็นส่วนผสมของคนอื่นและตัวเอง เป็นส่วนผสมของ “ไต่+ไทย” (self + other) ในแง่ที่ว่า “ไทย” ไม่ใช่ “คนอื่น” นั้นจะเป็นเพราะความรู้สึกเป็นพี่น้องร่วมเชื้อชาติระหว่างไต่กับไทย ที่อาจมีอยู่ในสำนึกของชาวไทยใหญ่มาเนิ่นนาน หรือเกิดขึ้นมาในระยะหลังเนื่องจากพรมแดนที่เปิดมากขึ้น ชาวไทยใหญ่อพยพมาหางานทำในเมืองไทยมากขึ้น หรือเกิดขึ้นเพราะสำนึกชาตินิยมสมัยใหม่ที่ชาวไต่ในรัฐฉานได้ผลิตสร้างขึ้นในช่วงหลังมานี้เองเพื่อต้องการที่จะบอกว่าตัวเองเป็นพี่น้องกับไทย โดยการใช้ไทยเป็นฐานอ้างอิงเพื่อต่อต้านพม่า ประเด็นนี้เป็นสิ่งที่ผู้วิจัยไม่ขอใช้พื้นที่ตรงนี้ในการถกเถียง แต่ต้องการชี้ให้เห็นว่าการบริโภคละครไทยชุดนี้ ในแง่หนึ่งเป็นการบริโภค “self” เพราะความรู้สึกที่ “ไทย” กับ “ไต่” เคยเป็นพวกเดียวกันมาก่อน เป็นพี่น้องกันมาก่อน ขณะเดียวกันก็เป็น “other” ที่ไต่ใช้อ้างอิงได้ เพราะไม่ได้เป็นศัตรูกับเรา เป็น “คนอื่น” (other) ที่ทันสมัยกว่า เป็นคนอื่นที่เราอยากไปถึง และวันหนึ่งเราจะไปถึง ความเป็นไทยที่ปรากฏอยู่ในละครทีวีนั้นเมื่อถูกบริโภคโดยชาวไทยใหญ่มันจึงกลับกลายเป็นการบริโภคทั้งตัวเองและคนอื่นในเวลาเดียวกัน นี่เป็นความซับซ้อนยอกย้อนของการบริโภคที่การไหลของวัฒนธรรมข้ามพรมแดนรัฐชาตินี้เป็นตัวสร้างและส่งเสริมให้เกิดขึ้น

ความเป็นไทยที่ถูกเปลี่ยนให้เป็นไต่

หลายครั้งในระหว่างการเก็บข้อมูลภาคสนามในรัฐฉาน ที่ผู้วิจัยต้องทำหน้าที่เป็นผู้ส่งผ่านข่าวสารข้อมูล ที่ชาวไทยใหญ่เหล่านี้อยากรู้ เช่นคำถามที่ว่า “เขียวยุ่มกับปิ่นเมืองเอากันหรือยัง” (หมายถึงสุวรรณ์ คังยั้ง และดุนพล ปุณณกันต์ ว่าทั้งสองแต่งงานกันแล้วหรือยัง) หรือข่าวเกี่ยวกับคำหลาว (หมายถึงคัทลียา แมคอินทอช) ว่าหายไปไหน ไม่มีละครใหม่ๆออกมาเลย และข่าวลือที่ว่าคำหลาว “ท้องก่อนแต่ง” ซึ่งเรื่องนี้ทำความผิดหวังให้ชาวไทยใหญ่เป็นอย่างมาก

คำถามที่เกี่ยวพันกับนักแสดงเหล่านี้ ทำให้ผู้วิจัยคิดว่าคนไทยใหญ่ในรัฐฉานเสพละครไทยในลักษณะที่กำกวมระหว่างความบันเทิงแบบทันสมัยและความบันเทิงแบบมหรสพ ที่ไม่มีระยะห่างระหว่างคนดูกับนักแสดง มันเป็นความบันเทิงแบบทันสมัยเพราะมันผ่านสื่อแบบ digital เสียแต่ผ่านเข้าเครื่องก็ให้เห็นโลกอีกโลกหนึ่งที่นักแสดงแต่งตัวทันสมัย ได้เห็นเมืองใหญ่โตอย่างกรุงเทพฯ เห็นรถราบ้านช่องที่สวยงาม ขณะเดียวกันการรับชมแบบเป็นหมู่คณะในโรงภาพยนตร์แบบโรงมหรสพสมัยก่อน การเปลี่ยนชื่อตัวละครให้มีชื่อเรียกชื่อเดียวตลอดทุกเรื่อง เพื่อนำนักแสดงให้มาใกล้ชิดกับคนดู ทำให้รู้สึกเหมือนเป็นคนรู้จักใกล้ชิด ก็เป็นรูปแบบที่คล้ายกับการแสดงแบบมหรสพ ที่ผู้ชมรู้อยู่ว่านักแสดงคนนั้นคนนี้เป็นใครในโลกภายนอก

ในแง่ของการเสพความบันเทิงแบบทันสมัยนั้น การศึกษาเรื่องอิทธิพลของสื่อต่อพฤติกรรมของผู้บริโภคนั้นไม่ใช่สิ่งที่ผู้วิจัยสนใจ เพราะเชื่อว่าเราไม่สามารถหาระหว่างเหตุ (cause) กับ ผล (effect) ที่แท้จริงได้ เช่นเราไม่สามารถหาได้ว่าการบริโภคทีวีละครไทยทำให้หนุ่มสาวชาวไทยใหญ่เปลี่ยนทัศนคติที่มีต่อเรื่องเพศไปมากน้อยเพียงไร สิ่งที่ผู้วิจัยสนใจก็คือสิ่งที่ผู้ชมชาวไทยใหญ่บอกกับผู้วิจัยว่าเขาคิดอย่างไร มีมุมมองอย่างไรต่อเรื่องนั้นเรื่องนี้อย่างไร

ผู้ชมชาวไทยใหญ่มักจะบอกว่า สาวไทยชอบ “นุ่งป๊อดๆ” หมายถึงนุ่งกระโปรงสั้น ใส่เสื้อแขนกุด หรือเปิดอก ซึ่งถือเป็นการเปิดเผยรูปร่างอันเป็นพฤติกรรมที่ไม่เรียบร้อย ที่หญิงสาวชาวไทยใหญ่ไม่ควรทำ ในขณะที่ผู้มีอายุมากขึ้นมักจะบอกว่า “มันก็หยาบได้ยู่” (หมายถึงน่าดู) เพราะเป็นคนไทย ไม่ใช่ผู้หญิงของเรา ถ้าเป็นผู้หญิงไทยใหญ่แต่งแบบนี้ก็ “อ่อมหยาบได้ยู่” เพราะไม่เหมาะสม ในขณะที่หญิงสาวชาวไทยใหญ่จะกล่าวว่าชอบดูผู้หญิงไทยแต่งตัว เพราะเขาแต่งแล้วสวย แต่จะให้แต่งแบบนี้บ้างคงไม่กล้าแต่ง ถ้าแต่งก็คงถูกมองไม่หยุดทั้งวัน และก็ไม่ว่าจะแต่งไปไหน เพราะวันๆก็ต้องทำงานบ้าน ค้าขายในตลาด หรือทำงานในสวน ในไร่ ในขณะที่บางคนก็กล่าวว่าอยากไปเมืองไทยบ้าง จะได้นุ่งป๊อดๆ (นุ่งสั้นๆ ป๊อๆ) เหมือนสาวไทย

ในเรื่องของพฤติกรรมการกล้าแสดงออกในเรื่องเพศที่ปรากฏให้เห็นมากขึ้นในละครไทย ผู้ชมไทยใหญ่ก็วางระยะห่างไว้เหมือนกับเรื่องของการแต่งตัว โดยบอกว่าสังคมของเราทำอย่างนั้นไม่ได้ จะถูกว่า นอกจากนี้ร้านให้เช่าทีวีดีละครไทยหลายแห่งได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า ชาวไทยใหญ่ตามชนบทไม่นิยมละครไทยที่มีนักแสดงหญิงแต่งตัวโป๊ๆ จะนิยมเช่าละครประเภทจักรวาลไปดูมากกว่า

ในขณะที่ความทันสมัย “แบบไทยๆ” ที่ติดมากับเนื้อหาละคร เป็นสิ่งที่ถูกเสพเพื่อความบันเทิง เพื่อหลีกหนีจากโลกแห่งความเป็นจริง ในแง่ของภาพรวมนั้นมันเป็น “อุดมคติ” เป็นความทันสมัยที่ชาวไทยใหญ่อาจกำลังใช้เพื่ออ้างอิงกับความเป็นไทยของตน แต่ในรายละเอียดแล้วหลายอย่างก็ถูกปฏิเสธว่าสิ่งเหล่านั้นเป็น “ไทย” ไม่ใช่ “ไต” สิ่งที่ถูกนำไปรับใช้ตัวตนของคนไทยใหญ่ในรัฐฉานจริงๆ กลับเป็น “ความเป็นไต” ที่ได้รับการดัดแปลง เสริมแต่งเข้าไปในละครไทย เพื่อให้ถูกเสพโดยคนไทยใหญ่ ผู้ชมบางคนเล่าให้ผู้วิจัยฟังโดยที่ผู้วิจัยยังไม่ได้ทันตั้งคำถามว่าเมื่อก่อนคนไทยใหญ่จะตั้งชื่อลูกเป็นชื่อพม่า เพราะชื่อไตนั้นเมื่อเข้าโรงเรียนแล้ว ครูพม่า และเพื่อนชาวพม่าจะอ่านออกเสียงไม่ได้ เด็กไทยใหญ่เมื่อเข้าโรงเรียนก็ต้องไปถูกเปลี่ยนชื่อในโรงเรียนให้เป็นชื่อพม่า ดังนั้นเมื่อเด็กเกิดพ่อแม่ชาวไทยใหญ่ก็มักจะตั้งเป็นชื่อพม่าไว้ก่อนเลย แต่หลังจากที่ความนิยมของละครไทยเปลี่ยนเสียงไตนี้เกิดขึ้นในรัฐฉาน พ่อแม่ก็หันมาตั้งชื่อให้ลูกเป็นชื่อไทยใหญ่ตามชื่อในละครไทย เหมือนที่หญิงสาวไทยใหญ่คนหนึ่งบอกกับผู้วิจัยว่าเธอตั้งชื่อลูกสาวว่า พวย

หลาว ตามชื่อในละครไทยที่ชาวไทยใหญ่ตั้งให้นักแสดงชื่อวรรณ วรรณวรรค์ ขณะที่ชื่อยอดนิยมอื่นๆที่คนไทยใหญ่นิยมหันมาตั้งให้ลูกหลานตามชื่อดาราไทย (ที่ได้รับการเปลี่ยนให้เป็นไตแล้ว) ก็มีย่างเช่น จายหนุ่มเมือง (ศักดิ์สิทธิ์ แท่งทอง), จายขอนแก่น (ศรธรรม เทพพิทักษ์), วันสาย (พียดา อัครเศรณี), และเคอแสน (ธีรเดช วงศ์พัวพันธุ์)

นอกจากนี้พ่อแม่ที่อยู่ในเมืองได้แสดงออกถึงสิ่งที่พวกเขาเห็นว่าเป็นความดีประการหนึ่งของละครไทยเปลี่ยนเสียงไตแบบนี้ว่า ทำให้ลูกหลานชาวไทยใหญ่หันมาพูดภาษาไทยใหญ่มากขึ้น ในช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมา คณะกรรมการภาษาและวัฒนธรรมไทยใหญ่ (ก้อล็กกลายแลฝั่งเงไต) ต่างพากันวิตกและมองเห็นว่ากำลังเกิดวิกฤตขึ้นกับภาษาไทยใหญ่ เพราะเด็กในเมืองที่เติบโตมาในครอบครัวไทยใหญ่ เมื่อโตขึ้นมาได้ระยะหนึ่งถึงอายุที่จะเข้าโรงเรียนได้ ก็จะหันไปพูดภาษาพม่า เพื่อที่จะได้สื่อสารกับเพื่อนในโรงเรียนและครูผู้สอน อีกทั้งสื่อที่ใช้ในการสอนในโรงเรียนทั่วประเทศพม่า ก็เป็นภาษาพม่า เมื่อกลับมาบ้านจึงหันมาพูดภาษาพม่ากับพ่อแม่ แม้ว่าจะรู้ภาษาไทยใหญ่ก็ตาม แต่ก็ไม่นิยมพูดภาษาไทยใหญ่ ซึ่งในท้ายที่สุดก็ทำให้ลืมภาษาไทยใหญ่ แต่ภายหลังเมื่อละครไทยเปลี่ยนเสียงไตนี้ได้รับความนิยมมากในรัฐฉาน ทั้งเด็กและผู้ใหญ่นิยมดูกันทุกคำคืน ถือเป็นสื่อความบันเทิงหลักที่ผู้คนในรัฐฉานเสพ พ่อแม่ชาวไทยใหญ่หลายคนกล่าวว่า ลูกหลานของตนเมื่อติดละครไทยก็หันมาเรียนภาษาไทยใหญ่ผ่านสื่อตัวนี้ และเริ่มหันมาพูดภาษาไทยใหญ่มากขึ้น

ที่ผ่านมาแม้ว่าความพยายามที่จะปฏิเสธความเป็นพม่าในตัวคนไทยใหญ่จะดำเนินมาโดยตลอด มีความพยายามหลายรูปแบบ แต่สื่อแบบอ้อมๆ ที่เดินทางข้ามพรมแดนเข้าไปโดยที่ผู้ผลิตไม่ได้มีเจตนาจะส่งสาร สื่อที่ผลิตออกมาเพื่อเป็นสินค้าสำหรับการบริโภคเพื่อความบันเทิงของคนในสังคมหนึ่ง กลับถูกนำไปปรับใช้อุดมการณ์ชาตินิยมของคนในอีกสังคมหนึ่ง มีส่วนช่วยในการผลิตอัตลักษณ์ความเป็นไตผ่านภาษาไตขึ้นมาได้ นี่เป็นสิ่งที่ผู้วิจัยเห็นว่าปรากฏการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นได้ในสังคมข้ามพรมแดนรัฐชาติ ที่พรมแดนทางกายภาพถูกทำให้พัวเลือน และเกิดขึ้นให้เห็นได้ชัดเจนในกรณีที่สองสังคมที่พรมแดนรัฐชาติกั้นขวางนั้นมีความใกล้ชิดทางวัฒนธรรมมากกว่าชนกลุ่มใหญ่ที่อยู่ภายใต้พรมแดนรัฐชาติเดียวกัน ซึ่งปรากฏการณ์เช่นนี้ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ในกรณีของโลกาภิวัตน์ เพราะโลกาภิวัตน์นั้นเกิดขึ้นในระดับที่ใหญ่กว่าสังคมข้ามพรมแดนรัฐชาติ ชาวไทยใหญ่ไม่นิยมบริโภคภาพยนตร์ฮอลลีวูด นิยมบริโภคละครไทย เพราะความรู้สึกใกล้ชิดทางวัฒนธรรมกับชาวไทยมากกว่าชาวพม่า ในขณะเดียวกันความรู้สึกใกล้ชิดทางวัฒนธรรม ที่แม้จะมีพรมแดนทางกายภาพกั้นขวาง ก็ทำให้การเปลี่ยนชื่อนักแสดงให้เป็นชื่อไทยใหญ่ทำได้ง่าย ทั้งการเปลี่ยนเสียงพากย์ให้เป็นภาษาไทยใหญ่ทำได้ง่ายและกลมกลืนได้มากกว่า ตัวอย่างที่เห็นนี้ทำ

ให้ผู้วิจัยคิดว่าเราอาจจะไม่จำเป็นต้องมาถกเถียงกันว่าแท้จริงแล้วไทยกับไตเป็นพี่น้องกันจริงหรือเปล่า ไทยกับไตเป็นเชื้อชาติ หรือชาติพันธุ์เดียวกันหรือเปล่า ประเด็นอยู่ที่ว่าแม้ว่ามันจะถูกสร้างขึ้นมาก็ตาม ทุกวันนี้ชาวไทยใหญ่ก็กำลังนำสิ่งนี้ไปรับใช้เพื่อสร้างสำนักทางการเมืองของตน เพื่อสร้าง “ความเป็นไต” แบบที่มีฐานอ้างอิงอยู่กับไทยเพื่อรับใช้อุดมการณ์ชาตินิยมสมัยใหม่ของตน

ความน่าสนใจประการสุดท้ายที่ผู้วิจัยต้องการกล่าวถึงในประเด็นของการ “เปลี่ยนไทยให้เป็นไต” ก็คือเสียงพากย์ภาษาไทยใหญ่ในละครไทย ดังที่ได้เกริ่นมาก่อนหน้านี้ว่าความเป็นไตที่ดำรงอยู่ในรัฐชานนั้นมีโอกาสถือได้ว่าเป็นไตหนึ่งเดียว ไตจีนที่อยู่ตามลุ่มแม่น้ำขึ้นแถบเมืองเชียงตุง ไตมาวที่อยู่แถบลุ่มแม่น้ำมาว ตอนเหนือของรัฐชานติดกับมณฑลยูนนาน ประเทศจีน และไตโหลง ซึ่งเป็นกลุ่มที่ใหญ่ที่สุด อยู่ในรัฐชานทั้งภาคเหนือ ภาคกลางและใต้ ต่างก็ใช้ภาษาพูดที่มีสำเนียงต่างกัน ภาษาเขียนก็ใช้ตัวเขียนที่ต่างกัน ทั้งสำนักว่าตัวเองเป็นกลุ่มที่มีรากเหง้าทางวัฒนธรรมแตกต่างกันมาก่อน ในงานศึกษาของเสมอชัย พูลสุวรรณ พบว่าปัจจุบันภายใต้กระแสวัฒนธรรมพม่าที่แผ่เข้ามาครอบงำด้วยอำนาจรัฐ ความรู้สึกที่มีศัตรูร่วมทางการเมืองกลุ่มเดียวกัน คือรัฐบาลเผด็จการทหารพม่า ทำให้เกิดกระบวนการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม เพื่อสร้างสำนึกร่วมที่มีเอกภาพ ภายใต้ร่มเงาความเป็น “ไต” ที่ถูกขยายความให้ครอบคลุมถึงผู้คนในรัฐชานทั้งสองฟากสาละวิน (ประกอบด้วย “ไตโหลง” “ไตมาว” “ไตจีน” รวมกัน ในฐานะสมาชิกของรัฐชานหรือว่า “รัฐเมืองไต”) ซึ่งเสมอชัยก็ได้วิเคราะห์ให้เห็นความพยายามเหล่านั้น ทั้งที่ปรากฏในภาษา ในด้านศาสนา ที่จะหลอมรวมไต เพื่อปฏิเสธพม่า¹⁸

ในแง่ของภาษา คณะกรรมการภาษาและวัฒนธรรมไทยใหญ่ที่มีสำนักงานและคณะทำงานอยู่ทั่วทุกเมืองในรัฐชาน โดยมีศูนย์ใหญ่อยู่ที่เมืองลำเลี่ยนนั้นได้มีความพยายามมาตลอดที่จะในอนาคตที่จะทำให้ภาษาพูดและเขียนของคนไทยใหญ่ในรัฐชานนั้นสามารถสื่อสารกันรู้เรื่องหมด เพื่อสร้างสำนึกร่วมที่มีเอกภาพ ภายใต้ร่มเงาความเป็น “ไต” ซึ่งที่ผ่านมาได้มีการประกาศนโยบายที่เรียกว่า “ลิกไตหม่โต ความไตหม่ขอ” (ภาษาเขียนให้เป็นตัวเดียวกัน ภาษาพูดให้เป็นข้อความเดียวกัน) โดยตกลงที่จะให้ภาษาไตโหลงซึ่งเป็นภาษาที่ใช้พูดและเขียนในรัฐชานภาคกลางและภาคใต้เป็นภาษากลาง พร้อมทั้งพยายามรณรงค์ด้วยการสอนภาษา ออกสอน “ลิกไตโหลง” ในทุกเมืองของรัฐชาน ความพยายามที่จะให้ไตทุกภาคใช้ตัวอักษรตัวเดียวกัน พูดสำเนียงเดียวกัน ได้เกิดขึ้นมาในช่วงระยะเวลาประมาณสิบปีที่ผ่านมา ซึ่งก็อาจจะถือได้ว่าประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง แต่สิ่งที่ช่วยให้ความพยายามนี้ประสบความสำเร็จได้เร็วและง่ายขึ้นก็คือละครไทยเปลี่ยนเสียงไตนี้เอง เนื่องจากมีการพากย์เสียงเป็นสำเนียงไตโหลง และได้รับความนิยม

¹⁸ เสมอชัย พูลสุวรรณ, 2546, อ้างแล้ว

ไปทุกภาคทุกจังหวัดของรัฐฉาน ชาวไตมาในเมืองหมู่เจ้ เมืองน้ำคำ ที่ปกติจะสื่อสารกันด้วย
สำเนียงไตมาว ก็นิยมบริโภคละครชุดนี้ แม้จะเปลี่ยนเป็นภาษาไตสำเนียงไตหลวง ที่ต่างจาก
สำเนียงไตมาวอยู่บ้างก็ตาม รวมทั้งชาวไตขึ้นในแถบเมืองเชียงตุง ก็นิยมบริโภคละครไทย
เปลี่ยนเป็นเสียงไตหลวง

คณะกรรมการภาษาและวัฒนธรรมไตที่เมืองหมู่เจ้กล่าวกับผู้วิจัยว่า ต้องยกความดีให้กับ
ละครไทยเพราะว่าทำให้ปัจจุบันชาวไทยใหญ่จากสามเขตวัฒนธรรมที่มีสำเนียงเสียงพูดที่แตกต่าง
กัน สามารถสื่อสารกันได้ด้วยภาษาไตหลวง เรื่องที่พวกเขานิยมหยิบมาเล่าให้ผู้วิจัยฟังก็คือ
สมัยก่อนนั้นคนเชียงตุง (ไตขึ้น) คนหมู่เจ้ (ไตมาว) คนตองกิ (ไตหลวง) มาพบกันต้องใช้ภาษาพม่า
พูดกัน เพราะคนเชียงตุงฟังคนหมู่เจ้พูดไม่เข้าใจ คนหมู่เจ้ก็ฟังคนเชียงตุงไม่เข้าใจ แต่เดี๋ยวนี้
สื่อสารกันได้สบายเพราะทุกคนได้ดูละครไทยเปลี่ยนเสียงไตนี้เอง ผู้วิจัยเองไม่แน่ใจว่าเรื่องเล่า
เหล่านี้เป็นจริงมากน้อยแค่ไหน แต่หากพิจารณาว่านี่เป็น “เรื่องเล่า” เป็นสิ่งที่ชาวไทยใหญ่บางคน
บางกลุ่มภาคภูมิใจว่าเดี๋ยวนี้คนไทยใหญ่สื่อสารกันได้ด้วยภาษาไต ไม่จำเป็นต้องใช้ภาษาพม่า
เป็นสื่อเหมือนสมัยก่อน เพราะบริบทสื่อจากเมืองไทยชุดเดียวกันนี้เอง ก็ถือได้ว่าสื่อตัวนี้ได้ขจัด
ปัญหาทางเทคนิค เพื่อสร้างเอกภาพทางวัฒนธรรมของความเป็น “ไต” ให้เกิดขึ้นให้ได้

“เมืองไทยห่างไกล”: การบริโภคละครไทยกับการอพยพเข้ามาหางานทำเมืองไทย

ในประเด็นสุดท้ายนี้ ผู้วิจัยขอย้อนกลับมาที่เมืองไทย โดยต้องการเสนอประเด็นที่ว่า การ
บริโภคละครชุดนี้เป็นแรงผลักดันสำคัญต่อการอพยพเข้ามาหาแรงงานเป็นจำนวนมากของชาวไทย
ใหญ่ในประเทศไทย ทั้งเป็นการเตรียมพร้อมในแง่ของข้อมูลข่าวสารก่อนการอพยพ

ปัจจุบันมีชาวไทยใหญ่ที่อพยพมาจากประเทศพม่าหลายแสนคนอาศัยอยู่ในเมืองไทย ที่
จังหวัดเชียงใหม่ประมาณว่ามีไม่ต่ำกว่า 200,000 คน ¹⁹ จากการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการพบว่า

¹⁹ ตัวเลขอย่างเป็นทางการระบุในปี พ.ศ. 2548 เมื่อมีการต่ออายุใบอนุญาตทำงานให้แก่แรงงานข้ามชาติ
พบว่า มีแรงงานอพยพจากประเทศพม่าจำนวน 632,454 คนจากจำนวนรวม 847,630 ในจำนวนนี้เป็นผู้จด
ทะเบียนในภาคเหนือ, 129,904 คน ดู กฤตยา อาชวนิชกุล และ ปราโมทย์ ประสาทกุล (บรรณาธิการ).

ประชากรของประเทศไทย ณ พ.ศ. 2548 (กรุงเทพ: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2548) หน้า 130-145 ซึ่ง
จะพบว่าตัวเลขของการจดทะเบียนนี้ไม่มีการระบุกลุ่มชาติพันธุ์ให้สำหรับชนกลุ่มน้อยจากประเทศพม่า ใน

แรงงานข้ามชาติชาวไทยใหญ่มีโอกาสได้ชมละครไทยเปลี่ยนเสียงไตมาก่อนหน้าการอพยพเข้ามาหางานทำในเมืองไทยแล้วแทบทุกคน (ยกเว้นกรณีคนที่อพยพเข้ามาอยู่เมืองไทยเกิน 10 ปีแล้ว) เมื่อถามว่าได้ชมแล้วทำให้เกิดความคิดอยากมาหางานทำเมืองไทยหรือเปล่า คำตอบที่ได้ไม่ได้ชี้ให้เห็นว่ามันเป็นผลลัพธ์ซึ่งกันและกันโดยตรงระหว่างการอพยพเข้ามากับการรับชมละครไทย ส่วนใหญ่จะตอบว่าอยู่ที่เมืองใดก็หางานทำไม่ได้ ทำแล้วก็ถูกเก็บภาษีหนัก ทำสามส่วนได้กินเพียงแค่หนึ่งส่วน เหตุผลเหล่านี้ทำให้เกิดความอยากมาหางานทำเมืองไทย แม้ว่าปัญหาเรื่องเศรษฐกิจจะเป็นแรงผลักดันสำคัญในการอพยพเข้ามาหางานทำ แต่เราก็อาจกล่าวได้ว่าการได้รู้จักเมืองไทยจากการบริโภคละครไทยทุกวัน ก็ช่วยทำให้เกิดความคุ้นเคย เกิดความมั่นใจว่าเมืองไทยเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ ไม่ยากลำบากเหมือนที่ตนต้องเผชิญอยู่ทุกวันในประเทศพม่า ภาพของเมืองไทยจากละครไทยช่วยย้ำว่าเมืองไทยพร้อมพร้อมทางวัตถุ มีความสวยงาม มีความสะดวกสบาย ที่ตรงกันข้ามกับสภาพชีวิตในประเทศพม่าอย่างเป็นขวกับคำ ทำให้การตัดสินใจอพยพเข้ามาง่ายขึ้นมาก เพราะได้รู้จักคุ้นเคยอยู่แล้วจากการบริโภคละครไทย

เมื่อถามชาวไทยใหญ่ในรัฐฉานที่ยังไม่ได้อพยพเข้ามาหางานทำเมืองไทย หลายคนกล่าวว่าอยากเข้ามาหางานทำในเมืองไทย หรืออยากมาเมืองไทย เพราะเมืองไทยเจริญ ทำให้อยากมาเห็นของจริง ผู้วิจัยพบว่าผู้ชมชาวไทยใหญ่ได้ผลิตชุดความเข้าใจบางประการเกี่ยวกับเมืองไทย ซึ่งบางครั้งกล่าวได้ว่าเป็นความเข้าใจผิด อันเป็นผลสืบเนื่องจากการเสพละครไทยนี้เอง เช่นเข้าใจว่า “การเป็นลอร์ดแล้ว” หรือมีระบบการปกครองแบบ democracy²⁰ นั้น หมายถึงโลกของวัตถุ หมายถึงการทำมาหากินที่ทำเท่าไรก็ได้ผลตอบแทนเป็นของตัวเอง ซึ่งไม่เหมือนกับระบอบการปกครองในประเทศพม่าที่ไม่เป็น democracy ทำให้ทำเท่าไรผลประโยชน์ก็ไม่ตกอยู่กับคนทำ หรือบางกรณีก็เข้าใจว่าหากได้มาทำงานที่เมืองไทย ก็จะได้พร้อมไปด้วยวัตถุอุปกรณ์อำนวยความสะดวก โดยไม่ได้ตระหนักว่าความจริงก็คือการต้องมาทำงานทั้งวันและทุกวันโดยไม่มีวันหยุด ต้องมาอยู่ห้องเช่าแคบๆที่ไม่ได้สวยงามเหมือนที่เห็นในละคร แต่ในบางกรณีชาวไทยใหญ่ก็จะกล่าวตรงกันว่า เมื่อเข้ามาเมืองไทยแล้ว ก็พบว่าเมืองไทยไม่ได้แตกต่างจากที่เคยเห็นมาแล้วในทีวีเลย ในแง่หนึ่งการเสพละครไทยชุดนี้ก็เป็นการเตรียมพร้อมด้านข้อมูลข่าวสารก่อนการอพยพเข้ามาใช้

ขณะเดียวกันองค์กรเอกชนหลายฝ่าย รวมทั้งหนังสือพิมพ์พม่าที่ออกในเมืองไทยระบุว่าปัจจุบันตัวเลขของคนพม่าที่มาทำงานในเมืองถึงอาจมีถึง 2 ล้านคน

²⁰ ผู้วิจัยเลือกที่จะใช้คำนี้ในภาษาอังกฤษ เพราะนี่เป็นคำที่ใช้กันอยู่ทั่วไปในหมู่ชาวไทยใหญ่และพม่า เมื่อพูดถึงระบอบประชาธิปไตย

แรงงานในเมืองไทย แต่ในอีกแง่หนึ่งข่าวสารเหล่านี้ซึ่งอาจเรียกว่าผ่าน “โลกของมายา” ก็ให้ภาพที่ชาวไทยใหญ่หลายคนพบว่าไม่ตรงกับความจริงที่ประสบหลังการอพยพเข้ามาแล้ว

จากตัวเลขอย่างไม่เป็นทางการ เชื่อกันว่าในปัจจุบันมีแรงงานอพยพชาวไทยใหญ่เกือบล้านคนอาศัยอยู่ในเมืองไทย เทียบจากประชากรทั้งหมด 4 ล้านคนของรัฐฉาน ก็อาจกล่าวได้ว่า 20% ของชาวไทยใหญ่อาศัยอยู่ในเมืองไทย คนสองฟากนี้มีการติดต่อสื่อสารกันโดยทางโทรศัพท์ โดยการข้ามพรมแดนกลับไปมา โดยการส่งเงินกลับบ้าน โดยการเชิญภรรยาไทยใหญ่จากประเทศพม่ามาเล่นคอนเสิร์ตในเมืองไทย การไหลเวียนของผู้คนและสิ่งของข้ามพรมแดนนี้เกิดขึ้นในระดับที่เรียกว่ามหากาฬ กล่าวได้ว่า “จินตนาการ” ของเมืองไต “ชุมชนในจินตนาการ” ของชาวไทยใหญ่ในรัฐฉานนั้น หมายรวมถึงญาติพี่น้องของพวกเขาที่อพยพมาหางานทำในเมืองไทยอยู่ด้วย สังคมสองสังคมที่พรมแดนดูเหมือนจะพร่าเลือนลงไปทุกทีนี้ ส่วนหนึ่งของมันมีการบริโภคละครโทรทัศน์ไทยนี้ที่ช่วยทำให้พรมแดนพร่าเลือนมากขึ้น และทำให้สองสังคม “ที่โน่น” กับ “ที่นี่” ดูเหมือนจะไม่ห่างกันทั้งในระยะทางและในจินตนาการ

หนังสืออ้างอิง

- วิภา อุดมพันธ์. ผลกระทบของสัญญาณวิทยุและโทรทัศน์ข้ามพรมแดนระหว่างไทย-ลาว (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544).
- กฤตยา อาชวนิชกุล และ ปราโมทย์ ประสาทกุล (บรรณาธิการ). *ประชากรของประเทศไทย ณ พ.ศ. 2548* (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2548)
- เสมอชัย พูลสุวรรณ. “รัฐฉาน” (เมืองไต): พลวัตของ “ชาติพันธุ์” ในบริบทประวัติศาสตร์และสังคมการเมืองร่วมสมัย (โครงการอาณานิคมศึกษา 5 ภูมิภาค, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย , 2546)
- Bourdieu, Pierre. 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. London: Routledge
- Brenda S.A. Yoeh, Keren P.Y. Lai, Michael W. Charney and Tong Chee Kiong. 2003. “Approaching Transnationalisms” in Brenda S.A. Yoeh, Michael W. Charney and Tong Chee Kiong (eds). *Approaching Transnationalism: Studies on Transnational Societies, Multicultural Contacts, and Imagining of Home*. Massachusetts: Kluwer Academic Publishers.
- Kearney, Michael. 1995. “The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism.” *Annual Review of Anthropology* 24:547-566.
- Lévi-Strauss, Claude. 1966. *The Savage Mind*. Chicago: Chicago University Press.
- Smith, Michael. 2001. *Transnational Urbanism: Locating Globalization*. Oxford: Blackwell.
- Tin Maung Maung Than. 2002. “Myanmar Media: Meeting Market Challenges in the Shadow of the State.” in Russell H.K. Heng ed. *Media Fortunes, Changing*

Times: ASEAN States in Transition. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.

**รายงานสรุปความเห็นของผู้วิจารณ์บทความ
จากการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยาครั้งที่ 5
เรื่อง วัฒนธรรมบริโภค บริโภควัฒนธรรม**

29 มีนาคม 2549

เวลา: 13.00-15.00 น.

1. **ชื่อบทความ:** มิติประวัติศาสตร์ของการบริโภค

ผู้ดำเนินรายการและวิจารณ์บทความ: ดร.ประสิทธิ์ เชื้อตระกูลวิทย์

1.1 **ชื่อบทความ:** การดำรงชีพและแบบแผนการบริโภคของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์

ผู้เสนอบทความ: ผศ.ดร.ธนิช เลิศชาญฤทธิ

ความเห็นของผู้ดำเนินรายการ

- ในช่วงที่การศึกษาทางโบราณคดีพบซากฟอสซิลน้อยเพราะในยุคสมัยนั้นเป็นยุคที่มนุษย์ยังกินพืชอยู่

- จากข้อมูลที่อ.ธนิชเสนอว่า ตั้งแต่ศตวรรษที่ 2000 เป็นต้นมาไม่มีนักเก็บของป่าล่าสัตว์แล้วนั้น อ.ประสิทธิ์ได้เถียงว่าจริงๆ แล้วมีข้อมูลเชิงประจักษ์ที่พิสูจน์ว่ามนุษย์ที่หาของป่าและล่าสัตว์นั้นยังมีอยู่ นั่นคือ ชนเผ่าซาไกทางตอนใต้ของประเทศไทยนอกจากนี้ยังมีเกร็ดความรู้เพิ่มเติมเพื่อยืนยันการดำรงชีวิตแบบหาของป่าล่าสัตว์คือวิธีการนอนของซาไกที่หันศีรษะออกไปนอกบ้านเนื่องจากพวกเขาคิดเผื่อว่าถ้ามีเสือมาทำร้าย ร่างกายเขาจะได้ไม่ทรมานและอยู่ในรูปร่างที่สวยงามเมื่อตายแล้ว

1.2 **ชื่อบทความ:** รหัสหมายที่มองไม่เห็นของวัฒนธรรมบริโภคนิยม: ประวัติศาสตร์

ความรู้สึกเรื่อง “เกียรติยศ” ในสมัยรัชกาลที่ ๔-๗

ผู้เสนอบทความ: ดร.อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

ความเห็นของผู้ดำเนินรายการ

ท่านแรก การบริโภคทางสังคมต่างจากการบริโภคทางวิทยาศาสตร์ที่มักจะทำให้เห็นภาพการบริโภคด้านวัตถุเพียงอย่างเดียว เช่น อาหาร ยา เครื่องสำอาง การบริโภคทางสังคมทำให้ต้องพิจารณาเรื่อง อารมณ์ ความรู้สึก เกียรติยศ และค่านิยม ดังนั้น การนำแนวคิดการบริโภคทางสังคมมาอธิบายร่วมกับแนวคิดการบริโภคที่เป็นวิทยาศาสตร์หรือที่เรียกว่าสหวิทยาการจึงเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการทำให้ความรู้เรื่องการบริโภครวมทั้งยังทำให้แก้ปัญหาด้านสุขภาพของคนไทยด้วย

ท่านที่สอง ถ้ามองเรื่องความแตกต่างของความหมายของความรู้สึก กับแนวคิด ความรู้สึกคือ passion ที่ไม่ผ่านตรรกะทางด้านความคิดใช้หรือไม่

คำตอบคือ ความรู้สึกเป็นสิ่งที่ลึกซึ้งกว่า concept หรือความคิด เนื่องจากเป็นสิ่งที่มิมีอิทธิพลในการกำกับมนุษย์มากกว่าเพราะมันให้พันธกิจที่มนุษย์ต้องทำว่าจะต้องทำอะไร บริโภคอย่างไร จึงจะต่างจากคนอื่น

เวลา 13.00-15.00 น.

2. ชื่อหัวข้อ: ความหมายของอาหารในสังคมบริโภค

ผู้ดำเนินรายการและวิจารณ์บทความ: ดร.จุลณี เทียนไทย

2.1 ชื่อบทความ: “ความเป็นเด็ก” และ “ประสบการณ์การรับรส”: บริโภคนิยม การสร้างทางสังคม กับน้ำอัดลมและขนมเด็ก

ผู้เสนอบทความ: วราภรณ์ บุญแก้ววรรณ

ความเห็นของผู้ดำเนินรายการ

1. งานชิ้นนี้ได้อธิบายถึงว่า ขนมเป็นส่วนหนึ่งของโลกของเด็ก การบริโภคในโลกของเด็กไม่ใช่เพื่อการบริโภค ไม่ใช่ช่องทางในการค้าขาย ขนมเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมในโลกของเด็ก วัฒนธรรมไทยมีส่วนในการเชื่อมต่อการมีโลกของเด็ก คนไทยควรมีประเด็นอย่างไรมาแก้ไขเรื่องการบริโภค ขนม และน้ำอัดลมของเด็ก

2. การเก็บข้อมูลของผู้วิจัยมีความหลากหลาย ทำให้รู้สึกเหมือนกับเข้าไปอยู่ในเหตุการณ์ จากการที่ผู้วิจัยใช้บทสัมภาษณ์กับเด็ก การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม

3. การวิเคราะห์ มีการอ้างอิงถึงแนวคิดของตะวันตกมากเกินไป ควรสะท้อนให้เห็นมิติความเป็นเด็กของวัฒนธรรมไทย ควรศึกษาบริบทโลกของเด็กในวัฒนธรรมไทย

4. การขัดเกลาคำรู้ที่เกี่ยวกับเรื่องการบริโภคทุกอย่างในสังคม คนในสังคมจะถูกสอนถึงว่าอะไรกินได้ อะไรกินไม่ได้ เช่น คนตะวันตกเห็นคนไทย กินตั๊กแตน ก็จะแปลกใจว่ากินได้อย่างไร ไม่ควรกิน สังคมจะสอนว่าควรบริโภคสิ่งไหน ไม่ควรบริโภคสิ่งไหน อะไรคืออาหารที่ดี (good food) อะไร คือ อาหารแย่ (bad food) การบริโภคสามารถเรียนรู้ได้จากกระบวนการขัดเกล่าที่อยู่ในทุกช่วงอายุของคน

2.2 ชี้อบทความ: ฟาสต์ฟู้ดกลายเป็นพิษ: การเปลี่ยนแปลงความหมายของอาหารกับการบริโภคเชิงสัญลักษณ์ข้ามวัฒนธรรม

ผู้เสนอบทความ: ชชาติชาย มุกสง

ความเห็นของผู้ดำเนินรายการ

1. เค้นในเรื่องการเรียงเรียงมิติต่างๆของอาหารฟาสต์ฟู้ดในสังคมไทย
 2. เสนอตัวอย่างได้ชัดเจนในการบริโภคอาหารฟาสต์ฟู้ด
 3. กระบวนการปรับตัวที่แมคโดนัลด์ เข้ามาในประเทศไทยมีตัวอย่างหลากหลาย
- มากกว่านี้ สามารถนำมาเป็นประเด็นในการศึกษาต่อได้ เช่น
- ทำไมอาหารบางประเภทที่ แมคโดนัลด์ผลิตออกมาไม่เป็นที่ต้องการของผู้บริโภคคนไทย เช่น ส้มตำแมค ไม่เป็นที่นิยมของคนไทย
 - มาตรฐานสากลของแมคโดนัลด์ถูกปรับเปลี่ยนได้ เพื่อให้เข้ากับสังคมไทยในประเทศไทยร้านแมคโดนัลด์สาขาเราดำเนิน เป็นร้านแมคโดนัลด์ ร้านเดียวที่มีการใช้สีส้มของร้านที่ไม่สุดขีดเพราะเป็นบริเวณที่ ราชวงศ์เกษียณเสด็จ
 - มีการต่อรอง เราไม่ได้รับวัฒนธรรมตะวันตกมาอย่างเดียว เรามีการต่อรองด้วย เช่น กลไกการต่อรองราคา แมคโดนัลด์มีเพียงราคาเดียว แต่คนไทยชอบต่อรองราคา ทำให้อาหาร เช่น ไอศกรีม ของแมคโดนัลด์ มี ๒ ราคา
 - อาหารกับสุขภาพ คนไทยชอบทานอาหารรสจัด อาหารฟาสต์ฟู้ด โดยมาได้ทาน เพราะคำนึงถึงรสชาติ แต่ติดกับสัญลักษณ์ของอาหารและบรรยากาศของร้าน การทานอาหารไม่ใช่แค่ทานเพียงอย่างเดียว การบริโภคทำให้เราได้ความรู้สึกของส่วนหนึ่งของความทันสมัย เป็นส่วนหนึ่งของการได้เสพสิ่งเดียวกันกับคนทั่วโลก
 - เราจะป้องกันอย่างไรไม่ให้คนไทยซื้อสินค้าที่ต้องทำให้เป็นสัญลักษณ์

เวลา: 15.15-16.15 น.

3. **ข้อบทความ:** มือถือ ปัจจัยที่ห้าของแรงงานพม่าในเมืองชายแดน

ผู้เสนอบทความ: ผศ.ดร.นิติ ภาวครพันธุ์

ผู้ดำเนินรายการและวิจารณ์บทความ: ศ.ดร.สุภาวศ์ จันทวานิช

ความเห็นของผู้ดำเนินรายการ

ผู้ดำเนินรายการให้ความเห็นว่าบทความที่อาจารย์นิติเสนอเป็นเรื่องที่น่าสนใจมาก การใช้มือถือของแรงงานย้ายถิ่นชาวพม่าที่จังหวัดระนอง เป็นเรื่องที่ควรยอมรับว่ามีพลังมหาศาลและสามารถเปลี่ยนแปลงชีวิตของคนหลายกลุ่มนอกจากพม่า

ประเด็นแรกที่น่าสนใจคือ ในอดีตในทางวิชาการและการบริหารจัดการเชื่อว่าการย้ายถิ่นมีเหตุผลอยู่สองประการคือ 1. ด้วยความสมัครใจ เช่นแรงงานย้ายถิ่น และ 2. ถูกบังคับ เช่นแรงงานลี้ภัย แต่แรงงานพม่าที่ระนองย้ายถิ่นเข้ามาด้วยเหตุผลที่คละกั้นทั้งสองประการ ทำให้เกิดแนวคิดใหม่ เป็นเหตุผลลูกผสมที่ไม่ใช่แบบแผนเดิมที่มีการจัดระบบไว้

ประเด็นที่สองพลวัตของสถานการณ์แรงงานย้ายถิ่นของสถานภาพของแรงงานพม่าเริ่มที่ตึงหลักปักฐานและพูดไทยได้มากขึ้น รวมทั้งความเป็นชุมชนของชาวพม่าในจังหวัดระนองเปลี่ยนแปลงเร็วมาก สิ่งที่น่าสนใจศึกษาสำหรับประเด็นแรงงานพม่า นอกจากเป็นกลไกขับเคลื่อนเศรษฐกิจของจังหวัดระนองแล้ว ยังส่งผลถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศด้วย

ประเด็นที่ผู้ดำเนินรายการต้องการเพิ่มเติมคือ การใช้มือถือของแรงงานย้ายถิ่นชาวพม่าซึ่งในที่นี้เน้นไปที่แรงงานผิดกฎหมายนั้น นอกจากการใช้โทรศัพท์มือถือสองแล้ว แรงงานเหล่านี้ก็มีสิทธิเป็นเจ้าของโทรศัพท์แบบเติมเงินซึ่งหาใช้ได้ง่ายและไม่จำเป็นต้องมีเอกสารทางราชการ ประกอบการซื้อขาย แสดงให้เห็นว่าธุรกิจเอื้อต่อการบริโภคสิ่งที่อยู่เหนือการควบคุมของกฎหมาย

สรุปได้ว่ามือถือเป็นปัจจัยที่ 5 สำหรับแรงงานที่ย้ายถิ่นฐานเข้ามาจริงๆ เพราะทำให้พวกเขาดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างดีพอสมควร และเป็นเรื่องของคนกลุ่มหนึ่งที่ข้ามพรมแดนเพื่อเอาชนะความเป็นพรมแดน โดยใช้มือถือเป็นเครื่องมือเพื่อเอาชนะเพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ได้

30 มีนาคม 2549

เวลา 13.15-15.15 น.

4. **ข้อบทความ:** การเดินทางของสินค้าสมัยใหม่ในจำปาสัก สปป. ลาว

ผู้เสนอบทความ: พรณราย ไชยธรรมาภรณ์

ผู้ดำเนินรายการและวิจารณ์บทความ: ผศ.ดร.สุชาดา ทวีสิทธิ์

ความเห็นของผู้ดำเนินรายการ

ผู้ดำเนินรายการได้เสนอเป็นข้อชี้แนะสำหรับการศึกษาในครั้งนี้ สรุปเป็น 4 ประเด็น ดังนี้

1. เรื่องของการบริโภค “สิ่งที่ อ.พรพรรณพยายามชี้ให้เห็น คือ การมองเรื่องการบริโภคเส้นทางการเดินทางของสินค้า กระบวนการที่จะให้ได้มาหรือวิธีการที่จะให้ได้มาด้วยสินค้า ซึ่งเป็นเรื่องของการ consumption ไปเรียบร้อยแล้ว ยังไม่ถึงกับการได้ตัวสินค้ามานั้น ซึ่งตัวนี้เป็นจุดที่น่าสนใจ คิดว่าอาจารย์อาจจะวิเคราะห์ในเชิงลึกต่อไป อ.ยกตัวอย่างให้เห็นโดยการ shopping โดยตัวดิฉันเอง การ shopping ก็คือการ consumption แล้ว ไม่จำเป็นต้องได้สินค้ามา การเข้าไปเดินเสาะหาสินค้า ก็คือการเสพชนิดหนึ่ง”

2. ความไม่ชัดเจนในประเด็น agency “จากที่อาจารย์ได้นำเสนอ ตัวเองยังไม่ค่อยเห็นภาพชัดมากนัก ว่าวัตถุมีความเป็น agency อย่างไร นอกจากวัตถุมันถูกให้ความหมายเชิงสัญลักษณ์ โดยผู้ที่ใช้มัน ยังมองไม่เห็นชัดเจนจากการนำเสนอของอาจารย์ โดยหลักๆ แล้วเหมือนอาจารย์นำเสนอในเชิงของเรื่องที่ว่าวัตถุมันมีนัยยะเชิงสัญลักษณ์อยู่เยอะโดยผู้ที่ใช้มัน”

3. ความต่างในการให้ความหมายของสินค้าก่อให้เกิดความต่างในการเดินทางของสินค้า “ประเภทของสินค้าที่คนลาวบริโภค คงให้ความหมายที่แตกต่างกันไป ประเภทของสินค้าที่จำเป็นเพื่อการยังชีพ กับสินค้าเพื่อความฟุ่มเฟือย มีความหมายและการได้มา เส้นทางการเดินทางของสินค้าก็คงต่างไปด้วย”

4. จุดร่วมของสังคมลาวกับสังคมโลกภายนอก “จุดร่วมอันหนึ่ง คือ การยอมรับการทันสมัยของสังคมลาวกับโครงสร้างความสัมพันธ์ของผู้คนในกลไกการเคลื่อนไหวของสินค้า แต่ความหมายที่ยังเห็นชัดๆ อยู่ที่เรื่องของการวิ่งไล่กวดอนาคต วิ่งไล่กวดปัจจุบันให้ทันกับสังคมโลกภายนอก”

เวลา 13.15-15.15 น.

5. ชื่อหัวข้อ: ศิลปะ-วรรณกรรม

5.1 ชื่อบทความ: วัฒนธรรมการบริโภคในพื้นที่เมือง: บทวิเคราะห์วรรณกรรมไทยร่วมสมัย

ผู้เสนอบทความ: ดร.สุรเดช โชติอุดมพันธ์

5.2 ชื่อบทความ: เสพศิลป์และกลิ่นกินความร่วมสมัย ?

ผู้เสนอบทความ: ดร.สายัณห์ แดงกลม

ผู้ดำเนินรายการและวิจารณ์บทความ: รศ.ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช

ความเห็นของผู้ดำเนินรายการ

- อธิบายถึงปรากฏการณ์วัฒนธรรมบริโภคนิยมขั้นสุดที่มีลักษณะยกย่อนกว่าที่เคยมีมา
- บทความของอาจารย์สุรเดช ชี้ให้เห็นถึงว่า สังคม มีปฏิบัติการอย่างไรบ้าง สินค้าถูกทำให้กลายเป็นวัฒนธรรมได้อย่างไร
- บทความของอาจารย์สายนันท์นำเสนอ เป็นสุดยอดของการต่อต้านศิลปะร่วมสมัย มีการทำวัฒนธรรมให้เป็นสินค้า ในลักษณะที่ไม่สามารถหาซื้อได้ตามท้องตลาด

31 มีนาคม 2549

เวลา 09.00-10.30 น.

6. ชื่อหัวข้อ: วิฤตจากการบริโภค

6.1 ชื่อบทความ: Consuming Sugar, Producing “Culture”: Embodying Modernity in Thailand's Contemporary Diets

ผู้เสนอบทความ: ดร.ลีดอม เลฟเฟิร์ต

6.2 ชื่อบทความ: นัยยะวัฒนธรรมบริโภคหลังสิ้นามิ

ผู้เสนอบทความ: ดร.กฤตินี ณัฏฐาผลสิทธิ์

ผู้ดำเนินรายการและวิจารณ์บทความ: ดร.นฤมล อรุโณทัย

ความเห็นของผู้ดำเนินรายการ

ดร.นฤมล อรุโณทัย ได้เสนอประเด็นไว้ว่าถ้าการบริโภคน้ำตาลเป็นอันตรายเช่นนี้ในภาวะที่น้ำตาลแพงขึ้นอย่างมากในปัจจุบันจะเป็นไปได้ไหมที่ทำให้น้ำตาลลดลง รวมไปถึงประเด็นที่เกี่ยวข้องกับรสนาตินั้นเป็นสิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งต่อการศึกษาเพราะการใส่เกลือในน้ำมะนาวอาจจะทำให้คนไทยรู้สึกชอบแต่สำหรับชาวต่างชาติแล้วกลับไม่ชอบ ในเรื่องของรสชาติที่ปรับเปลี่ยนนั้นชาวมอร์แกนเก็บกินผลไม้ป่าซึ่งส่วนใหญ่ให้รสฝาดแต่ปัจจุบันความหวานได้เข้ามาแทนที่ อีกทั้งการรับรู้รสชาติของคนแต่ละภูมิภาคก็แตกต่างกันไป เช่นคนเพชรบุรีที่มีการรับรสอาหารและขนมที่มีความหวานมากกว่าคนที่อื่นๆ การไปอยู่ในต่างที่ต่างวัฒนธรรมก็อาจทำให้เราสามารถรู้สึกถึงการรับรสที่แท้ของตนเองได้

รสชาติ การบริโภคและความเป็นสมัยใหม่ทำให้เราต้องปรับเปลี่ยนทั้งสิ่งที่บริโภค รสชาติที่บริโภคและวิธีการบริโภค พบเห็นได้จากเวลานำนักศึกษาออกภาคสนามมีการเตรียมขนมถุงจำนวนมากเมื่อมีคนในท้องถิ่นมาเสนอขาย ขนมก็ทำให้ได้รับรู้ถึงการแบ่งแยกความแตกต่าง

ระหว่างขนมถุงกับขนมสดที่ทำเองในมุมมองของคนในท้องถิ่น และในปัจจุบันดูเหมือนว่าความ
ขาว 3 อย่างที่ขาดไม่ได้ในปัจจุบันคือ เกลือ น้ำตาลและผงชูรส ซึ่งส่งผลกระทบต่อสุขภาพทั้งสิ้น

เวลา 09.00-10.30 น.

7. ชื่อหัวข้อ: ธุรกิจกับจริยธรรมการบริโภค

ผู้ดำเนินรายการและวิจารณ์บทความ: อ.จิรัฐภูมิ เสนาคำ

7.1 ชื่อบทความ: จากเหตุการณ์สร้างสินค้า “โรงแรม- วัดล้านนา” ถึงผลกระทบในบ้านของ
ผม

ผู้เสนอบทความ: อ.ปราโมทย์ ภักดีณรงค์ และคุณทรงศักดิ์ แก้วมูล

ความเห็นของผู้ดำเนินรายการ

อาจารย์จิรัฐภูมิ เสนาคำ ให้ข้อสังเกตว่า บทความนี้สามารถสะท้อนความเป็นตัวตนของ
ผู้นำเสนอบทความได้เป็นอย่างดี อีกทั้งยังสามารถเป็นตัวอย่าง หรือตัวชี้วัดในประเด็นเรื่อง
ศีลธรรม จริยธรรมของคนในสังคมทางภาคเหนือ (สังคมล้านนา) หรือแม้แต่สังคมไทยในยุค
ปัจจุบันได้เป็นอย่างดี แต่เนื่องจากบทความที่นำเสนอเป็นการบอกเล่าเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นทำ
ให้บทความยังขาดการตีความ และการวิเคราะห์

ข้อสังเกตที่ 2 เป็นประเด็นเกี่ยวกับการตั้งชื่อบทความคือ ทำไมผู้นำเสนอบทความจึงใช้คำ
ว่า “โรงแรม” ขึ้นก่อน “วัด” ที่เป็นอย่างนี้เพราะผู้นำเสนอความเห็นเห็นว่า ปัจจุบันโรงแรมใหญ่กว่า
วัดหรือไม่? หรือเป็นเพราะถ้าสลับคำ เอาคำว่า “วัด” ขึ้นก่อน “โรงแรม” จะทำให้ความหมายของคำ
เปลี่ยนไป

ข้อสังเกตที่ 3 เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับโรงแรม-วัด เป็นการเกิดขึ้นของทุนยุคใหม่ภายใต้
กระแสโลกาภิวัตน์หรือไม่ โดยทุนยุคใหม่เกิดจากการผนวกเอาอำนาจทางการเมือง อำนาจ
ทางการลงทุนเข้ากับทุนจากภายนอกเข้ามาทำให้เกิดเป็นอำนาจแบบใหม่ ในกรณีของโรงแรม-วัด
เป็นการผนวกเอาอำนาจทางการเมืองของท้องถิ่นเข้ากับทุนจากภายนอก ทำให้เกิดเป็นอำนาจ
รูปแบบใหม่ที่ทำให้เกิดการสร้างโรงแรม-วัดแบบนี้ขึ้น

ข้อสังเกตที่ 4 บทความได้สะท้อนถึงความพ่ายแพ้ของศีลธรรมอันดีของท้องถิ่น เนื่องจาก
ผู้ออกแบบไม่คิดว่า การนำเอาสถาปัตยกรรมของวัดมาใช้ทำเป็นโรงแรมนั้น เป็นเรื่องที่ผิดศีลธรรม
แต่กลับมองว่า การที่ชาวบ้านพยายามเรียกร้องความถูกต้องให้กับชุมชนเจ้าของวัฒนธรรมนั้นเป็น
ของคนหัวโบราณที่ไม่รู้จักเอาสิ่งที่มีค่าที่อยู่กับตัวมาแปลงเป็นทุนในการทำธุรกิจ

7.2 ชื่อบทความ: ของกำนัลและความซื่อ

ผู้เสนอบทความ: คุณวิบูลย์ วัฒนนามกุล

ความเห็นของผู้ดำเนินรายการ

อาจารย์ฐิรุฒิ เสนาคำ ให้ข้อสังเกตว่า บทความนี้เป็นบทความที่ดี ที่สามารถสร้างความสัมพันธ์ที่ถูกต้องทางการแพทย์ได้เป็นอย่างดี เพราะบทความนี้ทำให้เห็นว่า รูปแบบความสัมพันธ์ที่เรียกว่า “ความซื่อ” หรือของขวัญที่ผู้แทนยาพยายามมอบให้กับแพทย์นั้น มีผลต่อการตัดสินใจเลือกจ่ายยาของแพทย์ไม่น้อย สิ่งเหล่านี้คนไข้ในฐานะผู้รับผิดชอบค่ายาได้รับผลกระทบโดยตรงโดยการจ่ายค่ายาที่สูงกว่าความเป็นจริง

แต่ความสัมพันธ์ที่เรียกว่า “ความซื่อ” กับการต่างตอบแทนของบริษัทยาและแพทย์นั้น เป็นประเด็นเรื่องจริยธรรมที่ตรงไหน? ถ้าคิดว่าการซื้อขายยาของแพทย์และบริษัทยาจะเกิดขึ้นได้ ต้องอาศัยกลไกของการสร้างความซื่อ ของขวัญของกำนัล หรือการต่างตอบแทนแล้วนั้น ยาที่ซื้อขายกันก็ทำหน้าที่ไม่แตกต่างกับยากำจัดศัตรูพืชที่มีในท้องตลาดที่อาศัยการโฆษณาเป็นการทำตลาด ดังนั้นการที่แพทย์จะเลือกจ่ายยากับบริษัทยาไหนนั้น ก็ขึ้นอยู่กับว่า บริษัทยานั้นมีการตอบแทนให้กับแพทย์ดีกว่าบริษัทอื่นหรือไม่ ซึ่งเท่ากับของกำนัลมีคุณค่ามากกว่าคุณภาพของยาถ้าเป็นเช่นนั้นการรักษาโรคก็ไม่ต่างอะไรกับสินค้าอื่นทั่วไปที่อยู่ในท้องตลาด ซึ่งก็จะเข้ากับกระแสการบริโภคได้เป็นอย่างดี

เวลา 10.45-12.30 น.

8. ชื่อหัวข้อ: มิติการบริโภคในละคร

8.1 ชื่อบทความ: ละครไทยเปลี่ยนเสียงไต : การเมืองเรื่องของการบริโภคกรณีศึกษาการบริโภคสื่อข้ามพรมแดนของชุมชนไทยใหญ่ ในรัฐฉาน ประเทศพม่า

ผู้เสนอบทความ: อัมพร จิรัฐติกร

8.2 ชื่อบทความ: สุนทรียมีัยหือ? มองละครเวทีไทยร่วมสมัยในวัฒนธรรมบริโภค

ผู้เสนอบทความ: ดังกมล ณ ป้อมเพชร

ผู้ดำเนินรายการและวิจารณ์บทความ: อ.พรรณราย ไชยธำภรณ์

ความเห็นของผู้ดำเนินรายการ

แม้ว่าประเด็นและพื้นที่ของการศึกษาในงานที่นำเสนอทั้งสองจะดูเหมือนแตกต่างกัน แต่งานทั้งสองก็มีจุดร่วมในการพูดถึงการบริโภคในฐานะที่นำมาสร้างให้เป็นอัตลักษณ์หรือความเป็น

ตัวตนในแง่ต่างๆ ทั้งในแง่ของการบริโภควัตถุความเป็นได้ในงานของคุณอัมพร หรืออัตลักษณ์ในแบบยี่ห้อของคุณดังกมล และอีกประเด็นที่ทั้งสองบทความพูดถึงแต่ไม่ได้นำเสนอบนเวทีมากนัก คือ ประเด็นเรื่อง รสนิยมในการบริโภค ที่เป็นเครื่องมือในการแสดงออกถึงความแตกต่างทางชนชั้นหรือกลุ่มคน

บทความของคุณอัมพร ได้เสนอ Transnational ที่มีความหมายถึงพรมแดนที่พราเลือน แต่ในขณะเดียวกันเรากลับพบว่ามีความเป็นท้องถิ่นซึ่งในที่นี้คือ ความเป็นไทใหญ่ที่เติบโตขึ้นมาด้วย ความพราเลือนจึงมิได้มีความหมายว่า พรมแดนนั้นๆจะค่อยๆจางหายไป หรือมีความเป็นสากลเหมือนกันหมด การบริโภคละครไทยเปลี่ยนเสียงไต คนดูก็ได้ดูละครทั้งในความหมายถึงสิ่งที่ใกล้ตัวเอง เป็นคนพูดภาษาไทย ในขณะเดียวกันก็ดูละครในความหมายถึงคนแบบอื่น จึงอาจกล่าวได้ว่า มีมิติของความเป็นไทยอยู่ในการบริโภคสิ่งที่ดูเหมือนจะข้ามชาติ หรือแม้แต่การปฏิบัติในการชมละครก็มีบริบทของการเสพวัฒนธรรมในแบบเดิมของคนไทใหญ่ ซึ่งการศึกษาทางมานุษยวิทยาจะทำให้เราเห็นภาพที่มีใช้สรุปภาพกว้าง แต่มีลักษณะที่มีความเข้าใจในประเด็นเฉพาะมากขึ้น

ในขณะที่บทความของ อ.ดังกมล ได้เสนอภาพของคนแต่ละกลุ่มที่นิยามตนเองกับละคร ในทางมานุษยวิทยาเป็นที่น่าสนใจว่าคนแต่ละกลุ่มจะได้ใช้เครื่องหมายความเป็นละครเวทีในการนิยามความเป็นตัวตนอย่างไร ที่อาจเชื่อมโยงประเด็นเข้ากับวัฒนธรรมของละครเวทีในสังคมไทย ได้มากกว่าความเป็นศิลปะแขนงหนึ่งเท่านั้น

เวลา 10.45-12.30 น.

9. ชื่อบทความ: สองเรา: มอเตอร์ไซด์กับการหลงใหลคลังโคลั้วตฤณในโลกของวัยรุ่น

ผู้เสนอบทความ: ปนัดดา ชำนาญสุข

ผู้ดำเนินรายการและวิจารณ์บทความ: อ.สิริพร สมบูรณ์บุรณะ

ความเห็นของผู้ดำเนินรายการ

เมื่อจบการนำเสนอ อาจารย์สิริพร สมบูรณ์บุรณะ แสดงความเห็นว่าได้อ่านงานแล้วรู้สึกสนุก ย้อนนึกสมัยวัยรุ่น ตอนอายุ 14-15 ว่าตอนนั้นเราทำอะไร นึกถึงโลกของวัยรุ่นกับการบริโภคมันอยู่ในภาวะของทุนนิยม เป็นการเติมเต็มชีวิต คุณสิริพรมีคำถามจำนวนหนึ่งทิ้งให้ผู้ฟังกลับไปคิด คำถามแรกสิ่งที่เกิดขึ้นโยงกับก่อนที่สังคมจะมีรถใช้ การเกิดถนนเป็นตลิ่งสนับสนุนให้เกิดการบริโภคหรือไม่ คำถามที่สอง ปัจจุบันเกิดวัฒนธรรมส่งเสริมความเร็ว เช่น มี fast food ทำให้ขับรถก็ต้องเร็ว วัยรุ่นซึ่งมีพลังมากจึงยังต้องเร็ว คำถามที่สาม เป็นการสำรวจความใคร่ของการบริโภค

โดยใช้วัตถุสิ่งของมาเป็นเครื่องมือที่ตนบริโภคเข้าไปหรือไม่ ที่คุณปนัดดาบอกว่าในข้อมูลเอกสารที่หามาเรียกว่าเป็นความเสี่ยง จากนั้นคุณสิริพรให้ผู้ฟังตั้งคำถาม

คุณเพียงพรกล่าวว่าอาจารย์สิริพรพูดถึงการสำเร็จความใคร่ แต่มันต้องทำในที่ลับ แต่การบริโภคมอเตอร์ไซด์ทำในที่สาธารณะ สิ่งที่ยากบอกก็คือ พ่อแม่ทำอะไรขาดหายไปจากชีวิตพวกเขาหรือเปล่า

ผู้ฟังอีกท่านหนึ่งกล่าวว่างานทางมานุษยวิทยาสงกษณ์เรื่อยๆ แต่ประยุกต์น้อยลงเรื่อยๆ ถ้ามานักมานุษยวิทยาก็กำลังผลิต (ซ้ำ) สังคมบริโภค เหมือนที่อาจารย์ธเนศเรียกว่าเป็นการหลั่งนอกช่องโดยไม่ได้ปฏิสนธิอะไรขึ้นมาเลยหรือไม่

คุณปนัดดาตอบว่าสิ่งที่พูดเป็น introduction ในวิทยานิพนธ์ ไม่ได้หวังอะไร แต่อยากให้หลุดจากกรอบเดิมบ้าง ให้เข้าใจโลกของวัยรุ่น อยากเปิดพื้นที่ใหม่ๆ ส่วนอาจารย์จันทน์บอกว่าทะเลาะทะเลาะน้อยเช่นกัน เพียงอยากเสนอจากมุมมองของคนในบ้างเท่านั้น